

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ
ІМЕНІ АДМІРАЛА МАКАРОВА
ФАКУЛЬТЕТ МОРСЬКОГО ПРАВА

КУЯВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ВЛОЦЛАВЕКУ
(РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА)

ЯНЬЧЕНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ,
КИТАЙСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

МАТЕРІАЛИ

XV міжнародної науково-практичної конференції,
що присвячена 102-річчю
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ
ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ
ТА ПРАКТИКИ**

28–29 грудня 2022 р.

Львів – Торунь
Liha-Pres
2022

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

Голова оргкомітету – Дубинський Олег Юрійович, доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи, економічних, юридичних та соціальних питань НУК імені адмірала Макарова, голова Миколаївського обласного відділення Центру українсько-європейського наукового співробітництва;

Секретар оргкомітету – Дубова Катерина Олександрівна, старший викладач кафедри адміністративного та конституційного права, доцент НУК імені адмірала Макарова;

Ломжець Юлія Вікторівна, кандидат політичних наук, доцент, завідувачка кафедри морського та господарського права НУК імені адмірала Макарова;

Ломакіна Олена Анатоліївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри адміністративного та конституційного права, НУК імені адмірала Макарова;

mgr Joanna Skiba, завідувач кафедри іноземних мов, керівник міжнародного офісу Куявського університету у Влоцлавеку (Республіка Польща).

Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики: Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції, що присвячена 102-річчю Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв. 28–29 грудня 2022 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. – 504 с.

ISBN 978-966-397-287-9

У збірнику представлено стислий виклад доповідей і повідомлень, поданих на XV міжнародну науково-практичну конференцію, що присвячена 102-річчю Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики», яка відбулася 28–29 грудня 2022 р.

УДК 34(063)

© Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова, 2022

© Міністерство освіти і науки України, 2022

© Куявський університет у Влоцлавеку (Республіка Польща), 2022

© Яньченський інститут індустріальних технологій
(Китайська Народна Республіка), 2022

ISBN 978-966-397-287-9

ЗМІСТ

НАПРЯМ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

До питання про авторство правового звичаю у контексті його поняття та природи Бедрій М. М.	16
Політико-правова спадщина Григорія Сковороди та суспільні цінності сьогодення Берднік С. С.	19
Екзистенційне природне право Еріха Фехнера Бесага І. В.	22
Нормативне та організаційне забезпечення військово-морської діяльності в Нові Часи Борисов Є. М.	26
Ідеологія та практика рашизму як антипод правової держави Братасюк М. Г.	28
Особливості правового становища окремих категорій населення Стародавнього Риму Варава І. П., Снісаренко І. О.	32
Надзвичайність як сутнісна основа права національної безпеки Доронін І. М.	35
Феміністична філософія права Кальваровська Б. М.	38
Про деякі методологічні засади викладання історії держави і права України у правничих ЗВО Крестовська Н. М.	41
Підходи до розуміння поняття «тероризм»: вітчизняний та закордонний досвід Лазарєв В. В.	43
Поняття, суть і види підзаконних нормативно-правових актів Ліксман А. Ю.	45

Поняття та види систематизації законодавства України Ліксман В. Ю.	48
«Квадрига» – українсько-турецький безпековий альянс Моїсєва Т. М.	50
Етичні стандарти як основа професійної діяльності медіатора Подковенко Т. О.	53
Вплив права на державну політику Русенко Н. В.	56
Проблеми розвитку правової держави в сучасній Україні Сидоркіна Р. Д.	59
Екологічні загрози та роль неурядових організацій в маніпулятивних стратегіях Скворцова А. С.	61
Роль громадянського суспільства у захисті прав і свобод людини і громадянина Слугоцька В. М.	63
Реалізація принципу верховенства права в сучасних реаліях Соломонова О. Ю., Дмитрук І. М.	66
Міжнародна політика, право і держава в інтелектуальній спадщині Євгенія Олександровича Черноусова (1869 – ?): теоретико- методологічний та інституціональний дискурси дослідження правової держави (історія європейських політико-правових учень доби Середньовіччя і раннього Модерного часу) Цватий В. Г.	69
НАПРЯМ 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС. ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО	
Проблемні аспекти впровадження принципів доброго врядування в Україні під час дії воєнного стану Багрій І. П.	74
Правове регулювання екологічної безпеки під час воєнного стану Барабаш А. Г., Новомлинець А. О.	76

Правові аспекти використання інформаційних технологій в публічному управлінні Бараненко Д. В.	80
Інформаційні технології як протидія корупції у будівельній галузі Блінова Г. О.	84
Адміністративно-правовий статус особи: поняття та сутність Бондарь В. П.	91
Проблемні питання адміністративно-правового забезпечення та контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин під час дії воєнного стану в Україні Борко А. Л.	95
Муніципалізація прав людини як перспективний напрямок розвитку сучасної правової держави Бочарова Н. В.	98
Конституційно-правовий статус біженців у зарубіжних країнах Букатіна В. О.	102
Проблема нормативно-правового забезпечення науково-дослідної роботи студентів Верба С. Ю.	106
Муніципальна реформа в Україні Віліщук Б. М.	110
Поняття адміністративних санкцій за правопорушення в галузі тваринного світу Волченко М. В.	113
Застосування процедури імпічменту: конституційно-правові засади Гук О. Р.	117
Виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні: систематизація джерельної бази Дармін М. О.	121
Джерела муніципального права України Денисюк Я. О.	124

Правовий статус осіб які використовують персональний легкий електротранспорт (одно -, дво -, триколісний персональний електротранспорт, типу електросамокат, моноколесо, гіроскутер тощо)	
Дзюба М. С.	128
Удосконалення системи управління якістю надання медичних послуг	
Динник І. П., Сівер А. В.	131
Сучасна правова держава: цінність і властивості її конституції	
Дмитрук І. М.	133
Взаємодія правової держави і громадянського суспільства як основа захисту прав людини і громадянина	
Дубинський О. Ю.	136
Окремі питання трудових відносин в умовах воєнного стану	
Дубова К. О., Маркін С. І.	139
Виконавчі органи місцевих рад: роль і місце в системі місцевого самоврядування	
Желязко А. В.	142
Теоретичні аспекти відповідальності держав за порушення прав людини в умовах війни	
Заяць Н. В.	146
Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування	
Зицик С. Г.	149
Щодо перевірки ефективності діяльності Бюро економічної безпеки України Тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України	
Зозуля І. В., Овдієнко Д. В.	152
Теоретичні аспекти обмеження конституційних прав і свобод в умовах воєнного стану: досвід України і світу	
Киричук Б. С.	156
Місце адміністративної юстиції у системі захисту прав людини і громадянина	
Князєв В. С.	161

Поняття правових засад діяльності Національного банку України як суб'єкта державного фінансового моніторингу Козлова Ю. С.	164
Легальний бар'єр як факультативний елемент виборчої системи Коник А. В.	167
Стан та розвиток охорони комерційної таємниці в Україні Кравченко О. М.	171
Окремі питання імплементації зарубіжного досвіду досудового врегулювання адміністративно-правових спорів Кріцак І. Л.	175
Актуальні напрями удосконалення публічного адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу в Україні Кубатко К. В.	179
Правова культура забезпечення права на таємницю кореспонденції в Україні та її роль у становленні та розвитку правової держави Левченко А. В.	183
Вплив конституційних норм на українське суспільство Логвиненко М. І., Салівон В. Ю.	187
Про перспективи впровадження в Україні електронного голосування Ломжець Ю. В.	191
Експертиза проектів нормативно-правових актів на відповідність праву ЄС як елемент механізму адміністративно-правового забезпечення євроінтеграційних процесів Лучанінов І. В.	195
Реалізація принципу соціальної відповідальності у публічних закупівлях України у післявоєнний період Малолітнева В. К.	198
Електронне врядування в розрізі муніципального права (приклад його впровадження для ОТГ) Михальчук С. О.	202

Реалізація права на громадські об'єднання: конституційне дослідження Музика Я. І.	206
Люстрація як політико-правовий та управлінський феномен Ніколаєнко Н. О., Тимошук Є. І.	209
Місце практики Європейського суду з прав людини в системі джерел адміністративного права Новікова Т. М.	213
Муніципальна реформа в умовах воєнного стану в Україні Павлович-Сенета Я. П.	216
Функціонування органів місцевого самоврядування під час воєнного стану Пилипюк А. О.	221
До питання відповідальності за завдання шкоди довкіллю під час військових дій Рибачек В. К.	225
Визначення принципів діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції Руденко Н. А.	229
Негативний вплив соціологічних опитувань на свідому реалізацію виборчого права громадянами під час виборів Словська І. Є., Цевух А. І.	232
Порушення конституційних прав і свобод людини та громадянина: обов'язок держави та самозахист Словська І. Є., Дмитроца А. Ю.	236
Адміністративно-територіальний устрій країн Східної Європи: Україна, Польща, Молдова та Грузія Словська І. Є., Зайчук С. А.	239
Місцеві референдуми: вітчизняний і закордонний досвід Словська І. Є., Іваницька Д. В.	244
Система муніципального права: загальнотеоретичний аспект Словська І. Є., Мамчур К. В.	249

Роль юридичної клініки у наданні безоплатної правової допомоги в Україні Словська І. Є., Савин В. В.....	253
Право громадян на участь у місцевому самоврядуванні Словська І. Є., Семенович М. О.....	257
Конституційні обов'язки громадян України: поняття та види Словська І. Є., Файлер І. С.	261
Лібертаріанство як основа функціонування демократичного суспільства у ХХІ столітті Словська І. Є., Цевух А. І.	265
Проблеми недійсності виборів в Україні та шляхи вирішення Словська І. Є., Яворська І. С.....	269
Соціальні гарантії для осіб з інвалідністю та осіб з інвалідністю внаслідок війни Сорокіна В. С.....	273
Правовий нігілізм як проблема становлення і розвитку правової держави Стріла І. В.....	277
Причини російсько-української війни Фенюк Є. О.	281
Конституційно-правове регулювання обмеження прав громадян в умовах воєнного стану Філіппських М. О., Дудкіна Н. О.....	285
Проблематика сучасної конституційно-правової відповідальності Прем'єр-міністра України Хмеловський Б. Д.	289
Підходи до визначення поняття «публічне адміністрування» в сучасній адміністративно-правовій доктрині Хрідочкін А. В.	292
Міжнародні зв'язки: поняття та особливості правового регулювання Черначук А. Д.....	295

Водні об'єкти як об'єкт відновлення об'єктів природного навколишнього середовища від військових дій Чудненко В. О.	299
Політичні права людини і громадянина в сучасній Україні Швед М. В.	303
Інформаційний тероризм як загроза національній безпеці України під час воєнного стану Шевчук О. М.	307
Система місцевого самоврядування: поняття, структура, функції та повноваження Шкодич К. Ю.	311
До питання про законодавче врегулювання лобізму в США Щербінін М. Ю.	315

НАПРЯМ 3. ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Кредитний договір: особливості зобов'язань під час воєнного стану Андріяшевський А. Г.	318
Процесуальний аспект дотримання принципу «найкращих інтересів» дитини через призму виконання рішень ЄСПЛ Белікова А. О.	322
Співвідношення поняття форс-мажору із суміжними правовими категоріями у законодавстві України Гапоненко Є. Є.	326
Про можливість застосування завдатку як відступного Гелецька І. О.	329
Матеріальні та формальні умови шлюбу Достдар Р. М., Кочієру К. І.	332
Інститут медіації: зарубіжний досвід правового регулювання процедури Карпенко Р. В.	336

Участь прокурора в цивільному судочинстві в аспекті представництва фізичної особи Комарова В. П.	338
Щодо безспірності як ознаки нотаріальних процесуальних правовідносин Крижевська О. О.	343
Щодо відмінності корпоративних актів від правочинів Ломакіна О. А.	347
Правове регулювання використання інформаційних технологій в аграрній сфері Потіп М. М.	349
Процесуальні особливості розгляду справ про визнання спадщини відумерлою Руденко О. А.	355
Торговельні марки в сучасних умовах на теренах України Савенко Д. М.	358
Щодо питання цифрової ідентичності у мережі Інтернет Токарева В. О.	361
Правові аспекти регулювання технологій штучного інтелекту у сфері інтелектуальної власності Тюра Ю. І.	365
Проблемні аспекти укладення шлюбного договору Чуєнко В. І., Купрійчук А. М.	368

НАПРЯМ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС. КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛІСТИКА

Висновок спеціаліста як процесуальне джерело доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки Боднарчук М. М.	372
Суворе слідування формулюванню поставленого питання експертом як причина неможливості отримати вирішення питання по суті Боровик А. В., Левчишин О.	376

Окремі категорії державних діячів як спеціальні потерпілі у кримінальних правопорушеннях, передбачених статтями 351, 351-1, 351-2 КК України	
Боровик А. В.	378
Підстави делегування процесуальних повноважень щодо здійснення досудового розслідування іншому органу досудового розслідування	
Воробчак О. А.	380
Щодо особливостей статусу військовополонених в Україні	
Гальцова О. В.	384
Компроміс як основна складова угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні	
Гарасимів О. І., Ряшко О. В.	388
Міжнародні та національні стандарти застосування прокурорського розсуду в кримінальному провадженні	
Драч Д. Л.	392
Актуальні питання процесу доказування в кримінально процесуальному праві України	
Дубович О. В.	397
Деякі особливості розслідування кіберзлочинів в Україні під час воєнного стану	
Дунаєва Т. Є.	400
Попередження та протидія домашньому насильству	
Жук І. О.	403
Окремі процесуальні проблеми залучення експерта для ідентифікації знаряддя злочинів держави-агресора	
Кірін Р. С.	405
Кіберзлочинність: виклики сучасності	
Ломакіна О. А., Кравченко А. С.	409
Механізм масових заворушень	
Мішустін В. В.	411
Використання преюдиції при проведенні судових експертиз	
Недайхліб О. В.	414

Сучасний стан протидії злочинності в Україні Опішняк С. О.	419
Кримінальна відповідальність за терористичну діяльність в Іспанії Попович О. С.	432
Декриміналізація як тенденція розвитку особливої частини кримінального закону в Україні Пустова Н. О.	435
Причини та умови злочинності неповнолітніх Рогатинська Н. З.	439
Сучасна парадигма оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів Савчук Р. М.	443
Оцінка висновку експерта судом Циганюк Ю. В.	445
Тактичні особливості застосування методу Сакіші Тойода «П'ять чому?» Цільмак О. М.	448
Характеристика злочинних об'єднань за кримінальним кодексом Латвії Шульженко Н. В.	451

НАПРЯМ 5. МОРСЬКЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Перспективи реалізації технології е-навігації мореплавства Балуца В. О.	454
Організаційно-правове забезпечення діяльності військово-морських сил у Нові Часи: практика Великобританії Борисов Є. М.	458
Деякі аспекти захисту екологічних прав людини в діяльності Ради Європи та практиці Європейського суду з прав людини Восводін І. С.	460

Пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб у міжнародному праві Галкін В. Л.	463
Колізії в міжнародному приватному праві для врегулювання трудових відносин Достдар Р. М., Шарасва М. В.	467
Морська блокада під час російсько-української війни Іванова А. В., Костира О. В.	472
Проблеми права притулку у міжнародному праві Іващенко А. В.	474
Європрокуратура: роль, значення в правоохоронній діяльності та взаємодія з країнами ЄС Киргізова В. С.	477
Зміст та значення принципу верховенства права ЄС Падалка М. А.	481
Аналіз діяльності Ради Безпеки ООН в контексті сучасних викликів Реньов Є. В.	484
Наслідки війни – вплив на державу та суспільство Чикун Т. М.	486
Переосмислення ООН як інституції з підтримання миру та безпеки у світі Шкарнега О. С.	491
НАПРЯМ 6. ОСНОВИ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІЧНОЇ ПРАКТИКИ. БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА В УКРАЇНІ	
Розвиток інституту безоплатної правової допомоги в Україні в контексті європейських стандартів Семко М. О.	493
Урегулювання в українському законодавстві процедур альтернативного вирішення спорів Хлистік М. А.	496

Безоплатна правова допомога Україні: сучасний стан
та перспективи розвитку

Яворська І. С. 500

НАПРЯМ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-1>

ДО ПИТАННЯ ПРО АВТОРСТВО ПРАВОВОГО ЗВИЧАЮ У КОНТЕКСТІ ЙОГО ПОНЯТТЯ ТА ПРИРОДИ

Бедрій Мар'ян Миронович

*кандидат юридичних наук, доцент, адвокат,
доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень
юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

Демократичні засади подальшого розвитку українського суспільства передбачають у тому числі правовий плюралізм, а отже відмову від монополії нормативно-правового акта і чинність різних джерел права. Важливою складовою національної правової традиції є визнання правового звичаю одвічним джерелом українського права. У сьогоденні правовий звичай не займає чільних позицій у правовій системі України, проте він поступово відроджується після комуністичних десятиліть поборвання, заперечення і деформації. Попри наявність багатьох публікацій на звичаєво-правову тематику, варто зауважити, що низка її аспектів ще потребують більш глибокого вивчення. Зокрема цікавим і дискусійним питанням є проблема авторства правового звичаю.

Окремі дослідники відносять *анонімність і колективність авторства* до ознак правового звичаю. О. Малиновський пригадував, що коли співробітники Комісії для виучування звичаєвого права України запитували старших людей стосовно шляхів формування правових звичаїв, то часто отримували відповідь: «це не справа рук людських, а справа рук Божих, це свята правда, святий закон». Саме юридична наука поставила це загальне переконання під сумнів і століттями досліджувала гіпотези щодо формування звичаєвого права самими людьми [1, с. 116].

Разом з тим не варто виключати з уваги такої можливості, коли автор правового звичаю стає індивідуалізованим як той, хто започаткував певну практику, яка згодом поширилася та набула юридичного значення. До прикладу, у Франції до 1789 р. діяв правовий звичай регентства, суть якого полягала в тому, що у разі, коли король Франції помирав, а його

спадкоємець був неповнолітнім, функції глави держави від його імені виконував регент. Першим регентом в історії Франції стала донька київського князя Ярослава Мудрого Анна під час правління її малолітнього сина Філіпа I (1052–1108) [2, с. 453]. Однак випадки такої індивідуалізації автора правового звичаю є рідкістю, а переважаючу тенденцію становить саме анонімність (неперсоніфікованість) авторства суспільної практики, що привела до формування одної чи кількох норм звичаєвого права.

Стосовно питання авторства правових звичаїв у науковій літературі висловлювалися доволі різні гіпотези, яких М. Чубатий систематизував у три групи. Перша група дотримувалася індивідуалістичного підходу, оскільки згідно з їхніми уявленнями правовий звичай брав початок від дій авторитетних у суспільстві осіб, адже саме їх вчинки могли набути повторюваності серед невизначеного кола суб'єктів. Друга група, до якої належить насамперед історична школа права, називала творцем звичаєвого права народний дух, а правові звичаї вважалися його рефлексіями. Третя група вважала, що правовий звичай формується не конкретними суб'єктами, а об'єктивними обставинами, які й визначають його зміст. Водночас М. Чубатий підтримав синтетичне вирішення даного питання, поєднавши всі три підходи, згідно з яким правовий звичай формується практикою авторитетних осіб за умови її відповідності народним переконанням та об'єктивним умовам суспільного життя [3, с. 10-11].

Оскільки, як зазначає хорватський правознавець Л. Буразін, право є артефактом [4], то і звичаєве право цілком логічно твориться людьми. Відтак, творцями звичаєво-правових норм є самі суб'єкти, правомірною поведінка яких стає усталеним прикладом. Коло осіб, які дотримуються правового звичаю чи використовують його, як правило, є обширним, кількісно та персоніфіковано невизначеним [5, с. 33].

Звісно, коли йдеться про авторство правового звичаю, не мається на увазі розуміння цього поняття згідно з авторським правом. На правовий звичай за аналогією нормативно-правового акта не повинні поширюватися норми законодавства про суб'єктивні авторські права. *Але чи звичаєве право твориться конкретною людиною, групою людей, великими колективами або навіть кількома поколіннями? Як видається, усі з названих варіантів при певних умовах можуть виявитися правильними. Цими умовами можуть бути історичний період, місцевість, ситуативна кон'юнктура, конкретний вид правового звичаю, інтенсивність і потрібність (у тому числі своєчасність) практики тощо.*

Перелік суб'єктів звичаєвої правотворчості є відносно довгим. До них, зокрема, належать народ, етнос, нація, суспільство загалом та конкретні суспільні групи, держава, її органи та посадові особи, територіальні громади, національні меншини (етнорелігійні громади), торгово-промислові організації, інші суб'єкти господарювання тощо. Варто

наголосити на недоцільності закритого переліку суб'єктів звичаєвої правотворчості, адже важко передбачити можливі шляхи подальшого суспільного розвитку. До прикладу, ще донедавна у багатьох правознавців викликали здивування електронні правові звичаї та звичаєве право інтернету. Однак на поточному етапі вони вже отримали значне поширення і теоретичне обґрунтування [6].

Вище зазначене дозволяє стверджувати, що правовий звичай все ж таки твориться людьми – конкретними індивідами, нечисельними групами, великими об'єднаннями, суспільством тощо. Автор правового звичаю як той, хто запровадив певну практику може бути як відомим (встановленим), так і ні. У переважній більшості випадків такий автор є невідомим, адже творчачи відповідну практику він, як правило, не прогнозує (і навіть не усвідомлює), що вона стане правовим звичаєм. Із цього випливає, що правовому звичаю часто характерні анонімність і колективність авторства, проте не завжди. Тому вказана ознака може бути визнана додатковою (факультативною), тобто такою що присутня у багатьох правових звичаях, але не в усіх. Вона не дає змоги розкрити поняття правового звичаю, однак сприяє повноті висвітлення цього суспільного явища.

Література:

1. Малиновський О. Радянське революційне звичаєве право. *Праці комісії для вивчення звичаєвого права України*. Вип. 3. Київ: ВУАН, 1928. С. 114–212.
2. Яновский А. Е. Регенство. *Энциклопедический словарь* / Изд. Ф. А. Брокгаузь, И. А. Ефронъ. Томъ XXVI: Рабочая книжка–Роза дитиволи / Под. ред. К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевскаго. Санкт-Петербургъ, 1899. С. 453.
3. Чубатий М. Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права (Записки за викладами на Тайнім Українськім університеті у Львові рр. 1920-1923). Ч. I. Мюнхен: УВУ, 1947. 88 с.
4. Burazin L. Law as an Artifact. *Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy* / M. Sellers, S. KIRSTE (eds.). Springer, 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/328571301_Law_as_an_Artifact.
5. Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст. / за ред. І. Б. Усенка. Київ: Наукова думка, 2006. 280 с.
6. Polański P. P. Customary Law of the Internet: In the Search for a Supranational Cyberspace Law. Hague: T.M.C. Asser Press, 2007. 413 p.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА СПАДЩИНА ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ТА СУСПІЛЬНІ ЦІННОСТІ СЬОГОДЕННЯ

Берднік Сніжана Сергіївна

здобувачка вищої освіти

Національного університету «Чернігівська політехніка»

Науковий керівник: Козинець Олена Гаврилівна

кандидат історичних наук, доцент

Національного університету «Чернігівська політехніка»

м. Чернігів, Україна

Щороку посилюється увага наукової спільноти до дослідження соціально-політичної та філософської думки видатних українців минулого.

Так, цього року, 3 грудня, українське суспільство відзначило 300 років від дня народження українського філософа, просвітителя-гуманіста, поета Григорія Савича Сковороди – одного з найвідоміших і найвидатніших українських філософів XVIII століття.

Погляди цієї видатної особистості на право, демократію, права та свободи людини, гуманізм, справедливий правопорядок вплинули на формування національної політико-правової концепції побудови української держави, розширили тогочасну політико-правову думку світоглядними поняттями.

В основі суспільно-політичної та філософської спадщини Григорія Сковороди – особливий спосіб мислення щодо формування «ідеальної держави», «ідеальної форми правління», створення «благополучного суспільства», розвитку «ідеального громадянина».

Погляди філософа ґрунтуються на так званому принципі трикутника символів, якими є людина як «мікрокосм», світ як «макрокосм» і Біблія як «мезокосм». Третій символ опосередковує смислові структури перших двох «світів», виявляючи їхній передвічний сенс через Слово Боже.

Вихований у філософсько-релігійному дусі Григорій Сковорода все життя аналізував Святе писання і називав його універсальним джерелом загальнолюдського морального буття. Тому й закликав людей до читання та вивчення Біблії. На його думку, Бог – це те, що всередині кожного з нас, а церква є лише інститутом ієрархії. Водночас тогочасна цензура твори філософа трактувала як такі, що суперечать Святому писанню й є образливими для духовенства, яке мало монополне право на тлумачення «Закону божого». І оскільки соціальні цінності того часу формувало саме духовенство, то взірцем істини була релігія, а погляди філософа жодним

чином не можливо було інкорпорувати в таку систему цінностей. Це й було основною причиною того, чому праці філософа не друкували.

Своє ставлення до людини та її прав Григорій Сковорода відобразив у вірші «De Libertate», в якому йдеться про свободу, обстоюються права кожної людини, оспівується воля як найбільше багатство людини, як найвища суспільна цінність [1]. Усе це вказує на демократичну тенденцію у творчості філософа, незважаючи на посилення кріпацтва в Україні. Зважаючи на викладене, можемо дійти висновку, що він був сміливою та мужньою особистістю – у такий складний час зміг закласти підґрунтя для формування української національної думки.

Як зазначено в науковому дослідженні А. І. Ключ, свобода у творах цього філософа є «вагомим екзистенційним та ціннісним модусом», він вважає її «запорукою вільного розвитку людських чеснот і здібностей, основою суспільної гармонії, без якої не може утвердитись справедливість» [2, с. 77].

Григорій Сковорода вважав, що ідеальне людське суспільство має ґрунтуватися на засадах любові, спільної власності («все там спільне»), на республіканській і громадській рівності та можливості реалізувати природне покликання. Водночас, на думку дослідників його творчості, погляди філософа на державний устрій і суспільну власність потрібно сприймати з наведених далі позицій. Суспільна власність у нього – це не державна власність, а рівність прав, згідно з якою і за законом, і в дійсності всі є рівноправними суб'єктами соціально-політичного та правового простору [3, с.175].

Т. Боева [3, с. 175] щодо рівності та рівноправ'я у творах Григорія Сковороди зазначала таке. Умовою їх втілення у життя, на думку філософа, є «сродна, споріднена праця», яка має стати основою суспільного ладу. Зміст такої праці – у самопізнанні, розвитку здібностей, таланту, природних схильностей до певної діяльності, їх вдосконалення в результаті відповідного виховання. Сродність у творчості Г. Сковороди – це і Закон Божий, і природний закон, і закон для людського суспільства. Якщо цей закон виконується, то в суспільстві панують мир і порядок, а для людини настає щастя, оскільки єдине джерело добра – праця.

У свою чергу, О. Донченко [4, с.16], досліджуючи творчість Григорія Сковороди, писав, що ідея про «споріднену працю» надзвичайно важлива для суспільства, бо є основним складником суспільного устрою, а створення необхідних умов для її реалізації – ефективним засобом розв'язання проблеми нерівності.

Що ж до заснованої на універсальній «неспорідненості» формальної рівності, то Григорій Сковорода протиставляє їй внутрішню «нерівну рівність» як можливість реалізації своїх здібностей, право на індивідуальність, на щастя [3, с. 176]. Сутність ідеї «нерівна всім рівність»

філософ представив у вигляді фонтана, що складається з різних за розміром, формою і об'ємом посудин, які наповнюються водою. «Нерівна» передбачає, що наповнення посудини залежить від її об'єму: чим менша за об'ємом посудина, тим менше води там буде. А рівність передбачає, що процес заповнення буде однаковий для всіх посудин. У суспільному житті це означає, що всі люди, з одного боку, рівні перед Богом, а з другого – усі різні, всі отримають рівні шанси і можливості, а головним критерієм вибору людиною морального життєвого шляху є «спорідненість» її з певним типом поведінки.

Таким чином, викладені засади «нерівної рівності» та «спорідненої праці» безпосередньо пов'язані одна з одною і відкривають людині шлях до щастя [5, с. 111]. На думку Т. Боевої, ідея «спорідненої праці» згідно з поглядами Г. Сковороди є моральною підставою права [3, с. 176].

Отож, зважаючи на викладене, можемо дійти таких висновків: вчення і життя Григорія Сковороди перебувало у гармонії; як бажане він бачить суспільство, в основі якого – самовдосконалення та прагнення до мудрості, суспільство, де кожна людина займається тією справою, що робить її щасливою [2, с. 79] (це щодо побудови суспільно-політичного ладу); відоме гасло філософа – «Пізнай себе! Знехтуй земним, дивись на нематеріальне. З видимого пізнавай невидиме» [6] – не втратило актуальності й сьогодні, залишаючись дороговказом і для формування особистості, і для розбудови демократичної держави; твори Григорія Сковороди актуальні для сучасного покоління, яке шанує його передусім як великого Вчителя.

Література:

1. Сковорода Г. De Libertate. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=269> (дата звернення : 06.12.2022)
2. Ключ А.І. Суспільно-політичний ідеал Г.С. Сковороди. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. № 1. С. 75–81. URL : <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/583/603> (дата звернення : 05.12.2022).
3. Боева Т. Українське державотворення та погляди Григорія Сковороди на державний устрій. *Схід*. 2013. № 5. С. 174–177. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2013_5_33 (дата звернення : 05.12.22).
4. Донченко О.І. Система суспільно-політичних поглядів Г. Сковороди. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3/2021. С. 15–18. URL : http://lsej.org.ua/3_2021/4.pdf (дата звернення : 06.12.2022).
5. Осетрова О. Принцип «нерівної рівності» Г.С. Сковороди як філософська основа практичної соціальної роботи. *Український соціологічний журнал*. 2017. Том 17 (1–2). С. 110–113.
6. Сковорода Г. Листи до М. Ковалинського. URL : <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov211.htm> (дата звернення : 05.12.2022).

ЕКЗИСТЕНЦІЙНЕ ПРИРОДНЕ ПРАВО ЕРІХА ФЕХНЕРА

Бесага Ірина Василівна

аспірант кафедри загально-правових дисциплін

Інституту права

Львівського державного університету внутрішніх справ

м. Львів, Україна

Еріх Фехнер (Erich Fechner 1903-1991) – видатний німецький правознавець та соціолог, який на основі ідей М. Хайдегера та К. Ясперса розробив власну екзистенціалістську природно-правову концепцію, що в подальшому отримала назву «природного права зі змістом, що перебуває у становленні».

Зв'язок природного права та філософії екзистенції був для Е. Фехнера очевидним, однак результатом їх взаємодії мало бути дещо інше, ніж традиційне «вічне» і «незмінне» природне право: «Ми не визнаємо ні природного права з встановленим змістом, ні природного права зі змінним змістом, як це стверджували у кінці ХІХ ст. і як це стверджують інколи і зараз. Мова йде про природне право зі змістом, що перебуває у становленні, природне право, в якому людина займає вирішальне місце, за допомогою якого вона переживає нове і маловідоме їй» [2, с. 261].

Поштовхом для створення названої концепції стала констатація Е. Фехнером односторонності існуючих підходів до осмислення права: одні абсолютизують ідеалістичну складову права, для інших принциповим є його відповідність життєвим даностям та соціальним фактам [2, с. 21]. Поєднання розуміння права, як вплетеного в об'єктивну структуру буття, і такого, що є результатом реалізації людської волі, призвело до трактування Е. Фехнером права як динамічного феномену [2, с. 179], у якому співвідношення часток «об'єктивного» та «суб'єктивного» постійно змінюється.

Дослідження згаданої двоїстої структури права, способу його існування, на думку Е. Фехнера, необхідно здійснювати у з огляду на його локалізованість у бутті. Останнє у правознавця виступає як загальносвітовий порядок речей [4, с. 722].

На основі цього дослідник констатує, що людина відносно права перебуває між «даністю» і «заданістю». Право є лише частково детерміноване об'єктивними факторами, які можуть бути змінені людиною (даність права), а з іншого боку існують «задані» «вищими шарами буття» межі у здійсненні вищеназваних змін. Саме ж право отримується в

результаті перетворення абстрактної ідеї Належного на спосіб буття тієї людини, яка звертається до права [2, с. 232].

Прояснити цей зв'язок людини і права, на думку Е. Фехнера, може екзистенціалізм з його розумінням «межової ситуації». Перш за все, дослідник наголошує, що в останні роки правознавці виходять з того, що розрив між правом та екзистенціалістською філософією в дійсності є лише мнимим, «право і область, у якій проявляється дійсне існування, не розділені прірвою, вони не чужі один одному. Між ними наявні елементарні взаємини. Вони взаємно проникають один в одного і, можливо, дуже тісно ...» [1, с. 308–311].

Такі висновки Е. Фехнер робить на основі переосмисленого трактування поняття «екзистенції» (дійсного існування). Приймаючи традиційне для філософії екзистенції розділення екзистенції та соціального існування, дослідник стверджує, що до дійсного існування шлях веде через повсякденність і знову в неї повертається [2, с. 232]. Фактично, це означає те, що дійсне існування є недосяжним без упорядкованого повсякденного буття, екзистенціальна свобода є неможливою без певних гарантій безпеки, і право якраз є тим засобом, що дає можливість не мішати іншому у здійсненні його можливостей [2, с. 232].

Пояснюючи це твердження, правознавець вказує, що виняткова роль права зумовлена його специфічною локалізацією – сферою Dasein (термін для позначення особливого способу існування людини, її «присутності» у світі), яка є тим місцем, де екзистенція може себе або розгорнути, або втратити. Світ Dasein є також уже світом інших. Пояснення буття-в-світі показало, що не буває найближчим чином і ніколи не дано голого суб'єкта без світу. У колективному світі перед екзистенцією поставлені вимоги: не мішати один одному, або ж сприяти іншому у здійсненні його свободи [3, с. 116–118].

Внаслідок своєї упорядковуючої функції, праву надається опосередковане значення для того простору, в якому – примирені за допомогою права – проходять екзистенційна комунікація і екзистенція. Говорячи іншими словами, лише порядок цілого вперше дає кожному індивіду простір для індивідуального (дійсного) існування; право виступає опорою для людини у момент втрати нею свого «Я» (переходу у недійсне буття). Таке розуміння права, вважає Е. Фехнер, дає підстави стверджувати, що воно стає «витісненим з повсякденного існування і звичного буття в праві, ... робить право значимим для початкової екзистенції» [2, с. 232–233].

Однак, не лише право має значення для екзистенції – цей зв'язок є взаємним. Становище людини у світі тут розуміється як «дане між відомістю і невідомістю, між вплетеністю в буття і винесеністю за його межі, між прихованістю і відкритістю» [1, с. 306]. Саме на людині лежить тягар

«виведення буття із його прихованості» [1, с. 387], що також означає покладення на людину завдання з прояснення змісту поки «скритої» у бутті правової вимоги¹. Як зазначає правознавець, «можливість екзистенції гине у праві або зберігає себе у ньому в кожній конкретній ситуації» [2, с. 261]. Е. Фехнер пояснює це тим, що виявлятися завжди недостатнім і порушеним – одна зі властивостей права. Попадаючи у ситуацію «відсутності» права (межову ситуацію), перед людиною постає задача його «знайти».

Тут також чіткою стає відмінність між фехнерівським розумінням екзистенційного природного права та позитивного права. Екзистенційне право є результатом вирішення неповторної та одиначної життєвої ситуації, воно є таким, що виступає ««за» зняряддям вказування зводу законів, роблячи вперше можливим такий писаний закон і його характер засобу вказування» [2, с. 230].

За Е. Фехнером, екзистенція здійснюється не у стані захищеності, вона можлива лише під час перебування на «межі», де людина поставлена перед необхідністю прийняття рішення. Ця ситуація відносної свободи, яка спонукає до прийняття рішення, оскільки вона жорстко не визначена, так само є можливим місцем екзистенційного рішення, тобто «межовою ситуацією». Вона існує для розвитку права. Безумовність утягнутості, самотність у прийнятті та небезпека провалу – характерні риси прийняття рішення у такій (межовій) ситуації [2, с. 261]. Таким чином, кожного разу відбувається становлення нового елемента природного права.

Правознавець виходить з того, що «філософія екзистенціалізму заперечує наперед встановленість направляючої міри і передає таким чином вирішення ситуації повністю свободі людини. Сутність рішення повинна виводитися із самої людини, так як жодних зобов'язуючих інструкцій нема ні над нею, ні поза нею [2, с. 253].

Звісно ж, людина може опертися на наявні рішення, які були вироблені попередніми поколіннями та отримані нею у «спадок», але також існують ситуації, які не мають «готового» рішення, або пропонуване викликає сумніви. На думку Е. Фехнера, «встановити тверді та однакові масштаби для всіх майбутніх рішень неможливо. Завжди виникають нові ситуації, які вимагають нових рішень, які в минулих рішеннях не були передбачені [2, с. 257].

Людина повинна самостійно впоратися із ситуацією. При цьому, як стверджує Е. Фехнер, ми наштовхуємося на волю. «Ми повинні із нас самих волити рішення, здійснюючи його з своєї рішучості і за власної участі. ... Воля і рішення мають своє необхідне місце у загальному

¹ Водночас, самим Е. Фехнером не робиться жодних висновків, чи існує в «прихованості буття» вже готове правове рішення, чи його кінцеве оформлення все ж таки залежить від свободного рішення Самості чи інших факторів, як це стверджували деякі інші екзистенціалістські філософи права (наприклад, А. Кауфман чи Е. Вольф).

взаємозв'язку. У цих вузьких рамках повторно здійснюваного вибору вони незамінні» [2, с. 241–243].

Поряд з цим, автор задається питанням, як відрізнити екзистенційне рішення від свавілля. За Е. Фехнером, правильні правові рішення не довільні. Якщо вони не визначені наперед заданим масштабом, то вони зв'язані поглядом людини на майбутнє, в якому окрім суб'єктивного міститься і об'єктивне. Останнє, на думку філософа права, криється у площині трансцендентного: приймаючи рішення людина натикається на той очевидний факт, що буття має певний порядок. Усвідомлюючи цей порядок (загальносвітовий порядок речей), людина отримує здатність приймати рішення у відповідності до нього, утримувати його від розпаду. Але факт відповідності чи невідповідності правового рішення згаданому порядку виявляється лише при подальшій його реалізації у сфері емпіричного. Звідси ризик прийняття неправильного рішення. Але лише таким шляхом можливо «натрапити» на «природне право зі змістом, що становиться». «За своїм походженням воно (право) суб'єктивне, але об'єктивне за своїми цілями» [1, с. 325].

Не дивлячись на плідність такого підходу до осмислення онтологічної природи права засобами екзистенціалістської філософії права, Е. Фехнер, врешті рещт, визнає необхідним доповнити її соціологією [1, с. 303; 2, с. 295].

Як бачимо, екзистенційне природне право Е. Фехнера, під яким він розуміє синтез «об'єктивного порядку» і «вільного рішення», відповідає вихідним ідеям екзистенційної філософії, особливо, поглядам К. Ясперса з його «межовою ситуацією». На основі твердження про значимість для екзистенції окремих соціальних факторів, німецький правознавець поєднує суб'єктивність індивідуального рішення з об'єктивністю загальносвітового порядку речей. А ситуативний характер екзистенції і, відповідно, правотворення, вимагає щоразу нового співставлення і визначення часток об'єктивного та суб'єктивного.

Література:

1. Fechner E. Naturrecht und Existenzphilosophie. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 1955. В. XLI, Н.3. S. 308-311
2. Fechner E. Rechtsphilosophie: Soziologie und Metaphysik des Rechts. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul S beck), 1956. XX.
3. Heidegger M. Sein und Zeit. 6 Aufl. Hälfte 1. Tübingen, 1949.
4. История политических и правовых учений / под ред. д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. 2-е изд.. Переработаное и дополненное. М.: Юридическая литература. 1988. С. 722.

НОРМАТИВНЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НОВІ ЧАСИ

Борисов Євген Михайлович

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри військової підготовки

Одеського національного екологічного університету

м. Одеса, Україна

Необхідно відзначити, що українська історіографія організаційного та правового забезпечення діяльності військово-морських сил, зокрема й періоду Нового Часу, залишається вкрай обмеженою. Зокрема поза увагою сучасних дослідників залишаються питання законодавства, управлінської та судової практики ключових морських держав того часу, насамперед Великобританії та Франції, яке системно існувало вже починаючи з XVII сторіччя.

Прикладом, у Нові часи, з розвитком централізованого вітрильного флоту на прикладі британських Акту 1661 р. та Акту 1749 р. можна охарактеризувати специфіку правового забезпечення військово-морської діяльності, зумовлену розвитком суспільним ладом та специфікою відповідної морської тактики, що стала носити ознаки окремої, самостійної форми ведення війни.

Слід констатувати сталий розвиток відповідного регулювання, яке увібрало у себе статутне право та відповідні звичаї, із поступовою деталізацією та частковою гуманізацією відповідних регуляторів. Можна визначити, що основним завданням Акту 1661 р. та особливо Акту 1749 р. було не просто встановлення статутних правил, та покарань за їх порушення, але забезпечення спеціального військового судочинства, яке здійснювалося офіцерським складом на борту кораблів та у портах, під керівництвом Адміралтейства.

Відповідні статутні акти містять у собі норми кримінального та деліктного права, як матеріального так і процесуального, та поступово охоплюють й інші службові відносини на флоті.

Водночас ключовою специфікою механізмів організаційного та правового забезпечення діяльності Королівського флоту Франції була максимальна бюрократизація відносин, властива континентальним абсолютним монархіям, за якою ключові рішення з питань статусу та розвитку, фінансової та кадрової політики французького флоту формувалися та реалізовувалися не сувереном

чи Адміралом Франції, а в секретаріаті Державного морського департаменту, що безперервно діяв з 1670 р.

При цьому саме у Франції був помітним істотний вплив на відповідні відносини рудиментів феодального ладу, які знайшли своєї відображення у механізмах формування та несення служби офіцерським складом, а також у діяльності морських прево, які успадкували свій функціонал, як правоохоронно-каральний так й квазі-судовий від аналогічних службовців королівської армії періоду Середньовіччя.

Нормативна, управлінська та організаційна регламентація діяльності саме французького флоту, на відміну, прикладом від британського того ж періоду, ґрунтується на тісному зв'язку ескадр та кораблів із конкретними арсеналами та військово-морськими базами, та водночас – на наявній системі контролю за діяльністю флоту з боку цивільних чиновників морського департаменту. Це призводило до вирішальної ролі інтендантів, комісарів та комендантів портів у вирішенні будь-яких флотських питань.

При цьому у вимірі дрібних дисциплінарних покарань французький флот зазначеного періоду цілком залежав від розсуду командирів кораблів, ці покарання стосувалися виключно рядового складу та були насамперед тілесними.

Втім, у вимірі кримінальних покарань для матросів діяли відповідні доволі архаїчні квазі-судові процедури, які, хоча й поступово відійшли від «суду прево», не носили характер повноцінного судового процесу та за рівнем правової урегульованості значно поступалися британським стандартам. Масове застосування катувань проти обвинувачених та навіть засуджених матросів контрастувало із практичною неможливістю притягнення офіцерів флоту до юридичної відповідальності за дійсно небезпечні вчинки.

Дослідження подальшого розвитку військово-морського статутного права має стати підґрунтям для окремих наукових розробок.

ІДЕОЛОГІЯ ТА ПРАКТИКА РАШИЗМУ ЯК АНТИПОД ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Братасюк Марія Григорівна

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії*

*Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

Побудова у сучасній Україні правової держави можлива лише після подолання рашизму як людиноненависницької ідеології та практики. Нинішня російсько-українська війна вже стала планетарним явищем. А. Бадью, сучасний французький мислитель, дослідивши минуле століття, у своїй роботі «Століття» прийшов до висновку, що нинішнє, тобто, XXI століття, буде століттям війни [1]. Висновок зроблено на підставі того, що не подолано модель розколу, суперечність між деструкцією і заснуванням, що пронизувала все XX століття, а взаємозалежність минулого і сучасного ніхто не скасовував. Схоже, мислитель геніально передбачив нинішні тривожні події. Єдине, про що не пише А.Бадью, то це те, що вони будуть спровоковані рашизмом, тобто, російським фашизмом.

Цей термін, який вже потрапив у Вікіпедію, використовується науковцями, політиками, публіцистами для позначення політичної ідеології та соціальної практики владного режиму Росії кінця XX – початку XXI століття [2], що ґрунтується на: ідеї «особливої цивілізаційної місії» росіян, які завжди мають когось визволяти, безвідносно до того, просять їх про це чи ні; ідеї «старшості братнього народу» – придумувати міфи про «тисячолітню» історію Росії, яка має повчати, як треба жити всіх інших, молодших, а тому «нерозумних»; нетерпимості до елементів культури інших народів – всі мають рано чи пізно зросійшитися, стати «єдиним народом»; в основі рашизму – тоталітаризм та імперіалізм радянського штибу, російське православ'я застосовується як моральна доктрина. Також – застосування геополітичних інструментів впливу, напр., енергоносіїв для європейських країн, військової сили, стосовно країн, що входять до сфери впливу РФ [2]. Дослідники зазначають, що рашизм – це суміш основних засад фашизму і сталінізму [4]. На мій погляд, сталінізм – це і є фашизм, але інтернаціональний, на відміну, напр., від німецького національного. Суть та ж – це людиноненависництво. Це російське геополітичне варварство, що спрямоване на окупацію та анексію територій інших держав, «збирання земель російських» (В. Путін) і оперте

на місцевий колабораціонізм та підтримку російської п'ятої колони [2]. Нинішній російський фашизм став новітньою формою радянського фашизму, який був дещо ослаблений на початку 90-х років, але згодом щасливо реанімований режимом Путіна. Його антигуманна суть ще глибинніше, повніше і яскравіше ним розкрилася [5].

Серед витоків рашизму, зокрема світоглядно-ментальних, поцінування колективного «ми» і колективізм як спосіб буття, що домінує над індивідом та індивідуальністю. Цей люблений росіянами колективізм, стадність як тваринний інстинкт, дає їм позірність захищеності, власної значущості, позбавляє необхідності жити своїм розумом і в принципі зайвий раз думати [3]. Тому вождизм – це вічно жива ознака рашизму. Росіянин – це «вольове буття», як сказав би Ф.Ніцше. Їх воля гіпертрофована, зазначав М.Бердяєв, вона пригнічує постійно мислення та емоції, особливо позитивні. Росіяни – народ-агресор, і це у них на рівні ДНК. Закон в Росії практично не працює, сваволити росіянин ще більш охочіший, ніж українець, який «сам собі пан».

Рашист – ретранслятор світогляду *homo sovieticus*, «маленької людини», за яку думала і якою маніпулювала влада, яка не знала свободи, людина зі зруйнованим інстинктом самозбереження, відсутнім здоровим глуздом тощо. *Homo sovieticus* знайшов своє продовження у *homo rashiysticus*. Він є типовим *homo sovieticusom*, який не бажає змін, боїться їх та відмовляється приймати щось нове. *Homo rashiysticus*, не зацікавлений у політиці, бо там все вирішує начальство; йому властиві імперські амбіції, екстенсивний шлях розвитку – «ми», тобто, росіяни, маємо домінувати скрізь, все має бути Росія. Рашист впевнений, що ми, росіяни, найкращі, всі інші не такі. Він люто ненавидить все неросійське і пронизаний бажанням помсти за «ворожість» до нього. Нинішня війна – це війна проти європейської, культурно розвиненої України, яка вибрала шлях свободи, а не московського рабства.

Путінізм – це кримінальна корпорація, яка знищила російську конституцію, яка використовує закон в своїх меркантильних інтересах, криміналізувала всі сфери російського життя, це всенародне прагнення халяви. Рашизм – це візантійська узурпація влади і створення нової КІРС [4]. Це підтримка таких же тоталітарних режимів і наступ на суверенні права інших народів. Це путінюгенд, одурманення рашистською пропагандою 140 млн. народу.

Рашизм – це кримінальний суд, поліція і прокуратура, атмосфера повної безкарності державних органів насильства і приховування «своїх», це повна зневага до світової громадської думки, розграбування національних багатств країни самим Путіним і його найближчим оточенням [3; 4]. Ядром ідеології нацизму є ідея расової вищості російської нації, ідеологія фашизму – етатизм – виняткова роль держави. Культурно відстала,

варварська Московія завжди здійснювала агресію щодо країн, які в культурному розвитку стояли значно вище, найперше на захід від неї. Ідеологія рашизму базується на цьому досвіді. Тому ядром ідеології рашизму є консервування культурної відсталості і руйнування розвинутих цивілізацій [8].

Рашизм – це політичний режим, який тотально руйнує право, яке постає як універсальний духовно-культурний феномен, форма буття загальнолюдських цінностей, що акумульовані в принципах права. Заперечуючи ці принципи, створюючи атмосферу страху і небезпеки, агресії і тотальної залежності кожного від правлячого режиму, рашизм руйнує загалом підвалини людського життя, знищує правовий порядок як необхідну передумову життя правового суспільства. В аморальній людиноненависницькій атмосфері, яку створює рашизм, принципи права не можуть виконувати функцію гармонізації людських відносин, вони мертвіють, знищуються, перетворюються в декларацію. Режим замінює їх насильством у найрізноманітніших формах: від «букви закону» до затосування грубої фізичної сили.

Фашизм у будь-якій формі – це знищення людини як особистості як соціокультурного індивіда. Рашизм в цьому плані просто показовий. Він в прямому сенсі слова знищує основи життя, людину, її права і свободи. Рашизму вільна людина страшна, бо в ній він бачить силу, яка знищить його. Соціальна база рашизму – людина невільна, об'єкт державних маніпуляцій, людина деперсоналізована, остаточно деградована в моральному плані. Оскільки права людини – це загальнолюдські принципи права в індивідуальному вираженні, то основний удар рашизм спрямовує проти них. Тотальне порушення, відверте знищення цих прав – це і є знищення людини в прямому сенсі цього слова.

На прикладі російсько-української війни можна пересвідчитися, що рашизм як різновид фашизму абсолютно нехтує найбільшою загальнолюдською цінністю – людиною і її життям, її вітальними правами. За десять місяців рашизмом в Україні було знищено уже не десятки, а сотні тисяч людських життів. Поки що задокументовано невелику кількість – понад 49 тисяч випадків вбивств та катувань, але їх в рази більше. В одному лише Маріуполі по дуже приблизних підрахунках їх може бути 30-40 тисяч, площа братських могил в селищі Мангуш біля Маріуполя дуже швидко подвоюється. А ще є свої Бучі на окупованих Херсонщині, Запорізькій області, Донбасі, Луганщині, Харківщині. І це лише цивільні люди. Про них ми дізнаємося після деокупації. А ще є загиблі в цій кривавій безглуздій бійні українські військові, їх може бути кілька десятків тисяч. А ще є майже сто тисяч загиблих російських військових, яких Путін послав вбивати мирних українців задля задоволення своїх людиноненависницьких амбіцій. За даними британської розвідки, опублікованими в газеті «New

York Times» за 8 липня 2022 року росіяни створили 18 «фільтраційних таборів» для полонених українців.

В. Путін відверто заявляє, що фізичне знищення українців як нації є його головною метою. За обрану європейськість він влаштував українцям геноцид, знищення мирних мешканців, засобів до життя, культури, тобто, відбувається тотальне знищення народу (див. Визнання геноциду українців (2022)). Президент Польщі Анджей Дуда в Освенцимі порівняв злочини росіян в Україні до подій Голокосту. Під час виступу глава польської держави зазначив, що злочин геноциду проти єврейського народу стався через ненависть, яку нацисти вживлювали німецькому народові. Він зауважив, що зараз таку ж ненависть до українців можна побачити з боку росіян [6].

Рашизм є ідеологією, що «...обґрунтовує припустимість будь-якого свавілля заради хибно трактованих інтересів російського суспільства. У зовнішній політиці рашизм проявляється, зокрема, у порушенні принципів міжнародного права, нав'язуванні світові своєї версії історичної правди винятково на користь Росії, у зловживанні правом вето в Раді Безпеки ООН тощо. У внутрішній політиці проявом рашизму є порушення прав людини на свободу думки, переслідування учасників „руху незгодних“, використання ЗМІ для дезінформації свого народу тощо»[7]. Додамо лише, що це тотальне, brutальне, нічим не виправдане порушення прав людини.

Рашисти порушили всі чинні міжнародно-правові акти, які закріплюють і захищають право людини на життя: Загальну Декларацію прав людини, ЄКПЛ, Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, Конвенцію про заборону катувань, Конвенцію про права дитини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ст. 6), Міжнародний пакт про економічні, соціальні культурні права та ін.

Знищення права на життя – це підстава для тотального порушення всіх інших прав людини, бо право на життя – це основа для їх здійснення. На прикладі рашизму нинішній світ ще раз побачив, наскільки незахищеними є права людини і як багато треба йому зробити, щоб рашизм подолати і їх захистити. А ще – наскільки важливо для повноцінного життя народові створити правову державу, де принципи права працюють реально, а не є просто деклараціями.

Література:

1. Бадью А. Століття. Львів. Вид-во Анети Антоненко. 2019. 303 с.
2. Рашизм – Вікіпедія (wikipedia.org)
3. <http://rublog.info/ua/rosijskij-mentalitet-i-jogo-osoblivosti/>
4. Скобов А.. »Циммервальдская левая» [Архівовано 4 липня 2014 у Wayback Machine.] *Грани.Ру/ Блоги (в блоге Свободное место)* 22.03.2014.

5. Братасюк М. Російський фашизм: світоглядно-філософські підвалини. *Українсько-російська війна: право, безпека. Світ*. VI Міжнародна конференція 29-30 квітня 2022 року. Тернопіль, 2022. С. 71-74.

6. Дуда в Освенцимі порівняв злочини росіян в Україні до подій Голокосту. Архів оригіналу за 29 квітня 2022.

7. Олександр Костенко (18 березня, 2014 р.). Що таке «рашизм»? Газета «День». Архів оригіналу за 9 квітня 2014.

8. Сич О. Нацизм, фашизм і... рашизм: у чому відмінності і тотожності?. *armyinform.com.ua* (укр.). Архів оригіналу за 21 березня 2022 року.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-6>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Варава Ірина Павлівна

доктор філософії,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Юридичного факультету

Національного авіаційного університету

м. Київ, Україна

Снісаренко Ілона Олександрівна

здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

Юридичного факультету

Національного авіаційного університету

м. Київ, Україна

Населення Стародавнього Риму поділялося на певні, окремі категорії населення, які безпосередньо впливали на розвиток Риму, римського права, тим самим утворюючи певну ланку соціального та правового становища від найменшої категорії до найвищої. Проте, не одразу виникли усі категорії населення, адже спочатку, в період ранньої Римської республіки, все вільне населення поділялося на дві групи: римські громадяни та негромадяни.

Остання група населення з боку Римської держави правовою охороною не забезпечувалася. Але в процесі розвитку цивільних відносин римляни були вимушені визнати окремий правовий статус, що визначався за латинами та перегринами, а згодом і за вільновідпущениками. Вже у

імперський період виникла ще одна група населення з особливим правовим статусом – колони.

Найбільше Римська держава піклувалася про своїх громадян – римських громадян, які мали найнадійніше правове становище та найбільші можливості. Римські громадяни, зокрема, наділялися повною правоздатністю у майновій, сімейній та політичній сфері. Також мали право брати участь та впливати на певні політичні процеси в державі, як наприклад: несення служби у регулярних військах Риму, участь у голосуванні народних зборів та займати посади магістратів. У сфері цивільно-правових відносин римський громадянин мав право вступати у законний шлюб та торгувати.

Трохи нижчим за своїм правовим становищем були латини та переґрини. Латинами називали давніх жителів Лація та їх потомків. Вже I ст. до н.е. римське громадянство розповсюдилось на всю Італію, тому правовий статус латинів почали надавати й деяким італійським общинам за межами Лація. Правове становище цієї категорії населення істотно відрізнялося від римських громадян. В публічній сфері окрім участі у роботі народних зборів та права голосу, перебуваючи у Римі, інших прав вони не мали. У цивільно-правовій сфері латини за правовим становищем наближались до римських громадян, тобто мали право торгувати та вступати у шлюб. Проте, особи які набули статусу латина, не мали права відповідно до закону брати шлюб, заповідати чи успадковувати майно. Таких латинів Юніана описували висловом “жили як вільні, помирали як раби” [1].

Переґрини – народ Італії, підкорений Римом, не перебував у становищі рабів, але й не користувалися правовим захистом з боку Римської держави і не отримували статусу римського громадянина. Але через зміни у соціально-економічній сфері вони утворюють групу вільного населення та отримують правовий статус – переґрин. Вони не користувалися політичними правами римських громадян. Якщо говорити про приватну сферу правових відносин, то варто зазначити, що переґрини керувалися власним національним правом, яке згідно до закону про провінції, встановлював їм особливий правовий статус. В результаті виникла система різноманітного правового регулювання відносин у майновій сфері провінцій. Це суттєво перешкоджало стабільному розвитку цивільного обороту між римськими громадянами та переґринами. Важливу роль у цьому контексті зіграв переґринський претор, який будучи у союзі з міським претором, ретельно відшукував найцінніший досвід правової культури інших народів, узагальнював його й впроваджував в практичну діяльність [2].

Численною і помітною в римському суспільстві категорією були раби. Їх правове положення можна порівняти як річ, тобто існувала повна відсутність прав рабів як у публічній, так і у приватній сфері. Не було виключенням і відсутність права на шлюб, будь-які зв'язки раба з рабинею

чи іншою жінкою не породжували жодних правових наслідків. Раб як річ, міг бути об'єктом права: права власності, застави, особистих сервітутів, тощо; предметом приватно-правового правочину: купівлі-продажу, міни, майнового найму; цивільного спору. Коли рабу нанесли каліцтво чи інше ушкодження, позов до кривдника здійснював не раб, а його володар, як за заподіяння шкоди будь-якій речі. Коли раб був вигнаний з дому чи від нього відмовився володар, це не означало його свободи, а тільки зміну господаря, оскільки раб, як і будь-яка інша річ, що була викинута на вулицю, могли підібрати будь-хто [3].

У період принципату втілювалися спроби, спрямовані на обмеження свавілля рабовласників. Проте, вони не полегшили становище рабів, а тільки сприяли забезпеченню непохитності рабства.

Було нерозумно експлуатувати раба як фізичну силу, нехтуючи його інтелектуальними та іншими людськими якостями. Тому рабовласники згодом все частіше починають використовувати саме ці його якості, надаючи йому певне майно для управління, спочатку просте, а потім все складніше. Були раби, яких називали вільновідпущениками. Це ті, яких відпустили на волю, і вони набували статус особи, яка їх відпустила. Вільновідпущеник залежав від свого володаря: був зобов'язаний надавати йому всілякі послуги, а у випадку потреби – аліментувати не тільки колишнього патрона, але і його дітей, батьків. Він був абсолютно позбавлений судового захисту від свавілля свого володаря. У сфері публічних правовідносин раб обмежувався служити в римських легіонах, а в I ст. втратив право бути учасником у роботі народних зборів і голосувати [2].

Землеволодільці, в яких не вистачало рабів для обробки землі, почали здавати свої наділи дрібними ділянками в оренду вільним людям, що потребували засобів існування – колонам. Землеволодільці одержували великі прибутки від здачі землі в оренду, що слідувало швидкому розвитку колонату. Орендар-колон юридично залишався незалежним, мав право в будь-який час розірвати договір, піти в інше місце. Проте орендарями були, як правило, найбідніші кола населення, які не мали достатніх засобів для успішної обробки землі. Землеволодільці надавали їм позики, але на таких умовах, щоб колони не мали змоги їх погасити своєчасно [2].

Отже, розвиток цивільних правовідносин, зумовлений різними соціально-економічними чинниками, призвів на початку III ст. до втрати різних категорій вільного населення свого значення. У 212 р. імператор Каракалла поширив статус римського громадянина на всіх підданих величезної імперії, що пояснювалося скоріше фіскальними міркуваннями, ніж політичними. Все населення Римської імперії стало її громадянами.

Література:

1. Підпригора О.А. Основи римського приватного права: підручник для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ. 1997. 336 с.
2. Калюжний Р. А., Ящурицький Ю. В. Основи римського приватного права: курс лекцій. Київ. 2011. 184 с.
3. Борисова В. І., Баранова Л. М. Основи римського приватного права: Підручник. Харків. 2008.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-7>

НАДЗВИЧАЙНІСТЬ ЯК СУТНІСНА ОСНОВА ПРАВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Доронін Іван Михайлович

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач наукової лабораторії права національної
та міжнародної безпеки*

*ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
м. Київ, Україна*

Суспільні відносин, що складаються у ході реалізації тих функцій держави, які прямо впливають із необхідності забезпечення національної безпеки, мають певну особливість, що характеризує їхню унікальність. Зазначена особливість полягає у непередбачуваності конкретної ситуації, яка потребує відповідного регулювання, а відтоді – обсягів, форм та методів такого регулювання як реагування на ситуацію, що склалася. Усе викладене можливо охопити поняттям «надзвичайності».

На нашу думку саме надзвичайність слід визнати неодмінною рисою для права національної безпеки. Загалом, виокремлення права національної безпеки у відповідну категорію як галузі права, наукової спеціалізації та галузі юридичної спеціалізації достатньо аргументовано останнім часом у низці робіт [1, 2].

У загальному вигляді визначена таким чином надзвичайність не може ототожнюватись із адміністративно-правовим режимом окремих станів (надзвичайний стан, військовий стан), оскільки взагалі не передбачає окремоті для правового регулювання у певних умовах. Тобто це не ситуація відступу від звичайного порядку, це ситуація постійної надзвичайності.

Оскільки на сьогодні право національної безпеки тісно пов'язано із військовим правом, а також адміністративним правом у тій його частині, що регламентує питання застосування окремих правових режимів, розглядати надзвичайність права національної безпеки можливо через призму дотримання та забезпечення прав і свобод людини та громадянина, що передбачено низкою міжнародно-правових актів. Водночас, у даному разі мова не завжди йде саме про відступ від міжнародно-правових зобов'язань.

Аналіз існуючої практики Європейського суду з прав людини [3] щодо особливостей розгляду справ, пов'язаних з «інтересами національної безпеки» дозволяє констатувати нечіткість сприйняття зазначеного поняття в юридичній практиці. Так, основні рішення, що сформулювали правову позицію ЄСПЛ у питанні обмеження прав і свобод людини та громадянина в інтересах національної безпеки не надають ані прямого роз'яснення цього терміну, ані переліку обставин, що свідчать про такий інтерес. Хоча сам термін міститься безпосередньо у тексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950, ратифікована Законом України від 17.07.1997, позиція ЄСПЛ спрямована у дещо іншому напрямку. Зокрема мова йде про вимогу чіткості до національного акту законодавчого акту, що передбачає обмеження прав людини в інтересах національної безпеки. Зазначене стосується: меж дискреційних повноважень державного органу, обсягу та способів здійснення відповідних повноважень, адекватного наведення обставин та умов, за яких можливе обмеження прав. Позицію Суду з цього приводу було вичерпно висловлено ще у рішеннях у справах «*Malone v United Kingdom*» від 02.08.1984, «*Leander v Sweden*» від 26.03.1987 та деяких інших.

Окрім цього, ЄСПЛ звертає увагу на необхідності відповідних гарантій щодо різного роду зловживань у питанні обмеження прав людини при подальшому використанні інформації, отриманої під час прослуховування телефонних переговорів, перехоплення телекомунікаційних повідомлень, поштових відправлень тощо. Така позиція була висловлена у справах «*Kruslin v France*» від 24.04.1990 і справила вплив на реформування кримінального процесуального законодавства у низці країн, у т.ч. при прийнятті Кримінального процесуального кодексу України.

І нарешті важливим питання є дотримання балансу між встановленням обмеження доступу до інформації в інтересах національної безпеки та суспільними потребами. Європейський Суд з прав людини у низці рішень («*Observer & Guardian v United Kingdom*», «*Rotaru v Romania*») підкреслив, що суспільство має право на отримання інформації стосовно зловживань державних органів і така інформація не може бути обмежена державою. Водночас, пошук балансу між правами людини щодо збирання і використання інформації та суспільними потребами в обмеженні доступу до неї вирішується окремо у кожному випадку. Навіть існуюча практика

ЄСПЛ у справах про заборону політичних партій та обмеження діяльності громадських об'єднань політичного характеру свідчить про доволі гнучке розуміння інтересів національної безпеки навіть у сфері ідеології.

Отже, практика Європейського Суду з прав людини у питанні визначення інтересів національної безпеки, як підстави для обмеження прав людини, що вважається легітимною підставою у міжнародно-правових актах, уникає чіткого визначення поняття «національна безпека» і зосереджує увагу на побудові системи відповідних гарантій дотримання прав.

Аналіз загроз у сфері національної безпеки, що визначались науковцями, свідчить про різноплановість та стрибкоподібність їх виникнення. Зокрема, форми і види терористичної діяльності відрізнялись за характером та часом існування, а ідеологічні підстави для терористичної діяльності доволі різноманітні. Водночас, реагування на цю діяльність з боку різних держави свідчить про надзвичайність правового регулювання. Так, розуміючи надзвичайність і надзвичайний стан як відповідь на громадянську війну та визначаючи сучасний стан як «глобальну громадянську війну», італійський філософ Дж.Агамбен вважає, що надзвичайний стан стає управлінською парадигмою в сучасній політиці як відповідь на виклики сучасного світового порядку [4, с. 9].

Аналіз чинного законодавства у сфері національної безпеки останнього часу свідчить про можливість вважати надзвичайність його основною рисою. Прикладом цього є законодавство у сфері індивідуальних обмежувальних заходів (санкцій), що встановлює низку обмежень у прав зовні подібних до покарань за вчинення правопорушень. Згідно ухваленого у 2014 році Закону України «Про санкції», його прийняття зумовлено реалізацією суверенного права України на захист. Відповідно до ст. 1 Закону, застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (що розуміються під загальним терміном «санкції») здійснюється «з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави».

Отже, підсумовуючи викладене, можливо стверджувати, що певні стани (стан війни, стан облоги або стан надзвичайної ситуації) не є чітко визначеним поняттям для «інтересів національної безпеки», що зумовлюють наявність підстав для обмеження прав і свобод людини. Інтереси національної безпеки можуть розглядатись як широке поняття, що зумовлено складним характером відповідних суспільних відносин, а за таких умов надзвичайність можливо розуміти як сутнісну основу для права національної безпеки.

Література:

1. Пилипчук В.Г., Доронін І.М. Право національної безпеки та військове право: теоретичні та прикладні засади становлення і розвитку в Україні. Інформація і право. 2018. № 2. С. 67.
2. Богущкий П.П. Концептуальні засади права національної безпеки України. Монографія. Одеса: Фенікс, 2020. С. 70-95.
3. Национальная безопасность и практика Европейского Суда по правам человека. Отчет Отдела по проведению исследований. Страсбург, Совет Европы/Европейский Суд по правам человека. 2013. 60 с.
4. Агамбен Дж. Ното сасерг. Чрезвычайное положение. Москва: Изд-во «Европа», 2011. 148 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-8>

ФЕМІНІСТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Кальваровська Богдана Михайлівна

студентка I курсу факультету морського права

*Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Історичне та постійне виключення жінок із сфери захисту закону та вивчення права завдало шкоди жінкам і обмежило як розуміння права, так і його етичний компас. Тому, тема феміністичної філософії права є дуже важливою для вивчення. Вона покликана дати світоглядне розуміння феміністичної правової теорії, її сенсу та призначення, обґрунтувати глибинні соціальні, духовні, етичні передумови, під кутом зору людського буття.

Феміністична правова теорія була безпосередньо створена для визнання та боротьби з правовою системою, створеною в першу чергу чоловічими намірами, часто забуваючи важливі компоненти та досвід, з яким стикаються жінки. Також, важливою ціллю створення є – трансформувати правила та принципи, що регулюють певні галузі права – щоб вони краще реагували на потреби жінок і краще відображали їхні погляди.

З цією метою феміністична філософія права застосовує ідеї феміністської епістемології, реляційної метафізики та прогресивної соціальної онтології, феміністської політичної теорії та інших розробок у феміністичній філософії, щоб зрозуміти, як правові інституції забезпечують виконання домінуючих гендерних і маскуліністських норм. Сучасна феміністична філософія права також спирається на різноманітні наукові точки зору, такі як міжнародна теорія прав людини [1].

Сприяння свободі та рівності для жінок відображає глибоку зміну базових уявлень про природу жінки та її належне місце у світі: перехід від нерівності до рівності статей, а також перегляд того, що вимагає сама рівність. Враховуючи масштаби та деталі цієї зміни, феміністська правова теорія розвивається на багатьох рівнях.

У філософії права, як і у феміністичній теорії в цілому, методи та підходи значно різняться. Крім того, феміністська правова теорія розвивалася з часом, де такі проблеми, як рівність, свобода, домінування та відмінності, а також різноманітність та глобалізація переважали у різних точках [1].

Центральне завдання феміністської філософії права – сформулювати, чого вимагає рівність на тлі патріархату; Проте феміністки підходять до цього питання по-різному.

Теорія рівного ставлення (також відома як теорія подібності, або ліберальний фемінізм) вбачає причину гендерної нерівності в тому, що законодавство й інші державні інститути по-різному інтерпретують жінок та чоловіків, створюючи для них різні закони. Коли існували закони, що забороняли жінкам здобувати професійну освіту, тоді жінки не могли вільно конкурувати з чоловіками на ринку праці, а це призводило до нерівності. Однакові закони, стверджує теорія рівного ставлення, могли б забезпечити рівність усіх людей, незалежно від статі [2].

Сьогодні теорія рівного ставлення є підвалиною діяльності широкого кола сучасних громадських організацій та рухів, які поділяють ідею, що люди різної статі, гендерної чи сексуальної ідентичності, етнічності чи раси повинні бути рівними перед законом, володіти однаковими правами; закон не повинен розрізняти громадян за якоюсь з ознак. Якщо закон дискримінує, утискає певну групу людей, його потрібно реформувати [2].

Інший підхід називають теорією різності, або ще культурним фемінізмом чи теорією особливого ставлення. Ця теорія опонувала стратегії рівного ставлення і критикувала її за андроцентризм, адже теорія рівного ставлення намагалась, перш за все, надати жінкам ті права, що вже були в чоловіків. Стратегія різності вважає, що гендерно нейтральні закони не здатні зарадити ситуації. Жінки сутнісно різняться від чоловіків, у жінок інший досвід, інші життєві покликання й завдання – вважає стратегія різності. Культурний фемінізм великою мірою спирався на есенціалістичне розуміння жінок як сутнісно інших, відмінних від чоловіків за психологічними і емоційними характеристиками. З позицій цього підходу, значну різницю досвіду та природи жінок належить взяти до уваги на рівні законодавчих рішень. Теорія різності теж має певний вплив на формування державних тендерних політик. Сучасні практики гендерного квотування, тобто створення сприятливих умов для жінок під час виборів у найвищі органи влади, у багатьох аспектах виходять із позицій теорії різності [2].

Теорія домінування (ще її називають радикальним фемінізмом) сформувалася наприкінці 1960-х років. Її прибічниці вважали, що обидві сторони полеміки про рівне чи різне трактування жінок і чоловіків розглядають чоловіка як норму, як людину загалом, до якої жінка або подібна, або від якої відмінна. З позицій радикального фемінізму, система, що продукує нерівності, не може бути зведена до одного лиш рівня – дискримінативного законодавства, вона функціонує на всіх рівнях соціального життя – від центральних інститутів влади до приватних сфер домашнього простору та власного тіла. Теорія домінування вважала, що попередні теорії, зосереджуючись на нормативно-правовій базі, недооцінювали всюдисущість інститутів встановлення тендерної влади. На відміну від попередніх теорій, прибічниці теорії домінування ставили ціллю боротьбу не за владу, а за подолання системи, що продукує нерівності. Вони вважали, що реформ законодавства і збільшення можливостей для жінок недостатньо, аби побудувати світ, у якому немає гендерних нерівностей. Оскільки нерівність створюється на всіх рівнях соціального життя, то зміни також повинні бути всеохопними, торкатися всіх соціальних інститутів, приватного і публічного життя [2].

Усі три розглянуті феміністичні політичні теорії дали основу думці, що феміністська філософія права – це спроба вивчити та переформулювати правову доктрину, щоб подолати вкорінену упередженість і примусову нерівність минулого, оскільки вона структурує людські концепції та інститути для майбутнього.

Література:

1. Feminist Philosophy of Law, (2009) URL: <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-law/>
2. Маєрчик М., Феміністична політична теорія як основа тендерної політики. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15671/Maierchik_%20Feministychna_politychna_teoriiya_yak_osnova.pdf?sequence=1&isAllowed=y

ПРО ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ У ПРАВНИЧИХ ЗВО

Крестовська Наталя Миколаївна

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри морського права*

*Національного університету «Одеська морська академія»
м. Одеса, Україна*

Необхідність набуття здобувачами вищої освіти правничого спрямування компетентності, що включає історико-правові знання, визначена Стандартом першого (бакалаврського) рівня вищої освіти у галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право». Майбутній правник має оволодіти знаннями та засвоїти розуміння ретроспективи формування правових та державних інститутів. Таким чином нормативно підтверджено необхідність включення історико-правових дисциплін в освітні програми підготовки правників. Але попри те, що історико-правові дисципліни здавна були присутні у програмах підготовки правників, на сьогодні немає єдиного підходу до їх номенклатури, змістовного наповнення та методології викладання.

На нашу думку, системні знання та розуміння ретроспективи формування правових та державних інститутів й ґрунтовану на них високу професійну культуру правника можна забезпечити включенням до освітніх програм і належним методичним забезпеченням викладання таких історико-правових дисциплін як історія держави і права України, історія держави і права зарубіжних країн та історія правових і державницьких учень (як варіант – історія правової думки, історія юриспруденції). Утім слід враховувати стислий обсяг бакалаврських та магістерських програм, що не завжди дає можливість включити до них усі вище названі історико-правові дисципліни.

Як впливає з перегляду значної кількості чинних освітніх програм, історія держави і права України є одним з обов'язкових освітніх компонентів підготовки бакалаврів права або відповідна тематика є складовою інтегрованого курсу з історії держави і права. Зокрема, саме так побудована навчальна дисципліна «Історія держави і права», що викладається в Національному університеті «Одеська морська академія» в рамках бакалаврської освітньої програми «Право». Протягом кілька років викладання цієї інтегрованої навчальної дисципліни було апробовано кілька підходів до її викладання. Зокрема, тематика з держави і права

України безпосередньо включалась в тематику історії держави і права зарубіжних країн. Так, викладаючи сюжети щодо середньовічної держави і права, ми включали, поряд з матеріалами з історії Західної Європи, теми щодо Русі, Великого князівства Литовського тощо. На нашу думку, такий підхід має як позитивні, так і негативні аспекти. Позитивом є включення історії української державності і права до загальносвітового, передусім, європейського простору правової традиції, а негативом – відсутність можливості показати специфіку української правової історії та представити її континуїтет. І цей негатив, як видається, перевищує переваги інтеграції української тематики в загальносвітову.

На нашу думку, викладання історії держави і права Україні в умовах воєнного стану і повоєнного майбутнього має докорінно змінитись, зважаючи на те, що російсько-українська війна є, серед іншого війною цивілізаційно-ідеологічною. Українська державність є одним з найбільших подразників історико-міфологічної складової рашистської ідеології та заснованої на ній пропаганди: ключовим моментом є заперечення можливості та права українського народу на створення власної держави. Українська держава позиціонується як штучне творіння чи то австрійського генштабу, чи Леніна, чи навіть Сталіна. В розвиток цієї тези стверджується несuverенність української нації та її одвічне підпорядкування Польщі, Литві, Росії, СРСР, США тощо. З цих хибних посилок робиться висновок про невід'ємність від російської державності як запоруку існування України (один народ-одна держава).

Звідси випливає необхідність не тільки науково обґрунтованого спростування цієї тези, але й представлення історії української державності та права як органічно властивої українській політичній нації традиції, що виникла і розвивалась на власному ґрунті. При цьому, як уявляється, слід виходити з таких методологічних засад дослідження історії української державності:

1. *Деміфологізація*. Міфологеми є зручним політичним інструментом для популяризації вигідних суб'єкту політики ідей, що й демонструє рашистська версія української державності. Але й наша історико-правова наука не є вільною від міфів. Серед таких міфів – козацька державність та право як витоки й взірць української демократії та конституція Пилипа Орлика, як, утім, і його постать на загал.

2. *Дерусифікація*. Зокрема, це стосується, як мінімум, ранніх етапів історії, де досі у широкому вжитку перебуває кілька російсько-імперських конструктів («Київська Русь», «Галицько-Волинська держава», «феодална роздробленість», «українські землі під владою Польщі та Литви» тощо).

3. *Європеїзація*. Історія української державності невід'ємна від історії Європи, що й має результувати у широкому застосуванні сучасних наукових підходів, зокрема, цивілізаційного, та у порівняльних історико-

правових дослідженнях. Окремо слід сказати про необхідність докорінного переосмислення історії Речі Посполитої, яка, по-перше, не повинна розглядатись як ворог, по-друге, варто визнати, що вона була не тільки державою Двох Народів, але й державою українською (русько-шляхетською).

4. *Дерадянїзація*. Попри те, що радянський історико-правовий наратив значною мірою відтворював російсько-імперський, він мав і власні «здобутки», основний з яких – теза про існування УРСР як специфічної форми української державності. На моє переконання, державно-політична конструкція УРСР була замаскованою формою окупаційного режиму, ознаки якого: воєнно-загарбницький шлях встановлення режиму, репресивні засоби його реалізації, окупаційні адміністрування та кадрова політика, калькування російсько-комуністичних політичних програм та радянсько-російського законодавства.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-10>

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ТЕРОРИЗМ»: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Лазарєв Віктор Вікторович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ

м. Харків, Україна

На сьогодні, значна кількість вітчизняних та закордонних наукових доробок присвячені проблематиці тероризму. Дослідники звертають увагу на те, що тероризм сьогодні це не лише фактично повсякденні терористичні акції з великою кількістю жертв, але й велика політика, яка охоплює як окремі райони країн, так і великі регіони планети. Він набуває загрозливих масштабів, стає більш жорстоким, а методи – все більш різноманітними. Він трансформувався в масштабне і складне соціально-політичне явище планетарного значення, яке має системну основу й обумовлене основними політичними, економічними і соціальними протиріччями міжнародного життя. Об'єктами для терору стають, або можуть стати, практично всі країни світу. Останні роки характеризуються тенденцією до злиття різних, донині розрізаних, терористичних організацій і створення єдиної зі спільною фінансовою системою і стратегією [1], що тягне за собою

небезпеку збільшення терористичних загроз. Водночас, з метою визначення сутності і запобігання цьому негативному явищу, слід чітко визначити поняття і юридичну природу тероризму.

Вироблення дефініції терміну «тероризм» та їх закріплення у доктрині та національному законодавстві багато в чому залежать від того, як давно окремі держави зіткнулися з цією проблемою і як далеко зайшло протистояння між власними владними структурами та суспільством, з одного боку, і терористичними організаціями – з іншого. Прикладом подібного підходу може слугувати досвід США, які намагаються детально регламентувати своє законодавство в розділах, пов'язаних з протидією терористичній діяльності [2, с. 332]. Саме тому нагальним питанням сьогодення виступає комплексний аналіз підходів до розуміння тероризму як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками з метою виокремлення єдиних підходів до розуміння цього негативного явища.

Звертаючись до напрацювань зарубіжних дослідників у царині тероризму, ми можемо відзначити, що вони розглядають тероризм через призму насильства, незалежно від його типу та характеру, суб'єктів терористичного впливу, а також наслідків терористичних нападів.

Аналізуючи вітчизняний досвід у означеній сфері, варто зауважити, що, у першу чергу, відмінною ознакою власне тероризму є те, що він породжує загальну небезпеку, яка виникає в результаті вчинення загально-небезпечних дій або погрози такими.

Небезпека при цьому повинна бути реальною, загрожувати невизначеному колу осіб і об'єктивно виражатися у вчиненні або погрозі вчинення вибухів, підпалів та інших загальнонебезпечних дій, які реально можуть завдати шкоди невизначеному колу осіб або спричинити інші тяжкі наслідки.

Наступна відмінна риса тероризму – це публічний характер його виконання. Інші злочини звичайно вчиняються без претензії на розголос, а інформуються лише ті особи, в діях яких є заінтересованість у винних. Тероризм же без широкого розголосу, без висування будь-яких вимог не існує [3 с. 351]. Водночас, незважаючи на зазначені ознаки, єдиний підхід до визначення поняття «тероризм» у вітчизняній науці відсутній. Однак, беручи до уваги, широкі і багатоманітні підходи вітчизняних дослідників до визначення поняття «тероризм», ці підходи багато у чому збігаються з підходами, що використовуються за кордоном. Єдиним у цих підходах виступає розуміння того, що означена діяльність має на меті залякування певної соціальної групи і має за мету досягнення певних конкретних результатів, що будуть негативно впливати на звичне спокійне життя людини. Також до тероризму у сучасному світі як у вітчизняній, так і закордонній юридичній науці відносять шкідливі (суспільно небезпечні) суспільні дії, що прирівнюються до тероризму (його фінансування, підтримка будь-якого виду, навчання, пропаганда тощо).

Всебічне розуміння всіх граней поняття «тероризм» має вирішальне значення задля визначення принципів боротьби та протидії тероризму, модулювання всього спектру правовідносин, які з ним пов'язані, налагодження міжнародного співробітництва у галузі подолання цього явища як в умовах сьогодення, так і в майбутньому.

Література:

1. Белянська В. Ідеологія тероризму: теоретичні засади, різновиди та технології поширення. *Освіта регіону*. 2013. № 1. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1001> (дата звернення: 16.08.2022).

2. Серкевич І. Р. Визначення поняття тероризм та його генезис. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 331–335. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_4/331.pdf (дата звернення: 16.08.2022).

3. Ємельянов В. П. Понятійний апарат у сфері правової протидії тероризму: теоретичне та практичне значення. *Форум права*. 2011. № 1. С. 348–361.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-11>

ПОНЯТТЯ, СУТЬ І ВИДИ ПІДЗАКОННИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Ліксман Альона Юріївна

здобувачка вищої освіти

Національного університету «Чернігівська політехніка»

Науковий керівник: Козинець Олена Гаврилівна

кандидат історичних наук, доцент

Національного університету «Чернігівська політехніка»

м. Чернігів, Україна

Підзаконні нормативно-правові акти є одним із важливих елементів системи права України, вони займають важливе місце серед джерел права. Підзаконні нормативно-правові акти вдосконалювалися під час реформування правової системи України, створювалися нові їх види, однак лише деякі науковці присвятили роботи даному питанню, тому, на нашу думку, тема підзаконних нормативних актів є актуальною сьогодні.

Необхідним є визначення поняття підзаконного нормативно-правового акту. Так, на думку Білозьорова Є.В., під поняттям «підзаконний

нормативно-правовий акт» потрібно розуміти документ уповноваженого суб'єкта, що має письмову форму, прийнятий на підставі закону та для його виконання, в якому визначені правила поведінки, що мають загальний характер та забезпечуються державою [1, с. 165]. Скакун О.Ф. вважає, що підзаконним нормативно-правовим актом є акт, який видається відповідно до закону та на його підставі, для конкретизації законодавчих розпоряджень та їх трактування або встановлення первинних норм [2, с. 334].

Отже, підзаконний нормативно-правовий акт – це документ уповноваженого суб'єкта, що має письмову форму, який видається відповідно до закону, на його підставі та для його виконання, містить правила поведінки, що мають загальний характер та забезпечуються державою, функцією якого є встановлення первинних норм, конкретизація законодавчих розпоряджень та їх трактування.

Як будь-яка правова категорія, має особливості, що відрізняють його від інших нормативно-правових актів. Різні науковці-юристи виділяють загальні та родові ознаки підзаконного нормативно-правового акту. До загальних ознак відносять:

- офіційність і письмова форма документу, видання органом, який має відповідні повноваження;
- розміщення, зміна чи скасування норми права;
- створення у встановленому законодавством порядку;
- неперсоніфікований, загальний характер, неодноразове застосування;
- створення із застосуванням певних правил нормотворчої техніки;
- забезпечення державою обов'язковості виконання через можливість застосування засобів примусового характеру [3, с. 96].

До родових ознак відносять:

- видання органом виконавчої влади;
- розміщення, зміна або скасування норми права у рівнозначних підзаконних нормативно-правових актах та актах, що мають нижчу юридичну силу;
- їх створення у більш спрощеному порядку;
- підзаконність;
- для створення застосовуються спеціальні засоби нормотворчої техніки із застосуванням виразів «на підставі закону», «на виконання закону» тощо [3, с. 97].

Класифікація підзаконних нормативно-правових актів здійснюється за різними критеріями, вчені-юристи виділяють широкий та вузький підходи до розподілу підзаконних нормативно-правових актів.

За широкого підходу класифікація відбувається за такими критеріями: суб'єкт прийняття, сфера суспільних відносин, що урегульовується, юридична сила, порядок прийняття і оформлення, територіальний масштаб дії, відповідність праву, юридичні засоби правового регулювання, термін

дії та функціональне призначення. За вузького підходу класифікація відбувається за такими критеріями: первинність, роль вищих органів державної влади у сфері видання нормативно-правових актів підзаконного характеру, суб'єкти, спосіб формування, спосіб визначення правотворчих повноважень суб'єкта правотворчості, правове положення суб'єкта правотворчості, сфера дії, строк дії [4, с. 8].

Найпоширенішим є розподіл за такими критеріями, як:

- суб'єкти прийняття (акти уряду, Президента України, місцевих і центральних органів виконавчої влади тощо);
- зовнішня форма (накази, постанови, укази, рішення, правила, статuti);
- сфера дії (загальні, відомчі, місцеві, локальні);
- час дії (тимчасові та постійні);
- характер правотворчої компетенції (прийняті в порядку реалізації делегованих правотворчих повноважень і прийняті в межах власної правотворчої компетенції);
- порядок прийняття (видані одноособово, прийняті колегіально, видані спільно двома, або більше відомствами) [1, с. 165–166].

Як зазначено в Основному Законі (ст. 8), закони та інші нормативно-правові акти мають за основу Конституцію України та повинні їй відповідати. Це зумовлює особливість правової природи підзаконного нормативно-правового акту, а також його роль, котра полягає у вторинному, похідному регулюванні суспільних відносин за допомогою детального вирішення термінових проблем, що виникли в державі. Підзаконні нормативно-правові акти деталізують застосування певного закону, регламентують процедуру введення закону в дію. Також важливими є якість та коректність підзаконного нормативно-правового акту, адже від них залежить рівень ефективності законів.

Таким чином, під поняттям підзаконного нормативно-правового акта можемо розуміти документ уповноваженого суб'єкта, що має письмову форму, який видається відповідно до закону, на його підставі та для його виконання, містить правила поведінки, що мають загальний характер та забезпечуються державою, функцією якого є встановлення первинних норм, конкретизація законодавчих розпоряджень та їх трактування. Ознаки підзаконного нормативно-правового акта поділяються на загальні та родові, на нашу думку, родові є більш важливими, адже характеризують підзаконний нормативно-правовий акт як особливу правову категорію. Вчені-юристи виділяють широкий та вузький підходи до розподілу підзаконних нормативно-правових актів. На нашу думку, найбільш розповсюдженою є класифікація за такими критеріями, як суб'єкти прийняття, зовнішня форма, сфера дії, час дії, характер правотворчої компетенції і порядок прийняття.

Література:

1. Білозьоров Є.В., Власенко В.П. та інші. Теорія держави та права: навчальний посібник. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
3. Гетьман Є. Підзаконний нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, функції, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2 (77). 2014. С. 92–100.
4. Кудрявцев І.О. Класифікація підзаконних нормативно-правових актів. *Правова держава*. № 25. Запоріжжя, 2017. С. 7–13.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-12>

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Ліксман Вячеслав Юрійович

здобувач вищої освіти

Національного університету «Чернігівська політехніка»

Науковий керівник: Козинець Олена Гаврилівна

кандидат історичних наук, доцент

Національного університету «Чернігівська політехніка»

м. Чернігів, Україна

Українське законодавство – це формальне вираження положень української системи права. Недосконалість чинних нормативно-правових актів є результатом низької кваліфікації відповідних осіб та їх низької правової культури. Дослідження суті ти видів систематизації законодавства України дозволить розв’язати проблему колізій українських законів. Комплексний підхід до удосконалення нормативно-правових актів має включати різні підходи до їх уніфікації чи утворення тощо.

Дослідження теми систематизації законодавства займаються такі вчені як Котик Г. В., Петков С. В., Тополевський Р. Б., Федіна Н. В., Харченко М. П., Максименко Ю. Є., Обушенко Н. та ін.

Як стверджують Тополевський Р. Б. та Федіна Н. В. «Систематизація законодавства – це діяльність із удосконаленням законодавства шляхом приведення всіх його чинних нормативно-правових актів певної держави в цілісну, узгоджену та несуперечливу систему» [1, с. 165].

Систематизація законодавства може здійснюватися декількома способами: облік, кодифікація, інкорпорація, консолідація. Облік – це діяльність зі збирання, фіксування в логічній послідовності та зберігання нормативно-правових актів, підтримання їх у контрольному (актуальному стані) з урахуванням усіх змін і доповнень, а також зі створення спеціальних систем їх нагромадження і пошуку. Його мета – підтримувати нормативні акти в оптимальному для сприймання стані. Також облік часто застосовується разом з іншими способами. Кодифікація – це процес якісного перероблення чинних юридичних норм, усуненні неузгодженостей і суперечностей правового регулювання, заповнення прогалин і скасування застарілих норм. Інкорпорація – це самостійна форма систематизації законодавства, що здійснюється компетентними державними органами, їхніми посадовими особами та іншими суб'єктами шляхом зовнішнього опрацювання й об'єднання нормативного матеріалу в збірники, в певному порядку без зміни їх змісту, метою якої є забезпечення зручності пошуку та доступності нормативного матеріалу. Консолідація є одним зі способів систематизації законодавства, у процесі якого декілька актів об'єднуються в одному документі. Сьогодні консолідація нормативно-правових актів практично не застосовується в сучасній правовій системі України [2, с. 15-17]. Однак всі ці способи систематизації повинні застосовуватись щодо українського законодавства, оскільки низка нормативних актів, що були прийняті впродовж існування держави та досі є чинними, своєю кількістю розпорошують увагу контролюючих органів і суспільства, що знижує рівень дотримання й захисту прав і свобод людини у відносинах із суб'єктами владних повноважень [3, с. 5].

Систематизація виконує надзвичайно важливу роль в обліку чинних нормативно-правових актів, при виданні нових норм права, забезпеченні їх узгодженості, ліквідації повторів і застарілих норм, належного вибору найефективніших засобів регулювання суспільних відносин [4, с. 150]. Можна навести приклад Кодексу законів про працю, що був прийнятий ще за часів СРСР. У часи незалежності з нього прибрали згадку про партію тощо та нагромаджували новими статтями. Новий проєкт Трудового кодексу присутній, однак його треба ще допрацювати.

Систематизація законодавства набуває значущості в питаннях огляду джерел права, орієнтування в системі законодавства, для ухвалення нових нормативних актів правотворчими органами в узгодженості між усіма нормативними правовими актами, для розв'язання питань про застарілі акти та пошуку найбільш ефективних засобів нормативного правового регулювання суспільних відносин [5, с. 105].

Отже, систематизація законодавства України є необхідною для ефективної роботи державних органів. Водночас це дозволить громадянам краще орієнтуватись та відстоювати свої права та свободи. Систематизація

законодавства будь-яким способом у залежності від виду нормативного акту є позитивним фактором розвитку української системи права.

Література:

1. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
2. Котик Г. В. Поняття та види систематизації законодавства. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 32. С. 14-18.
3. Петков С. В. Систематизація як основа вдосконалення чинних кодексів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 29(1). С. 4-6.
4. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
5. Обушенко Н. Суть і значення систематизації законодавства в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 101-106.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-13>

«КВАДРИГА» – УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИЙ БЕЗПЕКОВИЙ АЛЬЯНС

Моїсєєва Тетяна Миколаївна

кандидат історичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та права

Національного університету «Одеська політехніка»

м. Одеса, Україна

Розбудова стратегічного партнерства з Турецькою Республікою, в тому числі – через формат «Квадрига», є одним з пріоритетів української зовнішньої політики [4, п. 113].

«Квадрига» – двосторонній регіональний формат політико-безпекових консультацій, створений за результатами зустрічі Президента України Володимира Зеленського та Президента Турецької Республіки Реджепа Таїпа Ердогана у Стамбулі, 16 жовтня 2020 року. Згідно домовленостей, новий формат передбачає щорічні зустрічі міністрів закордонних справ і міністрів оборони, за формулою «два плюс два» (Квадрига) [2].

Важливе значення, для розуміння характеру та завдань альянсу, мають рішення першої (інавгураційної) зустрічі відповідних міністрів України та Туреччини, у форматі «Квадрига», що відбулася у Києві, 18 грудня 2020 року. Україну, на цьому заході, представляли Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба та Міністр оборони України Андрій Таран, Турецьку Республіку, відповідно, Міністр закордонних справ Турецької Республіки Мевлют Чавушоглу та Міністр національної оборони Турецької Республіки Хулусі Акар [3].

За підсумками зустрічі, було прийнято Спільну заяву, головними тезами якої стали: підтримка Туреччиною суверенітету і територіальної цілісності України (в міжнародно визнаних кордонах) та інтеграції України до ЄС і НАТО; намір «розвивати і зміцнювати відносини стратегічного партнерства», а також розширювати сфери взаємодії (в тому числі у «політичній, культурній, економічній та оборонній галузях»); домовленості щодо продовження консультацій, як на двосторонньому рівні, так і з залученням інших зацікавлених держав регіону [3].

Значну увагу було приділено питанням безпеки, передусім Чорноморського регіону. Так, відзначено наявність загроз та їх можливих наслідків для стабільності регіону; прийнято рішення щодо опрацювання можливості «співпраці між військово-морськими силами двох держав у галузі освіти та підготовки, проведення багатонаціональних навчань та заходів на підтримку безпеки судноплавства в Чорному морі»; надано позитивну оцінку співробітництву в галузі оборонної промисловості [3].

24 березня 2021 р., в Анкарі, відбулася ще одна знакова подія – політико-безпекові консультації національних координаторів (уповноважених представників міністерств закордонних справ і оборони України та Туреччини) формату двосторонньої взаємодії «Квадрига» [5].

Питання стабільності і безпеки Чорноморського регіону та поглиблення співпраці в сфері безпеки та оборони, зайняли чільне місце і під час проведення двосторонніх консультацій.

Водночас, національними координаторами було обговорено і інші актуальні питання, серед яких: «поточна ситуація на тимчасово окупованих Російською Федерацією Кримському півострові та територіях Донецької та Луганської областей»; обмін думками щодо перспектив врегулювання конфліктів у регіонах Східного Середземномор'я та Кавказу, Близького Сходу та Північної Африки [5].

Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба надає високу оцінку досягнутим домовленостям та майбутньому потенціалу двостороннього співробітництва в рамках формату «Квадрига». 13 жовтня 2021 р., під час онлайн-брифінгу, він зауважив, що новий формат дає можливість зміцнити не лише військово-політичну співпрацю України та Туреччини, а й «безпеку Чорноморського регіону загалом» [1].

В межах «Квадриги», за словами міністра, опрацьовується перспектива реалізації спільних проєктів у літакобудуванні (на «базі» Державного підприємства «Антонов») та подальший розвиток військово-технічного співробітництва у виробництві безпілотників «Bayraktar» (в тому числі, виготовлення цих апаратів в Україні) [1]. Співпраця в цій сфері, на нашу думку, є надзвичайно важливою для підсилення обороноздатності України, в умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України.

Дмитро Кулеба, також підкреслив «яскраво виражений безпековий вимір» «Квадриги», що відрізняє цей формат від інших регіональних альянсів, та міжнародних форматів, членом яких є Україна – «Люблінського трикутника», «Асоційованого трио», Кримської платформи [1].

Отже, розвиток стратегічного партнерства між Україною та Турецькою Республікою є значущим, з огляду на: потужне місце Туреччини на міжнародній арені, та в Чорноморському регіоні, зокрема; членство держави в НАТО; роль, яку відіграє Турецька Республіка в умовах повномасштабної російсько-української війни.

«Квадрига» – є одним з форматів українсько-турецького співробітництва, з наголосом, головним чином, на безпекову складову.

Література:

1. Дмитро Кулеба: «Квадрига» зміцнює військово-політичну співпрацю України та Туреччини і безпеку Чорноморського регіону загалом (13 жовтня 2021 р.). / Міністерство закордонних справ України: офіційна сторінка. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-kvadriga-zmicnyuuyevijskovo-politichnu-spivracyu-ukrayini-ta-turechchini-i-bezpeku-chornomorskogo-regionu-zagalom> (дата звернення: 17.12.2022).

2. Спільна заява за результатами зустрічі Президента України Володимира Зеленського і Президента Турецької Республіки Реджепа Таїпа Ердогана (16 жовтня 2020 р.). / Президент України Володимир Зеленський: Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-rezultatami-zustrichi-prezidenta-ukrayini-v-64661> (дата звернення: 17.12.2022).

3. Спільна заява за результатами першої зустрічі міністрів закордонних справ і міністрів оборони України та Туреччини у форматі «Квадрига» (Київ, 18 грудня 2020 р.). / Міністерство закордонних справ України: офіційна сторінка. URL: <https://mfa.gov.ua/news/spilna-zayava-za-rezultatami-pershoyi-zustrichi-ministriv-zakordonnih-sprav-i-ministriv-oboroni-ukrayini-ta-turechchini-u-formati-kvadriga> (дата звернення: 17.12.2022).

4. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України. Затверджено Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. / Президент України Володимир Зеленський: Офіційне інтернет-

представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017> (дата звернення: 12.12.2022).

5. Україна та Туреччина провели політико-безпекові консультації у форматі «Квадрига» на рівні національних координаторів (24 березня 2021 р.). / Міністерство закордонних справ України: офіційна сторінка. URL: <https://mfa.gov.ua/news/ukrayina-ta-turechchina-proveli-politiko-bezpekovi-konsultaciyi-u-formati-kvadriga-na-rivni-nacionalnih-koordinatoriv> (дата звернення: 17.12.2022).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-14>

ЕТИЧНІ СТАНДАРТИ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МЕДІАТОРА

Подковенко Тетяна Олександрівна

*кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
Західноукраїнського національного університету
м. Тернопіль, Україна*

Регулювання суспільних відносин – особливе явище, яке відбувається на багатьох рівнях та за допомогою різноманітних засобів. Основу такого регулювання складає право, яке пронизуючи практично усі сфери суспільного життя, надає їм певної усталеності та впорядкованості. Однак, якими б ідеальними та дієвими не були норми права, незмінною основою правової реальності залишається конфлікт, що породжує подальший пошук більш ефективних засобів порозуміння та комунікації на різних рівнях суспільної взаємодії. Саме тому, у сучасних умовах зростає роль медіації як альтернативного способу вирішення спорів.

Інтенсивний розвиток інституту медіації яскраво демонструє нам тісний взаємозв'язок та взаємовплив правових та етичних принципів, дотримання яких впливає на результативність та ефективність проведення процедури медіації, що, у свою чергу, створює якісно новий простір для налагодження взаємовідносин між конфліктуючими сторонами та вирішення конфліктів.

У цьому аспекті доволі влучною є характеристика медіації, яка дана Н. Мазаракі. Зокрема, авторка визначає медіацію в якості альтернативного методу вирішення спорів, що, з одного боку, відображає високий рівень розвитку правової культури суспільства, а з іншого – із залученням нейтрального посередника (медіатора) дозволяє сторонам обирати

найефективніший і прийнятний для них варіант вирішення спору на основі фундаментальних принципів права, які відображають визначні цінності суспільного розвитку, такі як добросовісність, розумність, справедливість, що є одночасно з цим основою для реалізації принципу верховенства права в Україні [1, с. 5]. Така характеристика є доволі об'єктивною, оскільки в ній авторка акцентує увагу саме на практичній стороні медіації в аспекті реалізації загально визначених принципів права.

В основі кожної медіації лежить явище переговорів, що розуміється не тільки як форма вирішення спорів, але також як особлива форма комунікації, процес організації колективного життя і спосіб досягнення цілей через взаємодію індивідів або груп. Процедура медіації характеризується сукупністю певних ознак, наявність яких детермінує потенціал діалогу та істотно впливає на ефект порозуміння.

Варто наголосити, що сила медіації полягає у комунікації, тобто такому спілкуванні, яке дає можливість вільно висловлювати свої потреби та очікування, розкривати свої емоції. Медіація вчить вибудовувати взаємовідносини та знаходити рішення, опираючись на інтереси, цінності, потреби, почуття людини, а не виходити лише з її емоційних реакцій, поведінки, принципових позицій [2].

Як зазначають автори підручника «Медіація у професійній діяльності юриста», «медіація як інструмент порозуміння між людьми, які перебувають у стані конфлікту, є, напевно, одним з найгуманніших та відповідних моралі способів виходу з нього. Невипадково медіація легко адаптується в будь-якій системі етичних норм та правил: її однаково легко сприймають християнська та мусульманська, іудейська, буддійська та конфуціанська етико-релігійні культури. Саме тому нормативні засади медіації мають не тільки правову, але й етичну складову» [3, с. 314].

З прийняттям Закону України «Про медіацію» та євроінтеграційними процесами питання етико-правових засад професійної діяльності медіатора набувають ще більшої актуальності та зумовлюють потребу їх дотримання при проведенні процедури медіації. Відповідно до положень Закону, «медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації» [4].

До загальних принципів відноситься, перш за все, принцип добровільності медіації. Відповідно до нього необхідно отримати згоду сторін щодо самої процедури медіації, порядку її проведення, а також особи медіатора. Важливо, що сторони медіації та медіатор мають право відмовитися від участі в медіації у будь-який момент.

Неупередженість у випадку процедури медіації означає відсутність будь-якої зацікавленості у вирішенні спору як в особистих інтересах, так і

в інтересах однієї із сторін. Медіатор повинен, наскільки це можливо, уникати створення видимості нерівного ставлення до сторін, тобто завжди вислуховувати іншу сторону, прагнути надати сторонам однаковий час для виступу, а також уникати зустрічі наодинці лише з однією з них.

Безперечно, важливим принципом процедури медіації є принцип нейтральності медіатора по відношенню до предмета спору. Відповідно до цього принципу медіатор не має права вносити власні пропозиції щодо вирішення спору між сторонами. Ті ж самі сторони самостійно керують своїм конфліктом, який має цілком автономний характер. Відповідно до положень Закону, «під час проведення медіації медіатор повинен бути нейтральним у ставленні до сторін медіації та незалежним від сторін медіації, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, інших фізичних і юридичних осіб» [4].

Одним із фундаментальних етичних стандартів стосовно юридичних професій є зобов'язання зберігати сувору конфіденційність усієї інформації, яку особа дізналася у зв'язку з виконанням своєї професійної діяльності. Цей принцип стосується як медіатора, так і конфлікуючих сторін.

Сторони є рівноправними під час проведення медіації. Цей принцип означає, що сторони мають рівні можливості у висловленні своїх інтересів та потреб, бачення виходу з конфлікту. По відношенню до сторін медіатор також має однакові зобов'язання і не може надавати якість переваги одній із сторін в силу особистої чи професійної зацікавленості.

Вказані принципи медіації відповідають європейським етико-правовим стандартам медіації і відповідно спрямовані на підвищення ефективності медіації. Варто зазначити, що вказані принципи взаємопов'язані та взаємовизначальні. Саме ці принципи є основою медіації і їх дотримання істотно підвищує результативність взаємодії конфлікуючих сторін в процесі вирішення конфлікту та створює належний простір для порозуміння.

Слід позитивно оцінити нормативне закріплення етичних засад професійної діяльності медіатора. Існує чітка потреба в етичній оцінці практики медіатора для збереження моральних і правових засад та підвищення якості функціонування інституту медіації. Основоположні принципи процедури медіації відображають її об'єктивні якості та формують суб'єктивне сприйняття медіації суспільством. Важливо, щоб конфлікуючі сторони усвідомлювали свої інтереси, розуміли свою роль у конфлікті, реально оцінювали свої можливості, а що найголовніше були готові до комунікації та порозуміння. Таке ставлення до конфлікту, готовність до певної взаємодії свідчить про зрілість та активну позицію сторін у вирішенні конфлікту. Від медіатора, його професіоналізму та дотримання етико-правових стандартів залежить якість та результативність проведення процедури медіації.

Література:

1. Мазаракі Н.А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Інститут законодавства Верховної Ради України, Київ, 2019. 40 с.
2. Головченко А.В. Медіація, як один із ефективних альтернативних способів вирішення конфліктів. URL: <https://rtpp.com.ua/news/mediatsiya-instrument/>
3. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса: Екологія, 2019. 456 с.
4. Про медіацію. Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-15>

ВПЛИВ ПРАВА НА ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ

Русенко Наталія Василівна

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Право це унікальне, багатовимірне явище, що викликає дискусію не тільки в суспільстві, а й в наукових колах. Воно є складним, багатоаспектним феноменом, але суспільно необхідним, оскільки в ньому тісно переплітаються основні засади існування людини, її духовні, культурні й етичні потреби. Окрім загальнолюдських – право має внутрішньодержавні, міжнародні та цивілізаційні виміри.

Право будується на доктринальній основі, правових ідеалах і справедливості, ґрунтується на правовій теорії та практичному юридичному досвіді, інституційно-нормативних правових відносинах.

Верховенство права закріплене в Конституції як принцип життєдіяльності суспільства і держави. Ця доктрина визначає право панівною та визначальною категорією. Всі інші категорії, як то держава, економіка чи політика – є вторинними. Верховенство права вимагає проведення державної діяльності через реалізацію права, яке є вищим щодо політичних норм та партійних директив, політики загалом. У демократичній державі легітимація офіційної державної політики

передбачає її відповідність праву, а легалізація – закріплення у правовому законі [5, с. 264].

Конституція 1996 року проголосила Україну незалежною, суверенною, демократичною, соціальною і правовою державою [1, с. 141]. Держава як найбільш досконалий інститут політичної організації суспільства формує політику та перебуває у тісній взаємодії з правом як нормативним регулятором суспільних відносин з метою узгодження інтересів спільнот/груп. Держава впливає на політичні події через нормативні акти та інші форми та джерела права.

Держава санкціонує і приймає систему права, роблячи її публічною, загальнообов'язковою з одного боку, а з іншого боку, сама держава підтримується і забезпечується самим правом [2, с. 264]. Таким чином, правова основа державної діяльності має особливе значення в діяльності держави і є основою формування державної політики в цілому.

Вітчизняні науковці визнають державну політику як напрям дій/бездіяльності, що обирається владою для розв'язання певної проблеми суспільства або сукупності взаємозалежних проблем. Державна політика охоплює межі визначення проблеми, встановлення конкретних цілей та розробку інструментів до розв'язання проблеми. Визначення цілей політики означає з'ясування того, що ця політика намагається досягти, які її наміри та спрямування. Інструментами політики є специфічні способи за допомогою яких політика як реакція на проблему втілюється в життя [3, с. 51].

Тож можемо стверджувати, що право повсякчас впливає на саму державу, економіку держави та державну політику. В науковій літературі категорія «право» виступає як регулятор політики, її обмежувач чи гарант її реалізації. На думку вчених право впливає на державну політику кількома способами. *По-перше*, право є формою виразу політики, оскільки політика здійснюється на основних засадах права. Право закріплює в конституціях і конституційних законах політичний лад суспільства, механізм дії політичної системи, процедури оволодіння політичною владою; політичні права і свободи громадян. *По-друге*, право виступає своєрідним індикатором зрілості політики того чи іншого класу, народу, нації, держави. Право надає легітимності політичним рішенням органів державної влади, що забезпечує підтримку населення, зокрема, не допускає протидії влади у разі прийняття непопулярних рішень. *По-третє*, право установлює межі певних міждержавних політичних відносин; визначає межі та можливості діяльності як опозиції, так і правлячих структур, перешкоджає використанню права на користь політичної кон'юнктури. *По-четверте*, право слугує гарантом реалізації демократичної державної політики, проводить державну політику у життя, охороняє і захищає політичні права і свободи громадян, забезпечує механізм їх використання [4, с. 238].

На нашу думку, такий перелік є неповним, тож важливо доповнити цей перелік такими способами як:

– гарантує основні права і свободи особи, у тому числі й в політиці, забезпечуючи їх охорону та відновлення у випадку порушення – *гарант права*;

– визначає можливості та аспекти лобіювання у геополітичній сфері шляхом встановлення статусу, можливостей та процесу функціонування відповідних суб'єктів – *засіб лобіювання*;

– визначає межі впливу держави на суспільство, перешкоджаючи авторитаризму та утверджуючи інститути демократії та участь інтересів громадянського суспільства в процесі прийняття і реалізації політичних рішень – *обмежувач держави*.

Отже, державна політика перебуває у залежному становищі відносно до права. Кожен вид політики, як то державна, правова чи інша займає сегментну позицію і цілковито формується самим правом і на основі права.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, С. 141.

2. Мануйлов Є. М. Співвідношення політики і права як соціальних регуляторів. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 4. С. 263-265.

3. Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін. Київ : НАДУ, 2014. 448 с.

4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

5. Курс лекцій з права. Електронний ресурс. URL: <http://nkkep.com/wp-content/uploads/2020/10/16.10-P-2122-tdp.pdf> (дата звернення: 11.12.2022)

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Сидоркіна Раїса Дем'янівна

*доцент кафедри соціально-гуманітарної підготовки та права
Західнодонбаського інституту*

*Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
м. Павлоград, Дніпропетровська область, Україна*

Згідно ст. 1 Основного закону нашої держави, Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [1]. Нажаль, формування правової держави в сучасній Україні є складним процесом, реалії сьогодення свідчать про те, що нашій державі необхідно подолати багато проблем, які заважають їй розвиватись.

Слід зауважити, що правова держава утворюється як результат проведених економічних, політичних реформ, а також позитивних змін у взаємовідносинах між громадянським суспільством, державою і особистістю. В такій державі тільки юридичні засоби забезпечують захист основних прав і свобод людини та громадянина.

Розв'язана росією війна завдала величезної шкоди нашим людям, економіці, докільню та в цілому державі. Україна щодня платить величезну ціну за нашу майбутню перемогу. Після перемоги над ворогом, нас чекає не менш складний шлях відновлення збитків.

Міжнародний досвід, розвиток Європейських країн та їх неймовірна допомога, єдність та згуртованість українського народу, а також розумна державницька політика представників влади, зроблять все необхідне, щоб країна наша стала реально більш дружньою, безпечнішою та комфортнішою для її людей та дійсно правовою.

З нашої точки зору, особливої уваги потребуватиме наша економіка, як важлива складова у частині розвитку країни. Тільки якісні рішення зможуть забезпечити те, що вигідно для економіки і для суспільства. В цьому процесі активну участь мають приймати територіальні громади, які самостійно та прозоро пропонуватимуть найкращі шляхи відновлення своїх територій. Зауважуємо, що в центрі відбудови сіл, міст повинні бути потреби мешканців на першому місці. Все, що стосується інфраструктури має бути направлено на людей, які там проживають.

Великою проблемою є енергетика країни. Станції в основному працюють на вугіллі та газу, які видобуваються і забезпечують більшу

частину виробництва електроенергії. Експерти в цій галузі стверджують, що така енергетика не досить безпечна для довкілля, а війна ще більше підвищила ризики через влучання в об'єкти їх інфраструктури. Можливо слід подумати про розвиток більш безпечнішої, відновлюваної енергетики.

Безумовно, наявність високого рівня правосвідомості громадян і представників державної влади, на нашу думку є основною передумовою для належної реалізації ст. 1 Конституції України щодо формування правової держави. Верховенство права, забезпечення прав людини та громадянина, взаємна відповідальність держави та особи повинні панувати в житті громадян нашої держави.

Варто зазначити, що основою створення та розвитку правової держави є союз вільних і рівноправних людей, тобто громадянське суспільство, кожному з яких держава забезпечує правові можливості брати активну участь у політичному житті [2]. На нашу думку, таке суспільство зможе забезпечити компроміс між різними політичними партіями та спрямувати зусилля всіх політиків та економістів на об'єднання суспільства, а це дасть можливість для пошуку шляхів виходу з важкої кризи.

Отже, розвиток правової держави в сучасній Україні відбувається складно і це пояснюється зазначеними вище проблемами. Органи державної виконавчої влади, які втілюють на практиці зазначені вимоги законів, не завжди зберігають прозорість, відкритість своїх рішень. Головний принцип верховенства права, верховенства закону в Україні, на наш погляд не реалізуються повною мірою. Це пов'язано з низьким рівнем правосвідомості громадян та недосконалістю правових механізмів відповідальності посадових осіб і державних чиновників. Тож, досвід європейських демократичних держав в цій сфері може суттєво допомогти Україні.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. // *Відомості Верховної Ради України*, 1996. № 30. Ст. 141.
2. Косілова О. І. Особливості формування правової держави і громадянського суспільства в сучасній Україні. *Інформація і право*. 2012. № 3(6). С. 40-46.

ЕКОЛОГІЧНІ ЗАГРОЗИ ТА РОЛЬ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В МАНІПУЛЯТИВНИХ СТРАТЕГІЯХ

Скворцова Анна Сергіївна

здобувач вищої освіти

факультету суспільних наук і міжнародних відносин

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

м. Дніпро, Україна

Сучасний стан нормативно-правових особливостей співробітництва України з міжнародними організаціями щодо практичної реалізації концепції сталого розвитку, дозволяє зробити припущення, що саме при тісній співпраці між міжнародними міжурядовими та неурядовими організаціями, треба не забути про важливу роль держави в цьому процесі. Проаналізувавши роль міжнародних організацій у забезпеченні сталого розвитку на території України, треба наголосити, що таке забезпечення можливе лише за тісної співпраці як міжнародних неурядових, так і міжурядових організацій з державними органами управління. Якщо такі органи не будуть забезпечувати програми сталого розвитку на національному рівні, то забезпечення сталого розвитку буде просто неможливим. Але, неурядові організації грають найголовнішу роль у забезпеченні сталого розвитку в окремій державі, а саме Україні, тому що, в першу чергу, вони надають більше ніж 50% коштів на реалізацію програм забезпечення сталого розвитку, а по-друге, такі організації, як ООН, ОБСЄ, МОСР та інші здійснюють моніторинг забезпечення цілей сталого розвитку, що дає можливість дізнатись, наскільки якісно Україна забезпечує реалізацію програм сталого розвитку не тільки на національному рівні, але й навіть на рівні окремих громад. Саме завдяки співпраці з державними органами управління щодо встановлення сталого розвитку, неурядові організації мають змогу впроваджувати програми, які стосуються соціального виміру сталого розвитку окремої держави та запобігають політико-екологічним маніпуляціям.

Держава є гарантом стабільності, та саме тому співпраця міжнародних організацій з Урядом України щодо забезпечення сталого розвитку є рівноправною. Коли неурядові організації розробляють порядок денний щодо забезпечення сталого розвитку, Україна інтегрує цей порядок денний у свою політику шляхом його прийняття та реалізації.

Саме тому на сучасному етапі розвитку людства, роль міжнародних організацій у забезпеченні сталого розвитку має першочергове значення.

Завдяки плідній співпраці міжнародних міжурядових та неурядових організацій, яка, однак, потребує ще певних модифікацій, забезпечення сталого розвитку є реальним процесом, до якого залучено суспільство на різних його рівнях, починаючи від локального і завершуючи глобальним.

Найбільш плідним для аналізу політико-екологічних маніпуляцій представляється синтетичний підхід. Однак, визнаючи даний підхід перспективним, необхідно відзначити, що в даний час об'єднання політики і моралі, особливо в сфері міжнародних відносин, виглядає вельми проблематичним. Більш реальним є помірний варіант першого підходу – коли беззастережно визнається необхідність моральних начал в міжнародному житті. Радикальні ж варіанти першого підходу – моралізаторство, моральний абсолютизм, заклики повністю підпорядкувати політику етики не лише безпідставні, але й нереальні. Дана точка зору небезпечна тим, що протиставляє етику політиці, виключає можливість компромісу, що абсолютно неприйнятно в міжнародних відносинах.

В основі політико-екологічних маніпуляцій лежить визнання цінності як універсальї – загальнолюдських принципів взаємодії соціальних спільнот та індивідів, – так і приватних інтересів, що визначають оцінку наслідків поведінки міжнародних акторів. У міжнародних відносинах, як і в суспільних відносинах в цілому, завжди існує дистанція між належним і сущим, а отже, і розрив між етикою боргу і етикою обов'язків. Норми і установки міжнародної моралі цілком конкретні. Вони залежать від обставин: місця – тієї соціокультурного середовища, в якій знаходяться суб'єкти міжнародних відносин; часу – характерні саме для даного моменту загальновизнаних міжнародних принципів; і ситуації – що є в розпорядженні суб'єктів цілком певних політичних, економічних, технічних та інших засобів і можливостей реалізації моральних цілей і цінностей.

За останні роки в міжнародних відносинах відбуваються суттєві зміни, що відбивається і на неурядовій моралі. Динамічне міжнародне життя пред'являє до моральних принципів і норм все більш високі вимоги, з одного боку, визнаючи безумовну необхідність морального регулювання міжнародних відносин, з іншого – піддаючи міжнародну мораль все більш ґрунтовному випробуванню реальністю.

У сучасному світі людство дедалі гостріше стикається з необхідністю нормативно-правових дій щодо запобігання екологічній загрозі, загрози ядерної війни, вирішення проблеми економічної відсталості країн третього світу, боротьбою з тероризмом, відчуженням, викликаними процесами глобалізації та зростання темпів життя. Розв'язання означених глобальних проблем людства вимагає затвердження спільно-розділених нормативно-правових та моральних цінностей, а також беззаперечність критеріїв

правового вибору в міжнародному житті, що особливо актуально для сучасної України в умовах російської агресії.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-18>

РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЗАХИСТІ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Слугоцька Вікторія Михайлівна

*старший викладач кафедри соціально-економічних дисциплін
Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний
коледж імені Михайла Грушевського»
м. Бар, Вінницька область, Україна*

Надзвичайно велике значення для розвитку українського конституціоналізму мають перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні. Досягнення стану громадянського суспільства означає наділення людей, незалежно від їх національності та статі, релігійної належності, кольору шкіри, їх суспільних інтересів і політичних уподобань, однаковими основними правами – і правами людини, такими як недоторканність особи, і громадянськими правами на участь в політичному та суспільному житті, на рівні умови підприємницької діяльності, а також правом на власну культуру.

Із цих підстав власне сутність громадянського суспільства визначають декілька моментів. Це суспільство, що володіє такими інститутами та політичною культурою, що дозволяють повноцінно реалізовувати права людини. Це суспільство добровільних об'єднань, розвинутої культури суспільного діалогу та вираження суспільної думки. Це суспільство відкритості, ідейного плюралізму та терпимості до інших поглядів. Проте це і суспільство, де ніколи не може бути силою нав'язані свої переконання, а противники громадянського суспільства, тобто ті, хто не сприймає його основні цінності, не мають можливості підірвати його основи [4].

Чинна Конституція України 1996 року не оперує поняттям «громадянське суспільство» [2]. Утім, це не означає, що Основний закон не врегульовує відносини між громадянським суспільством та державою. Про справедливості цього твердження засвідчує те, що в ході конституційного процесу пропонувалось навіть ввести в структуру Конституції спеціальний розділ «Громадянське суспільство і держава» [6].

Права людини складають власну систему цінностей особи у громадянському суспільстві і одночасно за допомогою прав утворюються і діють інституції такого суспільства. Людина – носій прав – виступає одночасно як об'єкт впливу відповідних інституцій і як суб'єкт участі у них. Права людини є підставою формування і функціонування деяких інституцій громадянського суспільства. Приміром, право на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації дозволяє людині реалізовувати свої інтереси, які співпадають з інтересами інших, за посередництвом такої інституції громадянського суспільства, як громадські об'єднання. Назване право фактично утверджує можливість існування відповідної інституції. Як зазначають А. Ф. Крижанівський та О. О. Крезе, якщо діяльність і функціонування інститутів громадянського суспільства може відбуватися поза межами безпосереднього правового регулювання, то процес їх утворення здійснюється лише у правовому середовищі [3, с. 25].

І. Динник, виділяє такі головні компоненти розвинутого громадянського суспільства:

- гуманітарний (людський) склад суспільства-вільні індивіди;
- соціальний (соціальний поділ суспільства на соціальні групи, прошарки, класи);
- економічний;
- духовний (наука, освіта, культура, релігія);
- інформаційний (засоби і форми інформації, громадська думка і т.д.);
- територіальне-управлінський (місцеве самоврядування);
- організаційний (різноманітні форми громадських і групових об'єднань) [1, с. 109].

Інститути та організації громадянського суспільства долучаються до формування і реалізації державної політики, демонструють здатність у відстоюванні невід'ємних прав громадян України на свободу та гідне життя. У вересні 2021 року Президент України затвердив Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства України на 2021–2026 роки [5], яка зазначає, зокрема, виключну цінність партнерства держави та громадянського суспільства для реалізації демократичних цінностей, закріплених Конституцією України, передусім свободи вираження поглядів і переконань, свободи об'єднання, участі громадян в управлінні державними справами тощо.

У 2020 році, за міжнародним рейтингом Freedom House [7], Україна є серед держав, що мають активне громадянське суспільство.

Отже, громадянське суспільство є важливим вираженням голосів громадян у будь-якому демократичному суспільстві. В основі громадянського суспільства включено реалізацію та захист прав людини. Разом з інститутами громадянське суспільство є колективним механізмом

захисту та затвердження основних прав та свобод людини й громадянина від будь-яких посягань. Обрання особами реалізації та захисту прав людини через інституції громадянського суспільства ґрунтується на правовій активності та усвідомленні ціннісного змісту відповідних прав.

Література:

1. Динник І. П. Громадянське суспільство як структурна складова взаємовідносин держави та суспільства в умовах глобалізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 19. С. 107–110.

2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к / 96-ВР. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

3. Крижанівський А. Ф., Крезе О. О. Громадянське суспільство і механізм дії права: проблеми співвідношення і взаємодії / А.Ф. Крижанівський, О. О. Крезе. *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць*. Одеса: Юрид. літ., 2003. Вип. 21. С. 22–27.

4. Пархоменко Н. Роль громадянського суспільства у захисті прав і свобод людини і громадянина. *Право України*. 2014. № 4. С. 116–125.

5. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>.

6. Становлення громадянського суспільства в Україні: конституційний вимір. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/109-stanovlennya-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrajini-konstitutsijnij-vimir.html>.

7. Nations in Transit 2021. The Antidemocratic Turn. Freedom House. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-04/NIT_2021_final_042321.pdf.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Соломонова Ольга Юріївна

*магістрантка факультету морського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Дмитрук Ірина Миколаївна

*кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Сьогодення України диктує жорсткі умови функціонування державних інституцій. Саме тому необхідно максимально точно дотримуватися основоположних принципів права, оскільки воно є регулятором всіх суспільних відносин.

Відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в нашій державі визнається і діє принцип верховенства права. Він забезпечує панування права в суспільстві. Його реалізація потребує від державного апарату втілення у правотворчу і правозастосовну діяльність ідей гуманізму, справедливості та рівності.

Наукове дослідження принципу верховенства права є актуальним на сучасному етапі розвитку Української держави, бо саме сьогодні людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека проголошені Конституцією України найвищою соціальною цінністю, реалізація та захист основних прав, свобод, гарантій та інтересів людини і громадянина є пріоритетним завданням держави, а саме ефективна реалізація даного завдання є можливою через повне виконання конституційного принципу верховенства права [1, с. 8].

Принцип верховенства права досліджувався багатьма науковцями та практиками у сфері юриспруденції. Ще за часів Арістотеля, видатного давньогрецького науковця-енциклопедиста, філософа і логіка, було встановлено, що «у своїй довершеності людина – найблагородніша з тварин, позбавлена ж закону і справедливості вона – найгірша з них». Цей вислів залишається влучним і сьогодні, коли мова йде про важливість верховенства права в сучасному суспільстві. Одна з інтерпретацій вислову Арістотеля полягає в тому, що за відсутності верховенства права немає і самого суспільства, принаймні по-справжньому цивілізованого.

Основним досягненням, яким є визнання рівноправності приватної та інших форм власності, встановлення і поступове розширення режиму гласності, утворення неформальних організацій і об'єднань, утворення і поступове структурування системи політичних партій, політичних фракцій, проведення референдумів щодо встановлення суверенної незалежної України і щодо здійснення конституційної реформи, проведення виборів на альтернативній основі і перехід до виборів на змішаній мажоритарно-пропорційній основі, поступове структурування суспільства і парламенту, розширення мережі і підвищення активності засобів масової інформації, розвиток системи консультативних і узгоджувальних органів, широке використання громадянами наданих їм політичних прав і свобод, поступове розширення законодавчої бази, заходи щодо економічного реформування суспільства. І все це повинно здійснюватися, втілюючи в життя основоположний конституційний принцип верховенства права [2, с. 30].

З часів унормування принципу верховенства права в Конституції України минуло вже багато років, проте, за влучним висловом професора М. Козюбри «сутність і зміст цього принципу залишаються для більшості юристів, не кажучи вже про пересічних громадян, утаємниченими» [3].

Зміст принципу верховенства права трактується неоднозначно, причому діапазон думок тут надзвичайно широкий – від ототожнення принципу верховенства права з традиційним для колишнього радянського правознавства принципом верховенства закону (англійське словосполучення *rule of law*, як відомо, іноді не зовсім коректно перекладають як “верховенство закону”) до розуміння принципу верховенства права як виключно верховенства справедливості і розуму. Така багатозначність трактувань пояснюється, насамперед, багатогранністю самого феномена права та багатоманітністю його проявів, форм у реальному житті. Навряд чи у зв'язку з цим можливо надати якість універсальне визначення названого принципу, оскільки будь-яке визначення ніколи не спроможне передати все багатство змісту принципу верховенства права. Якщо ж спробувати коротко окреслити соціальну спрямованість принципу верховенства права, а саме у ній найповніше виражається його сутність, то можна сказати, що основне призначення принципу верховенства права полягає у забезпеченні свободи та прав людини, причому, насамперед, у її відносинах з державною владою та державними органами [4, с. 35-36].

Важливим аспектом у процесі реалізації і застосування принципу верховенства права відіграє той факт, що даний принцип має легальне закріплення. На підтвердження цьому можемо навести рішення Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 року, відповідно до якого верховенство права – це панування права в різних формах у

суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути пронизані, передусім, ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [5].

Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що ідея верховенства права, забезпечення прав і свобод людини є актуальною у процесі становлення і розвитку України як правової держави. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути насичені передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені рівнем його культурного розвитку [4, с. 57].

Верховенство права є важливим принципом, який повинен визначати зміст діяльності державної влади з метою забезпечення прав і свобод людини, а також демократичного розвитку держави. Даний принцип має застосовуватись в усіх сферах суспільного і державного життя.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р.: чинне законодавство зі змінами та доповненнями стоном на 29 серпня 2011 р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). К. : Паливода А.В., 2011. 56 с. (Закон України).
2. Н. В. Пильгун, М. В. Рошук. Реалізація принципу верховенства права як необхідна умова побудови правової держави. Теорія та історія держави і права. Юридичний вісник. 2012. Вип. № 4(25). С. 30.

3. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте. 2015. 392 с.

4. Гапотій В.Д. Верховенство права: сучасні наукові концепції. Монографія. Мелітополь: Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2016. С. 35-57.

5. Рабінович П. М. Права людини і громадянина в Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. Х.: Право, 1997. 56 с.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02 листопада 2004 року №15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-20>

**МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА, ПРАВО І ДЕРЖАВА
В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ СПАДЩИНІ ЄВГЕНІЯ
ОЛЕКСАНДРОВИЧА ЧЕРНОУСОВА (1869 – ?):
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ
ДИСКУРСИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ (ІСТОРІЯ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ УЧЕнь ДОБИ
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І РАНЬОГО МОДЕРНОГО ЧАСУ)**

Ціватий Вячеслав Григорович

кандидат історичних наук, доцент,

Заслужений працівник освіти України,

член правління Наукового товариства історії дипломатії

та міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Актуальність дослідження обумовлена зростанням наукового інтересу до витоків та інституціональної історії політико-правових процесів в Європі в історичній ретроспективі, сьогоденні й перспективі. Інституціональна біографістика – це новий перспективний напрям досліджень у сфері історії, політології та права [1, с. 164-169].

Метою статті є репрезентація постаті відомого українського вченого у сфері візантійської, античної та середньовічної історії, дослідника політико-правової думки Європи – Євгена Олександровича Черноусова (1869 – ?) [2, с. 113-115]. Євген Олександрович Черноусов – український історик-антикознавець, історик-візантиніст, історик-медієвіст, науковець, доцент кафедри всесвітньої історії Харківського університету в 1917-1918 роках [3, с. 41-56]. Життєвий шлях і наукова діяльність Євгена Черноусова не залишилися осторонь від знаменних подій в історії української та європейської історії – правові та історичні аспекти внутрішньополітичної та зовнішньополітичної діяльності інституцій Європи, міждержавні відносини у сфері європейської дипломатії, особливості правовідносин у воєнний час, розробка проблем методології дослідження концептів «право» і «держава», зокрема – правової держави.

Сфера наукових і викладацьких інтересів Є.О Черноусова – це історія держави і права Античності та Середньовіччя, раннього Модерного часу, дослідження античних та європейських традицій політики, права, воєн, культури, соціуму, зовнішньої політики, дипломатії, релігії (Візантія, Ромейська імперія, Стародавня Греція, Стародавній Рим, Середньовічна Європа).

Інституціональна історія правової держави поєднує в собі різноманіття методологічних підходів до її вивчення, особливо – у періоди інституціонального формування її базових елементів і моделей правової держави. Основною політико-правовою формою демократичної держави ХХІ століття визнається правова держава. Суть правової держави: у правовій державі універсальним регулятором соціальних відносин, орієнтованих на стабілізацію всього соціального простору без виокремлення будь-яких індивідуальних чи групових пріоритетів, виступає право; право – як нейтральна та толерантна інституція по відношенню до різних світоглядів і переконань індивідууму та інституцій. Право має визначальний вплив і на таку важливу сфери суспільного життя, як політика і дипломатія, які, поряд із правом, також є універсальними регуляторами суспільних відносин. Право визначає ціннісно-нормативну базу моделі демократії як сучасної інституціональної форми організації політичних і державних порядків, її основних політичних інститутів.

Ключова ознака правової держави полягає в тому, що в такій державі найвищою соціальною цінністю визнається людина, гуманізм, її права та свободи, основний перелік яких встановлений Загальною декларацією прав людини (1949). Основними для всієї системи права і свободи людини є: принцип рівноправності як рівності права і свободи всім без винятку людей, виражений, у тому числі, і в їхньому наддержавному (екстериторіальному) статусі; принцип взаємообумовленості права і свободи людей у товаристві; принцип невтручання у внутрішній, духовний

світ людини і толерантності до різних світоглядів і переконань. Усі ці концептуальні підходи, доробки й лекції знайшли своє переломлення в інституціональній історії держави і права доби Античності та західноєвропейського Середньовіччя, які, безумовно, стали фронтіром його наукової спадщини [4, с. 302-322]. Цікавим пошуковим дискурсом наукових розвідок Є.О. Черноусова стало дослідження в компаративному дискурсі впливу візантійського права на давньоруське.

У 1901 році Є.О. Черноусов склав іспит на ступінь магістра загальної історії в Петербурзькому університеті, що надало йому право викладати у закладах вищої освіти. У 1904 році Євгена Олександровича перевели на посаду наставника-керівника з історії та географії до Ніжинської гімназії та одночасно запросили читати лекції із загальної історії на історичному відділенні Ніжинського історико-філологічного інституту (НІФІ) князя Безбородька. У 1906 році за рішенням попечителя Київської навчальної округи Є.О. Черноусова призначили директором однієї з найдавніших гімназій на Лівобережній Україні – Новгород-Сіверської, у 1908 році його переводять до м. Кобеляки Полтавської губернії. З 1910 року Є.О. Черноусов вже розпочав наукову й викладацьку діяльність у Харкові. У 1910 році Є.О. Черноусов почав працювати приват-доцентом на кафедрі загальної історії Харківського університету. Він проводив практичні заняття із середньовічної історії та читав спецкурс з історії Візантії [5, с. 1-10].

Харківський період в науковій діяльності Є.О. Черноусова був найбільш вагомим і плідним в науковому плані. У часи Української революції Є.О. Черноусов активно долучився до національно-демократичного руху, увійшов до складу Слобідської української ради, а також до ради Харківської «Просвіти», яку очолив Д.І. Багалій. Революційні події внесли неочікувані зміни до життя та наукової діяльності Є.О. Черноусова. Він вимушено залишив Харків і продовжив викладацьку діяльність у Полтаві, а згодом – у Ростові-на-Дону. У 1918 році Є.О. Черноусова було обрано деканом Українського історико-філологічного факультету в Полтаві, але, на жаль, через політичні події це призначення виявилось короткотрасним. У цей період він продовжував досліджувати, але вже не так активно, історію, право, економіку і ментальності західноєвропейської середньовічної Європи. 30-ті роки ХХ століття стали важким випробуванням для Є.О. Черноусова: у 1930 році його було заарештовано, а в 1931-1934 роках він перебував у засланні в м. Калач Нижньо-Волзького краю.

Подальше життя, життєвий шлях і доля талановитого науковця проблем історії Візантії, Стародавньої Греції, Стародавнього Риму, середньовічної Європи, утаємничена і достеменно невідома. Як невідома і точна дата смерті науковця... Наукова спадщина Євгена Олександровича Черноусова порівняно незначна й становить близько десятка монографій і статей та

кількох не надрукованих рукописів, разом з тим, частина з них не втратила своєї актуальності і науковості й до сьогодні. Підвищений інтерес дослідника до історії держави і права Візантії, до розвитку візантійського суспільства, військової історії, зовнішньої політики, дипломатії, економіки, культури, знайшов своє відображення в низці наукових розвідок: «Головні риси суспільного й державного устрою Візантії», «Сторінки з культурної історії Візантії XI ст.», «Із візантійського закутка XIII ст.», «Римські та візантійські цехи» [5].

Концепт «гуманізм», концепт «демократія» і концепт «справедливість» в історичній ретроспективі постійно є об'єктом дослідження і осмислення науковцями. Особливе місце, змістове наповнення та розуміння в політико-правових вченнях Європи посідає концепт «релігія», що також є важливою складовою досліджень у сфері політики, права, культури та історичних витоків моделей правової держави, зокрема в добу Середніх віків та раннього Модерного часу (XVI-XVIII століття) [6, с. 92–94].

Роль і місце релігії в сучасному світі й світській державі визначається тим, що релігія була і залишається одним із найвпливовіших та значних світоглядних феноменів. При цьому світогляди та переконання людей сьогодні так само різноманітні, як і сама людина. Світогляд, що визначає властиві людині цінності буття, моральні установки, норми моралі та етики, поняття добра та зла, може бути як релігійним, так і нерелігійним. Ця сфера людського буття, духовної та розумової діяльності людини має конкурентний і багато в чому безкомпромісний характер.

Світський характер держави об'єктивно сприяє розширенню та посиленню конкуренції світоглядів. При цьому в діяльності та соціальній ролі релігії, яка змінюється протягом всього історичного, суспільно-політичного та політико-правового процесу розвитку людства, головною повинна стати гуманістична тенденція. Гуманістична тенденція в релігії утверджує самоцінність людини і стимулює можливості її самореалізації, орієнтує людину на розвиток свого розуму для розуміння самої себе, свого ставлення до інших та свого місця у Всесвіті, розвиває здатність любові до інших так само, як і до себе, почуття єдності всіх живих істот [7].

Отже, Євген Олександрович Черноусов (1869 – ?) є засновником авторської концепції історії держави та права зарубіжних країн, непересічним знавцем державно-правової історії Європи та Візантії. Висунуті ним ідеї про етапи інституціонального розвитку державності, політико-правові концепції, знайшли розуміння в наукових колах сучасних дослідників і слугували розвиткові європеїстики як історичної науки (європеїстики у царині історії держави і права, історії політичних і правових учень).

До останнього часу діяльність і наукові дослідження Є.О. Черноусова залишаються маловідомими широкому загалові українських і зарубіжних

дослідників. У сучасному світі модель демократичної держави як правової, соціальної та світської стає основною і домінуючою, може слугувати зразком з метою оцінки стану конкретної моделі держави.

Постановка питання про склад і зміст особистих архівів істориків, дослідників інституціональної історії держави і права, заслуговує подальших досліджень, які сприятимуть створенню цілісної картини історико-політичного світу і світогляду через систему особистих архівів непересічних особистостей різних етапів становлення правової держави, української та європейської державності та європейських політико-правових учень.

Література:

1. Циватий В. Г., Кулініч М. Ю. Європейська Середньовічна й Ранньомодерна історична спадщина професора В.І. Савви (1865-1920) в ЦДІАК України. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей*. За ред. С.С. Русакова. Вінниця, 2019. Вип. 26. С. 164–169.

2. Черноусов Євген Олександрович (1869 – ?). Біобібліографічний словник учених Харківського університету. Т. 2: Історики: (1905–1920, 1933–2000) / уклад. Б.П. Зайцев, С.І. Посохов, В. Д. Прокопова [та ін.]. – Х., 2001. – С. 113–115.

3. Домановська М., Домановський А. Євген Черноусов – вчений-візантиніст (до 150-річчя до дня народження). *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. 2019 (29). С. 41–56.

4. Черноусов Е. А. К вопросу о влиянии византийского права на древнейшее русское. *Византийское обозрение, изд. при ист.-филол. ф-те Имп. Юрьев. ун-та*. Под. ред. В. Э. Регеля. 1915. Т. 2. С. 302–322.

5. Черноусов Е. А. Основные черты государственного и общественного строя Византии. *Записки Императорского Харьковского университета*. 1912. Т. 1: Летопись Харьковского университета. С. 1–10.

6. Циватий В. Г. Концепт «право», концепт «держава» і концепт «війна» у політико-правових концепціях Євгенія Олександровича Черноусова (1869 – ?): інституціональний і компаративний дискурси (Історія держави і права Європи доби Середньовіччя і Ранньомодерного часу). *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: збірник наукових праць*. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. С. 92–94.

7. Durkheim E. *The Elementary Forms of Religious Life*. Oxford University Press, 2001. 416 p.

**НАПРЯМ 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО.
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО.
АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС. ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО**

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-21>

**ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ
ДОБРОГО ВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ
ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ**

Багрій Ірина Петрівна

*голова циклової комісії юридичних дисциплін, викладач юридичних
дисциплін ВСП «Фаховий коледж економіки, права та інформаційних
технологій Західноукраїнського національного університету»
м. Тернопіль, Україна*

Утвердження України як правової держави залежить від багатьох чинників, у тому числі і від упорядкування державного управління, що засноване на визнанні та реальному забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, верховенстві права, взаємній відповідальності особи і держави. Державне управління повинно базуватися та відповідати не лише конституційним принципам але й принципам, які пропагує європейська спільнота, оскільки, Україна взяла незмінний курс на євроінтеграцію.

В умовах правової держави, принципи доброго врядування набувають беззаперечної значимості для всебічного розвитку громадянського суспільства.

Саме з метою розвитку правової, демократичної, соціальної держави була прийнята Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні.

Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020, 2021-2026 роки націлена на створення сприятливих умов для розвитку в суспільстві громадської ініціативи та самоорганізації, формування та діяльності інститутів громадянського суспільства, налагодження партнерської взаємодії між ними та органами державної влади, органами місцевого самоврядування.

Стратегія базується, зокрема, на принципах: самоврядності громадянського суспільства; рівності можливостей; участі та інклюзивності; партнерства; прозорості та підзвітності; взаємної відповідальності усіх суб'єктів реалізації Стратегії [2].

Даний документ є важливим інструментом реалізації державного управління, за допомогою якого можна досягнути високих результатів у розвитку інститутів громадянського суспільства. Положення даної Стратегії це, так би мовити, настановами для органів державної влади, органів місцевого самоврядування у їхній діяльності, що несуть чітке розуміння напрацювань прозорого, відкритого, дієвого механізму співпраці між даними органами та громадськістю.

Аналіз стану реалізації в законодавстві України принципів доброго врядування виявив, що цей процес на національному рівні відбувався доволі комплексно й системно, особливо, у період з 2008 по 2010 роки. Були ухвалені відповідні нормативно-правові акти, проведені фундаментальні наукові дослідження, реалізовані пілотні проекти з питань прикладного застосування цих принципів у публічному управлінні.

Однак протягом наступного десятиліття процес імплементації принципів доброго врядування в Україні уповільнився. Ці принципи впроваджують здебільшого громадські організації через реалізацію міжнародних проєктів, але «точково» та безсистемно [3].

В умовах сьогодення, коли діє режим воєнного стану постає чимало викликів, зокрема, чи зможуть органи державної влади та органи місцевого самоврядування належним чином реалізувати принципи доброго врядування; чи справиться система державного управління з викликами доброго демократичного врядування в сучасних загрозливих умовах; який подальший шлях розвитку у повоєнний період; як забезпечити поступовий перехід від військової адміністрації в режимі воєнного стану до цивільної адміністрації; як забезпечити демократичне середовище для виборів та виборчі права громадян у повоєнній Україні; як не перейти межу прав громадян на самоорганізацію, утворення та участь у діяльності інститутів громадянського суспільства в умовах воєнного стану; як за даних умов громадськість може впливати на прийняття державних рішень, а також реалізовувати право на участь у місцевому самоврядуванні тощо [4].

Фактор війни може негативно вплинути не лише на можливість органів державної та місцевої влади професійно втілювати в державне управління принципи доброго врядування, але й сама громадськість, за таких умов, також мимоволі втрачає необхідну ініціативність та самоорганізацію, а це є рушійним елементом формування інститутів громадянського суспільства.

Також виникають ризики щодо функціонування ефективних механізмів фінансової підтримки реалізації Стратегії, оскільки, за умов сьогодення у першу чергу фінансується оборонний блок країни.

Аналізуючи принципи доброго врядування, слід розуміти, що їх закріплення у державному управлінні нашої країни дасть новий поштовх для розвитку громадянського суспільства. Окрім того, ключовою умовою доброго врядування є справедливе, чесне партнерство між державою та громадянським суспільством, що в свою чергу, дозволить останнім зробити значний внесок у сталий розвиток держави.

Отож, органи державної влади усіх рівнів, представники органів місцевого самоврядування, а особливо громадськість повинні бути готові до нових, глобальних викликів щодо впровадження принципів доброго врядування в Україні під час дії воєнного стану, зуміти об'єднати свої спільні зусилля у визначенні пріоритетних завдань та нагальних проблем розвитку територій та громад.

Література:

1. Указ Президента України Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки від 7 вересня 2021 року № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>.
2. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки від 7 вересня 2021 року № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>.
3. Крупник А, Орлова А. Принципи доброго врядування: європейський досвід та українські реалії. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/pryntsyru-dobroho-vriaduvannia-ievropeyskiy-dosvid-ta-ukrainski-realii/>.
4. Добре демократичне врядування в Україні: діалог високого рівня у Страсбурзі 8-9.10.2022. url: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/good-democratic-governance-in-ukraine-a-high-level-dialogue-in-strasbourg>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-22>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Барабаш Алла Григорівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Національного університету «Чернігівська політехніка»*

Новомлинець Анастасія Олегівна

*студентка юридичного факультету
Національного університету «Чернігівська політехніка»
м. Чернігів, Україна*

Згідно зі ст. 16 Конституції України держава зобов'язана забезпечувати екологічну безпеку та екологічну рівновагу на своїй території. На жаль, в

умовах воєнного стану, постійних воєнних дій держава не має можливості виконувати цей конституційний припис.

Згідно з ч. 2 ст. 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року існує низка прав та свобод людини, які не можуть бути обмежені, навіть, в умовах воєнного стану [1]. Право громадянина на безпечне довкілля до цього переліку не входить.

Метою даного дослідження є аналіз законодавства України та міжнародних актів щодо забезпечення екологічної безпеки під час війни.

Поняття екологічної безпеки визначено у ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року. Згідно статті Закону, екологічна безпека це такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [2]. В свою чергу науковець Одарченко М.С. та його колеги визначають екологічну безпеку в широкому значенні як стан захищеності життєво важливих інтересів і потреб особи, суспільства, держави, людства в цілому, від несприятливого впливу навколишнього середовища, зумовленого природними (біотичними та абіотичними), а також антропогенними факторами [3, с. 144].

Як зазначає вчений Кардаш Д.М., перші наукові дослідження щодо нищівного впливу військових дій на навколишнє середовище були представлені в кінці 60-х на початку 70-х років минулого століття. Знищення природи у В'єтнамі, Лаосі, Камбоджі започаткували новий термін «екоцид», який змістовно наближений до поняття «геноцид». Наукове пояснення терміну полягає в тому, що військові дії з використанням засобів масового ураження, призвели до незворотніх негативних наслідків для всіх форм життя на цій території [4, с. 79]. Згідно зі ст. 441 Кримінального кодексу України екоцид – це злочин, який полягає у масовому знищенні рослинного або тваринного світу, отруєнні атмосфери або водних ресурсів, а також вчиненні інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Злочини проти довкілля є частиною воєнних злочинів. Гаазька Конвенція про закони та звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року містить положення щодо збереження лісів та сільськогосподарських угідь. У статті 55 Конвенції зазначається, що держава-окупант розглядається лише як управляючий і узурфруктуарій адміністративних будівель, нерухомості, лісів та сільськогосподарських угідь, які належать державі-супротивнику і знаходяться на окупованій території. Держава-окупант повинна зберігати капітальну цінність цих майнових об'єктів і управляти ними згідно з правилами узурфрукту [5].

Відповідно до ч. 3 ст. 35 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, заборонено застосовувати методи або

засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу [6].

Ріо-де-Женейрська декларація про навколишнє середовище, що була прийнята Конференцією ООН про навколишнє середовище і розвиток 3-14 червня 1992 року, також містить положення про негативний вплив військових дій на навколишнє середовище. У принципі 23 йдеться про те, що навколишнє середовище і природні ресурси народів, які живуть в умовах гноблення, панування та окупації, повинні бути захищені. В принципі 24 зазначено, що війна неминуче завдає руйнівного впливу на процес сталого розвитку. Тому держави повинні поважати міжнародне право, що забезпечує захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів, та мають співпрацювати, за необхідності, у справі його подальшого розвитку [7].

Російська федерація неодноразово погрожувала Україні та світу застосуванням ядерної зброї, її військові незаконно перебували на території Чорнобильської АЕС, продовжують перебувати на території Запорізької АЕС. Одним з основоположних міжнародних актів у сфері ядерної безпеки є Конвенція про ядерну безпеку, прийнята 17 червня 1994 року у м. Відень (Австрія) [8]. Основними цілями Конвенції є створення і підтримка на ядерних установках ефективних засобів захисту від потенційної ядерної небезпеки; захист окремих осіб, суспільства в цілому і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу іонізуючого випромінювання; відвернення аварії з радіологічними наслідками. На наш погляд, присутність військових країни-агресорки на території атомної електростанції, їх агресивна поведінка щодо працівників атомної електростанції провокує виникнення екологічної катастрофи. Згідно з Угодою між Україною та Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї від 21 вересня 1995 року, Міжнародне агентство з атомної енергії (МЕГАТЕ) здійснило та продовжує здійснювати перевірку ситуації на території атомних електростанцій України.

Паризька угода, прийнята в межах Рамкової конвенції ООН про зміну клімату і підписана Україною 22 квітня 2016 року, не містить прямих положень про заборону тих чи інших видів військових дій через їх вплив на кліматичні умови [9]. Однак, екологи в своїх дослідженнях неодноразово зазначали, що бойові дії негативно впливають на зміну клімату. Це, насамперед, відбувається, через викид в атмосферу газів від важкої воєнної техніки та продуктів детонації ракет і артилерійських снарядів.

Підсумовуючи вищенаведене, можемо зазначити, що питання екологічної безпеки є більш врегульованим на рівні міжнародних актів, а

ніж національних актів України. Оскільки Україна ратифікувала відповідні міжнародні акти, вони вважаються частиною законодавства України. Ми не вбачаємо потреби у дублюванні міжнародних норм вітчизняним законодавством, але можемо констатувати необхідність розроблення організаційно-правових механізмів, направлених на гарантії дотримання екологічної безпеки під час воєнних дій.

Література:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 05.11.2022).

2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 05.11.2022).

3. Одарченко М.С., Одарченко Д.М., Сесь А.М., Сюсель О.О., Соколова Є.Б., Екологічна безпека як основа національної безпеки України. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. № 1 (52). 2011. С. 144-146.

4. Кардаш Д.М. Наслідки впливу військових дій на навколишнє середовище. *Екологічні наслідки військових дій: матеріали наук.-практ. конф.*, (Київ, 17-18 квітня 2018 р.). Київ, 2018. С. 79-81.

5. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 05.11.2022).

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 05.11.2022).

7. Ріо-де-Женейрська декларація про навколишнє середовище від 16.06.1972 р. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml (дата звернення: 05.11.2022).

8. Конвенція про ядерну безпеку, прийнята 17.06.1994 р. у м. Відень (Австрія). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_023#Text (дата звернення: 05.11.2022).

9. Паризька угода від 12.12.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text (дата звернення: 05.11.2022).

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Бараненко Дмитро Володимирович

доктор юридичних наук,

професор кафедри теорії та історії держави і права

*Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

В сучасному світі необхідною умовою ефективної людської діяльності є інформаційні ресурси. Їх кількість і якість, ступінь доступності та використання є визначальними чинниками соціально-економічного розвитку суспільства, успішної інтеграції в цивілізований світ.

Інформаційні ресурси України включають бази даних, бібліотечні, архівні, статистичні та інші фонди, реєстри, кадастри, класифікатори, довідники та словники, Інтернет-сайти, інші інформаційні об'єкти. Частина цих інформаційних ресурсів є державною, вони створюються і використовуються центральними та місцевими органами влади і організаціями безпосередньо або за їх участю (фінансовому, організаційному, технологічному тощо) [1, с. 41].

Ефективне використання ресурсів інформації відкриває перед органами виконавчої влади низку можливостей. До таких належать автоматичне планування діяльності, використання експертних систем, які виконують частину рутинної роботи, та налагодження діалогу між наукою і практикою в режимі реального часу. Інформаційні ресурси можуть застосовуватися і як допоміжний засіб для внутрішніх процесів публічного управління, і для опублікування найбільш важливих її положень. Останнє робить стратегію правового розвитку публічного управління більш прозорішою та зрозумілішою людині, що є головним аспектом європейського публічного управління [2, с. 11].

Створення об'ємних інформаційних ресурсів, розвиток комунікаційних мереж збільшує науковий внесок у соціально-правові та духовні інновації, механізми соціальних, культурних і політичних змін. У правовій сфері створюються нові можливості для впливу на суспільну свідомість, політичні установки й орієнтації різних соціальних груп [3, с. 6].

В Україні поступово розвивається «електронна демократія», що дозволяє перерозподіляти владні повноваження і управлінські функції на користь суспільства, представленого громадянами, різними громадами,

асоціаціями, приватними структурами між державними органами та органами публічного управління [4, с. 43].

Крім безсумнівного позитивного потенціалу (наприклад, за допомогою інформаційних ресурсів мережі Інтернет можна істотно підвищити якість надання публічних (адміністративних) послуг населенню), мають місце і негативні наслідки (неможливість здійснення контролю вмісту ресурсів мережі Інтернет тягне за собою появу у вільному доступі сайтів з інформацією протиправного змісту) [5, с. 34].

Тому важливо усвідомлено підходити до нормативно-правового регулювання накопичення та використання інформаційних ресурсів, особливо при їх використанні у сфері публічного управління, де кінцевим бенефіціаром відповідальності є держава.

Інформаційна взаємодія здійснюється за допомогою інформаційних технологій і технічних засобів, тобто електронної інформаційної системи.

В національному законодавстві під інформаційною системою розуміється сукупність інформації, що міститься в базах даних, а також інформаційних технологій і технічних засобів, які забезпечують її обробку. Закон України «Про телекомунікації» визначає інформаційну систему загального доступу як сукупність телекомунікаційних мереж і засобів для накопичення, обробки, зберігання, передавання даних [6].

В літературі інформаційна система згадується як система обробки інформації на основі програмного забезпечення, інших засобів автоматизованої обробки й обігу інформації [7, с. 229].

З позиції теорії інформаційних технологій і систем, інформаційна система – це технологічна система, що становить сукупність технічних, програмних та інших засобів, об'єднаних структурно і функціонально для забезпечення одного або декількох видів процесів обробки інформації за допомогою наявної, отримання одних інформаційних об'єктів з інших, шляхом виконання певних процедур та її передачі користувачеві. Невід'ємною частиною інформаційної системи є обробка інформації і її передача [8, с. 119].

Дослідження інформаційних технологій у публічному управлінні України ставить ряд питань щодо адміністративно-правового аспекту обміну, використання інформаційних ресурсів і єдиного інформаційного простору держави, забезпечивши при цьому інформаційний суверенітет і належний рівень інформаційної безпеки.

У контексті публічного управління інформаційний обмін і обмін інформацією не мають відмінностей. Вони є давно використовуваними поняттями, але, незважаючи на це їх визначення досить складно знайти в нормативних правових документах. Хоча існує ряд нормативно-правових документів, угод, договорів укладених з метою інформаційного обміну або обміну інформацією, відомчих нормативних документів, що регулюють

інформаційний обмін або обмін інформацією, тільки деякі з них дають визначення цього поняття стосовно визначеного об'єкту правового регулювання. У зв'язку з асоціацією України і Європейського Союзу, що вимагає активного впровадження інформаційних технологій і застосування електронного документа як предмета інформаційного обміну, міжнародні організації і держави, в тому числі й Україна, намагаються врегулювати прогалини в праві, пов'язані з регулюванням електронного документообігу та визначення ключових понять названого процесу.

В системі національного права також відсутнє загальноприйняте визначення поняття електронний документ. При розробці нормативних документів кожен центральний орган публічної влади формулює визначення названого поняття з урахуванням своєї специфіки у вузькому сенсі.

Доцільно відзначити, що немає єдиного підходу і до формування нормативних актів, які закріплюють поняття «електронний документ» і суспільних відносин, пов'язаних з електронним документообігом. Очевидно, що у контексті адаптації національного законодавства до вимог ЄС необхідно в національному законодавстві закріпити визначення поняття електронного документообігу, яке в європейському законодавстві перетерпіло зміни з моменту первинного визначення у директиві ЄС (Директива Європейського Парламенту та Ради Євросоюзу 1999/93 / ЕС від 13 грудня 1999 р. «Про правові основи для Європейського товариства щодо використання електронного підпису») [9].

В ході подальшого уточнення і конкретизації поняття інформаційний обмін, інформаційна взаємодія, інформаційні ресурси, інформаційний простір особливо в світлі уваги до цієї проблеми на державному рівні і значного зростання наукових публікацій, позначаються основні напрями їх вивчення, серед яких можуть бути:

– по-перше, це розробка інформаційного законодавства регулюючого проблеми управління інформаційними ресурсами, забезпечення права кожного на вільне отримання інформації із загальнодоступних інформаційних систем, удосконалення інституту інтелектуальної власності на результати творчої діяльності та документовану відкриту інформацію, необхідність удосконалення: відповідних цивільно-правових норм щодо регулювання доступу до інформації, відповідальності суб'єктів правового регулювання за якість і своєчасність надання інформаційних продуктів і послуг і інші.

– по-друге, удосконалення систем взаємодії інтегрованих систем і баз даних публічного значення на рівні держави в цілому та на рівні її адміністративно-територіальних одиниць (областей, міст, районів) ліквідація регіональних і відомчих бар'єрів на шляху поширення інформації, інформатизація управлінських процесів публічного управління

влади, впровадження нових методів управління, заснованих на застосуванні сучасних технологій і розробок у технічній і в правовій сфері.

– по-третє, вивчення проблем інтеграції України у європейський і світовий інформаційний простір і міжнародні системи інформаційного обміну, виявлення індикаторів інтеграційних процесів, вивчення інформаційного простору України, включаючи дослідження інформаційних ресурсів україномовної мережі Інтернет, системи цінностей національних користувачів Всесвітньої павутини, проблем нерівномірного розвитку інформаційного суспільства в нашій країні.

– по-четверте, дослідження перспектив інформаційного ринку в Україні у контексті європейських інтеграційних процесів і агресії Російської Федерації щодо України, розробка і обговорення проєктів регулюючих норм для управління розвитком підприємницької діяльності в сфері інформаційних послуг.

– по-п'яте, інформаційне забезпечення науково-технічного персоналу, приведення бібліотек і їх інформаційних систем у відповідність зі зростанням вимог щодо задоволення потреб вчених і працівників сфери освіти, розробка дистанційних освітніх технологій, направлених на використання системи гнучкого безперервної освіти, гнучких графіків проведення занять в синхронному і асинхронному режимах.

– по-шосте, технічні проблеми управління доступом до інформаційних ресурсів, створення рівних умов для творців інформаційних продуктів і усунення монополізму окремих структур, розробка єдиних вимог до програмного забезпечення і систем документального забезпечення управління.

Таким чином, незважаючи на наявність широкого спектра досліджень проблем, що породжуються інформатизацією суспільства, пов'язаних зі зміною соціальної структури суспільства зумовленим європейським вектором України, забезпеченням територіальної цілісності та суверенітету держави, проблематика інформаційного обміну і інформаційно-правової взаємодії у публічному управлінні в Україні не обмежується явищами і процесами макросоціального порядку, але криється і в управлінні інформаційними ресурсами кожного соціального інституту окремо.

Література:

1. Клейшмідт Ю. Інституціональне забезпечення державного управління розвитком електронних інформаційних ресурсів. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. Вип. 4. С. 38-43.

2. Кузнецова М.Ю. Органи виконавчої влади України як суб'єкт інформаційних правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 23 с.

3. Старченко А.Ю. Інформаційні ресурси в органах виконавчої влади (адміністративно-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 19 с.
4. Бодак Н.В. Адміністративно-правові засади організації місцевої влади : сучасний стан та перспективи розвитку : дис. ... канд. юридич. наук : 12.00.07. Ужгород, 2017. 220 с.
5. Бараненко Д.В. Окремі аспекти оптимізації адміністративно-правового регулювання інформаційної взаємодії центральних органів виконавчої влади. *Правові новели*. 2020. № 12. Том 2. С. 33-36.
6. Про телекомунікації : Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
7. Бондар Т.І. Влада в системі комунікації та її трансформації в інформаційному суспільстві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 7 : Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*. 2020. Вип. 42. С. 224-233.
8. Яцюк С.В., Кірюшатова Т.Г. Інформаційна система державного управління та актуальність її впровадження в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Інформаційні системи та мережі*. 2019. Вип. 5. С. 116-124.
9. Директива Європейського Парламенту та Ради Євросоюзу 1999/93 / ЕС від 13 грудня 1999 р. «Про правові основи для Європейського товариства щодо використання електронного підпису». Офіційний переклад: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_240#Text

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-24>

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ У БУДІВЕЛЬНІЙ ГАЛУЗІ

Блінова Ганна Олександрівна

докторка юридичних наук, доцент

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

м. Дніпро, Україна

Вступ. Збитки України від війни, що веде Росія на нашій території, на сьогодні складають 127 млрд доларів. На найбільшу суму пошкоджено житловий фонд – 39.7% або 50,5 млрд дол. Загалом за останніми даними пошкоджено та зруйновано 135,8 тис. приватних та багатоквартирних будинків. Загальна площа пошкоджених або зруйнованих об'єктів

становить 74,1 млн кв м., або 7,3% від житлового фонду країни [12]. Відновлення житлового та не житлового фонду стане одним з найголовніших питань після завершення війни. Водночас виникають питання інформаційного забезпечення будівельної галузі та усунення корупції і бюрократії у цій сфері.

Згідно плану відновлення України реалізовувати допомогу на відновлення України від інших держав планується через Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР). Як наголошує М. Богуславець, за результатом аудиту попередніх років, 21% коштів ДФРР були використані неефективно, а 345 проєктів не реалізовані. Частина правопорушень мали ознаки кримінальних, частина стосувалися закупівель. При тому, що ДФРР формально вважається одним із найпрозоріших механізмів фінансування об'єктів відбудови, численні кримінальні справи та мільйонні викриття свідчать, що доступ до коштів ДФРР не забезпечений надійними антикорупційними запобіжниками [2]. Запобігти реалізації тих самих помилок при відбудові України допоможуть інноваційні інформаційні технології.

У Антикорупційній стратегії на 2021-2025 роки передбачається, що одним із способів подолання корупції у будівельній сфері на протигагу існуючим корупційним практикам є створення зручних законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб, що передбачає впровадження електронних сервісів, підвищення прозорості та підзвітності процесів, які стосуються взаємодії держави з населенням і бізнесом, а також проведення інформаційно-просвітницьких кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності про наявність електронних сервісів, спрощення процедур [8].

Мета роботи. Мета роботи полягає у проведенні дослідження окремих аспектів правового регулювання інформаційних відносин у сфері будівництва, що визначають гарантії недопущення корупційних зловживань з боку посадових осіб у цій сфері.

Матеріали та методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано формально-юридичний, структурно-функціональний метод, методи аналізу і синтезу, за допомогою яких проведено аналіз наукових, публіцистичних джерел та результатів практичної діяльності органів публічної влади, їх посадових осіб, забудовників та їх представників, отримано та узагальнено інформацію про правове регулювання використання інформаційних технологій у будівельній галузі як інструментів запобігання корупції.

Результати та обговорення. З проявами корупції гравцям ринку нерухомості найчастіше доводиться стикатися при отриманні погоджень і дозволів. Так за даними дослідження бізнес-асоціації URE Club, у Києві з

такими ситуаціями в роботі у 2020 році зустрічалося 86,7% опитаних, а в регіонах – 80% [6].

У Антикорупційній стратегії на 2021-2025 роки зазначено, що не публічність інформації у сфері містобудування та землеустрою обумовлює корупцію та можливість здійснювати будівництво всупереч вимогам законодавства. В результаті реалізації заходів цієї стратегії передбачається здійснення протидії корупції у будівельній галузі за допомогою завершення впровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва (ЄДЕССБ) та створення єдиного електронного Містобудівного кадастру [8]. Вже реалізація першого етапу запуску ЄДЕССБ має позитивні результати щодо протидії корупції.

Представники будівельних компаній відзначають переваги оцифрування процесів у будівельній сфері, які дозволяють бізнесу працювати прозоро та відкрито. Тривалий час Україна потерпала від системної корупції у сфері будівництва. Результат таких «домовлянь» у масштабах країни – понад 3 млрд гривень хабарів щороку. До того ж, усі ці зловживання виливалися у низку проблем: порушення містобудівного законодавства, інвестування покупцями у ризиковану нерухомість, легалізація незаконних будівництва постфактум, недбала реконструкція історичних будівель тощо [14].

Цифровізація, наголошує М. Банік – керівник з розвитку електронних послуг в Мінцифрі, нищить корупцію на всіх рівнях, бо прибирає людський фактор та створює рівні можливості для всіх. Донедавна будівництво було однією з найкорумпованіших сфер. Мінцифри створили новий реєстр, в якому автоматично фіксується хто й коли вносив зміни, з обмеженими доступами та можливістю надавати онлайн-послуги. Але головне – було усунуто backdoors та інші корупційні інструменти, що були передбачені в реєстрі раніше [1].

Першим у сфері будівництва був Єдиний реєстр документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт і засвідчують прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, відомостей про повернення на доопрацювання, відмову у видачі, скасування та анулювання зазначених документів. Правовою підставою його створення була частина 3 статті 34 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» у першій редакції [11]. Ведення його здійснювалось відповідно до Порядку, затвердженого наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 24.06.2011 р. № 92. Ведення, адміністрування, функціонування і супроводження програмного забезпечення реєстру, збереження та захист бази даних реєстру, забезпечення доступу до нього органів державного архітектурно-будівельного контролю здійснювала Державна архітектурно-будівельна інспекція України (ДАБІ) [9].

Як зазначає міністр цифрової трансформації М. Федоров приклад використання будівельного реєстру ДАБІ здійснювалось через мережу приватних посередників та був прикладом однієї із найбільш зухвалих корупційних схем в Україні. Він існував з 2010 року, але найцікавіше, що він свого часу так і не був переданий на баланс ДАБІ. Система всі ці роки знаходилася за межами України. Тому усі кримінальні справи, які ініціювалися через цей реєстр, завжди заходили в глухий кут. ДАБІ 10 років реєстрували офіційні дозволи і сертифікати в системі. Цей реєстр був повністю підконтрольний приватним структурам, які могли робити все, що завгодно. Дані могли вноситися за будь-яке число, документи можна було змінити або отримати дозвіл старою датою. Зокрема, ідентифікатор об'єкта будівництва був відсутній, що унеможливлювало відстеження будь-яких процесів. Мінцифра повернула цей реєстр до України та спільно з проектом USAID/UK «Прозорість та підзвітність у державному управлінні та послугах/TAPAS» опублікували у форматі відкритих даних. А також створили новий будівельний реєстр, який є частиною ЄДЕССБ. Це допомогло боротьбі із корупційними схемами [13; 7].

У липні 2020 року Міністерство цифрової трансформації та Міністерство розвитку громад та територій за підтримки USAID/UK від проекту «Прозорість та підзвітність у державному управлінні та послугах/TAPAS» запустили перший етап ЄДЕССБ з метою покращення якості надання адміністративних, інших послуг у сфері будівництва, зниження корупційних ризиків під час їх надання, забезпечення публічності надання таких послуг [10]. З 1 грудня 2022 року ЄДЕССБ функціонує в режимі «промислової» експлуатації, що передбачено розпорядженням Кабінету Міністрів України №565 від 20.05.2020 «Про затвердження плану заходів щодо створення та запровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва». Продовжується розвиток інструментів та електронних сервісів в ЄДЕССБ, а саме автоматизованих робочих місць користувачів, розширення автоматичних перевірок та покращення внутрішньої навігації. На період дії в Україні правового режиму воєнного стану частина функціоналу ЄДЕССБ обмежена [3].

ЄДЕССБ передбачає максимальну автоматизацію усіх процесів державного регулювання в будівництві з метою подолання корупції у цій сфері. Увесь процес документального супроводу зведення будівель усіх класів наслідків (СС1, СС2 та СС3) перевели в онлайн. Документи не можна підробити, а кожен рух, акт і підпис можна відстежити [14].

Згідно положень законодавства ЄДЕССБ – це єдина інформаційно-комунікаційна система у складі містобудівного кадастру, що забезпечує створення, перегляд, відправлення, прийняття, збирання, внесення, накопичення, обробку, використання, розгляд, зберігання, захист, облік та

надання інформації у сфері будівництва, а також електронну взаємодію між фізичними та юридичними особами, державними органами, органами місцевого самоврядування, центрами надання адміністративних послуг з метою отримання визначених цим Законом послуг у сфері будівництва. Ця електронна система складається з: 1) Реєстру будівельної діяльності; 2) електронного кабінету користувача електронної системи; 3) порталу електронної системи [11].

ЄДЕССБ забезпечує сумісність та електронну інформаційну взаємодію у режимі реального часу в форматі «запит-відповідь» з іншими електронними інформаційними ресурсами та мережами з метою і під час надання/отримання адміністративних послуг та інших послуг у сфері будівництва, здійснення заходів щодо державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду. Така автоматизована інформаційна взаємодія між цими реєстрами дозволяє мінімізувати людський фактор у створенні умов для реалізації корупційних ризиків.

Держателем ЄДЕССБ є центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері будівництва, архітектури, містобудування, який вживає організаційних заходів, пов'язаних із забезпеченням функціонування електронної системи. Технічним адміністратором електронної системи є визначене Кабінетом Міністрів України в Порядку ведення електронної системи державне унітарне підприємство, яке належить до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства. Технічний адміністратор здійснює заходи із створення та супроводження програмного забезпечення електронної системи, відповідає за технічне і технологічне забезпечення електронної системи, збереження та захист інформації, що містяться в електронній системі, забезпечує надання та анулювання доступу до електронної системи, проводить навчання роботи з електронною системою [11].

Водночас, у діяльності посадових осіб органів публічної влади, що забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері будівництва, архітектури, містобудування, ідентифіковані наступні корупційні ризики пов'язані із використанням ЄДЕССБ. Так, наприклад, можливе отримання неправомірної вигоди посадовими особами Департаменту сервісних послуг Державної інспекції архітектури та містобудування України (ДІАМ) за надання третім особам захищеного носія кваліфікованого електронного підпису для отримання такими особами доступу до електронної системи з метою доступу до інформації чи внесення змін до ЄДЕССБ. Реалізації цього корупційного ризику сприяє відсутність внутрішнього документу, яким би врегульовувався порядок

урегульованість внутрішньої процедури посадових осіб щодо правил користування і зберігання захищеного носія кваліфікованого електронного підпису; недоброчесність посадових осіб [4]. Іншим ідентифікованим корупційним ризиком є можливе вимагання або отримання неправомірної вигоди посадовими особами Департаменту сервісних послуг ДІАМ за передачу конференційної чи службової інформації чи розголошення такої інформації після звільнення третім особам, без законних на те підстав шляхом створення наборів даних що містять інформацію з обмеженим доступом з ЄДЕССБ та їх продажу у інтернеті, або надання зацікавленим особам доступу до цієї інформації по окремим об'єктам будівництва.

Висновки. Фахівці радять здійснити трансформації процедур надання містобудівних умов та обмежень з максимальним застосуванням автоматизованих процесів, формування автоматичних витягів з ЄДЕССБ, реєстрів, кадастрів, оприлюднення в електронній системі відмов у наданні дозволів на будівництво, налагодження інформаційної взаємодії між ЄДЕССБ та іншими кадастрами і реєстрами [5]. За таких умов ймовірність реалізації корупційних ризиків в діяльності посадових осіб органів публічної влади, що реалізують державну політику в сфері будівництва буде суттєво мінімізовано.

Зниженню рівня реалізації корупційних ризиків при використанні ЄДЕССБ допоможе удосконалення інструкцій та положень для працівників органів публічної влади, що реалізують державну політику у сфері будівництва, щодо правил використання ЄДЕССБ. Необхідно також запровадити персональну дисциплінарну та адміністративну відповідальність за неналежне ведення цієї інформаційної системи, невнесення інформації до ЄДЕССБ, за внесення недостовірної інформації, порушення строків та процедур ведення цієї інформаційно-комунікаційної системи.

Запровадження ЄДЕССБ слід вважати значним проривом у сфері інформаційного забезпечення будівельної галузі. ЄДЕССБ підвищила рівень прозорості влади, дозволила знизити рівень бюрократії та корупції у процесі взаємодії громадян, представників бізнесу та посадовців у сфері будівництва.

Інформаційні технології дозволяють акумулювати та аналізувати відомості про житловий та нежитловий фонд, завдану йому шкоду, сприяють дистанційному, оперативному наданню адміністративні послуги у сфері будівництва, а також створюють інші можливості для органів публічної влади, юридичних та фізичних осіб, дозволяють якісно боротися з корупцією та бюрократією у цій сфері. Використання інформаційних технологій у сфері будівництва стає гарантією прозорості використання коштів, що підвищує привабливість України для інвесторів.

Література:

1. Банік М. Цифрова Україна: які сервіси будуть доступні в Дії до 2023 року. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/diya-yaki-servisi-zapustyat-do-2023-roku-novini-ukrajina-50144572.html> (дата звернення 13.12.2022)
2. Богуславець М. За яким принципом між різними територіями розподілятимуться кошти на відбудову і розвиток після війни? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/27/689679/> (дата звернення 8.12.2022)
3. В Україні введено в експлуатацію Єдину державну електронну систему у сфері будівництва. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/255888-v-ukraine-vvedena-v-eksploatatsiyu-edinaya-gosudarstvennaya-elektronnaya-sistema-v-sfere-stroitelstva> (дата звернення 7.12.2022)
4. Звіт за результатами оцінки корупційних ризиків у діяльності Державної інспекції архітектури та містобудування України у 2021 р. URL: <https://diam.gov.ua/storage/app/sites/31/dodatok1dozvituopisidentifikovanikhkoruptsiinikhrizikivudiyalnosti.pdf> (дата звернення 9.12.22)
5. Корупційні ризики а процедурі видачі містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки. Стратегічний аналіз корупційних ризиків. Департамент запобігання та виявлення корупції. 2021. 24 с. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/MistoBuDok_umovy_A4_.pdf (дата звернення 15.12.22)
6. Корупція в будівництві: результати опитування учасників ринку. URL: <https://pbe.ua/corruption-54> (дата звернення 10.12.2022)
7. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 24 червня 2011 року № 92. Наказ Міністерства розвитку громад та територій від 16.12.2020. №312. Офіційний вісник України від 05.02.2021. 2021 р. № 9. стор. 93, стаття 419, код акта 102811/2021
8. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки. Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. Голос України від 09.07.2022. № 141
9. Про затвердження Порядку ведення єдиного реєстру документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт і засвідчують прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, відомостей про повернення на доопрацювання, відмову у видачі, скасування та анулювання зазначених документів. Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України 24.06.2011 № 92. Офіційний вісник України від 05.08.2011. 2011 р. № 57. стор. 175. стаття 2312, код акта 57716/2011
10. Про реалізацію експериментального проекту щодо запровадження першої черги Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва:

Постанова Кабінету Міністрів України від 1.07.2020 № 559. Урядовий кур'єр від 04.07.2020. № 126

11. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 року № 3038-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 34. ст. 343.

12. Серета О. Втрати житлового фонду, інфраструктури та бізнесу: аналітика щодо збитків України від війни. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/vtriti-zhitlovoho-fondu-infrastrukturi-ta-biznesu-analitika-shchodo-zbitkiv-ukrajini-vid-vijni.html> (дата звернення 7.12.2022)

13. Федоров М. Корупція в держреєстрах: як її подолати. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/08/5/676592/> (дата звернення 12.12.2022)

14. Цифровізація будівельної сфери: спрощення життя для бізнесу та фундамент для прозорості повоєнної відбудови країни. URL: <https://tapas.org.ua/all-uk/blogs-uk/tsyfrovizatsiia-budivelnoi-sfery-sproshchennia-zhyttia-dlia-biznesu-ta-fundament-dlia-prozoroi-povoiennoi-vidbudovy-krainy/> (дата звернення 7.12.2022)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-25>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

Бондарь Володимир Павлович

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

м. Київ, Україна

Поняття «адміністративно-правовий статус», незважаючи на велику кількість правових досліджень, не має уніфікованої дефініції. Наразі, серед адміністративістів тривають дискусії, у тому числі й невиправдані, щодо підходів трактування, змісту, структури й ознак цієї категорії. Однак, з'ясування поняття та сутності адміністративно-правового статусу має важливе науково-практичне значення, особливо з огляду на триваючі процеси реформування, що відбуваються у публічно-правовій сфері.

Представниками юридичної науки відзначається, що правовий статус – це відправна точка, з якої необхідно виходити на початку аналізу будь-яких суб'єктів державних правовідносин [1, с. 47]. Вказаним поняттям загалом

окреслюються специфіка ролі певного суб'єкта чи об'єкта, його місце в системі суспільних відносин.

Етимологічно слово «статус» походить від латинського «status», що означає стан, становище; громадянський стан, звання, суспільний ступінь [2, с. 402]. Водночас, у довідниковій літературі превалює розуміння терміна «статус» як правового становища громадян, державних і громадських органів, міжнародних організацій тощо [3, с. 1387; 4, с. 545], що, на нашу думку, є спірним. Зведення семантики слова «статус» до правового становища певних осіб автоматично кореспондує його до похідної категорії «правовий статус особи», який за своєю природою є змістовно вужчим, адже характеризує положення відповідних суб'єктів правовідносин серед інших, насамперед, через призму їх правоздатності. Відтак, вважаємо, що певний статус особи – це своєрідний системний набір ознак, який у своїй сукупності позначає її дійсне становище (соціальне, правове тощо).

У правовій науці, як влучно зазначає Н. Армаш, статус покликаний позначати певне місце суб'єкта правовідносин серед інших. У залежності від різновидів суб'єктів, правовий статус може включати в себе досить широкий спектр правових характеристик. Це може стосуватися об'єму прав, обов'язків, компетенції, співвідношення цих понять та ще багато інших нюансів, які прямо чи опосередковано мають нагоду впливати на становище суб'єкта. Разом з цим, дослідниці, аналізуючи літературу з теорії держави та права, доходять висновку, що термін «правовий статус» вживається дослідниками переважно стосовно фізичних осіб, а по відношенню до юридичних осіб застосовується термін «компетенція», що за визначеннями мають бути тотожними [1, с. 47-48]. Проте, таке отождошення не є вірними, адже фактично наводяться відмінні поняття, які інколи можуть співставлятись як частина і ціле.

Правовий статус особи – юридична категорія, що містить низку предметних характеристик окремого суб'єкта, визначених нормами права, та в цілому дозволяє з'ясувати його сутність. У свою чергу, компетенція є маркером, що, як правило, вказує на наявність юридично-владних повноважень, та, відповідно, може стосуватись як окремих фізичних, так і окремих юридичних осіб, що залежить від природи конкретного суб'єкта.

Принагідно вказати, що згідно з розумінням, закладеним у Концепції адміністративної реформи в Україні, поняття «компетенція» застосовується для визначення певного обсягу повноважень (прав і обов'язків), закріпленого за кожним органом виконавчої влади відповідно до покладених на нього завдань і функцій [5]. Відтак, вбачається, що, наприклад, фізична особа-громадянин має відповідний правовий статус, проте не має компетенції у вищевказаному розумінні. Водночас, фізична особа, яка надає публічні послуги (аудитор, нотаріус, оцінювач тощо),

реалізує повноваження (делеговані повноваження), визначені профільним законодавством, тобто має компетенцію, яка є частиною їх правового статусу. Аналогічні твердження стосуються і юридичних осіб. Зазвичай юридичні особи публічного права мають владні повноваження – наділені компетенцією, а юридичні особи приватного права – ні.

До цього ж, погоджуємось з твердженням В. Авер'янова, що термін «компетенція» зазвичай поширюється тільки на органи управління (адміністрації) юридичних осіб. Що ж до самих юридичних осіб, то використовується термін не «компетенція», а «адміністративно-правовий статус» [6, с. 187] або «правовий статус».

Відтак, влучною є думка, що правовий статус – це реальність, яка складається з об'єктивних, реально існуючих елементів, визначивши та проаналізувавши які, можна пізнати це явище в цілому. Усвідомивши правовий статус як цілісну систему, серед її структурних елементів можна виділити головні, з'ясувати характер їх взаємозв'язків з іншими елементами [7, с. 109]. Звідси логічно випливає, що правовий статус особи – обов'язково системна категорія, яка впорядковує суб'єктів правовідносин, визначає їх специфіку та межі дозволеної діяльності. Водночас, попередньо викладене вказує, що зміст (перелік внутрішніх елементів) правового статусу особи може варіюватись та залежить від природи конкретного суб'єкта права, а також його родових і видових (типових) ознак. Зазначене певною мірою пояснює й відсутність однаковості у поглядах на дефініцію правового статусу особи серед представників юридичної науки. Проте, об'єктивно вбачається, що вивести уніфіковане визначення цього поняття, яке б повною мірою враховувало особливості всіх суб'єктів права, неможливо. Відповідна дефініція завжди буде або надмірно загальною, або неповною.

Так, О. Петришин і М. Цвік під правовим статусом суб'єктів права розуміють сукупність усіх прав, обов'язків і законних інтересів суб'єктів права. При цьому, дослідники акцентують, що правовий статус кожної особи є індивідуальним [8, с. 342]. Правовий статус, як зазначає О. Скакун, є основою правового становища – узагальненої категорії, що охоплює основні характеристики стану суб'єкта права в державі [9, с. 569]. Як бачимо, наведенні визначення загалом окреслюють явище правового статусу та стосуються абстрактних суб'єктів. Тому, у намаганнях персоніфікувати правовий статус особи, у юридичній літературі поширеним став підхід, згідно з яким у структурі правового статусу пропонується розрізняти загальне і спеціальне.

Зокрема, А. Куліш визначає, що загальний правовий статус – відбиває правовий стан абстрактних суб'єктів права одного роду (типу), що виражається в правах і обов'язках, переважно регульованих конституційними нормами; спеціальний правовий статус – відбиває

правовий стан абстрактних суб'єктів права одного виду усередині одного роду (типу), що виражається в правах і обов'язках, насамперед регульованих галузевими нормами [10, с. 101]. Таким чином, характеристики і властивості суб'єкта права, які регламентуються нормами, приміром, адміністративного, кримінального, цивільного права, становлять зміст спеціального блоку правового статусу особи та, відповідно, диференціюються на адміністративно-правовий, кримінально-правовий, цивільно-правовий статуси. Зазначені галузеві правові статуси ми пропонуємо розуміти як правові субстатуси особи.

Отже, підсумовуючи викладене можемо зробити висновок, що адміністративно-правовий статус особи – це правовий субстатус фізичної чи юридичної особи, який регламентується нормами адміністративного права й окреслює її юридичне становище як суб'єкта адміністративного права у системі відповідних правовідносин.

Змістовно адміністративно-правовий статус особи, насамперед, складають права й обов'язки, їх сукупність. Перелік інших компонентів цього правового статусу є варіативним, оскільки залежить від природи конкретного суб'єкта права, а також його родових і видових (типових) ознак.

Література:

1. Армаш Н. Адміністративно-правовий статус керівників органів виконавчої влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2005. 200 с.
2. Етимологічний словник української мови: У 7 т. – Т. 5: Р–Т / Ред. кол.: О. Мельничук (гол. ред.) та ін. К.: Наукова думка, 2006. 704 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови; уклад. і голов. ред. В. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
4. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. Морозов, Л. Шкарапута. К. Наукова думка, 2000. 680 с.
5. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні Указ Президента України; Концепція від 22.07.1998 № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#top>
6. Адміністративне право України. Академічний курс: Підручник: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. Колегія: В. Авер'янов та ін. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 592 с.
7. Сирота А. Деякі проблеми удосконалення правового статусу органів державного управління. Теоретичні та практичні проблеми становлення правової держави в Україні : матеріали доповідей і тези виступів наук. конф.; 4–5 травня 1995 року. Чернівці : Рута, 1995. С. 107–112.
8. Загальна теорія держави і права : Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. Цвік, О. Петришин, Л. Авраменко та ін. ; за ред. М. Цвіка, О. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

9. Скакун О. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Х. : Еллада, 2006. 776 с.

10. Куліш А. Правоохоронна система України: адміністративно-правові засади організації та функціонування : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Х., 2009. 432 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-26>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Борко Андрій Леонідович

доктор юридичних наук, професор,

декан факультету морського права

*Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Від початку повномасштабної війни в Україні минуло понад дев'ять місяців. Безумовно, це складний час, і реалії, в яких опинилась наша країна, постійно вимагають прийняття непростих рішень. Аби забезпечити функціонування держави в умовах воєнного стану, мінімізувати кризові явища в різних сферах суспільних відносин, було прийнято чимало законодавчих змін. Сфера земельних відносин не залишилась поза увагою. Так, 24.03.2022 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» № 2145-IX. Зазначений закон покликаний вдосконалити окремі процедури та спростити набуття прав користування на земельні ділянки сільськогосподарського призначення в умовах воєнного стану з метою їх раціонального використання у 2022 році для ведення товарного сільськогосподарського виробництва та забезпечення продовольчої безпеки України. Фактично, вказаним законом встановлено альтернативну процедуру передачі в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення в період воєнного стану.

Так, наприклад згідно цього закону в договорі оренди не зазначається кадастровий номер земельної ділянки, а сама ділянка вважається сформованою лише на період дії договору оренди, після чого припиняє бути

об'єктом цивільних прав. Право оренди не підлягає державній реєстрації. Натомість державній реєстрації підлягає сам договір оренди, і така реєстрація здійснюється районною військовою адміністрацією [1]. Крім того, було прийнято ряд інших новел, що регулюють зазначені правовідносини під час дії воєнного стану. Спробуємо визначити перелік проблемних та спірних питань, які існують у сфері земельних відносин в Україні та загострились під час дії воєнного стану. Очевидно, що з початком війни кількість проблемних питань у сфері земельних відносин тільки збільшилась. Розглянемо ці проблеми в контексті адміністративно-правового забезпечення та контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин.

Так, за тривалий час проведення земельної реформи в Україні накопичилася значна кількість проблем. Серед найгостріших проблем у даній сфері наразі залишаються : недосконалість державного управління земельними відносинами, у тому числі й стосовно контролю за раціональним використанням і охороною земель, недостатня розвиненість автоматизованої системи ведення Державного кадастру, брак дієвого механізму економічного стимулювання використання й охорони земель [2].

Очікує свого вирішення проблема встановлення меж державного втручання в регулювання відносин власності на землю, а також забезпечення використання земельних ділянок із дотриманням принципу законності як одного з найважливіших конституційних принципів у даній сфері.

Головні проблеми у сфері контролю за раціональним використанням і охороною земель значною мірою зумовлені незавершеністю процесу інвентаризації і автоматизації системи ведення державного земельного кадастру, недосконалістю землевпорядної документації та недостатністю нормативно-правового забезпечення, майже повною відсутністю освітньої та просвітницької роботи на усіх рівнях [3].

До основних чинників, що суттєво гальмують розвиток правового регулювання контрольно-наглядової діяльності у даній галузі, слід віднести відсутність належного законодавчого визначення правового статусу органів влади і, як наслідок, відсутність належного законодавчого розмежування повноважень центральних і місцевих органів державної влади щодо здійснення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин, дублювання функцій органів виконавчої влади щодо здійснення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин, що призводить до численних порушень земельного законодавства, зокрема до необґрунтованої зміни цільового призначення земель сільськогосподарського призначення, масової забудови родючих земель без врахування вимог планування територій та законодавчого принципу пріоритетності використання таких земель для сільськогосподарського використання, а також до низького рівня ефективності використання таких земель.

У сучасній юридичній літературі є декілька підходів до визначення та виміру рівня ефективності контрольно-наглядової діяльності. Найбільш поширеним слід визнати підхід, який виходячи з визначення ефективності як певного уявлення про дієвість, результативність, здатність забезпечити досягнення відповідної соціальної мети, вимірює її рівень за допомогою визначення ступеню збігу фактичного результату з ідеальним, тобто досягнення мети в оптимальні строки, з найменшими витратами часу, матеріальних коштів та сил.

Істотним недоліком сучасного стану нормативно-правової бази є значне переважання норм, закріплених у підзаконних нормативно-правових актах тоді, як ефективне регулювання контрольно-наглядової діяльності у земельних відносинах, як і взагалі управління земельною сферою, можливе лише на підставі відповідних законодавчих актів, що мають містити в собі прозорі механізми реалізації повноважень відповідними органами влади, не допускати дублювання функцій в питаннях здійснення контролю [4].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку земельного законодавства передбачено адміністративну, цивільну або кримінальну відповідальність за цілу низку порушень у сфері земельних відносин [5]. В цілому можна відзначити, що розвиток законодавства України в частині адміністративної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин відбувається шляхом посилення відповідальності за окремі види порушень та розширення переліку видів адміністративних порушень, за які настає адміністративна відповідальність [6]. При цьому необхідно взяти до уваги, що законом № 2145-IX від 24.03.2022 року встановлена альтернативна процедура передачі в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення в період дії воєнного стану. Крім того, законом № 2247-IX від 12.05.2022 року внесено зміни в Земельний Кодекс України та збільшено можливості для швидкого примусового вилучення земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності, дозволена передача земельних ділянок державної, комунальної власності в оренду без проведення земельних торгів, збільшено перелік осіб, яким надається право на одержання в оренду без проведення земельних торгів земельної ділянки державної, комунальної власності [7].

Наразі до ключових завдань із вдосконалення заходів щодо усунення порушень земельного законодавства слід віднести посилення відповідальності за використання земельних ділянок без оформлення права власності або права користування за винятком випадків передбачених Законами України №№ 2145-IX, 2247-IX та запровадження ефективних механізмів запобігання зловживанням під час приватизації земельних ділянок, укладення правочинів, що в сукупності з іншими заходами безумовно приведе до посилення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин.

Література:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24.03.2022 р. № 2145-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/-1-4>.
2. Конституція України: від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР//ВВР України. 1996. № 30. 1, ст. 13-16, 41-42.
3. Пахомов В.В. Монографія. Адміністративно-правове забезпечення діяльності у сфері земельних відносин. Суми : Сумський державний університет. 2016. 2, с. 545.
4. Оверковська Т.К. Моніторинг земель України: правові аспекти. Юридичний вісник. 2015. № 1 (15). 3, с. 125-129.
5. Пахомов В.В. Класифікація видів контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин. Публічне право. К., 2011. № 3-4, с.101 -107.
6. Земельний Кодекс України. Верховна рада України. Офіційний веб-портал. <https://portal.rada.gov.ua/> 5, ст. 153-158.
7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12.05.2022 р. № 2247-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/-1-3>, р. 1, ст. 43.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-27>

МУНІЦИПАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Бочарова Наталія Василівна

*докторка юридичних наук,
професорка кафедри права
Університету імені Альфреда Нобеля
м. Дніпро, Україна*

З кінця 90-х років минулого століття відмічається зростаючий інтерес світової спільноти і громадянського суспільства до зв'язків між правами людини і урбанізацією. У науковій літературі з'являється поняття «муніципалізація прав людини», під яким розуміється перенесення правозахисної діяльності на локальний рівень [1]. В цьому плані хронологічно співпали два процеси. По-перше, поява концепції «міст прав людини» і формування відповідного суспільно-політичного руху, який

швидко набув міжнародного характеру [2]. По-друге, виникнення доктрини і глобального руху *за право на місто* [3].

Рух міст за права людини базувався на усвідомленні місцевими органами влади зарубіжних країн ролі міст як ключового простору для ефективного просування прав людини в умовах інтенсивної урбанізації, коли більша частина населення світу мешкає у містах. Права людини почали розглядатися як основа для забезпечення можливості міського середовища бути інклюзивним і доступним для всіх. З правозахисної точки зору було запропоновано вирішувати на місцевому рівні нові проблеми, які породжувалися урбанізацією і глобалізацією. Наприклад, захист прав на житло, сприятливе навколишнє середовище, боротьба з дискримінацією, забезпечення цифрових прав, принципи демократії участі. Крім того, багато муніципалітетів усвідомлювали свою відповідальність у впровадженні міжнародного законодавства про права людини і втіленні його норм у повсякденному житті людей.

Розробка основоположних документів руху міст за права людини розпочалася після проведення у 1998 році у Барселоні представницької міжнародної конференції «Міста за права людини». У підсумковому документі конференції *Барселонське зобов'язання (Barcelona Engagement)* містилася дорожня карта для розробки політичного документу, спрямованого на виховання поваги, захист і дотримання прав людини на місцевому рівні [4]. У результаті був створений документ *Європейська Хартія з охорони прав людини у місті*, обговорений і прийнятий на конференції європейських міст у Сен-Дені (Франція) у 2001 році [5].

У 2006 році у Монреалі була прийнята місцева *Хартія прав людини*, яка стала новаторським документом з політичними ініціативами для північноамериканського регіону [6]. Хартія ґрунтується на цінностях людської гідності, справедливості, миру, рівності, прозорості та демократії. Права, обов'язки та зобов'язання визначені в семи сферах: демократія, економічне і соціальне життя, культурне життя, відпочинок, фізична та спортивна діяльність, навколишнє середовище та сталий розвиток, безпека, комунальне господарство.

Найбільш активні європейські міста–правозахисники прийняли рішення просувати принципи *Європейської хартії* на світовому рівні через *Міжнародну організацію об'єднаних міст і місцевих урядів (UCLG – United Cities and Local Governments)*. Новий документ *Глобальна Хартія-порядку денного з прав людини у місті* був схвалений на Всесвітній Раді UCLG у Флоренції представниками більш 400 муніципалітетів з усього світу [7].

Південнокорейське місто Кванджу організувало перший *Всесвітній форум міст прав людини (World Human Rights Cities Forum – WHRCF)*. У 2014 році WHRCF прийняв *Керівні принципи Кванджу для міста прав людини*, які містять важливі методологічні настанови щодо створення і

функціонування міст прав людини [8]. Зокрема місто прав людини визнається як «міське співтовариство, яке застосовує заснований на правах людини підхід до управління міським господарством», «відкритий і заснований на участі зацікавлених сторін процес прийняття та реалізації рішень», «основа для культивування інклюзивного та справедливого міста» і визначає «особову відповідальність за реалізацію заснованого на правах людини підходу до муніципального управління».

Слід зазначити, що зарубіжні муніципалітети міст прав людини зосередилися не тільки на локалізації міжнародних стандартів в області прав людини, але і розширили порядок денний в області прав людини, позначивши так звані муніципальні права як особливу категорію прав локальної демократії [9].

Серед специфічних муніципальних прав [10] важливе значення має право на місто. Даний концепт був сформульований у *Всесвітній хартії права на місто* [11], закріпленій у спеціальній *Хартії міста Мехіко* [12] і цілому ряді інших міжнародних документів [13], зокрема у матеріалах *Конференції ООН по житлу та сталому міському розвитку* -Габітат-III [14],

Зараз активно працює *Глобальна платформа за право на місто (The Global Platform for the Right to the City – GPR2C)* як «відкрита, гнучка, різноманітна мережа організацій громадянського суспільства та місцевих органів влади, які віддані політичним діям і суспільним змінам шляхом просування, захисту та реалізації права на місто на всіх рівнях, приділяючи особливу увагу людям і спільнотам, які постраждали від ізоляції та маргіналізації» [15].

Доктринальний аналіз права на місто деякими дослідниками визначає його як право третього покоління, яке носить колективний характер і складається із низки прав. Але зазначимо, що досі немає одностайності у вчених-муніципалістів у визнанні його як нової категорії прав людини.

Наведені у даному повідомленні матеріали свідчать про важливі тенденції сучасного розвитку прав людини на локальному рівні. Поглиблення правозахисної діяльності шляхом залучення до неї місцевих органів влади укріплює демократичні засади суспільства і сприяє розбудові правової держави. Вважаємо, що в цьому напрямку повинна рухатися Україна на шляху євроінтеграції.

Література:

1. Two decades of human rights municipalism. URL: <https://www.uclg-cisd.org/en/work-areas/human-rights/local-governments-and-human-rights>
2. Бочарова Н.В. Міста прав людини як нове явище сучасного муніципального розвитку. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2021. № 2 (3). С. 53-59. DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-5.

3. Kielin-Maziarz J. The 'Right to the City' and the New Urban Agenda Habitat III. *Krytyka Prawa*, tom 13, nr 4/2021, s. 119–137. DOI: 10.7206/kp.2080-1084.496

4. Local governments and human rights. URL: <https://www.uclg-cisd.org/en/work-areas/human-rights/local-governments-and-human-rights>

5. The European Charter for the Safeguarding of Human Rights in the City. URL: <https://uclg-cisd.org/en/news/european-charter-safeguarding-human-rights-city>

6. Montréal Charter of Rights and Responsibilities. URL: <https://montreal.ca/en/topics/montreal-charter-rights-and-responsibilities>

7. GLOBAL CHARTER-AGENDA FOR HUMAN RIGHTS IN THE CITY. URL: https://www.uclg-cisd.org/sites/default/files/UCLG_Global_Charter_Agenda_HR_City_0.pdf

8. World Human Rights Cities Forum 15-18 May 2014 / Gwangju, Republic of Korea. *Gwangju Guiding Principles for a Human Rights City (Gwangju Principles) adopted on 17 May 2014*. URL: <https://uclg-cisd.org/sites/default/files/documents/files/2021-06/Gwangju%20Guiding%20Principles%20for%20Human%20Rights%20City.pdf>

9. Баймуратов М.А. Феноменологія муніципальних прав людини . *Місцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні. Науково-практичний журнал. Київ : «Інтерконтиненталь-Україна», 2013. № 1. Січень-березень. С. 52–56.*

10. Див. докладний аналіз : Сметана В. В. Муніципальні права і свободи людини як специфічна правова категорія та нормативно-правовий інститут локальної демократії. *Конституційно-правові академічні студії*. 2019. № 1. С. 49–56.

11. World Charter for the Right to the City. URL: https://www.right2city.org/wp-content/uploads/2019/09/A1.2_World-Charter-for-the-Right-to-the-City.pdf

12. Mexico City Charter for the Right to the City, July 2010. URL: https://www.uclg-cisd.org/sites/default/files/Mexico_Charter_R2C_2010.pdf

13. The geopolitics of cities : old challenges, new issues / editor: Renato Balbim. – Brasília : Ipea, 2016. 346 p. URL: https://www.researchgate.net/profile/Fernando-Kleiman/publication/320738998_LIVELIHOODS_AND_SOCIAL_INCLUSION_PUBLIC_POLICY_AS_A_RESULT_OF_SOCIAL_STRUGGLE_-_THE_EXPERIENCE_OF_BRAZIL

14. Right to the city in Habitat III. Official Statements. URL: <https://www.right2city.org/wp-content/uploads/2019/09/A5.1>

15. Global Platform for the Right to the City. URL: <https://me.linkedin.com/company/global-platform-for-the-right-to-the-city>

2. Конституційне право. Адміністративне право. Адміністративний процес. Екологічне право

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС БІЖЕНЦІВ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Букатіна Вікторія Олексіївна

здобувачка вищої освіти

Національного університету «Чернігівська політехніка»

Науковий керівник: Козинець Олена Гаврилівна

кандидат історичних наук, доцент

Національного університету «Чернігівська політехніка»

м. Чернігів, Україна

На сьогоднішній день одним із головних інститутів конституційного права в будь-якій демократичній, цивілізованій країні є інститут конституційно-правового статусу особи. Аналізуючи формування громадянського суспільства та міжнародного простору останніми десятиліттями, а особливо в умовах воєнного стану в Україні, чітко прослідковується гостра проблема переселення, біженців, які шукають безпечнішого, кращого життя подалі від рідних кордонів.

Основна мета розкрити поняття «біженець» та визначити його права. Проаналізувати основні принципи міжнародно-правового статусу біженця.

Актуальність даної теми підтверджується чисельними дослідженнями зарубіжних та вітчизняних вчених: Г. Гудвіна Гілла, Ж. Егера, Д. Макнамара, Д. Патрика, А. Соколова, В. М. Шаповала, Ю. В. Бузницького, В. Ф. Погорілко, С. Б. Чехович, О. М. Шульги, О. А. Малиновської тощо.

Відповідно до Конвенції про статус біженців, де біженцем є будь-яка людина, яка в силу обґрунтованого страху перед переслідуванням з причин національності, релігії, раси, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів, знаходиться за межами країни свого громадянства і не може або через такий страх не бажає скористатися захистом цієї країни. Дане твердження також стосується будь-якої людини з таким обґрунтованим страхом, яка не має громадянства і знаходиться за межами країни свого колишнього звичайного місця проживання [1].

Відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 р., Протоколу щодо статусу біженців 1967 року біженець чи особа, якій надано тимчасовий захист або, яка потребує додаткового захисту не може бути вислана або примусово повернена до країни, де її життю чи свободі загрожує небезпека за ознаками національності, раси, віросповідання, громадянства (підданства) а також з інших причин, що визнаються міжнародними

договорами чи міжнародними організаціями, як такі, що не можуть бути повернуті до країн походження.

Біженець чи особа, якій надано тимчасовий захист або, яка потребує додаткового захисту, не може бути вислана або примусово депортована до країн, де вони можуть зазнати катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання або з яких вони можуть бути вислані або примусово повернуті до країн, де їх життю або свободі загрожує небезпека за ознаками національності, віросповідання, громадянства (підданства) та ін. [1; 4].

Важливо зазначити, що права біженців можуть бути обмежені у встановленому міжнародним законодавством порядку. Наприклад, під час військових дій держава має право вжити тимчасових заходів задля інтересів державної безпеки щодо тієї чи іншої окремої особи, ще до того, як ця держава з'ясує, що ця особа дійсно є біженцем і що подальше застосування цих заходів щодо неї є необхідним в інтересах державної безпеки [6, с. 84-85].

Основним чинником втечі особи з країни походження і перешкоди для її можливого, безпечного і добровільного повернення додому є порушення прав людини – саме вони знаходяться в основі такого явища, як «біженці» [7, с. 21-22]. Традиційним інститутом міжнародного права є надання притулку особі, яка шукає прихисток в державі якої не є громадянином. Вперше застосували термін притулку у період Великої французької революції. У Конституції Франції 1793 року йшлося про те, що Франція надає «притулок іноземцям, вигнаним із своєї батьківщини за справу свободи».

У статті 14 Загальної декларації прав людини 1948 року визначено, що кожна людина має право шукати притулку від переслідування в інших країнах і користуватися цим притулком. Саме це право не можна використовувати у разі переслідування, дійсно заснованого на вчиненні неполітичного злочину, або діяння, що суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй [2].

Щодо обов'язків біженців то вони мають свою специфіку з урахуванням особливостей статусу таких осіб. Наприклад, щодо постановлення на облік, зняття з обліку чи проходження перереєстрації [6, с. 101]. Покладення даних обов'язків є необхідним для підтримання відповідного статусу, підтвердження відомостей та сприяння наданню цим особам особливих гарантій, прав та допомоги. Ще одна особливість конституційно-правового статусу біженців полягає в тому, що їм заборонено безпідставно відмовляти в наданні відповідного статусу [5, с. 188].

Міжнародно-правові принципи статусу біженців не існують відокремлено від чинних міжнародно-правових відносин. За допомогою процедури імплементації міжнародного права у внутрішньодержавне вони

переходять на рівень принципів права конкретної держави, але при цьому не втрачають своєї міжнародно-правової якості. Внутрішньодержавні принципи визначення статусу біженців, що виступають відображенням міжнародних, інколи текстуально можуть не збігатися з ними.

Основними принципами міжнародно-правового статусу біженців, що побудовані на таких основоположних засадах міжнародного права, як суверенна рівність держав, повага державного суверенітету, партнерське співробітництво, міжнародно-правова відповідальність та ін.:

1. Принцип невидачі. У законодавстві міжнародних країн є загальна заборона на видачу біженців. У тексті Конвенції 1951 року нема ніякої інформації, яка б мала відношення до видачі біженців, оскільки автори конвенції не вважали за необхідне повторити заборону видачі переслідуваних осіб згідно з запитом тієї або іншої держави [1].

2. Принцип невислання. Такий принцип застосовується до осіб, які шукають притулку, принаймні в початковий період і за відповідних обставин. Тільки ті особи, чиї клопотання є цілком обґрунтованими та об'єктивними, мають право на захист [1].

3. Рівний поділ тягаря прийому та облаштування біженців усіма державами. Його суть полягає в тому, що у вирішенні долі біженців бере участь не тільки країна притулку, але й держава до якої належала особа.

4. Принцип оперативного, гуманного і гнучкого визначення статусу біженців. Саме Виконком УВКБ ООН Агентство ООН у справах біженців у висновку № 8 рекомендував державам таку процедуру щодо визначення статусу біженців [1].

5. Принцип добровільної репатріації. Даний принцип закріплений у всіх міжнародних і внутрішньодержавних актах, він становить одну з кардинальних основ прав біженців.

6. Принцип тимчасового захисту. Ідея тимчасового притулку або захисту фігурує в міжнародному праві як альтернатива примусовому поверненню. Тимчасовий захист відповідає духу Конвенції 1951 р. і Протоколу 1967 р. Цей принцип застосовується у разі масового напливу біженців у країну [5, с. 187–194].

7. Принцип надання статусу біженців без використання умови про взаємність. Суть цього принципу полягає в тому, що державі, яка приймає, необхідно послідовно та в повному обсязі надавати допомогу та захист біженцям незалежно від того, як інші країни ставляться до своїх міжнародних, у тому числі й договірних, зобов'язань стосовно біженців, керуючись принципами людинолюбства.

8. Принцип можливого надання політичного притулку. У міжнародному законодавстві цей принцип регулюється в основному прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 14 грудня 1967 року та

міжнародно-правовими звичаями, а також Декларацією про територіальний притулок [3].

Отже, зарубіжні країни виробили якісну систему захисту конституційно-правового статусу біженців. З огляду на досвід минулого, складну сьогодишню ситуацію та потенційну можливість загострення стану безпеки людей як у нашій державі, так і у світі загалом, вважаємо, що питання конституційно-правового статусу біженців ще тривалий час лишатиметься актуальним. У зв'язку з цим виникає необхідність виробити міжнародний механізм, котрий би регулював співробітництво багатьох країн світу під час вирішення питання повернення біженців до рідної країни та їх реадаптації. Очевидно, що в цьому механізмі важливу роль мають відігравати міжнародні гуманітарні організації, насамперед Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців та Міжнародний комітет Червоного Хреста.

Література:

1. Конвенція про статус біженців : міжнародний документ від 28 липня 1951 р. URL:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (дата звернення 07.12.2022 року).

2. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголош. резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 07.12.2022 року).

3. Декларация о территориальном убежище. Принята резолюцией 2312 (XXII) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1967 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_316 (дата звернення 07.12.2022 року).

4. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 р. № 3671-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 16. Ст. 146.

5. Гончаренко Е.А. Принципы международно-правового статуса беженцев. *Проблеми законності*. 2004. Вип. 65. С. 187–194.

6. Проблеми прав біженців та виклики сучасності : навч. посіб. / А. Л. Свящук. Харків : Вид-во, 2018. 324 с.

7. Козинець І.Г., Козинець О.Г. Права біженців в контексті прав людини в сучасному світі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Том 2. № 2. С. 21-24.

ПРОБЛЕМА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Верба Сніжана Юріївна

здобувач

Західноукраїнського національного університету

м. Тернопіль, Україна

Науково-дослідна робота (НДР) студентів є одним із найважливіших засобів підвищення якості підготовки і виховання спеціалістів з вищою освітою, здатних творчо застосовувати в практичній діяльності найновіші досягнення науки і техніки. Головним залишається питання місця і ролі НДР в системі навчального процесу здобувача вищої освіти. Його залучення до наукових досліджень безпосередньо впливає на якість навчального процесу.

У навчальному закладі важливо стимулювати в студентів прагнення до наукових досліджень, і навчити їх отримувати задоволення від поглибленої пошукової творчої діяльності, яка можлива лише за умови оволодіння прийомами самостійного критичного мислення. Водночас потреби наукоємного навчання сприяють удосконаленню навчальних планів, методиці викладання, змушують професорсько-викладацький склад постійно шукати нові форми і методи своєї діяльності, що в свою чергу чинить зворотній ефект – збагачує науку педагогіку та спеціалізовані науки новими знаннями та узагальненнями про впровадження новітніх елементів навчальної діяльності в умовах сучасних потреб пошуково-аналітичної діяльності молодих фахівців у висококонкурентному середовищі ринку праці. Зрештою активне залучення студентства до НДР сприяє якісному рівню підготовки майбутніх магістрів та аспірантів, популяризації науки в професійному середовищі та загалом в суспільстві.

З огляду на зазначене, НДР студентів є невід'ємною частиною і обов'язковою умовою успішної роботи закладу вищої освіти (далі – ЗВО) у XXI столітті.

Основні форми залучення студентів до НДР: 1) науково-дослідна робота, що є складовою навчального процесу і обов'язкова для всіх студентів (написання рефератів, підготовка до семінарських занять, підготовка і захист курсових, дипломних робіт, виконання завдань дослідницького характеру в період виробничої практики на замовлення підприємств тощо); 2) НДР студентів поза навчальним процесом:

– участь у наукових дослідженнях кафедр в рамках роботи в наукових гуртках та проблемних групах, де навіть студенти-першокурсники уже мають змогу пізнавати ази пошукової та аналітично-дослідницької роботи в рамках виконання нескладних та невеликих за обсягом завдань, наприклад, підготовка рефератів-повідомлень на задану тему, тез на конференцію тощо;

– залучення до виконання професорсько-викладацьким складом науково-дослідних проєктів в якості помічників, практикантів в лабораторіях, архівах, на виробництві, в органах влади та місцевого самоврядування;

– участь в наукових творчих конкурсах та олімпіадах з окремих дисциплін та наукових напрямів.

Такий широкий спектр можливостей залучення студентів до НДР закладу вищої освіти потребує відповідного нормативного врегулювання, мета якого – закріплення залучення студентів до НДР як обов'язкової частини їх професійної підготовки, формування всебічно розвиненої особистості фахівця, науковця, підвищення загального рівня і престижу наукової діяльності.

Аналіз тексту законодавства України щодо участі студентів в НДР засвідчує недостатній рівень нормативно-правової фіксації даного напрямку діяльності ЗВО. Зокрема, в Законі України “Про наукову та науково-технічну діяльність” участь студентів в НДР згадується у трьох випадках: 1) залучення студентів (серед інших) “до науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт” в рамках завдань діяльності Центрів колективного користування науковим обладнанням при ЗВО (п. 2 ч. 2 ст. 13); 2) залучення студентської молоді до наукової та науково-технічної діяльності як завдання діяльності Національного фонду досліджень України (ч. 1 ст. 49); 3) обмін студентами як одне з багатьох завдань в рамках державної підтримки міжнародного наукового та науково-технічного співробітництва (п. 7 ч. 2 ст. 66) [1].

Закон України “Про вищу освіту” в частині наукової діяльності окремо згадує студентів лише в статті 41 про створення в системі ЗВО Наукових товариств студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених як елементів громадського самоврядування, які покликані забезпечувати “захист прав та інтересів осіб, які навчаються або працюють у закладі вищої освіти, зокрема щодо питань наукової діяльності, підтримки наукоємних ідей, інновацій та обміну знаннями”, серед іншого представляють інтереси студентів перед адміністрацією навчального закладу з питань наукової роботи. У п. 8 ч. 2 ст. 66 як елемент інтеграції освітніх та наукових закладів системи Національної академії наук України передбачено організацію на базі наукових установ і організацій останньої, а також національних галузевих академій наук “систематичної виробничої

практики студентів закладів вищої освіти із забезпеченням їх безпосередньої участі у проведенні наукових досліджень” [2].

Значно ширше трактування НДР студентів містить “Положення про організацію наукової, науково-технічної діяльності у вищих навчальних закладах III та IV рівнів акредитації” МОН України. Передбачено включення студентів до складу колективів для виконання програм та проєктів фундаментальних і прикладних досліджень. За студентами прямо визнано статус повноцінних суб’єктів наукової діяльності в ЗВО. Науковий доробок студентів визнано “складовою науково-технічного потенціалу ЗВО” [3].

Деталізоване трактування наукової діяльності студентів спостерігаємо в нормативно-правових актах окремих навчальних закладів, які стосуються організації та забезпечення діяльності наукових підрозділів, що як правило відображена і в статутах університетів. Наприклад, в “Положенні про Науково-дослідну частину Львівського національного університету імені Івана Франка” в п. 2.8 окремо передбачено, що “наукові дослідження в університеті проводять наукові та науково-педагогічні працівники, а також докторанти, аспіранти і студенти” [4]. Як зразкове для усіх ЗВО можемо вважати окреме “Положення про науково-дослідну роботу студентів у закладі вищої освіти “Подільський державний університет”, яке визначає науково-дослідну роботу студентів як “один з пріоритетних завдань Університету” і “невід’ємну складову частину підготовки кваліфікованих спеціалістів” [5]. Документ повною мірою враховує значення НДР студентів для їх професійної підготовки, насамперед для творчої реалізації отриманих в університеті знань, умінь і навичок, самостійності та ініціативи у навчанні і майбутній практичній діяльності, підвищення їх мотивації до навчання, та передбачає наскрізний характер наукової роботи студентів вже з першого курсу навчання від підготовки освітніх програм та відповідного методичного забезпечення до забезпечення матеріально-технічної бази університету, зокрема, електронними інформаційними ресурсами, із врахуванням усіх можливих практикованих в сучасній системі освіти форм реалізації, вище згаданих у даній публікації. Примітно, що окремо передбачено обов’язкове врахування проведення НДР студентів в індивідуальних планах роботи викладачів та окрему звітність кафедр по даному пункту наукової діяльності за календарний рік. Передбачено доволі чітку систему мотивації НДР студентів, зокрема, фінансова і матеріально-технічна підтримка кафедр, лабораторій і наукових колективів, які активно займаються НДР, нагородження (в т.ч. грошове) студентів та їх керівників-викладачів за активну роботу в даному напрямі освітньо-наукової діяльності.

Отже, наявна певна правова колізія. Законодавство України не відносить студентів до суб’єктів наукової діяльності. Водночас, на рівні підзаконних актів та внутрішніх актів ЗВО окремо передбачено НДР

студентів як окремий вид їх наукової діяльності, а самі студенти визначені як суб'єкти такої діяльності.

Рекомендуємо: 1) в Законі України “Про наукову та науково-технічну діяльність” передбачити суб'єктність студентів як учасників науково-дослідної діяльності насамперед на рівні ЗВО; 2) в Законі України “Про вищу освіту”: чітко передбачити виконання принципу інтеграції навчальної, наукової та виховної роботи на всіх етапах і рівнях освітнього процесу; розширити статус студентів до суб'єктів наукової діяльності в рамках НДР ЗВО з відповідними правами та обов'язками; передбачити деталізований перелік форм і механізмів залучення студентів до НДР ЗВО як під час навчального процесу (як обов'язковий вид діяльності) в рамках виконання навчального плану, так і у позанавчальний час (на добровільних засадах); 3) в “Положенні про організацію наукової, науково-технічної діяльності у вищих навчальних закладах III та IV рівнів акредитації” МОН України визначити кафедру як головний структурно-організаційний та виконавчий підрозділ для проведення НДР студентів в структурі ЗВО з відповідними правами та обов'язками; 4) розширити наявну нормативну та організаційну систему заохочення студентів та їх наукових керівників з числа професорсько-викладацького складу (в тому числі матеріальну) для реалізації науково-дослідних робіт за рахунок державних та недержавних фондів, можливостей грантових програм, передбачити підвищення ваги показників НДР студентів при проведенні наукової атестації ЗВО.

Література:

1. Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність”. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 3. Ст. 25.

2. Закон України “Про вищу освіту”. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 37-38. Ст. 2004.

3. Міністерство освіти і науки України. Наказ від 01.06.2006 № 422. Щодо Положення про організацію наукової, науково-технічної діяльності у вищих навчальних закладах III та IV рівнів акредитації. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1197-06#Text> (дата звернення: 23.12.2022)

4. Положення про Науково-дослідну частину Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів, 2016. 7 с.

5. Положення про науково-дослідну роботу студентів у закладі вищої освіти “Подільський державний університет”. м. Кам'янець-Подільський, 2021. 9 с.

МУНІЦИПАЛЬНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ

Віліщук Богдан Михайлович

студент III курсу

*Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна*

Однією із основоположних парадигм організації та функціонування сучасної демократичної соціально-правової державності є наявність ефективної та дієвої моделі місцевого самоврядування.

Варто наголосити, що нинішня модель місцевого самоврядування не є досконалою, має суперечності та не є цілісним утворенням, не зважаючи на спроби реформування. Тому, з 2014 року було розпочато новий етап муніципальної реформи, що передбачав вдосконалення регулювання локальної демократії на конституційному та законодавчому рівнях.

Стаття 7 Конституції України передбачає, що в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування. Основний закон регулює засади організації та функціонування місцевого самоврядування, закріплює основні підходи до розмежування компетенції між різними рівнями органів державної влади й місцевого самоврядування. Після ухвалення Конституції України опубліковано було у 1997 році базовий Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Згодом також були ухвалені закони України «Про статус депутатів місцевих рад», «Про столицю України – місто-герой Київ», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про органи самоорганізації населення», «Про асоціації органів місцевого самоврядування». Крім того, Україна ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування та Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі в справах місцевого органу влади [1, с. 103].

Однією з головних умов реформування є вирішення проблеми щодо адміністративно-територіального устрою як складової організації влади в Україні. В нашій державі адміністративно-територіальний устрій став наслідком діяльності радянської держави і за часи незалежності його основи не переглядалися й в подальшому були закріплені в Основному Законі. Порядок об'єднання населених пунктів, районів та областей, процедурні й правові аспекти вирішення питання адміністративно-територіального устрою залишилися поза увагою законодавця [2, с. 81]. Муніципальна реформа має забезпечити активне впровадження локальної

демократії в Україні, впорядкувати зв'язок між центральними органами і владними структурами в регіонах, засоби й способи правового регулювання комунальної власності для розв'язання соціально-економічних проблем регіону, вирішення кадрових питань у системі місцевого самоврядування [3, с. 10]. Тобто основним напрямком муніципальної реформи в Україні є проведення децентралізації.

Реформа децентралізації передбачає створення об'єднаних територіальних громад, що здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема, у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Стрижневим завданням реформи повинно стати формування спроможних громад, які, відповідно до Методики формування спроможних територіальних громад, розробленої Міністерством розвитку громад та територій України, мають відповідати низці критеріїв [4, с. 27].

Серед основних проблем впровадження децентралізації виділяють такі: неузгодженість повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади загалом, а також функцій та повноважень між місцевими радами ОТГ та районними державними адміністраціями (РДА) й районними радами; неефективна комунікація між владою та громадянами; низька якість кадрового складу новостворених ОТГ; проблема неефективного використання фінансових ресурсів тощо.

Децентралізація влади передбачає передачу владних повноважень від центру на місця з урахуванням можливості, доцільності і спроможності місцевими органами здійснювати останні. Безперечно, що важливим питанням є окреслення повноважень, які необхідно передавати, і можливості органів прийняти їх на себе (більшість органів місцевого самоврядування складають сільські і селищні ради). Вимоги принципу субсидіарності щодо закріплення владних повноважень поглинаються існуючим станом кадрових, управлінських і матеріально-фінансових ресурсів сільських і селищних населених пунктів. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» більшість повноважень закріплюється у формі загальних прав та обов'язків («забезпечення», «сприяння», «вирішення питання», «організація» тощо), що дає можливість цим інституціям здійснювати власну муніципальну політику з урахуванням державних стандартів та місцевих особливостей. Однак галузеве законодавство, що конкретизує, деталізує і створює процедури реалізації загальних повноважень, переносить центр прийняття муніципального рішення на державну установу, яка має його узгоджувати [2, с. 82].

Ключовими напрямами реформування місцевого самоврядування в Україні на сучасному етапі мають стати, передусім, наступні: знайти втілення та конкретизацію такі засади самоврядування, як повсюдність, сумірність, поєднання централізації та децентралізації, компенсації державою видатків, спричинених рішеннями органів державної влади, тощо; конкретизація конституційно-правового статусу територіальної громади як базового елемента місцевого самоврядування в Україні; знайти закріплення інститут добровільного об'єднаних територіальних громад принаймні у найзагальнішому вигляді; бути досягнута довгоочікувана конституційна визначеність із системно-структурною організацією органів місцевого самоврядування, у тому числі надання районним та обласним радам повноважень з утворення виконавчих органів; з метою зменшення конфліктності у відносинах з головами районних та обласних державних адміністрацій запровадити погодження їх призначення з відповідними радами; забезпечити конституціоналізацію інституту регіонального самоврядування поряд з базовим рівнем, з чітким окресленням предметів відання самоврядування базового та регіонального рівнів [5, с. 181].

Аналізуючи питання муніципальної реформи у реаліях сьогодення, слід також наголосити, що з одного боку процеси реформування призупинились, а з іншого – розпочата реформа місцевого самоврядування посприяла підвищенню стійкості і спротиву громад в умовах широкомасштабної російської агресії. На даний час, питання місцевого самоврядування включено до проєкту Плану відновлення, розробленого Національною радою з відновлення України від наслідків війни. Центр експертизи доброго врядування Ради Європи в рамках програми «Децентралізація і реформа публічної адміністрації в Україні» підготував рекомендації щодо відновлення місцевого самоврядування. Запропонований план має чотири основні цілі:

- оновити адміністративно-територіальний устрій;
- закріпити розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування на всіх рівнях, а також з місцевими органами виконавчої влади;
- запровадити дієву та гнучку систему підготовки та просування працівників/-ць органів місцевого самоврядування і таким чином сформуванню привабливі та сприятливі умови роботи на публічній службі;
- удосконалити виборчу систему місцевих виборів [6].

Загалом це стратегічне бачення, розраховане на десятиліття вперед, допоможе досягти більшої автономії та стійкості на місцевому рівні.

Література:

1. Гета Д.С. Конституційна муніципальна реформа як гарантія України на шляху євроінтеграції. Харківський національний університет

внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994-2019 рр.). 2019 р. С. 103-105.

2. Соляник К.Є. Муніципальна реформа в Україні як вимога часу. Державотворення. *Вісник центральної виборчої комісії*. Вип. № 2 (29). 2014 р. С. 80-84.

3. Іваненко Г. Конституційна модель правової держави: шляхи її удосконалення та реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.13. Одеса, 2002. 18 с.

4. Горбатюк М. Реформа децентралізації в Україні: проблеми здійснення в умовах суспільної кризи. *Політичні інститути та процеси. Політичні дослідження*. Вип. № 1. 2021 р. С. 22-40.

5. Шаповал Н.В. Муніципальна реформа в сучасній Україні: конституційно правовий аналіз: дис. на здобуття ступеня кандидата юрид. наук за спец.: 12.00.02 «конституційне право; муніципальне право». Київ: НАУ, 2021. 234 с.

6. Рекомендації стосовно формування політики з питань Плану відновлення місцевого самоврядування від наслідків війни. м. Страсбург, 30 червня 2022 року CEGG/PAD(2022)3.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-31>

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ САНКЦІЙ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В ГАЛУЗІ ТВАРИННОГО СВІТУ

Волченко Михайло Вікторович

аспірант кафедри публічного та міжнародного права

Юридичного інституту

Київського національного економічного університету

імені Вадима Гетьмана

м. Київ, Україна

Мірою відповідальності, що застосовується до осіб, які вчиняють проступки в галузі тваринного світу України, є адміністративні санкції, оскільки санкція (лат. *sanction* – неперушна постанова) є складовою частиною норми права, у якій містяться вказівка на міру відповідальності за порушення приписів диспозиції норми [1].

Адміністративні санкції виявляються через систему заходів покарання, що застосовується повноважним публічним органом (посадовою особою) до суб'єкта адміністративного проступку. Отже, саме в застосуванні

адміністративних стягнень до осіб, які вчинили протиправні дії або бездіяльність в галузі тваринного світу і виявляється сутність адміністративної відповідальності в ній.

І. І. Веремеєнко визначає санкцію як елемент норми права, встановленої державою для її охорони, і, що вказує на ті міри державного примусу, які застосовуються до правопорушників диспозиції норми з метою виправлення та перевиховання його та інших осіб у дусі виконання законів, поваги до правил суспільного співіснування, а також попередження нових правопорушень [2, с. 19].

Певні автори розглядають санкцію лише як зазначення засобів примусу, спрямованих на забезпечення виконання правових норм. Інші трактують санкцію значно ширше, тобто як настання усіх негативних наслідків для особи, яка порушила норму права [3, с. 178].

У будь-якому разі застосування санкції ставиться в залежність від належного виконання правової норми. Тобто всі доходять висновку, з яким неможливо не погодитися, що санкція має місце лише в разі порушення чи неналежного дотримання правової норми.

Саме за цією особливістю серед різноманітних примусових заходів виокремлюється «санкція». Санкція як негативна реакція держави на порушення правової норми виникає лише за наявності протиправної поведінки або неналежного виконання загальнозвстановлених правил. Натомість державний примус реалізується в багатьох формах, що охоплюють і санкції. Тож, не обмежуючись лише санкціями, примус може бути задіяний не тільки внаслідок порушення правової норми як відповідна реакція уповноважених органів, а й унаслідок виникнення певних обставин, що загрожують або можуть загрожувати суспільним відносинам.

Водночас поняття «санкція» й «адміністративне стягнення» дещо різняться між собою [4, с. 153].

Статтею 23 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначено, що адміністративне стягнення є мірою відповідальності й застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративний проступок, у дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових проступків як самим правопорушником, так й іншими особами.

Водночас адміністративним стягненням, на думку В. Б. Авер'янова, є визначена в законі міра покарання у виді певних несприятливих заходів морального, матеріального або фізичного характеру, яка застосовується щодо суб'єкта адміністративного проступку за його протиправне діяння.

Отже, наведені дефініції адміністративного стягнення в Кодексі України про адміністративні правопорушення та науковців мають однакове бачення того, що адміністративні стягнення мають репресивний, виховний та запобіжний характер, оскільки адміністративними стягненнями є

несприятливі юридичні наслідки у виді покарання за шкоду, що завдана вчиненням проступку певним суспільним відносинам, зокрема громадській безпеці, власності, природним ресурсам, встановленому порядку управління та іншим суспільним відносинам.

Крім того, в адміністративних стягненнях знаходить своє пряме вираження моральний осуд скоєного (наприклад, попередження) або матеріальний вплив на правопорушника (наприклад, штраф), або обмеження його особистої свободи (наприклад, адміністративний арешт). У всіх випадках неприпустиме приниження людської гідності фізичних осіб, а також нанесення шкоди діловій репутації юридичної особи [5, с. 152].

Разом з тим, щодо питання розмежування категорій «санкція» й «адміністративне стягнення» ми поділяємо думку А. В. Матіоса, який зазначає, що особливість заходів адміністративного стягнення полягає в тому, що вони мають яскраво виражений «санкційний характер». Він зауважує, що адміністративне стягнення завжди ґрунтується на санкції, тобто адміністративній санкції – структурній частині правової норми, що закріплює можливість застосування державного примусу, у тому числі накладення на правопорушника адміністративного стягнення, і встановлює його вид та межі. У свою чергу, стягнення – реакція компетентного органу у відповідь на скоєний проступок шляхом застосування (реалізації) адміністративної санкції в конкретних правовідносинах [6, с. 13].

Кодексом України про адміністративні правопорушення визначено види адміністративних стягнень, які застосовуються за вчинення адміністративних правопорушень, зокрема: попередження; штраф; оплатне вилучення предмета, що став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного проступку; конфіскація: предмета, що став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного проступку; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного проступку; позбавлення спеціального права, наданого даному громадянинуві (права керування транспортними засобами, права полювання); громадські роботи; виправні роботи; адміністративний арешт; адміністративне видворення за межі України (щодо іноземців та осіб без громадянства). Зазначений перелік розміщує адміністративні стягнення від менш суворих до більш суворих.

Разом з тим за вчинення адміністративних проступків до неповнолітніх від шістнадцяти до вісімнадцяти років відповідно до ст. 24-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення можуть бути застосовані такі заходи впливу, як зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення в потерпілого; застереження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за його згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

На відміну від адміністративних стягнень, що застосовуються до фізичних осіб, заходи адміністративної відповідальності щодо юридичних осіб є більш різноманітнішими, і, залежно від змісту цих заходів, їх можна поділити на:

- заходи майнового характеру (фінансові санкції, конфіскація майна, вилучення прибутку (доходу) або інших незаконно отриманих сум);
- заходи, пов'язані з обмеженням дієздатності юридичних осіб (зупинення дії або анулювання ліцензії на здійснення певного виду діяльності, наданої юридичній особі, обмеження права здійснення певних видів діяльності);
- заходи організаційного характеру (примусова реорганізація юридичної особи, ліквідація юридичної особи) [7, с. 491].

Отже, здійснивши аналіз санкцій, що застосовуються за проступки у галузі тваринного світу України, ми дійшли висновку, що за такі проступки накладаються переважно заходи майнового характеру: попередження, штрафи, конфіскація; заходи особистого характеру – позбавлення спеціального права полювання та заходи, пов'язані з обмеженням дієздатності юридичних осіб: зупинення дії або анулювання ліцензії (дозволу) на здійснення певного виду діяльності, наданої юридичній особі.

Водночас таких заходів адміністративної відповідальності, що застосовуються до юридичних осіб та мають організаційний характер, як примусова реорганізація юридичної особи та ліквідація юридичної особи, за проступки у галузі тваринного світу України не виявлено.

Література:

1. Термінологічний словник. URL: Система ЛІГА: ЗАКОН.
2. Веремеєнко І. І. Адміністративно-правові санкції. М. : Юридическа література, 1975. 180 с.
3. Піголкин А. С. Норми советского социалистического права и их структура. Вопросы общей теории советского права. М., 1960. 200 с.
4. Пивовар І. В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про культурну спадщину України : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2010. 281 с.
5. Шкарупа В. К. Адміністративне право України : конспект лекцій / [В. К. Шкарупа, М. В. Коваль, О. П. Савчук та ін.]. Ірпінь : Нац. акад. ДПС України, 2005. 248 с.
6. Матіос А. В. Адміністративна відповідальність посадових осіб у сфері державного управління : автореф. дис. ... кандидата юр. наук : спец. 12.00.07 “Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право”. К. : Ін-т законодавства ВР України, 2006. 19 с.

7. Про затвердження Комплексної програми паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003-2010 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 09.09.2002 № 1330. URL: <http://www.rada.gov.ua>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-32>

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ІМПІЧМЕНТУ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Гук Олена Русланівна

студентка III курсу

Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства

та природокористування

м. Рівне, Україна

Проблема відповідальності органів державної влади та вищих посадових осіб набуває особливої актуальності у наш час, оскільки вони є гарантами прав і свобод людини, захисниками найважливіших життєвих цінностей людини і громадянина та держави в цілому. Грунтовного аналізу потребує дослідження феномена імпічменту як заходу позбавлення повноважень вищих посадових осіб за скоєння ними державної зради чи інших злочинів. Зарубіжна практика свідчить, що імпічмент через складну процедуру його проведення і підстави ініціювання, по суті, застосовується дуже рідко і не досягає свого результату.

Імпічмент – це особливий порядок реалізації відповідальності вищих посадових осіб у низці зарубіжних країн. У деяких державах із республіканською формою правління його, насамперед, передбачають для глави держави – президента – на випадок вчинення ним державної зради або замаху на конституцію (у США в порядку імпічменту формально можуть бути судимі всі цивільні службовці). Процедура імпічменту різна. Класичною є схема, передбачена Конституцією США 1787 р. – нижня палата парламенту формулює і висуває обвинувачення, а верхня розглядає й ухвалює рішення як суд. За іншою схемою право висувати обвинувачення належить парламенту, а остаточне рішення ухвалює один із вищих судів (Конституційний суд у Німеччині, Італії, Болгарії, Верховний суд у Португалії, Фінляндії, Румунії, Висока палата правосуддя у Франції). Покарання не може йти далі відсторонення від посади, однак, як правило, обумовлюється, що посадова особа, відсторонена від посади в порядку

імпічменту, надалі може бути судима звичайним судом і піддана кримінальному покаранню [1, с. 164-165].

Сам термін «імпічмент» виник у XIV ст. в Англії. У той час він означав процедуру, за якої палата громад висувала перед палатою лордів обвинувачення щодо королівських міністрів про зловживання владою. Цей захід використовувався для боротьби проти свавілля посадових осіб. Конституція США запозичила поняття «імпічмент» і надала йому нового значення – тепер цей термін позначав висунення обвинувачення проти посадових осіб, серед яких був і президент. При цьому обвинувачення щодо Глави держави висуває палата представників перед сенатом. Слід зазначити, що спочатку імпічмент означав тільки перший етап процедури усунення державної особи з посади, але в наші дні цим терміном прийнято називати весь процес.

Таким чином, імпічмент є сукупністю норм конституційного права, що закріплюють підстави, механізм порушення і розгляду обвинувачень, висунутих проти глави держави уповноваженими на те органами державної влади [2].

Окремі науковці зазначають, що імпічмент – це «засіб самозахисту народу», бо його ініціює та в деяких країнах навіть проводить орган, якому делеговано суверенітет народу у випадках, коли дії глави держави не відповідають загальним нормам, визнаним мірою гідної поведінки в суспільстві. Мета імпічменту – позбавити конкретну особу певних повноважень і таким чином змінити її правовий статус, а не переривати виконання функцій [3, с. 47].

Інститут імпічменту є найважливішою ознакою демократичної та правової держави, оскільки наявність подібної процедури, закріпленої законодавчо, є свого роду стримувальною силою проти свавілля правителя.

Відповідно до Конституції України повноваження Президента України припиняються дострокового у разі: відставки; неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я; усунення з поста в порядку імпічменту; смерті [4, с. 4].

Держава, у законодавстві якої не передбачено можливості відсторонення її глави від посади, не може бути визнана правовою, оскільки в ній не буде повністю реалізовано таких необхідних для цього принципів:

1) верховенство закону (в правовій державі ніхто не звільняється від обов'язку підкорятися закону. Держава, державні органи, посадові особи, населення, абсолютно всі є суб'єктами права і в цій якості рівноправні з іншими суб'єктами. Глава держави, який виступає гарантом Конституції, як ніхто інший зобов'язаний шанувати і дотримуватися закону. Правова рівність є основою основ правової держави. Якщо державний орган або посадова особа вийде за межі права і поставить себе над іншими суб'єктами, то це буде правопорушенням і порушить правовий баланс);

2) принцип поділу влади (відповідно до якого влада не повинна бути зосереджена в руках однієї особи або одного органу, а має бути розподілена між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. Без законодавчо закріпленого інституту імпідменту неможливо домогтися повної самостійності, незалежності, розмежування компетенції всіх гілок влади. Саме можливість усунення глави держави з посади, відповідно за кореспондуючих повноважень президента щодо інших гілок влади, забезпечує наявність системи стримувань і противаг, за допомогою якої кожна гілка влади могла б обмежувати іншу);

3) взаємна відповідальність держави та особистості (у справді правовій державі не тільки громадяни, організації та установи відповідальні перед державою за виконання своїх обов'язків, а й держава в особі своїх органів і посадових осіб несе відповідальність за свої дії перед громадянами. Президент, як посадова особа, повинен також нести відповідальність).

Однак не варто забувати, що імпідмент є крайнім заходом для захисту політичної та правової системи держави від дестабілізації. Застосовувати цей демократичний інструмент необхідно з надзвичайною обережністю, щоб не завдати шкоди державним і суспільним інтересам.

На практиці процедура імпідменту застосовується досить рідко, а ще рідше вона завершується результативно. Лише в Латинській Америці мали місце декілька процедур, у підсумку яких глави держав залишали пости [5, с. 60-61].

У нашій країні було зроблено одну спробу усунення з посади Президента України В. Януковича. 22 лютого 2014 року Верховна Рада України прийняла постанову № 757-VII про усунення президента зі своєї посади і призначила проведення позачергових президентських виборів на 25 травня 2014 року, але за іншим законопроектом. Прийняття цього акту пояснюється заміною формулювання «імпідмент» на «самоусунення» у зв'язку з особливими обставинами. Відповідно до постанови В. Янукович оголошувався таким, що у неконституційний спосіб самоусунувався від виконання ним своїх конституційних обов'язків Президента України, та відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 85 Конституції України оголошувалося про проведення позачергових виборів.

Як правило, законодавство зарубіжних країн передбачає заборону для президента, який втратив свою посаду в результаті процедури імпідменту, у майбутньому обіймати важливі державні посади. Прикладом тому слугує законодавство Чехії. Ця заборона є необхідною та обґрунтованою з погляду безпеки державної системи, оскільки президент, якого усунули з посади, не виправдав наданої довіри і в разі наділення його знову від імені держави значущими повноваженнями може завдати шкоди національним інтересам.

Сенс інституту зняття президента з посади – примусити президента контролювати, порівнювати свою поведінку з Конституцією, законами,

моральними нормами, що існують у суспільстві не тільки в період виборів, а й між виборами [3, с. 50].

Звільнення глави держави є найвищою формою відповідальності. У даному випадку йдеться про конституційну відповідальність, яка є специфічним видом юридичної відповідальності, за якого настання несприятливих наслідків для її суб'єктів, насамперед, спрямоване на захист Конституції.

Президент України може бути усунутий з посади тільки на підставі обвинувачення в державній зраді або скоєнні іншого тяжкого злочину [6, ст. 1]. Однак це положення, вважають окремі науковці, суперечливе, оскільки за змістом зазначеної конституційної норми державна зрада – тяжкий злочин, а відповідно до Кримінального кодексу України цей злочин належить до числа особливо тяжких [2]. Тим часом Конституція України не виключає того, що особа, яка вчинила кримінальний злочин іншої категорії, може залишатися на посаді глави держави. Тільки доводячи її державну зраду або інший тяжкий злочин, можна домагатися зняття з посади Президента України [7, ст. 111].

На думку В. Сухонос, видається невиправданим як фактичну підставу відповідальності Президента України розглядати лише вчинення останнім тяжких кримінальних злочинів. У Конституції України і у кримінально-процесуальному законодавстві необхідно закріпити підстави і порядок притягнення до кримінальної відповідальності президента як за вчинення кримінальних злочинів, так і за порушення Конституції, невиконання рішень Конституційного суду або інших державних судів [4, с. 6]. Ми поділяємо цю думку, оскільки перебування на посаді Глави держави особи, яка вчинила будь-яке з перерахованих діянь, неприпустимо.

Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що процедура імпичменту відіграє важливу роль у становленні правової держави, тому потребує більшого акцентування уваги при розгляді і вивченні її, визначенні науково-практичних пропозицій, спрямованих на створення необхідної нормативної бази, яка стала б реальною для реалізації цієї складної процедури.

Література:

1. Закоморна К., Зал Д. Імпічмент у системі стримувань і противаг: досвід країн американського континенту. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 164–170.
2. Римарчук Н. А. Процедура імпичменту в зарубіжних країнах: конституційно-правові засади та проблеми реалізації. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jsui/> (дата звернення: 13.12.2022).

3. Шевчук А. З. Підстави імпичменту: конституційноправові норми та практика їх реалізації. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2012. Вип. № 618. С. 47-51.

4. Сухонос В. В. Імпічмент як спосіб припинення повноважень глави держави: конституційний та політико-правовий аспекти. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 1. С. 3–6.

5. Сердюк Л. М. Конституційне регулювання імпичменту глави держави в Україні й окремих пострадянських країнах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4 (89). С. 52-65.

6. Закон України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент)» від 10 вересня 2019 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 13.12.2022).

7. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 13.12.2022).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-33>

ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ

Дармін Михайло Олександрович

аспірант

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

На сучасному етапі в Україні все більше і більше уваги приділяється фіксації порушень прав людини з тим, щоб після закінчення режиму військового стану (а за можливістю – раніше) жодне порушення не залишилося б без відповідного реагування. Варто зауважити, що вагома роль у поновленні порушених прав належить міжнародним судовим установам – як універсального, так і регіонального рівня. Але, рішення цих органів треба не лише отримати, але й виконати. А тому, питання виконання рішень міжнародних судових установ на національному рівні завжди у центрі уваги фахівців – юристів.

Найбільш ваговою установою регіонального рівня для України наразі є Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). Цей найвідоміший орган Ради Європи привертає увагу вчених-юристів з усього світу, а тому важливим науковим завданням є огляд стану дослідження проблеми. Це

надасть можливість оцінити підґрунтя для майбутніх творчих розвідок у цьому напрямі.

В останні роки питання дослідженості виконання рішень ЄСПЛ не привертало увагу вчених. Ті фахівці, які аналізували різноманітні проблеми, пов'язані з формуванням, функціонуванням ЄСПЛ, його юрисдикцією, його рішеннями тощо, уміщували у свої монографічні дослідження відповідні розділи. Слід також відмітити статтю В. Завгороднього «Стан наукових досліджень практики Європейського суду з прав людини та її впливу на юридичну діяльність в Україні», у якій він послідовно та ємно охарактеризував майже 40 джерел з цього питання. Метою цієї статті було «здійснення аналізу та характеристики комплексних наукових праць, які були підготовлені на рівні дисертацій та монографій, а також визначення напрямків подальших наукових досліджень практики ЄСПЛ та її впливу на юридичну діяльність в Україні» [1, с. 15]. Однак, у цій статті автор майже ніяк не угруповує, не систематизує аналізовані ним джерела. Лише на початку статті він констатує той факт, що своєрідним «водорозділом» можна уважати 2006 рік, коли було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». А отже, джерела, що вийшли друком до 2006 року, за своїм змістом та аксіологічним навантаженням відрізняються від тих, що були оприлюднені з урахуванням положень цього Закону. Таким чином, питання, обране предметом нашої статті, поки що залишається малорозробленим.

На монографічному рівні саме питання виконання рішень ЄСПЛ в Україні з конституційно-правової точки зору поки що не досліджувалось. Для того, щоб сприяти появі нових монографічних досліджень, доречно охарактеризувати та систематизувати джерельну базу для творчих пошуків.

По-перше, доцільно звернути увагу на джерело, у якому відповідна публікація уміщена. Публікації, у яких висвітлюються питання виконання рішень ЄСПЛ, у залежності від джерела, мають як офіційний, так і неофіційний характер. Офіційні публікації розміщено в офіційних джерелах Ради Європи та її органів, органів публічної влади в Україні. Неофіційні публікації – це публікації у засобах масової інформації та в усіх інших джерелах, крім офіційних.

По-друге, публікації про виконання рішень ЄСПЛ в Україні варто запропонувати класифікувати у залежності від сутності таких публікацій.

Так, ефективне функціонування ЄСПЛ привертає неабияку увагу населення, а тому наявна низка публікацій:

- довідкового;
- науково-популярного;
- наукового характеру, присвячених цій тематиці.

Довідкові публікації є здебільшого стислими та мають загальний характер. В межах цієї групи доцільно розрізнити:

– публікації просвітницько-освітнього характеру, спрямовані на інформування широких верств населення та розширення світогляду щодо виконання рішень ЄСПЛ в Україні;

– публікації, присвячені виключно статистичним показникам виконання рішень ЄСПЛ в Україні.

Протилежну частину спектру аналізованих публікацій (протилежну по відношенню до публікацій довідкового характеру) займають наукові публікації. Це дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, кандидата юридичних наук, доктора філософії, монографічні праці, статті у наукових фахових виданнях і т.д. Цим публікаціям притаманний високий аналітичний рівень, застосування наукових методів дослідження, наявність висновків та пропозицій, які аргументовано належним чином. У випадку з публікаціями цієї групи, доцільно звертати увагу не тільки на їхнє формальне вираження, але й на зміст (нижче буде проілюстровано, що інколи публікації у наукових фахових виданнях за своїм змістом будуть відноситись не до наукових публікацій, а до публікацій аналітичного характеру).

Публікації аналітичного характеру знаходяться у середині спектру. Ці публікації могли б уважатися довідковими, – але вони містять результати аналізу та матеріали, опрацьовані, угруповані та узагальнені авторами. Проте, висновкам та пропозиціям, уміщеним у цих публікаціях, бракує аргументованості. А самім публікаціям часто бракує обсягу для того, щоб уважати їх положення доктринальними та віднести їх до групи наукових публікацій.

Література:

1. Завгородній В. Стан наукових досліджень практики Європейського суду з прав людини та її впливу на юридичну діяльність в Україні. *Jurnalul Juridic National: Teorie Si Practica*. 2017. № 4. P. 15-21.

ДЖЕРЕЛА МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Денисюк Яна Олегівна

студентка III курсу

*Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна*

Процес становлення та розбудови Української держави збігся у часі з реформуванням політичної системи та становленням нових демократичних інститутів публічної влади, формуванням громадянського суспільства, утвердженням нових принципів економічної системи, що базуються на ринкових відносинах та розвитку підприємництва. Це об'єктивно призвело до суттєвих змін у системі національного права України, появи в ній нових галузей як приватного, так і публічного права.

Однією з таких нових галузей і є муніципальне право, яке сьогодні перебуває на етапі розвитку. Процес його формування стикається з багатьма труднощами. І це зрозуміло, адже він тісно пов'язаний з кардинальною зміною поглядів щодо принципів організації влади на місцях, її взаємовідносин з населенням та центральною владою.

Муніципальне право України становить собою галузь права України, норми якої виражають волю й інтереси людини і громадянина, територіальних громад, народу та держави і регулюють суспільні відносини у сфері місцевого самоврядування [5, с. 14]. За своїм змістом муніципальне право є регулятором суспільних відносин у сфері місцевого самоврядування, тобто відносин, пов'язаних з визнанням, становленням, розвитком, організацією і здійсненням муніципальної влади як самостійного виду публічної влади та інституту громадянського суспільства й демократичної державності [5, с. 14].

Система джерел муніципального права є однією з найбільших розгалужених, що значною мірою зумовило порівняно швидке становлення цієї галузі з часу визнання локальної демократії. Основними видами джерел є: Конституція України; закони України; підзаконні нормативно-правові акти органів державної влади; нормативно-правові акти суб'єктів системи місцевого самоврядування; міжнародно-правові акти в галузі місцевого самоврядування; нормативно-правові договори; інші види джерел муніципального права, як то акти безпосереднього народовладдя, нормативно-правові акти Верховної Ради й Ради Міністрів Автономної Республіки Крим тощо [6, с. 22].

Безперечно, пріоритетним джерелом є Конституція України. Вона містить, насамперед, положення про визнання і гарантування державою місцевого самоврядування (ст. 7), здійснення народом влади через органи місцевого самоврядування (ст. 5), право громадян брати участь у місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраним до органів місцевого самоврядування, користуватися рівним правом доступу до служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38), основні засади виборів в органах місцевого самоврядування (ст. 71), повноваження Верховної Ради України в галузі місцевого самоврядування (п. 30 ст. 85, п. 15 ст. 92 та ін.), основні засади місцевого самоврядування (розділ XI), функції повноваження територіальних громад, порядок формування і склад представницьких органів місцевого самоврядування, їх основні функції і повноваження та механізм здійснення місцевого самоврядування [1].

Наступний щабель в ієрархії нормативно-правових актів займають закони, які приймаються парламентом і мають вищу юридичну силу в порівнянні з нормативними актами інших державних органів. Найбільш важливими в системі джерел муніципального права є такі закони: «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про службу в органах місцевого самоврядування», Виборчий кодекс, «Про статус депутатів місцевих рад», «Про органи самоорганізації населення» тощо.

Значне місце серед джерел муніципального права посідають підзаконні нормативні акти органів державної влади: відповідні укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, рішення Конституційного Суду України з питань місцевого самоврядування та нормативні акти інших органів державної влади.

Одним із перших нормативних актів Кабінету Міністрів в галузі місцевого самоврядування була постанова Кабінету Міністрів України № 311 від 5 листопада 1991 р. «Про розмежування державного майна міжзагальнодержавною власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю)».

Поступово визнається і утверджується таке джерело муніципального права, як акти Конституційного Суду України, якими визнається неконституційним або тлумачиться норма іншого нормативно-правового акта. Особливість діяльності органу конституційного правосуддя і контролю зумовлена формою правового регулювання, а також його змістом, адже Конституційний Суд України не наділений повноваженнями щодо регулювання суспільних відносин. У той же час його рішення мають всі ознаки джерел муніципального права, юридично змінюючи вплив правового припису, не порушуючи свободи правової регламентації органу державної влади [7, с. 18].

Найбільш розгалуженим джерелом муніципального права є нормативно-правові акти суб'єктів системи місцевого самоврядування, зокрема відповідні акти територіальних громад: акти їх безпосереднього волевиявлення, акти представницьких органів місцевого самоврядування – рад, їх виконавчих органів, сільських, селищних, міських голів, органів самоорганізації населення тощо. Найбільш вагомими серед них є акти місцевих референдумів і акти представницьких органів місцевого самоврядування, зокрема статuti територіальних громад міст та інших адміністративно-територіальних одиниць, регламенти відповідних рад, правила, положення тощо, що в цілому складають найбільший масив джерел муніципального права України [6, с. 23].

Особливе місце серед локальних нормативних актів посідають статuti територіальних громад сіл, селищ, міст. Відповідно до ст.19 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», представницький орган місцевого самоврядування на основі Конституції України та в межах цього Закону може приймати статут територіальної громади села, селища, міста [2]. Однією з істотних особливостей статуту є необхідність його державної реєстрації в органах Міністерства юстиції України.

Важлива роль в системі джерел муніципального права займають міжнародно-правові акти з числа тих, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. До них належать, зокрема, Європейська хартія місцевого самоврядування, прийнята Радою Європи 15 жовтня 1985 р. У документі визначаються конституційні та законодавчі основи місцевого самоврядування, поняття місцевого самоврядування, сфера його компетенції; передбачається відповідність адміністративних структур і засобів завданням муніципальної влади, контроль, за діяльністю органів самоврядування, право місцевих органів самоврядування на об'єднання та низка інших положень [4].

Усе більшого поширення набуває і такий вид джерел муніципального права, як нормативний договір. Це значною мірою зумовлено статусом підприємств, установ і організацій, що перебувають у комунальній власності, і відносинами з ними органів місцевого самоврядування, а також відносинами між вітчизняними суб'єктами місцевого самоврядування одного рівня або різних рівнів і відносинами між вітчизняними й зарубіжними суб'єктами місцевого самоврядування, можливостями добровільного об'єднання органів місцевого самоврядування та повноваженнями органів місцевого самоврядування в галузі зовнішньоекономічної діяльності [8]. Зокрема, у ст. 18 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» зазначається, що відносини органів місцевого самоврядування з підприємствами, установами та організаціями, що не перебувають у комунальній власності відповідних громад, будуються на договірній і податковій основі та на засадах

підконтрольності у межах повноважень, наданих органам місцевого самоврядування Законом [2].

Рішення органів самоорганізації населення становлять окрему групу джерел муніципального права, які, з одного боку, регулюють суспільні відносини місцевого самоврядування, а з другого – позбавлені юридичних властивостей, притаманних іншим джерелам. Неможливість у більшості випадків визначення території застосування цих рішень, кола осіб, до яких вони застосовуються, існування юридичної відповідальності за невиконання цих рішень відносять цю групу джерел до специфічної категорії.

Серед інших джерел муніципального права все більше місце посідають нормативно-правові акти Верховної Ради та Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, нормативно-правові акти виборчих комісій, насамперед Центральної виборчої комісії, нормативно-правові акти комунальних підприємств, установ і організацій тощо [5, с. 18].

Таким чином, основні види джерел муніципального права у своїй сукупності становлять цілісну систему нормативно-правового регулювання муніципально-правових відносин. Фактична кількість конкретних нормативно-правових актів, що входять до відповідної групи, на різних етапах розвитку держави може різнитися. Проте, за формальною ознакою вони будуються за певною ієрархією, у якій місце і роль кожного джерела залежить від багатьох факторів.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
3. Про столицю України – місто-герой Київ: Закон України від 15.01.1999 р. № 401-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/>
4. Європейська хартія місцевого самоврядування: Міжнародний документ від 15.10.1985 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/>
5. Батанов О. В. Муніципальне право України: підручник. Харків: Одісеї, 2016. 528 с.
6. Біленчук П. Д. Місцеве самоврядування в Україні (муніципальне право): навчальний посібник. Київ: Атіка, 2012. 303 с.
7. Муніципальне статутне право: навч. посіб. / А. В. Дуда, В. М. Кампо, В. Ю. Росіхіна, К. С. Рубановський; за заг. ред. В. М. Кампо. 2-ге вид. Одеса: Юридична література, 2015. 136 с.
8. Сильов О. В. Ознаки та сутність адміністративного договору. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukraci/sociology/2012/183-171-8.pdf>.

**ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСІБ ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬ
ПЕРСОНАЛЬНИЙ ЛЕГКИЙ ЕЛЕКТРОТРАНСПОРТ
(ОДНО -, ДВО -, ТРИКОЛІСНИЙ ПЕРСОНАЛЬНИЙ
ЕЛЕКТРОТРАНСПОРТ, ТИПУ ЕЛЕКТРОСАМОКАТ,
МОНОКОЛЕСО, ГІРОСКУТЕР ТОЩО)**

Дзюба Михайло Сергійович

курсант I курсу

*Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

*Науковий керівник: **Шевяков Максим Олександрович***

*старший викладач кафедри адміністративного права, процесу
та адміністративної діяльності*

*Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна*

На разі для користувачів легкого електротранспорту немає жодних врегульованих нормативно-правових актів на рівні чинного законодавства. Два роки тому Верховна Рада зробила крок у цьому напрямку і ухвалила законопроект № 3023 «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки окремих категорій учасників дорожнього руху (користувачів персонального легкого електротранспорту, велосипедистів та пішоходів)», який був загублений у профільних комітетах у процесі підготовки його до другого читання.

Законопроект має на меті вдосконалити правове врегулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху для окремих його учасників, та спрямований в цілому на покращення безпеки на дорогах. Зазначається, що документ надасть особам, які керують персональним легким електротранспортом, право їздити по спеціальних велосипедних доріжках, а в разі їх відсутності – по краю проїзної частини дороги, вулиці чи узбіччю.

Не дивлячись на це, слід зауважити, що персональний легкий електротранспорт відповідає поняттю «транспортний засіб», яке визначено пунктом 1.10 ПДР (пристрій, призначений для перевезення людей і (або) вантажу, а також встановленого на ньому спеціального обладнання чи механізмів) і суд вже визнає водіїв персонального легкого електротранспорту повноцінними учасниками дорожнього руху та

притягує їх до адміністративної та кримінальної відповідальності, стягнення моральної і матеріальної шкоди на користь потерпілих у наслідок ДТП з їх участю.

Виходячи з цього, користувачі персонального легкого електротранспорту не можуть заявити, що не керують транспортним засобом у випадку ДТП та не нести відповідальності за статтею 124 КУпАП або статтею 291 ККУ. Доказом цього є вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 19 квітня 2021 року у справі № 336/7734/20, який притягнув водійку електросамокату, що покалічила пішохода до статті 291 ККУ та зобов'язав сплатити 102 000 грн матеріальної шкоди та 23 000 грн моральної шкоди за зламану шийку стегна у наслідок наїзду, від так водії персонального легкого електротранспорту несуть відповідальність за вчинення правопорушень на дорозі.

Питання стосовно того, що користувачів персонального легкого електротранспорту планують прирівняти до велосипедистів відповідно до вимог ПДР України. Якщо розглядати це питання обов'язково треба зазначити наступне.

Персональний легкий електротранспорт може легко рухатись зі швидкістю яка перевищує швидкість звичайних велосипедів (до 20км/год) та може приблизно дорівнювати швидкості автомобіля який рухається по дорозі у населеному пункті (близько 50 км/год). При розвинені швидкості більш ніж 40 км/год на персональному легкому електротранспорті у власника цього транспортного засобу може початись паніка або складнощі з управлінням, наслідками цього можуть стати ситуації, які призведуть до ДТП або гірших наслідків.

Підсумовуючи все вище зазначене слід зробити висновок, що персональний електротранспорт повинен мати обмеження в максимальній допустимій швидкості руху, яка не буде нести загрози для оточуючих транспортних засобів та пішоходів. Прикладом цього є обмеження в швидкості руху, які встановили на свої електросамокати шернігові служби такі як Bolt, Jet, Kiwi (20-25 км/год).

Водії велосипедів можуть приймати участь у дорожньому русі з 14 років відповідно до пункту 6.1 ПДР. Щодо користувачів персонального легкого електротранспорту, сучасні ПДР не вказують з якого року вони можуть приймати участь у дорожньому русі. Можливі два варіанти з якого віку водії персонального легкого електротранспорту можуть приймати участь у дорожньому русі – з 14 років, як велосипедисти, або з 16 років та з посвідченням водія відповідної категорії, як водії мототранспортних та мотоколіасочних транспортних засобів. Допускати осіб 14 річного віку до участі у дорожньому русі на персональному легкому електротранспорті є небезпечно, юні водії можуть не впоратись з керування з огляду наприклад на такі факти: персональний легкий електротранспорт має набагато меншу

прохідність в порівнянні з велосипедами, які мають більший діаметр колеса, що надає змоги уникати дрібних ям на дорозі та як вже зазначалось вище, керування велосипедом здійснюється на менших швидкостях у порівнянні з електротранспортом, також не малу роль грає відсутність достатнього рівня знань у сфері ПДР у такому юному віці, цей недолік може спричинити потенційно небезпечні ситуації наслідком яких можуть стати ДТП. Доречно залишити один варіант з якого віку дозволено бути учасником дорожнього руху на персональному легкому електротранспорті – це з 16 років та при наявності посвідчення водія відповідної категорії. Таким чином персональний легкий електротранспорт буде прирівняне до мототранспорту та мотоциклячного транспорту, це чітко визначає яку відповідальність будуть нести користувачі цього виду транспорту. Але варіант з керуванням персональним легким електротранспортом у віці від 14 років не слід відбрасувати, доречно було б дозволити керування легким електротранспортом на велодоріжках з певними обмеженнями: обмеження швидкості руху до 15 км/год, обов'язкова наявність електронного або фізичного документа який посвідчує особу та спеціальний сертифікат який свідчить про те, що особа знає ПДР на достатньому рівні.

В незалежності від того керує водій персональним електротранспортом на велосипедних доріжках або є безпосередньо учасником дорожнього руху, він повинен притримуватись загальних правил на будь якому транспортному засобі, а саме керувати транспортним засобом який: обладнано спеціальними звуковими сигналами та світловідбивачами з переду, по боках та позаду, з працюючим гальмом та фарами, не користуватись засобами зв'язку під час їзди, не триматись за інші транспортні засоби під час їзди, не знімати руки з керма, не тримати кермо однією рукою або без рук.

Отже, для забезпечення безпеки дорожнього руху сучасні ПДР та ЗУ «Про дорожній рух» потребують чітко визначених правил користування персональним електротранспортом. Це полегшить працю судів при розгляданні справ з персональним легким електротранспортом, додасть впевненості пішоходом, що рух електротранспорту цілком врегульований та не несе потенційної небезпеки їх життю та здоров'ю.

Література:

1. Марина Ясинская, Юридична практика № 33-34 (1234-1235) від 24.08.2021. URL: <https://pravo.ua/articles/pdr-dlia-elektrosamokativ/>
2. Альона Рябокрань, «Електросамокати, ПДР, аварії і суди: що кажуть експерти про двоколісних і чому розводять руками?» від 27.07.2022. URL: <https://vn.20minut.ua/DTP/pro-samokati-pdr-avariyi-i-sudi-scho-kazhut-eksperti-pro-dvokolisnih-i-11638556.html>

3. З. Д. Дерех, Ілюстровані Правила дорожнього руху України : навчальний посібник , восьме видання , перероблене та доповнене / З. Д. Дерех , Ю. Є. Заворицький. – К. : Арії, 2022. – сторінка 3, 28-30, 50-53

4. Законопроект № 3023 про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки окремих категорій учасників дорожнього руху (користувачів персонального легкого електротранспорту , велосипедистів та пішоходів) URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-deyakikh-zakonodavchikh-aktiv-shchodo-vdoskonalennya-regulyuvannya-vidnosin-u-sferi-zabezpechennya-bezpeki-okremikh-kategoriy-uchasnikiv-dorozhnogo-rukhu>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-36>

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

Динник Ірина Петрівна

*кандидат наук з державного управління,
старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна*

Сівер Андрій Валерійович

*студент IV курсу факультету економіки, менеджменту та психології
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна*

Якість медичної допомоги це комплексна система, що базується на ряді принципів, що описують ефективність, економічність, адекватність, своєчасність, зручність процесу медичного обслуговування населення (пацієнта) на рівні сучасних науково-технічних досягнень [1].

Підвищення якості медичної допомоги в Україні є одним із найактуальніших питань, про що йдеться в концепції управління якістю у сфері охорони здоров'я України. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, під час взаємодії лікар-пацієнт слід враховувати чотири складові якості медичної допомоги: кваліфікацію лікаря, оптимальне використання ресурсів, ризик для пацієнта та задоволеність пацієнта отриманою допомогою. Підвищення ефективності управління в закладах охорони здоров'я є одним із найважливіших факторів підвищення якості,

культури та доступності медичної допомоги. Конкуренція потенційних споживачів медичних послуг визначає необхідність надання спеціальних послуг та гарантій щодо їхньої якості [1].

Сучасні знання та наукові досягнення потребують постійного кваліфікаційного росту медичного персоналу. Згідно з наказом № 446 від 22.02.19 Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ) про порядок проведення атестації лікарів, кожен лікар повинен набрати для атестації 50 балів безперервного професійного розвитку, відвідуючи семінари, конференції, майстер-класи та інші медичні заходи. Таким чином у лютому 2019 року Кабінет Міністрів України вніс новий додаток до Закону відносно безперервного професійного розвитку. З 2023 року цей додаток посилює вимоги до отримання сертифіката. Кожний захід закінчується тестуванням де лікар повинен набрати не менше 75% правильних відповідей. Всі сертифікати відправляються для контролю до Центру тестування МОЗ, який і встановлює кількість балів за кожну конференцію або майстер-клас. Комісія з надання кваліфікаційної категорії в кожній області зможе перевірити дійсність сертифіката, чи зареєстрован він у Центрі тестування МОЗ і скільки там балів [2].

Найгостріші організаційні та економічні питання розвитку сучасної медицини явно недосліджені в епоху, коли якість медичної допомоги є головною конкурентною перевагою. Наразі не існує науково розробленої комплексної системи управління якістю медичної допомоги, яка б охоплювала всі аспекти медичної допомоги, яка застосовувалася б на практиці та мала відчутний вплив. Ці обставини роблять актуальним створення, впровадження та підтримку медичних закладів.

Усе вищезазначене свідчить про необхідність створення теоретико-методологічної основи розробки, функціонування та забезпечення систем управління якістю в медичних закладах відповідно до вимог міжнародних стандартів. Створення наукової бази з цього питання, безсумнівно, допоможе в аналізі, розвитку та поширенні передового світового досвіду управління якістю.

Таким чином, у відповідь на зазначені вище недоліки необхідно вжити таких важливих заходів для підвищення ефективності існуючої національної системи охорони здоров'я [3]:

- забезпечити якість та підвищити можливості надання медичних послуг населенню, запровадивши систему оцінки якості медичних послуг, що надаються кінцевим споживачам;
- у контексті формування нової кадрової політики та стратегічного планування в медико-медичній сфері підвищити рівень підготовки медичного персоналу, диференціювати розміри заробітної плати та посилити реалізацію соціального забезпечення;

– створювати умови для розвитку підприємництва та добросовісної конкуренції між медичними закладами різної форми власності, а також для розвитку соціального партнерства між державними та приватними медичними представниками та допускати їх участь у соціальних проєктах.

Література:

1. Чорний В. В. Удосконалення системи управління якістю надання медичних послуг (на прикладі КНП «Шаргородська ЦРЛ», м. Шаргород): дипломна робота, 2020 р., 119 с. С. 6-7.

2. Деякі питання безперервного професійного розвитку лікарів : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 22.02.2019 р. № 446. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0293-19#Text>

3. Левицька О. О. Проблеми вітчизняної системи охорони здоров'я в сучасних соціально-економічних умовах. *Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні* : зб. тез за матеріалами VIII наук.-техніч. Конф. наук.-пед. працівників, 26-31 березня 2012 року / Національний університет "Львівська політехніка", Інститут підприємництва та перспективних технологій. Львів, 2012. С. 36–38.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-37>

СУЧАСНА ПРАВОВА ДЕРЖАВА: ЦІННІСТЬ І ВЛАСТИВОСТІ ЇЇ КОНСТИТУЦІЇ

Дмитрук Ірина Миколаївна

кандидатка юридичних наук,

доцентка кафедри морського та господарського права

Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

м. Миколаїв, Україна

На початку третього тисячоліття сучасні світові події спонукають задуматися над визначенням «права держава». Поява нових наукових досліджень, активний розвиток технологій, виникнення незвіданих викликів перед людством змінюють структурування правових відносин, установлюючи особливе місце для країни в цивілізаційних процесах.

Відповідно до новітніх тенденцій, будь-яка держава вже не вважає свою роль основною чи базовою. Її ключові функції нині спрямовуються до надання відповідних послуг, піднесення комфортності життя громадян,

підкування про них, гарантуючи реальне існування двох дефініцій: безпека та гідність. Зосереджуючи увагу на особистості, правовому статусі та забезпеченні прав і свобод, вона намагається успішно виконувати покладені конституційні зобов'язання.

Правова держава – це, перш за все, дотримання принципу верховенства права. Підтримання високого рівня правосвідомості громадян та визнання закону, як основного регулятора всіх суспільних відносин, надає хорошу можливість у забезпеченні гідного проживання в своїй країні.

Тісний взаємозв'язок основних конституційних стандартів з реальними суспільними відносинами та можливості діючого законодавства швидко і ефективно врегульовувати їх підкреслюють високий ступінь дотримання принципу верховенства права в такому суспільстві. Цінність Конституції в контексті дослідження поняття «правова держава» проявляється реаліями буденного життя, рівнем достатку громадян, соціально-економічним розвитком країни, ефективним функціонуванням державних органів.

Конституція, як основний регулятор, має забезпечувати всі вказані у ній права та свободи. Вона зобов'язана бути не лише технічно створеним нормативно-правовим документом, який відображає суверенітет держави, а й тією правовою опорою, силою прямої дії, на яку спираються громадяни.

Всі правові механізми, що передбачаються в Конституції, повинні бути чітко визначеними і однозначно трактуватися. Адже конкретні конституційні норми є стверджуючим джерелом для інших галузей права.

Якщо спробувати розмежувати властивості Конституції у правовій державі та її ціннісний напрямок з позиції найважливішої складової – громадянина, то можна запропонувати такі аспекти:

- економічний, щодо встановлення стандартів соціально-економічного добробуту населення;
- правовий, щодо функціонування ієрархічної системи нормативно-правових актів, які врегульовуватимуть всі суспільні відносини;
- ідеологічний, щодо визначення статусу мови, віри, релігії, забезпечення ряду свобод, зокрема, свободи слова, свободи віросповідання, свободи світогляду та інших;
- державного управління, щодо встановлення взаємодії між гілками влади, наявності структурованого державного апарату, діяльність якого направлена на забезпечення комфортного життя населення, надання адміністративних послуг.

Запропоновані критерії є важливими, але цей перелік невичерпний. Його можна доповнювати, змінюючи підхід до класифікації. При цьому головне завдання основного закону держави полягає у формуванні системи правового регулювання та політичної сили, дієвих механізмів захисту прав і свобод громадянина, закріплення взаємовідносин між людиною і державою.

Сучасна правова держава в основі своєї діяльності повинна твердо опиратися на всі положення та норми Конституції, як фундаментального закону. Такий підхід найбільш яскраво підкреслюватиме базову цінність документу.

Систематичне порушення норм Конституції, неточне трактування, підміна деяких положень та стандартів, які затверджені від імені народу, призводить до того, що вона стає лише формальним нормативно-правовим актом, втрачає свою сакральність і велике призначення. Держава, в якій службовці та громадяни дозволяють собі не дотримуватися норм Конституції, приречена на ганебне існування. В подібній країні основна цінність – це власний інтерес, попри порушень прав інших громадян. Через це виникають і продовжують розвиватися такі негативні явища як правовий нігілізм, корупція, «телефонне право» та інше.

Політика подвійних стандартів призводить до того, що громадяни перестають відчувати себе в безпеці. Вони втрачають ті реальні механізми захисту своїх порушених прав, знання яких може вберегти їх від подібного, гублять віру в дієвість держави. В таких країнах росте рівень безгрошів'я. Населення опускається на щабель нижче по піраміді Маслоу, перестаючи дбати про свої духовні стандарти, виживаючи з дня в день, мінімально забезпечивши власні фізіологічні потреби.

Констатація вищезазначеного підкреслює реальну дієздатність фактичної конституції. Тобто, Основний закон держави повинен предметно відображати буденні суспільні відносини. Чим більша розрізненість між конституційними нормами життя суспільства, тим вищий ризик назвати таку конституцію фіктивною.

Концепція правової держави свідомо передбачає прихильність усіх громадян до високої культури права, їх обізнаність із життєво необхідними юридичними законами, а також уміння й навички по використанню в практичному житті [1]. Сьогодні нагальною є потреба в підвищенні рівня правової культури, правосвідомості громадян і якості організації правового виховання [2].

Саме тому необхідно посилювати позиції правового виховання, правової освіти та навчання для того, щоб підвищити рівень правосвідомості громадян. Формуючи принципове бачення підрастаючого покоління до права та його непохитних принципів, суспільство з легкістю дійде до позицій правової держави. Одним із найважливіших завдань кожної країни є виховання таких громадян, які стануть високими професіоналами, поважаючи при цьому свої права і не порушуючи прав інших. Закріплені в Конституції положення про правову державу ще не є підставою вважати її саме такою. Лише наявність прямих підтверджуючих фактів зможе чітко закріпити повне дотримання принципу верховенства права, законності та інших принципів.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати – що найважливішою цінністю є її громадяни. В частині гарантування для них належного добробуту, поряд з іншими факторами, важлива роль відводиться нормам і положенням Конституції. Вона має бути фактичною, відображати реальні можливості в країні, правомірно врегульовувати суспільні відносини та бути надійною опорою для всього населення.

Література:

1. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави : навчальний посібник. Київ, 1994. 236 с, с. 27.
2. Касинюк Л.А., Мельник Е.А. Правова держава та проблеми її встановлення в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. № 6. 2019. С. 30.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-38>

ВЗАЄМОДІЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ОСНОВА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Дубинський Олег Юрійович

*доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи,
економічних, юридичних та соціальних питань,
професор кафедри морського та господарського права
факультету морського права*

*Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Сьогодні яскраво доводить, що реальний захист прав людини і громадянина, їхні свободи та законні інтереси можуть бути дотримані та реалізовані лише в умовах функціонування правової, демократичної і соціальної держави, яку сьогодні будує Україна та захищає її цінності, які намагається зруйнувати російська країна-агресор та терорист.

Саме тому, нині досить важливим є втримання та подальший розвиток тих цінностей, які характеризують державу як правову, демократичну і соціальну, що дозволяють подальшому розвитку міцного громадянського суспільства, сприяють посиленню державотворчих процесів, які проявляються у зміцненні стійкості інституцій усіх гілок влади та

місцевого самоврядування, нормалізації політичних відносин, а також удосконаленні правової системи України.

Звертаючись до розуміння вказаних вище категорій, необхідно звернути увагу на те, що саме поняття «правова держава», як це впливає навіть з його етимології («*der Rechtsstaat*» у німецькій, «*rule of law*» в англійській, «*regne de la lois*» у французькій), передбачає наявність таких специфічних відносин між державою, суспільством і правом, коли діяльність держави, а також сфера її взаємовідносин із суспільством обмежується та регулюється правовими нормами, що знаходять свій вияв насамперед на рівні конституції та законів, які видаються на її основі [1, с. 6].

На думку О. А. Соломіна, за своїм суспільно-політичним змістом теорія і практика правової держави спрямовані на утвердження принципу суверенітету народу, підпорядкування держави суспільству, захист прав і свобод людини і громадянина. На основі багатовікового досвіду людства склалися такі уявлення про них, що схвалені світовою спільнотою й покладені в основу низки важливих міжнародних документів, у тому числі й міжнародно-правових актів, які є обов'язковими для виконання. Насамперед це ухвалені ООН «Загальна декларація прав людини», «Пакт про громадянські і політичні права», «Пакт про економічні, соціальні і культурні права», а також низка конвенцій [2, с. 4-5].

Водночас, Т.О. Чепульченко, підкреслює, що «для правової держави характерною є кардинальна зміна відносин між нею та особою, громадянином. Зміст цього принципу охоплює такі складові: непорушність прав і свобод людини, широка система їх гарантій, соціально-правова захищеність особи, усіх її цінностей, реальність судового захисту прав та інтересів людини. Тільки держава, яка здатна максимально реалізувати завдання захисту прав людини і зробити це своєю основною функцією, може називатися правовою» [3, с. 110–114].

Значна кількість науковців цілком справедливо і обґрунтовано зауважують, що підґрунтям правової держави, її основою та підсиленням виступає громадянське суспільство. Так, зокрема, О. Михайловська, акцентує на тому, що «Україна докладає зусиль, аби стати рівноправним партнером держав – членів Європейського Союзу. Ця обставина актуалізує проблему якнайшвидшого й найефективнішого досягнення відповідних стандартів у різних сферах життя. І одним з них є реально діюче, життєздатне і сильне громадянське суспільство» [4, с. 108].

Натомість, В. В. Маліков та О. А. Дегтяр підкреслюють, що основоположним центральним питанням громадянського суспільства є захист прав людини в усіх сферах її життєдіяльності. При цьому вчені наголошують, що «навіть досить зріле громадянське суспільство не володіє всебічними механізмами забезпечення прав і свобод. Структури і принципи громадянського суспільства не в змозі впоратися з наростаючою

диференціацією й ускладненням соціально-економічного життя. Оскільки сама ринкова економіка здатна координувати лише економічну активність, але не в змозі вирішувати завдання соціальної інтеграції, то вирішення завдань примирення суспільства відбувається за допомогою втручання інститутів держави. Законодавче закріплення таких принципів правового регулювання ринкових відносин, як правова рівність всіх суб'єктів ринкових відносин, облік в законодавстві підприємницької, комерційної діяльності, антимонопольне регулювання, ефективний соціальний захист населення і правове забезпечення економічної безпеки суб'єктів ринкових відносин – все це виражає реальну тенденцію єдності і взаємопроникнення правової держави і громадянського суспільства. Більше того, сучасне громадянське суспільство характеризується оформленням не тільки в правову, а і в соціальну державу» [5, с. 25-26].

Отже, підтримуємо позицію багатьох науковців і практиків-державотворців стосовно надзвичайної вагомості утвердження основ правової держави та громадянського суспільства в Україні. Адже, саме налагодження їх тісної взаємодії, заради проведення системних перетворень в державі, спрямованих, передусім, на неухильне дотримання основоположних прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, стане запорукою розвитку України.

Література:

1. Актуальні проблеми забезпечення сталого розвитку держави і права: колективна монографія / За ред. Р. Ф. Гринюка, А. Є. Краковської, О. Г. Турченко. Вінниця: ДонНУ імені Стуса, 2019. 362 с.
2. Соломін О. А. Концепція правової держави: сучасний контекст. *Наукові записки НаУКМА*. Серія: Політичні науки. 2012. Том 134. С. 3–7.
3. Чепульченко Т. О. Правова держава як гарант дотримання основних демократичних принципів та прав людини у суспільстві. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 2. С. 110–114.
4. Михайловська О. Держава і розвиток інститутів громадянського суспільства. *Політичний менеджмент*, 2005. № 3. С. 108–114.
5. Маліков В. В., Дегтяр О. А. Світовий досвід становлення і розвитку громадянського суспільства і соціальної держави. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Серія: Державне управління. 2014. Вип. 1. С. 25–34.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дубова Катерина Олександрівна

*доцентка кафедри адміністративного та конституційного права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Маркін Сергій Ігорович

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та конституційного права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 р. в нашій державі було введено воєнний стан. Безпрецедентні події, що відбуваються на території нашої держави, створили нагальну потребу в урегулюванні і трудових відносин, оскільки велика кількість громадян із початку бойових дій евакуювалися в інші міста як України, так і за кордон.

Заради стабілізації економіки країни, усунення проблеми виникнення кадрового голоду, забезпечення критично важливих потреб громадян та війська 15 березня 2022 р. було прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX (далі – Закон № 2136), який визначає основні аспекти правового регулювання процесів укладення, розірвання трудового договору, встановлення та обліку часу роботи і відпочинку працівників, оплати праці, відпустки і призупинення дії трудового договору в умовах воєнного стану [3]. На період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина передбачених статтями 43, 44 Конституції України. [1]

Згідно ст. 2 Закону № 2136 у період дії воєнного стану сторони за згодою визначають форму трудового договору. Таким чином, роботодавці й працівники самі вирішують, чи укласти договір у письмовій формі. Частиною 2 згаданої статті визначено, що при укладенні трудового договору в період дії воєнного стану умова про випробування працівника під час прийняття на роботу може встановлюватися для будь-якої категорії працівників. Тобто, можна встановлювати випробувальний термін для неповнолітніх, осіб з інвалідністю, вагітних жінок, одиноких матерів із дітьми до 14 років або дитиною з інвалідністю, внутрішньо переміщених та інших осіб, яких раніше це не стосувалося.

У період дії воєнного стану роботодавець має право перевести працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди (крім переведення на роботу в іншу місцевість, на території якої тривають активні бойові дії), якщо така робота не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків бойових дій, а також інших обставин, що ставлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей, з оплатою праці за виконану роботу не нижче середньої заробітної плати за попередньою роботою. Норми ч. 3 ст. 32 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпПУ), а саме «У зв'язку із змінами в організації виробництва і праці допускається зміна істотних умов праці при продовженні роботи за тією ж спеціальністю, кваліфікацією чи посадою. Про зміну істотних умов праці – систем та розмірів оплати праці, пільг, режиму роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміну розрядів і найменування посад та інших – працівник повинен бути повідомлений не пізніше ніж за два місяці» та інших законів України щодо повідомлення працівника про зміну істотних умов праці не застосовуються [2]. Відповідно, повідомлення працівника про зміну істотних умов праці та зміну умов оплати праці здійснюється не пізніш як до запровадження таких умов.

Ініціаторами звільнення можуть бути як працівники, так і роботодавці. Працівник має право розірвати трудовий договір у строк, зазначений в заяві, якщо підприємство розташоване в зоні бойових дій та є загроза його життю і здоров'ю (окрім випадків примусового залучення до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, залучення до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури).

Згідно Закону № 2136 роботодавцям дозволяється звільнити працівника під час тимчасової непрацездатності чи відпустки (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку) – з першого дня виходу на роботу. Також роботодавець може звільнити працівника у зв'язку з неможливістю забезпечення його роботою, визначеною трудовим договором, у зв'язку із знищенням (відсутністю) виробничих, організаційних та технічних умов, засобів виробництва або майна роботодавця внаслідок бойових дій, а також за відсутність працівника на роботі та інформації про причини такої відсутності понад чотири місяці поспіль [2].

Стаття 13 Закону № 2136 дає визначення поняття призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку із збройною агресією проти України, що виключає можливість обох сторін трудових відносин виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором. Про це

роботодавець і працівник мають повідомити один одного будь-яким доступним способом. Треба зазначити, що підставою призупинення дії трудового договору є відсутність роботи та неможливість її виконання в зв'язку з дією воєнного стану. Тривалість призупинення дії трудового договору обмежується дією воєнного стану. У разі прийняття рішення про скасування призупинення дії трудового договору до припинення або скасування воєнного стану роботодавець повинен за 10 календарних днів до відновлення дії трудового договору повідомити працівника про необхідність стати до роботи. Призупинення дії трудового договору носить індивідуальний характер, оформлюється наказом (розпорядженням), не тягне за собою припинення трудових відносин, не може бути прихованим покаранням і не застосовується до керівників та заступників керівників державних органів, а також посадових осіб місцевого самоврядування, які обіймають виборні посади. Заробітна плата при призупиненні працівнику не виплачується, проте відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам за час призупинення дії трудового договору у повному обсязі покладається на державу, що здійснює збройну агресію проти України. Особливо необхідно зазначити, що при призупиненні дії трудового договору єдиний соціальний за працівника не сплачується, тому йому не зараховується страховий стаж.

Особливої поширеності під час дії воєнного стану набув простій. Відповідно до ст. 34 КЗпПУ простій – це зупинення роботи, викликане відсутністю організаційних або технічних умов, необхідних для виконання роботи, невідворотною силою або іншими обставинами [2]. Підставою введення простою можуть бути будь-які обставини, що спричинили зупинення роботи. В свою чергу, тривалість простою не обмежується дією воєнного стану, а може тривати без обмеження часу до того часу, поки існують обставини, що спричинили зупинення роботи. Якщо при призупиненні дії трудового договору ініціаторами можуть виступати як роботодавець, так і працівник, то при простою ініціатором виступає тільки роботодавець. При простої виплачується заробітна плата в розмірі 2/3 тарифної ставки встановленого окладу та період його дії зараховується до страхового стажу працівника.

Стаття 6 Закону № 2136 встановлювала нормальну тривалість робочого часу працівників у період дії воєнного стану в 60 годин на тиждень. Тобто норма застосовувалась для всіх категорій працівників. Законом № 2352-ІХ від 01.07.2022 були внесені зміни, згідно яких тривалість робочого часу в 60 годин на тиждень поширюється для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури (в оборонній сфері, сфері забезпечення життєдіяльності населення тощо).

Також ч. 6 ст. 6 Закону № 2136 встановлено, що на період дії воєнного стану не діють норми про: скорочення роботи на одну годину напередодні

святкових, неробочих і вихідних днів; обмеження граничних норм надурочних робіт; заборони залучення до робіт у вихідні, святкові і неробочі дні; перенесення вихідного дня на наступний після святкового або неробочого; норми щодо святкових і неробочих днів.

Таким чином, запровадження на території України воєнного стану внесло суттєві зміни в організацію трудових відносин в нашій державі. Швидке прийняття Закону № 2136 та його пріоритет над Кодексом законів про працю України переглянуло систему організації трудових відносин в умовах воєнного стану.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4303>
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n191>
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-40>

ВИКОНАВЧІ ОРГАНИ МІСЦЕВИХ РАД: РОЛЬ І МІСЦЕ В СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Желязко Аліна Валеріївна

студентка III курсу

Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства

та природокористування

м. Рівне, Україна

Історія розвитку місцевого управління в Україні демонструє тенденцію створення колегіальних виконавчих органів місцевого самоврядування. На різних етапах вітчизняної державності існували магістрати, розпорядчі міської думи, міські та земські управи, виконавчі комітети місцевих рад.

Нині в Україні здійснюється повномасштабна реформа, спрямована на розвиток демократичних засад у формуванні і діяльності інститутів державної влади та місцевого самоврядування. Одночасно вирішується

питання підвищення ефективності та економічності функціонування системи публічної влади в умовах її детермінованості волею народу і конституційними приписами. Йдеться не стільки про структурні зміни, скільки про підвищення функціональної результативності роботи державного апарату та системи місцевого самоврядування [3, с. 17].

Суть полягає у тому, аби забезпечити максимальну відповідність структури, форм, методів і впливу управлінського апарату цілям й вимогам різних сфер суспільного життя, котрі інтенсивно розвиваються і наповнюються новим змістом. Подальша демократизація суспільства, децентралізація владних повноважень на засадах субсидіарності є сьогодні пріоритетами серед реформ в Україні, оскільки нові тенденції у державному будівництві нашої країни, становлення інститутів громадянського суспільства, оптимізація системи публічного управління зумовлюють нові умови реалізації децентралізації за умови збереження ідей правової держави [4, с. 32].

З проголошенням незалежності перед Україною постала проблема реформування не лише центральної влади, а й місцевої демократії. Не можна не підтримати позицію про те, що необхідність створення виконавчих інституцій поряд з представницьким органом зумовлена об'єктивними причинами, зокрема, складністю управління, неможливістю забезпечення її ефективність лише представницьким органом. Закон України «Про місцеве самоврядування» у ст. 11 «Виконавчі органи рад» містить такі положення: Виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад є їх виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи [2, с. 59]. Існування в системі місцевого самоврядування виконавчих інституцій створює умови для життєздатності й ефективної діяльності територіальної громади, оскільки її проблеми вирішуються у власних інтересах завдяки використанню відповідних структур.

Важливе значення надається співпраці місцевих рад з їх виконавчими органами, на що зверталось багато уваги ще в радянській юридичній науці. Як зазначав тоді Ю.М. Козлов, не було більш гострого, нагального на кожному історичному етапі розвитку радянського суспільства та державності поняття про співвідношення рад із підзвітними їм виконавчими органами, що постійно привертало до себе увагу з позиції як теорії, так і практики [7, с. 5].

Необхідність наукового дослідження статусу цих органів, порядку їх формування, форм та методів діяльності зумовлена тим, що виконавчі органи сучасних місцевих рад стали наступниками органів державного управління місцевого рівня часів радянської влади, які не були органами місцевого самоврядування і мали інші структурні зв'язки, не характерні для сучасної системи публічної влади. Практика організації та діяльності

виконавчих органів місцевих рад сьогодні багато в чому свідчить про невідповідність наявних відносин тій ідеї місцевого самоврядування, яка закріплена в Конституції України 1996 року.

Є нагальна потреба чіткого з'ясування місця, ролі та значення виконавчих органів у системі локальної демократії, що зумовило вибір теми та напряму дослідження представленого рукопису. Оскільки територіальна громада не в змозі здійснювати більшість функцій з управління місцевими справами безпосередньо, вони виконуються представницьким органом – радою, яка є єдиним органом, що уособлює територіальну громаду та може виступати від її імені. Однак, зазначимо, місцева рада також нездатна виконувати деякі функції, які, відповідно, покладаються на її виконавчі органи, що призводить до об'єктивної потреби їх формування.

Це є цілком закономірним, адже громадські представники, які обираються на загальних, вільних, прямих виборах, в принципі не повинні займатися на численних засіданнях питаннями, що не мають великого значення, а скоріше концентруватися на найсуттєвіших завданнях територіальної громади. Отже, виконавчі органи є одним з елементів в системі місцевого самоврядування, взаємовідносини якого з іншими компонентами визначають основні характеристики, як цілісного і самодостатнього. А оскільки місцеве самоврядування являє собою можливість, право територіальної громади самостійно вирішувати економічні, соціальні, політичні питання місцевого характеру, то є підстави говорити про нього як засіб здійснення державою управлінських функцій на місцевому рівні через свої представництва.

У Законі закріплено щонайменше три види органів – виконавчі комітети, відділи й управління [6]. Вони є підконтрольними і підзвітними відповідним радам, а з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади – також підконтрольними відповідним органам виконавчої влади. Центральне місце в системі виконавчих органів займає виконавчий комітет.

Також необхідно згадати такі виконавчі органи, які не підпадають під загальну характеристику виконавчих інституцій. Йдеться про комісії (ради), які створюються для реалізації рішень та програм місцевої ради чи загальнодержавних програм. Вони виступають формою взаємодії виконавчих органів місцевих рад з іншими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування і громадськістю в рамках реалізації державних, регіональних чи місцевих програм, рішень, підготовки питань, узгодження позицій, координації діяльності, контролю за виконанням рішень тощо. Членами комісій можуть бути представники виконавчих органів, діяльності яких стосується робота комісії (обов'язково), депутати, представники місцевих державних адміністрацій, територіальних органів

виконавчої влади, представники громадських об'єднань, закладів культури, освіти, науки. Таким чином, система виконавчих органів є підсистемою, яка входить до системи місцевої ради, організаційна структура якої включає, крім виконавчих органів (виконавчий комітет, відділи, управління та інші виконавчі органи), сільського, селищного, міського голову.

На думку окремих науковців, присутність в цій системі виконавчих комітетів є пережитком соціалістичної форми організації влади на місцях, який в сучасних умовах позбавляє виконавчу частину місцевої ради необхідного рівня оперативності. Відділи, управління та інші виконавчі органи місцевої ради мають набути відповідної ролі в сучасній системі місцевої ради. У рамках наданих їм функцій та повноважень вони мають забезпечувати управління і розвиток відповідної галузі соціально-економічного життя територіальної громади, як відносно наступництва незалежних органів місцевого управління, що входять до структури місцевої ради. Крім того, потребують правового регулювання на загальнодержавному рівні можливі найменування виконавчих органів в залежності від їх призначення та організаційної структури. Це буде сприяти кращій орієнтації членів територіальних громад у відповідних виконавчих структурах окремих рад та допоможе органам державної влади під час регулювання питань щодо організації і діяльності виконавчих органів відповідних місцевих рад [1, с. 117].

Отже, з урахуванням зазначеного можна зробити висновок, що виконавчі органи місцевих рад в Україні є важливою складовою системи місцевого самоврядування. Це структурних підрозділ, який реалізує законодавчо закріплені повноваження у таких сферах: соціально-економічний та культурний розвиток, планування та облік, бюджет, фінанси та ціни; управління комунальною власністю; житлово-комунальне господарство, побутове, торгівельне обслуговування; громадське харчування, транспорт та зв'язок; будівництво; освіта, охорона здоров'я, культура, фізкультура та спорт; регулювання земельних відносин і охорона навколишнього природного середовища; соціальний захист населення; зовнішньоекономічна діяльність; оборонна робота (особливо в сучасних умовах збройного конфлікту на Сході нашої країни); забезпечення законності, правопорядку, охорона прав, свобод та законних інтересів громадян [5, с. 60].

Безперечно, трансформація територіальних громад дасть змогу підвищити ефективність діяльності виконавчих органів в період децентралізації, що співзвучно із принципами сталого розвитку нашої країни.

Література:

1. Ворона П.В. Місцеве самоврядування України в контексті розвитку представницької влади : монографія. Полтава: ПУЕТ, 2012. 341 с.
2. Лазор О.Д., Лазор О.Я., Лазар І.Г. Основи державного управління та місцевого самоврядування : навчальний посібник. Київ: Дакор, 2007. 312 с.
3. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика. Посібник для депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів / за ред. Б.А. Руснака. Одеса, 2011. 536 с.
4. Муніципальне право України: підруч. / за ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 592 с.
5. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навчальний посібник / А.П. Лелеченко та ін. Київ: Генеза, 2017. 110 с.
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
7. Ткачук А.Ф. Місцеве самоврядування та децентралізація. Законодавство (навчальний модуль). Київ: ІКЦ «Легальний статус», 2016. 80 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-41>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Заяць Наталія Володимирівна

*доктор юридичних наук,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
юридичного факультету
Державного університету інфраструктури та технологій
м. Київ, Україна*

Останнім часом ми є свідками того, як збройні конфлікти впливають на життя мільйонів людей, як руйнуються основи міжнародного гуманітарного права та права прав людини. Більшість актів насильства можна кваліфікувати як геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності виходячи з принципів міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права які в своїй основі виступають стандартами захисту, що вироблені на основі необхідності збереження гідності та людяності. Нові методи ведення війни ставлять мирне населення в таку ж небезпеку як і професійних солдат, адже гвалтування та сексуальне насильство застосовується як воєнна зброя, як тактика

припинення, демонстрування свого домінування та вселяння страху в суспільстві.

Протягом останніх 20 років, влада, політики, активісти та журналісти звертаються до тематики захисту прав людини в умовах збройних конфліктів, адже воєнні дії як і терористичні акти загрожують правам людини в максимальній мірі. Складно уявити, що права людини можуть дотримуватись тоді, коли життя людини розглядається як «побічний збиток» під час бомбардувань, які спричиняють руйнацію та смерть. Смерть під час конфліктів є тільки одним з багатьох елементів, до яких також належать психологічна травма, руйнування фізичної та економічної інфраструктури, насильницькі переміщення людей, фізичні травми, нестача у постачанні харчів, води та електроенергії, а також втрата довіри та порушення нормальних людських відносин.

Одним з найважливіших правових зобов'язань, що пов'язано із втручанням у сферу прав людини є зобов'язання забезпечення відповідальності за такі порушення. У своїй промові Генеральний секретар Організації об'єднаних націй наголошував на тому, що повага до верховенства права передбачає наступне: «всі особи, інституції та організації, в публічній та приватній сферах, включно з державою, є відповідальними перед законами, які прийняті в належному порядку, рівною мірою застосовуються, належать незалежному розгляду у встановленому законом порядку та відповідають міжнародним нормам та стандартам в сфері прав людини. Це також вимагає різноманітних заходів із забезпечення дотримання принципів верховенства права, рівності перед законом, справедливості застосування закону, розподілу влади, участі у виробленні рішень, правової визначеності, уникнення свавілля, процедурної та правової транспарентності» [1].

Відповідальність держав за порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права людини є основою міжнародного права. Питання відповідальності держави розвивалось від принципу *pacta sunt servanda*, значення якого полягає в тому, що кожен діючий договір є обов'язковим для сторін, що його підписали та повинен бути дотриманий ними через добровільну згоду. (Vienna Convention on the Law of Treaties, Art.26). Навіть поза договірних зобов'язань Комісія міжнародного права, керуючись основними принципами міжнародного права, розробила правові норми, що стосуються відповідальності держав у випадках порушення державою учасником міжнародних зобов'язань. Відповідно до цих норм, держава є відповідальною за порушення міжнародних прав людини та гуманітарного права в контексті збройного конфлікту, якщо порушення обумовлено наступними пунктами:

– Порушення вчинені органами держави, включно із збройними силами;

- Порушення вчинені особами або іншими органами уповноваженими на здійснення державної влади;
- Порушення вчинені особами чи групами осіб відповідно до наявних інструкцій або під керівництвом чи безпосереднім контролем;
- Порушення вчинені приватними особами або групами осіб які їх визнають та сприймають як власні вчинки [2].

Можна стверджувати, що і міжнародне і національне право наголошує, що визнання відповідальності Держави за порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини повинно привести до погодження Державами, по-перше, заходів із відшкодування збитків яких завдано відповідним порушеннями, а по-друге, заходів із попередження таких порушень в майбутньому. Такі заходи можуть варіюватися від виплати репарацій жертвам та їх сім'ям, та надання гарантій від майбутнього повторного втручання, до застосування правових механізмів щодо попередження зловживань в майбутньому. Тоді як обов'язок сплатити Державою репарації за акти насильства за міжнародним правом є безсумнівним та не викликає суперечностей, то у виплатах окремим жертвам таких репарацій на основі міжнародного гуманітарного права було відмовлено декількома національними судами. У справі, *Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro*, Міжнародний Суд ООН визнав, що Сербія порушила свої зобов'язання щодо попередження та покарання за акти геноциду. Суд вирішив, що Сербія повинна «вжити ефективних заходів для покриття всіх збитків за своїми зобов'язаннями відповідно до Конвенції про протидію та покарання злочинів геноциду... та передати всі індивідуальні скарги щодо геноциду або подібних порушень до Міжнародного Кримінального Трибуналу щодо бувшої Югославії, та тісно співпрацювати з цим Трибуналом. (Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro*), Judgment, I.C.J. Reports 2007, P.43). Міжамериканський Суд з прав людини та Європейський Суд з прав людини посилались на міжнародне звичаєве право щодо обов'язків Держави надавати виплату компенсацій жертвам порушень прав людини [3].

Повинно бути додатково зазначено, що за міжнародним правом, у випадку визнання винним у грубому порушенні міжнародного права прав людини та гуманітарного права окрему особу, це не виправдовує Державу від міжнародної відповідальності та навпаки.

Література:

1. The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: Report of the Secretary-General. S/2004/616, Para.6 United Nation Publication

2. Yearbook of the International Law Commission, 2001, Vol. II (Part 2), p. 26). Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-third session, United Nations Publication New York and Geneva, 2007. 214 p.

3. International legal protection on Human Rights in armed conflict United Nations Human Rights Office of the High Commissioner New York and Geneva, United Nations Publication, 2011. 124 p.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-42>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Зицик Сергій Григорович

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Луцького національного технічного університету
м. Луцьк, Україна*

У наукових колах адміністративістів під адміністративно-правовим статусом розуміють: а) правове становище особистості в її відносинах із суб'єктами виконавчої влади, яке врегульоване нормами державного та адміністративного права; б) комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав і обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом права нормами адміністративного права, які реалізуються даною особою, як в адміністративних правовідносинах, так і поза ними. Отже, завдяки адміністративно-правовому статусу визначаються межі діяльності суб'єкта права щодо інших фізичних чи юридичних осіб і держави, окреслюється його місце в системі суб'єктів адміністративного права [1, с. 43].

Служба в органах місцевого самоврядування має деякі спільні риси з державною службою, а також багато відмінностей, актуальних як при впровадженні реформи державної служби так і для реалізації реформи децентралізації. При реформуванні державної служби основний акцент робиться на кадровому забезпеченні, підготовці кваліфікованих працівників, підвищенні кваліфікації, кар'єрному рості державних службовців. Ключовими напрямками реформи децентралізації є ефективність роботи, функціональне спрямування, розподіл повноважень. Разом зі збільшенням обсягом фінансування органи місцевого самоврядування отримали тягар нових завдань, які вдається реалізувати лише завдяки прийняттю якісних управлінських рішень.

До ключових відмінностей у діяльності служб, що визначені у різних нормативних актах, варто віднести:

– державні службовці фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, існує чітка вертикальна система підпорядкування (впливає на рішення про прийняття на роботу, звільнення, заохочення, формування адміністративного ресурсу), відмінні повноваження, відмінності у рангах;

– органи місцевого самоврядування фінансуються за рахунок місцевого бюджету, у них відсутнє пряме підпорядкування будь-яким структурам, за виключенням спільних нарад, комісій, рішення яких має рекомендаційний характер; систематично приймають рішення як нормативні так і індивідуального характеру; до структури органу місцевого самоврядування входить сама рада у складі депутатського корпусу, виконавчий комітет, а також окремі структурні підрозділи зі статусом юридичної особи; голови рад зацікавлені в електоральній підтримці та працевлаштуванні місцевої еліти.

Варто виокремити такі спільні риси в діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування: публічність, повноваження видавати дозволи, погодження; існує однакова відповідальність за вчинення посадових злочинів, проступків, корупційних та пов'язаних з ними правопорушень.

Крім виконання власних повноважень, органи місцевого самоврядування виконують ще й делеговані державною повноваження і в цій частині наділені правами щодо здійснення контролю за дотриманням громадянами та суб'єктами господарювання адміністративного законодавства, законодавства у сфері містобудування, благоустрою, торгівлі та громадського харчування та ін.; вони наділені правом складати (в деяких випадках розглядати) протоколи про адміністративні правопорушення.

Важливим принципом місцевого самоврядування є принцип поєднання місцевих і державних інтересів, однак місцеве самоврядування не може бути повністю незалежною від держави (суверенною) управлінською системою, тобто своєрідною державою в державі. Будучи дієвою формою здійснення децентралізованих державно-владних повноважень недержавними за своєю природою суб'єктами, воно має гармонійно поєднувати у своїй діяльності місцеві та державні інтереси. До інших принципів слід віднести принцип державної підтримки та гарантій місцевого самоврядування, самоорганізації, самофінансування, самовідповідальності [2, с. 48]. Держава згідно з Конституцією України зобов'язана здійснювати розподіл та перерозподіл централізованих фондів коштів з метою забезпечення виконання органами місцевого самоврядування делегованих їм завдань та функцій.

Крім державної підтримки в політичній та економічній сферах, варто наголосити на важливості впливу громадських організацій, спілок на діяльність органів місцевого самоврядування. Громадський контроль полягає у публічності нормотворчих процесів, можливості бути присутнім під час прийняття рішень, брати участь в обговоренні проєктів нормативно-правових актів, подання до них заперечень. Уся інформація, що стосується діяльності органів місцевого самоврядування, крім конфіденційної, таємної

та службової інформації, є публічною, систематизований облік відкритих даних забезпечується.

Мешканці територіальної громади вправі доносити свою думку до депутатського корпусу щодо нагальних проблем шляхом участі у громадських слуханнях. При нормативному врегулюванні правовідносин місцевих рад з мешканцями громад варто враховувати європейський досвід, коли негативна громадська думка є перешкодою для прийняття неправомірних або недоцільних рішень, а при неврахуванні такої думки посадові особи можуть бути усунені від займаних посад.

З огляду на Європейську хартію місцевого самоврядування певним недоліком української моделі організації влади на місцях є те, що місцеві органи виконавчої влади створюються і діють не з метою здійснення контрольно-наглядових функцій щодо законності діяльності місцевого самоврядування (як у західноєвропейських державах), а беруть на себе основний обсяг повноважень щодо управління відповідними територіями. Фактично публічна влада на цьому рівні реалізується через систему політичного та економічного двовладдя: діють призначені з центру голови державних адміністрацій, які формують їх склад, та обрані громадами місцеві органи влади. Це призводить до труднощів у розмежуванні повноважень між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування [3, с. 63].

Варто зазначити, що в обласних, районних державних адміністраціях, а також у місцевих радах є відділи (управління, департаменти) освіти, економіки, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, соціального забезпечення та інші, які виконують схожі функції.

Варто здійснювати розмежування управлінських та виконавчих функцій таким чином:

- функцію донесення інформації до місцевих органів та органів місцевого самоврядування слід доручити автоматизованим системам документообігу;

- у сфері господарювання, надання робіт, товарів, послуг слід залучати державні та комунальні підприємства. Повноваження посадових осіб щодо укладання господарських договорів, в т. ч. тих, які стосуються оренди приміщень, споруд, земельних ділянок, користування місцем, ділянкою та ін. варто припинити;

- повноту відповідальності за управління територіальними громадами покласти на органи місцевого самоврядування;

- удосконалити правову базу, пов'язану із делегованими державою функціями органів місцевого самоврядування, а саме, ухвалити нормативні акти, на підставі яких працівники виконавчих органів місцевих рад здійснюватимуть повноцінні заходи контролю та перевірки суб'єктів господарювання (затвердити Урядом критерії, за якими органами місцевого самоврядування оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності суб'єктів господарювання, розробити уніфіковану форму акта, що складається органом місцевого

самоврядування за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю));

– мінімізувати кількість адміністративних послуг, дозвільних документів, погоджень, інших обов'язкових документів, що видаються органами місцевого самоврядування, неотримання яких є перешкодою для здійснення підприємницької діяльності.

Література:

1. Кириченко Ю.М. Поняття та структура адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування. Юридичний бюлетень. 2018. Випуск 7. Ч 2. С. 41-47.

2. Ковалів М.В., Іваха О.В. Правовий статус органів місцевого самоврядування в Україні. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2015. Том 2. № 824(6). С. 45-49.

3. Величко В.О. Європейський досвід організації місцевого самоврядування та можливості його застосування в Україні. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2015. Випуск 20. С. 59-64.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-43>

ЩОДО ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТИМЧАСОВОЮ СЛІДЧОЮ КОМІСІЄЮ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Зозуля Ігор Вікторович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики, судової експертології
та домедичної підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

Овдієнко Дмитро Володимирович

*аспірант
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

У зв'язку з тим, що економічна безпека є основною умовою стабільного розвитку національної економіки країни та потребує нейтралізації відповідних загроз, в Україні було створено та функціонує *Бюро*

економічної безпеки, діяльність якого спрямована на розслідування фінансово-економічних злочинів [1].

13 грудня 2022 р. Верховна Рада України підтримала проєкт Постанови № 8264, яким пропонувалось утворити Тимчасову слідчу комісію Верховної Ради України з питань перевірки та оцінки ефективності діяльності Бюро економічної безпеки України (БЕБ) [2]. основною метою створення ТСК є забезпечення неупередженої і прозорої перевірки, оцінки та розслідування причин, а на думку деяких народних депутатів – низької ефективності діяльності БЕБ (впритул до зловживань (та бездіяльності) у сфері економічної безпеки) та інших органів державної влади та їх посадових осіб, уповноважених на виконання завдань, пов'язаних із забезпеченням економічної безпеки держави. Те, що за неймовірно стислий термін у 7 днів проєкт пройшов усі стадії – від розгляду керівництвом та відкликання, до прийняття Верховною Радою України відповідної Постанови – свідчить не тільки про важливість піднятих у ньому питань, але й про певний поспіх і наявні юридично-технічні прогалини у підготовці документів.

Так, слід зазначити, що основні завдання такої Тимчасової слідчої комісії за стадіями розгляду суттєво трансформувались від змісту пояснювальної записки до проєкту від 06.12.2022 р., де зазначається, що такими є [3]: «1) перевірка та оцінка ефективності діяльності в умовах воєнного стану Бюро економічної безпеки України та інших органів державної влади та їх посадових осіб, уповноважених на виконання завдань, пов'язаних із забезпеченням економічної безпеки держави; 2) перевірка та оцінка ефективності діяльності в умовах воєнного стану Бюро економічної безпеки України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національної поліції, Генеральної прокуратури України, Державної податкової служби, Державної служби фінансового моніторингу, Державної митної служби щодо упередження, припинення та розслідування злочинів та інших правопорушень, що прямо або опосередковано посягають на економічну безпеку держави, зокрема, але не виключно: контрабанди, незаконного виробництва та реалізації підкакцизної продукції, ухилення від оподаткування, експорту зернових, державних закупівель; 3) розслідування фактів можливої бездіяльності та порушення законодавства України посадовими особами органів державної влади та правоохоронними органами у сфері забезпечення економічної та фінансової безпеки держави; 4) перевірка ефективності роботи органів державної влади щодо підготовки, затвердження та виконання Плану відновлення України від наслідків війни». Й до основних завдань такої Тимчасової слідчої комісії змісту пояснювальної записки до проєкту від 09.12.2022 р., де зазначається, що такими є [4]: «1) розслідування можливих фактів порушень законодавства України посадовими особами Бюро

економічної безпеки України, Служби безпеки України, Національної поліції України, Державної податкової служби України, Державної служби фінансового моніторингу України, Державної митної служби України, які здійснюють повноваження у сфері економічної безпеки, що могли призвести до зменшення надходжень до державного та місцевих бюджетів, зокрема, в частині неналежного здійснення заходів із запобігання, припинення та розслідування кримінальних та інших правопорушень; 2) розслідування можливих фактів зловживань та/або неналежного виконання обов'язків посадовими особами Бюро економічної безпеки України, Служби безпеки України, Національної поліції України, Державної податкової служби України, Державної служби фінансового моніторингу України, Державної митної служби України, які здійснюють повноваження у сфері економічної безпеки, що стало причиною порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання».

По-перше, законодавець взагалі відійшов від акцентування перевірки та оцінки ефективності діяльності саме в умовах воєнного стану, що суттєво обмежувало часовий період перевірки відповідних державних органів; по-друге, відійшов від прямого, поки ще не доказаного та заради чого власне й створювалася ТСК, обвинувачення цих органів в «упередженні, припиненні та розслідуванні злочинів та інших правопорушень, що прямо або опосередковано посягають на економічну безпеку держави», лише до встановлення можливості «призвести до зменшення надходжень до державного та місцевих бюджетів»; по-третє, «можлива бездіяльність та порушення законодавства України посадовими особами органів державної влади та правоохоронними органами у сфері забезпечення економічної та фінансової безпеки держави» трансформувалась у «можливі факти зловживань та/або неналежного виконання обов'язків посадовими особами» держорганів щодо «порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання», на відміну від «сфери забезпечення економічної та фінансової безпеки держави»; по-четверте, як з'ясувалось, законодавець вирішив передчасною «перевірку ефективності роботи органів державної влади щодо підготовки, затвердження та виконання Плану відновлення України від наслідків війни». До речі, й відповідно до зміни основних завдань ТСК було фактично змінено й назву самої Тимчасової слідчої комісії.

При цьому, як звітувало 28.09.2022 р. *Бюро економічної безпеки щодо ефективності власної діяльності*, тільки «аналітики БЕБ виявили ймовірні порушення під час здійснення закупівель у державній сфері на суму майже 500 млн грн., за якими відкрито кримінальні провадження. Також було ідентифіковано ризикові закупівлі за кошти державного бюджету, процедура щодо яких ще не була завершена, на загальну суму 550 млн грн. Загалом, з початку року БЕБ встановлено 171 процедуру публічних

закупівель, в яких виявлено ризики завищення цін, необґрунтованого та нецільового використання бюджетних коштів на загальну суму понад 1 млрд грн.» [5]. Вже 23.11.2022 р. *Бюро економічної безпеки звітувало*, що «ринкова вартість активів переданих Бюро економічної безпеки до Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів становить понад 10 млрд. грн.» [6], а 07.12.2022 р. – що «держава вже отримала понад 2,2 млрд гривень доходів завдяки арештованим БЕБ активам рф та рб» [7].

Ці та інші показники ефективності діяльності БЕБ України, безумовно, можуть бути віднесені до активів Бюро економічної безпеки. Разом із тим, вже створена Верховною Радою України Тимчасова слідча комісія має підтвердити чи спростувати інкриміновану Бюро економічної безпеки України низьку результативність його діяльності, впритул до зловживань (та бездіяльності) у сфері економічної безпеки. При цьому на окреме зауваження заслуговують і наявні юридично-технічні прогалини у підготовці документів й поспіх у строках стадійного розгляду та прийняття Верховною Радою України відповідної Постанови.

Література:

1. Zozulia, I. & Ovdiienko, D. Actualization of the Establishment and Formation of the Bureau of Economic Security of Ukraine: Experience for Post-Soviet Countries. *Jus Corpus Law Journal*. 2021. Vol. 2. Issue 2, December-February 2022. 657-663. URL: <https://www.juscorpus.com/wp-content/uploads/2022/02/125.-Ihor-Zozulia.pdf>

2. Проект Постанови про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих фактів порушень законодавства України посадовими особами Бюро економічної безпеки України, органів державної влади та інших державних органів, які здійснюють повноваження у сфері економічної безпеки, що могли призвести до зменшення надходжень до державного та місцевих бюджетів: від 06.12.2022, реєстр. № 8264. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40984>

3. Пояснювальна записка до проекту Постанови Верховної Ради України «Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань перевірки та оцінки ефективності діяльності Бюро економічної безпеки України, розслідування фактів можливої бездіяльності та порушення законодавства України його посадовими особами»: від 06.12.2022 /документ_1063243(1). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1570019>

4. Пояснювальна записка до проекту Постанови Верховної Ради України «Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради

України з питань розслідування можливих фактів порушень законодавства України посадовими особами Бюро економічної безпеки України, органів державної влади та інших державних органів, які здійснюють повноваження у сфері економічної безпеки, що могли призвести до зменшення надходжень до державного та місцевих бюджетів»: від 09.12.2022 /документ_1067081(1). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1576307>

5. Виявлено зловживань з бюджетними коштами на понад 1 млрд грн. 28.09.2022. URL: <https://esbu.gov.ua/news/vyivleno-zlovzhyvan-z-biudzhetnymy-koshtamy-na-ponad-1-mlrd-hrn>

6. БЕБ передало в управління АРМА активи відомих російських бізнесменів на 10 млрд грн. 23.11.2022. URL: <https://esbu.gov.ua/news/beb-peredalo-v-upravlinnya-arma-aktiv-vidomih-rosijskih-biznesmeniv-na-10-mlrd-grn>

7. Понад 2,2 млрд гривень у дохід України від арештованих БЕБ активів рф та рб. 07.12.2022. URL: <https://esbu.gov.ua/news/ponad-22-mlrd-griven-u-dohid-ukrayini-vid-areshtovanih-beb-aktiviv-rf-ta-rb>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-44>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ДОСВІД УКРАЇНИ І СВІТУ

Киричук Богдана Сергіївна

студентка III курсу

Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства

та природокористування

м. Рівне, Україна

Права й свободи людини та громадянина є не лише фундаментальним надбанням людства, але й важливим елементом у процесі становлення і соціалізації кожного індивіда, адже забезпечують можливість реалізувати власний потенціал у різних сферах суспільного життя. Як свідчить практика, з кожним роком зростає показник мобільності населення, що вимагає від окремих держав та міжнародних організацій належного та своєчасного нормативного регулювання цих процесів.

У той же час, предметом активних дискусій залишається механізм обмеження конституційних прав і свобод людини в умовах дії воєнного стану. Законодавство більшості країн світу містить вказівку на спеціальну правову конструкцію, яка надає додаткові можливості публічній адміністрації мобілізувати всі наявні законні інструменти, коли держава стикається з непередбачуваними ситуаціями. Україна не є винятком, оскільки вітчизняний законодавець розуміє: рівень дотримання, захисту і гарантії основоположних прав і свобод людини є показником розвитку правової і демократичної держави. Реальне дотримання безпеки особистості відноситься до життєво важливих інтересів. Крім того, особливої уваги це питання заслуговує в умовах ведення активних бойових дій, адже цінність демократичних принципів і фундаментальних прав людини нівелюється, коли у збройний конфлікт вступає держава-терорист. З огляду на це, вважаємо, що проблема обмеження прав і свобод людини в Україні є актуальною та потребує комплексного наукового

Відповідно до ст. 3 Конституції України, права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [6].

З огляду на це положення, Ю. Фігель зазначає, що особа й держава взаємодіють через виконання гарантованих і охоронюваних законом прав й обов'язків, закріплених у Конституції України. Саме в такий спосіб забезпечується юридична відповідальність цих суб'єктів і розумний баланс між інтересами всієї держави, суспільства й окремих індивідів [12, с. 233].

Вважаємо, що розглядаючи питання ролі й цінності прав людини в сучасному механізмі державотворення, не можна оминати питання їх обмеження в умовах воєнного стану, який був введений в дію Указом Президента України №64/2022 від 24.02.2022 року [10].

Зауважимо, що вітчизняне законодавство поки не надає чіткого визначення поняття «обмеження прав і свобод людини». Для вирішення цієї проблеми слід звернутися до науки конституційного права.

На думку Л. Васечко, обмеження прав людини – це механізм звуження обсягу прав людини, а також чинники, що унеможливають або ускладнюють реалізацію особою прав та свобод [2, с. 145]. Науковець під цим терміном розуміє певні заборони, які покликані змінити поведінку особи через обмеження суб'єктивного права [12, с. 236]. Натомість І. Ліщина вважає, що обмеження прав людини не варто розглядати лише з однієї сторони, адже це комплексний механізм, який передбачає обмеження не лише через наявність чи відсутність збройного конфлікту чи іншого виду політичних загострень, а й через причини техногенного й природного характеру [8, с. 112].

Насправді, можливість обмеження державою основних прав і свобод людини передбачено чи не у всіх міжнародно-правових актах, що регламентують правовий статус людини. За таких умов, можна стверджувати, що інститут обмеження є міжгалузевим і охоплює норми конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, трудового та інших галузей права. Він регулює відносини влади й підпорядкування, а тому для нього є характерним імперативний метод правового регулювання суспільних відносин. Обмеження основних прав здійснюється як шляхом прямих заборон, так і через вилучення тієї чи іншої правомочності зі змісту конкретного права [9, с. 13].

С. Братель, вивчаючи проблему обмеження прав людини, вирізняє два різних аспекти, а саме: перший – позбавлення передбаченого чинним законодавством права, а другий – обмеження у здійсненні прав. Другий підхід до розуміння обмежень припускає, що всі права в їхньому повному обсязі залишаються в людини, однак припиняється можливість у їх реалізації. Такий вид обмеження може бути добровільним (коли людина відмовляється від здійснення права, наприклад, у справах приватного обвинувачення), або ж вимушеним – застосовується через зовнішні, здебільшого непередбачувані обставини [1, с. 238].

Загалом, аналіз чинного законодавства та міжнародних актів дає змогу стверджувати, що перелік прав, які зобов'язуються гарантувати українська держава за умови дії режиму надзвичайного стану, не суперечить мінімальним стандартам, встановленим європейською спільнотою. Так, ст. 15 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод містить вказівку на заборону відступу за умов виникнення надзвичайної ситуації від таких зобов'язань держави: гарантування права на життя (ст. 2 Конвенції), заборони катування чи нелюдського поводження (ст. 3 Конвенції), заборони рабства чи підневільного стану (ст. 4 Конвенції) і заборона покарання без вказівки на це в законі (ст. 7 Конвенції) [4].

Відповідно до ч. 1 ст. 64 Основного Закону, конституційні права й свободи людини й громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Згідно з ч. 2 цієї ж статті, не можуть бути обмеженими такі права й свободи: рівність конституційних прав і свобод та рівність перед законом; право на громадянство та на зміну громадянства; право на життя; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення та на обґрунтовану відповідь на них; право на житло; на рівні права і обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї; рівність прав дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина; право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди; право знати

свої права і обов'язки; право на правову допомогу; право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази; неможливість бути двічі притягненому до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; презумпція невинуватості; гарантія того, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [6].

Як вважає І. Голубка, вагомий крок у захисті конституційних прав і свобод людини і громадянина від свавільного обмеження зробив Конституційний Суд України, визначивши у Рішенні від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015 такі основні положення:

- обмеження конституційних прав і свобод має ставити легітимну мету, бути зумовленим суспільною необхідністю досягнення цієї мети;
- обмеження конституційних прав і свобод має бути пропорційним та обґрунтованим;
- у разі обмеження права законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію відповідного права, і не порушувати його сутнісний зміст [3, с. 56].

Звертаючись до зарубіжного досвіду, зауважимо, що перші спроби законодавчо закріпити в конституціях можливість державної влади вживати заходів щодо обмеження гарантованих прав і свобод людини можна зустріти в Конституції США. Так, ч. 2 ст. 9 цього акту містить вказівку на те, що права населення не можуть бути обмеженими чи порушеними державою за винятком випадків, коли цього вимагає громадська безпека через вторгнення чи повстання. При цьому право звертатись до збройних сил із вимогою забезпечити громадський порядок надано Конгресу [11].

У чинній Конституції Німеччини вказівка на режим воєнного стану з'явилась ще 1968 року – відповідні зміни були внесені Законом про надзвичайний стан. Так, відповідно до ст. 115а Основного Закону, рішення про введення режиму надзвичайного стану ухвалюється двома третинами поданих голосів, але не менше ніж половиною від конституційного складу нижньої палати парламенту (Бундестагу) за згодою верхньої палати (Бундесрату). З такою пропозицією повинен виступати національний уряд. Серед підстав запровадження режиму воєнного стану в Конституції згадується агресія (напад) на Німеччину або безпосередня і неминуча загроза такого нападу, необхідність ліквідації наслідків стихійних лих, техногенних катастроф, а також усунення небезпеки існуванню вільного демократичного ладу самої Німеччини чи іншої держави [7].

Закон Республіки Молдова «Про режим надзвичайного, воєнного стану чи стану облоги» передбачає, що надзвичайний стан може бути застосований у разі виникнення критичних ситуацій природного,

соціально-біологічного чи техногенного характеру; режим стану облоги – якщо напад на державу є неминучим та режим воєнного стану – у разі оголошення війни іншою державою [5].

Таким чином, запровадження режиму воєнного стану є реакцією держави на певні негативні фактори середовища як природного (епідемії, стихійні лиха, техногенні катастрофи), так і соціального (збройна агресія, повстання, масові заворушення, терористичні акти) походження. Введення режиму воєнного стану зазвичай передбачає можливість залучення збройних сил як найбільш організованої частини держави для оперативного реагування на виклики, що постають перед такою державою. У цьому аспекті актуальним залишається питання дотримання законності під час обмеження прав і свобод людини. Встановлено, що правомірне введення в дію такого правового механізму можливе лише через прийняття рішень відповідними уповноваженими органами державної влади на підставі Конституції та законів України.

Погоджуємося, що проведене дослідження не претендує на вирішення всіх аспектів обраної проблеми. Відтак перспектива подальшого дослідження може бути спрямована на пошук інших теоретичних особливостей процедури обмеження прав і свобод людини в сучасному суспільстві.

Література:

1. Братель С.Г. Особливості обмеження прав людини на свободу пересування в умовах правового режиму воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1. С. 236-240.
2. Васечко Л.І. Обмеження прав людини в умовах глобалізації: проблеми теорії і практики. *Юридична Україна*. 2006. № 30. С. 141-150.
3. Голубка І.І. Конституційні права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 03.00.16, Ужгород, 2016. 240 с.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 17.07.1997 № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 09.12.2022 року).
5. Конституція Республіки Молдова. *Constcourt*: веб-сайт. URL: https://www.constcourt.md/public/files/file/Baza%20legala/constitutia_ro_22.05.17_ru.pdf (дата звернення: 09.12.2022 року).
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30 (дата звернення: 09.12.2022 року).
7. Конституція ФРН. *Handbook Germany*: веб-сайт. URL: <https://handbookgermany.de/uk/basic-law> (дата звернення: 09.12.2022 року).

8. Ліщина І.Ю. Міжнародний механізм захисту прав людини: монографія. Харків: Фоліо, 2011. 376 с.

9. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.01. Київ, 2014. 20 с.

10. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 46 (дата звернення: 09.12.2022 року).

11. Текст Конституції США. *Constitution Facts*: веб-сайт. URL: https://www.constitutionfacts.com/content/constitution/files/USConstitution_Russian.pdf (дата звернення: 09.12.2022 року).

12. Фігель Ю.О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Юридична Україна*. 2017. № 3. С. 231-237.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-45>

МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ У СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Князєв Всеволод Сергійович

доктор юридичних наук, доцент,

*професор кафедри адміністративного та конституційного права
факультету морського права*

*Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Найважливішою місією будь-якої цивілізованої держави є неухильне дотримання прав і свобод людини. Фокусуючи на цьому увагу держава показує наскільки важливими є для неї ці питання. Ставлячи в основу своєї діяльності людиноцентристський принцип усі держави цивілізованого світу підкреслюють свою непохитну позицію у захисті прав людини. Україна, яка підтвердила свій незмінний вектор руху до Європейської спільноти, робить усе належне аби категорія «правова держава», що знайшла своє закріплення в Основному Законі нашої держави, була не лише формальним визначенням, а беззаперечно набула реального втілення у повсякденному житті.

Необхідно зауважити, що певні кроки у цьому процесі вже зроблені. Зокрема, держава створила відповідні механізми, які дають змогу забезпечити права, свободи і законні інтереси людини і громадянина у

публічній сфері, а у випадку їх порушення, відновити за допомогою дієвих судових інструментів, – адміністративної юстиції.

Автори навчального посібника «Адміністративне судочинство», М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, І. Б. Стахура, зауважують, що адміністративна юстиція стала складатися в більшості країн у другій половині XIX ст. Вона формувалася в різних країнах індивідуально, з урахуванням наявних соціальних умов і традицій, зазнаючи впливу усталених на той період пануючих теоретичних поглядів. У результаті цього системи адміністративної юстиції, що склалися в деяких країнах, істотно відрізняються одна від одної. Ці розходження серйозно ускладнюють можливість визначення самого поняття «адміністративна юстиція». Сам по собі термін «адміністративна юстиція» внутрішньо суперечливий, тому що поєднує різні за своєю сутністю поняття «адміністрація» і «юстиція». Адміністрація у розумінні діяльності – це управління, допомога (з погляду характеру діяльності), а в організаційному плані – це виконавчо-розпорядчі органи державного управління і їх посадові особи [1, с. 21].

Вочевидь, підґрунтям становлення адміністративної юстиції в Україні є Конституція нашої держави, яка у ст. 55 закріпила гарантування права кожного на «оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [2]. Окрім того, згідно з Конституцією України «кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [2].

Судовий механізм адміністративної юстиції в галузі захисту прав людини виключає свавілля органів публічної влади й забезпечує відповідальність суб'єктів владних повноважень за свою діяльність перед людиною. Наразі важливим складником цього механізму є адміністративна юстиція, дії якої спрямовані на здійснення спеціалізованого судового контролю за діями та рішеннями публічної адміністрації [3, с. 97]. Подаючи тлумачення поняття «адміністративна юстиція», Пустовіт Ю. Ю., Запотоцька О. В. і Тімашов В. О., вважають, що цей термін «точно відображає зміст цього правового інституту, який характеризується наявністю спеціальних адміністративних судів та їх юрисдикцією» [3, с. 98].

На думку Л. О. Золотухіної, призначення адміністративної юстиції має полягати у здійсненні виключно правового контролю, а не контролю за доцільністю управлінської діяльності. У цьому полягає особливість судового адміністративно-правового захисту, бо саме суди найбільше відповідають вимогам незалежності та неупередженості, що ставляться перед правозахисними органами [4, с. 140].

Натомість, «адміністративна юстиція зазвичай розглядалася й продовжує розглядатися як необхідний елемент правової держави, принципами якої має бути гарантованість прав і свобод громадян від неправомірних дій органів публічної, перш за все виконавчої влади, з урахуванням соціальних, політичних умов і правових традицій. Вчення про адміністративну юстицію знайшло визнання в наукових і політичних колах різних держав і сприймалося як прогресивний правовий інститут, нерозривно пов'язаний із правовою державою» [1, с. 30-31].

Згадувані нами, М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, І. Б. Стахура, підкреслюють, що завдання адміністративної юстиції повністю збігаються із загальними завданнями правосуддя як одного із видів державної влади – це розгляд та вирішення правового спору, захист порушених суб'єктивних прав особи, утвердження законності у державі. Безпосередньою задачею адміністративної юстиції як однієї з гілок правосуддя є вирішення публічно-правових спорів [1, с. 25].

Отож, у контексті зазначеного вище можемо констатувати, що наша держава робить значні зусилля для створення дієвої системи судочинства, покликаної забезпечити належний захист прав людини і громадянина. Безумовно, що вагоме місце в цій системі займає адміністративний суд, як судово ланка, що забезпечує правосуддя, верховенство права, законність та справедливість у публічно-правовій царині.

Література:

1. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Адміністративне судочинство: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Пустовіт Ю. Ю., Запотоцька О. В., Тімашов В. О. Адміністративна юстиція. С. 96–9.
4. Золотухіна Л. О. Адміністративна юстиція як складова адміністративно-правового механізму захисту публічного інтересу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 138–143.

ПОНЯТТЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

Козлова Юлія Сергіївна

*аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Належне функціонування будь-якої сфери суспільних відносин, ефективність здійснення відповідної діяльності, протікання певних процесів напряму залежить від того, наскільки повно й якісно визначено їх правове підґрунтя. Останнє може бути представлено як правові засади функціонування окремої сфери суспільних відносин. У контексті здійснення фінансового моніторингу Національним банком України визначення сутності, значення й особливостей правових засад його діяльності є однією з основних умов його характеристики як суб'єкта даної сфери суспільних відносин. При цьому слід зазначити, що категорія «правові засади» є доволі складною та багатоаспектною, що, в першу чергу, обумовлено наявністю в її змісті категорії «право».

Так, з позиції філософії, сутність категорії «право» розкривають як один із провідних регуляторів людської суспільної життєдіяльності, неодмінної складової соціального способу людської життєдіяльності й особлива сфера професійної діяльності, що виникає на ґрунті забезпечення зазначеної складової життєдіяльності. Право, підкреслює В. Петрушенко, органічно пов'язане із природними та соціальними характеристиками людини: у фізичному плані людина має просторово-часові обмеження, тілесність, що включає людину в численні зв'язки та породжує матеріальні й вітальні потреби, а тому люди взаємно доповнюють і взаємно обмежують одне одного, взаємно створюють спільні блага та взаємно претендують на володіння ними в сприятливому для себе варіанті [1, с. 163]. Автори філософського енциклопедичного словника під правом розуміють систему загальнообов'язкових норм і відносин, яка охороняється засобами державного впливу, включаючи примусові заходи. На думку вчених, право забезпечує юридичну регламентацію суспільних відносин у межах усього суспільства. Реальний зміст і соціальне призначення правових функцій зумовлені формою і характером державного устрою, економічними відносинами та відношеннями власності, які склались у суспільстві. Водночас право є відносно самостійним, впливаючи в свою чергу на

державні інституції шляхом встановлення юридичних правил і законів, загальнообов'язкових для всіх державних структур [2, с. 508]. Як свідчить аналіз філософських позицій, правом регулюється як у цілому суспільний устрій, так і поведінка окремого його індивіду або ж колективів.

Про складність і багатоаспектність категорії «право» свідчить і її семантичний аналіз. Зокрема, як зауважують автори великого тлумачного словника сучасної української мови, слово «право» вживається в наступних значеннях: здійснювана державою форма законодавства, залежна від соціального устрою країни; законодавство; виборювані народом справедливі соціальний лад і законодавство; система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, що виражають волю панівного класу або всього народу; інтереси певної особи, суспільної групи тощо, які спираються на закон, релігійні постулати, давні звичаї; обумовлена певними обставинами підстава, здатність, можливість робити, чинити що-небудь, користуватися чим-небудь; перевага, привілеї, надані кому-, чому-небудь, користуватися чим-небудь; офіційний дозвіл, допуск до виконання якихось обов'язків; обумовлений постановою держави, установи захист інтересів і можливостей особи щодо участі в чому-небудь, одержання чогось тощо; сукупність міжнародних угод, договорів, що регулюють взаємовідносини держав у певних питаннях [3, с. 1101]. З наведеного слідує, що категорія «право» використовують не тільки в значенні регулятора суспільних відносин і поведінки їх окремих суб'єктів, а вже і як здатність таких суб'єктів діяти певним чином.

У даному випадку мова йде про подвійне сприйняття категорії «право» – як право об'єктивне та суб'єктивне. Так, як зазначають фахівці з теорії держави і права, об'єктивне право є спеціально-соціальним, оскільки воно є наслідком державної діяльності, втіленням волевиявлення держави. Таке право міститься в приписах законів; принципах і нормах ратифікованих міжнародних договорів; судових рішеннях, які стали прецедентами; санкціонованих правових нормах-звичаях тощо [4, с. 235]. На сторінках юридичної енциклопедичної літератури при цьому зазначають, що право – це система соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання та виконання яких забезпечується державою. Сутність права визначається характером суспільно-економічного ладу та політичної структури держави. З правом пов'язана особлива форма суспільних відносин – правосвідомість, рівень якої, у свою чергу, зумовлений рівнем правової культури населення. При цьому на відміну від об'єктивного розуміння права як системи загальнообов'язкових норм, термін «право» застосовується й в суб'єктивному значенні як права особи, закріплені в конституціях та інших актах національного законодавства та міжнародно-правових актах [5, с. 5; 6, с. 671].

Суб'єктивне право, підкреслює Є.М. Черних, є юридично безперешкодна та захищена можливість дій або станів, що сприймається як приналежність особи, та забезпечується відповідними обов'язками або зв'язаністю дій кореспондуючих осіб, зміст якої полягає в спроможності самостійно визначати та здійснювати свої дії, а також визначати й вимагати дії інших осіб, через що виявляється відношення особи до матеріальних і духовних благ (володіння, користування, розпорядження ними) [7, с. 87–88]. В аспекті визначення правових засад діяльності Національного банку України як суб'єкта державного фінансового моніторингу категорія «право» використовується в її об'єктивному значенні, тобто за основу береться сукупність нормативно-правових актів, які визначають правила поведінки суб'єктів даної сфери суспільних відносин.

Не можна не відмітити те, що категорія «правові засади» використовується й у більш широкому значенні. Зокрема, на таке положення справ звертає увагу В.Б. Пчелін, який зазначає, що категорія «правові засади» є багатоаспектною, оскільки її можна розуміти в декількох, подекуди зовсім різних значеннях. На думку науковця, в її змісті можна виділити як нормативний склад, тобто правову основу регулювання відповідних суспільних відносин, так і правовий статус їх суб'єктів, а також понятійно-категоріальний апарат, що використовується. Вузьке ж розуміння правових засад передбачає виключно нормативні основи, тобто сукупність нормативно-правових актів, що мають ієрархічні зв'язки відповідно до їхньої юридичної сили, на підставі яких здійснюється правове регулювання відповідних суспільних правовідносин [8, с. 108]. Саме останній з наведених підходів щодо розуміння сутності правових засад діяльності суб'єктів відповідних суспільних відносин є найбільш поширеним і у більшості випадків використовується вченими-правознавцями незалежно від напрямку їх наукових пошуків. У контексті вищенаведеного по відношенню до предмета дослідження доречно використовувати категорію «правові засади» з позиції її вузького розуміння, оскільки, оскільки вона є найбільш розповсюдженою.

Отже, під правовими засадами діяльності Національного банку України як суб'єкта державного фінансового моніторингу пропонуємо розуміти сукупність нормативно-правових приписів, які містяться в актах чинного національного законодавства і з урахуванням їх юридичної сили здійснюють нормативно-правову регламентацію такої діяльності та правовий вплив на суспільні відносини, в межах якої вони виникають і знаходять свій розвиток.

Література:

1. Петрушенко В. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів: «Магнолія 2006», 2011. 352 с.

2. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; ред. В.І. Шинкарук та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.] К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Харків: Еспада, 2009. 752 с.

5. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5: П–С. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2003. 736 с.

6. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю.С. Шемшученка]. Київ: Юрид. думка, 2007. 992 с.

7. Черних Є.М. Об'єктивне і суб'єктивне право: теоретико-правові аспекти співвідношення: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2008. 196 с.

8. Пчелін В.Б. Сутність нормативно-правового регулювання організації адміністративного судочинства України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 106–109.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-47>

ЛЕГАЛЬНИЙ БАР'ЄР ЯК ФАКУЛЬТАТИВНИЙ ЕЛЕМЕНТ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ

Коник Антоній Васильович

студент III курсу

Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства

та природокористування

м. Рівне, Україна

В науковій літературі серед елементного складу виборчої системи часто виокремлюється поняття виборчого бар'єру. Сам по собі термін «бар'єр» у виборчому праві може вживатись дуже широко: «як будь-який механізм, що має вплив на доступ партії до парламенту» [1, с. 230-231]. В такому сенсі бар'єром можна вважати обмеження у фінансуванні, доступі до агітації, складні реєстраційні процедури та, власне, виборчу систему загалом. Однак при вивченні виборчих систем мова йде про легальний

(загороджувальний [2, с. 479], прохідний, обмежувальний [3, с. 258], електоральний [4, с. 131]) або природний (прихований, ефективний, неформальний [1, с. 238]) виборчі бар'єри. Останній є наслідком застосування певної формули – умовою, виконання якої дозволить отримати принаймні один мандат (для мажоритарної абсолютної більшості він становить 50% + 1 голос, при застосування «квоти Хейра» в 5-ти мандатному окрузі – 20% голосів тощо).

Під легальним виборчим бар'єром ми розуміємо законодавчо встановлену вимогу набрання певної кількості голосів, яка не є результатом застосування виборчої формули, однак її виконання – необхідна умова допуску до розподілу мандатів. Такий елемент виборчої системи є факультативним, оскільки, по-перше, розподіл мандатів може відбутись і без його застосування. По-друге, далеко не у всіх державах він передбачений законодавством (Боснія та Герцеговина, Ісландія, Ірландія, Фінляндія, Португалія, Швейцарія та ін.).

Як зазначає відомий конституціоналіст М.В. Афанасьєва, найпоширенішим у політичній та науковій дискусії аргументом за введення прохідного бар'єра є необхідність створити умови для ефективної роботи представницького органу шляхом недопущення до його складу партій, які отримують мінімальний відсоток голосів виборців і реально нікого не представляють [5, с. 181]. Тому встановлення бар'єру може сприяти працездатній структуризації парламенту, стабільності уряду, недопущенню екстремістських партій до парламенту (саме це було основним аргументом на користь високого бар'єра в Туреччині) тощо. Закріплюючи легальний бар'єр законодавець може:

- Передбачати різні вимоги. Від 0.67% голосів у Нідерландах до 10% у Туреччині (це лише на загальнодержавному рівні). Вважається, що розмір легального бар'єра повинен становити від 3 до 5 відсотків (нижчий від 3% є малоефективний, тоді як вищий від 5% заслуговує на оцінку дискримінаційного [6, с. 67]). Варто підкреслити, що значна кількість демократичних країн використовує його саме в таких межах (Греція, Румунія, Іспанія – 3%, Болгарія, Італія, Норвегія, Словенія – 4%, Латвія, Естонія, Хорватія, Молдова, Польща, Чеська Республіка – 5%);

- Встановлюватись на різних рівнях. Хоча загалом мажоритарні системи є більш обмежувальні стосовно малих або нових партій, проте легальний бар'єр може відігравати більш пагубну роль, коли їхня підтримка зосереджена в певному регіоні [1, с. 235]. Виборчі округи можуть існувати на різних рівнях, де можуть діяти різні вимоги легального бар'єра. Так, у Швеції він складає 4% на загальнодержавному рівні та 12 % – в регіональному окрузі. В Іспанії діє лише на регіональному рівні (3%).

- Диференціюватись залежно від кандидатів. Легальний бар'єр часто несприятливий до різного роду меншин, тому окремі держави позбавляють

необхідності долати загальнонаціональний виборчий бар'єр етнічним меншинам (наприклад Польща, де це забезпечує незначне, але часте представництво німецької меншості, яка на останніх виборах 2015 року отримала один мандат) або партіям, які отримали безпосередні голоси в умовах змішаної системи (Німеччина, Нова Зеландія). Крім того, можуть мати місце різні вимоги легального бар'єра для партій та їх об'єднань (коаліцій, блоків, альянсів тощо). Так, у Польщі для партій він становить 5%, для блоків – 8% [7, с. 159]. У Чехії легальний бар'єр становить 5% голосів, для коаліцій з двох партій – 7%, з трьох 9%, з п'яти – 11%. В Словаччині для одної партії 5%, для коаліції із 2-3 партій – 7%, чотирьох і більше – 10% [8, с. 174].

• Відрізняється за рівнем впливу. По-перше, очевидним є те, що легальний бар'єр повинен бути вище природного, інакше перший втрачає будь-який сенс. Так, 5% легальний бар'єр в багатомандатних округах Іспанії не має ніякого значення, оскільки природний оцінюється в середньому у 9.7% [9, с. 609] (такий високий рівень зумовлений обрахунками на рівні округу, де й використовується легальний бар'єр, про що було зазначено вище). В Нідерландах 0.67% бар'єр лише трохи вищий за «квоту Хейра». І хоча при магнітуді 150 мандатів у разі його не використання існувала б потенційна можливість отримання партією одного мандату, проте вона б знизилася до природної менш ніж на 0.01% голосів (можна припустити, що там легальний бар'єр був простим заокругленням природного до вищого значення, оскільки першого достатньо для отримання 1.005 мандату). По-друге, виборчі системи можуть бути ускладнені додатковими умовами, 23 які практично нівелюють роль легального бар'єра. В Греції останній складає 3%, однак малі партії не можуть бути обраними з іншої причини – необхідності використання 56 округів для партійних списків [1, с. 236]. У згаданій Данії, існує дві інші альтернативні вимоги для отримання компенсаційних місць. Автори Г. Пономарьова та Д. Лук'янов звертають увагу на порушення рівності політичних партій при здійсненні автоматичного переходу голосів виборців, відданих за партії, що не подолали загороджувального бар'єру, до партій-переможниць, а також на порушення головної ідеї пропорційної виборчої системи – пропорційність трансформації голосів виборців у кількість місць у представницькому органі [10, с. 57]. Погоджуючись з тим, що використання легального бар'єру є одним факторів диспропорційності, ми не можемо стверджувати про будь-який перехід голосів (так само як і мандатів). Голоси тих кандидатів, які не змогли подолати поставлену вимогу, взагалі не беруться до уваги при розподілі. Приклад переходу голосів ми демонстрували у формулах «миттєвого поетапного голосування» та «єдиного перехідного голосу».

Стосовно природного виборчого бар'єру варто лише зауважити, що його обрахування простіше там, де простіше виборча формула («мажоритарна абсолютної більшості», «мажоритарна кваліфікованої більшості», «квота Хейра»). В окремих він залежить від результату голосування («мажоритарна відносної більшості», всі формули «голосування блоком»).

Література:

1. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії. Вид. 3-є, випр. і доповн. / За ред. Ю. Ключковського. В 2-х част. Ч. 1. Київ: Логос, 2016. 552 с.
2. Rae D. Thresholds of Representation and Thresholds of Exclusion: An Analytic Note on Electoral Systems / D. Rae, J. Loosemore, V. Hanby. *Comparative Political Studies*. 1971. Vol. 3. № 4. С. 479-488.
3. Гербут І. Виборчі системи в аспекті інтересів опозиційних партій та репрезентативності парламенту в сучасній Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 2 (76). С. 252-266.
4. Романюк А., Литвин В. Техніка «санітарного кордону» до радикальних партій у країнах Центрально-Східної Європи. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2014. Вип. 4. С. 130-144.
5. Афанасьєва М. В. Роль прохідного бар'єра в технології пропорційного розподілу представницьких мандатів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 11. С. 180-193.
6. Ключковський Ю. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія / Національний університет «Києво-Могилянська Академія». Київ: Час Друку, 2011. 132 с.
7. Гайданка Є. І. Плюралізація партійної системи Польської Республіки: передумови та етапи становлення. *Грані*. 2014. № 5. С. 157-161.
8. Кожухар О. І. Трансформація політичних структур в постсоціалістичних країнах Центрально-Східної Європи. *Вісник Дніпропетровського університету*. Сер. Історія та археологія. Дніпропетровськ, 2008. Вип. 16. С. 170-178.
9. Gallagher M. The Politics of Electoral Systems / M. Gallagher. P. Mitchell., 2008. 688 с. (Oxford University Press).
10. Пономарьова Г., Лук'янов Д. Правова оцінка застосування забороздужувального бар'єра в пропорційній виборчій системі. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2005. № 2 (2). С. 53-57.

СТАН ТА РОЗВИТОК ОХОРОНИ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ В УКРАЇНІ

Кравченко Олександр Миколайович

кандидат юридичних наук, докторант

*Національного університету біоресурсів і природокористування України
м. Київ, Україна*

Комерційна таємниця (КТ) = це в першу чергу цінна інформація для суб'єкта господарювання, що надає переваги на ринку над конкурентами, яка в свою чергу позитивно впливає на прибуток окремого підприємства, фірми. Саме тому цю комерційно цінну інформацію і потрібно захищати від неправомірних дій конкурентів, витоку та інших загрозах. Нами у попередніх наукових доробках, були розглянуті та розкриті аспекти охорони та захисту КТ в Україні [1-22].

Встановлено, що серед органів державної влади які стосуються охорони КТ в Україні, можна зазначити наступні: Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство культури та інформаційної політики, Антимонопольний комітет України, органи внутрішніх справ, зокрема органи Національної поліції, Державну фіскальну службу України, Службу безпеки України.

Нормативно-правові заходи захисту КТ як інформації з обмеженим доступом, носять троякий характер:

1) посадові особи і працівники, які мають справу з КТ зобов'язані зберігати її в секреті; особи, які отримали доступ до неї повинні бути попереджені, що така інформація є КТ, і зобов'язані зберігати її в секреті (не розголошувати третім особам), а також нести відповідальність за недотримання конфіденційності щодо КТ. Найчастіше така відповідальність передбачається в трудовому договорі або укладеному окремому договорі з працівником.

2) особа, яка законно контролює КТ повинна передбачити в контракті зі своїми контрагентами, яким надається доступ до неї, обов'язок утримуватись від розголошення її третім особам і передбачити відповідальність за порушення КТ. Одним із способів фіксації обов'язку щодо збереження конфіденційності є проставлення на відповідних документах грифу »КТ«.

3) особа, яка законно контролює КТ повинна прийняти необхідні заходи по недопущенню несанкціонованого доступу третіх осіб до неї, зокрема,

що перешкоджають промислового, економічному, комерційному шпіонажу. Недотримання цих умов може бути перешкодою для захисту «законного інтересу» особи, яка законно контролює КТ. Можна сказати, що ця умова є обов'язковою для доказування в суді при виникненні спору. При цьому слід пам'ятати, що саме через комп'ютерну мережу проходить найбільше інформації, яку, знаючи відповідні прийоми пошуку та зняття кодів, можна вилучити КТ.

Таким чином, нормативно-правовим засобом у сфері забезпечення КТ як інформації з обмеженим доступом є оформлення на підприємстві певних документів, що забезпечують захист КТ – наказ, статут, трудові контракти та угоди, правила внутрішнього розпорядку, які передбачають обов'язок утримуватись від розголошення її третім особам, а також встановлюють відповідальність за порушення правил охорони КТ.

На нашу думку, зазначені вище форми збереження інформації, яка становить КТ, мають дуже важливе значення, оскільки є юридичною основою для залучення до відповідальності працівника, якщо мало місце розголошення ним інформації, що становить КТ. Суб'єкти господарювання самі регулюють відносини щодо визначення та охорони КТ шляхом прийняття відповідних локальних документів.

Нами був запропонований проект Закону України «Про комерційну таємницю», який відповідає сучасним загрозам КТ в тому числі у випадку АТО або бойових діях, чи під час інших спеціальних операціях. У статті 15 нашого проекту закону зазначено, що дії щодо охорони комерційної таємниці при проведенні АТО або бойових діях, а також під час інших спеціальних операціях, власник комерційної таємниці на власний розсуд, але в межах законодавства України вирішує, які дії потрібно проводити щодо охорони комерційної таємниці. Обов'язок у сприянні суб'єктам господарювання, щодо охорони комерційної таємниці при проведенні АТО або бойових діях, а також інших спеціальних операціях покладається на Службу безпеки України та інші правоохоронні органи України. У разі заподіяння суб'єкту господарювання збитків шляхом витоку інформації, що становить комерційну таємницю з органів, які уповноважені здійснювати певні дії, щодо охорони комерційної таємниці при проведенні АТО або бойових діях, а також інших спеціальних операціях збитки відшкодовуються винними органами [23, дод.А]. Слід відмітити, що у вказаній статті 15 збитки відшкодовуються винними органами, а не окремим працівником, що в свою чергу гарантує відшкодування збитку підприємству, установі, організації чи фірмі.

Підсумовуючи можемо стверджувати, що в Україні для удосконалення нормативно-правових заходів охорони КТ потрібно прийняти Закон України «Про комерційну таємницю», де чітко сформулювати правила

заходів захисту КТ, та інші аспекти щодо надійного захисту КТ в сучасних умовах нашої держави.

Література:

1. Кравченко О.М. Суб'єкти та їх повноваження щодо охорони комерційної таємниці в Україні. *Органи публічної влади в Україні: теорія та практика*: колект. моногр. Київ : МОН України ; НУ «Одеська юридична академія», 2019. С. 133–156.

2. Кравченко О.М. Ways of adaptation of Ukraine to international standards of legal protection of trade secret. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 5. С. 75–79.

3. Кравченко О.М. Охорона комерційної таємниці підприємств, установ та організацій від комерційного шпигунства. *Rechtder Osteuropäischen Staaten*. № 4/2018. С. 152–156.

4. Кравченко О.М. Охорона комерційної таємниці суб'єктів господарювання від актів недобросовісної конкуренції, комерційного, промислового, економічного шпигунства. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2019. № 1 (35). С. 91–93.

5. Кравченко О.М. Нормативно-правові заходи забезпечення комерційної таємниці в Україні. *Rechtder Osteuropäischen Staaten*. № 1/2019. С. 82–89.

6. Кравченко О.М. Структура правовідносин у сфері охорони комерційної таємниці в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 3. С. 137–145.

7. Кравченко О.М. Дивергенція між конфіденційною інформацією та комерційною таємницею в Україні. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 2. С. 110–116.

8. Кравченко О.М. Досвід зарубіжних країн в правовій охороні комерційної таємниці. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2015. № 1 (17). С. 91–98.

9. Кравченко О.М. Нові парадигми сучасних загроз комерційній таємниці. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2015. № 3 (19). С. 111–121.

10. Кравченко О.М. Перспективи адаптації законодавства України до міжнародних стандартів охорони комерційної таємниці. *Право України*. 2016. № 2. С. 175–181.

11. Кравченко О.М. Впровадження інноваційних напрямів правового забезпечення охорони комерційної таємниці. *Публічне право*. 2016. № 1 (21). С. 353–360.

12. Кравченко О.М. Взаємодія правоохоронних органів з підприємствами, установами та організаціями в охороні комерційної таємниці. *Вісник Акад. праці, соц. відносин і туризму*. 2016. № 3–4. С. 29–34.

13. Кравченко О.М. Актуальні проблеми захисту комерційної таємниці суб'єктів господарювання. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2016. № 1 (20). С. 69–82.
14. Кравченко О.М. Потреба України в Законі «Про комерційну таємницю». *Публічне право*. 2017. № 3 (27). С. 196–202.
15. Кравченко О.М. Економічне шпигунство. *Публічне право*. 2017. № 4 (28). С. 224–228.
16. Кравченко О.М., Ткачук Т.Ю. Яким має бути Закон «Про комерційну таємницю»? *Вісник Акад. праці, соц. відносин і туризму*. 2017. № 2. С. 10–18.
17. Кравченко О.М. Комерційне шпигунство. *Вісник Південного регіонального центру Нац. акад. правових наук України*. 2017. № 11. С. 41–48.
18. Кравченко О.М. Системний підхід у дослідженні комерційної таємниці як окремого виду таємної інформації. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2017. № 2 (22). С. 43–51.
19. Кравченко О.М. Право Служби безпеки України та Національного антикорупційного бюро України на доступ до комерційної таємниці суб'єктів господарювання. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2018. № 1 (23). С. 130–136.
20. Кравченко О.М. Стан захисту комерційної таємниці суб'єктів господарювання на тимчасово окупованих територіях України та в зоні проведення АТО. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2018. № 2 (24). С. 117–124.
21. Кравченко О.М. Інтеграція стандартів охорони комерційної таємниці України до європейського бізнес-середовища. *Ампаро*. 2022. С. 175–181.
22. Кравченко О.М. Конфіденційна інформація та комерційна таємниця в Україні. *Роль юридичної науки у становленні нового світового порядку у воєнний і післявоєнний час* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. (м. Рига, Латвійська Республіка, 29-30.07.2022). Рига : Балтійська міжнародна академія, 2022. С. 166–169.
23. Кравченко О.М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 253 с.

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ
ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ**

Кріцак Ігор Любомирович

*аспірант кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна*

Аналіз практики формування та діяльності адміністративних судів в країнах перед усім Західної Європи, які є орієнтирами для Української системи вирішення публічно-правових спорів, зокрема в Німеччині, Данії, Франції, Нідерландах та інших провідних європейських країнах в яких давно запровадженні та реалізуються альтернативні адміністративному судочинству досудові процедури вирішення адміністративно-правових спорів, ефективність їх досить висока вказує на необхідність їх впровадження у вітчизняну правову систему. Окрім того слід враховувати, що законодавством окремих країн, зокрема Німеччини обмежено право безальтернативного звернення громадян для вирішення публічно-правового спору до адміністративного суду, по окремих категорій таких спорів встановлена обов'язкова процедура досудового вирішення спору через процедури звернення зі скаргою на діяльність посадової особи суб'єкта владних повноважень до вищестоящої посадової особи цього органу (керівника) або звернення до медіатора – професійного посередника (переговорника) для вирішення цього спору. Такі загальноєвропейські та світові тренди розвитку конфліктної юриспруденції мають бути запроваджені в Україні, і для цього має бути створене належне правове поле регулювання цих відносин та активізовано наукові пошуки досудових альтернативних способів вирішення адміністративно-правових спорів.

Нижче розглянемо досвід країн відносно молодій демократії щодо досудового врегулювання адміністративно-правових спорів на виокремимо можливі шляхи його запровадження в Україні. Передусім розглянемо досвід досудового врегулювання адміністративно-правових спорів Латвійської, Литовської та Естонських Республік з декількох причин: по-перше, вони є асоційованими членами ЄС, і є прикладом для України на шляху до євроінтеграції; по-друге, спільними для наших країн є ознаки романо-германської правової системи; по-третє, законодавство цих країн побудовано з урахуванням систематизації кращих європейських практик у сфері захисту прав і свобод громадян; по-четверте, ці країни є надійними

та перспективними партнерами на подальших етапах розвитку нашої держави, свідченням чому є те, що вони однієї із перших підтримали Україну в період початку збройної агресії росії на територію України і на всіх рівнях є лобістами розвитку України в європейському просторі.

Правові засади забезпечення досудового чи позасудового вирішення спорів визначені рядом актів – Законом Литовської Республіки від 14.01.1999 № VIII-1031 «Про порядок досудового розгляду адміністративних спорів» [1], від 11.01.2000 № VIII-1524 «Про право на отримання інформації від державних та муніципальних установ та органів» [2] тощо. Саме тому рисою литовського адміністративного процесуального законодавства є інститути не лише судового врегулювання спорів шляхом мирової угоди, а й досудового чи позасудового вирішення спорів, які з огляду на хронологію змін норм права у цих актах, діють вже більше 10 років. В остатньому випадку врегулювання спору може відбуватися до суду – за допомогою спеціальних комісій шляхом прийняття відповідних рішень. Так, законом Литовської Республіки від 14.01.1999 № VIII-1031 «Про порядок досудового розгляду адміністративних спорів» встановлено порядок розгляду досудових скарг (запитів) на окремі адміністративні акти або дії (бездіяльність) суб'єктів публічного управління в сфері публічного управління, порядок утворення і компетенцію Головної комісії з адміністративних спорів Литви і її територіальних підрозділів.

Відповідно до ст. 4 цього закону комісія з адміністративних спорів Литви – це незалежна досудова, юридична і бюджетна установа, положення про яку затверджується Урядом. Примітним є те, що засідання комісії можуть проводитись усно або дистанційно, що в остатньому випадку може свідчити про гнучкість у підходах організації економії часу та ресурсів. Незалежність Головної та територіальної комісії з адміністративних спорів Литви також закріплена у ст. 27 Закону Литовської Республіки від 14.01.1999 № VIII-1029 «Про провадження у адміністративних справах», яким також надано повноваження затверджувати мирову угоду. Найбільш частими категоріями справ, які розглядають ці комісії є справи щодо оскарження дій чи рішень адміністрації органів місцевого самоврядування, міської думи, старости чи мера, податкової інспекції, відділу обслуговування клієнтів служби зайнятості, правління Фонду державного соціального страхування тощо і ці справи розглядаються в середньому від однієї до двох годин [3].

В Латвійській Республіці з метою зменшення навантаження на судову систему і прискорення вирішення окремих видів спорів у сфері публічно-правових відносин діє концепція (за передбачених умов) обов'язковості використання засобів адміністративного оскарження при зверненні до суду з адміністративним позовом, яка позитивно вже тривалий час сприйнята у багатьох країнах Європи [4, с. 286-287]. Слід зауважити, що інститут

медіації не є характерним для врегулювання публічних спорів в Латвійській Республіці, однак з 2008 року впроваджується в цивільному судочинстві шляхом прийняття участі у вирішенні приватного спору сертифікованого посередника – медіатора [5, с. 189].

В певній мірі доречним є співставлення досвіду досудового врегулювання адміністративно-правових спорів Республік Грузії та Молдови, які разом з Україною є країнами претендентами щодо набуття статусу країн ЄС. Так, у Республіці Грузія адміністративне судочинство провадиться загальними судами, а також палатою у адміністративних справах Верховного суду на підставі Адміністративно-процесуального кодексу Республіки Грузія від 23.07.1999 № 2352 [6], в якому визначено обов'язково так звану «адміністративну преюдицію» у вирішенні судом адміністративного спору, тобто до звернення особи в суд від неї вимагається дотримання процедури однократного оскарження, у протилежному випадку відповідно до встановленого Загальним адміністративним кодексом Грузії порядку, яким визначено порядок видання і виконання адміністративно-правових актів, розгляд адміністративних скарг і заяв, укладення та виконання адміністративних угод, суд не приймає позови щодо адміністративних органів [7]. В свою чергу в Республіці Молдова відсутня обов'язкова «адміністративна преюдиція» у вирішенні судом адміністративного спору, тобто фізична чи юридична особа як і в Україні має право вибору процедури оскарження рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень – до суду або спочатку до адміністративного органу в межах якого було порушено її права, а потім до суду. На відміну від України де розділені процедури розгляду адміністративних справ в адміністративному порядку в Законі України «Про адміністративну процедуру» [8] та в адміністративному суді в порядку Кодексу адміністративного судочинства України [9], в Республіці Молдова діє Адміністративний кодекс Республіки Молдова від 19.07.2018 № 116 [10], який визначає правовий статус учасників адміністративних відносин, повноваження адміністративних органів публічної влади та судових інстанцій, компетентних розглядати адміністративні спори, права і обов'язки учасників адміністративного провадження і адміністративного судочинства. Також законодавством цієї країни передбачено процедуру позасудового врегулювання спорів через посередника – медіатора, яка поширюється в тому числі на адміністративно-правові спори і урегульована Законом Республіки Молдова від 03.07.2015 № 137 «Про медіацію» [1]. Однак на відміну від вітчизняного Закону України «Про медіацію» посередником–медіатором може бути не обов'язково сертифікований медіатор а також будь-яка особа, яка має фахові юридичні знання для якісного надання правових послуг щодо мирового вирішення правового спору за вибором сторін спору, що

розширює можливості для правників, які не мають сертифіката медіатора, але якісно здатні надавати правову допомогу в тому числі адвокати.

Таким чином на підставі узагальнення досвіду зарубіжних країн щодо нормативно-правового та організаційного забезпечення процедур досудового врегулювання адміністративно-правових спорів доцільно визначити окремі перспективи його запровадження в Україні, зокрема: за прикладом більшості європейських країн запровадити процедуру «адміністративної преюдиції» розгляду адміністративно-правових спорів в адміністративному суді, тобто обов'язковості використання засобів адміністративного оскарження при зверненні до суду з адміністративним позовом, в категоріях спорів незначної складності з метою зменшення навантаження на судову систему і прискорення вирішення окремих видів спорів у сфері публічно-правових відносин; за прикладом багатьох країн світу де тривалий час функціонує інститут посередництва-медіації у вирішенні публічно-правових спорів розширити в Законі України «Про медіацію» коло осіб, які мають право виступати медіаторами надавши це право особам, які мають фахові юридичні знання для якісного надання правових послуг щодо мирового вирішення правового спору за вибором сторін спору.

Література:

1. Lietuvos Respublikos ikiteisminio administracinių ginčų nagrinėjimo tvarkos įstatymas 1999 m. sausio 14 d. Nr. VIII-1031. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.594F129CE9AD/asr> (дата звернення 30.11.2022).
2. Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės irsavivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymas 2000 m. sausio 11 d. Nr. VIII-1524. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.FA13E28615F6/IvVysWGEMJ> (дата звернення 30.11.2022).
3. Kauno apygardos skyriaus nagrinėjamos bylos. URL: <https://lagk.lrv.lt/lt/lietuvos-administraciniu-gincu-komisijoje-nagrinejamos-bylos/kauno-apygardos-skyriaus-nagrinejamos-bylos>. (дата звернення 30.11.2022).
4. Гильчик В.В. Теоретико-методологічні та правові засади вирішення адміністративними судами спорів у сфері публічно-правових відносин : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 441 с.
5. Бортнікова А.Г. Правові засади застосування медіації як способувирішення публічно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 286 с.
6. საქართველოს ადმინისტრაციული საპროცესო კოდექსი 23.07.1999 2352. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16492?publication=82> (дата звернення 30.11.2022).

7. Общий административный кодекс Грузии от 25.07.1999 № 2181– По <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16270/18/ru/pdf> (дата звернення 30.11.2022).

8. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Офіційний вісник України. 2022. № 49. Стор. 13. Ст. 2675.

9. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.

10. Административный Кодекс Республики Молдова от 19.07.2018 № 116. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=124406&lang=ru (дата звернення 30.11.2022).

11. Закон Республики Молдова от 03.07.2015 № 137 «О медиации». URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=110536&lang=ru (дата звернення 30.11.2022).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-50>

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ В УКРАЇНІ

Кубатко Костянтин Володимирович

*здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна*

Публічне адміністрування в доктрині адміністративного права визначають як вид організаційно-розпорядчої діяльності, спрямованої на підготовку та впровадження рішень, управління персоналом, надання послуг населенню тощо.

Категорія «публічне адміністрування» є достатньо новою для науки адміністративного права, тому значна кількість праць науковців присвячена аналізу співвідношення понять «публічне управління» та «публічне адміністрування». Серед останніх праць слід відзначити роботи І. Бінько «Публічне управління і публічне адміністрування: співвідношення понять» [1], Є. Жукової «Публічне адміністрування та державне управління: особливості співвідношення» [2], О. Вольської «Публічне управління як системне явище в сучасному суспільстві» [3].

Так, на думку Є. Жукової, відмінність між публічним адмініструванням і державним управлінням полягає у наступному: а) державне управління виступає засобом впливу держави на суспільство і громадян для досягнення передусім інтересів держави, натомість публічне адміністрування є насамперед способом задовольнити інтереси фізичних та юридичних осіб, за допомогою наявного у публічній адміністрації потенціалу (правового, фінансового, кадрового, інформаційного тощо); б) державне управління не передбачає або ігнорує зворотний зв'язок із суспільством та окремими соціальними групами стосовно схвалення окремих рішень чи державних політик та їх зміни у разі несхвалення громадянами, тоді як публічне адміністрування має своєю невід'ємною ознакою систематичне вивчення задоволення суспільством і громадянами діями публічної адміністрації і удосконалення її діяльності залежно від отриманого зворотного зв'язку; в) державне управління завжди політизоване, в основі всіх його заходів лежать політичні рішення, а публічне адміністрування є деполітизованим технократичним процесом виконання публічною адміністрацією своїх завдань, необхідних для забезпечення потреб та інтересів суспільства і громадян (або, щонайменше, прагне до деполітизованості та технократичності); г) для державного управління характерним є суб'єкт-об'єктний підхід, за якого держава активно змінює поведінку та свідомість громадянина, а для публічного адміністрування – суб'єкт-суб'єктний, партнерський, де держава і громадянин постають як рівноправні учасники суспільних відносин, спрямованих на забезпечення життєдіяльності суспільства, забезпечення прав та інтересів фізичних та юридичних осіб [2, с. 139-140].

Таким чином, публічне адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу в Україні повинно бути деполітизованим технократичним процесом виконання публічною адміністрацією своїх завдань, а також включати систематичне вивчення задоволення суспільством і громадянами діями публічної адміністрації і удосконалення її діяльності залежно від отриманого зворотного зв'язку.

Публічне адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу в Україні здійснюють Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України та Державна судово адміністрація України.

Правовими засадами публічного адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу в Україні є Конституція України, закони України «Про судоустрій і статус суддів» та «Про Вищу раду правосуддя», а також такі підзаконні нормативно-правові акти як Регламент Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Положення про Державну судову адміністрацію України.

Не зважаючи на достатньо фундаментальну законодавчу основу правового регулювання вказаних суспільних відносин, об'єктивними є проблеми публічного адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу в Україні, що наразі проявляється у несформованій Вищій кваліфікаційній комісії суддів України (конкурс наразі триває) та відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя, що вже тривалий час унеможлиблює проведення нових конкурсів на посади суддів та загрожує нормальному функціонуванню судової системи в цілому.

Прийняття Закону № 2128-ІХ від 15 березня 2022 року «Про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо забезпечення сталого функціонування судової влади в період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя» тимчасово вирішило проблему відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя та, відповідно, актуальні питання публічного адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу в Україні. Проте, тривалість існування вищезазначених проблем у даній сфері суспільних відносин свідчить про їх системний характер та необхідність удосконалення правових засад утворення та функціонування суб'єктів владних повноважень, які здійснюють публічне адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу.

З метою удосконалення національного законодавства та юридичної практики у даній сфері суспільних відносин пропонується запозичити та імплементувати в національне законодавство позитивний досвід США щодо системи виборних посад суддів.

Зокрема, доцільним вбачається запровадження процедури виборів суддів апеляційних судів та суддів Верховного Суду, або запровадження процедури анонімного проведення співбесід із кандидатами на посади суддів, коли особа кандидата буде деперсоніфікована (змінено голос, зовнішній вигляд) і члени ВККС України будуть надавати об'єктивну оцінку відповідям на поставлені питання з метою виявлення рівня професійних знань та навичок кандидата на посаду судді. В перспективі, з метою мінімізації людського фактору та виключення корупційних ризиків у сфері формування суддівського корпусу в Україні, для проведення співбесід із кандидатами на посади суддів доцільно використовувати можливості штучного інтелекту, коли саму співбесіду буде проводити комп'ютерна програма. На останню неможливо здійснити корупційний чи інший вплив, тож рішення про визначення професійного рівня, добросовісності кандидата на посаду судді буде максимально об'єктивним.

Також доцільним є виключення абзацу другого ч. 1 ст. 88 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з яким, якщо Громадська рада добросовісності у своєму висновку встановила, що суддя (кандидат на

посаду судді) не відповідає критеріям професійної етики та доброчесності, то Вища кваліфікаційна комісія суддів України може ухвалити рішення про підтвердження здатності такого судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді лише у разі, якщо таке рішення підтримане не менше ніж одинадцятьма її членами [4].

Вказане положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зводить нанівець всю діяльність Громадської ради доброчесності щодо збирання та підтвердження фактів того, що суддя або кандидат на посаду судді не відповідає критеріям професійної етики та доброчесності. Таким чином, ставиться під питання доцільність існування Громадської ради доброчесності, яка виконує важливу функцію громадського контролю та очищення судового корпусу. Отже, Вища кваліфікаційна комісія суддів України не повинна мати можливості подолати негативний висновок Громадської ради доброчесності навіть кваліфікованою більшістю голосів.

Перспективність подальшого дослідження даної тематики обумовлена необхідністю формулювання конкретних пропозиції щодо удосконалення чинного національного законодавства, яким регламентоване публічне адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу в Україні.

Література:

1. Білько І. Публічне управління і публічне адміністрування: співвідношення понять. *Вісник АПСВТ*. 2020. № 3-4. С. 41-47. Режим доступу: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3-4_2020-41-47.pdf
2. Жукова Є.О. Публічне адміністрування та державне управління: особливості співвідношення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 137-140.
3. Вольська О. Публічне управління як системне явище в сучасному суспільстві. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2020. № 3. С. 15-20.
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 22.11.2022).

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ТАСМНИЦЮ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Левченко Аліна Валеріївна

*аспірантка кафедри конституційного та кримінального права
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
м. Київ, Україна*

Розвиток громадянського суспільства та правової держави і, зокрема, становлення української державності та інтеграція України у європейське співтовариство, вимагають від громадян відповідної правової культури. Адже побудова задекларованої в статті 1 Конституції України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави можлива лише за умов провадження державної політики для формування високого рівня правової культури. Це можливо тільки тоді, коли більшість населення буде знати та дотримуватися норм права і моралі [1, с. 72]. І вагому роль у цьому механізмі відіграє рівень правової культури населення.

Досить поширеною в науковій літературі є позиція, згідно з якою правову культуру варто розглядати як характеристику якісного стану правового життя суспільства, яке характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом і рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності та правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини [2, с. 20].

Безперечно правова культура посідає важливе місце в процесі створення та функціонування правової держави. Так, якщо у суспільстві є певний рівень правової культури, то можна говорити про формування правової держави. Якщо немає цієї правової культури, то формування правової держави вкрай утруднене і пов'язане лише зі зростанням правової культури. Правова держава і правова культура органічно пов'язані між собою, а наявність демократичного громадянського суспільства є необхідною умовою формування правової культури і правової держави [3, с. 106]. До того ж, виявлення ознак високої правової культури є не лише показником високої громадської активності, але і свідченням якісно нового рівня правосвідомості громадян країни та забезпечення й дотримання в державі прав і свобод людини і громадянина [4, с. 328-329], у тому числі

одного з основоположних, гарантованих Конституцією України, права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Очевидно, що з метою підвищення рівня правової освіти населення, створення належних умов для набуття громадянами правових знань, а також забезпечення їх конституційного права знати свої права та обов'язки Указом Президента України від 18 жовтня 2001 року було затверджено Національну програму правової освіти населення. Метою цієї Програми є підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, формування у них поваги до права. В Програмі зазначається, що на державному рівні потребують вирішення питання подальшого розвитку правосвідомості населення, подолання правового нігілізму, задоволення потреб громадян в одержанні знань про право [5].

При цьому, на думку науковців, сучасний стан української правової культури можна охарактеризувати як кризовий, який потребує пошуку способів зміни такої ситуації та її вдосконалення [6, с. 63]. Однією з проблемних сфер правової культури є її рівень і стан в інформаційній сфері. Серед низки проблем у цій сфері варто виділити тенденцію до різкого падіння моральності й поваги до загальнолюдських цінностей при віртуальному спілкуванні, відсутність ефективних правових механізмів протидії порушенням прав і свобод людини і громадянина в мережі Інтернет, а також обмежені можливості судового захисту честі, гідності й приватності людини і громадянина [7, с. 6].

А враховуючи той факт, що в сучасному світі соціальні мережі й різноманітні месенджери мають значний вплив на свідомість людей, то створюється загроза формування у соціумі негативного ставлення до права. Формуванню та розвитку правового нігілізму серед українців сприяють низька правова культура населення, незадовільна якість законодавства і його декларативність, стан вседозволеності у суспільстві. Посилило кризу правової культури в Україні анексія Криму та збройний конфлікт на сході України, а згодом і повномасштабне вторгнення з боку Російської Федерації на українську територію, що спричинило глибокі суспільно-політичні перетворення в Україні, внесло суттєві корективи в життєві орієнтири кожного та спричинило ряд проблем, серед яких зневага, розчарування у владі та справедливості правових інститутів [8, с. 160].

Досягнення якісного стану юридичної охорони та захисту прав людини, у тому числі права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, є ще одним важливим показником високого рівня правової культури. Тут мова йде не лише про конституційне проголошення людини найвищою соціальною цінністю, а, перш за все, про реальне забезпечення цього конституційного положення, про

демократичне, гуманістичне і справедливе законодавство, яке відповідає міжнародним стандартам у сфері прав людини, про існування ефективних національних правових механізмів та процедур захисту прав і свобод.

Безумовно, правова культура як культурна гарантія забезпечення конституційного права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, сформувалась під впливом історичних та соціальних процесів, про що свідчить генеза розвитку цього права. Справді, перлюстрація кореспонденції та прослуховування телефонних розмов окремих осіб завжди знаходило виправдання у державних органах. Вважалося, що порушення права на таємницю кореспонденції здійснювалось задля захисту загальнодержавних інтересів.

До того ж, невисокий рівень правової культури зумовлює порушення права особи на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Через недостатню правову культуру навіть в межах однієї сім'ї відбувається втручання в приватну кореспонденцію. До прикладу, батьки можуть переглядати кореспонденцію своїх дітей, мотивуючи це батьківською опікою над ними. Досить поширеною є практика перегляду кореспонденції одного із подружжя другим, що також знаходить пояснення ніби то необхідністю запобігти обману чи подружній зраді [9, с. 159].

Для формування в Україні правової культури вищого рівня необхідна активна діяльність суб'єктів права як суб'єктів правової культури, діяльність, спрямована на створення правових цінностей, які забезпечують можливості поступального розвитку національної правової системи, підвищення ролі права в суспільстві та ефективного виконання його соціальних функцій. Вирішальним чинником при цьому є відповідальність держави як суб'єкта правової культури перед людиною за свою діяльність, яка об'єктивно вимагає розробки і реалізації науково обґрунтованої правової ідеології та правової політики [4, с. 357].

До того ж, корисним задля зміцнення поваги у суспільстві до права на таємницю кореспонденції та інших прав і свобод людини і громадянина, буде підвищення рівня освіченості населення у цій сфері. Для цього варто розробити та реалізувати певні освітні проекти як для дітей, так і для дорослих. Зазначені курси допоможуть сформувати правову культуру українців та надати правові знання у сфері забезпечення конституційного права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, особливо в сучасних телекомунікаційних мережах та кіберпросторі.

Література:

1. Аронов Ян. Правова культура юриста. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2018. №5 (17). С. 72-77.
2. Назаренко О.А. Науково-теоретична характеристика правової культури. *Право і суспільство*. 2017. №6. С. 19-23.
3. Хомишин І.Ю. Роль правової культури у забезпеченні порядку у суспільстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. №810. С. 105-109.
4. Макаренко Л.О. Теоретико-методологічні аспекти пізнання та формування правової культури: дис. на здобуття наук. ступ. доктора юрид. наук: 12.00.01 / Київ. Інститут держави і права імені В.М. Корецького, 2019. 441 с.
5. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18.10.2001 р. №992/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text>(дата звернення: 20.12.2022).
6. Сидоренко О.О. Кухарчук А.В., Ткаченко О.Р. Правова культура: поняття, склад та її стан в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 62-64.
7. Пилипчук В.Г. Актуальні питання захисту прав, свобод і безпеки людини в сучасному інформаційному суспільстві: матеріали наук.-практ. конф. *Проблеми захисту прав людини в інформаційному суспільстві*. Київ, 1 квітня 2016 р. / упорядн.: В.М. Фурашев, С.Ю. Петряєв. Київ: НДПП НАПрН України, Національний інститут стратегічних досліджень, Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, НТУУ "КПІ". Київ: Вид-во «Політехніка», 2016. 150 с. С. 6-8.
8. Уханова Н.С. Правова культура молоді в Україні. *Інформація і право*. 2019. №2 (29). С. 156-166.
9. Черевко М.О. Конституційне право людини на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та його забезпечення в Україні: дис. на здобуття наук. ступ. доктора філософії в галузі права: 081 Право / Київ. Національна академія внутрішніх справ, 2021. 255 с.

ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЙНИХ НОРМ НА УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Логвиненко Микола Іванович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету
м. Суми, Україна*

Салівон Владислава Юріївна

*студентка
Відокремленого структурного підрозділу «Роменський фаховий коледж
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана»
м. Ромни, Сумська область, Україна*

Сучасні проблеми становлення і розвитку конституціоналізму в Україні, що мають не лише практичний, але й теоретичний вимір, які досліджуються наукою конституційного права, безпосередньо пов'язані з питаннями конституційного регулювання найважливіших суспільних відносин.

Конституція України характеризується як основний, установчий закон, що містить основи суспільного ладу держави, її державно-територіального устрою, а також форми правління. Закріплює систему, а також організацію державної влади, органів місцевого управління, встановлює принципи їх функціонування. Створює умови законності та правопорядку. Встановлює основні права та обов'язки фізичних осіб, що є невід'ємною частиною держави.

Аналізуючи питання становлення громадянського суспільства, можна з'ясувати як воно впливає на цей процес через закріплення найважливіших політико-правових конституційних принципів, згідно з якими мають діяти не тільки держава, а й інститути громадянського суспільства. Аналіз також висвітлює сприяння становленню на демократичних засадах цілісної правової системи України, зорієнтованої на забезпечення прав і свобод людини і громадянина; визначення правових основ організації та функціонування найбільш важливих структур громадянського суспільства, насамперед політичних партій, профспілок, інших об'єднань громадян; сприяння структуризації суспільства, його впорядкованості, оскільки громадянське суспільство повинно бути не хаотичним, а структурно впорядкованим, діючим на засадах законності; закріплення основ

компетенції органів державної влади і органів місцевого самоврядування, в тому числі в аспекті взаємовідносин зі структурами громадянського суспільства; обмеження неприпустимого втручання держави в життя суспільства і особи.

Як показує дослідження, даний закон достатньо відрізняється від попередньої Конституції УРСР завдяки обсягу регулювання широкого кола суспільних відносин, закріпленню статусу фізичної особи, держави, органів державної влади і самоврядування та ін.

У Конституції України прямо не вживається термін «громадянське суспільство», що на думку А. Крусян, є «правовим упущенням у контексті теорії сучасного українського конституціоналізму» [2, с. 13]. Конституційні норми є вихідними початками для діяльності посадових осіб, державних органів, а також політичних партій, громадських організацій. До того ж, як наголошує О. Лотюк, саме нормами конституційного права закладається правовий фундамент побудови та розвитку громадянського суспільства [3].

Частина третя, стаття 8 Основного Закону України наголошує, що норми Конституції України є нормами прямої дії, які показують, що звернення до суду за захистом конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України гарантується їх виконанням.

Пряма дія норм конституції є категорією багатоаспектною і розглядається, зокрема, як елемент принципу верховенства права, як юридична властивість Конституції України, як конституційний принцип або принцип конституційного ладу [6, с. 138].

Можна виділити три способи впливу конституційних норм на суспільні відносини: а) безпосередній вплив (коли норми Конституції можуть застосовуватись безпосередньо без будь-якої подальшої законодавчої конкретизації чи тлумачення з боку органів конституційної юрисдикції); б) безпосередній вплив з необхідністю подальшої конкретизації (це ті норми Конституції, які можуть застосовуватись, але для своєї повної реалізації передбачають на прийняття ряду законів); в) опосередкований вплив (коли конституційна норма не може бути конкретизована, а може тільки завдавати напрям для тієї чи іншої законодавчої діяльності, або для дій тих чи інших суб'єктів суспільних відносин) [4].

Для формування будь-якої галузі права важливе значення має наявність власного методу правового регулювання. Метод регулювання складає головний фактор, який свідчить про існування самостійної галузі права.

Під методом правового регулювання розуміється сукупність прийомів і способів правового впливу на певну групу суспільних відносин.

У конституційному праві України багато уповноважених норм, і диспозитивний метод правового регулювання в системі методів правової регламентації суспільних відносин посідає важливе місце.

Диспозитивний метод регулювання конституційно-правових відносин підкреслює демократичний потенціал конституційного права України. Право на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, у виборах депутатів, право обирати і бути обраним до органів державної влади і місцевого самоврядування громадяни реалізують вільно, тобто держава в особі відповідних органів і громадянин у виборчих конституційних правовідносинах виступають рівними суб'єктами правовідносин.

Також для конституційно-правової регламентації суспільних відносин характерний і владно-імперативний метод, оскільки норми конституційного права України регламентують великий блок відносин, які базуються на владі та підкоренні, а також реалізації державними органами своїх повноважень.

Імперативний метод – це метод владних розпоряджень, заснований на заборонах, підпорядкуванні і відповідальності. Для відносин, регульованих на основі даного методу, характерна нерівність сторін або субординація (до прикладу, в системі органів державної влади).

Більшою мірою для конституційно-правового регулювання притаманне використання імперативного методу і способів, заснованих на владних засадах. Однак на відміну від деяких інших галузей публічного права, зокрема, адміністративного чи фінансового права, заснованих головним чином на імперативно-владних приписах, конституційне право широко використовує диспозитивний метод. Тому важко погодитися з авторами, які підкреслюють пріоритетне застосування владно-імперативних починань в конституційному праві, помічаючи, що «особливістю конституційного права є те, що часто зустрічається нерівність сторін – учасників конституційних правовідносин» [3].

У конституційному законодавстві є також ряд забороняючих норм. Наприклад, «ніхто не може бути примушений до участі або неучасті у страйку» у відповідності до ст. 44 Конституції України. «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [1, с. 8].

Конституційно-правовому регулюванню суспільних відносин притаманний також метод дозволу, прикладом є стаття 12: «При введенні надзвичайного стану в окремих місцевостях України Верховна Рада України має право перервати свою позачергову сесію, скликану для вирішення конкретного питання» [5, с. 9-10].

Названі методи можуть бути поділені в свою чергу на наступні способи впливу: 1) розпорядження або позитивне зобов'язання; 2) заборона; 3) дозвіл [5].

На підставі проведеного дослідження, реалізація вимог Основного Закону є найважливішим завданням держави, що спрямоване на впорядкування правового регулювання суспільних відносин, в якому і виражається основне соціальне значення Конституції як такої.

У своїй першій статті Конституція України декларує правовий характер Української держави. Розвиваючи ці програмні положення, ст. 3 Основного Закону проголошує людину та її права найвищою соціальною цінністю в Україні. При цьому права людини виступають детермінуючим критерієм, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави.

Отже, Конституція впливає на суспільство завдяки прописаним, чітко врегульованим нормам, які в рамках правового поля регулюють суспільні дії українських суб'єктів. Вона не дозволяє громадянам порушувати закони чи права інших осіб. Даний закон демонструє комфортну життєдіяльність для всіх громадян в рамках правового поля.

Література:

1. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Крусян А. Громадянське суспільство в Україні як передумова сучасного українського конституціоналізму: поняття і тенденції розвитку. *Право України*. 2014. С. 17–25.
3. Методи конституційно-правового регулювання: поняття, система, еволюція поглядів. URL: https://stud.com.ua/97691/pravo/metodi_konstitutsiyno_pravovogo_regulyuvannya_ponyattya_sistema_evolyutsiya_poglyadiv
4. Бабенко К. А. Методи конституційного регулювання політико-правових відносин. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/437-metodi-konstitutsijnogo-regulyuvannya-politiko-pravovikh-vidnosin.html>
5. Наливайко Л. Р Конспект лекцій з дисципліни «Конституційне право». [Електронний ресурс] Київ, 2016. 482 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1108/1.1.pdf>
6. Рибачук А. Застосування норм Конституції України як норм прямої дії у процесуальній процедурі розгляду судової справи. [Електронний ресурс] *Підприємство, господарство і право*. 2021. с. 138. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/5/24.pdf>

ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ЕЛЕКТРОННОГО ГОЛОСУВАННЯ

Ломжець Юлія Вікторівна

*кандидатка політичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

На сьогодні в Україні розвиток електронної демократії та електронних виборів все ще перебуває на стадії обговорення, проте саме питання впровадження електронного голосування – не нове. Правові передумови функціонування системи електронних виборів було створено запровадженням Законів України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-ХІІ, «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року № 851-ІV та «Про електронний цифровий підпис» від 22 травня 2003 року № 852-ІV.

10.06.2011 року було подано до Верховної Ради України Проект Закону України «Про Концепцію «Запровадження системи електронного голосування в Україні» № 8656. В даному документі наводилась практика застосування електронного голосування в таких країнах як Швейцарія, Естонія, Казахстан, США, Індія, Бразилія, Австралія та Південна Корея та технічні вимоги до системи голосування. Однак законопроект був відкликаний, хоча аргументація переваг впровадження такої системи залишається актуальною і в наш час.

Наступним кроком для впровадження системи електронного голосування в Україні стало ухвалення в листопаді 2017 року Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та план заходів щодо її реалізації» № 797-р. Концепція передбачала формування засад утвердження різних форм електронної демократії в два етапи.

Серед основних положень, які мали стосунок до формування системи електронного голосування на першому етапі (2017-2018 роки) передбачались такі:

- формування нормативно-правового забезпечення та забезпечення доступності інструментів електронної демократії для всіх осіб;
- удосконалення інструменту електронних петицій та консультацій, механізму відкритості інформації щодо діяльності органів державної влади;

- формування нормативних основ впровадження електронного голосування;

- розвиток електронної ідентифікації фізичних і юридичних осіб в державних інформаційно-телекомунікаційних системах [1].

В подальшому, на другому етапі (2019-2020 роки) передбачалось:

- запровадження мережевих сервісів у сфері електронної демократії та створення умов для їх належного забезпечення;

- безпосереднє впровадження електронного голосування, а також електронного виборчого процесу тощо [1].

В свою чергу, для реалізації положень у червні 2019-го уряд затвердив «План заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019-2020 роки», в якому детально прописано послідовність дій, строк їх виконання, відповідальних суб'єктів та партнерів. При цьому, створення нормативно-правової бази для забезпечення запровадження електронного голосування передбачалось у III кварталі 2020 року [2].

Частково, одним із позитивних результатів виконання плану заходів стало запровадження Постановою Кабінету Міністрів України «Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг» від 04.12.2019 р. № 1137 Порталу «Дія» – як сервісу, за допомогою якого впроваджується ідея «країни в смартфоні».

Даним положенням уряд визначив мету, завдання, функціональні можливості та суб'єктів Єдиного державного веб-порталу е-послуг «Портал Дія», зміст інформації на ньому та порядок її внесення, а також інші питання його функціонування.

У положенні також передбачалось, що з 1 січня 2020 року Єдиний державний веб-портал електронних послуг виконуватиме також функції Єдиного державного порталу адміністративних послуг. В свою чергу, веб-портал має офіційну адресу в Інтернеті diia.gov.ua, а користуватися Порталом Дія можна безоплатно без будь-якого обмеження в часі.

Серед основних завдань Порталу Дія, які мають відношення до виборчого процесу прямо або опосередковано положення визначає такі групи:

- створення та функціонування електронного кабінету користувача на веб-порталі;

- формування засобами веб-порталу, у тому числі з використанням мобільного додатка Порталу Дія, цифрових образів документів, які може пред'являти особа на смартфоні через мобільний додаток;

- надання електронних послуг (в тому числі адміністративних);

- подання електронних звернень через веб-портал тощо;

- моніторинг та оцінка якості послуг, подання скарг за результатами надання послуг, забезпечення офіційного електронного листування;

– захист даних (у тому числі персональних) зазначеного веб-порталу від несанкціонованого доступу, знищення, модифікації [3].

Не менш важливим стало нормативне запровадження в Україні функціонування системи електронної ідентифікації. Так, Постановою Кабінету Міністрів від 19 червня 2019 р. № 546 затверджено Положення про інтегровану систему електронної ідентифікації, яке встановило порядок призначення, визначення структури, функціонування інтегрованої системи електронної ідентифікації, її створення та використання.

Система є складовою частиною інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, що забезпечує електронну взаємодію суб'єктів взаємодії з користувачами системи, а власником системи є держава [4].

Ключовим елементом електронної ідентифікації стала створена Постановою Правління Національного банку України від 17 березня 2020 року № 32 Система BankID Національного банку України (далі – Система BankID НБУ).

Відповідно до положень вищенаведеної постанови, Система BankID НБУ – національна система електронної дистанційної ідентифікації, яка виконує функції облікової і забезпечує здійснення електронної дистанційної ідентифікації фізичних осіб шляхом передавання персональних даних користувачів абонентом ідентифікатором абоненту – надавачу послуг, а також здійснює облік кількості та обсягу наданих Абонентам послуг з електронної дистанційної ідентифікації [5].

Згідно інформації, розміщеної на офіційному сайті НБУ, Система BankID НБУ на сьогодні налічує 127 абонентів, з них:

– 40 банків (КБ «Приватбанк», АТ «Ощадбанк», АТ «Альфа банк», АТ «ПУМБ», Монобанк (АТ «Універсал Банк»), А-Банк («АТ «Акцент-банк»), АТ «Альянс», АТ «Банк ФОРВАРД», Акціонерний банк «Південний», АТ «Кредобанк», АТ АБ «Радабанк», АТ «Мотор – банк», ПАТ «Банк Восток», АТ «Ідея Банк» та ін.);

– 87 інших установ (порталів послуг) [6].

На сьогоднішній день у світі існують три основні форми електронного голосування:

– голосування за допомогою Інтернету (он-лайн) – виборцями використовується персональний комп'ютер з підключенням до Інтернету, який приймає голос виборця і передає його на зберігання в інший, віддалений комп'ютер;

– голосування в кабінці за допомогою «електронних виборчих скриньок» – інтерфейсом такої системи може бути сенсорний екран або сканер, який зчитує позначку, поставлену виборцем у виборчому бюлетені. Далі голос реєструється і зберігається в самому пристрої для е-голосування. Тобто громадяни голосують на своїй традиційній виборчій дільниці тільки із застосуванням інформаційних технологій;

– голосування за допомогою мобільного телефону, яке може поєднувати попередньо зазначені форми [7, с. 77].

При цьому, застосування «електронних виборчих скриньок» залишається найпоширенішою формою електронного голосування.

Таким чином, на сьогодні в Україні прийнято базові нормативно-правові акти та частково реалізовано перші технічні можливості, які можуть бути використані для подальшого майбутнього забезпечення порядку застосування електронного он-лайн голосування та електронної демократії, однак кінцева перспектива впровадження системи електронного голосування в Україні виявляється сумнівною у найближчі роки. Оскільки основною проблемою є не тільки відсутність повноцінної правової бази, а й вразливість вітчизняних електронних систем до негативних інформаційних впливів, вірусів, хакерських атак та можливості маніпуляцій і стороннього втручання у результати волевиявлення громадян.

Література:

1. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та план заходів щодо її реалізації : Розпорядження КМУ від 08.11.2017 № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
2. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019-2020 роки : Розпорядження КМУ від 12.06.2019 р. № 405-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
3. Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 р. № 1137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
4. Про затвердження Положення про інтегровану систему електронної ідентифікації : Постанова Кабінету Міністрів від 19 червня 2019 р. № 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
5. Про затвердження Положення про Систему BankID Національного банку України : Постанова Правління НБУ від 17 березня 2020 року № 32. URL: <https://bank.gov.ua>
6. Створені передумови для запровадження комерційної моделі використання Системи BankID НБУ. Національний банк України : веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua>
7. Шелудько Г.І., Електронне голосування як різновид виборчих інформаційно-комунікативних технологій: зарубіжний та вітчизняний досвід // Recent Studies of Social Sciences. Section: Politics – С. 77 (2015)

**ЕКСПЕРТИЗА ПРОЕКТІВ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ
НА ВІДПОВІДНІСТЬ ПРАВУ ЄС ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Лучанінов Ігор Володимирович

*здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна*

Інтеграція України в ЄС є стратегічним курсом розвитку національної держави, закріпленням на рівні Конституції. Основним правовим інструментом євроінтеграції є адаптація національного законодавства до права ЄС. В свою чергу, одним із ключових етапів зазначеної адаптації є проведення експертизи проектів нормативно-правових актів на відповідність *acquis communautaire*.

Л. Малюга зазначає, що контроль за відповідністю проектів нормативно-правових актів праву Європейського Союзу полягає у здійсненні такої перевірки компетентними суб'єктами та визначенні шляхів усунення таких недоліків. Такий контроль здійснюється у два етапи: на першому етапі має місце самоконтроль, тобто сам розробник проекту нормативно-правового акта має забезпечити його відповідність *acquis communautaire*. На другому етапі перевірку здійснюють компетентні суб'єкти [1, с. 56].

Органами публічної адміністрації, які здійснюють контроль за відповідністю проектів нормативно-правових актів України праву Європейського Союзу, є:

– Комітет Верховної Ради України з питань інтеграції України до Європейського Союзу – здійснює законодавчу експертизу усіх поданих на розгляд Верховної Ради проектів нормативно-правових актів (законопроектів), у тому числі Кабінетом Міністрів України та Президентом України, на відповідність міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції;

– Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України – відповідно до покладених на нього завдань проводить експертизу проектів нормативно-правових актів, інших документів, внесених Кабінетові Міністрів України, на предмет їх відповідності зобов'язанням України у сфері європейської

інтеграції, у тому числі міжнародно-правовим, та праву Європейського Союзу (*acquis EC*);

– Міністерство юстиції України – здійснює правову експертизу проектів нормативно-правових актів, одним із елементів якої є перевірка змісту нормативно-правових актів на відповідність *acquis communautaire* [1, с. 56].

Таким чином, ключовим суб'єктом владних повноважень, який здійснює експертизу проектів більшості нормативно-правових актів, є Міністерство юстиції України, адже на державну реєстрацію до Мінюсту подаються накази всіх Міністерств а інших ЦОВВ, які торкаються прав і свобод людини або мають міжвідомчий характер. Отже, саме Міністерство юстиції України здійснює адміністративно-правове забезпечення євроінтеграції на даному етапі адаптації національного законодавства до права ЄС.

Л. Орісюк зазначає, що здійсненню адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу повинно передувати приведення нормативно-правових актів суб'єктів нормотворення у відповідність до Конституції України та чинного законодавства. Так, перегляд нормативно-правових актів з метою приведення їх у відповідність до чинного законодавства здійснюється суб'єктами нормотворення, Міністерством юстиції та територіальними управліннями юстиції.

Перегляд нормативно-правового акта з метою приведення його у відповідність до чинного законодавства здійснюється шляхом проведення його правової експертизи. Складовою частиною правової експертизи нормативно-правового акта, поданого на державну реєстрацію, є також проведення експертизи на відповідність нормативно-правового акта *acquis communautaire*.

Крім того, Л. Орісюк зазначає, що при поданні на державну реєстрацію нормативно-правового акта міністерствами, іншими органами виконавчої влади подається пакет документів, у тому числі довідка про відповідність нормативно-правового акта *acquis communautaire*.

В подальшому здійснюється державна реєстрація нормативно-правових актів, у тому числі тих, які за предметом правового регулювання належать до сфер, правовідносини в яких регулюються законодавством Європейського Союзу, а саме: бухгалтерський облік, охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин, довкілля, транспорт та інші [2].

Наприклад, під час проведення державної реєстрації Авіаційних правил України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу», затверджених наказом Державної авіаційної служби України від 26.11.2018 № 1239 [3], було проведено порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України *acquis communautaire* та встановлено, що питання, які належать до сфери правового регулювання зазначених Правил, відповідають вимогам Монреальської Конвенції (1999).

Примітно, що в самому наказі Державної авіаційної служби України зазначено, що вказані Правила затверджено з метою приведення нормативно-правових актів у відповідність до законодавства України та Європейського Союзу [3].

Таким чином, проведення державної реєстрації та правової експертизи нормативно-правових актів з урахуванням *acquis communautaire* є одним з етапів приведення національного законодавства у відповідність до законодавства Європейського Союзу [2], а сама експертиза проектів нормативно-правових актів на відповідність праву ЄС є елементом механізму адміністративно-правового забезпечення євроінтеграції.

З метою прискорення процесів адаптації національного законодавства та юридичної практики до права ЄС пропонується проводити експертизу всіх проектів нормативно-правових актів на відповідність *acquis communautaire* (а не тільки тих, які згідно із чинним законодавством підлягають державній реєстрації в Міністерстві юстиції України).

Важливо також дослідити та використовувати зарубіжний досвід проведення експертизи законопроектів та проектів відомчих нормативно-правових актів на відповідність праву ЄС, чим обґрунтовується перспективність подальшого дослідження даної теми.

Література:

1. Малюга Л. Контроль за відповідністю проектів нормативно-правових актів соціального законодавства України праву Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 51-57.

2. Орісюк Л. Відповідність нормативно-правового акта основним засадам законодавства Європейського Союзу. Міністерство юстиції України. Режим доступу: https://minjust.gov.ua/m/str_8395 (дата звернення: 14.11.2022).

3. Про затвердження Авіаційних правил України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу»: наказ Державної авіаційної служби України від 26.11.2018 № 1239. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0141-19#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЛЯХ УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Малолітнева Веста Костянтинівна

*докторка юридичних наук, учений секретар
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
м. Київ, Україна*

Публічні закупівлі становлять значну частину ВВП по всьому світу: на них припадає в середньому 12% ВВП у країнах ОЕСР та до 30% ВВП у багатьох країнах, що розвиваються [1, с. 1]. В Україні щорічні обсяги закупівель становлять приблизно 13% ВВП [2]. Традиційні публічні закупівлі спрямовані на придбання державою відповідних товарів для виконання своїх функцій, порівнюючи при цьому ціну та якість таких товарів. Враховуючи значні обсяги, вони можуть виступати потужним засобом досягнення додаткових цілей, у тому числі і державної соціальної політики. За таких закупівель, які охоплюються поняттям соціально відповідальних закупівель, замовники можуть вимагати у постачальників враховувати соціальний вплив того, як їхній товар або послуга закуповується, надається або виробляється [3]. При цьому наразі в Україні стратегічна роль публічних закупівель у цьому напрямі не визначена, що яскраво підтверджено у проекті Плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України [4]. Слід вказати, що у проекті даного документа акцент робиться на закупівлях в основному лише як на механізмі забезпечення оперативного задоволення потреб та прозорого використання коштів. При цьому закупівлі можуть виступати засобом реалізації цілей майже за всіма напрямками відбудови.

Публічні закупівлі можуть виступити одним із засобів реалізації цілей Плану відновлення України за напрямом «Захист прав ветеранів війни» [5], зокрема в аспекті надання державою можливостей ветеранам безбар'єрно реалізовувати свій професійний потенціал. Слід зазначити, що наприклад після Першої та Другої Світових війн Великобританія за допомогою закупівель вирішувала проблеми працевлаштування ветеранів з обмеженими можливостями, а також решти працюючого населення з обмеженими можливостями [6, с. 258]. Наразі у США існують спеціальні федеральні програми з підтримки під час публічних закупівель малих та середніх підприємств, які не менш ніж на 51% контролюються та

знаходяться у власності одного або декількох ветеранів-інвалідів війни та відповідають ще ряду встановлених критеріїв. Для ветеранів, які назавжди та повністю непрацездатні і не можуть керувати щоденною господарською діяльністю, їхнє підприємство все одно може відповідати вимогам, якщо їх дружина (чоловік) або призначений постійний опікун допомагають у цьому управлінні [7]. Така політика у США проводиться відповідно до взятих міжнародних зобов'язань в межах Угоди СОТ про державні закупівлі, адже дані закупівлі виключені США зі свого Додатку сфери охоплення даної Угоди [8].

Україна як член Угоди СОТ про державні закупівлі не має виключень з-під дії даної Угоди, пов'язаних із підтримкою певних груп населення під час здійснення закупівель. У самому Законі України «Про публічні закупівлі» міститься лише одна нова норма, яка стосується тільки допорогових закупівель і передбачає, що такі закупівлі здійснюються без застосування порядку проведення спрощених закупівель у разі, якщо закупівля товарів і послуг здійснюється у підприємства або організації, що засноване(а) громадською організацією осіб з інвалідністю та отримало(а) дозвіл на право користування пільгами з оподаткування відповідно до законодавства. Поява даного положення у Законі України «Про публічні закупівлі» обумовлена зобов'язаннями у межах Угоди про асоціацію з Європейський Союзом (далі – ЄС) [9]. Так, відповідно до ст. 20 Директиви 2014/24/ЄС держави-члени можуть зарезервувати право брати участь у процедурах публічних закупівель для спеціальних підприємств, головною метою яких є соціальна і професійна інтеграція інвалідів та вразливих груп населення, або вони можуть забезпечувати виконання таких договорів у контексті захищених програм зайнятості, за умови, що принаймні 30% працівників цих підприємств або програм складають люди з обмеженими можливостями або працівники з вразливих груп населення. При цьому ЄС не виключає такі закупівлі з-під дії Угоди СОТ про державні закупівлі. Як вказують деякі автори, одне з пояснень такої позиції полягає в тому, що таке резервування договорів про закупівлю не виключає конкуренцію, а лише обмежує її до певних видів підприємств, які відповідають встановленим критеріям. Такі закупівлі мають бути оголошені і проведені традиційним, встановленим законодавством, способом. Таким чином, дані положення можуть бути акомодовані до правил Угоди СОТ про державні закупівлі. При цьому автор наголошує, що поняття «працівник з вразливих груп населення» не визначено, тому може охоплювати різні категорії: безробітних, молодь, колишніх правопорушників та ін. [10, с. 297, 301]. Підтримуючи та виходячи з даної позиції автора, можна припустити, що ветерани також можуть охоплюватись даним поняттям. Таким чином, внаслідок впровадження такої підтримки ветеранів як в межах допорогових закупівель, так і закупівель, що перевищують визначені Законом пороги

показники, зобов'язання України в межах Угоди про асоціацію з ЄС та Угоди СОТ про державні закупівлі не будуть порушені.

Крім того, публічні закупівлі можуть виступити засобом реалізації цілей Плану відновлення за напрямом «Повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їх інтеграція в суспільно-економічне життя держави» [11]. Враховуючи необхідність післявоєнної професійної адаптації та соціальної інтеграції жінок, які будуть повертатись із-за кордону, закупівлі можуть виступити потужним засобом забезпечення та просування гендерної рівності шляхом встановлення відповідних вимог протягом всіх етапів закупівельного процесу: планування закупівлі, кваліфікаційні вимоги до постачальників, критерії оцінки пропозицій, умови договору про закупівлю [12; 13]. У ЄС серед експертних кіл існує поняття гендерно-орієнтованих публічних закупівель, яким охоплюються закупівлі, що сприяють гендерній рівності через закупівлю товарів, робіт та послуг. Це означає, що замовники та постачальники вивчають вплив всіх закупівельних дій на потреби й інтереси жінок та чоловіків, а також розробляють і виконують договори таким чином, щоб зменшити нерівність [13, с. 4]. Такі закупівлі можуть допомогти переконатись, що заробітні плати за договорами про публічні закупівлі є адекватними та законними, а учасники дотримуються прав людини та працівника, а також соціальних вимог законодавства, що є актуальним у секторах з низькою заробітною платною [13, с. 5]. Дані вимоги є важливими також у контексті готовності людей, які повертаються в Україну, часто виконувати роботу на будь-яких умовах, чим можуть зловживати роботодавці. Крім того, гендерно-орієнтовані публічні закупівлі можуть сприяти працевлаштуванню та професійному навчанню жінок.

Таким чином, принцип соціальної справедливості у публічних закупівлях України у післявоєнний період обумовлює відхід від здійснення закупівель на основі традиційного підходу за оцінки тендерних пропозицій лише на основі порівняння ціни та якості, а передбачає досягнення додаткових цілей, визначених у програмах соціально-економічного розвитку України, у першу чергу Плану відновлення. У контексті післявоєнної відбудови одним із напрямів реформування публічних закупівель має виступати посилення їхнього стратегічного використання для реалізації цілей за напрямками, визначеними у Плані відновлення України.

Література:

1. Global Review of Sustainable Public Procurement. 2017. *UN Environment*. URL: https://www.oneplanetnetwork.org/sites/default/files/from-crm/globalreview_web_final.pdf
2. Реформа державних закупівель. *Міністерство економіки України*. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=38c083f3-2571-466a-9583-3b43c2804ad9&title=ReformaDerzhavnikhZakupivel_

3. Making socially responsible public procurement work. *European Commission*. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/69fc6007-a970-11ea-bb7a-01aa75ed71a1>.

4. Проект Плану відновлення України. (станом на 22.12.2022 р.). URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>.

5. Матеріали робочої групи «Захист прав ветеранів»: проект Плану відновлення. (станом на 22.12.2022 р.). URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/protection-of-the%20rights-of-war-veterans.pdf>.

6. McCrudden C. Using public procurement to achieve social outcomes. *Natural Resources Forum*. 2004. № 28. P. 257-267.

7. Veteran contracting assistance programs. *U.S. Small Business Administration*. URL: <https://www.sba.gov/federal-contracting/contracting-assistance-programs/veteran-contracting-assistance-programs#section-header-0>.

8. United States of America – General Notes – Annex 7. World Trade Organization. URL: <https://e-gpa.wto.org/en/Annex/Details?Agreement=GPA113&Party=UnitedStates&AnnexNo=7&ContentCulture=en>.

9. План заходів Стратегії реформування системи публічних закупівель («дорожньої карти»): Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р. № 175-р. Офіційний вісник України. 2016. № 23. Ст. 920.

10. Semple A. Socially Responsible Public Procurement (SRPP) under EU Law and International Agreements. *European Procurement & Public Private Partnership*. 2017. Vol. 12. №3. P. 293-309.

11. Матеріали робочої групи «Повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їх інтеграція в суспільно-економічне життя держави»: проект Плану відновлення України. (станом на 22.12.2022 р.). URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/return-of-temporarily-displaced-citizens.pdf>.

12. Promoting gender equality through public procurement. Challenges and good practices. *OECD Public Governance Policy Papers*. 2021. https://www.oecd-ilibrary.org/governance/promoting-gender-equality-through-public-procurement_5d8f6f76-en.

13. Gender-responsive public procurement. *European Institute for Gender Equality*. 2021. 32 p.

ЕЛЕКТРОННЕ ВРЯДУВАННЯ В РОЗРІЗІ МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА (ПРИКЛАД ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ДЛЯ ОТГ)

Михальчук Софія Олегівна

студентка III курсу

Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства

та природокористування

м. Рівне, Україна

На сьогоднішній день світ не стоїть на місці, ми є свідками великого процесу цифровізації, який передбачає втілення комп'ютеризованих норм у всі сфери нашого життя, зокрема і в управління на державному рівні. Наслідком цього є те, що ми можемо отримувати послуги в органах місцевого самоврядування не виходячи з дому, зробивши декілька кліків на смартфоні, в результаті чого економимо час та витрати.

Основним завданням електронного урядування є:

- Підвищення рівня та якості надання послуг;
- Економія часу та спрощення певних процедур;
- Підвищення ефективності контролю управлінських процесів органами державної влади та місцевого самоврядування;
- Забезпечення прозорості та відкритості, доступності інформації про роботу органів публічної влади [1, с. 37].

Фактори розвитку прогресу цифровізації обумовлюють світову тенденцію використання технологій, завдяки яким взаємодія громадян, а також муніципальних органів стає ефективнішою, ніж при використанні традиційного методу. При обробці та використанні даних електронні технології мають значні переваги перед паперовим документообігом [2]. Близько 15% паперових документів губляться при документуванні і здійсненні їхнього пошуку забирає у держслужбовців до 30% часу [3]. Збільшення потоку інформації є необхідним підґрунтям для прийому важливих рішень управлінського характеру, проте методи роботи з документами традиційного характеру стають все більше не рентабельними.

Зв'язок державного управління та електронного урядування містить в собі 4 сфери: взаємні відносини між державними органами на різному рівні; електронізація внутрішньої діяльності державних установ; розповсюдження інформації державного характеру; надання державних послуг установам та громадянам. Важливим чинником також є мотивація,

яка залучає громадян до співпраці з публічними інституціями через систему електронного урядування» [4, с. 230].

Розглянувши детальніше питання щодо реалізації електронного урядування в межах муніципального права варто зазначити, що впровадження належного електронного урядування вимагає розвитку на належному рівні технічно-матеріального забезпечення, особливо на муніципальному рівні. Нині проектами електронного урядування щодо ефективності надання послуг органами муніципальної влади є, зокрема, такі:

1. проект створення системи інформування громадськості про діяльність органів місцевого самоврядування (йдеться про створення інформаційних ресурсів, що підтримуються інформаційними базами органів місцевого самоврядування);

2. онлайн-послуги для мас-медіа (йдеться про створення систем акредитації віртуального характеру, що забезпечує доступ журналістам до онлайн заходів органів самоврядування);

3. каталог мережевих ресурсів виконавчих органів місцевого самоврядування, які забезпечують пошук та інші послуги;

4. інформаційно-довідкові бази документів органів місцевого самоврядування з відповідними інтерфейсами, що забезпечують швидкий доступ та пошук;

5. розвиток мережевих інфраструктур урядового характеру, що забезпечують ефективну діяльність щодо інформаційного забезпечення діяльності ради, виконавчих комітетів тощо у випадку кризових ситуацій;

6. створення програми створення механізму діалогу з громадянами у вигляді спеціальних онлайн форумів, де обговорюються актуальні питання;

7. підвищення ролі громадян у здійсненні управлінні, зокрема сюди входять такі процеси як: розміщення на порталах розроблення нормативних документів на кожному етапі порядку денного та засідань виконавчого комітету, створення механізму діалогу зворотного зв'язку, де на загальному розгляді подаються питання про проблеми, а громадяни мають право тим часом ставити запитання посадовцям, розроблення взаємодії громадян з комунальними службами, що дозволяє отримати інформацію про діяльність цих установ, а також створення довідників-методичок щодо питань процедури, які містять інструкцію для вирішення питань [5, с. 99-100].

Нині ми є учасниками четвертої революції технологій, де паливом для руху економічних процесів стають цифрові данні, а не нафта [6].

Детальніше розглянемо переваги електронного урядування на прикладі ОТГ: якщо говорити про керівництво ОТГ, то завдяки цифровізації збільшиться ефективність та якість прийняття відповідних рішень, що, в свою чергу, зекономить ресурси, прискориться процес прийняття рішень.

За допомогою таких процесів відбудеться велика економія часу, наприклад, для звітної роботи.

Ще однією великою перевагою електронного урядування є підтримка самої громади за рахунок прийняття рішень із залученням громадян до таких процесів як планування та виконання завдань для розвитку ОТГ. Такий крок забезпечить прозорість та зростання суспільної довіри до керівництва відповідної громади, пристосування до роботи з електронними документами, що дозволить максимально зекономити час та ресурси. Кількість та якість надання адміністративних послуг збільшиться.

Не менш важливим чинником переваг є те, що фінансування відповідної ОТГ також може збільшитися завдяки: ефективному плануванню діяльності відповідної ОТГ; збільшенню конкурентоспроможності ОТГ, що має збільшення рівня інвестицій у відповідну ОТГ; спрощення ведення бізнесу.

Щодо переваг електронного урядування для держави, громадян та бізнесу, то серед них виділяють: прозорість, зменшення корупції, прийняття громадянами участі в прийнятті важливих рішень, економія часу та ресурсів, отримання державних послуг в зручній час та місці, підзвітність і підконтрольність органів, покращення надання послуг тощо.

Електронна участь громадян в управлінні змінює сутність суспільних комунікацій, формує удосконалену систему взаємодії громадян з владою – систему електронної демократії, що визначається як комплекс інструментів, де персональні комп'ютери, ноутбуки, смартфони, інші пристрої та загальнодоступні мережі використовуються для процесу розвитку і захисту демократичних цінностей, таких як розповсюдження інформації та комунікація, відкритість, доступність, участь громадян у процесах прийняття рішень, врахування та об'єднання інтересів громадян [7].

Цифровізація – це нелегкий та до того ж недешевий процес, тому часто виникає проблема фінансування. Розвиток електронного урядування залежить від передавання необхідної інформації через мережу інтернет, однак, аналізуючи сьогодишню ситуацію, деякі села не мають належного доступу до мережі, тому була введена реформа децентралізації бюджетів ОТГ, де вони можуть самостійно розпоряджатися коштами. Проте, будемо відверті, не завжди кошти витрачаються на цифровізацію в силу того, що існують нагальні питання та проблеми. Тому є й інші варіанти фінансування, зокрема: за кошти самої громади; завдяки інвестиційним внескам юридичних осіб; субвенції на розвиток відповідної ОТГ; гранти, проекти тощо.

У кожного органу державної влади має бути відповідний сайт, де зацікавлені особи зможуть легко орієнтуватися для знаходження відповідей на запитання. Щодо його організації, то існують законодавчо визначені вимоги. Прикладом таких вимог є постанова кабінету міністрів України від 12.06.2019 року № 493 «Про внесення змін до деяких постанов

Кабінету Міністрів України щодо функціонування офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади» [8].

Підсумовуємо, що розвиток громадянського суспільства залежить від розвитку електронного урядування та ухвалених управлінських рішень в органах державної влади та місцевого самоврядування. Такі новачі економлять час і кошти, роблять прозорими і доступними процедури діяльності інституцій. Електронна демократія – основна конституційна складова електронного урядування.

Література:

1. Седікова І.О. Адміністративно-територіальний поділ: досвід зарубіжних країн та проблеми вдосконалення в Україні. *Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ*: збірник тез доповідей. 2019. С. 36-38.

2. Мужайло В.Д., Колеснікова К.С., Несененко П.П. Електронне урядування як важливий чинник державного управління в умовах децентралізації URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/63.pdf

3. Навіщо рітейлу відмовляти від паперових документів URL: <https://rau.ua/novyni/maksim-kolomiiec-vchasno-edi/>

4. Поліщук І.О., Лур'є В.К. Електронне урядування в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Соціологія. 2016. № 3. С. 229-230.

5. Куйбіда В.С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування. Монографія. Київ: МАУП, 2004. 432 с.: URL: <https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/d111.pdf>

6. Впровадження електронного урядування та електронної демократії на місцевому рівні URL: <http://sg.vn.ua/wpcontent/uploads/2019/12/Vprovadzhennya-elektronного-vryaduvannya-ta-elektronnoyi-demokratiyi-namistsevomu-rivni.pdf>

7. Впровадження електронного урядування та електронної демократії на місцевому рівні: URL: <http://sg.vn.ua/wpcontent/uploads/2019/12/Vprovadzhennya-elektronного-vryaduvannya-ta-elektronnoyi-demokratiyi-namistsevomu-rivni.pdf>

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо функціонування офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади» від 12.06.2019 року № 493 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ: КОНСТИТУЦІЙНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Музика Ярослав Іванович

*кандидат юридичних наук, в.о. доцента кафедри права
факультету управління, економіки і права
Львівського національного університету природокористування
м. Дубляни, Львівська область, Україна*

Сучасне право підлягає трансформації. Права людини як безумовні правові цінності сприймаються як беззаперечний аксіологічний атрибут. Однак і ці права підлягають змінні, особливо щодо трансформації розуміння рівності, забезпеченості прав та легітимності їх обмеження. Останнім часом з'являються багато змінних детермінант в правовому вимірі загальних принципів, які часто носять вигляд «правомірних обмежень». Для суб'єктів права з пересічним рівнем правосвідомості вони позиціонуються з класичною формою нерівності та дискримінації.

Такий загальний висновок слід розглядати в розрізі окремих прав людини. Політичні права є основою демократизації суспільства та верховенства права, тому їх реалізація є дуже важливою для державно-правових інтересів. На прикладі політичного права на громадські об'єднання слід розглянути сучасну зміну ідеологічного виміру цього права.

Важливим конституційним принципом свободи об'єднань має стати їх реальна віддільність від публічної влади. Через право на громадські об'єднання реалізуються інтереси не держави, а громадянського суспільства. Розглянемо приклад Китаю. Уряд Китаю прийняв модель «тотального контролю» управління соціальними організаціями в епоху тоталітаризму до «Відкриття та реформ», не залишаючи майже жодного простору для виживання соціальних організацій, оскільки КПК вважала громадські організації «революційними» і «деконструктивний». Китайці прийняли поступову систему контролю для управління соціальними організаціями в епоху авторитаризму після «Відкриття та реформ», ставлячись до соціальних організацій по-різному відповідно до їх загроз для правлячого порядку та їхньої користі для економічного розвитку, тому що КПК розглядає громадські організації як «складну», але «допоміжну» силу[1]. Проте партія має суттєвий вплив на громадські організації. Тому, не дивлячись на послаблення, вказувати на те, що в цій країні існує реальне право на асоціації в контексті ліберальних цінностей ми не можемо.

На міжнародному рівні існує потужна правова база, яка регулює право на свободу асоціацій і закладає основу національного законодавства. Законодавство про визнання права на об'єднання осіб невід'ємною частиною громадянського суспільства. Важливе значення мають Конституція України та низка законів щодо розуміння правових засад діяльності громадських об'єднань, які складають, серед іншого, передумови для впливу на правову культуру як основу становлення громадянського суспільства в Україні.

Конституція України у статті 36 визначає, що «громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [2].

В Україні досліджуване право захищене на конституційному рівні та функціонує спеціалізований акт законодавчої сили – Закон України «Про громадські об'єднання»[3]. Він визначає правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання, порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських об'єднань. Конституційна доктрина визначає багато принципів функціонування об'єднань, прийнятним є те, що законодавчі положення імплементували позитивні правові стандарти, зокрема стаття 3 Закону визначає принципи утворення і діяльності громадських об'єднань: 1) добровільності; 2) самоврядності; 3) вільного вибору території діяльності; 4) рівності перед законом; 5) відсутності майнового інтересу їх членів (учасників); 6) прозорості, відкритості та публічності.

Сьогодні, в залежності від нового підходу до управління, акт голосування втратив свої первинні особливості, вибори перестають бути єдиним інструментом участі в представницькій демократії та змінюється розуміння демократії, яка дозволить громадянам брати активну участь у політичному та суспільному житті, такі методи переважають. З цієї причини громадські організації отримують суттєве значення у ліберальній демократії.

Значення громадських об'єднань значно зросло останнім часом. Пандемічна загроза стала тим каталізатором, що сформувала актуалізацію досліджуваного права у нових вимірах.

Ситуація останнім часом полягає в наступному. 30 січня 2020 року Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) оголосила спалах COVID-19 «надзвичайною ситуацією в галузі охорони здоров'я, що викликає міжнародне занепокоєння». Відтоді, щонайменше 89 країн оголосили надзвичайний стан. Використовуючи свої нещодавно отримані виконавчі

повноваження, уряди країн запровадили обов'язкові карантинні обмеження, карантини та комендантську годину, розширили нагляд і закрили кордони. Право на свободу, право на недоторканність приватного життя, свободу пересування та свободу зібрань, асоціацій і вираження думок, є лише скупим переліком з усього масиву прав, обмежених під лозунгом «залишайся вдома, рятуй життя». Занепокоєння, як і завжди з винятковими режимами, полягає в тому, що після завершення пандемії уряди країн будуть і далі утримувати надзвичайні повноваження [4, с.269].

Зокрема, по-перше, пандемія COVID-19 виявила та посилила величезну кількість недоліків функціонування та прийнятих рішень органами публічної влади та, як наслідок, несла загрозу громадянським і політичним правам, яку накопичили сучасні держави.

По-друге, пандемія продемонструвала, що дуже мало засобів та методів залишається у громадськості при лімітованих механізмах з боку держави обмежувати публічну діяльність з метою охорони громадського здоров'я. Громадські організації одні з небагатьох що мали потенціал контролювати та кидати виклик виконавчій владі, особливо під час криз.

По-третє, правозахисні неурядові організації мають потенціал витіснити більш радикальні вимоги економічної справедливості і таким чином служити реакційним, а не революційним цілям.

Окрім пандемічної загрози вагомим фактором актуалізації права людини на об'єднання, стала реформа децентралізації. Місцева влада отримала більші повноваження, територіальна громада стала центром життя мешканців, тому створювані організації виступають нині потужним громадським механізмом допомоги органам місцевого самоврядування.

З погляду загальнотеоретичної юриспруденції, право на громадське об'єднання виступає формою реалізації представницької демократії. Вона включає інституціоналізовані форми взаємодії держави і громадянського суспільства. Колективна реалізація прав через створення громадянами громадських організацій є найкращим способом здійснювати права і свободи, а також задовольняти різноманітні інтереси. Громадські об'єднання є основними суб'єктами громадянського суспільства з огляду на їх цілі, завдання та правовий статус.

Право на громадські об'єднання закріплені на рівні міжнародного, у тому числі «м'якого» права, а також на конституційному та законодавчому, що вказує на належну його нормативну гарантованість.

Література:

1. Yu, J., Jia, H.H., Lin, D. The Evolution of the CPC's Conception of Association and Regulation of Social Organizations in China. *Int J Semiot Law* 2018. Vol. 31. P. 929–955

2. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.11.2022).

3. Про громадські об'єднання: закон України від 22 березня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 05.11.2022).

4. Seyhan E. Pandemic Powers: Why Human Rights Organizations Should Not Lose Focus on Civil and Political Rights, *Journal of Human Rights Practice*, Volume 12, Issue 2, July 2020, P. 268–275 URL: <https://doi.org/10.1093/jhuman/huaa035>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-58>

ЛЮСТРАЦІЯ ЯК ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ТА УПРАВЛІНСЬКИЙ ФЕНОМЕН

Ніколаєнко Наталія Олександрівна

*докторка політичних наук,
професорка кафедри адміністративного та конституційного права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Тимошук Єлизавета Ігорівна

*студентка I курсу факультету морського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Державницька та політична система сучасної України з 1991 р. потребувала змін та трансформацій, найякіснішою формою подібних перетворень повинна була стати люстрація. Проте останнім часом вживання терміну «люстрація» стало все рідше, і сам процес, який в 2014-2015 рр. відбувався разом з створенням законодавчої бази, підтримкою громадян, в 2018-2019 рр. був майже зведений нанівець, але потрібно констатувати, що повномасштабна російсько-українська війна в чергове актуалізувала люстраційні процеси в контексті протидії колаборації та іншим деструктивним елементам.

Проблемою сучасного розвитку є те, що Українська держава досі не позбулася тенденцій посткомуністичного режиму, і це впливає на сучасний розвиток України. Революційні події в Україні 2014 року та російська військова агресія сутнісно вплинули на формування і структуру; до

Революції Гідності слово «люстрація» носило лише описовий характер та мало тільки теоретичне значення, але впродовж 2014-2019 рр. відбувалася зміна парадигми влади. За короткий проміжок часу були створені люстраційні комісії, прийнято ряд законопроектів (Закон «Про очищення влади», Закон «Про відновлення довіри до судової системи України», тощо). В 2014 році були усі підстави стверджувати, що держава стала на шлях кардинальних змін, і завдяки люстраційним перетворенням матимемо реформовану демократичну державу, але кардинальних змін не відбулося і люстрація стала лише технологією впливу, хоча першооснову було закладено.

Актуалізувалося питання люстрації тільки після Помаранчевої революції 2004 року, коли до влади прийшов Віктор Ющенко. Відповідний законопроект до Верховної Ради вносив Левко Лук'яненко, у 2005 році – Олег Тягнибок, а у 2012 році – Андрій Давиденко, Ярослав Джоджик та Іван Заєць. І хоча досвід зарубіжних країн показує, що такі нормативні акти є об'єктивно необхідними для реального утвердження демократичних традицій, жоден із законопроектів тоді не було прийнято внаслідок неодноразового блокування зі сторони політичних та олігархічних кланів. Ще більшого світла на цю ситуацію пролило оприлюднення результатів дослідження «Люстрація або Україна під владою КДБ», проведеного у межах широкомасштабного громадянського інформаційного проекту. Згідно з ними, практично кожен п'ятий український держслужбовець має критичну ймовірність співпраці з Комітетом державної безпеки [2].

Досі значна частина архівів Комітету державної безпеки залишалася закритою, а частково відкривати архіви розпочали саме за часів президентства В. Ющенка, що дозволило організувати процес над організаторами Голодомору. Разом із тим, недоступною є інформація щодо більшості теперішніх державних чиновників, народних депутатів, що дозволяло використовувати такі документи для шантажу, особливо, коли людина опиняється на найвищій посаді [2].

У 2014 році питання люстрації отримало новий шанс для практичного втілення, і знову ж таки – лише внаслідок революційних подій. Саме після Революції Гідності, що сколихнула всю країну наприкінці 2013 – початку 2014 рр., з'явилася критична необхідність та реальна можливість прийняття законів про очищення влади. Одним із ключових гасел Майдану стало гасло «Люстрація!», що його і досі відстоюють невдоволені повільністю впровадження цього процесу. Так на тлі соціально-політичних непорозумінь актуалізувалася нова «стара» проблема, що полягає у докорінному реформуванні державного апарату, заміні чиновницьких та службових крісел новими обличчями, які здатні змінити систему влади.

У контексті російської військової агресії, можна впевнено говорити про нагальну потребу в оновленні влади шляхом люстрації після її припинення

та початку демократичних перетворень. Громадськість вимагає реалізації цього процесу в усіх гілках державної влади та на всіх її рівнях, виходячи з принципів його прозорості та неупередженості. Саме на оновлений управлінський апарат покладаються надії на проведення якісних європейських реформ. Сутність поняття «люстрація» з часом набувала більш сучасного розуміння. Згідно класичному тлумаченню, люстрація (від латинського *lustratio* – очищення через жертвопринесення) – це очищення влади від старих кадрів, заборона функціонерам попередньої влади займати посади в державному апараті, обиратися у представницькі органи, бути суддями, інколи навіть займатися викладацькою діяльністю тощо [1].

Також люстрація – це політична форма легітимації нового державного режиму – демократичного або тоталітарного. Вона здійснюється не обов'язково в строгих юридичних рамках, оскільки її мета носить переважно характер ідеологічного протистояння нової і старої правлячих еліт [4].

Згідно із Законом України від 16 вересня 2014 року #1682-VII «Про очищення влади» люстрація – це встановлена законом або рішенням суду заборона протягом десяти років окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Також законом визначено категорії осіб, щодо яких застосовується люстрація, і критерії її здійснення [7].

Тобто основною метою люстрації відповідно до вітчизняного законодавства є усунення осіб, які через свою неправомірну поведінку в минулому могли б становити небезпеку для новоствореного нестабільного демократичного суспільства, з посад у центральних і місцевих органах влади. Таким чином аналіз даного Закону свідчить, що в Україні люстрація є способом відповідальності визначеної категорії осіб [8].

Люстрація у сучасному тлумаченні може набувати доволі різних видів залежно від сфер застосування. Так, прийнято розрізняти державний, економічний та політичний види люстрації.

Протягом усього періоду незалежності в українській політичній верхівці завжди знаходилися представники російської п'ятої колони. Комуністичні функціонери стали представниками української політичної, державної еліти, тобто швидко перефарбувалися та продовжували керувати державою, несучи злочинну і ворожу ідеологію. Повертаючись до п'ятої колони нашого парламенту крізь призму років можемо простежити як швидко проросійський істеблішмент змінював партійні кольори. Така політична мімікрія промосковських політиків продовжується протягом більше, ніж 30 років: Комуністична партія України, Прогресивна соціалістична партія України, Партія Регіонів, Опозиційний блок, ОПЗЖ та інші. Назви партій та фракцій у місцевих радах та Верховній Раді мінялися, а ключова ідеологія залишалася. Проросійські партії несуть реальну

загрозу національній безпеці, а в контексті сучасних військових подій в цьому пересвідчилися і фахівці, і пересічні громадяни.

Після перемоги України і закінчення російсько-української війни будуть призначені парламентські, а можливо, і президентські вибори. Задля захисту нашого суверенітету і національних інтересів держава має не лише працювати над тим, щоб державні зрадники не могли балотуватися, а й не допустити створення нових проросійських партій та анклавів проросійських агентів. Верховна Рада України спроможна ухвалити найдосконаліше законодавство, прописати про заборону партій на десятки сторінок, врахувати всі деталі, але є ризик того, що ці партії почнуть відроджуватися в інших форматах. Після двох революцій громадяни були впевнені, що проросійських партій де-факто і де-юре не існуватиме, але цього не сталося. Тому на перспективу доцільно врахувати та законодавчо закріпити люстраційні процедури стосовно керівного складу та членів проросійських партій, як приклад, Партії регіонів, Комуністичної партії, ОПЗЖ.

Для того, щоб мінімізувати вплив антиукраїнських політичних об'єднань в парламенті потрібно розробити законодавчу базу, яка не допустить політичний скандал 2016 року. Коли впродовж 6 років Комуністична партія України з успіхом судилася з нашою державою і продовжувала вести свою антиукраїнську політику, а лідер партії Петро Симоненко мав можливість виступати на міжнародній арені у ролі пропагандиста [9].

Для деяких країн процедура зміни та реформування влади шляхом люстрації подекуди мала жорсткий характер, а де й більш м'який. Проте будь-який досвід проведення очищення влади, будь то негативний чи позитивний, є наглядним прикладом для України і можливістю синтезувати його, застосовавши до свого становища лише найкращі риси.

В українських реаліях питання люстрації стало не просто питанням очищення влади, а ще й питанням національної безпеки та державного суверенітету. Війна із зовнішнім агресором на сході України та анексія Криму Російською Федерацією стали з одного боку факторами поглиблення економічної кризи, постійної внутрішньої нестабільності та гальмування реформаторських процесів, а з іншого боку стали факторами національного єднання та спалаху волонтерського руху в Україні, факторами пробудження політичної та громадянської активності громадян.

Література:

1. Грамотнев В. Люстрація – очищення через жертвопринесення? ІСД «Нова Україна», URL: <http://newukraineinstitute.org/new/477>.
2. Громадянський люстраційний комітет, URL: http://lku.org.ua/lustration_concepts.

3. Горбач Д. Декомунізація Східної Європи: чи тим шляхом іде Україна? URL: http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2015/11/10/7040071/view_print

4. Дейниченко В. Концепція перманентної люстрації (очищення) влади в Україні, URL: <http://kds.org.ua/presentation/dejnichenko-vf-lyustratsiya-permanentnaya-kontseptsiya>.

5. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення, монографія, авторський колектив: Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І., Львів : Сполом, 2020, С. 61-70.

6. Доброшинська І. Гра в люстрацію <http://studway.com.ua/lustration/>.

7. Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 р. № 1682–VII ВР, URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.

8. Кравчук В. Інститут люстрації як елемент публічного контролю: юридичний аналіз URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/9-2016/kravchuk.pdf>

9. Комуністична партія все ще не заборонена та збирає мільйонні внески, 2020, URL: <https://www.chesno.org/post/3936/>.

10. Ніколаєнко Н.О., Використання досвіду люстрації в країнах Вишеградської четвірки в контексті боротьби з адміністративним ресурсом в Україні. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія «Міжнародні Відносини», 2018, № 378 (5), 31-37.

11. Mahda Y. Russia's hybrid aggression: lessons for the world, Київ: Каламар, 2018, 284 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-59>

МІСЦЕ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Новікова Таїсія Миколаївна

студентка II курсу факультету прокуратури

*Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Сьогодні рішення Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) дедалі більше «входять у правове життя» нашої держави [1]. В контексті розкриття обраної проблематики, слід зазначити про те, що Україна, приєднавшись до Європейської конвенції про захист прав людини та

основоположних свобод (далі – Конвенція), взяла на себе зобов'язання щодо її виконання та впровадження у вітчизняну правову систему. Таким чином, доцільно вести мову про те, що запровадження конвенційних норм «вимагає» не лише дотримання принципів та ідей, які закладені у цьому міжнародному документі, у внутрішню правову систему, але і реальне впровадження рішень ЄСПЛ, які приймаються у зв'язку із порушенням державою-учасницею норм Конвенції. В цьому контексті мова йде про органічний зв'язок Конвенції та рішень ЄСПЛ, що обумовлено тим, що Конвенція передбачає функціонування Суду як субсидіарного інструменту, механізму для забезпечення ефективного реального захисту прав, свобод, законних інтересів людини, при цьому основна відповідальність за їх гарантування покладається на національні правові системи. Конвенція у ст. 1 «передбачає», що саме країни-учасниці беруть на себе обов'язок щодо забезпечення кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, прав і свобод, передбачених Конвенцією [2].

Окрім цього, слід акцентувати увагу на тому, що ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» закріплює імперативне положення щодо визнання Рішень ЄСПЛ джерелом права для суду [3], хоча традиційний підхід до визначення джерел права в романо-германській правовій сім'ї не відносить судовий прецедент (в будь-якому його вигляді) до джерел права взагалі, в тому числі і адміністративного.

Існує думка, що для зарахування судових рішень до джерел права, в тому числі й адміністративного, необхідне їх визнання такими зі сторони держави, яке може міститися безпосередньо в тексті закону або бути вираженим за містом закону [4]. Основна увага в наукових публікаціях приділяється ч. 2 ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України, де зазначено, що суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини [5].

Найбільш дискусійними є питання правової природи рішень ЄСПЛ. Деякі автори зараховують їх до категорії інтерпретаційних, які тлумачать Конвенцію [6]. Інші автори пропонують розглядати рішення ЄСПЛ в аспекті судового прецеденту [7]. Відповідно до цієї позиції, більшість вчених, які визнають рішення ЄСПЛ актами, що містять норми права, схильні бачити в них саме судові прецеденти. Як правило, під поняттям «прецедент» розуміють судові рішення у конкретній юридичній справі, якому надається сила норм права і яким керуються при вирішенні подібних справ. Це визначення можна застосувати і до рішень ЄСПЛ. Вважаємо, що в кожному рішенні, що приймається Судом, містяться правові норми, вони можуть формуватися вперше, а можуть повторювати сформовані правові позиції з колишніх рішень. При цьому, Європейський суд, як правило, посилається на останнє рішення, що містить ту чи іншу норму, а не на те рішення, де ця норма сформульована вперше.

У форматі посилання на Конвенцію та практику ЄСПЛ слід констатувати неоднорідну судову практику. В одній частині судових рішень суди обмежуються лише загальним згадуванням окремих положень Конвенції, в іншій частині судових рішень можна побачити вказівку на ту чи іншу статтю без пояснення значення та обґрунтування її застосування при розгляді відповідної справи. Існують також судові рішення, в яких судді в мотивувальній частині обмежуються лише узагальненими фразами: «це суперечить принципу правової визначеності», «відповідно до рішень ЄСПЛ» тощо. Судді також можуть «підміняти» мотивувальну частину судового рішення відповідною практикою ЄСПЛ. Так само в літературі вказують й на інші проблеми використання практики ЄСПЛ, зокрема в адміністративному судочинстві. Приміром, вибірковість застосування практики ЄСПЛ, порушення так званого юрисдикційного критерію, де фабула справи у рішенні ЄСПЛ відрізняється від фактичних обставин, які досліджуються вітчизняними суддями при вирішенні публічно-правового спору у відповідній адміністративній справі, хоча і в цьому рішенні ЄСПЛ і в рішенні відповідного адміністративного суду застосовується один і той же правовий принцип [8].

Тим не менш, практика ЄСПЛ відіграє вирішальну роль в частині тлумачення основних засад забезпечення реалізації та захисту прав особи в державі. Можна зробити висновок про те, що сьгодні рішення Європейського суду з прав людини можуть бути визнані продовженням Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка визнається одним із основних джерел сучасного вітчизняного адміністративного права. І якщо до цього часу законодавство чітко встановлювало, що саме суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права, то після набуття чинності Законом України «Про адміністративну процедуру» питання віднесення практики ЄСПЛ до джерел адміністративного права заграє новими фарбами. Адже в ст. 3 Закону України «Про адміністративну процедуру» вказано, що адміністративна процедура визначається Конституцією України, цим Законом та іншими законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [9]. Так що наукові розвідки цього питання продовжуються.

Література:

1. Ніконорова К.Ю. Рішення європейського суду з прав людини як джерело адміністративного права. *Право і суспільство*. 2020. № 1. Ч. 2. С. 73-78. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/1_2020/part_2/15.pdf (дата звернення 02.11.2022).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 02.11.2022).

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: закон України від 23.02.2006 N 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

4. Цуркаленко Ю.В. Визнання судових рішень джерелом адміністративного права як необхідність забезпечення принципу верховенства права. *Форум права*. 2015. № 4. С. 297–301.

5. Кодекс адміністративного судочинства: Закон України від 06.07.2005 № 2747-15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15> (дата звернення: 03.11.2022).

6. Ісмайлов К.Ю. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на систему джерел права України. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 75–80.

7. Попов Ю.Ю. Прецедентне право у контексті загальнообов'язковості судових рішень та українські перспективи. *Форум права*. 2010. № 3. С. 351–363.

8. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/in/she/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html> (дата звернення: 03.11.2022).

9. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 49. Ст. 2675 (дата звернення: 20.12.2022).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-60>

МУНІЦИПАЛЬНА РЕФОРМА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Павлович-Сенета Ярина Павлівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін

Інституту права

Львівського державного університету внутрішніх справ

м. Львів, Україна

24 лютого 2022 року сучасна історія української держави кардинально змінилася, у зв'язку з повномасштабною військовою агресією Російської Федерації проти України та запровадження в Україні воєнного стану [1]. Введення в Україні воєнного стану змінило функціонування та розвиток суспільних відносин в усіх сферах суспільного життя. Особливу

відповідальність за таких умов було покладено на органи державної влади та місцевого самоврядування. Відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», органи місцевого самоврядування і далі здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України, цим та іншими законами України. Військове командування разом із Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування має забезпечити передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходи й повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави [2].

Незважаючи на воєнний стан, більшість реформ, що мають місце в Україні, так чи інакше продовжили свій розвиток у напрямку європейської інтеграції. Це стосується і територіальної реформи та реформи місцевого самоврядування. Основним її змістом є децентралізація влади та формування об'єднаних територіальних громад, як основних суб'єктів місцевого самоврядування, а також створення передумов для їх самодостатнього та економічно ефективного розвитку [1].

Основне завдання реформи – створити умови для розвитку громад та наблизити послуги до людей шляхом формування спроможних громад, передачі більшої частини повноважень на базовий рівень управління та чіткого розмежування функцій між рівнями управління, а також гарантувати належне ресурсне забезпечення місцевого самоврядування [2, с. 25].

Однак, процес реалізації реформи пов'язаний з низкою потенційних викликів і ризиків у сфері соціокультурної політики, ефективного управління та розвитку дієвого політичного плюралізму в громадах, серед яких:

- посилення соціально-економічних диспропорцій;
- обмежений контроль за виборами;
- невиконання поточних зобов'язань;
- національні меншини;
- законодавчі питання: існують потенційні ризики, пов'язані із законністю діяльності органів місцевого самоврядування, які можуть виникнути при слабкій системі контролю за їх діяльністю;
- управління та компетентність;
- формування нової соціальної ідентичності;
- нечіткий розподіл повноважень: потенційним ризиком може залишатися питання прийняття рішень в рамках повноважень об'єднаних громад, ступінь їх легальності та легітимності [3, с. 54].

Серед переваг децентралізації варто назвати поживлення економічної активності на місцевому рівні, у сфері обслуговування створюються робочі місця, які раніше не були характерні для сільської місцевості. Спостерігається підвищення якості послуг, що надаються на рівні громади.

[4, с. 125]. Розвитку сприяє також розробка спільних стратегій в громаді, залучення членів громади до процесу прийняття і виконання рішень. В рамках децентралізації громада планує свій стратегічний розвиток. Відбуваються засідання, на які приходять люди: місцевий бізнес, місцеві депутати, наукові діячі, представники місцевих еліт. Внаслідок різноманітних обговорень з'являється ідея, що своєю чергою вписується в стратегію. Як тільки озвучується ідея, що відповідає стратегії розвитку, з'являються зацікавлені бізнесмени чи інші суб'єкти, які зацікавлені в тому щоб її реалізувати. Таким чином, ще на стадії розроблення стратегії, місцеві мешканці вже прагнуть реалізувати висунуті ідеї. Тобто, відбувається генерація така» (інтерв'ю, Київ). Таким чином, в рамках реформи створюються умови для співпраці громад, визначаються процедури і можливості реалізації спільних проєктів в сфері культури, розвитку спорту, освіти, медицини [5, с. 71].

На початку процесу децентралізації в громадах поширювались міфи і стереотипи щодо:

- ліквідації в ході об'єднання громад об'єктів соціальної інфраструктури в селах, скорочення інфраструктури освіти, медицини, сфери послуг;
- обмеження можливостей для представництва інтересів населених пунктів, відсутність депутатів у складі органів самоврядування об'єднаних громад, втрати політичного контролю над процесом управління;
- невиконання в ході об'єднання громад, які існували раніше, домовленостей соціального характеру, недостатнього фінансування інфраструктури та інших місцевих потреб;
- слабкого доступу членів громади до адміністративних послуг.

Одним з ризиків в ході об'єднання громад була проблема нестачі довіри членів громад до виконання новими органами місцевого самоврядування соціальних зобов'язань по відношенню до представників фінансово слабких громад. У деяких регіонах ці проблеми були вирішені підписанням меморандумів між громадами та органами самоврядування, де було конкретизовано зобов'язання в соціальній сфері (освітлення вулиць, доріг, ремонт шкіл і тощо). Зокрема, в Дніпропетровській області такі меморандуми, з чітким планом дій і зобов'язаннями сторін, було затверджено на сесіях громад, що існували до об'єднання. Меморандуми приймалися на п'ять років, але відвітувати депутатам потрібно було через два роки. Пропонувалося виконати певний план дій: які вулиці висвітлити, які дороги відремонтувати, які садки, школи чи будинки культури збудувати. Тобто, перелік робіт, які повинні бути виконані. Таким чином, було закріплено виконання зобов'язань владою новоствореної ОТГ [5, с. 88].

Опір суспільства процесу об'єднання громад було також викликано побоюваннями щодо представництва громад після виборів в новому

представницькому органі ОТГ. В окремих регіонах висловлювалися побоювання, що в результаті виборів окремі громади можуть не отримати представництва, а також побоювання з приводу корупції в час виборів з боку різних політичних сил. Занепокоєння щодо відсутності представництва також могло актуалізувати питання, пов'язані з діяльністю бізнесу або потенційними проблемами перерозподілу ресурсів. У той же час проти об'єднання виступали сільські голови, які боялися втратити першість і владу [5, с. 89].

Одним із ризиків децентралізації є наявність ризику соціально економічної диференціації між багатими і біднішими громадами. Особливо ці ризики зросли із припливом ресурсів у ті громади, які об'єдналися першими, та залишило позаду ті громади, що затрималися з об'єднанням. Адже новостворені ОТГ змогли отримати державну субвенцію для формування інфраструктури громад [6, с. 45].

Ще одним ризиком перспективного розвитку ОТГ є неефективна або відсутня система контролю над органами місцевого самоврядування з питань законності їх діяльності та неефективна судова і правоохоронна системи. Створення інституту префектів, як суб'єктів ефективного нагляду за конституційністю та законністю рішень органів місцевого самоврядування, може суттєво вплинути на законність діяльності місцевої влади. Однак їх призначення загальмувалося через зупинки конституційної реформи в сфері децентралізації, що зумовлює додаткові порушення закону в процесі проведення реформ на місцевому рівні [7, с. 49].

Нечітко визначене законом коло повноважень місцевих представницьких органів, залежно від політичної ситуації може сприяти прийняттю місцевими органами влади рішень, що не співвідносяться з їх компетенцією (наприклад, питання безпеки, мовна політика держави, європейська інтеграція), в умовах відсутності належного контролю з боку центральних органів влади і правоохоронних структур. Хоча нелегітимні рішення органів місцевого самоврядування в 2006 і 2010 роках приймалися і без процесу об'єднання громад, коли політичні сили маніпулювали органами місцевого самоврядування для мобілізації електорату з метою дестабілізації ситуації [8, с. 34].

Підсумовуючи варто зазначити, що реформа децентралізації передбачає отримання органами місцевого самоврядування різних рівнів – громади, району, області – повноважень, а для реалізації повноважень – необхідні ресурси. Буде впроваджена відповідальність органів місцевого самоврядування перед виборцями за ефективність своєї роботи, а перед державою – за законність. Серед законопроектів, які підготовлені в рамках реформи, закон про добровільне об'єднання громад і про співпрацю між ними. Ці закони визначають механізм вирішення простих загальних проблем зусиллями громад. Але чим сильнішими, заможними (гроші,

ресурси) будуть громади, тим більше функцій вони зможуть виконувати для мешканців і розвитку своїх територій. У разі стабілізації військової ситуації в Україні, з метою підвищення ефективності муніципальної реформи, слід забезпечити: розробку і прийняття перспективного плану об'єднання територіальних громад із повноцінним включенням географічної, економічної, культурної, етнічної, рекреаційної та іншої специфіки громад; поширення адекватної роз'яснювальної інформації про доцільність та переваги процесу об'єднання територіальних громад; організацію навчальних семінарів для службовців органів місцевого самоврядування та представників громадськості щодо різних аспектів реформи. В перспективі майбутніх досліджень має бути вивчення і аналіз досвіду процесу об'єднання територіальних громад в Україні.

Література:

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
2. Адміністративно-територіальний устрій України. Проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення / заг. ред. В. Г. Яцуби. Київ: Секретаріат КМУ, 2003. 321 с.
3. Практичний посібник з питань формування спроможних територіальних громад. Київ: Асоціація міст України, 2020. 140 с.
4. Пухтинський М.О. Проблеми децентралізації: національний та міжнародний досвід. *Збірник матеріалів та документів*. Київ: Атіка – Н, 2016. 744 с.
5. Розвиток міжмуніципального співробітництва: вітчизняний та зарубіжний досвід / за ред. Толкованова В.В. Київ: «Крамар», 2019. 249 с.
6. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь. Наук. ред.: Е.М. Лібанова, М.А. Хвесик. ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». Київ, 2016. 776 с.
7. Євдокімов О.В. Забезпечення сталого розвитку територіальних громад. *Комунальне господарство міст: науково-технічний збірник. Серія: Економічні науки*. 2017. Випуск 138. Харків: Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова. С. 48-51.
8. Місьцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації / за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю.В. Ковбасюка. Київ: НАДУ, 2016. 128 с.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Пилипюк Аліна Олексіївна

студентка III курсу

Навчально-наукового інституту права

*Національного університету водного господарства
та природокористування*

м. Рівне, Україна

На сьогоднішній день по всій території України запроваджений воєнний стан, що розпочався 24 лютого 2022 року внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. Війна спровокувала низку криз, які серйозно ускладнюють функціонування держави. Це стосується і органів місцевого самоврядування, які попри все забезпечують потреби населення громад.

На нашу думку, саме від муніципальних інституцій та рівня їх ефективності буде залежати, наскільки життєздатним буде населений пункт в умовах військової агресії. Питання забезпечення реалізації повноважень органів місцевого самоврядування в таких складних умовах є вкрай важливим, оскільки саме на ці органи покладається вирішення великої частини суспільних справ.

Система локальних самоврядних органів є складною і комплексною та включає в себе певні елементи. У ратифікованій Україною Європейській Хартії місцевого самоврядування закріплено: «Система місцевого самоврядування – це сукупність форм здійснення і власне суб'єктів місцевого самоврядування, через які реалізуються функції і повноваження територіальних громад» [1, с. 125].

З 2014 року і по нинішній день місцеве самоврядування трансформується в рамках реформи децентралізації влади. Відбувається процес передачі владних повноважень і бюджетних надходжень від центральних органів державної влади до органів місцевого самоврядування [2, с. 26].

Вважаємо, суттєвим в рамках цієї реформи можна вважати об'єднання сільських, селищних і міських рад у територіальні громади, які мають більші ресурси та, врешті, здатність до автономії. Сьогодні, під час війни, ця реформа дозволяє населеним пунктам спільно справлятися з проблемами, в повному обсязі реалізувати інтереси населення через функції та повноваження муніципалітету. Окрім цього, наразі місцеве населення в змозі вирішити проблеми самостійно, без очікування

розпорядження від центральної влади. Проте, це тільки проміжні успіхи реформи децентралізації. В «Аналітичному звіті за результатами оцінювання ефективності застосування окремих законодавчих актів щодо децентралізації влади в Україні» вказано, що дана реформа ще не є повністю завершеною та потребує прийняття нових законодавчих актів та внесення змін до вже діючих [3]. Однак, після початку повномасштабної війни в Україні досвід подолання криз під час пандемії COVID-19 та децентралізація влади дозволили зберегти на високому рівні діяльність самоврядних та державних інституцій.

Разом з тим, у статті 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» зазначено, що: «на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, цивільного захисту, оборони, громадського порядку та безпеки, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації» [4]. Відповідно до вищезазначеного закону військові адміністрації населених пунктів можуть утворюватися в одному чи декількох населених пунктах, в яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи не здійснюють покладені на них законодавством повноваження, у тому числі внаслідок фактичного саморозпуску або припинення їх повноважень згідно із законом чи фактичного невиконання їх.

В свою чергу, самостійно або із залученням органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, військового командування разом із військовими адміністраціями можуть запроваджувати певні законодавчо закріплені заходи правового режиму воєнного стану.

Хочемо зауважити, що під час війни органи місцевого самоврядування отримали декілька додаткових завдань:

1. налагодити близьку співпрацю та узгодити порядок роботи з військовими адміністраціями та військовим командуванням (за потреби – перерозподіл повноважень);
2. робота з внутрішньо переміщеними особами (особливо в регіонах країни біля кордону з Польщею, Словаччиною, Молдовою, Угорщиною, Румунією). Завдання полягало в забезпеченні реєстрації статусу ВПО, видачі довідок, роздачі гуманітарної допомоги, оформленні виплат та ін.;
3. робота органів місцевого самоврядування на тимчасово окупованих територіях. Офісом підтримки реформи децентралізації Мінрегіону було ініційовано роботу відповідної правової групи, яка розробила персоналізовані рекомендації щодо можливих дій і рішень в залежності від обставин, в яких опинилася громада (наприклад: проаналізувати інформацію, яка розміщена на ресурсах органів місцевого самоврядування

у відкритому доступі та закрити ту інформацію, яку може використати ворог) [5].

Слід підкреслити те, що нормативно-правова база України досить активно адаптується до нових умов в сфері регулювання діяльності органів місцевого самоврядування. Парламентом було прийнято законопроект №7153, який має на меті спростити функціонування муніципалітету та Уряду в період воєнного стану. Крім того, було прийнято в цілому законопроект №7269 про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо функціонування місцевого самоврядування у період дії воєнного стану. Останній передбачає спрощення процедури прийняття кадрових рішень щодо посад в ОМС, посад керівників суб'єктів комунального сектору економіки, посилення повноважень голів місцевих рад територій, де не ведуться бойові дії. Зокрема, метою Закону є забезпечення належного функціонування органів місцевого самоврядування. Таким чином, нормативний акт покликаний прискорити прийняття управлінських рішень та забезпечити безперервність функціонування органів публічної влади під час війни.

Оскільки стандартні повноваження локальної демократії розширилися в умовах воєнного стану, хочемо детальніше зауважити про те, що за умови утворення військової адміністрації населеного пункту, повноваження селищної сільської міської рад, її виконавчих органів переймає військова адміністрація, а повноваження голови – начальник військової адміністрації. Повноваження обласних (у разі оточення або окупації адміністративного центру області) та районних рад переймає обласна/районна військова адміністрація.

Єдиною підставою для обмеження прав територіальних громад на місцеве самоврядування є воєнний чи надзвичайний стан в країні. У переліку основних обмежень місцевого самоврядування, зумовлених вказаною підставою, є неможливість проведення місцевих виборів та місцевих референдумів [4]. Тим не менш, правовий режим воєнного стану по суті не передбачає припинення функціонування місцевого самоврядування як форми публічної влади.

Практика засвідчує, що в переважній більшості випадків, органи місцевого самоврядування активно здійснювали заходи, спрямовані на забезпечення безпеки, захисту прав та законних інтересів жителів територіальних громад, відбувалось розгортання руху національного спротиву. Також формується нове покоління місцевих лідерів, таких як: міські голови Києва, Миколаєва, Харкова та ін., які отримали широке суспільне визнання. Виборні посадові особи, які опинилися на тимчасово окупованих територіях, стикались і продовжують стикатися з ризиками для життя – від погроз до катування/вбивств.

З початком повномасштабної війни поживавися процес утвердження нової української державної еліти, що здатна відстоювати свої національні інтереси. Позитивною практикою є те, що органи місцевого самоврядування підтримують громадські ініціативи, проекти, співпрацюють з волонтерами, громадськими та міжнародними організаціями, які створюються для вирішення основних проблем громади. Серед провідних ініціатив, хочемо виділити проект «Сади Перемоги» та програму «Будуємо Україну Разом» [5].

Отже, навіть в умовах воєнного стану місцеве самоврядування в Україні продемонструвало значний рівень ефективності. Децентралізація влади та здобутки попередніх років суттєво вплинули на розв'язання одночасно цілої низки складних проблем, що з'явилися після повномасштабного вторгнення, а також дозволили уникнути різких криз в процесі забезпечення життєдіяльності громад. Відбувається поступове зростання довіри населення до місцевих лідерів, що пов'язано з проявом їх лідерських якостей. Необхідна чітка та злагоджена взаємодія органів локальної демократії та військових адміністрацій задля ефективного надання послуг та функціонування громад у нових умовах.

Література:

1. Європейська Хартія регіональної демократії : наук.-практ. Коментар / [авт.-уклад.: Т. М. Безверхнюк, та ін.]. Асоціація дослідників держ. упр. Одеса: ХОББИТ ПЛЮС, 2008. 186 с.
2. Чернописький П. Децентралізація влади в Україні: конституційно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 235 с.
3. Аналітичний звіт за результатами оцінювання ефективності застосування окремих законодавчих актів щодо децентралізації влади в Україні, 2021. URL: <http://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/42258.pdf>
4. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
5. Органам місцевого самоврядування радять закрити інформацію на час війни URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14615>

ДО ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАВДАННЯ ШКОДИ ДОВКІЛЛЮ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Рибачек Валентин Кіндратович

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри конституційного, міжнародного права
та публічно-правових дисциплін*

*Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Київ, Україна*

Наукова юридична думка України в цілому підтримує положення про наявність трьох груп міжнародно-правових норм, які регулюють відносини з охорони навколишнього природного середовища під час збройних конфліктів: норми звичаєвого гуманітарного права; норми договірного міжнародного права; норми міжнародних екологічних угод та актів рекомендаційного характеру. Найбільш повну класифікацію норм міжнародного права, спрямованих на захист довкілля під час збройних конфліктів, подано у спільному звіті ЮНЕП та Інституту Права Навколишнього Середовища. Згідно цього документу, це, насамперед, норми гуманітарного права (договірне право, звичаєве право, м'яке право, прецедентне право), норми кримінального права, норми міжнародного права навколишнього середовища (багатосторонні природоохоронні угоди і принципи міжнародного екологічного права, звичаєве екологічне право і «м'які» джерела, доктринальні підходи щодо можливостей застосування екологічних норм під час збройних конфліктів) та норми міжнародного права прав людини [1].

Слід підкреслити, що за загальним правилом у міжнародному гуманітарному праві навколишнє природне середовище охороняється як цивільний об'єкт, а отже під час збройних конфліктів з метою захисту довкілля необхідно дотримуватися міжнародних звичаїв та наступних принципів: гуманності, військової необхідності, розмежування, пропорційності, запобігання, нейтралітету. І, якщо принцип запобігання полягає у вимозі вживати всіх необхідних заходів для попередження завдання шкоди цивільним особам та цивільним об'єктам і довкіллю, зведення цієї шкоди до мінімуму, то за даними МОЗ, станом вже на 21.04.22 р. росіяни пошкодили 347 закладів охорони здоров'я, повністю знищили 36 лікарень, обстріляли 78 автомобілів швидкої допомоги, вбили чи поранили десятки медичних працівників. Отже, такі дії є порушенням

Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни. Таким же чином порушуються РФ і всі інші принципи гуманітарного права, міжнародні домовленості тощо.

В рамках розвитку міжнародного законодавства щодо попередження завдання шкоди довкіллю під час військових конфліктів, хотілось зупинитися на екоциді, який разом з геноцидом українців широко використовує армія -агресор.

Екоцид, в міжнародному праві розглядається, як протиправні і навмисні дії одного або декількох суб'єктів міжнародного права щодо руйнування навколишнього середовища і (або) його компонентів, мають широкі і довготривалі наслідки і зв'язані з серйозним порушенням зобов'язань перед міжнародною спільнотою і заподіянням шкоди життєвим інтересам нинішнього і майбутніх поколінь людей [2].

Особливо тяжкою формою екоциду є воєнний екоцид – порушення екосистем середовища проживання людини в результаті бойових дій, які мають військову і політичну мету. Тож недарма, вважається, що проблема екоциду бере свій початок з війни США у В'єтнамі, коли протягом 1967 – 1972 рр. збройними силами США проводились операції з використанням хімікатів дефоліантів, через що були знищені тропічні ліси на площі близько 2 млн га і понад 40% площі сільськогосподарських угідь. Все це підірвало лісове та сільське господарство багатьох районів Індокитаю і призвело до загибелі та каліцтва понад 2 мільйонів людей [3]. Але, слід зазначити, що прояви екоциду відбувалися і раніше: це і застосування хімічної зброї масового ураження поблизу містечка Іпр (Бельгія) у 1915 р., що спричинило не лише смерті солдатів, але й завдало значної шкоди довкіллю; вивезення німецькими загарбниками чорнозему з Північної та Східної України під час Другої Світової війни, що значно зменшило гумусний прошарок певних територій тощо. Із новітньої історії слід вказати на використання у 2004 р. американськими військами боєприпасів, які містили фосфорні сполуки, при бомбардуванні м. Фалуджа (Ірак), що спричинило не лише масові жертви серед людей, але й катастрофічне забруднення навколишніх ґрунтів фосфорними сполуками; цілеспрямовані обстріли Авдіївського коксохімічного заводу (Донецька область) у 2014–2015 рр. Руйнування інфраструктури цього підприємства становило величезну загрозу викидів небезпечних хімічних сполук у довкілля [4], а також бомбардування у 2022 р. нафтобаз та газопроводів, ТЕС, знаходження непідготовлених осіб на територіях АЕС України, пограбування їх тощо. Так, за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України понад 900 заповідних територій знаходяться у небезпеці: лісові та степові пожежі, загибель рідкісних видів фауни, забруднення ґрунтів трупними сполуками, паливом, залишками розбитої техніки, нерозірваними снарядами та інш. Як приклади можна навести

знищення Кінбурської коси та екологічну катастрофу багатостраждального Маріуполя[5].

Особливе місце в теоретичній розробці поняття екоциду як міжнародного злочину, способів його здійснення в умовах агресивної війни належить в'єтнамським юристам.

У травні 1977 р. була підписана Міжнародна конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів знищення природного середовища. Згідно з Конвенцією, країни (в т. ч. і РФ) не повинні вдаватись до військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які (засоби) мають широкі, довгострокові чи серйозні наслідки, в якості методів руйнування, завдання шкоди чи нанесення збитків іншій державі-стороні Конвенції [6]

Варто зазначити, що юридичне визначення екоциду з'явилося відносно недавно в контексті шкоди екосистемам та зміни клімату.

У доктрині міжнародного права не вироблено загально визнаного поняття «екоцид» як серйозного міжнародно-протиправного діяння, що вимагає встановлення особливого режиму відповідальності. Виділення даного виду протиправних дій і встановлення відповідальності за них визначаються життєвими інтересами забезпечення миру і безпеки, в т. ч. екологічної. Інтереси міжнародного співтовариства вимагають встановлення особливої відповідальності не тільки за такі серйозні міжнародні правопорушення, як геноцид, апартеїд, а й за руйнування навколишнього середовища.

Міжнародні організації неодноразово зверталися до питання криміналізації екоциду. Так, у 1954 р на шостій сесії Комісії міжнародного права ООН до проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства включалися злочини, що завдають серйозної шкоди навколишньому середовищу, однак які, на наступних сесіях (через незадоволення деяких держав) були виключеними зі складу злочинів, що регламентують нанесення значної шкоди навколишньому середовищу [7].

Комісія міжнародного права ООН ще в 1976 р. в Проекті статей про міжнародну відповідальність держав за правопорушення (ст. 19) віднесла до міжнародних злочинів «серйозне порушення міжнародного зобов'язання, основоположного для охорони навколишнього середовища, також як і зобов'язань, які забороняють масове забруднення атмосфери і морів». Проте в доктрині міжнародного права даний підхід отримав неоднозначну оцінку, в зв'язку з чим в 2000 р. Комісія ООН з міжнародного права виключила поняття «злочин» при оцінці міжнародних протиправних діянь держав [8].

Міжнародне співробітництво по боротьбі з правопорушеннями, що завдають шкоди навколишньому середовищу, передбачає різні форми взаємодії держав і міжнародних організацій з метою недопущення

нанесення непоправної шкоди природному середовищу і людству в цілому. Так, найбільш ефективним засобом взаємодії є створення нормативних актів і вироблення рекомендацій з окремих питань.

Основними міжнародними актами з охорони довкілля і протидії екологічним правопорушенням є: Положення про закони і звичаї сухопутної війни від 18.10.1907 р.; Міжнародна конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою від 29.11.1969 р.; Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10.12.1976 р.; Додатковий Протокол I до Женевських Конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, прийнятий на дипломатичній конференції в Женеві від 08.06.1977 р.; Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані від 13.11.1979 р.; Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики від 20.05.1980 р.; Всесвітня Хартія природи від 28.10.1982 р.; Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку від 14.06.1992 р.; Конвенція про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального законодавства від 04.11.1998 р. [8].

Вказані міжнародні акти регламентують: військові права і обов'язки, склад збройних сил воюючих сторін, правовий статус військовополонених і їх зміст, правовий статус хворих і поранених, права і обов'язки воюючих сторін щодо них, заборона застосування певних засобів нанесення шкоди; підстави відшкодування і звільнення від відшкодування шкоди особам від забруднення, витоку, зливу нафти з суден; обов'язок держав не застосовувати використання засобів впливу на природне середовище у ворожих цілях, що мають серйозні наслідки; обов'язок при веденні військових дій піклуватися про захист природного середовища від довготривалого збитку; обов'язок охорони людини і довкілля від забруднення повітря, скорочувати і запобігати його забруднення, здійснювати обмін інформацією, науково-дослідною роботою по питань викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря; запобігання скороченню чисельності популяцій морських живих ресурсів в певних територіях, підтримка екологічних зв'язків між популяціями, вжиття заходів до збереження і відновлення морських живих ресурсів; проголошення людини як частини природи, повагу природи і не порушення її основних процесів, помірне використання природних ресурсів; право на здорове життя в гармонії з природою.

Література:

1. Protecting the environment during armed conflict. An inventory and analysis of international law. UNEP, Nairobi, 2009.

2. Проблеми врегулювання складу злочину про екоцид: вітчизняне та зарубіжне законодавство. URL: http://lib-net.com/content/9455_Problemi_vregylyvannya_sklady_zlochiny_pro_ekocid_vitchiznyane_ta_zarybijne_zakonodavstvo.htm.

3. Екоцид. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

4. Василенко І. П. Прокуратура відкрила кримінальне провадження через екоцид на Донбасі.–URL:<https://www.radiosvoboda.org/a/news/29245689.html>.

5. Лиховид І. За екоцид теж відповідатиме Росія. URL: <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/culpilstvo/za-tkocyd-tezh-vidpovidatyme-rosiya> 10 травня 2022.

6. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text.

7. Проект кодекса преступлений против мира и безопасности человечества. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_comv/conventions/code_of_offences.shtml.

8. Проблеми врегулювання складу злочину про екоцид: вітчизняне та зарубіжне законодавство. URL: http://lib-net.com/content/9455_Problemi_vregylyvannya_sklady_zlochiny_pro_ekocid_vitchiznyane_ta_zarybijne_zakonodavstvo.htm

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-63>

ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Руденко Нікіта Андрійович

студент

Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого

ПраТ «Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

м. Київ, Україна

Важливою складовою адміністративно-правового статусу Національного агентства з питань запобігання корупції є принципи його діяльності. Як слушно акцентовано увагу П.М. Рабінович та М.І. Хавронюк, принципи є своєрідною перехідною площиною від права до норм етики і моралі в діяльності державних органів, проміжною ланкою,

яка поєднує суспільні здобутки цивілізації з практичною реалізацією норми права [1]. Призначення принципів у праві полягає у тому, щоб здійснювати узагальнене закріплення засад суспільного ладу; забезпечувати однотипне формулювання норм права; забезпечувати їх вплив на суспільні відносини шляхом правового регулювання та інших видів правового впливу.

Загалом, принципи діяльності як елемент адміністративно-правового статусу – це основоположні ідеї, вихідні засади та цінності, яким має слідувати суб'єкт. Відповідно, НАЗК має діяти відповідно до: а) загальних принципів – верховенства права та належного врядування [2, с. 67-76]; б) спеціальних принципів, яких перелічено у спеціальному законодавстві.

Серед принципів верховенства права виділяють наступні: принцип законності; принцип юридичної визначеності; принцип заборони свавілля; принцип доступу до незалежного та безстороннього суду; принцип дотримання прав людини; принцип заборони дискримінації та рівності перед законом. Кожен із зазначених принципів має бути дотриманим НАЗК під час його функціонування. На рахунок принципу дотримання прав і свобод громадянина як елементу мегапринципу верховенства права, його суть в тому, що НАЗК у своїй діяльності має визнавати права і свободи людини і громадянина найвищою цінністю.

Наступний «мегапринцип», якому має слідувати антикорупційна інституція є принцип належного врядування, що передбачає забезпечення участі у прийнятті рішень, прозорості та неупередженості під час прийняття рішення, дотримання підзвітності. Щодо участі у прийнятті рішень громадськості, то ст. 14 Закону України «Про запобігання корупції» закріплено способи реалізації такого принципу [3]. Принцип прозорості у роботі НАЗК забезпечується через його зобов'язання створити такі умови роботи, які забезпечують доступність ознайомлення з цим усіх бажаючих (наприклад, за рахунок опублікування звітів та інформації про роботу НАЗК в засобах масової інформації, офіційних веб-сайтах).

Уявляється важливим звернути увагу на принципи діяльності НАЗК, яких закріплено на офіційному веб-сайті цього органу в якості цінностей, а саме:

1) «Доброчесність. Місце сили», що означає визначення НАЗК як прикладу доброчесної поведінки через дотримання законів, спрямування етичними стандартами та максимальну відкритість для суспільного контролю;

2) Верховенство права. «Єдині правила для всіх», що означає вибір справедливості у суспільстві – кінцевою метою НАЗК; однакові правила для всіх є запорукою доброчесного й демократичного суспільства, тому компетентно і ефективно НАЗК має здійснювати повноваження таким чином, щоб Україна стала комфортним місцем для життя;

3) Розвиток. «Бути завтра кращими, ніж сьогодні», що означає професійність команди НАЗК як фахівців у боротьбі з корупцією, котрі

гармонійно формують та координують політику в цій сфері і завжди готові допомогти іншим стейкхолдерам;

4) Результативність. «Змінюємо суть, а не форму», що означає фокусування на конкретному результаті з обґрунтуванням прийнятих рішень для всіх зацікавлених сторін, а також розбудову інституційної спроможності і баланс довгострокових та короткострокових цілей;

5) Незалежність. «Інтерес народу України понад усе», що означає позиціонування НАЗК як визнаного авторитетом у питаннях запобігання та боротьби з корупцією органу, який є неупередженим і аполітичним.

Вказані прогресивні ідеї функціонування НАЗК є слушними, але для їх безумовного виконання, необхідне їх закріплення на нормативному рівні. Тому пропонується доповнити Закон України «Про запобігання корупції» статтею з назвою «Принципи діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції» з таким змістом:

1. «Діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції ґрунтується на принципах верховенства права, законності, поділу державної влади, безперервності, відкритості та прозорості.

2. Національне агентство з питань запобігання корупції реалізує надані повноваження на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

3. Національне агентство з питань запобігання корупції регулярно інформує громадськість через засоби масової інформації про свою діяльність, залучає громадян до процесу прийняття рішень, що мають важливе суспільне значення. Прийняття Національним агентством з питань запобігання корупції актів, що містять інформацію з обмеженим доступом, можливе лише у випадках, визначених законом, у зв'язку із забезпеченням національної безпеки та оборони України.

Література:

1. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: навчальний посібник. К.: Атака, 2014. 464 с.

2. Мельник М.І., Редька А.І., Хавронюк М.І. Науково -практичний коментар Закону України «Про боротьбу з корупцією» / М.І. Мельник, А.І. Редька, М.І. Хавронюк. Київ, 2003. 320 с.

3. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

**НЕГАТИВНИЙ ВПЛИВ СОЦІОЛОГІЧНИХ ОПИТУВАНЬ
НА СВІДОМУ РЕАЛІЗАЦІЮ ВИБОРЧОГО ПРАВА
ГРОМАДЯНАМИ ПІД ЧАС ВИБОРІВ**

Словська Ірина Євгенівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства та
природокористування
м. Рівне, Україна*

Цевух Андрій Ігорович

*студент III курсу
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства та
природокористування
м. Рівне, Україна*

Народовладдя – найважливіший невід’ємний елемент громадянського суспільства, заснованого на визнанні прав і свобод людини та громадянина, що є рівними у своїх правах, суспільства, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага, є базисом держави, де держава захищає демократичні принципи самоврядування всіх недержавних організацій [1, с. 48; 2, с. 77].

Однією із форм реалізації народовладдя, а саме прямого народовладдя, є вибори – один із найважливіших етапів у житті кожної держави, адже саме їх підсумки вирішують подальшу долю громадян на наступні 4-5 років. Голосування є одним із проявів демократії, які здатні забезпечити функціонування державно-правових інститутів, але на шляху реалізації цієї свідомої демократії трапляються перепони. Однією з них є соціологічні опитування (екзит-поли) перед виборами, які, на перший погляд, не несуть загрози для свідомого вираження та реалізації виборчого права.

Світова політика і політтехнологи демонструють суспільству соціологічні опитування як цінний інструмент народовладдя і можливості бути в курсі подій, але слід відмітити, що вони замовчують прихований маркетинговий і психологічний підтекст цих «демократичних, свідомих» опитувань.

Окремі дослідники стверджують, що за своєю природою людина – тварина стадного способу існування і соціологічні опитування, побудовані саме на принципі пробудження тваринних інстинктів, взивають саме до них

(за прикладом як шимпанзе обирають вожака мавпячої зграї – за законами джунглів – так і люди, коли бачать перед собою картинку з результатами опитувань, підсвідомо обирають «вожака зграї»), тобто майбутнього голову держави чи іншу виборну посадову особу). Людська психологія побудована за принципом стадного бачення ситуацій і більш прихильна до того варіанту вибору, який обирає більшість. Саме завдяки даній маніпуляції чудово функціонувала радянська система існування суспільства, так як було заборонено «інакодумство».

Подібні опитувань здатні чинити великий психологічний тиск на свідоме волевиявлення громадянином його позиції на дільниці для голосування. Коли електорат бачить перед собою кандидата, який очолює «перше місце» у рейтингу або займає друге та третє місце відповідно, люди підсвідомо готують себе до голосування тільки або за очільника рейтингу, або за його двох конкурентів, що ідуть слідом, а решта кандидатів не має значення. Саме завдяки таким думкам можна спостерігати низьку явку на загальнодержавних чи місцевих виборах. Люди здатні думати: «а навіщо мені голосувати за свого кандидата, якщо він все рівно не пройде до другого туру?».

Дані соціологічних опитувань є доволі серйозною зброєю для маніпуляцій в руках умілих політтехнологів та політиків [3, с. 215]. Практика державного будівництва в Україні показує, що на сході країни постійно перемагали кандидати, які виступали за більш тісне співробітництво з РФ, принаймні саме так було до початку війни, в той час як на заході на перших місцях опинялися люди, що живуть ідеєю євроінтеграції української держави. Тому, на наш погляд, варто поставити логічне питання – чи дійсно соціологічні дані відображають справжні настрої суспільства? Крім того, слід враховувати і те, що в соціологічних опитуваннях приймає участь досить невелика кількість респондентів від загальної кількості населення держави. Так, наприклад, якщо з 10-ти тисяч 8-м тисяч раніше відповідали, що вони підтримують тісні стосунки з РФ (після початку повномасштабного вторгнення ця цифра, звісно, кардинально зменшилась), ЄС, або іншою країною чи організацією, це не означає, що 80% населення опитуваного регіону має таку ж саму думку. Проте, такі дані уже «тиснуть» на тих, хто ще не зробив власного вибору. Отже, слід зауважити, що не варто оцінювати ситуацію лише по 10-х тис респондентів з вибірки. Можливо, саме через це приходиться певна шаблонність думок, що і є прихованою ціллю соціологічних опитувань, які фактично здійснюють вибір за людину, надаючи їй ілюзію самостійного вибору.

Подібна картина спостерігається в усіх державах, у тому числі і США. Виборці штату, який переважно голосує за демократів, також здійснюють аналогічний вибір, бо так вважає більшість, і вони просто до неї приєднуються. Нав'язування опитуванням «правильної» думки для

виборця має небезпечний характер, адже тоді у суспільстві можуть з'явитись певні шаблони щодо певного регіону або штату. Так, в одному із американських регіонів, де в основному перемагали демократи, перемогу несподівано отримав республіканець, чим допоміг своїй партії у загальній боротьбі за розподіл влади у країні (цікаво, що дані соціологічних опитувань прогнозували перемогу демократам). Навіть були заяви, що у даному штаті нема жодного прихильника республіканців, а ті, хто відають за них свій голос, – не американці. Як показала практика, бажання отримати перемогу демократами і використання ними таких пропагандистських опитувань призвели до їхнього програшу. Жителі штату в день голосування віддали 64% голосів за представника республіканської партії.

У більшості випадків соціологічні опитування у підсумках голосування вже «закладають» кандидата, який має отримати перемогу [4]. І таким чином постійно ми і отримували раніше результати, що жителі східної частини України – це «ватники», які підтримували «руський мір», а жителі західної – це «бандерівці», що прагнули відібрати російську мову у жителів України зі сходу і їхнє право на самовизначення. Отже, соціологічні опитування під час виборів є, на нашу думку, більше фактором роз'єднання нації та надання не зовсім правдивих даних про справжні результати опитувань.

Може скластись враження, що соціологічні опитування не потрібні, але це не так. Вони можливі і повинні бути обов'язково, але відображати реальну ситуацію з громадською думкою. Висвітлення результатів не є фундаментом для «допомоги» електорату обрати «вірне рішення», внаслідок чого до влади приходять негідні особи, що не є легітимними.

Соціологічні опитування мають діяти як порівняльний інструмент з підсумками виборів, де вже були на офіційному рівні підраховані голоси виборців на дільницях. Тоді під час ведення такої порівняльної статистики ми зможемо реально бачити ситуацію щодо певних геополітичних поглядів або прихильників партій чи окремих кандидатів у країні.

Проблема соціологічних опитувань у тій формі, в якій вони існують зараз, полягає у тому, що політична еліта перед виборами масово починає звертатись до центрів опитувань і цікавитися «позицією» суспільства. Україна також не є винятком. У такий спосіб часто спеціально підтасовують результати громадської думки.

Трапляються випадки, коли навіть створюється липовий «експертний» центр з опитувань громадськості і тому, звісно, ключовим завданням таких центрів є свідоме спотворення результатів [5]. Подібні юридичні особи мають закономірний характер недовгого існування: з'являються перед самими виборами, а потім «непомітно» для усіх зникають. У нашій державі, нажаль, за останні роки утворився, якщо так можна сказати, цілий «риноку» послуг «експертних центрів». Звісно, маніпуляції у них доволі примітивні, але все ж таки діють на вибір громадян. Наприклад, у таких «опитуваннях»

свідомо вносять варіанти відповідей, у яких обмежений вибір реальної оцінки ситуації, тобто ілюзія побудована таким чином, що людина робить «свідомий вибір», але з подивом, він чомусь буде завжди вигідний тому, хто замовив це опитування. І, що є самим сумним, ці дані масово розповсюджуються штабами нечесних кандидатів та деяких ЗМІ, які мають інтерес у висвітленні кандидата в позитивному ключі [6, с. 4].

Отже, підсумуємо. Вибори є необхідною складовою безпосередньої демократії. Саме вони сприяють забезпеченню соціальної функції народу – суспільному контролю за діяльністю представницьких органів. Також інститут виборів підвищує інтерес громадян до загальнодержавних і місцевих справ, підсилює їх вплив на політичне, господарське та культурне життя держави і окремої адміністративно-територіальної одиниці, бо на виборах обирають виборну посадову особі і формують вакантний виборний орган. Окрім цього, така форма волевиявлення народу запобігає виникненню непорозумінь чи конфліктів між представниками влади та народом. Головне, уникнути маніпулювання громадською думкою під час ведення виборчого процесу, оскільки це є прямою загрозою національній безпеці України [7, с. 111].

Література:

1. Бальцій Ю.Ю. Громадянське суспільство в Україні в умовах розбудови правової демократичної державності. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2008. № 1. С. 46–49.
2. Словська І.Є. Принцип народного суверенітету та принцип поділу влад у діяльності Верховної Ради України. *Право і суспільство*. 2010. № 5. С. 77-81.
3. Петрова З.А. *Методологія і методика соціологічних досліджень*. Москва: Наука, 2007. 312 с.
4. Соціологія і маніпуляція. Володимир Паніотто, Київський міжнародний інститут соціології. Електронний режим доступу: <https://detector.media/withoutsection/article/178933/2020-07-20-sotsiologiya-i-manipulyatsiya/>
5. Романович Н.А. Ситуація опитування очима респондента. *Соціологічні дослідження*. 2005. № 2.
6. Білаш І., Гарматій О. Соціологічна інформація як складова телевізійних новин (за матеріалами загальноукраїнського телеканалу “1+1”). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка*». Серія: *Журналістські науки*. 2020. Вип. 4. С. 3–10.
7. Потапова Д.І., Василенко А.В. Референдум як прояв безпосереднього волевиявлення народу. *Електронний юридичний журнал*. 2022. № 5. С. 107-111.

ПОРУШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА: ОБОВ'ЯЗОК ДЕРЖАВИ ТА САМОЗАХИСТ

Словська Ірина Євгенівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства /та
природокористування
м. Рівне, Україна*

Дмитроца Анастасія Юрійвна

*здобувач освіти першого рівня
Національного університету водного господарства /і
природокористування
м. Рівне, Україна*

Права і свободи людини не повинні шкодити правам і свободам інших осіб, суспільства і держави в ході реалізації. Цей принцип є одним із базових принципів конституційно-правового статусу особи.

У сучасному світі виникають нові глобальні загрози людству, наприклад: міжнародний тероризм, природні стихійні лиха та масові заворушення політико-економічного чи збройного характеру, наслідком яких є запровадження державами спеціальних правових режимів, пов'язаних із обмеженням основних прав і свобод людини й громадянина. Відповідно до цього особливої уваги набуває захист суспільства від подібних загроз. Тому, насамперед, постає питання правомірності обмеження можливостей людини, особливості якого окреслено міжнародним правом і безпосередньо реалізовано в національних законодавствах.

Так, з одного боку, більшість із визначених міжнародним правом умов правомірності застосовуваних заходів, що обмежують права і свободи людини, є надто загальними. З іншого, на внутрішньодержавному рівні законодавець не завжди своєчасно й чітко реагує на зміни в суспільстві. Більше того, як зауважують науковці, деякі використовувані ним формулювання й терміни часто складно тлумачити [1, с. 4].

Другий Розділ Конституції України – важливе надбання українського права, оскільки 48 статей перераховують можливості особи. Відповідно до ст. 3 Основного Закону життя людини є найвищою соціальною цінністю в Україні. Стаття 27 закріплює право людини на життя. Ніхто не може бути свавільно його позбавлений, виникає право і на захист, і на самозахист. Згідно з ч. 2 ст. 27 Конституції України основна гарантія охорони –

обов'язок держави захищати життя кожної людини [3]. Держава гарантує своє невтручання в життя кожної людини за виключенням спеціально встановлених випадків. Крім того, держава гарантує кожному захист від протиправних посягань. Для цього держава має важелі організаційно-правового характеру, спеціально уповноважені органи.

Стаття 55 Основного Закону містить такі способи захисту прав, як: можливість особи звернутися до суду з метою захисту прав і свобод; можливість оскарження дій та рішень органів державної влади, посадовців; право звернення до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, а також відповідних міжнародних судових установ чи міжнародних організацій.

Для того, щоб з'ясувати саме юридичну природу самозахисту прав і свобод людини в Україні, необхідно з'ясувати: яке місце займає самозахист взагалі; яка його структура; його місце в законодавстві. Очевидно, для того, щоби дослідити цю проблематику, необхідно розглянути відповідну нормативну базу.

Якщо проаналізувати положення Конституції України, які стосуються прав людини, можна знайти норми, які безпосередньо закріплюють можливості для самозахисту. Крім ст. 3 Конституції України, треба зазначити ст. 27, яка надає кожному право захищати життя, здоров'я, життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань. Окремо слід виділити ч. 5 ст. 55, де зазначено, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень та протиправних посягань. Ст. 36 КК України та 19 Кодексу України про адміністративні правопорушення містять приблизно однакові визначення поняття «необхідна оборона», сутність яких зводиться до права особи на певні дії з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів, які полягають в заподіянні шкоди тому, хто посягає з метою негайного відвернення такого посягання [2].

Отже, однією з умов застосування необхідної оборони виступає захист прав, свобод, інтересів особи, яка захищається. Якщо проаналізувати зміст ст. 39 Кримінального кодексу України [4] – «крайня необхідність», то можна побачити в ній, як і в ст. 18 Кодексу України про адміністративні правопорушення, однією з умов є усунення небезпеки, яка погрожує [2].

Згадуючи ст.ст. 36 і 39 Кримінального кодексу України, зауважимо, що «необхідна оборона» та «крайня необхідність» дійсно є різновидами самозахисту. В тлумачному словнику деталізовано, що корінь «само» – перша частина складних слів, яка позначає дії, здійсненні без сторонньої допомоги. Саме слово «самозахист» визначено як захист себе власними силами і засобами [5]. Це поняття включає як право необхідної оборони, право звернення до державних органів та посадових осіб, так і питання,

пов'язані з володінням та застосуванням зброї, як одного з засобів самозахисту [3].

Водночас слід зазначити, що метою самозахисту є надання максимуму можливостей будь-якій особі для захисту від протиправних посягань. Для цього держава повинна створити належні умови, відповідну юридичну базу. Будь-яке право без наявності гарантій його здійснення не може бути реалізовано. Для найповнішої реалізації прав і свобод необхідно мати певні гарантії, які є твердим важелем у сфері правового регулювання можливостей людини і громадянина. Важливим є не лише декларація обсягу прав і свобод людини і громадянина, але й їх тверде підкріплення, яке виражається в діях органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, а також і самих громадян.

Розрізняють соціально-економічні, політичні та юридичні гарантії. Слід підкреслити, що саме юридичні гарантії є особливими, адже охоплюють усі правові засоби, які забезпечують реалізацію прав, свобод і обов'язків людини і громадянина.

Окрім положень Конституції, які безпосередньо закріплюють норми стосовно самозахисту життя і здоров'я, можна назвати ще низку статей Основного закону, які підтверджують та виступають гарантіями цього права. До таких норм можна віднести, зокрема, статті 21, 22, 41, 57, 64, 68 [3].

Стаття 21 визначає, що всі люди є вільними і рівними в своїй гідності та правах, права і свободи людини є невідчужуваними і непорушними. Це положення є відображенням ідей природної школи права, які обґрунтували теорію про невідчужуваність прав людини та обов'язок держави затверджувати та забезпечувати такі права. Стаття у загальній формі закріплює права людини, в тому числі право на життя та його самозахист, як невід'ємне природне право [3].

Стаття 22 Основного закону закріплює, що права і свободи людини та громадянина не є вичерпними, гарантуються і не можуть бути скасовані. Тим самим держава підкреслює, що конституційний перелік прав та свобод містить лише найголовніші з них, але не виключає пріоритет міжнародного права у справі захисту можливостей, тим самим створюючи базу для подальшого розвитку цього інституту.

Стаття 41 закріплює право власності та принцип його непорушності. Це положення є вкрай важливим, адже воно закріплює, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [3].

Отож, підсумовуючи вищезазначене констатуємо, що право захисту людиною своїх прав і свобод є одним з фундаментальних її прав, це природне право людини. Суспільство є такою соціальною базою, якій властиво постійно розвиватися, тому нині є вкрай важливим створення на належному рівні ефективної нормативної й організаційної бази для вирішення цієї проблематики. Це повинно стати одним з найважливіших

завдань нашої держави, яка взяла орієнтир для входження в європейське співтовариство [6].

Література:

1. Грецова Є.Є. Правомірні обмеження права і свободи людини у міжнародне право: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «міжнародне право та європейське право». Москва, 2009. 26 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
5. Словник Ожегова. URL: <https://gufo.me/dict/ozhegov>
6. Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). Львів: Астрон, 2001. 107 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-66>

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ: УКРАЇНА, ПОЛЬЩА, МОЛДОВА ТА ГРУЗІЯ

Словська Ірина Євгенівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства
і природокористування
м. Рівне, Україна*

Зайчук Станіслав Андрійович

*студент III курсу
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна*

Значний вплив на форму держави здійснює адміністративно-територіальний устрій. Кожна держава має власні особливості.

Згідно зі ст. 133 Конституції України систему адміністративно-територіального устрою України становлять: Автономна Республіка Крим,

області, райони, міста, райони у містах, селища і села. Ці територіальні одиниці розрізняються за трьома підставами:

1) за географічними – вони поділяються на регіони (АР Крим, області, райони, міста-регіони Київ і Севастополь) та населені пункти (міста, селища, села);

2) за своїм статусом – на: адміністративно-територіальні одиниці (області, райони), самоврядні територіальні одиниці – територіальні громади (міські, селищні, сільські). Крім того, АР Крим має особливий статус територіальної автономії, а райони в містах характеризуються ознаками як адміністративно-територіальних, так і самоврядних одиниць;

3) за місцем у системі адміністративно-територіального устрою України на територіальні одиниці первинного рівня (міські, селищні і сільські територіальні громади), середнього рівня (райони) і вищого рівня (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ і Севастополь) [2].

Згідно з чинним Положенням про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР (1981) (всупереч Конституції) існує такий тип населеного пункту як селище міського типу (смт). Населення смт вважається міським. Також де-факто адміністративно-територіальними одиницями є території територіальних громад, хоча законодавчо вони ще не мають такого статусу.

Україна – унітарна держава, до складу якої входять 27 регіонів: 24 області, 1 автономна республіка (АР Крим) і 2 міста зі спеціальним статусом: Київ і Севастополь. Суверенітет держави поширюється на всю її територію, регламентує ст. 2 Конституції України. На території України відсутні інші державні утворення, її територія в межах існуючих кордонів – цілісна і недоторкана. Автономна Республіка Крим, на відміну від інших областей, володіє дещо більшими правами у питаннях самоврядування [1].

Неодноразово оприлюднювалися різні проекти територіальної реформи. Прикладом останнього є внесення до парламенту законопроекту у 2020 році. Зокрема, у проекті закону «Про засади адміністративно-територіального устрою України» вводяться поняття адміністративно-територіального устрою України, адміністративно-територіальної одиниці, населеного пункту та інші. Також у документі пропонується встановити засади, на яких будуватиметься адміністративно-територіальний устрій, органи, до повноважень яких належить розгляд і розв'язання питань адміністративно-територіального устрою, порядок утворення та ліквідації адміністративно-територіальних одиниць, встановлення і зміна їхніх меж, віднесення населених пунктів до категорії сіл, селищ, міст, найменування і перейменування населених пунктів, адміністративно-територіальних одиниць. Крім того, у законопроекті врегульовуються питання щодо Державного реєстру адміністративно-територіальних одиниць та населених пунктів.

При цьому, як зазначили у Міністерстві розвитку громад та територій, проектом закону не визначається адміністративно-територіальний устрій (перелік адміністративно-територіальних одиниць) України, що повинно бути врегульовано Законом України «Про адміністративно-територіальний устрій», який також, до речі, ще пронується прийняти [2].

Територіальний поділ Польщі, як і України, неодноразово змінювався. Після Другої світової війни реформи відбувалися в 1946, 1950, 1957 і 1975 роках. Нинішній трирівневий адміністративний поділ діє з моменту останньої зміни, запровадженої 1 січня 1999 року. Станом на 12 грудня 2022 року:

- Одиниці 1-го ступеня – 16 воєводств
- Частини 2-го ступеня – 380 повітів, в тому числі:
 - 66 міст з повітовими правами – гмінами зі статусом міста, які виконували повітові завдання, зазвичай іменовані «міськими повітами»,
 - 314 районів – вони зосереджують від кількох до дюжини сусідніх комун, які, зазвичай, називають «земельними округами»; можуть базуватися в місті з правами повіту, яке не входить до їхньої області.
- Осередки 3-го ступеня – 2477 комун, в тому числі:
 - 302 міські гміни, які знаходяться в адміністративних межах міста (включаючи 66 гмін, які також є містами з повітовими правами),
 - 662 міські – сільські – громади, які включають місто та кілька сіл,
 - 1513 сільських гмін – гмін, які не містять міста на своїй території (з них 158 таких гмін мають центр у місті за межами їхньої території, так звана гміна Обварзанкова) [3].

Гміни не завжди безпосередньо межують одна з одною, наприклад, гміна Фаб'янки у Влоцлавецькому повіті не має кордону з жодною іншою гміною цього повіту.

Б. Вишнікевич (Інститут ринкової економіки) зазначає, що відмінності у розмірах і потенціалі воєводств є суттєвими і це пов'язано з тим, що створення нових воєводств супроводжувалося політичними торгами щодо їх кількості. Це також показує, що менші та економічно слабші воєводства розвиваються повільніше, ніж великі та економічно сильні регіони [4].

У 2000 році уряд Єжи Бузека визнав необхідність розпочати невідкладні дії щодо об'єднання міст з повітовими правами та повітів із центрами влади в цих містах через значні розбіжності в інституційному потенціалі повітових одиниць. Аналіз уряду вказав на значно вищий потенціал міст з повітовими правами та особливо низький потенціал повітів без великих міських центрів. Дані показують, що повіті без великих міст мають значно менше ресурсів для виконання повітових державних завдань.

У 2001 році Сейм і Сенат одностайно визнали новий основний територіальний поділ держави правильним і таким, що відповідає передумовам реформи державного управління. Сенат вказав на необхідність підтримки ініціатив, спрямованих на раціоналізацію територіального поділу

країни на повіти. Сейм констатував, що деякі повіти є економічно надто слабкими, а, отже, не дуже ефективними. Аналіз потенціалу розвитку повітових одиниць показує велику різницю між містами з повітовими правами та повітами без міських центрів. Сейм вважає корисним для виконання громадських функцій злиття міст з повітовими правами та навколишніх повітів, що мають свої осідки в цих містах.

Стосовно адміністративного поділу Республіки Молдова, зауважимо наступне. Він організований наступним чином: адміністративно-територіальні одиниці – райони, міста та села. Адміністративно-територіальний устрій Республіки Молдова здійснюється на двох рівнях: села (комуни) і міста (муніципалітети) складають перший рівень, райони – другий.

У 2003 році країна повернулася до радянської системи адміністративного поділу на райони. Сьогодні держава де-юре поділена на 32 райони, 13 муніципалітетів (Кишинів, Тирасполь, Бельці, Бендери, Комрат, Кагул, Унгень, Сорока, Орґеїв, Чадир-Лунга, Єдинець, Хінчешть і Стрешень) і дві визнані автономні територіальні одиниці: Гагаузія і Трансністрія. Де-факто замість останнього існує самопроголошене територіальне утворення: Придністровська Молдавська Республіка. Тому статус цього регіону є спірним: де-факто «незалежну республіку» під назвою Дністровська Молдавська республіка з урядом у Тирасполі контролює Москва в результаті гібридної війни проти Молдови, де-юре «Дністровська автономна територіальна одиниця» з урядом у Кишиневі та визнана міжнародною спільнотою. Більше того, межі утворень Дністровської автономної територіальної одиниці та Придністровської Молдавської Республіки юридично та фактично не повністю збігаються: ДНТА теоретично включає 5 районів (Каменка, Рибниця, Дубесарі, Григоріополь і Слобозія), тоді як ПМР простягається конкретно на 4,5 райони Придністров'я (Каменка, Рибниця, половина Дубесарів, Григоріополь і Слобозія), два муніципалітети (Тигіна і Тирасполь), а також кілька частин правого берега Дністра: Аненій Ной і Кеушани. Тож де-юре уряд Кишинева контролює невелику частину ДНТА (половину Дубесарського району), тоді як ПМР контролює території, які не входять до ДНТА (муніципалітет Тигінаї частини районів Каушани та Аненій Ной) [5].

Частина Молдови на схід від річки Дністер, Придністров'я, хоч і населена у відносній більшості корінними жителями, етнічними молдованами/румунми – 32%, порівняно з 30% росіян і 29% українців, знаходиться під контролем проросійської влади. Тирасполь самопроголосив незалежність у 1992 році, побоюючись можливого возз'єднання Республіки Молдова з Румунією. Деякі російські сили, дислоковані в цьому районі з часів СРСР (14-та армія), все ще перебувають у регіоні, незважаючи на те, що Росія офіційно пообіцяла їх вивести, підписавши Стамбульську угоду 1999 році під час зустрічі ОБСЄ.

Декілька слів про територіальний устрій Грузії. Згідно з Конституцією питання територіального устрою має бути вирішене після відновлення

територіальної цілісності. Зараз на території країни діють дві автономні республіки, а на решті створені неофіційні утворення. Муніципалітети та уряд Грузії мають лише координаційну та консультаційну функцію між ними, де уряд представляє державний повірений, а муніципалітет – мер, голова ради та його заступник [6].

Адміністративною одиницею нижчого рівня в Грузії є муніципалітет. Муніципалітет є єдиною одиницею, де реалізовано місцеве самоврядування. Станом на 2020 рік налічується 69 муніципалітетів, з яких 64 є сільськими (самоврядні громади) і 5 міськими (самоврядні міста) муніципалітетами, хоча юридичної різниці між ними немає. Найбільшим муніципалітетом за чисельністю населення є столиця Тбілісі. П'ять муніципалітетів були окуповані Росією з 2008 року [6].

Після відновлення незалежності Грузії на початку 90-х періодично на порядку денному поставало питання про створення регіонів. У 1994 році була створена посада губернаторів, щоправда, це не мало правової основи. Конституція Грузії, прийнята в 1995 році, залишила відкритим питання територіального поділу. З його проекту вилучено положення про федеративний устрій. В Основному законі написано, що це буде вирішено після відновлення територіальної цілісності. У 2005 році громадськими організаціями був підготовлений проект, який передбачав запровадження в Грузії дворівневого самоврядування та 13 партій. Згідно з проектом, Тбілісі також отримав статус учасника. Проект не був прийнятий владою. У 2013 році президент Грузії Міхеїл Саакашвілі висунув ідею обрання губернаторів партії. Того ж року уряд Грузії підготував проект закону, який також передбачав запровадження дворічного самоврядування та регіонального рівня. Зазначений проект піддав критиці Патріарх Грузії Ілія II, який оцінив його як крок до розпаду Грузії. Зрештою, жодних регіонів не було введено [7; 8].

Кожна держава має адміністративно-територіальний устрій, що відображає історичні віхи розвитку та особливості території. Час від часу він зазнає змін і новації приймаються, якщо керівна політична еліта вбачає в цьому доцільність.

Література:

1. У Раду внесли законопроект про адміністративно-територіальний устрій України. *Укрінформ*. 25 січня 2020 року URL: <https://www.ukrinform.ua/> (дата звернення: 23.12.2022).
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution/> (дата звернення: 23.12.2022).
3. Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 року. *Офіційне інтернет-представництво Президента Польщі*. URL: <https://www.prezydent.pl/prawo/konstytucja-pp> (дата звернення: 23.12.2022).

4. Богдан В. Slabe regiony Mazowska nie dogonia. *Obserwator Finansowy*. URL: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/slabe-regiony-mazowska-nie-dogonia/> (дата звернення: 23.12.2022).

5. Конституція республіки Молдова від 29 липня 1994 року. *Офіційне інтернет-представництво Президента Молдови*. URL: https://presedinte.md/app/webroot/Constitutia_RM/Constitutia_RM_RO.pdf (дата звернення: 23.12.2022).

6. Конституція Грузії від 24 серпня 1995 року. *ЗАТ «Законодавчий вісник Грузії»*. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/30346?publication=36> (дата звернення: 23.12.2022).

7. Шергелашвілі Т. Концептуальна модель адміністративно-територіального устрою Грузії. *Офіційне інтернет-представництво Президента Грузії*. URL: <http://www.saakashviliarchive.info/ge/Georgia/TerritorialStructureAndGovernment> (дата звернення: 23.12.2022).

8. Патріарх Ілій П. Реформа самоврядування спрямована на розпад Грузії. *NETGAZETI.ge*. URL: <https://netgazeti.ge/opinion/169926/> (дата звернення: 23.12.2022).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-67>

МІСЦЕВІ РЕФЕРЕНДУМИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Словська Ірина Євгенівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна*

Іваницька Дарина Володимирівна

*студентка III курсу
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна*

Сучасне суспільство та розвиток держави гарантується через принцип народовладдя. Референдуми для кожної країни є невід'ємною частиною та формою втілення повновладдя народу. Кожен громадянин має право на участь у референдумі і це є його невід'ємним конституційним правом. На

референдумах розглядають питання, які в майбутньому відобразяться на долі народу [1, с. 37].

Ще з 2012 року в Україні не існує законодавства, що регулює місцеві референдуми, хоча Конституція України [2] передбачає наявність такого інструмента участі населення в управлінні справами окремої території. З вересня 2020 року робоча група напрацювала текст відповідного законопроекту, який був зареєстрований у парламенті під номером № 5512 та пройшов кілька раундів публічних обговорень, а також отримав спільний висновок Венеційської комісії та ОБСЄ БДПЛ.

У статті 143 Конституції України йдеться про те, що «територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування... забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізації їх результатів», але закону, який встановлював би порядок проведення місцевих референдумів, досі немає. Після набуття чинності Закону України «Про всеукраїнський референдум» [3] від 6 листопада 2012 року в Україні втратив чинність Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» [] від 3 липня 1991 року № 286-ХІІ. На даний час існують декілька проектів закону про місцевий референдум, які очікують розгляду.

В проекті Закону від 3 вересня 2010 року № 7082 «Про місцевий референдум» надається дефініція поняття «місцевий референдум» – це форма безпосереднього волевиявлення громадян України, які є членами територіальної громади села, селища, міста, добровільного об'єднання, територіальних громад та їх об'єднання щодо питань місцевого значення шляхом прямого голосування.

Місцеві референдуми реалізуються шляхом безпосередньої демократії і вирішують питання громад та інтереси її жителів. На місцевих референдумах територіальна громада самостійно може виносити, розглядати та вирішувати локальні проблеми. Вона може висловлювати свою недовіру владі, також розглядати проекти соціального, культурного, економічного розвитку, вносити корективи та пропозиції.

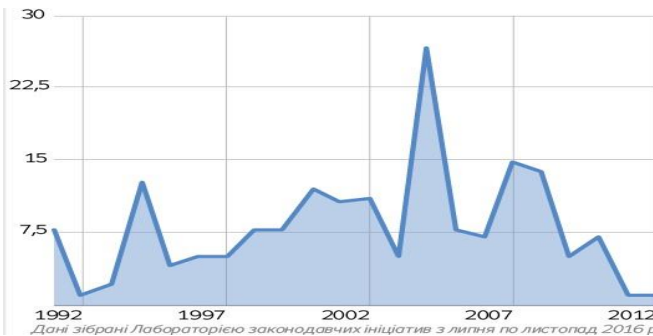
Загалом на референдумах розглядаються будь-які питання, які відносяться до компетенції місцевої влади і простим шляхом вирішити неможливо. Місцева рада та депутати можуть проявити власну ініціативу для проведення місцевих референдумів, але якщо громада проявить ініціативу, то необхідно зібрати певну кількість голосів (щонайменше 10 % мешканців територіальної громади).

Зазвичай на місцевих голосуваннях виносяться питання про: спільне об'єднання адміністративно-територіальних одиниць; дострокове припинення повноважень місцевої влади; дострокове припинення депутатів ради та її голови; руйнування, перебудову дошкільних навчальних закладів, шкіл, спортивних комплексів; зміну назви територій

від області до сіл; висловлення недовіри місцевій раді або сільському, селищному, міському голові.

Варто зазначити, що є низка питань, які не можуть виноситися на місцеві референдуми, а саме: які не стосуються всеукраїнського референдуму; віднесені законодавством до повноважень інших органів влади; можуть суперечити Конституції та законам України (наприклад, питання, що розпалюють расову або релігійну ворожнечу, порушують територіальну цілісність та суверенітет) [6, с. 275].

Лабораторія законодавчих ініціатив дослідила проведення місцевих референдумів по всій території України. Отож, за весь час незалежності України і по 2012 рік зареєстровано більше 178 ініційованих випадків проведення референдумів [7, с. 5].

Найбільше ініційованих місцевих голосувань проводилось на західній Україні. Серед лідерів – це Закарпатська, Івано-Франківська та Рівненська області. Значно менше було проведено у південних містах країни [7, с. 6].

Проведення референдумів по регіонах

Законодавство багатьох країн світу передбачає проведення місцевих референдумів. Особливо країна, яка проводить і вважає референдуми «ядром політичної системи» є Швейцарія. Перший референдум був проведений у 1439 році і є наглядним прикладом вирішення спірних питань [8, с. 91].

Повчальним є досвід проведення голосувань у Словаччині й Угорщині. Нині в Словаччині не існує головного закону про місцеві голосування. Проте, всі нюанси та загальні положення містяться у Законі «Про органи місцевого самоврядування» та Конституції Словаччини, зокрема у статті 67 [9]. Громадяни Словаччини неохоче приймають участь в місцевих голосуваннях. Вони обирають більш легкий та простий шлях для вирішення певних питань. Зокрема, населення вирішують спільні питання таким шляхом: збори жителів і слухання громади; комісійні обговорення; подання петицій. Однак, локальні голосування можуть проводитися за ініціативою жителів, якщо це питання підтримає 30% мешканців. Але виникали випадки, коли словацьке законодавство для органів влади не визнавало обов'язковість прийняття рішень на таких голосуваннях.

В Угорщині місцеві голосування регулюються Законом «Про ініціювання референдумів, Європейську громадянську ініціативу та порядок проведення референдумів». В Законі зазначено, що референдуми можуть проводитися за ініціюванням двох ланок – верхньої та нижньої. До верхньої ланки відносяться місцеві органи влади, до нижньої – місцеві жителі, партії та громадські організації. Для того, щоби провести голосування, потрібний акт органу місцевого самоврядування, де зазначено, яка кількість голосів необхідна для проведення (зазвичай, така кількість становить від 10 до 25%) [10, с. 77-78].

Для кожної країни місцеві голосування є правом громадянам висловлювати свої думки та пропозицію щодо певних питань. Місцеві референдуми вважаються формою безпосередньої демократії. Тільки місцевими референдумами у відповідних адміністративно-територіальних одиницях вирішуються питання про найменування або перейменування сільрад, селищ, міст, районів, областей. На місцеві референдуми не можуть виноситись питання про скасування законних рішень вищестоящих органів державної влади і самоврядування. Також питання, які віднесені до відання органів суду і прокуратури, питання, пов'язані з обранням, призначенням і звільненням посадових осіб, що належать до компетенції відповідної місцевої Ради народних депутатів та її виконавчих і розпорядчих органів.

Література:

1. Майданник О.О. Конституційне право України. Київ: Алерта, 2011. 380 с.

2. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 15.12.2022 року)
3. Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
4. Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 року (втратив чинність) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
5. Проект Закону «Про місцевий референдум» від 3 вересня 2010 року URL: <https://ips.ligazakon.net/>
6. Назарко П.Т. Місцевий референдум у механізмі народовладдя: питання теорії і практики. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: 2021. С. 274-277.
7. Досвід застосування місцевого референдуму в Україні як складової місцевої демократії. Громадська експертна доповідь / Лабораторія законодавчих ініціатив. Київ, 2016. 18 с.
8. Толкачова І.А., Літвінчук Б.С. Місцеві референдуми у системі місцевого самоврядування України та зарубіжних країн: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 89-93.
9. Конституція Словачької Республіки від 1 вересня 1992 року URL: https://www.slovlex.sk/documents/10184/493489/460_1992_1.pdf/716c7f51-7b5b-416f-9fbe-f09b4dcb2127 (дата звернення 15.12.2022 року)
10. Чиркін А.С. Місцевий референдум як форма муніципальної нормотворчості: досвід країн вишеградської групи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 76-79.

СИСТЕМА МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Словська Ірина Євгенівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства
і природокористування
м. Рівне, Україна*

Мамчур Катерина Вячеславівна

*студентка III курсу
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна*

Зважаючи на сьогоднішні події, зокрема російсько-українську війну, що триває на території нашої держави, важливою є стратегія сталого розвитку України та її розбудова на підставі послідовного впровадження європейських стандартів життя. Саме тому актуальним є успішне функціонування економічно розвинених регіонів України.

Необхідною умовою ефективного регулювання та захисту суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією прав місцевого самоврядування, організацією та функціонуванням муніципальної влади є розробка науковцями і державними діячами теорії локальної демократії. Система муніципального права України, її поділ на відносно самостійні специфічні елементи, а також сумісність цих елементів завжди перебувають в центрі уваги національної правової системи.

Муніципальне право є комплексною галуззю публічного права, норми якої регулюють, насамперед, організацію та здійснення влади територіальними громадами та утворюваними ними органами в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Часто у науковій літературі можна зустріти термін «муніципалітети», в межах якого реалізується демократія, існує комунальна власність, місцеві бюджети та виборні органи. Тому деякі вчені, думку яких не підтримуємо, пропонують називати нову галузь комунальним правом, яке, по суті, є правом місцевого самоврядування [3, с. 40].

Законодавство України чітко декларує, що місцеве самоврядування як засада конституційного ладу – відносно самостійна форма публічної влади,

що характеризує право та здатність територіальних соціальних спільнот – територіальних громад – самостійно вирішувати питання місцевого значення (ст. 140 Конституції України; ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [1; 2].

Процес формування галузі муніципального права України стикається з багатьма труднощами. І це зрозуміло, адже він тісно пов'язаний з кардинальною зміною поглядів щодо принципів організації влади на місцях, її взаємовідносин з населенням та центральною владою.

За своєю суттю муніципальне право є виразником волі та інтересів як людини і громадянина та територіальних громад, так і народу й держави, оскільки муніципальні норми встановлюють або санкціонують як суб'єкти місцевого самоврядування (територіальні громади, органи та посадові особи місцевого самоврядування), так і народ та держава, приймаючи Конституцію й закони, якими визнається та гарантується місцеве самоврядування.

Водночас місцеве самоврядування і правовідносини є певним цілісним полем, що гарантує єдність публічних і приватних інтересів на правовому рівні. Для справжнього здійснення місцевого самоврядування однаково важливо реалізувати інтереси муніципальної влади як виду публічної, територіальної громади та забезпечити захист, автономію і недоторканність кожної людини –учасника локального народовладдя. Тим саме на цьому рівні якраз і отримують індивідуалізацію публічні за своєю природою відносини, що передбачає їх трансформацію у муніципально-правові, тоді як останні якраз і виступають своєрідним правовим інтегралом свободи особистості, прав людини, економічної та політичної влади населення.

Отже, під предметом муніципального права слід розуміти суспільні відносини, що виникають у процесі вирішення територіальними спільнотами, об'єднаннями та посадовими особами органів локальної влади важливих місцевих проблем, забезпечення прав і свобод людини на місцевому рівні та законних інтересів територіальних груп і соціальних груп [3, с. 20].

Муніципально-правові інститути – основний системний організаційний елемент українського муніципального права, сукупність функціонально та інституційно пов'язаних і взаємозалежних правових норм, іноді правових норм (матеріального і процесуального характеру) інших правових галузей, що мають єдиний предмет регулювання – однорідні групи суспільних відносин, що традиційно склалися [4, с. 40].

Існують різні підходи до класифікації муніципально-правових інститутів. Дослідник О.М. Костюков ділить їх на головні, що регулюють широке коло муніципально-правових відносин, і підлеглі з більш вузькою сферою регулювання (рис. 1) [3, с. 50]. З точки зору системного підходу

В.В. Кравченко та М.В. Піцик виділили три види: загальні (генеральні), основні та початкові [3, с. 20].

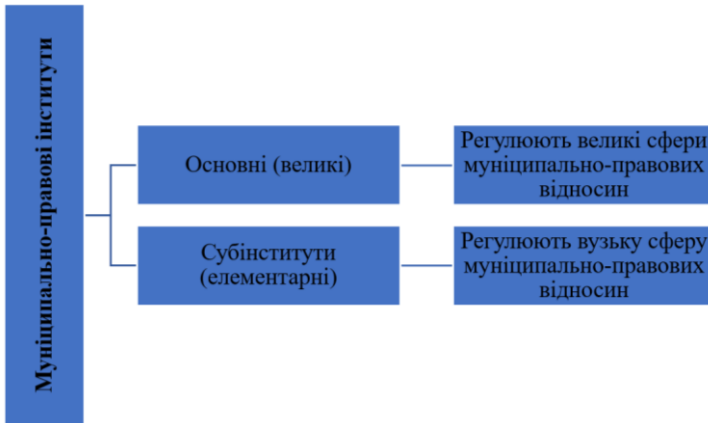

Рис. 1. Класифікація муніципально-правових інститутів

Первісним, базовим елементом муніципального права є муніципально-правові норми. У доктринальних джерелах містяться різні їх дефініції. Наводимо найбільш поширене тлумачення – це встановлені державою, територіальними громадами або органами місцевого самоврядування правила поведінки, що регулюють суспільні відносини у сфері організації та здійснення місцевого самоврядування та виконання яких забезпечують примусовою силою держави [3, с. 17-19].

Важливим є питання системи джерел муніципального права, що є досить розгалуженою. Основними видами джерел є: Конституція України, міжнародно-правові акти, ратифіковані парламентом (Європейська хартія місцевого самоврядування), Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», Про статус депутатів місцевих рад», Виборчий кодекс, «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про асоціації органів місцевого самоврядування», «Про органи самоорганізації населення», Про столицю України – місто-герой Київ», «Про транскордонне співробітництво» тощо, підзаконні нормативно-правові акти органів державної влади, нормативно-правові акти суб'єктів місцевого самоврядування, нормативно-правові акти органів влади Автономної Республіки Крим, нормативний договір, рішення виборчих комісій [4, с. 11].

Наукові ідеї, теорії, концепції науковців, громадських і державних діячів, що досліджують муніципально-правові відносини, розкривають закономірності визнання, становлення та розвитку органів місцевого

самоврядування, формують науку муніципального права. Її значення особливо зростає на етапі проведення децентралізації, об'єднання територіальних громад. Безперечно, особливу увагу слід також приділяти визначенню предмета, системи, джерел, функцій та методології й іншим теоретичних питань місцевої юриспруденції [5, с. 40].

Намагаючись спрогнозувати розвиток місцевої правової системи в Україні, можна дійти висновку, що в майбутньому місцева правова система буде доповнюватися новими підгалузями. Зокрема, високий потенціал прогресивного розвитку мають діючі муніципально-правові інститути муніципальних послуг, які можуть бути модернізовані у відповідні підгалузі муніципального законодавства, а потім у відповідні підгалузі Закону про муніципальні послуги.

Отже, система муніципального права України – це цілісна, логічно вибудована і структурно організована сукупність норм, які динамічно розвиваються відповідно до темпів прогресу соціально-економічних і політичних умов територіального життя й регулюють здійснення локального народовладдя. Норми, об'єднані в галузь, підгалузі, інститути, деталізують реалізацію волі громади нею безпосередньо або через представників.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Кравченко В.В., Пітцик М.В. Муніципальне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2003. 672 с.
4. Кравчук О. Визначення правової природи повноважень органів місцевого самоврядування. *Юридична Україна*. 2006. № 1. С. 23–28.
5. Муніципальне право / П.М. Любченко: підручник. Харків: Право, 2019. 512 с.

РОЛЬ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ У НАДАННІ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

Словська Ірина Євгенівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна*

Савин Вікторія Вікторівна

*студентка III курсу
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна*

Кожному із студентів-юристів знайоме почуття «невеличкого шоку», коли вони починають на практиці застосовувати здобуті знання. Навіть, ті хто із теорією був на «ти», на практиці часто не розуміють, як впоратись із поставленими задачами. Для вирішення цих питань у 2006 році було започатковано діяльність юридичних клінік на базі вищих навчальних закладів.

Юридична клініка – це структурний підрозділ вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців за напрямом «Право», і створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів [1, с. 45].

Термін «юридична клініка» походить від американського «legal clinics», основою її діяльності, з одного боку є вдосконалення студентами практичних юридичних навичок під керівництвом досвідчених викладачів, а, з іншого, – надання безкоштовної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення. Організації, схожі за своєю діяльністю існують в багатьох країнах світу. В Україні юридичні клініки працюють у Києві, Одесі, Дніпрі, Львові, Ужгороді, Запоріжжі та інших містах.

Спектр запропонованих функціональних послуг юридичної клініки доволі широкий – від надання усних та письмових консультацій з будь-якої галузі права (виняток – складні кримінальні справи та податкове консультування підприємців, це «вотчина» досвідчених адвокатів), до впорядкування заяв до суду, процесуальних документів та у разі

необхідності представництво клієнтів у судах при розгляді певних категорій справ.

Будь-яка правова допомога в клініках надається безкоштовно. Однак принцип побудови клінік (якість послуг, які надаються, забезпечується завдяки допомозі та контролю з боку викладачів, а також відповідності стандартам національних асоціацій юридичних клінік) дає достатньо серйозний рівень таких послуг, незважаючи на безкоштовність. Крім того, щоденно надаючи правову допомогу, студенти відчувають відповідальність за якість.

Що стосується кадрової наповненості, то до структури юридичної клініки входять: *керівник, викладачі-куратори, координатори та консультанти.*

Загальне керівництво юридичною клінікою здійснює керівник. Також він може обіймати за сумісництвом посаду викладача-куратора клініки за певною спеціалізацією. Викладачами-кураторами призначаються найдосвідченіші фахівці, які, як правило, мають науковий юридичний ступінь та практику правозастосовної діяльності. Також до роботи можуть залучатися фахівці-практики у галузі права (адвокати, юрисконсультанти, співробітники суду, нотаріату, виконавчої служби, органів юстиції). Викладачі-куратори надають необхідну методичну і теоретичну підтримку студентам-консультантам: вирішують питання про прийнятність справи, її направлення до студента, виступають у ролі куратора за кожним зверненням, а також забезпечують теоретичну підготовку, яка є елементом програми клінічної освіти студента, здійснюють контроль за діяльністю студентів на відповідність та правової допомоги, які відповідають вимогам законодавства і професійної етики. Координатори юридичної клініки – особи, що відповідають за певне спрямування діяльності або групи отримувачів послуг клініки. Вони виконують управлінські функції під загальним керівництвом керівника і ними є, зазвичай, співробітники вищого навчального закладу або студенти.

Основну роботу в клініці здійснюють консультанти. Це студенти-юристи старших курсів напряму підготовки «Право», які надають допомогу під керівництвом викладачів-кураторів у відповідних галузях права. Прийом студентів до юридичної клініки здійснюється на основі конкурсного відбору, а умови конкурсу встановлюються юридичною клінікою відповідного навчального закладу [2].

Із прийняттям у 2011 році Закону «Про безоплатну правову допомогу» [3] в Україні почалося зародження більш-менш розгорнутого механізму реалізації конституційного права кожного на правову допомогу, що встановлює європейські стандарти з її надання і доступу до правосуддя.

Система безоплатної правової допомоги – це система державних установ, які належать до сфери управління Міністерства юстиції. Першою

ланкою виникнення такої системи було створення Урядом Координаційного центру з надання правової допомоги. Цим кроком ще у 2012 році було започатковано виникнення розгалуженої системи безоплатної правової допомоги сьогодення.

Основними завданнями Координаційного центру є організаційне, експертно-аналітичне, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення здійснення повноважень Мініюсту у сфері надання безоплатної правової допомоги, проведення аналізу практики правозастосування з питань надання безоплатної правової допомоги, розроблення та подання на затвердження Мініюсту стандартів якості надання безоплатної правової допомоги, управління системою безоплатної вторинної правової допомоги, координація діяльності спеціалізованих установ з надання безоплатної первинної правової допомоги, формування і ведення у встановленому порядку Реєстру адвокатів, що надають безоплатну вторинну правову допомогу, забезпечення функціонування та розвитку комплексної інформаційно-аналітичної системи, організація підвищення кваліфікації юристів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

У співпраці з проектом «Доступна та якісна правова допомога в Україні», міжнародним фондом «Відродження» та посольством США в Україні у структурі Координаційного центру з надання правової допомоги було створено п'ять міжрегіональних ресурсно-комунікаційних платформ (МРКП), які є управліннями Координаційного центру. У своїй діяльності МРКП відомі як правові клуби «PRAVOKATOR», що функціонують у Києві, Одесі, Дніпрі, Харкові та Львові [4].

Наступним етапом становлення управлінської структури системи безоплатної правової допомоги стало створення регіональних центрів в областях. Саме регіональними центрами їх називали лише у 2015 році, а до цього моменту були обласним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Першочерговим завданням регіональних центрів є підвищення правової свідомості, культури та освіченості населення (правопросвітництво), надання безоплатної первинної правової допомоги і безоплатної вторинної правової допомоги та забезпечення доступу до електронних сервісів Міністерства юстиції України. Регіональні центри надають доступ до вторинної правової допомоги особам, до яких застосовується адміністративне затримання чи арешт, кримінальне затримання, особам, що обвинувачуються чи підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. Загалом до 2014 року діяли 27 регіональних центрів. У зв'язку з анексією Російською Федерацією Криму та збройною агресією на Сході України інституційна структура системи безоплатної правової допомоги в регіонах дещо змінилась. Регіональні центри в Автономній республіці Крим та місті Севастополі не функціонують. Структура регіональних центрів у Східних областях держави набула такого

вигляду: об'єднаний Регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Донецькій та Запорізькій областях працює у Запоріжжі, а Регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Луганській та Харківській областях діє у Харкові.

У результаті розвитку системи безоплатної правової допомоги в Україні створювались місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Центри, що надають вторинну правову допомогу в цивільних та адміністративних справах, функціонують з 2015 року. Центри правової допомоги є територіальними відділеннями Координаційного центру, але водночас є окремими юридичними особами з комплексом власних повноважень. З огляду на це простежуються відносини партнерства як зовнішні (Координаційний центр – Міністерство юстиції), так і внутрішні (Координаційний центр – регіональні центри – місцеві центри).

Кроком, що завершив формування вертикальної структури системи безоплатної правової допомоги, вважається створення бюро правової допомоги. Точки доступу до правової допомоги, що створені в 2016 році, у кожному районному центрі України (близько 500 бюро), є відділами місцевих центрів, тобто на рівні бюро не можна говорити про автономію чи партнерство. У такому разі простежується чітке підпорядкування бюро правової допомоги місцевому центру, оскільки жодної віддаленості, окрім територіальної, бюро не має і не діє як окрема юридична особа. Це підтверджується також спектром повноважень. Якщо для регіонального центру характерне надання вторинної правової допомоги чіткому переліку категорій, місцеві центри реалізують право на правову допомогу зовсім інших категорій осіб, а Координаційний центр виконує тільки адміністративні функції, то бюро правової допомоги в цій частині забезпечує лише доступ до вторинної правової допомоги (приймає та опрацьовує звернення про надання БВПД та передає пакет документів для прийняття рішення до місцевого центру) [5, с. 3-5].

Підсумовуємо, що українська система надання безоплатної правової допомоги – найбільша в Європі та один із найуспішніших соціальних проєктів Міністерства юстиції України, Уряду та міжнародних партнерів. Разом з тим, система безоплатної правової допомоги продовжує розвиватися, прагнучи якнайкраще відповідати сучасним викликам сьогодення.

Література:

1. Соколенко О.Л. Юридична клініка в правоосвітній діяльності. *Вісник Академії митної служби України*. Сер.: Право. 2009. № 1. С. 40-44.
2. Юридична клініка: зб. нормат.-прав. актів з орг. діяльності / [С.В. Ківалов [та ін.]; за заг. ред. С.В. Ківалова]; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Феникс, 2014. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp->

content/uploads/2017/07/YUrydychna-klinika.-Zbirka-normatyvno-pravovyh-aktiv-z-organizatsiyi-diyalnosti-.pdf

3. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

4. З історії наукових досліджень: юридична клініка при Київському інституті народного господарства. *Збірник наукових праць* / Київ: КНЕУ, 2000. Вип. 5. URL: <https://mydisser.com/en/avtoref/view/16018.html>

5. Гончаренко В.О. Юридична клініка: історія і визначення. Практика діяльності «юридичних клінік» України. 2004. № 1. С. 3-5.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-70>

ПРАВО ГРОМАДЯН НА УЧАСТЬ У МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ

Словська Ірина Євгенівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства
і природокористування
м. Рівне, Україна*

Семенович Марія Олександрівна

*студентка III курсу
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна*

Побудова правової держави стосується всіх сфер суспільного і державного життя, що характеризується суттєво якісними новими рисами організації публічної влади, гарантуванням прав особи. Ці зміни зобов'язують науковців, практичних працівників більш глибоко досліджувати принципи конституційного ладу на сучасному етапі державного розвитку і дещо інакше висвітлювати проаналізовані в учбовій та спеціальній літературі визначення особливостей державного і суспільного устрою.

Основний закон 1996 року [4], який розкрив політичну систему України і в Розділі XI закріпив правовий статус інститутів місцевого самоврядування, заклав підвалини незалежної муніципальної демократії.

Не претендуючи на аналіз всієї проблеми, висловимо свої думки з приводу конституційних принципів окремої ланки публічної влади [8, с. 56].

Функціонування громадянського суспільства визначається таким важливим чинником як активність громадян у реалізації їхнього права на місцеве самоврядування, первинним суб'єктом якого виступає територіальна громада. Визначення природи останнього пов'язано із розв'язанням проблеми: чи має громада окрему, відмінну від держави, владу, є незалежною від держави публічно-правною корпорацією чи міцно включеною в державний організм і виконує тільки функції органу держави. У зв'язку з цим пропонуємо зупинитися на аналізі природи його первинного суб'єкта – територіальної громади (на підставі теорій походження муніципальної влади).

Відомий конституціоналіст Ю. Бальцій визначає муніципальну демократію як право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України [1].

Окремою статтею Конституція України 1996 року, у повній відповідності до вимог, задекларованих у Європейській Хартії [2] (разом з низкою фундаментальних принципів народовладдя, суверенітету і незалежності України, поділу державної влади тощо), зафіксовано принцип визнання та гарантованості місцевого самоврядування (ст. 5 Конституції України). Основний закон містить понад 20 статей та окремих розділ, що детермінують роль та місце місцевого самоврядування в Україні, фіксують статус територіальних громад як первинного суб'єкта, визначальні принципи формування та діяльності органів місцевого самоврядування, відносини, які виникають під час організації та здійснення локальної демократії, її гарантії [4].

Місцеве самоврядування на конституційному рівні визнане однією із засад конституційного ладу і розглядається як встановлення демократичної децентралізованої системи управління, що опирається на самостійність територіальних громад, органів місцевого самоврядування у вирішенні всіх питань місцевого рівня. Конституція України визначає **місцевий референдум, органи самоорганізації населення та участь в управлінні місцевим бюджетом як форми здійснення права громадян на участь у місцевому самоврядуванні**. Також спеціалізовані нормативні акти регламентують та визначають форми участі у місцевому самоврядуванні та процедури їх здійснення [3, с. 99].

Нормативно-правова база для громадської участі представлена не лише Конституцією України (ст. 140,143), але й законами «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про органи самоорганізації населення», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про звернення громадян» та ін.

Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачаються та доволі вузько регламентуються форми громадської участі у місцевому

самоврядуванні: місцевий референдум, загальні збори громадян та органів самоорганізації населення (ст. 7, ст. 8, ст. 14), місцеві ініціативи (ст. 9), громадські слухання (ст. 13), дострокове припинення повноважень голови громади за народною ініціативою (ст. 79) [7].

В історії України були також ухвалені постанови Верховної Ради України № 3748-ХІІ від 17.12.1993 р. «Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні» та Кабінету Міністрів України № 996 від 3.11.2010 р. «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», № 9 976 від 5.11.2008 р. «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», наказ Міністерства фінансів України № 294 від 3.03.2020 р. «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо механізмів участі громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні».

Право громадян на участь у місцевому самоврядуванні забезпечується і низкою нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування, серед яких статuti територіальних громад, положення про громадянську участь. У них визначений правовий статус інших форм реалізації права на участь у локальній демократії. Так, залучення громадян до процесу управління громадою передбачає форми – місцевий референдум, громадська експертиза, громадські ініціативи, громадські слухання, звернення громадян, громадські ради, громадські обговорення, збори громадян за місцем проживання, дострокове припинення повноважень голови громади, відкликання депутата, доручення депутату, органи самоорганізації населення, консультації з громадськістю, участь в управлінні місцевим бюджетом. Зазначені форми закріплені на законодавчому рівні, а механізми та процедури їх реалізації мають чітке визначення, результати – правові наслідки [5, с. 17].

Розглянувши матеріал, представлений у науковій літературі щодо визначення поняття «громадська участь», можна трактувати дане поняття як систему дій, методів, інструментів та механізмів (об'єднаних логікою відповідного алгоритму) участі громадян у визначенні та вирішенні їхніх проблем у певній громаді.

Під механізмами участі громади слід розуміти ті механізми громадянської активності, які передбачають реагування влади у певний визначений спосіб, тобто мають певні правові наслідки. Дані механізми поділяють на: головні механізми, визначені законодавством; інші механізми залучення громадян до державних та місцевих справ [6].

Як вказує В. Утвенко, за умови ефективного взаємодії громадськості з місцевою владою результати закріплюються в офіційних рішеннях місцевих рад й інших документах та реалізуються на практиці. У випадку вчинення перешкод громадськості у реалізації права на участь в місцевому

управлінні у визначених формах повинна передбачатися відповідальність представників влади [9, с. 121].

Згадані вище форми участі можуть бути реалізованими у різних сферах управлінської діяльності місцевої влади. Це може бути розробка та реалізація місцевих стратегій розвитку, цільових програм, управління місцевим бюджетом, соціальною політикою в освітній, медичній, житлово-комунальній галузях, природоохоронна діяльність тощо.

Отже, громадську участь у місцевому самоврядуванні визначає нормативно-правова база, яку складає Конституція України (ст. 140, 143), закони «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про органи самоорганізації населення», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про звернення громадян», Виборчий кодекс та ін. Локальна демократія як один з принципів конституційного ладу неможлива. Стабільність без організаційно і фінансово спроможної територіальної громади. Форми її участі у вирішенні питань місцевого значення різні, але зводяться до двох основних видів – прямої і представницької.

Література:

1. Бальцій Ю.Ю. Щодо визначення суб'єктів місцевого самоврядування України. *Правове життя сучасної України*: у 3 т.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 307-310.

2. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року URL: https://zakon.rada.gov.uaAaws/show/994_036

3. Карий О.І., Панас Я.В. Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування: навч. посіб. Київ : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 176 с.

4. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України, від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

5. Корнієнко М. Пошук варіантів місцевого самоврядування ще продовжується. *Місьцеве та регіональне самоврядування України*. 1994. № 4. С. 17-20.

6. Мамонова Е.В. Громадські ініціативи щодо рішень органів місцевої влади як форма діалогової взаємодії влади і населення. Електронний архів Національного університету «Одеська юридична академія» URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle>

7. Про Місьцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

8. Словська І.Є. Парламентська демократія, право і політика: взаємопов'язаність понять. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 4 (81). С. 54-59.

9. Утвенко В.В. Теорія та історія місцевого самоврядування: навч. посіб. Київ: ДП Вид. дім «Персонал», 2017. 234 с.

КОНСТИТУЦІЙНІ ОBOB'ЯЗКИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ

Словська Ірина Євгенівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства та
природокористування
м. Рівне, Україна*

Файлер Ілона Сергіївна

*студентка III курсу
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства та
природокористування
м. Рівне, Україна*

Побудова демократичної правової держави в Україні забезпечується, значною мірою, дотриманням на нашій території низки міжнародних правових актів з прав, свобод і обов'язків людини. Втілення в життя їх приписів набуває особливо важливого значення в сучасних умовах, коли питання гарантування життя, безпеки, недоторканості особи є однією із гострих проблем.

Наполегливо і послідовно втілюючи в практику принцип універсальності правового статусу людини, Україна намагається зайняти чільне місце на міжнародній арені серед передових країн світу [1, с. 18].

Задля того, аби кожний з нас міг успішно реалізувати свої права, отримувати від суспільства певні матеріальні та духовні блага, ми, в свою чергу, повинні виконувати свої обов'язки і віддавати суспільству свою працю, зусилля, піклуватись про державні та громадські справи. Стаття 29 *Загальної декларації прав людини* встановлює, що «Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи» [2].

Юридичними обов'язками слід називати міру необхідної поведінки. Юридичні обов'язки, які закріплені в Конституції України, мають визначення основних або конституційних. Така необхідна поведінка є одним із найважливіших інститутів права будь-якої сучасної держави і розглядається вона, передусім, як узагальнення практичного досвіду міжлюдського спілкування [3, с. 111-112].

Конституція України, регламентуючи обов'язки людини і громадянина, виходить з принципу, згідно з яким кожна людина має обов'язки перед суспільством, а це, в свою чергу, забезпечує вільний і всебічний розвиток усіх осіб, держави і суспільства в цілому. При цьому даний принцип впроваджується без врахування того, чи дійсно забезпечується державою і суспільством такий розвиток особистості. Бажання людини завжди перевищують можливості держави і суспільства, навіть якщо вони є найрозвинутішими [4, с. 727].

Ознаками обов'язків є те, що вони: а) закріплені в конституції та законах України; б) встановлені державою в інтересах усіх членів суспільства; в) вид і міра необхідної поведінки людини і громадянина; г) обмежують права людини; г) є основою правового статусу; д) мають найвищий юридичний захист; е) рівні і невід'ємні; є) гарантовані щодо здійснення необхідності; ж) передбачають встановлення юридичної відповідальності за невиконання чи неналежне виконання необхідної поведінки [5, с. 554].

Конституційні обов'язки, в залежності від різних критеріїв класифікації, можна поділити на різні види. Для групування конституційних обов'язків слід визначити певні критерії їх класифікації: а) за однорідністю матеріального змісту; б) за однорідністю конституційних норм, що закріплюють права і свободи; в) за сторонами життя і діяльності людини і громадянина; г) за змістом правовідносин, що виникають в процесі реалізації обов'язків; д) за їх спеціальним призначення в суспільстві; е) за їх значенням для суб'єкта, характером, способами здійснення, суб'єктивним складом здійснення; є) за механізмом реалізації чи забезпечення реалізації; ж) за часом, місцем та колом осіб в процесі їх здійснення; з) за матеріальним чи процесуальним порядком регулювання та охорони тощо [6, с. 112].

Щодо класифікації конституційних обов'язків, то слід виділити такі:

- 1) залежно від того належать ці обов'язки людині чи громадянину на обов'язки людини і обов'язки громадянина;
- 2) за сферами суспільного життя (особисті, політичні, соціальні, економічні, екологічні, сімейні, культурні);
- 3) за способом закріплення (прямо закріплені у конституції чи витікають з тлумачення її норм);
- 4) за функціональною спрямованістю дії (прямо і опосередковано діючі);
- 5) за адресатами (суб'єктами) дії (державні, суспільні, інших людей, власні);
- 6) за характером здійснення (в конкретних чи у загальних правовідносинах);
- 7) за формами здійснення (індивідуальні чи колективні);
- 8) за часом реалізації (постійні чи тимчасові);

9) за характером забезпечення (у правореалізаційній діяльності) [7, с. 44-45].

Зупинимось детальніше на характеристиці окремих *обов'язків*. Стаття 68 Конституції України встановлює *обов'язок кожного неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей*, що в свою чергу, є запорукою стабільності у суспільстві та характерною ознакою побудови в нашій країні правової держави. При цьому слід наголосити, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

З моменту проголошення у Конституції таких важливих економічних прав, як право приватної власності, право підприємницької діяльності тощо, стала очевидною необхідність закріплення такого важливого конституційного обов'язку, як обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом, та щорічно подавати до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій стан та доходи за минулий рік. Це є обов'язком усіх юридичних і фізичних осіб, які отримують доходи від підприємницької, трудової, творчої та іншої діяльності для забезпечення формування державного та місцевих бюджетів [7, с. 48; 8, с. 102].

Стаття 65 Конституції [9] України встановлює конституційний *обов'язок громадян України захищати свою Вітчизну*, її незалежність та територіальну цілісність, шанувати її державні символи. Найважливішим, на мою думку, обов'язком громадян України є захист Вітчизни, особливо це питання актуальне і сьогодні через збройний напад росії на територію України.

Щодо цього, то хотілося б зауважити, що захист Вітчизни від збройної агресії є обов'язком усіх громадян України, а також державних органів, підприємств, установ, організацій їх посадових осіб. Стосовно останніх діє Закон України «Про оборону України» [10].

Зауважимо, що ст. 66 Конституції України встановлює *обов'язок кожного члена суспільства не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки*. Цей обов'язок щодо охорони природи деталізується Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища» [11], «Про охорону атмосферного повітря» [12], «Про природно-заповідний фонд України» [13], Про тваринний світ» [14], «Про карантин рослин» [15] і деякими іншими, які в сукупності складають *екологічне право* [7, с. 48].

Отже, конституційні обов'язки – це встановлені в інтересах усіх членів суспільства та гарантовані державою і суспільством, закріплені в Конституції та законах України необхідні моделі поведінки людини й громадянина, що обмежують їх права і за невиконання чи неналежне

виконання яких передбачена юридична відповідальність. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

Література:

1. Словська І.Є. Універсальність прав людини – безумовна цивілізаційна цінність. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4 (81). С. 18-22.
2. *Загальна декларація прав людини* від 10.12.1948 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/>
3. Максимов С. Універсальність прав людини. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 110-117.
4. Конституційне право України: підруч. / за заг. ред. В.Л. Федоренка. – 4-е вид., перероб. і доопр.; передмова проф. В.М. Шаповала. Київ, 2012. 727 с.
5. Актуальні проблеми конституційного права України: підручник / за заг. ред. проф. Олійника А.Ю. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 554 с.
6. Єловських У.О. Конституційне право України: навч.-метод. посіб. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. закл. «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». Луганськ: ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2013. 182 с.
7. Летнянчин Л.І. До питання про механізм реалізації конституційних обов'язків людини і громадянина в Україні. *Проблеми законності*. Харків, 2001. С. 44-48.
8. Євграфов П. Захист прав і свобод є найважливішим обов'язком держави перед людиною. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 4. С. 102-104.
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
10. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
11. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
12. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
13. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
14. Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
15. Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/>

ЛІБЕРТАРІАНСТВО ЯК ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА У ХХІ СТОЛІТТІ

Словська Ірина Євгенівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна*

Цевух Андрій Ігорович

*студент III курсу
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна*

Всі ми собі уявляємо, що таке сучасний глобалізований і демократичний світ, але чи ми уявляємо, що таке насправді істинна свобода суспільства? Насправді, навколо суспільства спеціально було створена так звана «оболонка свободи». На телебаченні постійно кажуть, що у нас все діє в рамках закону, спирається на основи демократії та існує принцип свободи ринку. Варто сказати, що політики нам «трішки» не договороують усіх речей. Так, наприклад, може складатися враження, що після вступу України до Світової організації торгівлі (СОТ) у 2008 році, з'явилася реальна вільна ринкова економіка, хоча це насправді не більш, ніж ілюзія для маскування монополій у торгівлі [2, с. 169]. США також є членом даної організації, але варто зауважити, що так як вони являють собою країну з типом економіки, де переважає імпорт, то американське чинне законодавство передбачає накладання додаткових акцизів на ввіз певних товарів, де позначка цих акцизів коливається в діапазоні 10-20% до вартості товару в залежності від типу товару. Таким чином, Америка наповнює власний бюджет, захищає власних виробників, що звісно чудово для власної країни, але це порушує основні принципи СОТ – відсутність будь-яких додаткових акцизів на товари.

Ми впевнені, що людина яка навіть не має ніякого стосунку до економіки розуміє дві речі: перше, додаткові акцизи, насамперед, б'ють по споживачах, чим звісно класова нерівність ще більше зростає; друге, при моделі існування ринкової вільної економіки не має бути додаткових

акцизів на товари і не має бути перешкод постачання товарів або надання послуг різними компаніями.

Може також скластись враження, що сам факт невиконання умов СОТ – це тільки проблема США і ЄС або України, але це не так. Такий негативний момент простежуються усюди і в авторитарній РФ, і в соціалістичній Швеції.

Якщо говорити про російське законодавство, то законодавці навіть не захотіли приховувати факту встановлення монополій. В країні наявне таке визначення, як «природна монополія». І дійсно таке визначення може поставити у ступор як юристів, так і економістів, але напевне не російській люд та їхнє політичне керівництво. Під поняттям «природна монополія» за російським законодавством варто розуміти такі умови на ринку, за яких тільки певна компанія або організація спроможна надавати послуги населенню. І за «дивним збігом» обставин, прикладами таких двох компаній є «Газпром» (лідер за добуванням і постачанням газу населенню), і «Російські залізні дороги» (мають монополію на прокладання залізничних шляхів країною і функціонуванні цієї галузі економіки).

Вже багато наводилось прикладів, певних колізій у економіці країн, але ми так і не вияснили, що ж таке «лібертаріанство»? Лібертаріанство – це певний симбіоз поєднання економічних, політичних і філософських поглядів щодо функціонування держави і суспільства. Лібертаріанство є повною протилежністю авторитарній або ще гірше тоталітарній моделі держави. Головним його принципом є свобода особистості та її дій, спрямоване на покращення життя усього суспільства, а не тільки певних прошарків. Тому, задля реалізації принципів свободи однією із догм вчення є серйозне зменшення ролі держави. На нашу думку, саме лібертаріанство є тим істинним відображенням демократії у суспільстві, яке мало б функціонувати у XXI столітті.

Офіційне визначення «демократія» вперше з'явилося у Стародавній Греції, але сучасна політика намагається дещо видозмінити це поняття і привнести його в суспільство у вигідному для себе сенсі, виставляючи ототожненням демократії США та інших передових країн світу [6, с. 36].

Доволі дивним було те, що відображення монополії знайшлося у соціалістичній Швеції, де, по ідеї, повинна була функціонувати схема забезпечення рівності у суспільстві. У Швеції існує найбільша державна компанія, яка займається залізними дорогами і має повну монополію на регулювання «правил» у цій грі. Для того, щоби надати докази, що «ніхто» крім даної компанії не зможе краще впоратись зі своїм завданням, було реалізоване класичне вертикальне поділення галузі на інфраструктуру та дорожні перевезення. З цього моменту стала доступна «вільна конкуренція» у галузі і, звісно, маючи довгу історію функціонування і роботи зі шведським урядом, компанія природної монополії не побачила

загрози у конкурентах, адже на ринок вони не потраплять. Так і сталося на практиці, за 10 років існування «вільної конкуренції» у галузі приватні компанії змогли відібрати лише 10% від ринку у монополіста [7, с.107].

В той же час, наприклад, на ринку Канади, Мексики, Бразилії та Аргентини взагалі не існує природніх монополій. На ринку вантажних перевезень цих країн функціонує декілька вертикально інтегрованих компаній, які володіють (на правах власності або довгострокової оренди), як і інфраструктурою, так і руховим складом. Вони не отримують жодних субсидій від держави, успішно вкладаючи гроші у розвиток інфраструктури. У Мексиці продаж довгострокових концесій на експлуатацію вертикально інтегрованих компаній кардинально змінила ситуацію в галузі за декілька років. Усі компанії зі збиткових перетворилися у прибуткові, виріс рівень товарообігу і інвестицій в інфраструктуру, в середньому у 3-4 рази збільшився показник продуктивності праці [7, с. 108].

З вище наведених прикладів на практиці бачимо, що при наданні ринку та суспільству реальної свободи суспільство здатне саме до розвитку з застосуванням мінімального контролю з боку держави. Ось це і є фінальна ціль лібертаріанства – забезпечити бурління життя в економіці та державі без постійного втручання держави у ті процеси, де вона може поступитись позиціями заради розквіту добробуту. Потрібно надати людині можливість заробити і передати їй мотивацію до праці, адже себе на відповідному рівні зможе захистити тільки багата держава та її громадяни. Приклад цієї догми є сучасна ситуація навколо України, яка внаслідок ганебного вторгнення РФ на свої власні території, змушена чекати військову та матеріальну допомогу від Заходу. Доволі вдалим прикладом того, що багата країна зможе себе захистити без зброї, є Швейцарія, яка за рахунок своїх багатств змогла уникнути окупації під час Другої Світової війни на відміну від Франції та Польщі [1].

Лібертаріанство передбачає свободу освіти і якість освіти для населення. У багатьох частинах світу шкіл просто немає. Політики найвидатніших держав роблять заяви, що на розв'язок даного питання потрібні роки та десятиріччя, при цьому згідно офіційної статистики за 4 дні такі країни, як США, Франція, Росія та Китай витрачають стільки грошей на озброєння, що цього б цілком вистачило на будівництво шкіл в усіх куточках нашої планети.

Щодо питання навколо охорони здоров'я, то тут ситуація теж не втішна, За даними Гаррі Маркополосса (одного із найавторитетніших фінансових експертів США та людини, яка розкрила фінансову аферу Бернарда Мейдоффа), з 1 долара – 40 центів, які потрапляють в систему охорони здоров'я, будуть або витрачені на вітер, або банально їх розкрадуть чиновники [4, с. 56].

Подібна ситуація спостерігається і у фінансовому секторі. До появи Федеральної резервної системи США у грудні 1913-го року (ФРС), тобто офіційного державного регулятора економіки, інфляція у США знаходилась на рівні 30-36%, а після початку роботи ФРС і до сьогодні цей показник збільшився більше ніж на 2000%. В той же час долар США як валюта втратив 96,65% своєї купівельної спроможності за останні 110 років. Також за даними вже вище згаданого Гаррі Маркополоса через неспроможність державного регулятора до контролю на належному рівні фінансових ринків, 5-6% бізнесу у кожній галузі розкрадаються, а 20-25% компаній постійно спотворюють свої фінансові звіти заради ще більшого залучення грошей з боку інвесторів [4, с.54].

Отже, з усього вищевикладеного матеріалу варто зауважити, що Україні потрібно передивитись власне законодавство і практику державного будівництва, в цілому. Доволі позитивним зрушенням у сфері побудови розвиненої держави буде імплементція досвіду зарубіжних країн у питанні протидії монополіям, зростання можливостей юридичних осіб [3]. Законодавство має бути спрямоване на шлях до лібертаріанства – повної свободи нації та її національних скарбів (людей, технологій, капіталу) [5].

Література:

1. The Global Competitiveness Report 2011-2012. URL: <http://www.weforum.org>
2. Геєць В. М., Семиноженко В. П. Інноваційні перспективи України. Харків: Константа, 2006. 272 с
3. Григор О. О. Аналіз науково-технічного та інноваційного потенціалу України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 4. С. 20-22.
4. Малкольм Гладуелл. Розмова з незнайомцем: Чому ми помиляємось у людях і довіряємо брехунам / переклад з англ. Київ: Альпіна Паблішер, 2016. 192 с.
5. Перспективи інноваційного розвитку України (аналітична доповідь). URL: <http://old.niss.gov.ua/Table/Zhalilo21/003.htm>
6. Петрина М. Базові умови створення інноваційної моделі розвитку економіки України. *Економіка України*. 2006. № 8. С. 35-40.
7. Гурієв С. Міфи економіки, помилки та стереотипи, які нам вселяють політики та ЗМІ. Київ: Юнайтед Прес, 2010. 295 с.

ПРОБЛЕМИ НЕДІЙНОСТІ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Словська Ірина Євгенівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства
і природокористування
м. Рівне, Україна*

Яворська Ірина Сергіївна

*студентка III курсу
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна*

Фальсифікація виборів, яку іноді називають маніпулюванням виборцями, шахрайством виборців або фальсифікацією голосування, передбачає незаконне втручання у процес виборів шляхом збільшення частки голосів обраного кандидата, зниження частки голосів кандидатів-суперників або обох кандидатів [3, с. 15].

Важливо відзначити, що недійсний голос – це голос, який не враховується для остаточного результату виборів. При оцінці дійсності голосу найважливішим чинником є те, чи можна чітко визначити намір виборця.

Тому голосування на політичних виборах вважається недійсним, якщо:

- виборчий бюлетень офіційно не виготовляється;
- бюлетень дійсний для іншого виборчого округу;
- бюлетень для голосування не містить жодних позначок;
- намір виборця не чітко видно в бюлетені;
- бюлетень містить додаткові, зайві записи виборця;
- виборчий бюлетень навмисно зіпсований виборцем.

Необхідно наголосити на тому, що недійсні голоси мають такий самий вплив на результат виборів, як і утримання від голосування. Оскільки результати виборів встановлюються виключно на основі чітких і дійсних голосів, то недійсні бюлетені не зараховуються до результатів. Єдина відмінність полягає в тому, що недійсні голоси фіксуються в офіційній статистиці виборів. На традиційних виборах із паперовими бюлетенями важко визначити, чи був недійсний голос поданий навмисно чи помилково [2, с. 139].

Голосування особами, котрі голосують вдома за місцем проживання, є особливо вразливим до фальсифікацій на виборах через рівень довіри до особи, яка вручає бюлетень для голосування і може маніпулювати та поставити відмітку в бюлетені на свій розсуд.

Люди можуть поширювати неправдиву або оманливу інформацію, щоб вплинути на результат. Ще один спосіб використання дезінформації полягає в тому, щоб надати виборцям невірну інформацію про час або місце голосування, внаслідок чого вони втрачають свій шанс віддати голос [1, с. 78].

Одним із найбільш поширених способів, котрий спотворює результати виборів, є купівля голосів, котра відбувається, коли політична партія або кандидат прагне набути голос виборця на майбутніх виборах. Купівля голосів може приймати різні форми, наприклад грошовий обмін, а також обмін за необхідні товари чи послуги. Ця практика часто використовується для стимулювання або переконання прийти на вибори та проголосувати певним чином. Хоча ця практика є незаконною в багатьох країнах та все ж вона поширена в усьому світі.

Під час загальнодержавних виборів успішна фальсифікація виборів у достатніх масштабах може призвести до державного перевороту, протесту або корупції в демократії. Ми стали свідками цього під час виборів президента України в 2004 році, коли Центральна виборча комісія оголосила обраним на пост президента України Віктора Федоровича Януковича, за котрого фактично проголосували менше половини виборців, котрі взяли участь у голосуванні. Протест громадянського суспільства, що вилився у черговий майдан після революції на граніті в Помаранчеву революцію, змусив законодавців іти на безпрецедентні кроки й для виявлення переможця на пост президента України було проведено третій тур виборів [4, ст. 57].

Вибори на місцевому рівні можуть відбуватися при достатньо невеликій фальсифікації. Навіть якщо це не вплине на результат, викриття шахрайства може знизити довіру виборців до демократії.

Фальсифікація виборів може статися напередодні голосування, якщо змінюється склад виборців. Законність такого типу маніпуляції різна в різних юрисдикціях. Навмисне маніпулювання результатами виборів широко вважається порушенням принципів народовладдя.

У багатьох випадках влада може штучно контролювати склад електорату, щоб отримати очікуваний результат. Один із способів зробити це – залучити велику кількість громадян до виборчих округів, перекроївши їх перед виборами так, аби максимально сприяти одному із кандидатів. Багато країн перешкоджають цьому за допомогою правил, які передбачають, що виборець повинен проживати у виборчому окрузі протягом мінімального періоду (наприклад, шість місяців), щоби мати право там голосувати. Однак такі закони також можуть бути використані

для демографічних маніпуляцій, оскільки вони, як правило, позбавляють прав тих, хто не має постійного місця проживання, наприклад бездомних, мандрівників, ромів, студентів і робітників, котрі працюють вахтовим методом [5, с. 99].

Одним із найпростіших методів фальсифікації виборів є знищення бюлетенів чи навмисне їх псування, однак такий факт важко здійснити без привернення уваги. Частіше практикується ситуація, коли є можливим знищити дуже невелику кількість бюлетенів без виявлення самого факту і тим самим змінити загальний результат. Відверте знищення виборчих бюлетенів може призвести до того, що вибори будуть визнані недійсними, що стане причиною можливих повторних виборів. У цьому випадку ті, хто не згоден із таким фактом, ініціюють подання до суду [3, с. 26].

Інший спосіб полягає в тому, аби створити враження, що виборець зіпсував свій бюлетень, таким чином зробивши його недійсним. Зазвичай це робиться шляхом додавання ще однієї позначки до аркуша, що створює враження, що виборець, наприклад, проголосував за більше кандидатів, ніж має право. Це важко зробити з великою кількістю паперових бюлетенів. Проте, іноді кандидати вдаються до масового підкупу членів виборчих комісій на різних дільницях і таким чином відбувається фальсифікація результатів та неправильне визначення переможця [2, с. 141].

Вибори в Україні є конкурентними, виборці мають широкий вибір кандидатів. Незважаючи на те, що існуюча законодавча база забезпечує надійну основу для проведення демократичних виборів, проте багато зацікавлених сторін напередодні дня виборів часто не застосовують її добросовісно. Це негативно впливає на довіру до адміністрування виборів, дотримання правил фінансування виборчої кампанії учасниками виборчого процесу та ефективне вирішення виборчих суперечок [4, с. 53].

Хоча основні свободи загалом дотримуються, і кандидати можуть вільно проводити агітацію, але численні ознаки підкупу голосів і зловживання державними ресурсами все ж підривають довіру до процесу.

Неможливо також заперечувати спроби росії втрутитися в українські вибори, щоб вони були визнані недійсними. Проводити вибори на тлі війни нелегко. Поширені чутки та повідомлення про значне нарощування російської армії під час виборів президента України у 2019 році та маневри вздовж російсько-українського кордону створили відчуття нервозності. Кремль не був зацікавлений заперечувати такі повідомлення, оскільки вони сприяли наративу росії про нестабільність та Україну, що поринула в хаос [2, с. 140].

Окупація Криму росією та районів навколо Донецька та Луганська де-факто позбавила виборчих прав майже 16 відсотків українського електорату, приблизно 4,8 мільйона виборців. Як мінімум, цим виборцям було надзвичайно важко доїхати до безпечних виборчих дільниць, щоб

проголосувати. У пошуках випадків російського втручання ці приклади були кричущими і очевидними.

Що стосується дезінформації, то з 2014 року та вторгнення путіна в Крим і на Донбас російська пропаганда намагалася зобразити Україну як невдалу та нелегітимну державу, якою керують фашисти та симпатики неонацистів. З наближенням виборів 2019 року підтримувана Кремлем риторика стверджувала, що Україна не може провести демократичні вибори. Кремлівські пропагандистські ЗМІ накачували теми, що вибори сфальсифіковані, що чинний на той час президент вдавався до будь-яких засобів, щоб забезпечити собі перемогу, і що Україна почне насильство проти Росії, щоб відвернути увагу від недоліків виборів [3, с. 64].

Що стосується кібернетики, то, безсумнівно, українська влада була більш підготовлена до можливих атак, ніж у 2014 році. Завдяки допомозі та підтримці міжнародної спільноти Україна мала кращі можливості для захисту.

Згідно опитування КМІС переважна більшість українців вважає дуже важливим жити в країні зі справедливим судочинством (90%), свободою віросповідання (86%), багатопартійними виборами (85%), вільними ЗМІ (83%), свободою слова (82%) та цивільним контролем над армією (55%). То ж попри все народ України демонструє свій вибір майбутнього, опираючись на побудову таких демократичних інститутів, котрі здатні забезпечити захист їх інтересів, вибір, свободу і незалежність [5, с. 106].

Убезпечити виборчий процес можливо шляхом підвищення правової свідомості і культури населення, посилення юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства, запобігання зовнішнім втручанням.

Література:

1. Батанов О. Проблеми конституційної регламентації компетенції місцевого самоврядування в Україні та зарубіжних країнах. *Право України*. 2015. № 9. С. 104-113.
2. Бедрій Р. Б. Муніципально-правове забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері господарської діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 138-142.
3. Кравченко В. В., Бедрій Р. Б., Гірняк В. О. Муніципальне право України у визначеннях та схемах: навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 144 с.
4. Любченко П. Муніципально-правові відносини: поняття, сутність, види. *Право України*. 2020. № 10. С. 49-62.
5. Мішина Н., Головкин К. Тенденції систематизації муніципального права України. *Право України*. 2020. № 10. С. 97-109.

СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ТА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ

Сорокіна Вікторія Сергіївна

студентка III курсу

Навчально-наукового інституту права

*Національного університету водного господарства
та природокористування*

м. Рівне, Україна

З перших днів повномасштабного вторгнення російських військ в Україну під обстріли та авіаудари потрапляють як військові, так і цивільне населення, в тому числі і діти, в різних регіонах держави. Кожного дня кількість людей, які зазнали поранень, збільшується в геометричній прогресії. Для багатьох українців наслідки втрати працездатності та здоров'я від дій російської армії мають безповоротний характер, інвалідність стає неминучою. В Україні захист соціально незахищених осіб є одним із головних пріоритетів державної соціальної політики. Вона спрямована на: створення відповідних умов для можливості повної реалізації прав людей з обмеженими можливостями, згідно їхніх потреб та думки при прийнятті державних рішень, а також поліпшення фінансово-матеріального становища.

Право людини на соціальний захист є її конституційним правом. Відповідно до статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1]. Захист проявляється у створенні спеціальних правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення прав і можливостей на рівні з іншими громадянами для невід'ємної участі в суспільному житті, котрі визначені у Законі України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [2]. Соціальний захист полягає у наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду. Пільги інвалідам надаються на підставі посвідчення, яке підтверджує відповідний статус. Якщо така особа має право на одну і ту ж пільгу за кількома нормативно-правовими актами, то дана пільга надається тільки по одному з них на вибір

(незалежно від підстави для встановлення пільги). Варто зазначити, що людина може відмовитися від тієї чи іншої соціальної допомоги, яку надає держава, якщо вона не відповідає її потребам, та отримати від держави грошову компенсацію згідно вартості цього виду соціальної допомоги.

Згідно з Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3] цивільне населення наразі не прирівняне до осіб, які належать до осіб з інвалідністю внаслідок війни.

Порядок надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни особам визначається Кабінетом Міністрів України. Згідно ст. 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» особам з інвалідністю внаслідок війни та прирівняним до них особам (стаття 7) надаються, серед інших, і такі пільги:

- безоплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів; позачергове безоплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів), безоплатне забезпечення іншими протезами і протезно-ортопедичними виробами; безоплатне позачергове щорічне забезпечення санаторно-курортним лікуванням з компенсацією вартості проїзду до санаторно-курортного закладу і назад;

- 100% знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю);

- 100% знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленням балонним газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання;

- 100% знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення;

- безкоштовний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду – також електронного квитка, який видається на безоплатній основі. Це право поширюється і на особу, яка супроводжує особу з інвалідністю I групи;

- позачерговий безплатний капітальний ремонт власних жилих будинків і квартир та першочерговий поточний ремонт жилих будинків і квартир у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

- позачергове обслуговування амбулаторно-поліклінічними закладами, а також позачергова госпіталізація;
- позачергове безплатне встановлення квартирних телефонів і позачергове користування всіма послугами зв'язку. Абонементна плата за користування квартирним телефоном встановлюється у розмірі 50% від затверджених тарифів;
- користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та госпітальями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;
- право на щорічне медичне обстеження і диспансеризацію із залученням необхідних спеціалістів;
- позачергове працевлаштування за спеціальністю відповідно до підготовки та висновків медико-соціальної експертизи. Праця осіб з інвалідністю внаслідок війни регулюється відповідними нормами законодавства України про працю і соціальний захист осіб з інвалідністю;
- переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування у разі ліквідації підприємств, установ, організацій;
- виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності працюючим особам з інвалідністю внаслідок війни в розмірі 100% середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи;
- виплата працюючим особам з інвалідністю допомоги по тимчасовій непрацездатності до 4 місяців підряд або до 5 місяців протягом календарного року, а також допомоги по державному соціальному страхуванню за весь період перебування в санаторії з урахуванням проїзду туди і назад у разі, коли для лікування не вистачає щорічної і додаткової відпусток;
- використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком 14 календарних днів на рік;
- позачергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов, у тому числі за рахунок жилої площі, що передається міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, підприємствами та організаціями у розпорядження місцевих рад та державних адміністрацій;
- одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і подвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва. Зазначені позики надаються в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України;
- позачергове безплатне забезпечення автомобілем (за наявності медичних показань для забезпечення автомобілем) на термін експлуатації до десяти років (з наступною заміною на новий), виплата компенсації на

бензин (пальне), ремонт, технічне обслуговування автомобілів або на транспортне обслуговування в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

– право на державну цільову підтримку для здобуття ними та їх дітьми професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти у державних та комунальних закладах освіти, передбачену статтею 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» для учасників бойових дій та їх дітей [3].

Варто зазначити, що 21 березня набув чинності Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту щодо уточнення норм, що врегульовують питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників та Захисниць України». Цим нормативним актом розширено коло осіб, віднесених до учасників бойових дій та до осіб з інвалідністю внаслідок війни, доповнивши їх:

1. добровольцями Сил територіальної оборони Збройних Сил України;
2. особами, які увійшли у склад добровольчого формування територіальної громади та особи, які увійшли до складу громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»;

3. особами, які брали участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави, внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України [4].

Перед людьми з обмеженими можливостями постає низка перешкод ще на етапі отримання та черговому отриманні статусу інваліда. Практично усі МСЕК організуються у містах та районних центрах, що ускладнює доступ людей з інвалідністю, у першу чергу тих, що проживають у сільській місцевості до їх основних соціальних, політичних і економічних прав наданих чинним законодавством. Люди з обмеженими можливостями продовжують залишатися найменш забезпеченими серед різних верств населення в Україні. Такий стан свідчить про постійну необхідність не тільки підвищення соціальних виплат людям з інвалідністю, але й про зміну технології їх розрахунку та надання. А тому потрібно детальніше вивчати усі можливі механізми активізації потенційних трудових сил осіб з обмеженими можливостями. Одним з ефективних варіантів такого механізму є можливість працевлаштування людей з інвалідністю.

Отже, проблема соціального захисту та виплати соціальної допомоги людям з інвалідністю реально має місце в Україні, де рівень державного соціального захисту даної категорії населення оцінюється як такий, що потребує вдосконалення. Сьогодні функція держави стосовно людей з обмеженими можливостями повинна виявлятися у створенні правових, економічних, політичних, соціально-побутових і соціально-психологічних умов для задоволення їхніх потреб щодо здоров'я, матеріального

забезпечення, посиленої трудової та громадської діяльності на благо держави України.

Література:

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. с. 141. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>

3. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

4. Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо уточнення норм, що врегульовують питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників та Захисниць України: Закон України від 15.03.2022 № 2121-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-20#Text>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-75>

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ ЯК ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Стріла Ірина Валеріївна

студентка III курсу

Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства

та природокористування

м. Рівне, Україна

Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою. Це означає, що в такій країні право, правопорядок, повага до прав і свобод людини і громадянина вважаються найвищими суспільними цінностями й покликані відігравати провідну роль. Їх захист і безпека – обов'язок держави. Проте практичному втіленню в життя цих та інших гуманістичних ідеалів перешкоджають різноманітні несприятливі фактори, серед яких слід виділити правовий нігілізм. Згідно з соціологічними дослідженнями, він широко поширений не лише у

свідомості людей, а й серед представників влади, що є несумісним з розвитком та існуванням правової держави. Зрештою, саме його вплив зміг загальмувати впровадження демократичних реформ в Україні.

Одне із пріоритетних завдань Української держави на сучасному етапі розвитку полягає в успішній європейській інтеграції. Вона включає в себе також культурну, економічну, політичну інтеграції. Водночас, відсутність юридично закріпленого та фактичного забезпечення прав і свобод громадян знижує ефективність інтеграційних процесів. Правове забезпечення громадян мають гарантувати органи державної влади. Саме тому аналіз передумов, визначення ознак та пошук ефективних шляхів побудови правової держави є актуальною проблемою сучасної юридичної науки.

Загалом нігілізм (від лат. «*nihil*» – «ніщо») – це заперечення усталених суспільних норм, ідеалів, принципів, законів, авторитетів, традицій тощо [1, с. 425]. Одним із видів є правовий нігілізм, який слід відрізнити від правового критицизму та правового негационізму. Критика прагне заперечити «порочні» норми, консервативну правову практику, негативні правові стереотипи, недосконалість правової системи, а правовий нігілізм – незгода з прогресивними ідеями, ідеалами та цінностями у правовій сфері [2, с. 17]. Різницю можна побачити в їх наслідках. Якщо правовий нігілізм підриває правові основи суспільства і є перешкодою прогресивного правового розвитку, то конструктивна критика є умовою вдосконалення правової системи. Для того, щоб критика, яка йде першою з боку юристів, не стала своєю протилежністю, безпідставним запереченням, вона має бути компетентною, конструктивною та конкретною.

Правовий нігілізм пов'язаний із запереченням соціальної цінності самого права. При правовому запереченні правопорушник усвідомлює цінність правового регулювання, але його особисті інтереси тепер суперечать суспільним [3, с. 34].

Найбільш небезпечною формою прояву правового нігілізму є криміналізація суспільства, що проявляється у злочинності. Злочин може посягати на суспільний лад України, власність, громадську безпеку, особисті, політичні, трудові, майнові та інші права, свободи людини і громадянина. Безсумнівно, правовою є така суверенна держава, яка функціонує в громадянському суспільстві і в якій юридичними засобами реально забезпечено захист основних прав і свобод від небезпечних посягань. Вона ґрунтується на певних принципах, найважливішими з яких є верховенство права, поділ влади, реальність прав і свобод, наявність у громадян високої правової культури [4, с. 16].

Офіційне визнання держави як правової в конституції викликає необхідність наповнити категорію «правова держава» реальним юридичним змістом [5, с. 27]. Принцип верховенства права слід забезпечити шляхом надання формальної (юридичної)

загальнообов'язковості тим умовам, які конче необхідні кожній людині для використання її основних прав. І якщо держава максимальною мірою реалізовуватиме таку здатність, зробить це своєю основною функцією, вона зможе вважатися правовою. Таким чином, правова держава – це держава реальних прав людини. Це суверенна, політико-територіальна організація публічної влади, яка базується на принципах поваги до особи й недоторканності її прав і свобод, верховенства права, дотримання закону.

Правова держава є системою органів та інститутів, які гарантують та охороняють нормальне функціонування громадянського суспільства. Сучасній правовій державі притаманні певні принципи та ознаки, які необхідно чітко відокремлювати, тому що принципи є вихідними положеннями організації та функціонування такої держави, а в ознаках (рисах) виявляються її сутність і багатогранна суспільна природа [6, с. 5].

Отже, існування правової держави можна визначити за рахунок наявності наступних ознак:

- закріпити основні права людини в конституціях та інших законах;
- закони, що виражають волю більшості або держави;
- налагодити відносини між особою і державою відповідно до загального принципу: «Дозволено все, що людині прямо не заборонено законом»;
- усі громадяни, що володіють правовою культурою, особливо важливими правовими знаннями, а також уміннями та навичками застосування цих знань у практичному житті;
- розподіл національних повноважень між національними законодавчими, виконавчими та судовими органами;
- суворе дотримання законів і квазіправових норм поведінки всіма учасниками суспільного життя, насамперед державними установами [7, с. 19].

Стосовно такої ознаки, як закріплення в Конституції та інших законах України основних прав людини, то її дослідження варто розпочати з аналізу основоположних людських прав. Юридична наука трактує їх як визначені можливості особи, без яких її розвиток, задоволення власних потреб на певному етапі історії не є повноцінним. Основні права людини повинні забезпечуватися на принципі рівності. На сучасному етапі розвитку людства основні права особи визнаються та захищаються більшістю розвинених країн. Ці процеси відбуваються як на міжнародному, так і державних рівнях [8, с. 202].

Іншими словами, рівень демократії в тій чи іншій державі залежить від досконалості її нормативно-правової основи, відповідності законодавства правам людини і громадянина. Права і свободи громадян закріплюються в основних законах держав – Конституції. Для України цей документ ухвалений у 1996 році [9; 10, с. 62].

Концепція верховенства права в багатьох країнах невіддільна від концепції соціальної держави, тому реальна побудова правової держави значною мірою залежить від рівня соціально-економічного розвитку та накопичення матеріальних благ. Неспроможність держави забезпечити ефективне соціальне забезпечення та створити умови для належного рівня життя своїх громадян негативно впливає на підтримку населенням державної політики та знижує рівень її дотримання та поваги до закону [11].

Отже, повністю подолати правовий нігілізм неможливо, але його можна мінімізувати, здійснивши низку комплексних заходів щодо консолідації суспільства, забезпечення принципів верховенства права, виховання у громадян правового патріотизму та відповідальності за власну державу.

Побудова правової країни залежить від ефективної діяльності державних органів, життєздатності суспільства та відмови від авторитарного досвіду. Верховенство права можливе лише тоді, коли розбудова правової держави є одним із пріоритетних завдань публічних інституцій. Зазначене визначає перспективу подальших досліджень даної тематики з метою внесення пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства та правової техніки, формування високого рівня правосвідомості українського народу.

Література:

1. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2012. 742 с.
2. Луцький А.І. Правовий нігілізм в умовах формування української правової держави. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2021. № 1. С. 16-19.
3. Шульга А.М. Правовий нігілізм: український досвід. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 32-36.
4. Арато А. Концепція громадянського суспільства: сходження, занепад та відтворення, напрями для подальших досліджень. *Поліс*. 2015. № 3. С. 15-20.
5. Хорт І.В. Актуальні питання реалізації принципів правової держави в Україні. *Юридичний вісник*. № 1 (14). 2010. С. 27-29.
6. Мельник Є.М. Правова держава в Україні: перспективи становлення і механізми реалізації. *Держава та регіони: Серія: Право*. 2018. № 3. С. 5-11.
7. Береза С.В. Правовий всеобуч як передумова формування правової культури в сучасному демократичному суспільстві. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 19-21.
8. Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. К.: Парламент. вид-во, 2017. С. 201-204.

9. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

10. Козак В. Форми політичної участі громадян у державотворчих процесах. *Розбудова держави*. 2018. № 1-2. С. 62-65.

11. Козюбра М.І. Верховенство права – основоположний принцип правової і політичної систем України. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6972/Kozyubra_Pry%60ncy%60py%60_verhovenstva.pdf

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-76>

ПРИЧИНИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Фенюк Єлизавета Олегівна

студентка III курсу

Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства

та природокористування

м. Рівне, Україна

Збройний напад РФ на Україну став несподіваним як для українського політикуму і громадськості, так і для міжнародної спільноти.

Видатний військовий теоретик Карл фон Клаузевіц у класичній праці «Про війну» (1832-1834 роки), фундаментальні постулати якої актуальні й нині, писав: «Війна є продовженням політики іншими засобами». Так, свого часу, в грудні 1917-го, українська політика керованого Леніним уряду радянської Росії призвела до оголошення війни Українській Народній Республіці. Наслідком тієї війни, яка завершилася восени 1920 року, стало силове запровадження в Україні комуністичного режиму та включення її до складу СРСР. Відтоді будь-які форми українського національно-визвольного руху – чи то вимоги культурної автономії, чи то збройна боротьба УПА – радянська Росія рішуче придушувала, а його учасників жорстоко карала [1].

Було б хибно та наївно стверджувати, що після Другої світової у Європі між ще недавно ворогуючими націями та державами запанувала вселенська любов. Проте концепція «пробачаємо і просимо вибачення» поступово звела непорозуміння у цивілізованому світі до виключно дипломатичних непорозумінь і конфліктів на рівні окремих груп. В Москві ж державна агресивна політика як щодо всього світу, так і, передусім, щодо сусідніх держав з різним ступенем інтенсивності визначала все спрямування

державної машини. Після низки провалів спроб московської політики поглинути назад Україну за білоруським сценарієм, ймовірність прямої військової агресії ставала неминучою. Проте, після початку реальної російської військової агресії у 2014-му більшість наших співгромадян наївно сподівались, що стан замороженого конфлікту триватиме вічно та ігнорували факт, що усі заморожені конфлікти рано чи пізно переростають у гарячу фазу протистояння.

Відкритими складовими російської збройної агресії проти України, що розпочалася 2014 року, є:

- Російське збройне вторгнення до Криму у лютому-березні 2014 року (з подальшим початком тимчасової окупації півострова Росією 20 лютого 2014).

- Війна на сході України (на Донбасі) з квітня 2014 року, яка розпочалася зі створення під прикриттям «народних» виступів спецслужбами РФ терористичних так званих Донецької і Луганської «народних республік» та тривала до початку широкомасштабного вторгнення.

- Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну з 24 лютого 2022 року, яке розпочалося після тривалого військового нарощування та визнання Росією своїх маріонеткових утворень ДНР та ЛНР як незалежних держав.

Основними передумовами виникнення протистояння Росії й України, яке переросло у збройну агресію Росії проти України, є системна криза російської державності, яка трансформується російським політикомом у намагання відновити російську імперію, розширити контроль над частиною світу й утримати за собою світову гегемонію, втрачену з розпадом СРСР та економічним занепадом [2].

О. Дугін у своїй книзі «Основи геополітики: Геополітичне майбутнє Росії» 1997 року, яка мала значний вплив на російську військову, поліцейську та зовнішньополітичну еліту, стверджував, що Україна повинна бути анексована Російською Федерацією, тому що нібито «Україна як держава не має геополітичного значення, особливого культурного імпорту чи загальнолюдського значення, географічної унікальності, етнічної винятковості, її певні територіальні амбіції становлять величезну небезпеку для всієї Євразії і без вирішення проблеми «українського питання» говорити про континентальну політику взагалі безглуздо. Не можна дозволити Україні залишатися незалежною, якщо вона не буде санітарним кордоном, що було б теж неприпустимо» [3]. Книга мала колосальний вплив на зовнішню політику В. Путіна, що врешті призвело до російсько-української війни.

Чому Росія так параноїдально намагається знищити не лише Україну, а й знецінити та ліквідувати міжнародні інститути та світовий порядок? Річ

у тім, що авторитарна система не може комфортно вживатися з демократичними урядами, які існують в принципово іншій системі координат, а це, відповідно, є перешкодою для задоволення Москвою своїх реваншистських настроїв. Тому поведінка московської влади, нехтування всім міжнародним правом і своїми зобов'язаннями за міжнародними конвенціями та договорами є аж ніяк не поведінкою слона у посудній лавці. Це системно продумана стратегія, спрямована на руйнування світового порядку, знецінення демократії в усьому світі та побудови нового світопорядку вже за московським сценарієм.

Президент В. Зеленський назвав причину того, чому російська федерація вдалася до війни проти України. Він вважає, що країна-агресор намагається таким чином повернути свій вплив [4]. Серед інших причин війни варто назвати наступні: значна частина російськомовного населення на сході України, наявність великого впливу російських ЗМІ та російської церкви, гібридна природа ведення війни Росією проти України. Все це призвело до прямого та непрямого залучення російської православної церкви до збройної агресії проти України. Серед непрямого залучення РПЦ до агресії проти України можна відзначити послання Московського патріарха Кирила Константинопольському патріарху Варфоломію, в якому патріарх Кирило заявив, що, починаючи з Майдану, «розкольники» (тобто УПЦ КП) і уніати «відкрито закликали до викорінення Православ'я» на теренах України, а «з початком бойових дій уніати і розкольники, отримавши в руки зброю, під виглядом антитерористичної операції стали здійснювати пряму агресію щодо духівництва канонічної Української Православної Церкви на сході країни».

Окрім непрямого залучення церкви, зафіксовані також факти прямої її участі в агресії. Зокрема було виявлено, що деякі терористичні угруповання Росії зосереджувались при церквах, а окремі «святі отці» брали безпосередню участь у бойових діях проти України [5].

Джерелом загострення міжнародних відносин є неспівпадіння інтересів багатьох держав, економічних союзів або військово-політичних блоків. Предметом суперечностей є території, кордони, прагнення посісти домінуюче становище в регіоні, протистояння економічних, політичних інтересів країн, що розвиваються, негативні етнічні стереотипи, релігійні протиріччя тощо. Для успішного подолання конфліктів необхідні, насамперед, взаєморозуміння, взаємні поступки і компроміси конфліктуючих сторін. Ефективне вирішення конфліктів можливе за умови визнання його учасниками необхідності йти на компроміси, поступки і взаємні компенсації.

Фінальною ланкою протистоянні Росії проти України, яка нині переросла у фазу відкритої збройної агресії, є системна криза російської державності, зумовлена намаганнями російського політикуму відновити

Російську імперію, розширити контроль над частиною світу, утримати за собою світову гегемонію, втрачену після економічного занепаду та розпаду СРСР. Насправді, ця війна ведеться вже понад 300 років з метою забезпечити російський контроль над Азовським і Чорним морем, українською територією та її природними ресурсами, зокрема землею [6].

Україна обов'язково переможе. Будуть створені міжнародні фонди по реконструкції зруйнованої інфраструктури, відбудеться тектонічний зсув у сприйнятті нашої країни в світі.

Література:

1. Василенко В. А. Російсько-Українська війна 2014 року. *Український тиждень*. URL: http://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10_2014/17/26-42.pdf
2. Український вектор геополітики Росії: Передумови війни. Частина 2. Архів оригіналу за 7 листопада 2017. URL: <https://web.archive.org/web/20171107031351/https://ua.112.ua/statji/ukrainsky-i-vektor-heopolityky-rosii>
3. Dunlop J. Aleksandr Dugin's Foundations of Geopolitics. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization* (Institute for European, Russian and Eurasian Studies (George Washington University)). URL: https://zaxid.net/pro_nadumani_privodi_i_spravzhni_prichini_viyeni_n1543648
4. Причини наступу Росії зі слів Президента URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/23/novyna/polityka/zelenskyj-nazvav-prychyny-pochatku-vijny-rosiya-zavzhdy-xotila-maty-vplyv-ukrayinu>
5. Якби не УПЦ МП, в Україні не було б війни – Філарет. URL: <https://www.dw.com/uk/rosiia-proty-ukrainy-yak-diishlo-do-velykoi-viiny/a-60242572>
6. Анатомія Російсько-Українського конфлікту. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/5937>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Філіппських Марія Олександрівна

*старший викладач кафедри морського та господарського права
факультету морського права*

*Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Дудкіна Наталія Олександрівна

студентка факультету морського права

*Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Проблема законності та меж обмеження права і свободи людини в умовах особливих правових режимів через нестабільну міжнародну обстановку є однією з найбільш актуальних проблем. Актуальність теми також обґрунтована збройною агресією російської федерації і її повномасштабне вторгнення на територію України.

Законодавство України передбачає можливість введення в Україні або окремі її місцевості трьох особливих правових режимів: надзвичайного стану, воєнного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації.

У спеціальних законах України, які регламентують умови, порядок введення та скасування таких режимів, вони визначаються як особливі правові режими. Підставою для їх введення є наявна небезпека, що загрожує національним інтересам та неможливість подолання цієї небезпеки іншими засобами, крім введення особливих правових режимів.

Завдання забезпечення прав і свобод громадян набуває надважливого значення в період дії особливих правових режимів – при виникненні різних ситуацій надзвичайного характеру, коли нормальне функціонування суспільства і держави внаслідок тих чи інших причин стає неможливим, зокрема і в умовах введення воєнного стану [1, с. 107].

Відповідно до українського законодавства – воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки

державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

Сутність режиму воєнного стану полягає в забезпеченні безперешкодної та оперативної можливості відвернення загрози, відсічі збройній агресії та забезпеченні національної безпеки, усуненні загрози державній незалежності України, її територіальній цілісності. , шляхом надання визначеним законодавством органам державної влади, військовому начальству, органам військового управління та місцевого самоврядування певних необхідних для цього повноважень. Тому окремі конституційні права і свободи людини і громадянина можуть бути тимчасово (на період дії воєнного стану) обмежені з метою захисту національної безпеки, незалежності України, а її територіальна цілісність в умовах воєнного стану переважає над деякими конституційними правами та свободи людини і громадянина.

Так, Конституція України припускає можливість обмеження прав людини, закріплюючи це положення у статті 64 Конституції України – в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [3].

Вказані норми Конституції України відповідають нормам Загальної декларації прав людини , якою передбачено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [4].

Положеннями частини 3 Указу 64/2022 (2022) визначено, що на період дії правового режиму воєнного стану конституційні права і свободи людини та громадянина, передбачені статтями 30 -34, 38, 39, 41 -44, 53 Конституції України, можуть бути обмежені, а саме: недоторканність житла; невтручання в особисте і сімейне життя, крім випадках, передбачених Конституцією України; свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, крім обмежень, встановлених законом; право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів. свої погляди і переконання; право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до державних органів та органів місцевого самоврядування; право збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи, демонстрації; право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів; право на освіту [5] .

Обмежуватися можуть також права громадян на невтручання в особисте і сімейне життя, свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України (ст.ст. 32, 33 Конституції України). Під час воєнного стану може бути запроваджена комендантська година – заборона перебування на вулицях в певний час доби без спеціальних дозволів, що й спостерігається нині. Також можуть встановлювати світломаскувальний режим. Крім того, особливий режим в'їзду і виїзду, пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів. Військове командування (або військові адміністрації) отримує право перевіряти у людей документи, оглядати їхні речі, автомобілі, службові приміщення і житло. Призовникам та військовозобов'язаним можуть заборонити змінювати місце проживання без відома військового командування [6, с. 47].

Крім того, Закон 389-VIII (2015) передбачає можливість запровадження трудової повинності для працездатних осіб, які не залучені до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення та не закріплені за підприємствами, установам і організаціям на період воєнного стану для виконання робіт оборонного характеру. При цьому працівники, залучені до виконання суспільно корисних робіт, мають певні гарантії під час виконання таких робіт. Наприклад, за такими працівниками зберігається попереднє місце роботи (посада). Варто зазначити, що за працівниками, залученими до виконання суспільно корисних робіт, на час виконання таких робіт зберігається попереднє місце роботи (посада), визначаються права, у тому числі: можливість використання потужностей і трудових ресурсів підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, зміни режиму їх роботи [2].

При запровадженні обмежень необхідно звертати увагу на їх пропорційність цілям, заради яких вони запроваджуються. Конституція України визначає перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть під час воєнного стану. Відповідно до ст. 64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені наступні права і свободи, передбачені Основним законом: рівність конституційних прав і свобод та рівність перед законом; право на громадянство та на зміну громадянства; право на життя; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення та на обґрунтовану відповідь на них; право на житло; на рівні права і обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї; рівність прав дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина; право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди; право знати свої права і обов'язки; гарантія, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії

в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи; право на правову допомогу; право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази; не можливість бути двічі притягненому до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; презумпція невинуватості; гарантія того, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Введення воєнного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання. Будь-які спроби використати введення воєнного стану для захоплення влади тягнуть за собою відповідальність згідно із законом (ст. 22 Закону № 389-VIII) [2].

Забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану можливе за умови неухильного дотримання вимог законодавства. Не менш важливим у контексті забезпечення прав людини є налагодження комунікації та чіткої взаємодії між усіма органами державної влади та посадовими особами під час виконання ними своїх обов'язків. За умови виконання таких вимог запроваджений в Україні воєнний стан мінімально вплине на обмеження прав громадян України і фактично не зачепить їхні інтереси та повсякденне життя, а дасть змогу забезпечити національну безпеку, захистити людину, права, та свободи інших осіб від свавілля.

Підсумовуючи зазначене вище, можна зробити висновок про те, що права і свободи людини і громадянина мають залишатись пріоритетними для держави, навіть в умовах введення воєнного стану на всій території України, що є безпрецедентним явищем для нашої держави, і, безумовно, спричиняє труднощі у функціонуванні механізму захисту та охорони конституційних прав і свобод.

Література:

1. Булик І.Л., Балаклієць А.О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід: матеріали І міжнар. наук.-практ. конф. (16 трав. 2019 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 712 с.
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Конституція України: закон України від 28 червня 1996р. №254к/96.ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Загальна декларація прав людини: ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: [режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015)

5. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-IX#Text>

6. Доля Л.М. Обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина під час воєнного стану. Збірник тез круглого столу, присвяченого 70-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (м. Київ, 14 груд. 2018 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2018. 190 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-78>

ПРОБЛЕМАТИКА СУЧАСНОЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА УКРАЇНИ

Хмеловський Борис Дмитрович

студент юридичного факультету

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

м. Дніпро, Україна

В умовах реформ і побудови сучасної правової держави в Україні все частіше постає проблема підвищення ефективності роботи виконавчої гілки державної влади, зокрема роботи такої важливої постаті, як Прем'єр-міністр України. З точки зору конституційного права, конституційно-правова відповідальність може бути важливим інструментом у досягненні цієї мети. О. О. Майданик зазначає, що виконавча влада, зокрема Прем'єр-міністр України, здійснює функції держави у специфічній формі. Зміст функцій виконавчої влади впливає із сутності і форми самої держави. сутність і форма держави обумовлюють зміст і характер повноважень виконавчої влади [6, с. 86]. Отже, відповідальність за виконання цих функцій має бути чітко окреслена. Але, на жаль, конституційно-правова відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності не визнана на законодавчому рівні, хоча заперечити її існування достатньо складно.

Саме тому, визначення особливостей конституційно-правової відповідальності Прем'єр-міністра України є достатньо важливим, але малодослідженим питанням.

Отже, конституційна відповідальність Прем'єр-міністра України як очільника органу здійснення виконавчої влади зумовлена його статусом і повноваженнями, насамперед, повноваженням керувати роботою Кабінету Міністрів України, спрямовувати діяльність Кабінету Міністрів України на

забезпечення здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави і забезпечення безпеки конституційного ладу України.

Згідно Закону України про Кабінет Міністрів України [1; с. 45], Члени Кабінету Міністрів України несуть солідарну відповідальність за результати діяльності Кабінету Міністрів України як колегіального органу виконавчої влади, Прем'єр-міністр особисто несе відповідальність за стан справ у доручених йому сферах державного управління.

Отже, Прем'єр-міністр несе конституційно-правову відповідальність за його керування роботою Кабінету Міністрів України, спрямовування діяльності Кабінету Міністрів України на забезпечення здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України, та здійснення інших повноважень, зазначених у Законі [1; с. 42].

Усі міністри Кабінету Міністрів, окрім Прем'єр-міністра України, можуть бути звільненими з посади Верховною Радою України, за поданням Прем'єр-міністра України, за поданням Президента України або за власною ініціативою [1; с. 18]. При цьому, Прем'єр-Міністр України може бути звільнений лише шляхом подання у відставку, тобто за власною ініціативою. Хоча відставка Прем'єр-міністр України заявляється Верховній Раді України, яка розглядає питання про відставку Прем'єр-міністра України, це єдиний спосіб звільнення (в тому числі і неефективного) Прем'єр-міністра з посади до завершення строку його каденції, до того ж прийняття Верховною Радою України рішення про відставку Прем'єр-міністра України має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України [1; с. 15].

Також можливий варіант відставки всього Кабінету Міністрів України внаслідок прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри [1; с. 14], але цей спосіб теж призводить до відставки всього Кабінету Міністрів України.

З вищезазначеного, можна зробити висновок, що конституційно-правова відповідальність Прем'єр-Міністра України на даний момент може бути ототожнена з колективною відповідальністю всього Кабінету Міністрів України, у тому числі і Міністра оборони України та Міністра закордонних справ України, які призначаються не Прем'єр-Міністром, а Верховною Радою України за поданням Президента України.

Б. Руснак зазначає, що конституційно-правову відповідальність можна визначити як самостійний вид юридичної відповідальності, визначений нормами конституційного права, що передбачає заохочення державою позитивного діяння суб'єкта конституційно-правових відносин, наслідки якого перевищують вимоги конституційно-правових приписів (позитивний аспект) або негативну реакцією держави на конституційний делікт, що

передбачає зазнавання суб'єктом конституційного правопорушення визначених санкцій у межах чинного конституційного законодавства [3; с. 1].

Так як суб'єктами конституційно-правової відповідальності є не тільки державні органи, а й посадові особи, на мою думку, хоч Прем'єр-міністр України і керує роботою Кабінету Міністрів України, не можна отожднювати його ефективність і ефективність Кабінету Міністрів України загалом або роботу конкретного Міністра України, а саме тому мають бути наявні певні санкції, суб'єктом яких має бути саме Прем'єр-міністр, а не Кабінет Міністрів України.

На мою думку, найрезультативнішою може бути санкція у вигляді дострокового припинення повноважень Прем'єр-міністра України (наприклад, на даний момент в законодавстві України має місце дострокове припинення повноважень Верховної Ради України Президентом України [4; с. 90], усунення Президента України з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту [4; с. 111]) без обов'язкової відставки Кабінету Міністрів України.

Прем'єр-міністр України є, без сумніву, дуже важливою ланкою виконавчої гілки влади України, саме тому питання модернізації його конституційно-правової відповідальності стоїть так гостро у сучасній Україні. Подальший розвиток ефективної конституційно-правової відповідальності уряду України не може здійснюватися без удосконалення законодавства, яке регулює конституційно-правову відповідальність Прем'єр-міністра України.

Література:

1. Закон України Про Кабінет Міністрів України від 27.02.2014 р. № 794-VII (редакція 13.02.2022р.)
2. О. Майданник. Конституційне право України: навч. посіб. (монографія)
3. Б. Руснак. Конституційно-правова відповідальність: практичні аспекти / Юридичний вісник України. 2018. 16-22 листоп. (46).
4. Конституція України.
5. О. Мельник. Конституційно-правова і політична відповідальність вищих органів державної влади / Науковий вісник НАВСУ. К., 1999. № 1.

**ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
«ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ» В СУЧАСНІЙ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ**

Хрідочкін Андрій Вікторович

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри підприємництва, організації виробництва
та теоретичної і прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету
м. Дніпро, Україна*

Сьогодні термін «адміністрування» є одним із тих понять, яке, внаслідок активної модернізації вітчизняної адміністративно-правової доктрини та європейських інтеграційних процесів, активно використовується і в науковій, і в правотворчій, і в правозастосовній сферах. Найчастіше ж поняття «адміністрування» доповнюється прикметником «публічне», і має при цьому різне тлумачення. Так, у науковій літературі домінує його розуміння як процесу здійснення публічного управління через формування та реалізацію системи виконавчих органів демократичного врядування – публічних адміністрацій, на всіх рівнях соціальної структуризації суспільства. При цьому частина дослідників стверджує, що управління завжди передбачає певну імперативність прийняття і, як наслідок, виконання управлінських рішень. Адміністрування ж, на їх переконання, слід розуміти як форму надання управлінської послуги з урахуванням інтересів всіх верств населення [1, с. 35]. Однак, очевидно, що термін «адміністрування» є дещо ширшим і відображає ті процеси, які притаманні зарубіжній практиці організації та діяльності владних суб'єктів. Термін же «публічне адміністрування» в зарубіжних джерелах визначається і як сфера вивчення або дисципліна, і як сфера практичної діяльності. У роботах вітчизняних дослідників публічне адміністрування розуміється або як сукупність органів, установ та організацій, які здійснюють адміністративні функції, або як адміністративна діяльність, що здійснюється цією адміністрацією в інтересах всього суспільства, або як сфера управління публічним сектором з боку публічної адміністрації. Не викликає сумніву, що формування сучасної концепції публічного адміністрування у вітчизняній науці має відбуватись на базі європейської практики її розуміння, європейського досвіду побудови системи публічного управління, однак з обов'язковим урахуванням специфіки нашої держави та помилок, допущених на практиці

під час реалізації адміністративної реформи з метою попередження їх повторення.

Аналізуючи генезу терміну «публічне адміністрування» у вітчизняному науковому просторі, слід зазначити, що відступ від панування концепції тотального державного управлінського владарювання, а також сприйняття того факту, що управління здійснюється лише в окремі частині суспільних відносин, врегульованих нормами адміністративного права, мало наслідком розширення змісту «адміністрування» на ті сфери, що були визначені В.Б. Авер'яновим як «не управлінські» (застосування адміністративного примусу, розгляд скарг, розгляд індивідуальних адміністративних справ та прийняття індивідуальних актів, надання адміністративних послуг, прийняття зобов'язуючих рішень щодо приватних осіб). Відповідно, набула поширення теза, що публічне адміністрування повинне сприйматися в обсязі всіх врегульованих адміністративним правом суспільних відносин, не обмежуючись тільки управлінням. Теоретичне опрацювання саме не управлінських сфер (у першу чергу, сприяючого врядування) і стало приводом до утвердження поняття «публічне адміністрування» [2, с. 7-8].

Подібне тлумачення терміну «публічне адміністрування» виглядає зрозумілим, оскільки включає до свого змісту всю виконавчо-розпорядчу діяльність владних суб'єктів. Однак, крім визначеності будь-яка термінологія, в тому числі і юридична, повинна мати власне призначення, стати корисною для теоретичного і практичного використання, відображаючи суттєві властивості та зв'язки явищ матеріального світу. Але закріплення за категорією «публічне адміністрування» всієї існуючої системи відносин, що виникають за участю органів публічної адміністрації, на наш погляд, не є остаточним вирішенням проблеми. По-перше, виконавчо-розпорядча діяльність владних суб'єктів становить широкий спектр діяльності, яку дуже важко підвести під спільні правила та процедури, а їх об'єднання не сприятиме «налагодженню діяльності існуючих суб'єктів реалізації публічної влади шляхом виконання публічних функцій на єдиних засадах та за єдиними правилами» [3, с. 104]. А по-друге, сучасна «людиноцентристська» концепція в сучасних умовах вимагає поступової зміни ідеологія виконавчої влади – «від керування держави людиною і суспільством до служіння держави інтересам людини і суспільства» [4, с. 103].

У таких умовах модернізація публічної адміністрації (порівняно з державним управлінням) стосується як кількісних параметрів (включення органів місцевого самоврядування), так і змістовних характеристик – переважну спрямованість органів публічної адміністрації на реалізацію конституційного припису щодо змісту та спрямованості діяльності держави, які визначаються правами і свободами людини та їх гарантіями.

А завдання, що постають перед адміністративним правом на певному етапі його розвитку, можуть спричинювати відповідні кількісні і якісні зміни в структурі предмета правового регулювання, корегувати вектори подальшого розвитку окремих видів суспільних відносин, змінювати засадничу ідеологію управлінських стосунків.

Водночас, включення до змісту терміну «публічне адміністрування» всього обсягу виконавчо-розпорядчої діяльності владних суб'єктів та закріплення за ним всієї сукупності відносини, які виникають за участю органів публічної адміністрації, не є повністю виправданим. Адже даний варіант не дозволяє відмежувати відносини, що виникають між приватною особою та суб'єктом владних повноважень, які захищаються в порядку адміністративного судочинства. Більш перспективним, на наш погляд, є розуміння «публічного адміністрування» в якості зовнішньо спрямованої діяльності суб'єктів публічної адміністрації, яка полягає у встановленні, зміні або припиненні прав та обов'язків приватних суб'єктів шляхом прийняття нормативних актів, адміністративних актів, вчинення юридично-значущих дій.

Таким чином, під публічним адмініструванням слід розуміти регламентовану нормативно-правовими актами діяльність відповідних суб'єктів, спрямовану на здійснення реалізації норм правових актів, що регламентують певну сферу суспільно-політичного життя шляхом прийняття адміністративних актів, адміністративних рішень, надання встановлених законодавством адміністративних послуг та вчинення інших юридично-значущих дій.

Література:

1. Гудзь П.В., Шадріна Є.С. Аналіз понятійно-категоріального апарату «публічного управління та адміністрування». *Менеджер*. 2018. № 3. С. 31-38.
2. Авер'янов В.Б. Реформування українського адміністративного права : необхідність переосмислення теоретичних постулатів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 19. С. 6–12.
3. Колянко О.В. Розвиток публічного адміністрування на засадах менеджменту. *Підприємництво і торгівля*. 2019. Вип. 24. С. 103-107.
4. Миколенко О.І. Поняття «державне управління» і «публічне адміністрування» в категоріальному апараті адміністративного права. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 101-107.

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Черначук Анна Дмитрівна

студентка III курсу

Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства

та природокористування

м. Рівне, Україна

Суспільно-політичні процеси розвитку сучасного українського соціуму характеризуються істотним зростанням ролі та значення засад диференціації та децентралізації, що знаходить власне відображення й у подальшій еволюції інституту місцевого самоврядування. Зважаючи на проголошений нашою державою стратегічний курс на європейську інтеграцію, необхідно дослідити основні аспекти співпраці органів місцевого самоврядування із суб'єктами міжнародних відносин.

На міжнародній арені безперервно відбуваються глобальні зміни, що зачіпають різні аспекти не тільки суспільного життя будь-якої держави, а й взаємовідносини між ними. Ці відносини визначаються як міжнародні [1]. Такі події всесвітньої історії, як боротьба за незалежність, поява суверенних держав та їхніх альянсів, революції, локальні та світові війни, сформували на початку ХХІ століття систему самостійних держав, що вступають між собою в міжнародні відносини (МВ). За даними ООН, сьогодні у світі існує близько 200 країн і щороку цифра зростає, це є закономірним процесом [2, с. 157].

На межі ХХ і ХХІ століть характер МВ формується під впливом таких об'єктивних причин, як: розвиток НТП і технологій, інтенсифікація обміну інформаційними ресурсами, створення інфраструктур, що охоплюють великі території; розвиток світового ринку і міжнародний поділ праці; розвиток військової галузі, що поставило всі держави незалежно від рівня їх соціально-економічного розвитку перед реальною загрозою знищення; інтенсивна взаємодія людини з навколишнім природним середовищем та активне ведення господарської діяльності [3, с. 87].

Головними суб'єктами МВ є держави, які при взаємодії об'єднуються у всесвітні та регіональні міжнародні об'єднання, організації [4, с. 536]. Вони підтримують дипломатичні відносини і мають дипломатичні представництва в різних країнах світу; підписують міжнародні договори; дотримуються міжнародних принципів і норм; є учасниками міжнародних

політичних, економічних і культурно-гуманітарних світових і регіональних організацій.

Вплив на МВ з боку різних держав завжди був і залишається нерівномірним. Це пов'язано з їхнім економічним потенціалом, людськими та природними ресурсами, рівнем розвитку сучасних технологій, наявністю військового потенціалу, зокрема ядерного. Підйом чи спад світової економіки, ситуація в паливно-енергетичній, продовольчій сферах, наявність сировини, ступінь залучення держави в міжнародні економічні відносини, залежність від імпорту чи експорту, зовнішніх кредитів чи позик – усі ці чинники також впливають на характер МВ. Серед країн, які домінують у МВ, безумовно, вирізняються країни «Великої Вісімки», або G-8, і країни «Великої Двадцятки», або G-20.

Серед суб'єктів МВ також виділяють:

- міждержавні об'єднання, а саме: військово-політичні, економічні коаліції, союзи, інтеграційні організації. Передумовою створення таких об'єднань стають спільні інтереси та цілі держави-учасниці, прагнення використати об'єднану, спільну силу для досягнення власних цілей. У них, як правило, виокремлюється держава-лідер;

- всесвітні політичні урядові та неурядові організації, міждержавні регіональні об'єднання, партії, транснаціональні корпорації (далі – ТНК), туристичні, релігійні організації та інші [6, с. 136]. Найуніверсальнішою та найвпливовішою організацією є ООН, яка з моменту свого заснування в 1945 році зарекомендувала себе як чинник, що сприяє стабілізації МВ, врегулюванню конфліктів, послабленню конфронтації між державами [1]. У формуванні МВ також можуть брати участь різні міжнародні конгреси, конференції, наприклад загальновідомий Міжнародний Економічний форум у швейцарському Давосі.

Сучасні теорії МВ не дають єдиної дефініції цієї складної категорії. Наприклад, українська дипломатична енциклопедія розглядає три макроконцепції МВ:

- політологічна – визнає державу як єдиного міжнародного суб'єкта і в структурі МО віддає перевагу міждержавним відносинам;

- соціологічна – визнає міжнародний характер певної трансакції залежно від характеру її об'єкта;

- системна – виходить із вторинності будь-якого міжнародного суб'єкта щодо системи МВ [7, с. 133].

Найпоширенішими критеріями диференціації МВ за атрибутивними ознаками є критерії: географічної локалізації (глобальні, регіональні, субрегіональні, локальні); часової локалізації (короткострокові, середньострокові, довгострокові); кількості суб'єктів, які взаємодіють (двосторонні, багатосторонні, універсальні); статусного співвідношення суб'єктів (симетричні, асиметричні); сфери, що виступає об'єктом взаємин

(економічні, наукові, культурні, військові тощо); характеру взаємодії інтересів суб'єктів; характеру взаємодії між суб'єктами, а також їх інтересів, що є об'єктами міжнародних трансакцій [3, с. 200].

Багато дослідників зазначають, що суб'єкти МВ, а саме держави, групи держав, всесвітні політичні урядові та неурядові організації, об'єднання, партії, ТНК, туристичні, релігійні організації, можуть взаємодіяти у вигляді таких форм:

- суперництво передбачає мирний характер боротьби між державами за вигідну реалізацію свого національного інтересу, починаючи від поширення своїх капіталів і технологій до розміщення військових баз. Воно має місце серед країн, які перебувають у відносинах як стратегічного партнерства, так і у відносинах конфронтації;

- конфлікти на міжнародному рівні виникають, коли не вдається врегулювати несумісні інтереси двох держав або їхніх груп. Виражаються в денонсації договорів, розриві дипломатичних відносин, економічній блокаді, провокуванні внутрішньої дестабілізації через інформаційні диверсії, терористичні акти, військові перевороти, громадянську та світову війни;

- співпраця здійснюється шляхом участі в різних міжнародних організаційних структурах на двосторонній і широкомасштабній договірній основі про дружбу і співробітництво.

Цей напрям можна вважати найперспективнішим, таким, що адекватно відповідає геостратегічним інтересам суб'єктів МВ, і має назву стратегічне партнерство. Стратегічне партнерство передбачає наймасштабніший і взаємовигідний спосіб взаємодії в різних сферах суспільного життя [6, с. 45].

Процес співробітництва завжди передбачає наявність партнерів та їхню взаємодію, а якщо воно міжнародне, то його учасниками будуть партнери з різних країн.

Український фахівець з питань міжнародного права Д. Скринька вважає, що «співробітництво між державами» – це один з основних принципів міжнародного права, закріпленого Статутом ООН. Цей принцип зобов'язує держави: співробітничати відповідно до цілей і принципів ООН; робити свій внесок у співробітництво на умовах рівності; сприяти взаєморозумінню, довірі, дружнім і добросусідським відносинам в умовах миру, безпеки та справедливості; покращувати добробут народів; знайомити інші держави з власними досягненнями в економіці, науці, техніці, культурі; робити свої здобутки в цих сферах надбанням інших; зменшувати розбіжності в економічному розвитку. Співпраця держав має бути рівноправною, справедливою, без тиску і втручання у внутрішні справи. Вигода від співробітництва має бути не тільки взаємною, а й для блага інших держав світового співтовариства [7, с. 89].

Інші ж дослідники розглядають поняття «міжнародні зв'язки» (далі – МЗ) як певний напрям і рівень розвитку МВ, що характеризується

постійною координацією розвитку міжнародних зв'язків у різних галузях його учасниками. Об'єктивна необхідність переходу до МЗ зумовлюється глобальними проблемами, пов'язаними з розв'язанням питань колективної безпеки, скорочення озброєння та боротьби з тероризмом; співробітництва в галузях економіки, енергетичної безпеки, науки, техніки, технологій, екології; взаємодії в культурній, гуманітарній, освітній та науковій сферах; у сфері контактів між людьми та дотримання державами основних прав і свобод громадян; упровадження демократичних перетворень [4, с. 635].

С. Каташинський зазначає, що «суб'єктами міжнародних зв'язків» можуть виступати поряд із державами, урядами, що утворюють його договірно-правову основу, окремі юридичні (органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування (ОМС), об'єднання громадян, підприємства, організації, тощо) і навіть фізичні особи. Вони здійснюють зв'язки в рамках міжнародного співробітництва, наповнюючи його конкретним змістом [5, с. 200].

Підсумовуючи вищевикладене, пропонуємо власне визначення поняття «міжнародне співробітництво»: це спільна діяльність вітчизняних інституцій з іноземними партнерами, що здійснюється на двосторонній або багатосторонній договірній основі, спрямована на розв'язання пріоритетних питань та не суперечать засадам внутрішньої і зовнішньої політики. Україна як суверенна держава є членом багатьох міжнародних організацій і виконує взяті зобов'язання у різних сферах життєдіяльності держави й суспільства.

Література:

1. Веб-сайт ООН. URL: <http://www.un.org/> (дата звернення: 17.12.2022).
2. Волошин Ю.О., Папаякі С.В. Органи місцевого самоврядування в умовах європейської міждержавної інтеграції та муніципальної реформи. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Право. 2014. Вип. 7. С. 157-165.
3. Гелей С.Д., Рутар С. М. Політологія: навч. посіб. 6-те вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2007. 309 с.
4. Енциклопедичний словник з державного управління / Уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
5. Каташинський Є. О. Міжнародне співробітництво органів місцевого самоврядування. Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 73-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, 25 квітня 2017 р., м. Одеса. Секція економічних і правових наук / ОНУ ім. І.І. Мечникова, ЕПФ; відп. ред. А.В. Смітюх. Одеса: Фенікс, 2017. С. 200-203.

6. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2004. 395 с.

7. Муніципальне право України: підручник / за ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

8. Цимбалістий В.Ф. Теорія міжнародних відносин: навч. посіб. 3-тє вид. стереотипне. Львів: «Новий Світ 2000», 2006. 324 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-81>

ВОДНІ ОБ'ЄКТИ ЯК ОБ'ЄКТ ВІДНОВЛЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНОГО НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВІД ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Чудненко Володимир Олександрович

аспірант

*Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

Води – вся вода, що знаходиться в водних об'єктах, тобто в навколишньому середовищі. Відповідно до статті 95 Водного кодексу України всі води (водні об'єкти) підлягають охороні від забруднення, засмічення, вичерпання та інших дій, які можуть погіршити умови водопостачання, завдавати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості земель та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод. Зокрема, згідно статті 98 Водного кодексу України забороняється введення в дію: нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, комунальних та інших об'єктів, не забезпечених пристроями й очисними спорудами необхідної потужності, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливій дії, та необхідною вимірювальною апаратурою, що здійснює облік об'ємів забору і скидання води; зрошувальних і обводнювальних систем, водосховищ і каналів – до проведення передбачених проєктами заходів, що запобігають затопленню, підтопленню, заболоченню, засоленню земель і ерозії ґрунтів, а також забрудненню поверхневих і підземних вод скиданням із зрошувальних систем; осушувальних систем – до повної готовності водоприймачів та інших споруд відповідно до затверджених проєктів; водозабірних споруд –

без рибозахисних пристроїв та облаштованих відповідно до затверджених проектів зон санітарної охорони водозаборів; гідротехнічних споруд – до повної готовності пристроїв для пропускання паводкових вод і риби відповідно до затверджених проектів; б) експлуатаційних свердловин на воду – без оснащення їх водорегулюючими та контрольно-вимірвальними пристроями. Забороняється також скидання у водні об'єкти виробничих, побутових, радіоактивних та інших видів відходів і сміття (стаття 99 Водного кодексу України) [1].

Треба зауважити, що Україна за показником забезпеченості водними ресурсами серед 20 європейських країн посідала аж 17 місце (за даними 2014 р.). Прогнози на майбутнє теж були не дуже оптимістичні, адже численні дослідження говорили про значний негативний вплив зміни клімату на водні ресурси України. Дослідження свідчать, що за прогнозами 2014 року у період 2031–2050 рр. зменшення водних ресурсів на півдні України мало досягнути 60–70%, а на півночі – мінус 30–40%. Понад те – найменш забезпеченими водними ресурсами був Донбас, Криворіжжя, АР Крим та південні області України, де також зосереджені найбільші споживачі води (промисловість і сільське господарство). Наразі якраз ці регіони опинилися в зоні бойових дій та/або під контролем окупантів. Очевидно, що вже зараз війна, яку Росія розв'язала в Україні, безпосередньо зачіпає і питання водної безпеки нашої країни. У цьому контексті водна безпека трактується як розподіл води і водоемкої продукції, в якому не виникає загрози міжнародній стабільності, водних війн, водного тероризму тощо. Із численних джерел відомо про перебої із водопостачанням у багатьох громадах, які опинилися під тимчасовою окупацією або в зоні бойових дій. Зафіксовані факти обстрілів і потрапляння снарядів у водонасосні станції, водогони, каналізаційні очисні споруди, що призводить до аварій і позбавляє людей доступу до питної води. Зокрема, без води залишаються жителі Маріуполя, в якому російські війська цілеспрямовано знищують цивільне населення. Відсутність доступу до води – ще один фактор тиску на населення та порушення прав людини. Генеральна асамблея ООН визнає доступ до води одним із базових прав людини, а порушення таких прав, підриє об'єктів водопостачання та дамб, мінування берегів водосховищ, обстріли водогонів можуть трактуватися як водний тероризм. І це лише один із аспектів злочинів росіян проти цивільного населення в Україні[2].

Сьогодні в Україні вода також може використовуватися як зброя, що траплялося в ході інших сучасних збройних конфліктах. Накопичення великих об'ємів води у штучних водосховищах під час бойових дій є доволі небезпечним фактором. Зруйновані греблі українських водосховищ можуть затопити землі та міста далеко вниз за течією. Така небезпека для України існує для значної кількості територій, яка охоплює сотні населених

пунктів, для мешкають сотні тисяч громадян. Наприклад, якщо розглянути основні джерела гідродинамічної небезпеки на найбільшій річці Дніпро, то необхідно зазначити наступне. В Придніпровському економічному районі є 3 водосховища (Кам'янське, Карачунівське, Кременчуцьке), аварії на греблях яких спричинять катастрофічні наслідки для населення Дніпропетровської, Запорізької та Кіровоградської областей. При прориві греблі Кам'янського водосховища утвориться зона затоплення загальною площею 769 км², в яку потрапляють 5 міст (Кам'янське, Дніпро, Новомосковськ, Марганець і Нікополь) та 43 сільських населених пунктів 8 районів Дніпропетровщини. Також відбудеться затоплення також і частини території Запорізької області загальною площею 342 км² на якій розташовані м. Запоріжжя та 33 населених пункти. Із зони катастрофічного затоплення необхідно буде евакуювати близько 500 тис. осіб. У Кіровоградській області значну небезпеку для населення становить водосховище Кременчуцької ГЕС (об'єм 13500 млн. м³). При зруйнуванні її греблі в межах області затопленою може бути територія загальною площею 116 км² з населеними населені пункти, в яких проживає 28 тис. осіб. У Східному економічному районі основним джерелом гідродинамічної небезпеки населення є водосховище Кременчуцької ГЕС об'ємом 13500 млн. м³. При зруйнуванні його греблі в Полтавській області виникне зона катастрофічного затоплення загальною площею 1200 км², на території якої розташовані 68 населених пунктів (в т.ч. й міста Кременчук і Горішні Плавні) з населенням понад 256 тис. осіб[3].

20 жовтня у зверненні до Європейської Ради Президент України Володимир Зеленський заявив, що російські загарбники готують теракт, і закликав направити на Каховську гідроелектростанцію міжнародну спостережну місію. За повідомленням Президента, російські терористи замінували дамбу й агрегати Каховської гідроелектростанції. Дамба цієї ГЕС утримує обсяг близько 18 мільйонів кубічних метрів води. Якщо російські терористи підірвуть цю дамбу, то в зоні швидкого затоплення опиняться понад 80 населених пунктів, включно з Херсоном. Сотні тисяч людей можуть постраждати. Може бути зруйноване забезпечення водою значної частини півдня України. Цей російський теракт може залишити Запорізьку атомну станцію без води для охолодження – вода для ЗАЕС береться саме з Каховського водосховища. Навіть робота каналу, який побудований для постачання води в Крим, буде повністю зруйнована. Руйнівні екологічні, гуманітарні, техногенні наслідки одного цього російського теракту можуть стати такими, що його називатимуть історичною катастрофою. В той же час Російські війська атакують інфраструктуру вздовж узбережжя Чорного та Азовського морів та кораблі на якірних стоянках, що призводить до забруднення вод і поширення токсинів у море. 20 жовтня 2022 року російські війська завдали ударів з

міномету в напрямку Очаківського порту, його акваторії та по рекомендованих морських шляхах. 24 жовтня окупанти тричі завдали ударів по території акваторії Очаківської громади [4].

Відновлення водних ресурсів, підвищення їх якості у післявоєнний період залежить від проведення якісної інвентаризації та масштабного відновлення природних водно-болотних угідь та торфовищ, притягнення до відповідальності осіб, які неправомірно використовують заплави річок, луки та залишки степу, заохочення використання природоорієнтованих рішень у сільському господарстві, лісовому та водному секторах, для розвитку міст, зниження замулення водоймів, створення сучасних систем очищення стічних вод, які дозволяють використовувати їх повторно, повернення частини малоефективних для агровиробництва орних земель в стан природних територій, створення біоплато для підвищення рівня асиміляційного потенціалу та самоочищення водних екосистем, які були уражені через війну. А також – заборонення осушення природних територій по всій країні.

Література:

1. Водний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 24. Ст. 18.
2. Дячук М. Вода як джерело життя чи зародок війни: як крадіжка води окупантами впливає на водозабезпеченість України і Криму. URL: <https://ecoaction.org.ua/voda-iak-dzherelo-zhyttia.html>
3. Оберенко О. Українські водні питання в умовах воєнного стану. URL: <https://www.irf.ua/ukrayinski-vodni-pytannya-v-umovah-voennogo-stanu-stattya>
4. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довілля за 20-26 жовтня 2022 року. URL: <https://merp.gov.ua/news/40185.html>

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Швед Максим Вадимович

студент III курсу

*Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна*

Політичні права і свобода громадян України, є пріоритетними в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина. Взагалі питання політичних прав на сьогоднішній день стало однією з найважливіших проблем внутрішньої і зовнішньої політики України. Як зазначає Л. Гураль, сьогодні недостатньо дослідженою залишається також проблема визначення змісту та обсягу політичних прав і свобод людини, їх дотримання органами державної влади та висвітлення ролі громадянського суспільства в системі захисту. В. Федоренко вважає, що проблемою є свавільні порушення владою громадянських і політичних прав людини, зокрема, права на участь в управлінні державними справами, які можуть стати визначальною причиною більшості революцій. О. Липчук зауважує, що проблемою неспроможності ефективного засобу захисту прав людини є несформованість громадянського суспільства, бездіяльність органів державного управління, зокрема правоохоронних, відсутність ефективного законодавства.

Взагалі сам термін «політичні права» наводить на думку, що вони поєднують два важливі суспільні інститути *політики* і *права* – явища багатогранні та складні.

«Основний зміст політики – це питання про завоювання і реалізацію політичної влади. Публічна політика – спосіб участі людей у прийнятті життєво важливих для суспільства рішень. Саме суспільство є зацікавленим, небайдужим й інформованим, оскільки примушує владу вести відкриту політичну діяльність, контролює її, схвалює або обурюється, підтримує або скидає [1, с. 250].

Зміст ст. 38 Конституції України дозволяє виокремити цілу систему політичних прав і свобод громадян: право на участь в управлінні державними справами; на участь у всеукраїнському референдумі; на місцевий референдум; обирати і бути обраним до органів державної влади і органів місцевого самоврядування; на рівний доступ до публічної служби.

В ч. 2 ст. 5 Конституції України мова йде про те, що народ є єдиним джерелом влади, що означає самоврядування вільних громадян, самостійне вирішення ними власних проблем [2].

Поширеним видом політичного права є право на «мирне зібрання» – можливість вільно обговорювати різні актуальні питання політичного, економічного, соціального, державного й іншого суспільного розвитку [3, с. 126]. Мирні заходи є вільним, публічним вираженням громадянської або політичної позиції осіб, за яких можливе висловлення вимог, прийняття резолюцій, інших звернень з різноманітних питань суспільного життя, на доступному кожному зібранні, що проводиться у формі зборів, мітингу, походу, демонстрації, пікетування або у будь-якому різному поєднанні цих форм за ініціативою фізичних чи юридичних осіб [4, с. 82].

Взагалі особливістю політичних прав і свобод в Україні є те, що їх головними представниками виступають самі громадяни України, а не всі особи, які проживають на території [3, с. 126]. Іноземець чи людина без громадянства має політичні права лише у вигляді об'єднання в неполітичні організації.

Правда, у науковій літературі можна зустріти і протилежну думку, що політичними правами наділені всі люди (не лише громадяни) від народження і незалежно від закріплення цих прав офіційно державою [4, с. 252].

Одним із головних чинників для захисту політичних прав є *механізм забезпечення прав людини* – система заходів по створенню умов реалізації основних прав і свобод людини. Його завданням є охорона, захист, відновлення порушених прав, а також формування загальної і правової культури населення [3, с. 127].

Взагалі забезпечення конституційних політичних прав людини та громадянина покладається на всю систему органів публічної влади. Важлива роль відводиться *органам виконавчої влади. Кабінет Міністрів України* як вищий колегіальний орган покликаний забезпечувати політичні права людини як безпосередньо, так і через центральні та місцеві органи виконавчої влади, спрямовувати і контролювати їхню діяльність у цьому напрямку.

Роль органів виконавчої влади щодо забезпечення політичних прав і свобод людини та громадянина полягає в здійсненні таких заходів:

- а) виконання Конституції та законів України, рішень Конституційного Суду України, актів Президента України, програм діяльності відповідних органів виконавчої влади;
- б) здійснення постійного контролю за виконанням Конституції та актів законодавства України, прийняття заходів щодо усунення недоліків роботи цих органів;
- с) забезпечення розгляду звернень громадян та їх об'єднань;

d) здійснення заходів щодо організації інформування та виховання населення [5, с. 42].

В. Федоренко виділив, що важливим політичним правом громадян України є право на свободу *об'єднання у політичні партії та громадські організації* для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів.

Свобода слова є як особистим правом, так і політичним. Політичним правом є тоді, коли стосується управління суспільством, у такому випадку у держави з'являється обов'язок донести висловлену позицію до громадськості. Свобода слова виступає також інструментом здійснення інших політичних прав. Розумне та неупереджене рішення можна прийняти лише в ході вільного обміну думками та інформацією. Суспільні проблеми мають обговорюватися публічно. Цей процес також підвищує ефективність виконання державних рішень і формує стабільне суспільство, оскільки виконувати державні рішення психологічно простіше тим, хто брав участь у їх прийнятті [4, с. 252].

Не всі політичні права мають абсолютний характер, тобто не можуть бути обмежені. Такі права, як право на свободу слова, друку, інформації, мітингів, демонстрацій, зібрань, право на об'єднання можуть бути *лімітовані* в інтересах громадськості з чітким обґрунтуванням. Обмеження таких прав, як право на громадянство, виборчі права, референдум, право на звернення, не допускається [4, с. 253].

Різні групи політичних прав мають різні стадії реалізації та різну мету. Прикладом може бути: право на свободу слова, що своїм змістом має донести певну суспільно важливу інформацію до громадськості і таким чином має формувати громадську думку та впливати на неї. У цьому випадку забезпечується право не лише висловити свою позицію, а що найважливіше – право бути почутим широким колом суспільства. Після донесення своєї думки до громадськості особа повністю реалізовує своє право, але не може примушувати суспільство реагувати на цю інформацію.

Система гарантій політичних прав і свобод людини та громадянина охоплює умови та засоби політичного, економічного, соціального, ідеологічного, правового спрямування, що необхідні для їх реалізації, зокрема механізм їх охорони та захисту. Важливе місце посідають інституційні гарантії, що передбачають діяльність державних і недержавних організацій, які створюють сприятливі умови, охороняють, захищають від правопорушень конституційні політичні права та свободи й беруть участь у відтворенні порушеного права [5, с. 41].

Проблема прав і свобод людини і громадянина має не тільки правовий чи політичний аспект, а також тісно пов'язана з духовним, економічним станом. Аби створити в Україні демократичну державу потрібно:

– створити єдину Концепцію забезпечення прав, свобод, обов’язків і законних інтересів людини та громадянина й таким чином забезпечити системність, послідовність і комплексність цього завдання;

– у нормативному акті передбачити шляхи правової та політичної культури посадових осіб, конкретну міру відповідальності за відхід від законодавства, що найбільш очевидно проявляється в неповазі до прав, свобод, обов’язків і законних інтересів людини і громадянина;

– актив но пропагувати, а можливо, навіть і вчити самих громадян захищати свої права, використовуючи правосуддя, можливість звернення до засобів масової інформації, громадських об’єднань, правозахисних організацій, професійних спілок [6, с. 76].

Отже, завдяки правильним і справедливим політичним правам особа має можливість бути залучена до політичного життя своєї країни. Ця залученість може набувати різноманітних форм: від права голосувати на виборах до права на участь у мирних мітингах. Важливим елементом є гарантії. Вони бувають нормативно-правові та інституційно-організаційні. Конституція України є найважливішим правовим актом який декларує політичні права для українців.

Література:

1. Танчак А.Я. Політичні права людини: поняття та зміст. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 248-254.
2. Конституція України, прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
3. Гураль Л. Політичні права людини і громадянина в сучасній Україні. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2016. Вип. 10. С. 125-130.
4. Федоренко В. Політичні права та свободи людини і громадянина в Україні: поняття, види, характеристика. *Історико-правовий часопис: журнал / упоряд. О. Крикунов*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. № 1 (7). С. 80-87.
5. Букач В., Камінська В, Медвідь Н. Інституційні гарантії конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 39-43.
6. Липчук О. Політичні права та свободи людини і громадянина: сучасний стан та проблеми реалізації в Україні. *Прикарпатський вісник НТШ*. 2016. № 3. С. 72-77.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Шевчук Олександр Михайлович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності*

*Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Загрози в інформаційній сфері впливають на інтереси людини, суспільства та держави. У Конституції України (ст. 17) закріплюється пріоритетність інформаційної безпеки, як основної функції держави. Форми та прояви інформаційного тероризму є однією із загроз національній безпеці України [1, с. 173], та набувають особливо важливого значення під час воєнного стану. 24 лютого 2022 року в Україні введено воєнний стан, причиною чому стала військова агресія російської федерації проти України [2]. Продовження повномасштабного вторгнення російської федерації загрожує національній безпеці України та інших держав Балтійського і Чорноморського регіонів, та може спровокувати міжнародний збройний конфлікт у Європі [3, с. 326]. Це указує на актуальність теми дослідження щодо з'ясування проблемних питань становлення та розвитку законодавства з питань протидії інформаційному тероризму як загрози національній безпеці України умовах воєнного стану в Україні.

Окремим питанням щодо досліджуваної тематики в юридичній літературі приділяли певну увагу дослідники, зокрема, в напрямках наукового пошуку щодо інформаційного тероризму як одного із способів інформаційної війни [4], з питань інформаційної безпеки за міжнародними стандартами [-], ознаки загроз «інформаційного тероризму» [5] та ін. Проте до сих пір не вироблено у науковців єдиного підходу щодо сутності та ознак інформаційного тероризму в умовах воєнного стану, що підкреслює новизну цієї публікації.

Однак, ще із кінця 90-х років минулого століття в рамках міжнародних організацій питання протидії інформаційному тероризму набуло актуальності. Зокрема, Генеральна Асамблея ООН у грудні 1998 року прийняла Резолюцію по кіберзлочинності, щодо кібертероризму та кібервійни [6]. В липні 2000 року у прийнятій Хартії Глобального інформаційного суспільства, визначено, що використання глобального інформаційного простору є основним фактором, що формує суспільство

21-го сторіччя, та є потреба повної реалізації його переваг і розробки напрямків зміцнення політики його використання та впровадження нормативно-правової бази по боротьбі зі зловживаннями інформаційних мереж [7]. У 2006 р. в Декларації саміту G8 щодо боротьби з тероризмом вперше «терористичну загрозу» було визнано «зловживання кіберпростором у терористичних цілях, включаючи підбурювання до здійснення терактів, зв'язок та планування терористичних актів, а також вербування на навчання терористів» [8]. У 2007 р. учасники засідання Міністрів юстиції та внутрішніх справ G8 підтримали позицію щодо кримінального переслідування терористичних груп за неправомірне використання Інтернету.

Законом України «Про національну безпеку» визначається, що загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України (ст. 1) [9]. Також наведемо термін «загрози державній безпеці» – як явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів [10]. У цій Стратегії забезпечення державної безпеки передбачено термін «інформаційна безпека» та проголошено, що інформаційна безпека є складовою національної безпеки України. Інформаційна безпека – стан захищеності національних інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній сфері, за якого унеможливлено завдання шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується, негативний інформаційний вплив; витік державної таємниці та службової інформації; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації, у тому числі шляхом проведення іноземними спецслужбами, окремими організаціями, групами, особами спеціальних інформаційних операцій та деструктивних інформаційних впливів, а також забезпечується своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам та національній безпеці України [10].

Вкажімо, що термін «інформаційний тероризм» у положеннях Закону України «Про боротьбу з тероризмом» не визначено, однак потрібно навести категорію «технологічного тероризму», яка передбачена на законодавчому рівні. Цей термін законодавець указує як кримінальні правопорушення, що вчиняються з терористичною метою із застосуванням ядерної, хімічної, бактеріологічної (біологічної) та іншої зброї масового ураження або її компонентів, інших шкідливих для здоров'я людей

речовин, засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем та комунікаційних мереж, включаючи захоплення, виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, які прямо чи опосередковано створили або загрожують виникненням загрози надзвичайної ситуації внаслідок цих дій та становлять небезпеку для персоналу, населення та довкілля; (ст.1) [11]. Т.П. Яцик вважає, що сучасний інформаційний тероризм характеризується як множина інформаційних війн та спецоперацій, пов'язаних із національними або транснаціональними кримінальними структурами та спецслужбами іноземних держав. Доступність інформаційних технологій значно підвищує ризики інформаційного тероризму [4, с. 57]. В.О. Коршунов вказує, що інформаційний тероризм – це новий вид терористичної діяльності, орієнтований на використання різних форм і методів тимчасового або незворотного виведення з ладу інформаційної інфраструктури держави або її елементів, а також за допомогою протиправного використання інформаційної структури для створення умов, що тягнуть за собою тяжкі наслідки для різних сторін життєдіяльності особистості, суспільства і держави [12, с. 6]. Із цим твердженням варто погодитись.

Інформаційний тероризм окремі експерти поділяють на: (1) інформаційно-психологічний тероризм (контроль над ЗМІ для поширення дезінформації, чуток, демонстрації могутності терористичних організацій); (2) інформаційно-технічний тероризм (завдання збитків окремим елементам і всьому інформаційному середовищу загалом: руйнування елементної бази, створення перешкод на лініях зв'язку, штучне перенавантаження вузлів комунікації та інше). В наукових джерелах до загроз віднесено: (1) поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації; (2) прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації; (3) поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; (4) комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; (5) розголошення інформації, яка становить державну таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави [6]. Вищенаведені загрози можуть бути і в умовах воєнного стану. До основних ознак інформаційного тероризму в умовах воєнного стану слід віднести: (1) є однією із форм організованого насильства, як особливий різновид психологічного терору; (2) поширюється через засоби масової інформації; (3) мета інформаційного тероризму – привернути увагу до проблеми, залякати та деморалізувати населення; (5) публічний характер дій тощо. Отже, інформаційний тероризм в умовах воєнного стану – це насамперед, форма негативного впливу на особистість, суспільство і державу усіма видами інформації.

Література:

1. Леонов Б., Лихова С. Інформаційний тероризм як загроза національній безпеці України. Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal «Air and Space Law». 2021. Т. 2, № 59. С. 170–176.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. ст. 250.
3. Шевчук О.М. Розвиток громадянського суспільства та воєнна безпека в контексті Європейської інтеграції України. С. 326–329. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 344 с. DOI. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-271>. URL. PDF view of the file omptestuser, 88.pdf (liha-pres.eu)
4. Яцик Т.П. Особливості інформаційного тероризму як одного із способів інформаційної війни. *Наук. вісн. Нац. ун-ту держ. податк. служби України (економіка, право)*. 2014. № 2. С. 55–60.
5. Катренко А. Особливості інформаційної безпеки за міжнародними стандартами. *Альманах економічної безпеки*. 1999. № 2. С. 15–17.
6. Герасименко К. С. Сучасні ознаки загроз “інформаційного тероризму” // *Форум права*. 2009. № 3. С. 162-166. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/FP_index.htm_2009_3_26%20\(12\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/FP_index.htm_2009_3_26%20(12).pdf)
7. Окінавская Хартия Глобального інформаційного суспільства. *Дипломатичний вісник*. 2000. № 8. С. 51-56
8. The Global Terrorism Index 2016. URL. <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/02/Global-Terrorism-Index-2016.pdf>
9. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 31. Ст. 241.
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». Указ Президента України від 16 лютого 2022 р. № 56/2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>
11. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст.180.
12. Коршунов В. О. Політичний тероризм: інформаційні методи боротьби: автореф. дис. ...канд. політ. наук. Дніпропетровськ, 2008. 18 с.

СИСТЕМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ

Шкодич Катерина Юріївна

студентка III курсу

*Національного університету водного господарства
та природокористування
м. Рівне, Україна*

Місцева влада в Україні складається з двох систем, заснованих на адміністративному поділі України. Існує 24 області, Автономна Республіка Крим і дві міські ради зі спеціальним статусом – регіонами, кожна з яких поділяється на об'єднані громади та райони. Місцеве самоврядування передбачає передачу правління на нижчі щаблі політичного устрою. Це форма демократичної децентралізації, коли в процесі управління забезпечується участь навіть найнижчого рівня суспільства.

Важливо наголосити на тому, що місцеве самоврядування означає, що жителі міст, сіл і сільських поселень є господарями у власному домі. Люди обирають місцеві ради та їх голів і уповноважують вирішувати найважливіші питання [4, с. 287].

Не секретом є те, що органи локальної демократії відповідають за шкільну та дошкільну освіту, первинну медико-санітарну допомогу (амбулаторії, сільські фельдшерські пункти), заклади культури, благоустрій – вуличне освітлення, дороги, прибирання, громадський порядок та багато інших важливих повсякденних питань. Суть нинішньої реформи децентралізації полягає в наданні повноважень громадам самостійно вирішувати всі ці питання [5, с. 83].

Статтею 140 Конституції визначено, що місцеве самоврядування здійснюється через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Хоча Конституція (ч. 3 ст. 140) не визначає сільських і селищних голів органами місцевого самоврядування, але у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» (ч. 1 ст. 5) вони визначені як органи місцевого самоврядування, «головні органи влади територіальної громади» (ч. 1 ст. 12), наділені повноваженнями вирішувати питання місцевого значення (ст. 42), розпоряджатися місцевими бюджетами та позабюджетними ресурсами, забезпечувати виконання договорів тощо. Голови базового рівня діють як самостійні суб'єкти, відповідальні за вирішення питань локальних проблем. Обласні та районні ради представляють інтереси громад і не мають власних виконавчих органів.

Підтримуємо думку окремих авторів, які наголошують на необхідності центральному уряду посилити роль вищих рівнів місцевої влади, доки муніципалітети не отримають достатню спроможність надавати або виробляти місцеві послуги. Якщо країна розробляє систему надання послуг на місцевому рівні, вона може розглянути можливість залишити надмуніципальні та інші повноваження вищому рівню місцевої влади, тобто замінити або підтримати муніципалітети, які не можуть надавати послуги універсального доступу [1].

Самоврядування передбачає фінансову автономію. Цього можна досягти, лише якщо послуги, які виробляються або надаються муніципалітетами, фінансуються за рахунок їхніх власних податків та безумовних грантів. По можливості, безумовні гранти повинні замінювати цільові. Місцевий статут повинен передбачати, що будь-який галузевий закон, який передає функції та повноваження місцевим органам влади, повинен забезпечувати передачу відповідних фінансових і людських ресурсів також на місцевий рівень [2, с. 300].

Місцеві органи влади повинні зміцнити національні асоціації муніципалітетів, щоб домовитися з національним урядом, за яких умов має бути здійснена передача повноважень та функцій.

Із самоврядними інституціями взаємодіють місцеві державні адміністрації – органи (агенти) державної виконавчої влади на місцевому рівні, які підпорядковані органам виконавчої влади вищого рівня, а також підзвітні та підконтрольні відповідним представницьким органам (місцевим радам) у сфері делеговані повноваження. Їхні функції мають державний характер (відображають державний інтерес), зумовлені завданнями та проблемами державного значення і є втіленням політики деконцентрації. На функціональному рівні місцева державна виконавча влада не має самостійних прав і повноважень, відокремлених від прав і повноважень органів центральної державної влади [1].

Територіальні громади є природними об'єднаннями місцевих жителів, які здійснюють самоврядування безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, існують на засадах самоорганізації та не підпорядковані ієрархічно іншим суб'єктам влади.

Сільський, селищний, міський голова є головою територіальної громади сільського (сіл), селищного чи міського рівня, який обирається на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування раз на п'ять років. Він очолює виконавчий комітет відповідної сільської, селищної, міської ради, головує на засіданнях.

Депутати, обрані на місцевих виборах, працюють на громадських засадах. Це означає, що вони працюють безкоштовно 5 років поспіль [6, с. 32].

У 2015 році було створено нову адміністративну одиницю – об'єднану громаду для підтримки фінансової та адміністративної влади та незалежності сільської місцевості України [1].

Проведені реформи потребують подальших законодавчих змін. Необхідно запровадити законодавство про адміністративно-територіальний поділ, упорядкувати внутрішню структуру місцевого самоврядування та вирішити питання місцевих державних адміністрацій, які часто дублюють повноваження самоврядних органів.

Існує ще одна проблема – місцевий бюджет. У бюджеті на 2022 рік у всіх громадах закладено 64% ПДФО. ПДФО потрібно сплачувати за місцем розташування виробництва, а не місцем реєстрації працівника.

Вплив органу місцевого самоврядування на наповнення бюджету місцевими податками в Україні є незначним. За загальним правилом гроші йдуть за владою, тому там, де немає влади, не може бути грошей. Не варто обтяжувати бізнес грошима платників податків і фіскальними обтяженнями, які більш необхідні для суспільних потреб. Особливо, зазначають науковці, не узгоджується з Європейською хартією місцевого самоврядування чинне законодавство про столицю [2, с. 297]. Крім того, існують проблеми політичного та корупційного характеру. Необхідно внести зміни до адміністративного закону, щоб усунути зловживання, підвищити правову культуру і правосвідомість [3, с. 52].

Фінансова автономія є вирішальним фактором для сильної місцевої влади. Тут вирішальними є два аспекти: з одного боку, гарантія належних власних фінансових ресурсів, а з іншого – повноваження самостійно приймати рішення щодо використання цих коштів. Питання фінансової автономії в контексті сильної місцевої влади, очевидно, ще не набуло необхідного значення в політичних дебатах в Україні. Незважаючи на те, що фінансові ресурси муніципалітетів є темою, яка часто обговорюється, у багатьох випадках увага зосереджується на фінансових обсягах як таких, а не компетенції муніципальних органів самостійно приймати рішення щодо розподілу коштів, тобто на їхній прямій відповідальності. Що стосується фінансування завдань, які виконують органи місцевого самоврядування, то однією з причин цього є недостатнє розмежування між власними завданнями, завданнями управління та делегованими завданнями [5, с. 87].

Держава бере участь у доходах місцевих бюджетів, фінансово забезпечуючи місцеве самоврядування. Витрати місцевого самоврядування, пов'язані з рішеннями органів державної влади, компенсуються державою [4, с. 285].

Органи місцевого самоврядування можуть бути юридично відокремленими від виконавчої влади. Держава фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів державного бюджету України або (шляхом віднесення до місцевого бюджету в установленому

законом порядку окремих загальнодержавних податків) передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності. Діяльність муніципальних інституцій спрямована на задоволення соціальних потреб громадян і (особливо) на отримання життєво необхідних послуг. Місцеві бюджети є фінансовою базою органів місцевого самоврядування; ресурси, накопичені в кошторисах, визначають, наскільки ефективно місцеві органи влади можуть виконувати повноваження [5, с. 86].

Децентралізація сама по собі не є основою тих галузевих змін, які мають відбуватися в країні. Новації передбачають перегляд адміністративно-територіального поділу, поповнення матеріальних і фінансових ресурсів та повноваження громад. І, головне, повинен змінитися світогляд посадовців і членів громади – дбати про колективне комунальне, як про власне.

Література:

1. Закон про службу в органах місцевого самоврядування: очікування та перспективи. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/new-draft-law-on-local-government-service-expectations-and-perspectives>
2. Сьомич М. І. Служба в органах місцевого самоврядування: навч. посіб. Полтава: Сімон, 2020. 306 с.
3. Утвенко В.В. Теорія та історія місцевого самоврядування: навч. посіб. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал». 231 с.
4. Федоренко В.Л., Чернеженко О.М. Конституційні моделі місцевого самоврядування у державах-учасницях ЄС, Швейцарії та Україні: монографія / за ред. В.Л. Федоренка. Київ: Ліра, 2017. 288 с.
5. Фонд Східна Європа. Місцеве самоврядування в Україні та світі. Цікаві факти (брошура). Київ, 2016. 115 с.
6. Чернеженко О.М. Принципи Європейської хартії місцевого самоврядування. *Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 19-20 жовтня 2018 р.). Львів: Центр прав. ініціатив, 2018. С. 30-35.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЛОБІЗМУ В США

Щербінін Максим Юрійович

здобувач вищої освіти

Національного університету «Чернігівська політехніка»

Науковий керівник: Козинець Олена Гаврилівна

кандидат історичних наук, доцент

Національного університету «Чернігівська політехніка»

м. Чернігів, Україна

Лобізм як один із основних механізмів реалізації інтересів соціальних груп, поступово набирає все більшого поширення в українському законодавчому процесі. Це явище є відносно новим для нашого суспільства та неодмінним елементом демократії. Водночас разом з перевагами даного явища, можна спостерігати негативні його властивості. Крім того, питання щодо лобізму залишається неврегульованим в законодавчому просторі України. Разом із тим у світовому практикумі, зокрема в США, вже давно випрацьовані механізми з обмеження негативних рис лобізму таких як корупція, надмірна політизованість суспільно-політичного життя тощо.

Тому метою є огляд практики США як країни, що суттєво просунулась у процесі регулювання лобізму на законодавчому рівні.

Лобізм у даному дослідженні варто розуміти як термін, що позначає розгалужену систему контор і агентств монополій або організованих груп при законодавчих органах, що чинять різноманітний тиск на законодавців і чиновників із метою ухвалення рішень (певних законопроектів, отримання урядових замовлень, субсидій) на користь організацій, що представляються ними [1].

Основоположним актом США з врегулювання лобістської діяльності є прийнятий у 2007 році «Honest Leadership and Open Government Act», котрий змістовно конкретизує та встановлює суворі вимоги до здійснення лобістської діяльності [2].

Згідно з даним Актом, лобістами є офіційно зареєстровані особи, котрі мають повторно проходити реєстрацію в кожній із палат парламенту у визначені строки. Вони мають регулярно надавати Сенату повну інформацію стосовно їх клієнтів (ім'я, посада, кошторис витрат на просування свого рішення тощо), про свої гонорари. Крім того, встановлені суворі обмеження для посадових осіб законодавчої та виконавчої гілок влади: вони не мають права отримувати будь-які подарунки, послуги та

оплату від лобістів або іноземних представників. Всі іноземні лобісти мають бути занесеними до спеціального реєстру з занесенням усіх даних про них та їх діяльність у США.

Крім того, на конгресменів покладається обов'язок щодо інформування про лобістів, котрі проводили ряд невеликих фінансових операцій на користь структур котрі контролюються законодавцями на суму вище дозволеної.

Також всі члени Сенату, котрі прийняли винагороду від лобістів зобов'язані перед голосуванням публічно інформувати що ані вони, ані близькі до них люди не мають жодних інтересів стосовно пропонованого акту. Вони не мають особисто відвідувати, заходи на їх честь, що організовані лобістами.

Суворі обмеження встановлені щодо політики так званих «поворотних дверей» – обмеження впливу колишніх політичних діячів на нинішні політичні процеси. Так, экс-сенаторам заборонено брати участь у лобістській діяльності строком на два роки від дня завершення їх каденції, а офіцерам і старшим службовцям – один рік. Існує також ціла низка інших обмежень: заборона використання приватних літаків, обмеження впливу на рішення щодо найму, обов'язковість подання річних звітів щодо дотримання етики тощо.

За порушення антилобістського законодавства передбачено суворі заходи впливу: штраф до 200 тисяч доларів США або тюремне ув'язнення – до 10 років.

Крім того, членам Конгресу, які визнані винними у злочинах під час виконання своїх офіційних обов'язків як члена Конгресу – відмовляється в пенсійних виплатах Конгресу.

Вищенаведений акт доповнюється низкою актів нижчого рівня щодо врегулювання лобізму. Так, серед актів федерального рівня можна виділити закони про етику держслужбовців, федеральні виборчі кампанії, а серед законів окремих штатів – Статут Флориди, котрим заборонено укладення контракту на лобіювання з особою, котра внесла кошти до фондів кандидатів на виборні посади [3].

Слушним буде зазначити, що вимоги щодо здійснення лобістської діяльності в США поступово посилювались, оскільки оглянутий вище акт у розрізі актів 1946 р. та 1997 р. встановлює радикальні обмеження стосовно лобіювання [4, 5]. Даний процес був обумовлений поступовим зростанням корупційних ризиків у законодавчому процесі. Це може свідчити про важливість постійного оновлення лобістського законодавства.

Таким чином, можна стверджувати, що в США лобізм є легальною діяльністю, котра детально регулюється на законодавчому рівні. Така діяльність базується на принципах: прозорості процесу лобіювання,

оскільки інформація про лобістську діяльність повідомляється та є доступною для громадськості; ясності, оскільки вимоги та процеси в лобіюванні мають бути прості та легко зрозумілими для сторін та громадськості; професіоналізму, оскільки лобісти повинні дотримуватися найвищих професійних та етичних стандартів. На здійснення лобістської діяльності накладено суттєві обмеження щодо всіх сторін даного процесу, що вочевидь зумовлено необхідністю зменшення корупційних ризиків. Крім того, практика США показує важливість постійного оновлення законодавства щодо лобіювання з метою запобігання корупції та зменшення надмірної політизованості в законодавчих процесах.

Література:

1. Росенко М. І. Лобізм і його роль в діяльності сучасних парламентів. Шляхи удосконалення регламентації діяльності лобістів в парламенті України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 11, 2010. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=214> (дата звернення: 17.12.2022).
2. Honest Leadership and Open Government Act of 2007 URL: <https://www.congress.gov/bill/110th-congress/senate-bill/1> (дата звернення: 17.12.2022).
3. The 2022 Florida Statutes URL: http://www.leg.state.fl.us/statutes/index.cfm?App_mode=Display_Statute&URL=0100-0199/0106/0106ContentsIndex.html (дата звернення: 17.12.2022).
4. The Federal Lobbying Act of 1946. (1947). *Columbia Law Review*, 47(1), 98–109. URL: <https://doi.org/10.2307/1118553> (дата звернення: 17.12.2022).
5. Lobbying Disclosure Act of 1995 URL: <https://www.congress.gov/bill/104th-congress/senate-bill/1060> (дата звернення: 17.12.2022).

НАПРЯМ 3. ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-86>

КРЕДИТНИЙ ДОГОВІР: ОСОБЛИВОСТІ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Андріяшевський Артур Геннадійович

студент III курсу факультету № 2

Криворізького навчально-наукового інституту

Донецького державного університету внутрішніх справ

*Науковий керівник: **Скрябін Олексій Миколайович***

доктор юридичних наук,

професор катедри цивільного та господарського права факультету № 2

Криворізького навчально-наукового інституту

Донецького державного університету внутрішніх справ

м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна

Унаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року на територію України, всі сфери життєдіяльності та функціонування держави зазнали значних змін, війна внесла вагомі корективи, без виключення, для кожного громадянина країни. Виключенням не стали і цивільно-правові відносини.

У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4] на всій Україні було введено правовий режим воєнного стану.

Одним із питань, яке постало врегулювати у цивільно-правових відносинах після початку широкомасштабної війни на території нашої держави, було визначення особливостей форми та змісту кредитних зобов'язань у реаліях воєнного стану.

Безперечно, після 24 лютого 2022 р. збільшення так званих «проблемних кредитів» було очікуваним та передбачуваним. На думку правників, причини тут дві. По-перше, знизилася платоспроможність позичальників. По-друге, багато хто з них втратив іпотечне та заставне майно, на придбання якого кредити були отримані [5].

Таким чином, державі неодмінно потрібно було не стояти осторонь та почати запроваджувати механізми врегулювання даного питань на серйозному і високому рівні. Важливим чинником у вирішенні даного питання є дотримання балансу між впровадженням підтримки позичальників та недопущення банківської кризи.

У зв'язку з цим Верховною Радою України було ухвалено Закон України № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану». Новий закон змінює низку правил роботи банків та небанківських фінансових установ, зокрема тих, що надають послуги з кредитування [6].

Увівши в дію даний Закон, держава впровадила так зване поняття «кредитних канікул». Їх суть: протягом воєнного стану та 30 днів після його завершення позичальник у разі прострочення звільняється від штрафу, а також нарахувань за ст. 625 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) (3% річних та інфляційні втрати) [4].

Таким чином, згідно з положеннями даного Закону, зупиняється відлік часу для визначення кількості днів прострочення боржником платежів за кредитним договором. Тобто банк не має права вимагати виплачувати неустойку (штраф, пеня) та інші платежі, які нараховані після 24 лютого 2022 року, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит, адже вони підлягають списанню. Виходячи з цього, банк має право продовжити даний відлік лише на 31-й календарний день після скасування правового режиму воєнного стану.

Варто також зауважити, що функціонування фінансової системи не в змозі миттєво переключитися на нові умови і можливі деякі несправності в роботі систем самого банку. З цією метою, законодавець радить у будь-якому разі, позичальникам провести комунікацію з банком з приводу такого звільнення від відповідальності.

Насамперед, Законом визначено, що позичальники не звільняються від сплати процентів за користування кредитом. У свою чергу, відповідно до ст. 617 ЦКУ, особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили [2]. Тобто, якщо особа звернеться до банку і доведе обставини того, що вона не могла виконати зобов'язання за договором внаслідок російської військової агресії, а, отже, через настання форс-мажорних обставин, як це передбачено ЦКУ, то вона також буде звільнена від відповідальності.

Адже, згідно листа Торгово-промислової палати України (ТПП України) від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1, військова агресія Російської Федерації проти України, що стала підставою введення воєнного стану, є форс-мажорними обставинами. У зв'язку з цим, ТПП України підтверджено, що такі обставини з 24.02.2022 до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними

та об'єктивними обставинами, зокрема, для суб'єктів господарської діяльності по договору, виконання якого стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). При цьому, з урахуванням загального характеру вказаного листа, для підтвердження неможливості виконання своїх зобов'язань за кредитним договором саме у зв'язку із військовою агресією, доцільно отримати відповідний індивідуальний сертифікат про дію форс-мажору, коли це буде можливо [7].

Необхідно також звертати особливу увагу на положення кредитного договору щодо порядку дій сторони у разі виникнення форс-мажорних обставин [5]. Важливим аспектом у даному питанні виступає той факт, що згідно з положенням п. 1 ч. 1 ст. 512 ЦКУ, кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги) [2]. Положеннями статті 516 ЦКУ передбачено, що заміна кредитора в зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом. До нового кредитора переходять права первісного кредитора в зобов'язанні в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу цих прав [6].

Виходячи з положень зазначеного вище Закону України № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» необхідно наголосити на важливому змісті поняття «кредитні канікули». Це відтермінування а не звільнення від сплати кредиту. Варто зауважити, що кредитні канікули не є обов'язком банку, а є його правом [6]. Той зміст та форма, в якій держава запропонувала вирішення проблемних питань кредитних зобов'язань наразі не вирішує зазначених вище проблем, а лише відтермінує їх на строк 30-ти днів після завершення війни. Після закінчення «пільгових» умов настане необхідність позичальникам погасити прострочені суми за кредитами та відсотками, які накопичились за період воєнного стану. І у випадку непогашення штрафи вже будуть нараховуватися. Через настання можливої післявоєнної кризи більшість позичальників не зможуть моментально погасити всі платежі. Таким чином, вже зараз потрібно думати про механізм врегулювання цих спірних моментів.

Одночасно із цим, держава запровадила обмеження звернення стягнення на іпотечне майно в рахунок погашення кредиту.

Так, протягом воєнного стану та 30 днів після нього:

– банки не можуть звертати стягнення на іпотечне майно в позасудовому порядку (набувати право власності або здійснювати продаж третій особі);

– банки не можуть виселяти мешканців з іпотечного майна;

– іпотечне майно не може продаватися на електронних торгах для виконання рішення суду про звернення стягнення на предмет іпотеки [5].

Тобто на сьогодні звернення стягнення на іпотечне майно призупинене. Банк може лише отримати рішення суду про звернення стягнення на іпотечне майно. Виконання такого рішення поки неможливе. Але якщо рішення суду отримане, то відразу після скасування заборони на стягнення він може виселяти та забрати житло. Це стосується лише споживчих кредитів, тобто кредитів населення. На бізнес-кредити таке обмеження не поширюється [5].

Підсумовуючи вище зазначене, треба сказати, що цивільно-правові стосунки, в тому числі, стосовно кредитного договору, як і інші правові відносини, зазнали неабиякого виклику та вимушених змін після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації. Таким чином, виникла необхідність врегульовувати проблеми, які виникли в нових умовах. Наразі питання кредитних зобов'язань під час правового режиму воєнного стану залишається доволі відкритим, адже потребує доопрацювання та удосконалення з метою недопущення привіліювання однієї сторони (позичальника) кредитного договору над іншою (кредитором), що могло б зумовити виникнення банківської кризи та призвести до важких економічних наслідків у країні.

Література:

1. Конституція України. Редакція від: 01.01.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Цивільний кодекс України. Редакція від: 10.10.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану. Закон України. Редакція від: 15.03.2022 р.
4. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України. Редакція від: 18.11.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
5. Кобець І. Кредити та іпотека під час війни. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/19/689328/>
6. Кредитні зобов'язання під час воєнного стану. Дирекція Кременецького місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Лановецька міська рада. URL: <https://lanmisto.gov.ua/2022/05/24/kredytni-zobov-yazannya-pid-chas-voeyennogo-stanu/>
7. Бубліченко В. Сплата кредиту під час війни. GO LAW. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/splata-kreditu-pid-chas-vijni/>

**ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ
«НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ» ДИТИНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄСПЛ**

Белікова Аліна Олегівна

аспірант

Київського регіонального центру

Академії правових наук України

м. Київ, Україна

Захист прав людини на протязі багатьох десятиліть є основним напрямком діяльності Ради Європи. Право на ефективний засіб правового захисту визначено статтею 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Європейська Конвенція, Конвенція) від 4 листопада 1950 року, що була ратифікована Україною в 1997 році Законом № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Європейський суд) є однією з міжнародних судових установ, до якої звертаються громадяни України за захистом порушених прав, як гаранта дотримання прав людини, проголошених Європейською Конвенцією.

Принцип обов'язковості виконання рішень суду поширюється на всі судові рішення, і не виключенням є рішення ЄСПЛ. Європейська Конвенція у ч. 1 ст. 46 наголошує, що Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами [1].

У відповідності із Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – Закон) [2], рішення ЄСПЛ мають бути виконані, оскільки це є важливим елементом контрольного механізму Конвенції, сприяє іміджу держави на шляху досягнення мети верховенства права та захисту прав людини.

В умовах сьогодення питання виконання рішень ЄСПЛ в Україні не втрачає свою актуальність. З цього приводу заступниця міністра юстиції України І.Мудра, приймаючи участь у грудні 2022 року в черговому 1451-ому (ДН) засіданні Комітету міністрів Ради Європи наголосила, що «попри війну Україна продовжує дотримуватись зобов'язань за статтею 46 § 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [3].

Отже, питання виконання рішень ЄСПЛ залишається бути досить важливим попри військові дії в Україні.

На прикладі рішення ЄСПЛ у справі «Лазоріва проти України» розглянемо процесуальний аспект дотримання принципу забезпечення

«найкращих інтересів» дитини при розгляді цивільних справ національними судами.

Так, ЄСПЛ 17.04.2018 р. ухвалив рішення у справі «Лазоріва проти України» [4], в якому констатував порушення Україною ст. 8 Конвенції, що полягало в неповазі до сімейного життя заявниці внаслідок прийняття національним судом рішення про усиновлення та унеможливлення встановлення опіки над її племінником. Одночасно Європейський суд зазначив, що встановлення порушення саме по собі становить справедливую сатисфакцію будь-якої моральної шкоди, якої зазнала заявниця.

У даному рішенні йдеться про те, що хоча стаття 8 Європейської Конвенції не містить чітких процесуальних вимог, заявники мають бути залученими до процесу прийняття рішення у цілому тією мірою, яка є достатньою для надання їм належного захисту своїх інтересів, гарантованих цією статтею (п. 63 Рішення).

Водночас Європейський суд вважає, що «ця справа свідчить про процесуальний недолік або провину з боку українських органів влади та судів. Зокрема, при вирішенні питання про усиновлення дитини органи влади та суди визнали намір заявниці встановити опіку над її племінником, але не розглянули його належним чином. Суди не пояснили, чому усиновлення К.О.С. краще відповідало його інтересам на відміну від опіки, яку мала намір встановити його тітка, хоча це безумовно було необхідним для з'ясування того, що становило найкращі інтереси дитини, тобто основного питання в оскаржуваному провадженні щодо усиновлення. Навіть припускаючи, що небажання органів влади і судів розглядати це питання можна пояснити тим, що на момент ухвалення оскаржуваних рішень заявниця не подала офіційної заяви про встановлення опіки, та враховуючи, що вона діяла належним чином відповідно до рекомендації, наданої службою у справах дітей, Суд зазначає, що її аргумент щодо часових обмежень був цілком проігнорований» (п. 69 Рішення) [4].

Тобто, наведених міркувань достатньо для Суду, щоб дійти висновку, що втручання у приватне життя заявниці не відповідало процесуальним вимогам статті 8 Конвенції, та що, відповідно, було порушення цього положення (п.70 Рішення) [4].

Таким чином, ЄСПЛ встановлено порушення процесуального аспекту статті 8, який вимагає, щоб процес прийняття національних рішень, який призвів до заходів втручання, був справедливим та забезпечував належну повагу до інтересів, захист яких передбачено цією статтею.

Після набрання рішенням ЄСПЛ законної сили, у серпні 2018 року, заявниця з метою його виконання із застосуванням додаткового заходу індивідуального характеру звернулася до Верховного Суду з вимогою скасувати рішення Апеляційного суду Чернівецької області і ВССУ та направити справу на новий апеляційний розгляд.

Стаття 10 Закону передбачає, що додатковими заходами індивідуального характеру є: а) відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*); б) інші заходи, передбачені у рішенні. Відновлення попереднього юридичного стану стягувача здійснюється, зокрема, шляхом: а) повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі; б) повторного розгляду справи адміністративним органом [2].

Велика Палата Верховного Суду (далі – ВП ВС), з огляду на приписи ст. 8 Європейської Конвенції та рішення ЄСПЛ, у своїй постанові від 16.10.2018 р. вказала про необхідність задоволення заяви заявниці з направленням цивільної справи на новий розгляд до суду апеляційної інстанції [5].

Отже, ВП ВС дійшла висновку, що належним заходом індивідуального характеру в цій справі є скасування ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10. 07. 2013 р. та ухвали Апеляційного суду Чернівецької області від 04.04.2013 р. з метою розгляду по суті апеляційної скарги заявниці як повторний перегляд справи за апеляційною скаргою.

Водночас, Велика Палата Верховного Суду у вказаній постанові акцентувала увагу на виправленні апеляційною інстанцією процесуального недоліку, який полягав у неналежному розгляді судом наміру заявниці стати опікуном її племінника. З цією метою ВП ВС зауважила, що суду апеляційної інстанції необхідно надати висновки, які б давали відповідь на питання, окреслені, зокрема, у пункті 69 Рішення ЄСПЛ, з урахуванням найкращих інтересів дитини, виходячи з обставин, які склалися та існують на час нового розгляду справи [5].

Проте, під час виконання даного рішення ЄСПЛ виникли процесуальні питання, пов'язані із дотриманням принципу забезпечення «найкращих інтересів» дитини, проголошеного Декларацією прав дитини ООН від 20.11.1959 р. та Конвенцією про права дитини від 20.11.1989 р. З цього приводу судді Великої Палати Верховного Суду О.Р.Кібенко, В. С. Князев і О. Г. Яновська в цивільній справі № 2-о-73/2012 16.10.2018 р. висловили Окрему думку, у якій вони вважають, що у зазначеній справі питання забезпечення балансу інтересів з точки зору захисту прав дітей повинно бути пріоритетним. Надалі судді стверджують, що «при розгляді даної справи суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце проживання, місце навчання, психологічний стан дитини тощо. Скасування рішення про усунювання малолітнього призводить до скасування юридичної підстави проживання малолітнього із усиновителями, яких, можливо, і дитина, і оточуючи сприймають як батьків дитини. Можливий подальший тривалий

розгляд справи може призвести до фактичного розлучення малолітнього із своєю сім'єю. Такий розвиток подій, на нашу думку, призведе до вкрай негативних психологічних наслідків для малолітнього, і ніяк не відповідає його «найкращим інтересам» [6].

Невідповідність «найкращим інтересам» дитини у вказаній справі можна виокремити виходячи з наступного: 1) адаптування дитини до нової сім'ї протягом певного проміжку часу та створення відповідних родинних зв'язків; 2) рішеннями національних судів та зазначеним рішенням ЄСПЛ не встановлено, що середовище в якому знаходиться дитина на момент розгляду справи є неблагонадійним; 3) неможливість залишення судами поза увагою питання пріоритетності форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 4) питання встановлення іноземцем опіки не достатньо врегульовані чинним Сімейним кодексом України, що також не можна тлумачити на користь дотримання принципу забезпечення «найкращих інтересів» дитини.

Відтак, в Окремій думці судді, дійшовши висновку вважають, що «у даній справі хоча й рішенням ЄСПЛ встановлено порушення статті 8 Конвенції, є неможливим досягнення *restitutio in integrum* шляхом передачі справи на новий апеляційний розгляд без порушення законних інтересів інших осіб, зокрема малолітнього. Саме тому, на нашу думку, з метою дотримання балансу інтересів, врахування «найкращих інтересів дитини» заяву ОСОБА_4 необхідно залишити без задоволення, а оскаржувані рішення – без змін» [6].

Таким чином, відстоюючи права дитини із застосуванням належного й ефективного правового захисту варто обов'язково враховувати фундаментальний принцип «найкращих інтересів» дитини з метою уникнення процесуальних недоліків при розгляді національними судами цивільних справ.

Література:

1. Європейська Конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
3. Українська делегація взяла участь у 1451-ому (DH) засіданні Комітету міністрів Ради Європи. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukrainska-delegatsiya-vzyala-uchast-u-1451-omu-dh-zasidanni-komitetu-ministriv-radi-evropi_
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лазоріва проти України» від 17.04.2018 р. (заява № 6878/14). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d30#Text.

5. Постанова Великої Палати Верховного суду від 17.10.2017, справа №402/428/16-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77286377>.

6. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2018 р., справа № 2-о-73/2012 . URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77654150>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-88>

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ ФОРС-МАЖОРУ ІЗ СУМІЖНИМИ ПРАВОВИМИ КАТЕГОРІЯМИ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Гапоненко Єлизавета Євгенівна

студентка

Українського державного університету залізничного транспорту

*Науковий керівник: **Кім Катерина Володимирівна***

кандидатка психологічних наук, доцентка,

доцентка кафедри правового забезпечення

та адміністрування транспортної діяльності

Українського державного університету залізничного транспорту

м. Харків, Україна

Збройна агресія Російської Федерації проти нашої держави спричинила багато бід та горя як громадянам нашої країни, так і українському бізнесу. Багато підприємців не змогли виконати взяті на себе зобов'язання через бойові дії на їх території та евакуацію працівників. У зв'язку із цим особливого значення набули проблеми юридичного визначення понять форс-мажору, непереборної сили, неможливості виконання зобов'язань, істотної зміни обставин та випадку. Різні трактування призвели до ситуації, коли чітке врегулювання у цьому напрямі є не просто формальністю, а нагальною необхідністю.

За загальним правилом до підстав звільнення від цивільно-правової відповідальності належать: вина кредитора; випадок (казус); форс-мажор; непереборна сила; інші обставини, що спричиняють неможливість виконання зобов'язання, якщо вони виникли не з вини боржника (істотна зміна обставин тощо).

Спільним для всіх вищезазначених правових інститутів є елемент критичності (екстремальності) ситуації в умовах радикальної, невідвортної та раптової зміни обставин і чинників, які негативно

впливають на динаміку зобов'язальних правовідносин, однак між ними є також й істотні відмінності.

Насамперед слід відзначити, що чинне законодавство України не містить нормативного визначення поняття непереборної сили.

У ст. 617 ЦК України закріплено, що особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Натомість у ч. 2 ст. 218 ГК України зазначено, що у разі якщо інше не передбачено законом або договором суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності. Як бачимо, чинний ГК України, на відміну від ЦК, не виділяє випадок як підставу звільнення від відповідальності. Водночас, норма ч. 2 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» ототожнює форс-мажор із непереборною силою, вказуючи, що форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами.

При цьому у правозастосовчій практиці надзвичайними визнаються такі обставини, настання яких не очікується сторонами при звичайному перебігу справ, тобто обставини, настання яких добросовісний та розумний учасник правовідносин не міг очікувати та передбачити при прояві ним достатнього ступеня обачливості. Невідворотними визнаються обставини, настанню яких учасник правовідносин не міг запобігти, а також не міг запобігти наслідкам таких обставин навіть за умови прояву належного ступеня обачливості та застосуванню розумних заходів із запобігання таким наслідкам [1].

Важливо відзначити, що настання форс-мажорних обставин не завжди припиняє зобов'язання, а лише звільняє від відповідальності за його невиконання. Неможливість виконання може мати місце й поза впливом форс-мажору (непереборної сили), ці поняття мають причинно-наслідковий характер. Неможливість слугує підставою звільнення від відповідальності, тільки якщо неможливість стала наслідком дії обставин форс-мажору (непереборної сили).

Ще однією підставою зміни або припинення зобов'язань може бути істотна зміна обставин, що передбачено у ст. 652 ЦК України.

На відміну від форс-мажорних обставин, які роблять неможливим виконання зобов'язання в принципі, істотна зміна обставин є оціночною

категорією, яка полягає у розвитку договірної зобов'язання таким чином, що виконання такого зобов'язання для однієї зі сторін договору стає більш обтяженим, ускладненим, наприклад у силу збільшення для сторони вартості виконуваного або зменшення цінності отриманого стороною виконання, чим суттєво змінюється рівновага договірних стосунків, призводячи до неможливості виконання зобов'язання [2].

Різниця між форс-мажором та істотною зміною обставин полягає у наступному. По-перше, істотна зміна обставин як підстава зміни чи припинення правовідношення, на відміну від форс-мажору, має інші наслідки: сторона, яка посилається на таку зміну обставин, може вимагати зміни умов договору для цілей його виконання на справедливих умовах, а також розірвання договору. У разі неможливості виконання через форс-мажор належне виконання зобов'язання боржником є неможливим, а тому сторона звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання. По-друге, інститут форс-мажору спрямований, перш за все, на встановлення меж відповідальності та звільнення від відповідальності, а інститут істотної зміни обставин необхідний для підтримки балансу інтересів сторін договору і забезпечення економічної прийнятності виконання договору. По-третє, за ступенем можливості виконання зобов'язання ці поняття є різними. Так, якщо форс-мажор свідчить про абсолютну неможливість виконання зобов'язання незалежно від індивідуальних можливостей сторін договору, то при істотній зміні обставин враховуються індивідуальні особливості сторони зобов'язання щодо можливості передбачення і розподілу ризиків істотної зміни обставин.

На відміну від випадку, який є непередбачуваним та невідворотним для конкретного учасника правовідношення (має суб'єктивний характер), форс-мажор характеризується об'єктивністю щодо сфери діяльності зобов'язаної особи, надзвичайним характером події, наслідки якої невідворотні не тільки для даного правопорушника, а й для інших осіб, однотипних за родом і умовами діяльності. Проте таке співвідношення не перешкоджає сторонам передбачити у договорі в якості форс-мажору будь-яку об'єктивну подію. Тобто форс-мажор є різновидом випадку.

На сьогодні теоретичні засади та судова практика з досліджуваних питань лише формується. Одні суди допускають посилання на випадок чи істотну зміну обставин як на підставу для розірвання договору, інші – рахують, що ці поняття є абсолютно відмінними. Залишається сподіватися, що теперішня ситуація з війною сформує більш чіткі підходи для вирішення проблемних ситуацій у науці та правозастосовчій практиці.

Література:

1. Постанова Верховного Суду від 31 серпня 2022, судова справа № 910/15264/21. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/>

106078967?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01

2. Постанова Верховного Суду від 2 липня 2019 року, судова справа № 910/15484/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83000592>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-89>

ПРО МОЖЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАВДАТКУ ЯК ВІДСТУПНОГО

Гелецька Ірина Олександрівна

*кандидат юридичних наук, заступник директора з навчальної,
наукової роботи та міжнародного співробітництва
Галицького фахового коледжу імені В'ячеслава Чорновола
м. Тернопіль, Україна*

Загальновизнано, що одним із невіршених питань у цивільному праві є питання щодо можливості застосування завдатку як відступного із визначенням наслідків такого застосування.

Значення відступного може бути надано завдатку, втрата якого особою, яка його надала або повернення у подвійному розмірі особою, яка його отримала вважається реалізацією права сторони «відкупитися» від основного зобов'язання. Такий висновок зазвичай аргументують змістом ч. 2 ст. 571 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України) [1], який встановлює обов'язок сторони, винної у порушенні зобов'язання відшкодувати другій стороні збитки в сумі, на яку вони перевищують розмір (вартість) завдатку, якщо інше не встановлено договором. Під «іншим» якраз і розуміють те, що розмір відповідальності зазвичай обмежується сумою завдатку, яка розглядається в якості наперед визначеного розміру збитків. Сторони мають право домовитися про обмеження відповідальності розміром завдатку без права на додаткову компенсацію непокритих цією сумою збитків. Такий завдаток прийнято вважати відступним, оскільки він представляє собою суму, заплативши яку, від зобов'язання можна відмовитися. Але перетворення завдатку у відступне послаблює його забезпечувальну функцію, оскільки його розмір не завжди відповідає розміру фактично завданих збитків. Крім того, намір сторін наперед визначити межі відповідальності виключно розміром завдатку, може свідчити про їх непевненість у бажанні виконувати зобов'язання.

Таким чином, у разі обмеження відповідальності сторін виключно розміром завдатку, без можливості стягнення збитків понад вартість завдатку, останній набуває форми відступного. Але чи доцільно змішувати ці самостійні цивільно-правові категорії. Головна мета завдатку – це забезпечення виконання цивільно-правового зобов'язання, відступне ж служить однією з можливих підстав припинення цивільно-правових зобов'язань. Зрозуміло, що наслідки, застосування цих категорій абсолютні різні.

Практика іде тим шляхом, що втрата завдатку співпадає з припиненням зобов'язання. Але положення ч. 1 і ч. 2 ст. 571 ЦК України втрату завдатку або повернення його у подвійному розмірі закріплюють як наслідок порушення зобов'язання, забезпеченого завдатком. І лише ч. 3 цієї ж норми наголошує на можливості повернення завдатку у разі припинення зобов'язання до початку виконання або внаслідок неможливості його виконання.

Слід підкреслити, що завдаток одночасно виступає і формою (мірою) цивільно-правової договірної відповідальності, так як встановлюється сторонами договірних відносин з метою забезпечення виконання зобов'язання шляхом стимулювання боржника до його належного виконання. Якщо ж це не спрацювало, і боржник порушив зобов'язання, він втрачає завдаток, що є додатковим обтяженням до його основного зобов'язання, яке має бути виконаним, оскільки в силу забезпечення обов'язки боржника не зменшуються, а навпаки, збільшуються. Таким чином, законом не встановлено інше, втрата завдатку особою, яка його видала, або сплата подвійної вартості завдатку особою, яка його отримала, не припиняють зобов'язання, забезпеченого завдатком, а значить, і не звільняють сторін від необхідності його виконання.

За положеннями діючого цивільного законодавства завдаток навряд чи можна розглядати як відступне, яке вимагає домовленості сторін щодо надання певного майнового блага саме «взамін виконання», та яке може бути підставою припинення зобов'язання. В юридичній літературі традиційно виділяють наступні ознаки завдатку: 1) він слугує доказом укладення договору, який він одночасно забезпечує; 2) він виступає одночасно і способом платежу, і способом забезпечення, а тому основне зобов'язання після втрати завдатку (або його повернення у подвійному розмірі) саме по собі не припиняється; а якщо ж і припиняється, то не в силу завдатку, а з інших причин.

Якщо ж розглядати завдаток у якості відступного, то хіба у разі, якщо сторони у самому тексті договору, забезпеченого завдатком встановили, що їх зобов'язання може бути припинено переданням відступного замість виконання, і що таким буде саме грошова сума або рухоме майно, що передане як завдаток, або передача стороні подвійної суми завдатку у разі, якщо відступає від договору сторона, яка отримала завдаток.

Забезпечувальний механізм завдатку полягає у тому, що сторона, яка відповідає за порушення зобов'язання, несе майнові втрати в розмірі суми

завдатку. Але якщо завдаток застосовується як відступне, то з припиненням зобов'язання сторона не матиме права на відшкодування збитків, а саме це передбачено у ч. 3 ст. 571 ЦК України. Ця норма декларує завдаток як форму (міру) цивільно-правової відповідальності, застосування якої не припиняє, а обтяжує існуюче зобов'язання. Втрата завдатку та стягнення збитків поряд із належним виконанням зобов'язання відповідають призначенню цивільно-правової відповідальності.

З рештою, щоб сума завдатку стала відступним, необхідне прийняття її в якості відступного саме стороною, права якої порушено внаслідок невиконання зобов'язання. Тому зміст припинення зобов'язання втратою завдатку наданням відступного полягає не в умові договору, що обмежує відповідальність, а виключно у бажанні сторін скористатися або не скористатися вартістю завдатку як відступного.

Відступне як підстава припинення зобов'язання полягає у передачі майна, робіт, грошей, послуг чи інших благ взамін його виконання. Воно засноване на домовленості сторін зобов'язання, відповідно до якої встановлюється розмір, строки і порядок такої заміни. Характерним для відступного є те, що строк передання відступного може бути встановлено лише до настання строку виконання основного зобов'язання, а порядок передання відступного не може включати у будь-якій формі дії боржника з передачі усього або частини відступного після настання строку виконання основного зобов'язання. Таким чином, передання відступного не тільки припиняє зобов'язання, але й звільняє боржника від його виконання.

Завжди має бути чітке розмежування у контексті того, чи наявна домовленість між сторонами зобов'язання щодо його припинення наданням відступного, яким може виступати завдаток, чи іде мова саме про втрату завдатку боржником як міру цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання.

Сторони завжди можуть припинити зобов'язання переданням відступного незалежно від того, забезпечене воно завдатком чи ні. Виключно їх домовленість є в основі прийняття рішення про передачу завдатку як відступного для припинення зобов'язання, а не застосування завдатку в якості забезпечення його виконання. Саме сторони договору уповноважені приймати рішення щодо припинення зобов'язання чи ставити вимогу примусового застосування щодо порушника мір відповідальності. Відтак, якщо сторони у договорі про завдаток не передбачили умови про можливість припинення зобов'язання на випадок його порушення відступним у формі переданого завдатку або не включили умову про це до основного договору, втрата завдатку зобов'язання припиняти не може.

Однозначної відповіді на питання щодо припинення зобов'язання втратою завдатку і сьогодні немає. Завдаток у його значенні способу забезпечення виконання зобов'язань, навпаки, саме не застосовується, якщо припиняється основне зобов'язання. Згідно з ч. 3 ст. 571 ЦК у разі

припинення зобов'язання до початку його виконання або внаслідок неможливості його виконання завдаток підлягає поверненню. Таке повернення є цілком логічним, оскільки немає самого забезпеченого ним праввідношення, а відсутність економічних наслідків і повернення пояснюється тим, що ця сума перестала виконувати функції завдатку.

Таким чином, ототожнювати завдаток із відступним можливо хіба у тому випадку, якщо в самому договорі про завдаток передбачено втрату завдатку (повернення його подвійної суми) у якості переданого відступного, яке і припиняє зобов'язання.

При передачі відступного кредитор отримує від боржника те, що еквівалентне виконанню зобов'язання, тобто можна говорити, що зобов'язання припиняється його належним виконанням. При застосуванні завдатку у разі порушення боржником договору кредитор отримує тільки суму завдатку, що аж ніяк не може прирівнюватися до виконання зобов'язання, яке припиняється внаслідок розірвання договору.

Література:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-90>

МАТЕРІАЛЬНІ ТА ФОРМАЛЬНІ УМОВИ ШЛЮБУ

Достдар Руслана Миколаївна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри морського та господарського права

*Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Кочієру Катерина Іванівна

студентка факультету морського права

*Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Одним із найважливіших напрямів сучасної держави є реформування внутрішнього законодавства, що сприяє його наближенню до світових стандартів демократичної держави. Здебільшого, в багатьох державах правові норми регулювання шлюбно-сімейних відносин мають історичні і релігійні коріння, звичаї і традиції, що і є основою нормативно-правових актів та відображають специфіку менталітету народу та держави. В сфері

регулювання шлюбно-сімейних відносин в переважній більшості цих нормативно-правових актів пріоритетом виступає сім'я, зміцнення і захист інституту сім'ї, сімейні цінності тощо. В процесі такого реформування внутрішнього законодавства виникає проблема зіткнення усталених правових норм національного законодавства і законодавства іноземних держав, що, в свою чергу, породжує виникнення значного обсягу правових колізій, саме це і зумовлює актуальність дослідження даної тематики.

Теоретичним підґрунтям даного дослідження стали праці таких вчених як: К. В. Бондарева, М. В. Вербіцька, О.А. Омельченко, Ю. О. Пилипенко, О. Б. Росоляк та багато інших.

В сучасних умовах в сфері правового регулювання сімейних відносин в демократичних країнах в останнє десятиліття з'являються так звані «нові» відносин, які пов'язані зі змінами ціннісних орієнтирів у деяких суспільствах. До таких «нових» відносин можемо віднести відносини щодо одностатевих шлюбів, проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу, відносини сурогатного материнства тощо. В таких випадках кожна держава встановлює в своєму законодавстві певні вимоги щодо сімейно-шлюбних відносин. До таких вимог відносяться: шлюбний вік, стать, наявність і ступінь споріднення, добровільна згода на шлюб сторін, їх батьків чи інших осіб, відсутність попереднього нерозірваного шлюбу, стан здоров'я та інші. Недодержання цих матеріальних вимог тягне за собою визнання шлюбу недійсним.

При вирішенні питань укладення шлюбу, сімейне право України оперує такими поняттями як матеріальні та формальні умови.

Під формальними умовами шлюбу розуміються «вимоги до самої процедури укладення шлюбу, його оформлення (церемонія шлюбу, яка відбувається в цивільній чи релігійній формі). Так, в Україні формальними умовами реєстрації шлюбу є подання до органів державної реєстрації актів цивільного стану заяви про реєстрацію шлюбу та, після спливу одного місяця, державна реєстрація шлюбу у тому ж органі [1, с. 113].

Під матеріальними умовами щодо вступу у шлюб слід розуміти вимоги, дотримання яких обумовлює дійсність шлюбу, такі як шлюбна дієздатність, а також існуючі в певних правових системах обмеження щодо можливості укладення шлюбу та ін.

В Розділі II Сімейного кодексу України міститься список матеріальних вимог щодо укладення шлюбу, а саме: шлюбний вік, добровільність шлюбу, одношлюбність (перебування лише в одному шлюбі) та відсутність визначених родинних зв'язків. На нашу думку, досить цікавим є питання диспенсації шлюбів, від яким розуміється надання права на укладення шлюбу особам до досягнення ними шлюбного віку. У законодавстві більшості країн мінімальний шлюбний вік – 18 років, але є можливість зниження нижньої межі віку. Так, в ч. 2 ст. 23 Сімейного кодексу України

зазначено, що «за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам». Також, необхідно зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 34 Цивільного кодексу України, «особа яка вступила в шлюб до набуття повноліття набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу».

Наступною матеріальною вимогою в українському законодавстві є одношлюбність, або так званий «принцип моногамії». Принцип моногамії – є основою укладення шлюбів у всіх європейських державах, що регламентовано законодавством та релігією. Мусульманські країни натомість залишаються полігамними, тобто в них дозволено багатоженство. Також, деякі африканські племена зовсім не мають обмежень щодо полігамії. Важливо сказати, що при укладенні шлюбу мусульманина з громадянкою європейської держави виникне колізія, так як за законодавством жінки такий шлюб не може бути укладеним, він вважається нікчемним (недійсним). На думку К.В. Бондаревої, це сприяє виникненню «кульгаючих відносин» – таких відносин, які одержали неоднакову оцінку в праві різних держав, тобто в одній державі визнаються юридично дійсними, а в іншій – вважаються нікчемними і не породжують жодних правових наслідків [2, с. 151].

Добровільність шлюбу означає, що чоловік та жінка повинні дати вільну згоду на укладення шлюбу. Тобто, особи, які бажають вступити у шлюб, мають особисто зробити відповідні заяви з власної волі.

Ще однією вимогою за українським законодавством є відсутність родинних зв'язків. Тобто, не можуть перебувати у шлюбі особи, які є родичами прямої лінії споріднення, а саме рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра. Хоча, згідно зі ст. 26 Сімейного кодексу України «за рішенням суду шлюб може бути дозволений між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були ним усиновлені». Також у шлюбі не можуть перебувати двоюрідні брат та сестра, рідні дядько з племінницею та тітка з племінником та усиновлювач з усиновленою дитиною. Проте, шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною можливий у випадку скасування усиновлення. Ці та інші питання досліджували у своїй роботі М.В. Вербицька та О.Б. Росоляк [3, с. 62].

Необхідно сказати й про одностатеві шлюби, які за законодавством України не дозволені. В ч. 1. ст. 21 Сімейного кодексу України чітко прописано, що «шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану».

Як зазначають М.В. Вербицька та О.Б. Росоляк, «різностатевість сторін до недавнього часу в різних країнах світу була традиційною умовою вступу до шлюбу. Винятками були лише випадки фізичних аномалій, при наявності яких суд (в Англії) або прокуратура (в Італії) вирішували питання

про вступ до шлюбу на основі даних медичного обстеження. Відповідно до сучасних вимог часу та тенденцій, які мають місце в багатьох країнах Європи стосовно одностатевих партнерських відносин, законодавства таких країн як Швеція, Нідерланди, Франція та інші одностатеві шлюби прирівнюють до різностатевих» [3, с. 62].

Законодавства різних країн можуть містити й інші матеріальні вимоги до осіб, які хочуть укласти шлюб, наприклад: задовільний стан здоров'я, заборона укладення шлюбу, формальні умови реєстрації шлюбу та інше.

Так, в деяких країнах законом заборонені шлюби з особами, які мають венеричне захворювання чи страждають на ВІЛ, які є імпотентами, душевнохворими, мають якісь фізичні недоліки (глухота, сліпота тощо), які мають заразні або успадковані захворювання. Серед умов до шлюбу, які з'явилися нещодавно в законодавстві як України так й інших країн – медичне обстеження (ст. 30 Сімейного кодексу України). Так, відповідно до Цивільного кодексу Іспанії, особі, яка має психічне захворювання, для її вступу до шлюбу необхідно отримати попередньо медичну довідку, де буде вказано, що дана особа є здатною дати згоду на вступ до шлюбу.

Однією з перешкод вступу у шлюб є заборона жінці укладати шлюб протягом 10 місяців з моменту смерті чоловіка чи розірвання шлюбу. Це зветься «жалобним строком», який встановлюється для запобігання виникнення спірної ситуації щодо встановлення батьківства дитини – жінка не може впродовж встановленого законом строку вийти наступний раз заміж після смерті чоловіка. У ФРН такий «жалобний строк» дорівнює 302 дням, а у Франції і Швейцарії – становить 300 днів.

Що ж стосується формальних умов реєстрації шлюбу, то вони, як правило, діляться на три групи. Держави тільки з цивільною формою реєстрації шлюбу (сюди відноситься Україна, ФРН та ін.); держави як з цивільною, так із релігійною формою, за вибором подружжя (Іспанія, Італія, Англія, Канада тощо); держави тільки з релігійною формою (Ізраїль, Кіпр, Ліхтенштейн, деякі штати США, окремі провінції Канади, мусульманські держави – Іран, Ірак та інші).

Отже, досить важливо дотримуватися як матеріальних, так і формальних вимог – вони є гарантією забезпечення учасникам шлюбних відносин їх конституційних прав і свобод.

З урахуванням зазначеного вище, можливо зробити висновок, що регулювання сімейно-шлюбних відносин є досить складним процесом, який включає як вимоги так і перешкоди щодо вступу до шлюбу. Вони мають історичні і релігійні коріння, звичаї, традиції, відображають специфіку менталітету народу та держави, і направлені на забезпечення та реалізацію прав осіб на сім'ю шляхом укладання шлюбу.

Література:

1. Пилипенко Ю. О. Умови вступу у «фактичний шлюб». *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Правознавство. 2017. Т. 22, Вип. 1. С. 112-119.
2. Бондарева К. В. Актуальні проблеми міжнародного сімейного права. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. Вип. 2. С. 148-159.
3. Вербіцька М. В., Росоляк О.Б. Умови дійсності шлюбу за законодавством України та ФРН: порівняльно-правовий аспект. *Порівняльно-аналітичне право: електрон. наук. вид.* Ужгород, 2015. № 1. С. 61-64.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-91>

ІНСТИТУТ МЕДІАЦІЇ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ

Карпенко Роман Валерійович

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

*Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна*

Медіація в сучасному розумінні з'явилася в другій половині ХХ ст. в США. Трохи пізніше медіація стала застосовуватися в Англії, Франції, Бельгії, Нідерландах, Німеччині, Австрії, Італії, Швейцарії.

Перші спроби застосування медіації, як правило, стосувалися вирішення трудових, комерційних і сімейних спорів [3, с. 74]. В Україні інститут медіації перебуває на стадії становлення. Правовою базою для його прискороного розвитку став Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 р. [1]. Після закріплення в законодавстві інституту примирення в юридичній науко вій літературі процедурі медіації стала приділятися більш пильна увага. Однак, на жаль, для більшості громадян і юридичних осіб, законодавче закріплення даного питання залишилося непоміченим, оскільки інститут медіації не отримав повноцінної реалізації на практиці. На відміну від нашої країни в ряді зарубіжних країн медіація активно застосовується і довела свою ефективність у вирішенні різного роду конфліктів.

У зв'язку з цим вважаємо, що для вдосконалення інституту медіації в Україні необхідний аналіз і облік особливостей правового регулювання медіації за кордоном. У межах цієї роботи хотілося б зупинитися на двох відмінностях правового регулювання інституту медіації в інших країнах від правового регулювання медіації в Україні.

Згідно національних підходів в Україні медіація ґрунтується на засаді добровільності. Дана засада передбачає, що основою звернення до процедури медіації є взаємне волевиявлення учасників медіації. Цей принцип діє на всіх етапах медіації і поширюється на всіх учасників.

Як показав аналіз закордонного законодавства та юридичної літератури, не всі країни дотримуються концепції абсолютної добровільності медіації. Наприклад, в Італії процедура медіації буває не тільки добровільною, але й обов'язковою. Остання, в свою чергу, підрозділяється на три підвиди: по-перше, обов'язкова медіація за окремими категоріями спорів встановлена законодавцем; по-друге, обов'язкова медіація може бути за приписом суду (незалежно від того, чи робилися сторонами спроби врегулювати спір у досудовому порядку); по-третє, сторони будуть зобов'язані пройти процедуру медіації, якщо вони включили застереження про медіацію в договір [5, с. 164].

У юридичній літературі нерідко наводять як приклад досвід Німеччини. Вступний закон до Цивільного процесуального укладення Німеччини містить перелік спорів, за якими до подачі заяви до суду обов'язково звернення до посередника. Зокрема, це необхідно за малозначними майновими позовами [2, с. 54].

Ми підтримуємо погляди правознавців та науковців, що одним з найбільш дієвих стимулів до укладення медіативної угоди може стати поверненням сплаченого державного мита або його частини. Подібний досвід щодо стимулювання до укладення мирових угод має Литва, де позивачу, який уклав «мирний договір» повертається 75% від суми державного мита [4, с. 7].

Підводячи підсумок, зазначимо, що вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання медіації має велике значення для формування справжнього уявлення про сильні і слабкі сторони правового регулювання медіації за кордоном, сприяючи тим самим виробленню пропозицій щодо вдосконалення чинного українського законодавства про медіацію.

Література:

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення 12.02.2022).

2. Аболонін В.О. Нотаріус та обов'язкова примирлива процедура: досвід Німеччини. Нотаріальний вісник. 2011р. № 1. С. 53-60.

3. Гафнер К. Є. Розвиток медіації як комунікативної практики та її інституціалізація. К. Є. Гафнер. XVIII Міжнародна конференція пам'яті проф. Л.Н. Когана «Культура, особистість, суспільство в сучасному світі: Методологія, досвід емпіричного дослідження», 19-20 березня 2015 р., м. Єкатеринбург. 2015. С. 74-86.

4. Некрошюс В. Мета цивільного процесу. Періодика цивільного та арбітражного процесу. 2005. № 4. С. 7.

5. Сільвестрі Е. Медіація за приписом суду: італійський досвід. Вісник цивільного процесу. 2015. № 3. С. 161 – 168.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-92>

УЧАСТЬ ПРОКУРОРА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ В АСПЕКТІ ПРЕДСТАВНИЦТВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Комарова Вікторія Павлівна

студентка I курсу магістратури

Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

На шляху до розвитку демократичної, правової держави, Україна провела низку реформ, в тому числі, реформу прокуратури. 14 жовтня 2014 року Верховна Рада України прийняла новий Закон України “Про прокуратуру”, 2 червня 2016 року – Закон України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)”, також ухвалила нову редакцію Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК України), який набув чинності з 15 грудня 2017 року. Так, змінами до Конституції було значно звужено повноваження прокуратури. Зокрема, у розрізі захисту прав та інтересів, виключено положення про представництво прокурором інтересів громадянина. В свою чергу, Закон України “Про прокуратуру” визначає її серед переліку функцій прокуратури.

Тож між нормами Конституції України, ЦПК України та Закону України “Про прокуратуру” вбачається невідповідність. Тому актуальною проблемою, що становить науковий інтерес, постає визначення повноважень прокурора в сфері представництва в суді фізичної особи у цивільному судочинстві.

Зокрема, цій тематичі присвячені наукові праці О. Драган, М. М. Стефанчук, І. П. Тимошевської, І. С. Яроша та інших.

Конституція України статтею 131-1 наділяє прокурора повноваженнями представництва інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Відзначимо, що відповідно до пп. 9 п. 16-1 Конституції України, представництво відповідно до закону прокуратурою громадян в судах у справах, провадження в яких було розпочато до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», здійснюється за правилами, які діяли до набрання ним чинності, – до ухвалення у відповідних справах остаточних судових рішень, які не підлягають оскарженню [1].

Водночас, стаття 2 Закону України “Про прокуратуру” серед функцій прокуратури виділяє як представництво інтересів громадянина, так і держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III ЦПК України. За ст. 23 Закону України “Про прокуратуру”, представництво в суді прокурором інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) здійснюється лише у випадках, якщо така особа неспроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист [2].

Така діяльність органів прокуратури передбачена законодавством у країнах Євросоюзу. Так, відповідно до ст. 127 Конституції Болгарії прокуратура в установлених законом випадках бере участь у цивільних та адміністративних справах. У цивільному судочинстві Болгарії прокурор може виконувати свої завдання в таких процесуальних формах: а) порушення процесу на захист цивільних прав; б) вступ у вже розпочате цивільне провадження у справі; в) оскарження рішень, ухвал або виконавчих дій; г) звернення з пропозицією про перегляд рішення в порядку нагляду. Участь прокурора у цивільному судочинстві відповідно до чинного законодавства Франції обов’язкова при розгляді усіх справ з питань громадянства; справ із захисту інтересів неповнолітніх, коли виникає загроза їх здоров’ю, безпеці або освіті; справ із захисту прав та інтересів інвалідів; справ щодо захисту інтересів осіб із психічними вадами [3]. Згідно зі ст. 2 Закону Латвійської Республіки «Про прокуратуру» від 19.05.1994, до функціональних повноважень прокуратури зараховано захист прав і законних інтересів осіб і держави й в установлених законом випадках подання позовних та інших заяв, а також участь у розгляді справ у судах. Зазначене дає підстави стверджувати, що в європейському праві завдання прокурорів у цивільних та адміністративних процесах універсальні й полягають у захисті прав соціально вразливих категорій громадян [4].

Згідно з ст. 56 ЦПК України прокурор звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами [5]. Так, вступ прокурора в процесуальні відносини можливий із власної ініціативи, однак вступ на вимогу закону є обов'язковим. Зокрема, участь прокурора в цивільному судочинстві відповідно до закону передбачено у ст. 22 Закону України «Про психіатричну допомогу» у справах про надання психіатричної допомоги в обов'язковому порядку [6].

Прокурор має повноваження в сімейних спорах в розрізі права на звернення до суду з позовом : про визнання шлюбу недійсним; позбавлення батьківських прав; позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав; скасування усиновлення чи визнання його недійсним [7]. Ці права надані прокурору Сімейним кодексом України.

За даними статистичної звітності про роботу органів прокуратури, за 2018 рік у провадженні судів перебувало шістнадцять позовів прокурорів в інтересів громадян (з яких 8 задоволено), за 2019 – одинадцять (4 задоволено), за 2020 – вісім (2 задоволено), за 2021 та 2022 роки – жодного [8].

Постановою Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 16 січня 2018 року у справі № 757/26992/16-ц Суд розглянув у порядку спрощеного позовного провадження касаційну скаргу заступника прокурора Автономної Республіки Крим (далі – АРК). Так, у червні 2016 року прокурор звернувся до суду із заявою, у якій просив підтвердити наявність підстав для представництва прокурором інтересів малолітньої дитини – ОСОБА_3 в суді та встановити факт народження ОСОБА_3 в місті Сімферополі. Заява мотивована тим, що у травні 2016 року до прокуратури АРК звернулася ОСОБА_1, яка є громадянкою України, та мешкає в АРК, стосовно сприяння захисту прав її малолітньої дитини, яка народилася в Сімферополі щодо реєстрації дитини як громадянки України в судовому порядку. Суд дійшов висновку, що прокурором було належно обгрунтовано підстави звернення до суду, а саме подано документи, що підтверджують неможливість самостійного захисту інтересів малолітньої дитини [9]. При цьому, прокурор звертався за захистом прав вищезазначеної громадянки за наявності повноважень щодо представництва в суді інтересів громадян (статті 45 ЦПК України чинної на час подання позовної заяви). Разом із тим, коли рішення суду набрало законної сили та потрібно було його виконувати, повноваження прокурора

стосовно громадян визначалися вже лише Перехідними положеннями Конституції України.

Європейський Суд з прав людини неодноразово звертав увагу на участь прокурора в суді на боці однієї зі сторін як обставину, що може впливати на дотримання принципу рівності сторін. Оскільки прокурор або посадова особа з аналогічними функціями, пропонуючи задовольнити або відхилити скаргу, стає противником або союзником сторін у справі, його участь може викликати в однієї зі сторін відчуття нерівності (рішення у справі «Ф.В. проти Франції» (F.W. v. France) від 31.03.2005, заява 61517/00, п. 27) [10].

Цікавим є висновок Венеціанської комісії про те, що спроможність представляти інтереси громадян також викликає питання у зв'язку з наданням прокуратурі права на участь у судовому процесі у випадку наявності таких інтересів незалежно від побажань самої особи та навіть її власної спроможності відстоювати свої інтереси самостійно, що є обмеженням права особи на доступ до суду, закріпленого у статті 6 Європейської конвенції з прав людини, а також звертатися до суду на власний розсуд та оскаржувати будь-які судові рішення стосовно таких інтересів [11].

Деякі науковці стоять на позиції, що участь прокурора у розгляді судами цивільних справ повинна бути мінімізована й розглядатися, скоріш, як виключення, яке обумовлене або необхідністю захисту публічного інтересу, або неможливістю для особи самостійно звернутися до правосуддя за захистом своїх прав й отримати такий захист. Представництво інтересів громадянина має здійснюватися виключно адвокатом. Оскільки відмінність між правовим статусом адвоката і прокурора в тому, що прокурор завжди є представником так званої публічної влади [12].

Тимошевська підкреслює, що участь прокурора в цивільному процесі у випадках захисту інтересів незахищених категорій громадян є виправданою за умови дотримання принципу рівності, змагальності сторін, пропорційності які, своєю чергою, забезпечуються детальною, чіткою регламентацією поведінки прокурора, а саме встановленням вичерпного переліку підстав та розширеного переліку умов участі, що забезпечувало б виконання вимоги щодо виключності повноважень, субсидіарності ролі прокурора, закріплення за прокурором рівних прав та однакових з іншою стороною обов'язків, що відповідають процесуальному статусу з метою недопущення встановлення привілейованого статусу прокурора у цивільному процесі [13].

Відзначимо, що основними клієнтами місцевих центрів з надання безоплатної правової допомоги є малозабезпечені громадяни, які не можуть собі дозволити оплатити послуги адвоката. Зокрема, 2018 року від цієї категорії надійшло майже 65% письмових звернень про надання безоплатної

правової допомоги [14]. Такі особи не спроможні самостійно реалізувати право на судовий захист своїх прав, свобод і законних інтересів.

Ми підтримуємо позицію, що позбавлення у 2016 році органів прокуратури конституційної функції представництва інтересів громадян у суді сьогодні фактично призвело до неможливості доступу до правосуддя значного кола суб'єктів. Вчені, здійснюючи порівняльний аналіз функцій органів прокуратури в Україні та зарубіжних країнах, наголошують на тому, що прискорене обмеження наглядових повноважень прокуратури України обов'язково призведе до протилежного результату – зниження рівня правової захищеності індивіда. Це підтверджується значною кількістю скарг, які надходять до органів прокуратури від соціально незахищених верств населення, яких прокурори вже не в змозі захистити в суді [4].

З огляду на вищевикладене, є невідповідність між положеннями Закону України “Про прокуратуру” та нормою частини 1 статті 131-1 Основного Закону. Однак, ми вважаємо, що до Конституції України мають бути повернені прокурору функції представництва інтересів соціально незахищених громадян у суді.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Закон України “Про прокуратуру” від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
3. Ляшук А. В. Здійснення прокурором представництва у цивільному судочинстві в умовах Європейської інтеграції України. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/liga/article/download/2536/2414>
4. Драган О. Європейські стандарти представництва прокурором інтересів громадянина та держави під час виконання судових рішень. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/125-129_6.pdf
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
6. Закон України “Про психіатричну допомогу” від 22.02.2000 р. №1489-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
7. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. №2947-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
8. Офіс Генерального прокурора. Про роботу органів прокуратури. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2>
9. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 16 січня 2018 року у справі № 757/26992/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71639601>

10. Міжнародні стандарти участі прокурора у судовому провадженні поза межами кримінального процесу. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/952570>

11. Висновок Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії), Директорату з прав людини, Генерального директорату з прав людини та верховенства права. URL: <https://rm.coe.int/1680097f7d>

12. Стефанчук М. М. Напрями вдосконалення процесуального статусу прокурора як суб'єкта реалізації функції представництва інтересів громадянина або держави в суді. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/15071/1/%D0%9D%D0%90%D0%9F%D0%A0%D0%AF%D0%9C%D0%98%20%D0%92%D0%94%D0%9E%D0%A1%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A6%D0%95%D0%A1%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E%20%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%A2%D0%A3%D0%A1%D0%A3%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%9A%D0%A3%D0%A0%D0%9E%D0%A0%D0%90.pdf>

13. Тимошевська І. П. Правовий статус прокурора в цивільному процесі в умовах сучасного законодавства. URL: [PDF] nlu.edu.ua

14. Потреба у правовій допомозі зростає. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/potreba-u-pravovij-dopomozi-zrostaye-3/>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-93>

ЩОДО БЕЗСПІРНОСТІ ЯК ОЗНАКИ НОТАРІАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Крижевська Олена Олександрівна

кандидатка юридичних наук,

доцентка кафедри нотаріального, виконавчого процесу

та адвокатури, прокуратури, судоустрою

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

На думку окремих науковців, нотаріальні процесуальні правовідносини мають таку ознаку як безспірний характер цих правовідносин, тобто безспірність юридичних фактів і прав, на яких засновується нотаріальне провадження [1, с. 32]. Крім того, одним з принципів нотаріального

процесу, який виокремлюється у науці, є принцип безспірності нотаріального процесу [2, с. 103].

С.Я. Фурса досліджує питання спірності-безспірності у нотаріальних процесуальних правовідносинах через їх внутрішні та зовнішні межі. Так, на думку вченої, нотаріальні процесуальні правовідносини є складовою частиною суспільних правовідносин, тому державою визначаються не лише їх внутрішні межі, а й передбачаються правові наслідки у випадках, коли ці межі порушуються. Так, водночас з виникненням у нотаріальних процесуальних правовідносинах ознак спірності нотаріальне провадження має відкладатися або зупинятися. Це може зумовлюватися бажанням осіб звернутися до суду з метою позбавлення нотаріальних процесуальних правовідносин такої властивості як спірність [3, с. 92].

Такі висловлені у науці положення вимагають дослідження питання про те, чи можна безспірність розглядати як одну з ознак нотаріальних процесуальних правовідносин.

При дослідженні даного питання, насамперед, на наш погляд, слід розмежовувати спірність у правовідносинах, що виникають між нотаріусом та іншими суб'єктами нотаріальних процесуальних правовідносин, від спірності у відносинах нотаріуса з особами, які не є такими суб'єктами, та від спірності між самими суб'єктами, що звернулись до нотаріуса або щодо яких вчиняються нотаріальні провадження. Таким чином, слід розмежовувати нотаріальне процесуальне правовідношення, яке виникає за обов'язкової участі нотаріуса, від відносин нотаріуса з третіми особами, права яких порушені, наприклад, на думку цих третіх осіб, та матеріальне правовідношення, суб'єктом якого нотаріус не є, але вирішення правового питання у якому здійснює нотаріус. Спір щодо прав та обов'язків суб'єктів може виникнути як у кожному з наведених видів правовідносин, причому така спірність матиме різні об'єкти, а встановлення такої спірності тягнучиме різні правові наслідки.

Так, встановлення спірності у нотаріальному процесуальному правовідношенні означає, що існує спір між нотаріусом та особою, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії або є залученою особою. Його предметом будуть виключно нотаріальні процесуальні права та обов'язки суб'єктів спору, оскільки ці суб'єкти перебувають між собою у правовідношенні процесуальному. Однак, така спірність вирішується власне набагато простіше і зовсім за іншими правилами.

Наприклад, якщо особа не погоджується з тими чи іншими процесуальними діями нотаріуса, висновками нотаріуса про відсутність підстав для вчинення нотаріальної дії, вона може подати йому додаткові докази на підтвердження тих чи інших фактів, додаткові обґрунтування своєї позиції, навести нотаріусу свої доводи та міркування. Натомість нотаріус або ж погодиться з позицією особи і цим самим усуне спір, що

виник, або, залишаючи спірність у відносинах, роз'яснить особі, чому він вчинив або має намір вчинити ті чи інші процесуальні дії. Погодившись з мотивами нотаріуса особа також може усунути цей спір. У разі, якщо внаслідок такої діяльності, спір вирішений не буде, він може бути вирішеним як і будь-які інші спори у процесуальних правовідносинах – відповідним публічним одностороннім рішенням нотаріуса. Нотаріус залежно від обставин, що склалися, або ж вчиняє нотаріальну дію, або ж відмовляє у її вчиненні винісши постанову про відмову у вчиненні нотаріальної дії. При цьому, звичайно, що особа вправі оскаржити такі процесуальні дії нотаріуса до суду, відтак, питання перевірки законності рішення нотаріуса про вирішення відповідного спору у нотаріальних процесуальних правовідносинах перенесеться до суду.

Ціла низка судових рішень, зокрема, у цивільних справах, наприклад, містить положення такого змісту: «За загальним правилом нотаріальні процесуальні відносини не можуть знаходитись у спірному стані. Проте поширеними є випадки, коли спірні правовідносини виникають між нотаріусом і особами, права яких порушено вчиненням нотаріальної дії або відмовою у її вчиненні» [4], [5], [6], [7]. Зазначене положення цікаве тим, що судові органи визнають неможливість нотаріальних процесуальних правовідносин перебувати у спірному стані лише загальним правилом. При цьому незрозуміло, чи вважають суди наведені поширені випадки спірності у відносинах між нотаріусом і особами, права яких порушено вчиненням нотаріальної дії або відмовою у її вчиненні, винятками з цього загального правила, чи вважають відповідні правовідносини не нотаріальними процесуальними.

На наш погляд, зазначене твердження стосується спору, що виникає у двох групах правовідносин: 1) у правовідносинах, що виникають між нотаріусом та особами, які зверталися до нього за вчиненням нотаріальної дії та права яких було порушено вчиненою нотаріальною дією чи її відмовою у її вчиненні; 2) у правовідносинах між нотаріусом та особами, які не зверталися до нього за вчиненням нотаріальної дії та права яких було порушено вчиненою нотаріальною дією чи відмовою у її вчиненні. Вважаємо, що лише перша група правовідносин є нотаріальними процесуальними. Іншу групу правовідносин слід визнати нотаріальними, оскільки їх учасником є нотаріус, однак вони не є нотаріальними процесуальними, оскільки позбавлені ознак нотаріальних процесуальних правовідносин, зокрема, не мають відповідного їх об'єкта. На відміну від нотаріальних процесуальних правовідносин, у яких спір вирішується відповідним одностороннім рішенням нотаріуса, спір у наведених правовідносинах вирішується вже судом за відповідною заявою заінтересованої особи із оскарженням нотаріальної дії або відмови у її вчиненні.

Крім того, спір може виникати й між декількома особами, які звернулися до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії. Нотаріус у цьому разі не є суб'єктом спору, а тому цей спір повинен бути усунутий самими суб'єктами матеріальних правовідносин або шляхом відповідних перемови, або у судовому порядку. І у такому випадку досить важливою є роль нотаріуса у його врегулюванні у разі, якщо сторони спробують вирішити цей спір у позасудовому порядку.

Питання щодо особливостей виникнення спору у матеріальних правовідносин, які перебувають на розгляді у нотаріуса, та ролі нотаріуса у вирішенні цього спору досліджуються у науці, зокрема, через визначення ролі нотаріуса як медіатора. Так, наприклад, М.М. Дякович стверджує, що нотаріуси щодня виступають медіаторами. Підчас посвідчення багатьох документів та договорів часто у роботі нотаріусів складаються ситуації, які зупиняють вчинення нотаріальної дії до прийняття сторонами єдиного, правильного для всіх рішення. Такими прикладами з нотаріальної практики, на її погляд, є спадкові справи, майнові правовідносини, розподіл майна, аліментні правовідносини [8, с. 54-55]. Таким чином, бачимо, що нотаріус у процедурі вирішення цього спору не займає пасивної позиції, живає заходів на примирення сторін.

У зв'язку з наведеним, вважаємо, що безспірність не є ознакою нотаріальних процесуальних правовідносин, оскільки і у нотаріальних процесуальних правовідносинах може виникати спір. Навіть у разі, якщо спір у нотаріальних процесуальних правовідносинах виникне, вони нікуди не зникнуть, а продовжуватимуть існувати допоки цей спір не буде вирішений у спосіб, окреслений нами вище. Більш правильним, на наш погляд, говорити про те, що нотаріус посвідчує права чи факти лише у безспірних правовідносинах, коли ці права чи факти є очевидними, і підтверджуються відповідними документами чи іншими безспірними доказами.

Література:

1. Нотаріат в Україні : навч. посіб. / Ю. В. Нікітін, С. С. Бичкова, А. Г. Чубенко, В. К. Матвійчук, Е. О. Гіда; ред.: Ю. В. Нікітін; Нац. акад. упр. – 4-те вид., допов. і перероб. – Київ : ВНЗ «Нац. акад. упр.» : Алерта, 2016. – 585 с.
2. Теорія нотаріального процесу: Науково-практичний посібник /За заг. ред. С.Я. Фурси. К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.
3. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Нотаріат в Україні. Теорія і практика: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: А.С.К., 2001. 976 с.
4. Постанова апеляційного суду Черкаської області від 28.12.2017 року у справі № 711/8557/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71366170>.

5. Ухвала Святошинського районного суду м.Києва від 24.01.2017 року у справі №759/16825/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64270131>.

6. Ухвала Апеляційного суду міста Києва від 07.12.2016 року у справі №756/13021/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63791367>.

7. Ухвала Апеляційного суду Полтавської області від 12.07.2017 року у справі № 544/1480/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67712503>.

8. Дякович М.М. Нотаріус як медіатор. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 1. С. 54-55.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-94>

ЩОДО ВІДМІННОСТІ КОРПОРАТИВНИХ АКТИВІВ ВІД ПРАВОЧИНІВ

Ломакіна Олена Анатоліївна

кандидатка юридичних наук, доцентка,

*доцентка кафедри адміністративного та конституційного права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Реалізація права на підприємницьку діяльність, у першу чергу, у формі господарських товариств і прийняття цими суб'єктами рішень актуалізувало питання про розуміння юридичної природи активів, що приймаються органами управління таких юридичних осіб. Питання розуміння юридичної природи корпоративних активів та розмежування їх з правочинами також постає у судовій практиці України, коли розглядаються справи щодо визнання недійсними, зокрема, активів правління акціонерного товариства (справа № 914/2350/18 (914/608/20) провадження № 12-83гс21, розглядалася ВС).

Правочин – це дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 202 ЦК) [1].

Легальне визначення поняття особи відсутнє, однак у ч. 1 ст. 2 ЦКУ прописано наступне: учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи (далі – особи). Тобто, з цього положення цивільного права виходить, що законодавець виділяє два види осіб: фізичні та юридичні [2, с. 31].

Правова конструкція «особи» є універсальною формою права для ідентифікації учасників цивільних відносин, фізичних і юридичних осіб (ч. 1 ст. 2 ЦКУ), яка дозволяє виділити у площині цивільного права інститути юридичних і фізичних осіб, з визначенням їх правового становища, а з розвитком законодавства доповнювати та змінювати норми відповідних інститутів, але при цьому чітко орієнтувати на учасників цивільних відносин – на фізичну особу як на людину, на юридичну особу як на певну організацію у межах цивільного обороту [2, с. 34].

Корпоративний акт – це юридичний акт приватної особи (корпорації) або колективу приватних осіб (що не має статусу юридичної особи), тобто, дія, що має юридичну (зокрема – цивільно-правову) спрямованість. Спрямованість ця, однак, іншого роду.

У той час як безпосередньою метою правочинів є виникнення, зміна або припинення цивільних правовідносин, корпоративні акти безпосередньо спрямовуються на динаміку загальної цивільної або спеціальної корпоративної правоздатності учасників спільної діяльності. В той час як правочин висловлює індивідуальну волю приватної особи, яка його вчинила, корпоративний акт висловлює колективну волю, можливо навіть, щодо юридично-персоніфікованого колективу (тобто колективу, що має статус юридичної особи).

Такі рішення є актами ненормативного характеру, тобто офіційними письмовими документами органу управління юридичної особи, що породжують правові наслідки, спрямовані на врегулювання господарських відносин. За таких обставин рішення правління акціонерного товариства, є актами індивідуальної дії, оскільки їх приписи вважаються обов'язковими для обмеженого кола суб'єктів господарських відносин.

До рішень правління акціонерного товариства як ненормативних актів не застосовуються норми ст. 203, 215 та 216 ЦК України, якими встановлюються загальні засади чинності правочинів, а також підстави та правові наслідки їх недійсності. Водночас рішення правління акціонерного товариства як акти індивідуальної дії можуть бути визнані недійсними в судовому порядку у разі їх невідповідності вимогам законодавства (в тому числі Конституції України) та/або визначеній законом компетенції органу, що видав (затвердив) таке рішення.

Одним з істотних моментів, що відрізняє корпоративний акт від правочину є відсутність самостійного *суб'єкта* права. Рішення правління акціонерного товариства не є і правочином, що укладається акціонерами, оскільки рішення набуває юридичну значимість (та й взагалі існування в об'єктивній формі) саме як рішення *органу юридичної особи*, а не як дії фізичних і юридичних осіб-акціонерів, що зібралися разом.

Література:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Гордеюк А.О. Поняття особи у цивільному праві та його співвідношення з поняттями суб'єкта цивільного права, суб'єкта цивільних правовідносин, учасника цивільних відносин Forum Prava, 2020. 60(1). 29–36 URL: <https://zenodo.org/record/3577560#.Y5mUyHZBxPY>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-95>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

Потіп Микола Миколайович

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
м. Дніпро, Україна*

Конституція України захищає право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної та творчої діяльності. Згідно з частиною 2 статті 54 Конституції, громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [4].

В умовах розвитку, мінливості та прогресивності інформаційного суспільства і триваючих процесів діджиталізації використання різноманітних комп'ютерних програм, наголошує К. Зеров, набуває все більшого поширення в усіх сферах суспільного життя: як на рівні прикладних програм, так і на рівні програмної реалізації функціонування «інтернету речей». Незважаючи на те, що комп'ютерні програми за правовим режимом прирівнюються до літературних творів, їх авторсько-правова охорона та захист має динамічний характер: авторське право постійно вирішує нові виклики, що перед ним ставить технологічний розвиток людства [3, с. 11].

Водночас такий незамінний ресурс держави як земля є стабільною основою економіки та благополуччя населення. Земля, наголошують вчені, відіграє величезну роль у створенні матеріальних благ як джерело

існування людської спільноти, природна основа суспільного господарювання, яке безпосередньо пов'язане з використанням землі як просторового базису і засобу виробництва. Обмеженість земельних ресурсів на тлі зростання населення робить все більш важливою проблему дбайливого ставлення та раціонального використання земель [10, с. 105].

Конституція України у статті 13 визначає: «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.» Також у статті 14 Конституції зазначено, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується [14].

Для розподілу та обліку землі поводяться кадастрові роботи. Достовірна земельно-кадастрова інформація створить належні умови для надання земель, раціонального й ефективного використання їх за призначенням (будівництва доріг, лінії зв'язку, електропередачі, спорудження виробничих і побутових об'єктів, необхідних для населення) [10, с. 104].

Як було зазначено у пояснювальній записці до проекту Закону України «Про державний земельний кадастр» метою ведення державного земельного кадастру є: гарантування прав власників і землекористувачів; регулювання земельних відносин та управління земельними ресурсами; організації раціонального використання та охорони земель; здійснення землеустрою; контролю за використанням та охороною земель; обліку цінності земель у складі природних ресурсів; інформаційного забезпечення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, заінтересованих фізичних та юридичних осіб; встановлення обґрунтованих розмірів плати за землю [6].

З урахуванням рівня інформаційного розвитку суспільства та цифровізації економіки, розвитку ІТ-галузі, використання комп'ютерних програм у сфері упорядкування земельних відносин є актуальним питанням. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки визначила, що з метою розвитку сільського господарства важливим є впровадження цифрового землеробства – принципово нової стратегії менеджменту, що базується на застосуванні цифрових технологій, та новий етап розвитку агросфери, пов'язаний з використанням геоінформаційних систем, глобального позиціонування, бортових комп'ютерів та смарт-устаткування, а також управлінських та

виконавських процесів, здатних диференціювати способи оброблення, внесення добрив, хімічних меліорантів і засобів захисту рослин [8].

В сільському господарстві основним засобом виробництва є земельні ресурси. Традиційно вітчизняними фахівцями аграрної галузі використовуються агрохімічні карти та плани землеустрою у паперовому вигляді. Одним з напрямів застосування сучасних інформаційно-аналітичних систем має стати підвищення якості управління просторовими об'єктами (земельні ділянки тощо). Для вирішення цього завдання використовують аграрні географічні інформаційні системи (ГІС), які надають якісно нові можливості для управління, інтеграції та інтелектуального аналізу просторової інформації в сільському господарстві, про що свідчить їх масове застосування в розвинутих країнах світу та на деяких аграрних вітчизняних підприємствах [1].

В Україні функціонує значна кількість земельно-кадастрових і геоінформаційних систем різних рівнів із великою кількістю накопиченої інформації, зазначає Т.В. Мовчан, однак існує проблема оперативного та автоматизованого використання цієї інформації. Застосування ГІС-технологій пов'язано зі збирання, зберігання та приведення до єдиних стандартів і форматів цієї інформації. Основним завданням ГІС є функціонування в умовах об'єднання різноманітної та різноформатної інформації в процесі вирішення наукових і практичних завдань об'єднання кадастрових даних різних видів кадастру. Світові лідери з розробки ГІС-технологій такі фірми, як ESRI, Autodesk, MapInfo, Bentley, констатує Т.В. Мовчан, на протязі багатьох років вели дискусії і мали принципово різні підходи до вирішення широкого спектра завдань, що ставилися перед геоінформаційними системами. Програмні продукти цих фірм реалізовувались на різноманітних платформах (UNIX, Windows, DOS), намагаючись розробити більш ефективну концепцію при вирішенні будь-яких завдань, що стосуються просторової інформації. Це дозволило нині отримати потужні ГІС, з широкими можливостями при маніпулюванні великими обсягами даних. AutoCADMap повнофункціональний геоінформаційний пакет середовища AutoCAD. Можливе управління даними, хороший картографічний інструментарій та розвинута функція ГІС-аналізу [2, с. 131].

Кадастрові геопортали в сучасному інформаційному суспільстві розглядаються як ефективний засіб доступу громадян, усіх зацікавлених установ та організацій до кадастрових даних у мережі Інтернет і як важлива компонента втілення в життя концепції е-урядування, спрямованого на поліпшення якості надання послуг громадянам державними інституціями. Взірцем реалізації ідеї кадастрового геопорталу А. А. Лященко, Ж. В. Форосенко, А. Г. Черін називають проєкт EULIS – European Land Information Service (Європейський земельно-інформаційний сервіс), який в

останні роки динамічно розвивається як єдина «точка доступу» до кадастрових систем країн Європейського Союзу. Одна з основних цілей цього проекту полягає в розширенні ринку нерухомості на основі надання транскордонних послуг доступу до інформації про землю та іншу нерухомість при здійсненні операцій продажу/купівлі об'єктів власності або іпотечних операцій громадянами, фінансовими та юридичними установами різних країн [5]. Надійна, відкрита та доступна інформація про землю – одна з умов розвитку єдиного ринку та вільного руху в ЄС товарів, людей, послуг і капіталу.

Наприклад, в рамках проекту міждержавної технічної допомоги «Карти для сприяння належному управлінню землями в Україні» протягом 2019-2021 років виконувався проект «Створення основної державної топографічної карти» у ході якого Держгеокадастром, разом із підпорядкованими державними підприємствами, були організовані роботи зі створення (оновлення) цифрових топографічних карт масштабу 1: 50 000 для території України, із залученням топографічної служби Збройних Сил України, а також частково приватних картографічних компаній. Неформально проект отримав назву «норвезький проект», оскільки його донором виступала Картографічна служба Королівства Норвегія (Statens Kartverk) з метою допомоги Україні у створенні бази геопросторових даних та сервісів, як частини Національної інфраструктури геопросторових даних. Для всебічної організації та контролю складного циклу картографічного виробництва Науково-дослідним інститутом геодезії та картографії була розроблена, у вигляді геопорталу, Система моніторингу та супроводу проекту, зібрані необхідні вихідні дані для оновлення. Також було розроблено та узгоджено уніфіковані технології та технічні специфікації. Була прийнята єдина технологія з використанням програмного забезпечення ArcGIS у форматі бази геоданих ESRI File (GDB). Враховуючи значний обсяг робіт, за результатами проведення відкритих торгів, до виконання робіт з оновлення цифрових топографічних карт додатково були залучені комерційні підприємства, у тому числі ТОВ «ЕКОММ СО», яке протягом 2020-2021 років виконало роботи з оновлення 170 номенклатурних аркушів цифрових топографічних карт масштабу 1:50 000 [9].

Дедалі більшої популярності серед великих сільськогосподарських товаровиробників України набуває так зване «точне землеробство», яке передбачає управління продуктивністю посівів із урахуванням варіативності факторів, які впливають на розвиток рослин. Дослідження свідчать, що завдяки підвищенню точності виконання робіт, витрати робочого часу знижуються в середньому на 7%, значно зменшуються затрати пально-мастильних матеріалів, раціональніше використовуються мінеральні добрива та засоби захисту рослин. Для великих підприємств і агросервісних організацій така система надає оперативну інформацію про

виконання робіт, дозволяє фіксувати координати місцезнаходження сільськогосподарської техніки [1].

Система GPS дозволяє ефективно працювати вночі та в умовах недостатньої видимості (дощ, туман тощо), що часто спостерігається при проведенні весняно-літніх чи осінніх польових робіт. Не викликає сумнівів необхідність впровадження інноваційних проектів у тваринництві. Автоматизована система в тваринництві – це не тільки процес роздачі кормів, але і всі системи обліку показників поголів'я, обороту стада. Процес має бути автоматизований, введений в електронну базу системи, що надає можливість за всіма етапами здійснювати точний контроль. Це принципово новий підхід до систем обліку, проектування продуктивності стада, підбору кормової бази, приготування кормів і годівлі [1].

Усі наведені вище удосконалення реалізуються спеціально створеним програмним забезпеченням. Відповідно до ст. 420, 433 Цивільного кодексу України, п. 3 ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» комп'ютерні програми є об'єктом права інтелектуальної власності – об'єктом авторського права (твором) у галузі науки. Статтею 426 Цивільного кодексу України передбачено, що використання об'єкта права інтелектуальної власності іншою особою здійснюється з дозволу особи, яка має виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності. Умови надання дозволу (видачі ліцензії) на використання об'єкта права інтелектуальної власності можуть бути визначені ліцензійним договором, який укладається з додержанням вимог цього Кодексу та іншого закону. Також Цивільний Кодекс України (ст. 431) визначає наслідки порушення права інтелектуальної власності, в т. ч. невизнання цього права чи посягання на нього, що тягне за собою відповідальність, встановлену цим Кодексом. Також ст. 443 Цивільного кодексу України передбачено, що використання твору здійснюється лише за згодою автора (крім випадків, передбачених законом). Відповідно до ст. 1107, 1109 Цивільного кодексу України розпорядження майновими правами інтелектуальної власності та використання права інтелектуальної власності здійснюється на підставі Ліцензійного договору. Таким чином, встановлені законодавством України умови та засоби захисту прав інтелектуальної власності обумовлюють можливість закупівлі онлайн-сервісів лише у власника (автора) цього об'єкта права інтелектуальної власності, або особи, що наділена правом розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, у тому числі на підставі ліцензійного договору, укладеного з власником. Виходячи з вищезазначеного слід вважати комп'ютерні програми, що використовуються для удосконалення аграрної діяльності інтелектуальною власністю їх розробників і при їх використанні слід керуватись положеннями Цивільного кодексу України та Закону України «Про авторське право і суміжні права» [11; 7; 12].

Звичайно, повноцінна автоматизація та використання сучасних інформаційних технологій в сільськогосподарському виробництві вимагають значних витрат на їх впровадження. Одна з головних переваг використання сучасних комп'ютерних технологій – можливість оперативного і оптимально управляти підприємством. В ході еволюції комп'ютерів і пов'язаних з ними технологій, їх використання переміщується від виконання елементарних операцій в область ухвалення рішень, інтелектуальних і наукомістких проблем [1].

Комп'ютерні інформаційні технології постійно удосконалюються, надають поштовх в розвитку науки, аграрних, економічних, управлінських технологій. Досягнення у сфері комп'ютерних технологій не вдається повноцінно використати на багатьох вітчизняних аграрних підприємствах через недостатню поінформованість аграріїв, брак коштів для замовлення розробки і запровадження таких технологій та недосконалість чинного законодавства. Інформаційні технології в аграрній сфері тільки почали освоюватись в Україні. Для сільського господарства України характерний недостатній рівень інформаційного забезпечення, досить гостро постають проблеми покращення умов праці, зниження затрат, підвищення ефективності виробництва та конкурентоспроможності вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції. Це обумовлює необхідність прийняття на загальнодержавному рівні стратегії інформатизації аграрної сфери України, що дозволить спланувати поступове запровадження комп'ютерних технологій у сільському господарстві.

Література:

1. Борян Л.О. Комп'ютери та комп'ютерні технології. Курс лекцій. Миколаївський Національний аграрний університет. Миколаїв. 2019. 139 с. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5470/1/Komp%27yutery%60%20ta%20komp%27yuterni%20texnologiyi.pdf> С. 10
2. Галузеві кадастри: навч. посіб. / колектив авторів за ред. Т.В. Мовчан. Одеса: ОДАУ, 2019. 188 с.
3. Зеров К. Захист авторського права на комп'ютерні програми. Теорія і практика інтелектуальної власності № 6/2020. С. 5-14.
4. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141
5. Лященко А. А., Форосенко Ж. В., Черін А. Г. Сервіс-орієнтована архітектура кадастрових геоінформаційних систем та кадастрових геопорталів Вісник геодезії та картографії. 2011. № 1. С. 35-43. URL: <https://softpro.ua/servis-orientovana-arhitektura-kadastrovih-geoinformacinih-sistem-ta-kadastrovih-geoportaliiv>

6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про державний земельний кадастр». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=8077&skl=7

7. Про авторське право і суміжні права : Закон України № 3792-ХІІ від 23.12.1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64. (зі змінами).

8. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 88

9. Створення топографічних карт масштабу 1:10 000. Ecomm Co. URL: <https://ecomm.in.ua/uk/implemented-projects/stvorennya-topografichnykh-kart-masshtabu-110-000>

10. Хом'як А. Я. Щодо розвитку земельно-кадастрової системи / А. Я. Хом'як, С. К. Омельчук, Н. П. Соловійова, Г. М. Фещенко // Автомобільні дороги і дорожнє будівництво. 2020. Вип. 107. С. 104-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adidb_2020_107_15

11. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44, 356 с.

12. Prozorro. Послуги з розробки підсистеми «Земельний кадастр». URL: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2021-12-03-006117-a>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-96>

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ

Руденко Олена Анатоліївна

*кандидат юридичних наук,
викладач юридичних дисциплін*

*Галицького фахового коледжу імені В'ячеслава Чорновола
м. Тернопіль, Україна*

Справи про визнання спадщини відумерлою вирішуються судами у цивільному судочинстві в порядку окремого провадження відповідно до ст.ст. 334-338 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [1]. Відумерлою може бути визнано спадщину за умов, передбачених у ч. 1 ст. 1277 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), якими є такі: 1) відсутність спадкоємців за заповітом і за законом;

2) усунення спадкоємців за законом і заповітом від права на спадкування; 3) неприйняття спадкоємцями за законом і заповітом спадщини; 4) відмова від прийняття спадщини спадкоємцями за законом і заповітом [2].

Окремо слід зупинитися на тому, що згідно з ч. 2 ст. 1277 ЦК України заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини. Видається, таке законодавче положення спрямоване на забезпечення інтересів спадкоємців, виникнення права на спадкування яких залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, а також спадкоємців, які пропустили встановлений законом строк для прийняття спадщини з поважних причин. Процесуальні наслідки звернення до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою до спливу одного року з часу її відкриття визначено у ст. 336 ЦПК України, згідно з якою суд відмовляє у прийнятті такої заяви.

Слід сказати, що розгляд і вирішення справ про визнання спадщини відумерлою допускаються в окремому провадженні лише у разі відсутності спору про право, оскільки наявність такого спору унеможливує як розгляд справи в порядку окремого провадження, так і відповідно визнання спадщини відумерлою. До таких спорів можна віднести провадження у справах про усунення від права на спадкування, про визнання права власності на майно в порядку спадкування за законом, про визначення додаткового строку для прийняття спадщини, тощо. Про наявність спору про право йдеться і тоді, коли особа не може підтвердити свої спадкові права, але при цьому тривають судові процеси з приводу визнання права власності на майно у порядку спадкування. У цих випадках суд відповідно до ч. 6 ст. 294 ЦПК України залишає заяву про визнання спадщини відумерлою без розгляду і роз'яснює заявнику його право подати позов на загальних підставах. Позиція законодавця щодо можливості звернення до суду з позовом у разі залишення без розгляду заяви про визнання спадщини відумерлою є спірною, оскільки незрозуміло шляхом подання якого позову буде захищено інтереси заявника у цьому випадку. Так, наприклад, на підставі ст. 392 ЦК України орган місцевого самоврядування не може заявити позов, оскільки неправильно ототожнювати передачу спадщини територіальній громаді з визнанням права власності.

Окрім цього, відсутні підстави для визнання спадщини відумерлою у випадках наявності спадкоємця, який вважається таким, що прийняв спадщину, але не отримав свідоцтва про право на спадщину за законом або заповітом. Йдеться про спадкоємців, які постійно проживали разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини (ч. 3 ст. 1268 ЦК України), малолітніх, неповнолітніх, недієздатних осіб, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена (ч. 4 ст. 1268 ЦК України).

Вимоги до заяви про визнання спадщини відумерлою встановлено у ст. 335 ЦПК України, відповідно до якої у ній зазначаються відомості про

час і місце відкриття спадщини, майно, яке входить до складу спадщини, а також докази, які свідчать про його належність спадкодавцю, інформація про відсутність спадкоємців за заповітом і законом або про усунення їх від права на спадкування, або неприйняття ними спадщини, або про відмову від її прийняття.

На подання заяв про визнання спадщини відумерлою поширюються правила інстанційної юрисдикції, встановлені у ст.ст. 23-25 ЦПК України. Це означає, що цю категорію справ розглядають місцеві загальні суди як суди першої інстанції, судом апеляційної інстанції виступають апеляційні суди з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, судом касаційної інстанції – Верховний Суд. Водночас для цих справ законодавцем встановлено спеціальні правила територіальної юрисдикції (підсудності). Так, відповідно до ст. 334 ЦПК України заява про визнання спадщини відумерлою подається до суду за місцем відкриття спадщини або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини.

Заявниками у справах про визнання спадщини відумерлою можуть органи місцевого самоврядування, кредитори спадкодавця та власники або користувачі суміжних земельних ділянок сільськогосподарського призначення, якщо такі земельні ділянки входять до складу спадщини (ч. 1 ст. 1277 ЦК України). Слід сказати, що для органів місцевого самоврядування звернення до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою є обов'язком, а не правом. Така позиція законодавця пояснюється необхідністю усунути невизначеність у правовому статусі майна, що залишилося без власника внаслідок його смерті, та неприйняття спадщини.

Відповідно до ч. 1 ст. 337 ЦПК України справа про визнання спадщини відумерлою розглядається з обов'язковою участю заявника та з обов'язковим повідомленням усіх заінтересованих осіб. Як видно, закон визнає обов'язковим залучення до участі у справі органів місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини та (або) місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини. При цьому до участі у справі може бути залучено декілька органів місцевого самоврядування у статусі заінтересованих осіб на підставі ч. 4 ст. 294 ЦПК України, наприклад, при зверненні до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою кредиторів спадковця або власників (користувачів) суміжних земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Окрім цього, заінтересованими особами можуть бути спадкоємці за законом або заповітом, кредитори спадкодавця, співвласники майна, що входить до складу спадщини, та інші.

На підставі ст. 338 ЦПК України суд, встановивши, що спадкоємці за законом і за заповітом відсутні або усунені від права на спадкування або

відмовилися від прийняття спадщини чи не прийняли її ухвалює рішення про визнання спадщини відумерлою та про передачу її територіальній громаді відповідно до закону.

Отже, можна виділити такі процесуальні особливості розгляду справ про визнання спадщини відумерлою: 1) розглядаються у цивільному судочинстві в окремому провадженні за заявою органу місцевого самоврядування, кредиторів спадкодавця, власників або суміжних землекористувачів земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що входять до складу спадщини; 2) розглядаються місцевими загальними судами за місцем відкриття спадщини або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини; 3) за результатами розгляду заяви за умови виконання вимог ст. 1277 ЦК України та відсутності спору про право суд ухвалює рішення про визнання спадщини відумерлою та про передачу її територіальній громаді.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 15.12.2022)

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.12.2022)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-97>

ТОРГОВЕЛЬНІ МАРКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Савенко Данііл Миколайович

*аспірант кафедри цивільного та господарського права
юридичного факультету*

*Національного університету біоресурсів і природокористування України
м. Київ, Україна*

За законодавством України торговельна марка – це будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для визначення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами (зокрема, слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів [1, ст. 492];

Згідно частини 1 статті 494 ЦК України набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується свідоцтвом. Умови та порядок видачі свідоцтва встановлюються законом [1, ст. 494]. У частині 3 статті 5 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15 грудня 1993 року зазначено, що набуття права на торговельну марку засвідчується свідоцтвом. Строк дії свідоцтва становить 10 років від дати подання заявки до НОІВ і продовжується НОІВ за клопотанням власника свідоцтва щоразу на 10 років, за умови сплати збору в порядку, встановленому пунктом 2 статті 18 цього Закону. Порядок продовження строку дії свідоцтва встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності [2, ст. 5].

Майнові права інтелектуальної власності на торговельну марку є чинними протягом десяти років з дати, наступної за датою подання заявки на торговельну марку в установленому законом порядку, якщо інше не встановлено законом. Зазначений строк може бути продовженим щоразу на десять років у порядку, встановленому законом [1, ст. 496].

Поряд з цим, потрібно звернути увагу, що Торгово-промислова палата України засвідчила «форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили): військову агресію російської федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [4, 5].

Укрпатент повідомив, що зазначений лист ТПП може застосовуватися до заявників та власників, адреса місця знаходження чи місця проживання яких зазначена на території України, у разі пропущених строків. Разом з тим Укрпатент звертає увагу на те, що таке послаблення строків внаслідок форс-мажорних обставин (непереборної сили) не звільняє від виконання самого обов'язку після припинення або скасування воєнного стану в Україні.

Під час дослідження проблематики строку дії свідоцтв на торговельні марки в сучасних умовах, особливу увагу потрібно звернути на нормативно-правовий акт, що був прийнятий в умовах воєнного стану, а саме, на Закон України «Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України» від 01 квітня 2022 року (далі Закон).

Основними аспектами, які врегульовуються вказаним Законом є:

- зупинення перебігу строку для вчинення дій, що пов'язані з охороною прав інтелектуальної власності;
- зупинення строків щодо процедур набуття прав інтелектуальної власності;
- у випадку початку перебігу продовження дії свідоцтва на торговельну марку, строку продовження чи підтримання чинності майнових прав

інтелектуальної власності на об'єкти інтелектуальної власності припадає на день введення в Україні воєнного стану чи на інший день протягом дії воєнного стану, відповідна дія вважається вчиненою вчасно, якщо вона вчинена не пізніше 90 днів з дня, наступного за днем припинення чи скасування воєнного стану;

– документи, подання яких передбачено спеціальними законами у сфері інтелектуальної власності, що подані не пізніше 90 днів з дня, наступного за днем припинення чи скасування воєнного стану, можуть бути подані без сплати зборів за поновлення, подовження або продовження строків, що передбачені відповідними нормативними документами;

– свідоцтва, якими засвідчується виникнення права інтелектуальної власності продовжують діяти під час дії воєнного стану;

– права інтелектуальної власності продовжують діяти і реалізуються суб'єктами у повному обсязі;

Поряд з цим, у Законі України «Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російсько Федерації проти України» від 01 квітня 2022 року, також міститься важливе застереження, згідно якого передбачені цим законом правила зупинення перебігу строків не тягнуть за собою зупинення дії свідоцтв на торговельні марки, а також відповідних прав інтелектуальної власності.

Література:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року No 435-IV // ВВР, 2003, No 40-44, ст. 356. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

2. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15 грудня 1993 року No 3689-XII // ВВР, 1994, No 7, ст. 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text>

3. Закон України «Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України» від 01 квітня 2022 року № 2174-IX // Урядовий кур'єр, 2022, No 84. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2174-20#Text>

4. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року No 64/2022 // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

5. Лист Торгово-промислової палати No 2024/02.0-7.1 від 28.02.2022 // URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/621c5a543cda9382669631.pdf>

ЩОДО ПИТАННЯ ЦИФРОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Токарева Віра Олександрівна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

м. Одеса, Україна

У науці висувуються твердження, що під час використання інформаційно комунікаційних технологій, виникає самостійно діючий суб'єкт права, володіючий соціальним статусом та соціальними ролями, особистою та соціальною ідентичністю, що таку «електронну особу» доцільно кваліфікувати в якості нового суб'єкта права на рівні із іншими суб'єктами цивільного права [1, 2]. Уявляється, що в означеній ситуації відбувається термінологічна змішування таких категорій як електронна особа та цифрова ідентичність. Адже, термін, електронна особа застосовується для позначення роботів із високорозвиненим інтелектом, які можуть мати фізичне перевтілення [3]. «Електронна особа (особистість)» застосовується у Резолюції Європейського Парламенту від 17 лютого 2018 року з питань цивільно-правових норм про робототехніку, якою передбачається наділення роботів які іменуються «електронною особою (особистістю)» низкою прав та обов'язків [4].

Внаслідок використання інформаційно комунікаційних технологій та реєстрації цифрового профілю не створюється новий суб'єкт права, за цифровим профілем так би мовити «ховається» громадянин або юридична особа. Відповідно, права та обов'язки цифрової особи або цифрової ідентичності є правами та обов'язками, які не породжують нового суб'єкта цивільного права [5]. Тож, висловлюється думка, що як такої «цифрової особи» не існує, є лише його проекція у віртуальному середовищі, а учасниками цивільних правовідносин залишаються реальні суб'єкти права – фізичні та юридичні особи, які лише реалізують свої повноваження у цифровому просторі [6]. Новітні технології дозволяють особам створювати свою цифрову проекцію, яка відображає реальну особу, надаючи йому можливість приймати участь у цивільному обігу в мережі [7].

Слушне висловлювання, що цифрова ідентичність ідентифікує себе із особою користувача та його соціальною ідентичністю. Мова йде про опосередковану (через ланку особи користувача) соціальну та особисту ідентифікацію [8]. Таким чином науковці уточнюють, про опосередковану

учать особи в мережі с одного боку науковці вводять цифрову ідентичність у віртуальний простір для автономних дій, з іншої сторони, уточнюють, що ідентичність діє опосередковано через фізичну особу.

З урахуванням, того, що розуміння слова «віртуальний» надане у тлумачних словниках зводиться до «неіснуючого, але можливого» [9], відповідно «віртуальна особа» може бути визначена як така, що не існує, а з тим, використання даного слова для позначення проєкції суб'єкта в Інтернеті є не самою вдалою, тому більш доцільно застосування терміну «цифрова ідентичність або особа» [10].

За визначенням В.Н. Мортези людина, користуючись Інтернетом, створює власну цифрову копію, яка реалізує за них права та свободи в віртуальному середовищі [11]. Аналогічно до вищезазначених позицій В.Н. Мортеза пропонує розглядати цифрову ідентичність в Інтернеті в якості створення та презентації особи у віртуальному середовищі, яке може співпадати із ідентичністю реальної фізичної особи або не співпадати з нею, у разі створення не справжньої, фейкової цифрової особи [11].

Стосовно змістовного наповнення категорії «цифрова ідентичність», то поряд із поширеною позицією, що цифрову ідентичність складають персональні дані про фізичну особу, як віртуальний або «цифровий» образ (нікнаме, мережеве ім'я), IP-адреса в мережі Інтернет [8], висувається думка, що розуміння цифрової ідентичності не вичерпується цими згаданими складовими. Так, С. Кроуфорд зазначає: що розуміння ідентичності є значно ширшим ніж механічна діяльність зі співставлення особи та включає інші складові. Особа яка сприймається іншими (в іграх: віртуальних світах) є ідентичністю цієї особи: в свою чергу ця ідентичність формується у взаємодії та внаслідок комунікації з іншими особами, під час дискурсу. Тому, із ідентичністю тісно пов'язана репутація, будучи сформованою певною групою та у певному контексті [12]. Таким чином, цифрова ідентичність, не вичерпується лише низкою персональних даних. На думку С. Кроуфорда ідентичність є колективним (груповим) проєктом, що створюється в умовах комунікації, в яких діє особа та яка підлягає ідентифікації.

За визначенням А. Кравченко, поняття «цифрова ідентичність» охоплює всі дані про особу, які зберігаються у інформаційному просторі, а відповідно персональні дані, які можуть бути зібрані без відома особи. Цифрова ідентичність є вельми широким поняттям, включає данні які носять конфіденційний та особистий характер, персональні данні та данні про взаємодію особи у Інтернет середовищі [13]. Поняття цифрової ідентичності тісно пов'язано із категорією «цифрового сліду» (digital footprint), того, що особа залишає у мережі Інтернет під час користування: мітки геолокації, фото, відео, повідомлення, пошукові запити, паролі, номери карток, пости в соціальних мережах тощо.

Данні «цифрового сліду» представляють значну цінність для маркетологів, політтехнологів та інших. А витoki персональних даних відбуваються досить регулярно, про що свідчать у новини.

Ініціатива «Identification for Development» яка розглядає питання тлумачення поняття «Digital identity», розуміє застосування «цифрової ідентичності» для позначення низки записаних у електронному вигляді та збережених характеристик та даних які можуть однозначно ідентифікувати особу [14].

Р. Костер який розробив на підставі Декларації прав людини Декларацію прав аватарів у 2000 році, для встановлення та нагадування мешканцям віртуальних світів всіх видів, які володіють владою над віртуальним простором про їх права та обов'язки, дав визначення «аватару» як втілення реальної особи в онлайн просторі, що їхні висловлювання, дії, думки та емоції слід вважати такими ж дійсними, як висловлювання, дії, думки та емоції людей в будь-якому іншому форумі, місці проведення або простір. В Декларації аватари розглядаються як люди, наділені тими ж свободами. Найважливішим з цих прав є право щоб з ним поводитися як з людиною, а не як безтілесними, безглуздими, бездушними маріонетками [15]. Науковець певним чином вводить плутанину, через застосування терміну «аватар» у значенні цифрової ідентичності. Проте під цифровою ідентичністю слід розуміти – невелике статичне або анімоване зображення (часто обмежене розміром певною кількістю пікселів), яке використовується для персоналізації користувача та може бути не є дійсною фотографією користувача [16].

Таким чином, фізична особа вступає у відносини у мережі опосередковано через свою проекцію – цифрову ідентичність, зміст якої складає сукупність всієї інформації про особу цифровому просторі, від персональних даних до цифрових слідів.

Література:

1. Аксенова М.А. Концепция «электронного лица» в правовом пространстве. *Юрист*. 2020. № 7. С. 18–24.
2. Стефанчук М.О. Теоретичні засади правосуб'єктності фізичних осіб та особливості її здійснення. Дисертація та здобуття доктора юридичних наук. К. 2020. С. 7.
3. Кармаза О., Грабовська О. Електронна особа (особистість) як суб'єкт правовідносин у цивільстичному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 5-10.
4. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103 (INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html.

5. Бельский В.Ю., Майкова В.П., Молчан Э.М., Левицкая А.А. Цифровая трансформация личности в виртуальной реальности. *Социально-гуманитарные знания*. 2021. № 4. С. 23-29.
6. Цифровизация гражданского оборота: правовая характеристика «искусственного интеллекта» и «цифровых» субъектов (цивилистическое исследование): монография: в 5 т. Т. III / отв. ред. Л. Ю. Василевская. М.: Изд-во Проспект, 2021. 283 с.
7. Лутова Д.В. Виртуальная личность: доктринальные и практические проблемы идентификации субъектов. *Уральский журнал правовых исследований*. 2022. № 2. С. 68–73.
8. Хабриева Т.Я., Черногор Н.Н. Право в условиях цифровой реальности. *Журнал российского права*. 2018. № 1. С. 85–102.
9. Решенин С.А. Виртуальная личность как актор и элемент социальной структуры виртуальных сетевых сообществ. *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2013. № (2–1). С. 243–248.
10. Минаева А.И. Индивидуальные субъекты права в условиях развития цифровых технологий: проблемы теории и практики. *Юридическая наука*. 2021. № 8. С. 3-7.
11. Morteza V.N. Person and Personality in Cyber Space: A legal analysis of virtual identity. *Masaryk University Journal of Law and Technology*. 2016. Vol. 10 (1) p. 1-17.
12. Crawford, Susan P., Who's in Charge of Who I Am? Identity and Law Online. *New York Law School Law Review*, Vol. 49, p. 211, 2004, Cardozo Legal Studies Research Paper No. 130, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=796844>
13. Кравченко А. Цифровая идентичность человека. Как ее защитить? URL: <https://www.ukrinform.ru/amp/rubric-society/3316996-cifrova-a-identichnost-celoveka-kak-ee-zasitit.html>
14. Digital identity. Identification for Development. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/199411519691370495/Technology-Landscape-for-Digital-Identification.pdf>
15. Koster R. Declaring the Rights of Players. 2000. Aug. 27. URL: <http://www.raphkoster.com/gaming/playerrights.shtml>
16. Избаш О.О. Объекты интеллектуальной собственности в век цифровых технологий. *Актуальні проблеми політики*. 2014. № 53. С. 305-315.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Тюря Юлія Іванівна

*кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
м. Дніпро, Україна*

Дедалі інноваційні цифрові технології набувають важливого значення для розвитку економіки та суспільного життя будь-якої країни. Автоматизація та роботизація потенційно здатні стабілізувати економічні процеси у старіючому суспільстві. Сьогодні ІТ-технології та штучний інтелект є самими популярними напрямками досліджень науковців, а також найбільш прибутковими у сфері бізнесу. Сучасні інноваційні технології, до яких інтегрований штучний інтелект, спроможні самостійно підвищувати власну продуктивність шляхом безпосереднього вивчення та аналізу особистого попереднього досвіду свої діяльності. До того ж технології штучного інтелекту постійно удосконалюються, оновлюючись протягом свого життєвого циклу, завдяки чому набувають певних творчих здібностей. Наразі вже існує значна кількість об'єктів, які створені за допомогою штучного інтелекту. Зрозуміло, що такі творіння зумовлюють в суспільстві чималий інтерес до себе, про що свідчать вдалі їх продажі на аукціонах за шалені гроші. Відома картина «Портрет Едмонда Беламі», створена штучним інтелектом, була продана в Нью-Йорку на аукціоні за 432 тисячі доларів, а автопортрет, створений людиноподібним роботом Софією, – за 688 тисяч доларів [1].

Аналізуючи данні звіту «Штучний інтелект: всесвітній огляд патентів на штучний інтелект і патентування в секторі штучного інтелекту Великобританії» (Artificial Intelligence: A worldwide overview of AI patents and patenting by the UK AI sector) Відомства інтелектуальної власності Великобританії (IPO), можна спостерігати стрімке зростання кількості опублікованих патентних заявок, що стосуються штучного інтелекту. Так протягом останнього десятиліття їх кількість збільшилася на 400%. Подібне зростання кількості патентних заявок з використанням технологій штучного інтелекту є характерним і для США, де в період з 2002 до 2018 роки ця кількість збільшилася у два рази [2].

Враховуючи, що творчі інструменти штучного інтелекту наразі набувають широкого розповсюдження та застосування, питання щодо виникнення авторського права на витвори штучного інтелекту у сфері інтелектуальної власності займає ключову позицію. Одночасно постає інше

проблемне питання, яке хвилює та привертає уваги сьогоденних митців, це порушення авторських прав.

До цього часу не викликало сумнівів право інтелектуальної власності на твори, створені комп'ютером, через те, що комп'ютерна програма використовується лише як інструмент, який підтримує творчий процес створення інтелектуального об'єкта людиною, що можна порівняти з написанням літературного твору за допомогою ручки. Наразі визначення поняття «комп'ютерна програма» надається Правилами використання комп'ютерних програм у навчальних закладах, затверджених наказом МОН України від 02.12.2004 № 903 як «набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи в будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером, які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату (це поняття охоплює як операційну систему, так і прикладну програму, виражені у вихідному або об'єктному кодах)» [3]. Майже аналогічне визначення цього поняття наведено у Положенні про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого Рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 № 25, зокрема це «набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи в будь-якому іншому вигляді, виражених у придатній для зчитування комп'ютером формі, які приводять його в дію для досягнення певної мети або результату» [4]. Беручи до уваги зміст наведених визначень, формується розуміння комп'ютерної програми лише як форми вираження певної інформації для зчитування комп'ютером, не здатної здійснювати творчий процес та продукувати інтелектуальний результат.

Збагативши комп'ютерну програму системою штучних нейронів, які працюють за певним алгоритмом обробки інформації та прийняття рішення, отримали штучний інтелект. Отже, на сучасному етапі розвитку інформаційних технологій та з удосконаленням технологій штучного інтелекту комп'ютерна програма перестала бути лише інструментом, оскільки вона набула здатності без втручання людини або за незначного втручання приймати певні рішення, пов'язані з творчим процесом створення нових об'єктів. Таким чином штучний інтелект слід розглядати як програмний продукт, зважаючи на його походження та призначення, здатний створювати інтелектуальні об'єкти.

Враховуючи це, виникає необхідність здійснення правової регламентації статусу штучного інтелекту, авторських прав на об'єкти інтелектуальної власності, які ним створені. Практика країн світу розходиться у питанні уніфікованої регламентації статусу штучного інтелекту, що спричиняє деякі розходження у правовому аспекті. Так, в країнах англосаксонської системи права заведено вважати, що права на об'єкти, створені штучним інтелектом, можуть належати виключно людині. Тому відповідно до даного підходу сам штучний інтелект не може бути наділений правами інтелектуальної власності.

У Великобританії право власності на інтелектуальні об'єкти, створені автоматизованим механізмом, належить особі, яка спромоглася їх

виготовити, запрограмувавши належним чином такий механізм для виконання цього завдання [5].

В Україні автором інтелектуального об'єкта, якому належить право власності на нього, відповідно до статті 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» є «фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір» [6]. Отже, первинне авторське право належить цій фізичній особі. Такий же підхід щодо розв'язання питання належності права власності на об'єкти, створені штучним інтелектом, є характерним і для країн Європейського Союзу. Водночас у такому випадку дискусивним є визначення суб'єкта права інтелектуальної власності як творця (автора), зокрема творця розумної технології або особу, яка дала завдання такий технології створити інтелектуальний об'єкт.

Безсумнівно застосування уніфікованої правової регламентації щодо статусу штучного інтелекту та визнання авторських прав на об'єкти інтелектуальної власності, які ним створені, значно б спростили розв'язання окреслених проблем. Проте питання правового регулювання інтелектуальної власності, створеної штучним інтелектом, у сучасному світі поки викликає суперечки та дискусії з цього приводу. Запропоновані науковцями певні підходи щодо регламентації статусу штучного інтелекту мають швидше науковий характер, аніж практичний.

Втім, враховуючи, що наразі технології штучного інтелекту для багатьох країн світу стали необхідною складовою їх стратегічного потенціалу, а також вплив штучного інтелекту на інтелектуальну власність, виникає необхідність проведення на міжнародному рівні дискусій з питань інтелектуальної власності та штучного інтелекту, формування державних та міжнародних політик використання штучного інтелекту сфері інтелектуальної власності.

Беручи до уваги, що поряд із традиційними об'єктами інтелектуальної власності, існує категорія нетрадиційних об'єктів, які охороняються в межах *sui generis*, або «своєрідного права», «права особливого роду», можна запропонувати такий же підхід і до регулювання технологій штучного інтелекту у сфері інтелектуальної власності.

Іншим альтернативним підходом може бути віднесення об'єктів інтелектуальної власності, створених штучним інтелектом, до категорії суспільного надбання. Оскільки суспільне надбання можна розглядати як загальне благо, що використовується всіма та охороняється усім суспільством. Такий підхід, на думку автора, не суперечить одному із принципів права інтелектуальної власності щодо справедливого збалансування приватних та публічних інтересів у сфері інтелектуальної власності.

Разом з тим, враховуючи міждисциплінарний характер цієї проблематики, динамічність змін у зазначеній сфері, є нагальна потреба у проведенні подальших досліджень щодо визначення засад правового регулювання штучного інтелекту у сфері інтелектуальної власності.

Література:

1. Анастасія Клян. Як штучний інтелект регулюють в Україні та світі. URL: <https://ain.ua/2022/02/01/yak-ai-rehulyuyut-v-ukrayini-ta-sviti/>.
2. Artificial Intelligence: A worldwide overview of AI patents and patenting by the UK AI sector. URL: <http://surl.li/ebfey>.
3. Про затвердження Правил використання комп'ютерних програм у навчальних закладах. Наказ МОН України від 02.12.2004 № 903. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0044-05>.
4. Про затвердження Положення про автоматизовану систему документообігу суду. Рішення Рада суддів України від 02.04.2015 № 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0025414-15#Text>.
5. Cantwell, M. (2017). Bill about AI. URL: <https://www.cantwell.senate.gov/imo/media/doc/The%20FUTURE%20of%20AI%20Act%20Introduction%20Text.pdf>.
6. Про авторське право і суміжні права. Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3792-12>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-100>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ УКЛАДЕННЯ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ

Чусько Валентина Іванівна

кандидат юридичних наук,

*доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права
Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
м. Київ, Україна*

Купрійчук Анна Миколаївна

*магістрантка кафедри цивільно-правових дисциплін
та міжнародного права*

*Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
м. Київ, Україна*

Договірне регулювання відносин подружжя не є новим явищем для українського законодавства. Ще в 1992 році чинний на той час Кодекс про шлюб та сім'ю Української РСР було доповнено положенням про шлюбний контракт [1]. З набранням чинності Сімейним Кодексом України 10 січня

2002 року було закріплено інститут шлюбного договору, проте широкого поширення він не набув [2].

Шлюбному договору присвячена Глава 10 СК, у якій містяться положення щодо змісту, форми, строків дії, зміни умов тощо. Проблема, на яку звертають увагу ряд вчених – відсутність у законодавстві дотепер визначення шлюбного договору.

На думку О. О. Ульяненко шлюбний договір – це угода (правочин) фізичних осіб різної статі, які подали заяву про реєстрацію шлюбу чи угоду подружжя, що визначає майнові права й обов'язки подружжя в період шлюбу, зокрема порядку поділу майна на спільне і роздільне, порядку його використання, відчуження, розподілу доходів і витрат, а також їх майнові права та обов'язки як батьків у шлюбі і (чи) у випадку його розірвання [2, 4]. І. В. Жилінкова розглядає шлюбний договір як згоду осіб, які беруть шлюб або перебувають у шлюбі, якою встановлюються майнові права і обов'язки подружжя в шлюбі та у разі його розірвання [3, 123].

Більшість правників притримуються позиції, що термін «шлюбний договір» необхідно тлумачити через його специфічні ознаки, проте проблема відсутності єдиного підходу до розуміння все ж залишається невирішеною.

Загальноприйнятою є позиція відносити шлюбний договір до ряду цивільно-правових, адже попри низку особливостей до цього виду договорів застосовуються загальні положення цивільного права. Така думка висловлена і Верховним Судом, який при розгляді касаційної скарги у справі № 755/19197/18 вказав, що «шлюбний договір, насамперед, є категорією цивільного права, то відповідно до статті 8 СК України у випадках договірному регулювання сімейних відносин повинні застосовуватися загальні норми статей 3, 6 ЦК України щодо свободи договору, а також глав 52, 53 ЦК України щодо поняття та умов договору, його укладення, зміни і розірвання» [4].

До специфічних рис шлюбного договору можна віднести суб'єктний склад, предмет та зміст. Оскільки шлюбний договір може бути укладено як до дер- жавної реєстрації шлюбу, так і в будь-який час перебування в зареєстрованому шлюбі, то суб'єктами шлюбного договору можуть виступати як подружжя, так і особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу (наречені). Цей факт є важливим, адже безпосередньо впливає на момент початку дії договору.

До предмету договору законодавець відносить лише майнові відносини подружжя, особисті ж, а також відносини між ними та дітьми залишаються поза сферою регулювання. Це пов'язано з тим, що договором можуть бути передбачені лише ті обов'язки, виконання яких можна забезпечити примусом. Шлюбним договором не можна зменшувати обсяг прав дитини, а також передавати у власність майно, що підлягає державній реєстрації.

Цивільно-правовий принцип свободи договору теж має свої обмеження. Так значну кількість дискусій у науковій спільноті викликає положення, за яким договір не може ставити одного з подружжя у надзвичайно невідгідне матеріальне становище. Категорія «надзвичайно невідгідне матеріальне становище», вжита у частині четвертій статті 93 СК України, має оціночний характер і підлягає доведенню стороною відповідно до частини третьої статті 12 ЦПК України, та ці докази повинні бути оцінені судом у відповідності до норм цивільного процесуального законодавства [4].

Аналогічний правовий висновок сформовано Верховним Судом України у постанові від 28 січня 2015 року у справі № 6-230цс14. Критерієм правозгідності (правомірності) шлюбного договору є, по-перше, відсутність суперечностей між його змістом та вимогами закону, тобто відповідність договору імперативним нормам та, по-друге, дотримання моральних засад суспільства [5].

Ще одним проблемним питанням залишається можливість укладання шлюбного договору за участі представника. Необхідно зазначити, що в багатьох європейських країнах даний механізм є правомірним і широко використовується. Прямі заборони на це Сімейний Кодекс не містить, проте більшість вчених заперечують участь у таких договорах як законного представника чи опікуна, так і представника за довіреністю. Дану позицію підтвердив і Верховний Суд. Здійснивши системне тлумачення статті 2 СК України та статті 14 СК України Суд дійшов висновку, що сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям є такими, що тісно пов'язані із особою, а тому не можуть бути передані іншій особі. Відповідно шлюбний договір не може укладатись за дорученням, оскільки представнику заборонено вчиняти правочин, який може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє [6].

Отже, шлюбний договір як інститут цивільного права є необхідним, адже відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку та розширює межі використання подружжям своїх майнових прав. Проте для його ефективного функціонування та недопущення зловживань необхідним є вдосконалення чинного законодавства та гармонізація судової практики вирішення сімейних спорів, що виникають у зв'язку з укладенням договору.

Література:

1. Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР: закон України від 23.06.1992 № 2488-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2488-12#Text>.
2. Сімейний кодекс України: закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/ed20220219#Text>.

3. О. О. Ульяненко. Шлюбний договір у сімейному праві України: автореф. дис... канд. юр. наук. Київ. 2003. 193 с.
4. І. В. Жилінкова. Концепція шлюбного договору за новим Сімейним Кодексом України. Вісник Академії правових наук України. 2002. № 3. С. 122-130.
5. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 26.02.2020 у справі № 755/19197/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88016384>.
6. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 28.01.2015 у справі № 6-230цс14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42576431>.
7. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 25.10.2019 у справі № 757/10715/17-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174248>.

**НАПРЯМ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО.
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС. КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛІСТИКА**

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-101>

**ВИСНОВОК СПЕЦІАЛІСТА ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО
ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ
ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ**

Боднарчук Михайло Максимович

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Івано-Франківськ, Україна*

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 р. № 2617-VIII [1] КПК України було доповнено статтею 298-1, в частині 1 якої законодавець до числа процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених статтею 84 цього Кодексу, також відніс пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису [2].

Висновок спеціаліста, з урахуванням норм частин 1 і 2, пункту 7 частини 4 статті 71 та частини 3 статті 214 КПК України: 1) складається спеціалістом – особою, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок; 2) надається в межах компетенції спеціаліста – з питань, що належать до сфери його спеціальних знань; 3) складається під час досудового розслідування кримінальних проступків, а за необхідності з'ясування обставин вчинення кримінального проступку може складатися до внесення відомостей про кримінальний проступок до Єдиного реєстру досудових розслідувань [2]. Підставою для отримання висновку спеціаліста при з'ясуванні обставин вчинення кримінального

проступку, відповідно до частини 2 статті 7-1 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ, є запит службової особи підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, уповноваженої особи іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків [3].

Про вимоги до форми і змісту висновку спеціаліста законодавцем згадується в статті 300 КПК України, з урахуванням якої висновок спеціаліста має відповідати вимогам до висновку експерта [2]. Вимоги до висновку експерта визначаються статтях 101 і 102 КПК України і розділі IV Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 і зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 р. [2; 4]. Із урахуванням наведених вимог, висновок спеціаліста повинен складатися в письмовій формі з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа, дати і місця складання висновку та його номера, прізвища, імені та по батькові спеціаліста, галузі знань, за якою складається висновок), має міститися три частини (вступну, дослідницьку та заключну), може включати додатки (фототаблиці, креслення, схеми, діаграми тощо), підписується спеціалістом, який проводив дослідження, із засвідченням його підпису відбитком печатки.

Законодавче поширення вимог до форми і змісту висновку експерта на висновок спеціаліста призвів до виникнення в доктрині кримінального процесу дискусії стосовно доцільності існування такого процесуального джерела доказів. Так, одна група вчених, виходячи з того, що за сутністю самого дослідження введений законодавцем термін «висновок спеціаліста» – це той самий висновок експерта, який обізнана особа має скласти під час дізнання у відповідний термін, виходячи із строків дізнання, доходить висновку про невиправданість запровадження цього процесуального джерела доказів у кримінальний процес [5, с. 115-116] та констатує, що з'ясування питань, які мають значення для кримінального провадження та потребують застосування спеціальних знань, є можливим виключно в рамках проведення судової експертизи, а висновок експерта має бути єдиним процесуальним джерелом доказів за результатами застосування спеціальних знань як при розслідуванні злочинів, так і при розслідуванні кримінальних проступків [6, с. 93]. Водночас, більш обґрунтованою є позиція іншої групи вчених, яка, навпаки, поділяє законодавчий підхід і на його підтримання наводить переваги висновку спеціаліста, порівняно з висновком експерта, до числа яких відносить можливість отримання висновку спеціаліста до внесення інформації до

Єдиного реєстру досудових розслідувань (частина 3 статті 214 КПК України) [7, с. 221] і можливість його складання за результатами проведення досліджень, які не потребують тривалого часу та складного лабораторного обладнання і передбачають вирішення відносно нескладних діагностичних та діагностично-класифікаційних завдань [8, с. 503].

Підозрюваний підлягає ознайомленню зі змістом висновку спеціаліста та вправі висловити незгоду з ним, користуючись при цьому правом заявити клопотання про проведення експертизи. Так, згідно з частиною 2 статті 298-4 КПК України, одночасно із врученням повідомлення про підозру особа інформується про результати медичного освідування та висновку спеціаліста за їх наявності. У разі незгоди з результатами медичного освідування або висновком спеціаліста особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи [2]. Зазначене клопотання підлягає розгляду дізнавачем, прокурором в строк не більше трьох днів з моменту подання в порядку, передбаченому статтею 220 КПК України. У разі задоволення клопотання про проведення експертизи дізнавач або прокурор, відповідно до частини 2 статті 298-4 КПК України, звертається до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених цим Кодексом [2]. У разі повної або часткової відмови у задоволенні клопотання про призначення експертизи дізнавачем, прокурором на підставі частини 2 статті 220 КПК України приймається вмотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилається їй [2].

За загальним правилом, визначеним статтею 298-1 КПК України, висновок спеціаліста як процесуальне джерело підлягає використанню виключно у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків і не може бути використаний у кримінальних провадженнях щодо злочинів. Водночас, виняток із цього правила встановлений частиною 2 статті 298-1 КПК України, яка передбачає можливість використання процесуальних джерел доказів, визначених частиною 1 цієї статті, у кримінальних провадженнях щодо злочинів на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора [2]. Використання висновку спеціаліста у кримінальному провадженні щодо злочину за відсутності відповідної ухвали слідчого судді призводить до визнання його недопустимим доказом.

Із урахуванням проведеного дослідження, висновок спеціаліста як процесуальне джерело доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки є документом, який складений у ним межах його компетенції та містить опис проведених досліджень, зроблені за їх результатами висновки та обгрунтовані відповіді на запитання, поставлені

в запиті службової особи підрозділу дізнання відповідного органу досудового розслідування. Отримання висновку спеціаліста здійснюється з урахуванням особливостей, визначених вказаними вище нормами, його перевірка та оцінка здійснюються відповідно до загальних правил, передбачених КПК України, а використання – з дотриманням вимог частини 2 статті 298-1 КПК України.

Література:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

3. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

4. Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Інструкції, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 і зареєстрована в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

5. Сімакова-Єфремян Е.Б. До питання про введення у кримінальне процесуальне законодавство поняття «висновок спеціаліста». *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 110-120.

6. Антонюк П.Є., Свобода Є.Ю., Михальчук Т.В. Висновок спеціаліста як джерело доказів у кримінальному провадженні: аналіз процесуальної спроможності. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 88-95.

7. Теорія та практика кримінального процесуального доказування: навчальний посібник для підготовки до іспиту / В.В. Вапнярчук, С.В. Давиденко, О.В. Капліна та ін. Харків: Право, 2021. 256 с.

8. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за ред. С.В. Ківалова та С.І. Кравченка. Одеса: Фенікс, 2020. 924 с.

**СУВОРЕ СЛІДУВАННЯ ФОРМУЛЮВАННЮ ПОСТАВЛЕНОГО
ПИТАННЯ ЕКСПЕРТОМ ЯК ПРИЧИНА НЕМОЖЛИВОСТІ
ОТРИМАТИ ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПО СУТІ**

Боровик Андрій Володимирович

*кандидат юридичних наук, доцент,
академік Міжнародної кадрової академії,
проректор з наукової роботи
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
м. Рівне, Україна*

Левчишин Олександр

*магістрант
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
м. Рівне, Україна*

Висновок експерта є найбільш важливою і поширеною формою застосування спеціальних знань, що мають доказове значення під час розслідування кримінальних проваджень. Саме від ефективності виявлення, вилучення і фіксації слідчої картини кримінального правопорушення, дотримання процесуального порядку призначення та проведення судових експертиз, а також від застосовуваних засобів і методів даних досліджень в більшості випадків залежить доля учасників процесу і всієї справи.

Будь-які фактичні дані, отримані в процесі експертного дослідження, перш за все, повинні бути категорією об'єктивною.

Оцінювати це знання – значить мати можливість перевірити належність, допустимість і достовірність як самого процесу судово-експертного пізнання, так і його результатів, викладених у висновках.

Однією з найбільш складних ситуацій оцінюючої діяльності прокурора є вивчення та аналіз висновків експерта, які містять висновки про неможливість вирішення питання (питань) по суті.

Вивченням матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що однією із причин неможливості вирішення експертом питання по суті є суворе слідування формулюванню поставленого питання.

Скажемо більше – суворе слідування формулюванню поставленого питання є не стільки причиною неможливості вирішення питання по суті,

скільки свідченням небажання експерта сумлінно виконувати свої обов'язки.

Справа в тому, що існує два основних підходи до постановки питань в експертному висновку: перший – це «автоматичне» перенесення питання, що міститься в постанові про призначення експертизи, без будь-яких її змін; другий – це редагування питання експертом за погодженням з ініціатором призначення експертизи [1, с. 8].

Стосовно розглянутого предмета, більший інтерес викликає перша ситуація. Враховуючи можливу недосвідченість або незнання специфіки проведення тих чи інших видів експертиз, слідчий чи прокурор, що її признає може некоректно (з позиції судової експертизи) сформулювати питання (питання), що підлягає дозволу.

Експерт, у свою чергу, ознайомившись з постановою про призначення експертизи і зазначивши для себе деякі неточності, цілком законно може перенести дане питання у свій висновок і відповісти на нього буквально в повній відповідності з чинною методикою.

Проблема полягає в тому, що в низці випадків питання може бути сформульоване таким чином, що відповісти на нього не представиться можливим, і експерт про це міг або повинен був припускати.

Конкретна підстава неможливості вирішення питання по суті в такому випадку може бути різною: відсутність методики, непридатність об'єктів, недостатність зразків тощо.

Однак справжня причина в одному – недобросовісність експерта, а також помилкове з його боку ототожнення понять предмета, завдання і питання експертизи.

Наприклад, питання: «Яка давність виробництва пострілу?» – цілком обґрунтовано може бути залишене експертом без відповіді, оскільки сучасні методики криміналістичного дослідження вогнепальної зброї не дозволяють встановлювати абсолютний час пострілу. А ось аналогічне по суті експертне завдання, але з іншим формулюванням питання: «чи проводився постріл з цієї зброї після останньої чистки його каналу ствола?» – успішно вирішується сучасною судовою балістикою [1, с. 12].

Або, щодо документів, виконаних на сучасних друкуючих пристроях (принтерах тощо), на запитання: «яким способом виконаний машинописний текст в представленому на дослідженні документі?» – експерт може дати висновок – неможливо вирішити питання по суті, пославшись, на те, що в представленому документі машинописний текст (тобто знаки, надруковані на пишучій машинці) відсутні, а про сучасні засоби і способи друку в постанові нічого не сказано [1, с. 15].

Література:

1. А. Боровик. Особливості оцінки прокурором висновків експерта, що містить висновки про неможливість отримати вирішення питань по суті *Матеріали відкритої лекції для студентів юридичного факультету. 08.10.2021*. Рівне. Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. 36 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-103>

ОКРЕМІ КАТЕГОРІЇ ДЕРЖАВНИХ ДІЯЧІВ ЯК СПЕЦІАЛЬНІ ПОТЕРПІЛІ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЯМИ 351, 351-1, 351-2 КК УКРАЇНИ

Боровик Андрій Володимирович

*кандидат юридичних наук, доцент,
академік Міжнародної кадрової академії,
проректор з наукової роботи*

*Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
м. Рівне, Україна*

Певні категорії державних діячів визнають спеціальними потерпілими в самостійних складах кримінальних правопорушень (ст. 351, 351-1, 351-2 КК України). Йдеться щонайменше про народного депутата України, члена Рахункової палати, члена Вищої ради правосуддя, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Народний депутат України – це обраний відповідно до закону представник Українського народу у Верховній Раді України і вповноважений ним протягом певного строку здійснювати депутатські повноваження, передбачені Конституцією і законами України [1, с. 1069].

Член Рахункової палати – це державний службовець, який забезпечує здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) відповідно до рішення Рахункової палати, призначений на посаду в порядку визначеному законодавством. Голова Рахункової палати також має статус члена Рахункової палати. Секретар Рахункової палати є керівником апарату Рахункової палати і не має статусу члена Рахункової палати [1, с. 1070]. Рахункова палата є державним колегіальним органом (ч. 3 ст. 1 Закону України «Про Рахункову палату» від 2 липня 2015 р) [2]. Вчинення передбачених у ст. 351-1 КК України діянь щодо радника члена

Рахункової палати або іншої службової особи Рахункової палати складу злочину, передбаченого цією статтею, не становить [1, с. 1070].

Член Вищої ради правосуддя – державний службовець, що обирається (призначається) строком на чотири роки, входить до складу Вищої ради правосуддя та здійснює свої повноваження на постійній основі (крім Голови Верховного Суду, який входить до складу Вищої ради правосуддя за посадою).

Вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р.) [3].

Член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України – це державний службовець призначений Вищою радою правосуддя за результатами конкурсу до складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України є державним колегіальним органом суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя України. Вища кваліфікаційна комісія суддів України здійснює добір кандидатів для призначення на посаду судді, у тому числі організовує проведення щодо них спеціальної перевірки відповідно до закону та приймає кваліфікаційний іспит, вносить до Вищої ради правосуддя рекомендацію про призначення кандидата на посаду судді, визначає потреби у державному замовленні на професійну підготовку кандидатів на посаду судді у Національній школі суддів України, проводить кваліфікаційне оцінювання тощо (ч. 1 ст. 92, ч. 1 ст. 93 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р.) [4].

Дослідження правового статусу цих суб'єктів дає підстави стверджувати, що відсутні особливі причини для встановлення самостійних підстав кримінальної відповідальності за перешкодження їх діяльності. Незрозуміло якими критеріями керувався законодавець встановивши підстави кримінальної відповідальності за втручання у діяльність різних категорій державних діячів у ст. 344 КК України, тобто криміналізував незаконний вплив у будь-якій формі на них з метою перешкодити виконанню ними службових обов'язків або добитися прийняття незаконних рішень в одній нормі. Окрім цього встановлено підстави кримінальної відповідальності за перешкодження діяльності окремих категорій державних діячів таких як народний депутат України, член Рахункової палати, член Вищої ради правосуддя, член Вищої

кваліфікаційної комісії суддів України в окремих кримінально-правових заборонах (ст. 351, 351-1, 351-2 КК України).

З огляду на зазначене, створення самостійних кримінально-правових норм в окремих статтях КК України для забезпечення кримінальної-правової охорони такої категорії державних діячів як народний депутат, член Рахункової палати, член Вищої ради правосуддя, член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України видається сумнівним. Проблему кримінально-правових посягань у формі перешкоджання діяльності державних діячів слід вирішувати комплексно, зокрема шляхом уніфікації відповідних кримінально-правових заборон та узгодження їх із однорідними складами кримінальних правопорушень.

Література:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін.]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [10-те вид., переробл. та доповн.]. Київ: Дакор, 2018. 1360 с.
2. Про Рахункову палату: Закон України від 2 липня 2015 р. № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text>
3. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 р. № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n934>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-104>

ПІДСТАВИ ДЕЛЕГУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ІНШОМУ ОРГАНУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Воробчак Олег Андрійович

*аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Київ, Україна*

Підставами доручення здійснення досудового розслідування іншому органу досудового розслідування, в тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, як вбачається зі змісту абзацу 1 частини 5

статті 36 КПК України, є: 1) неефективність досудового розслідування; 2) наявність об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійснення ним досудового розслідування в умовах воєнного стану [1].

Неефективність досудового розслідування як підставу доручення здійснення досудового розслідування іншому органу досудового розслідування доцільно визначати, виходячи із протилежного поняття – його ефективності, а також критеріїв, на яких вона ґрунтується. У доктрині кримінального процесу під ефективністю досудового розслідування розуміють застосування всіх передбачених законом заходів для забезпечення всебічного встановлення обставин справи, а як критерії ефективності беруть до уваги незалежність і безсторонність розслідування, його оперативність та розумну швидкість, підконтрольність розслідування громадськості, спрямованість на одержання конкретних результатів тощо [2, с. 138]. Такий підхід значною мірою заснований на практиці ЄСПЛ, у тому числі й у справах, відповідачем в яких була Україна та в яких він неодноразово констатував, що мінімальні стандарти ефективності, визначені практикою Суду, включають у себе вимоги, що розслідування має бути незалежним, безстороннім і підлягати громадському контролю, а компетентні органи влади повинні діяти зі зразковою ретельністю, оперативністю (§ 61 рішення від 31.07.2012 р. у справі «Мута проти України») [3] та розумною швидкістю (§ 33 рішення від 07.05.2015 р. у справі «Холодков і Холодкова проти України») [4]. Розслідування також визнається Судом ефективним у тому розумінні, що воно має призвести до вирішення питань кримінального провадження; результат при цьому є необов'язковим, але обов'язковим є вжиття заходів (§ 176 рішення від 08.11.2005 р. у справі «Гонгадзе проти України») [5].

У практиці Верховного Суду відзначається, що при оцінці ефективності досудового розслідування слід виходити з того, що ефективність досудового розслідування є співвідношенням процесуальних дій, процесуальних рішень, реалізованих учасниками кримінального провадження, а також їх результатів із положеннями КПК, що визначають підстави, умови і порядок їх проведення чи прийняття, з урахуванням оптимальних затрат часу та зусиль на це [6]. При цьому він наводить систему критеріїв ефективності досудового розслідування, виокремлених ЄСПЛ, покладаючи в основу свого підходу їх узагальнення, розроблене С.І. Чернобаєвим [7, с. 150]. Як відзначає Верховний Суд, ЄСПЛ у своїх рішеннях виокремив таку систему критеріїв ефективності досудового розслідування: 1) метою проведення досудового розслідування завжди має бути досягнення завдань кримінального провадження (спрямованість на досягнення завдань кримінального провадження); 2) здійснення досудового розслідування повинно відповідати принципу законності,

зокрема забезпечувати ефективне виконання положень національного законодавства (законність); 3) досудовому розслідуванню має бути притаманна засада публічності (ініціативності органу досудового розслідування), яка полягає в оперативній реакції на вчинене кримінальне правопорушення компетентною особою, яка не залежатиме від волі зацікавлених осіб (публічність); 4) вимога розумної швидкості досудового розслідування, що передбачає здійснення процесуальних дій на цьому етапі судочинства без зайвих затримок, їх своєчасність, відсутність необґрунтованого зупинення кримінального провадження тощо (розумна швидкість); 5) всебічність та повнота застосування заходів, спрямованих на розкриття кримінального правопорушення, яка насамперед, передбачає правильність, послідовність та логічність отримання доказів та оперування ними, обґрунтування процесуальних рішень (всебічність та повнота розслідування); 6) незалежність та неупередженість особи, яка здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення (незалежність та неупередженість); 7) прозорість досудового розслідування, захист прав та інтересів потерпілого та його родичів, що передбачає своєчасне надання їм процесуального статусу, залучення до проведення процесуальних дій, ознайомлення з матеріалами провадження (прозорість); 8) врахування під час досудового розслідування індивідуальних особливостей особи правопорушника, зокрема, його віку, гендерної належності, національності (індивідуалізація); 9) диференціація форм досудового розслідування з метою його оптимізації (диференціація форм розслідування) [6].

Порушення зазначених критеріїв призводить до неефективності досудового розслідування, яка вченими пов'язується, в основному, із: недотриманням строків здійснення досудового розслідування; порушенням процесуального порядку проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, у тому числі істотним порушенням прав і свобод особи під час їх проведення, чи застосування заходів забезпечення кримінального провадження; прийняттям незаконних і необґрунтованих процесуальних рішень; бездіяльністю слідчих органів досудового розслідування, в тому числі систематичним невиконанням вказівок і доручень прокурора; необґрунтованим закриттям кримінальних проваджень; фальсифікацією доказів; використанням у кримінальних провадженнях доказів, які не відповідають вимогам належності, допустимості, достовірності; створенням учасникам кримінального процесу перешкод у реалізації їх прав тощо [8, с. 79]. Тобто неефективність досудового розслідування в будь-якому випадку є наслідком неналежної процесуальної діяльності слідчого, в тому числі допущених ним порушень кримінальної процесуальної форми.

Наявність об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійснення ним

досудового розслідування в умовах воєнного стану, як підстава доручення здійснення досудового розслідування іншому органу досудового розслідування запроваджена Законом України від 14.04.2022 р. № 2201-IX [9] та здобула схвальну оцінку в доктрині кримінального процесу [10, с. 157-158].

Частина 1 статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII закріплює неприпустимість припинення повноважень органів досудового розслідування в період дії воєнного стану, який, з урахуванням статті 1 цього Закону, може вводитися як в Україні, так і в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [11]. Водночас, в умовах воєнного стану можуть виникнути обставини об'єктивного характеру, наявність яких призводить до неможливості функціонування органів досудового розслідування чи здійснення ними досудового розслідування. До числа таких обставин, зокрема, належать: тимчасова окупація адміністративно-територіальної одиниці України, у межах якої відповідно до законодавства створений і функціонує відповідний орган досудового розслідування; існування загрози тимчасової окупації адміністративно-територіальної одиниці України, у межах якої він здійснює досудове розслідування; розташування меж адміністративно-територіальної одиниці України, на якій створений і функціонує відповідний орган досудового розслідування, на близькій відстані від району ведення воєнних (бойових) дій або від тимчасово окупованої території (не більше 30 кілометрів) тощо.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Крицька І.О., Макаренко Н.А. Окремі питання визначення підслідності прокурором у кримінальному провадженні. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Вип. 3. С. 135-139.
3. Справа «Мута проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 31.07.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d62.
4. Справа «Холодков і Холодкова проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 07.05.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a66.
5. Справа «Гонгадзе проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 08.11.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_420.
6. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 24.05.2021 р. у справі № 640/5023/19

(провадження № 51-2917кмо20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>.

7. Чернобаев С. Міжнародні стандарти ефективного досудового розслідування. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2020. № 1. P. 147-150.

8. Актуальні питання сучасного кримінального провадження: навчально-методичний посібник: електронне видання / Л.І. Аркуша, Ю.П. Аленін, О.О. Торбас та ін. Одеса: Фенікс, 2021. 171 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/16152>.

9. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14.04.2022 р. № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20>.

10. Мірковець Д.М. Розслідування кримінальних правопорушень слідчими ДБР в умовах воєнного стану. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану: матеріали Науково-теоретичної конференції* (м. Київ, 26 травня 2022 року). К.: Національна академія внутрішніх справ, 2022. С. 155-159.

11. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-105>

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УКРАЇНІ

Гальцова Олена Володимирівна

кандидатка юридичних наук,

викладачка кафедри права Національної безпеки та правової роботи

Військово-юридичного інституту

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

науковий співробітник

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності

імені академіка В. В. Сташица

м. Харків, Україна

Після повномасштабного вторгнення та російської агресії, в Україні було взято у полон тисячі солдат з Російської Федерації, які визнаються військовополоненими. Статус військовополоненого має свої особливості та певні гарантії щодо поводження з ними та при їх засудженні і подальшому

відбуванні покарань. Наприклад, у IV Гаазькій конвенції 1907 р., III Женевській конвенції 1949 р., I Додатковому протоколі 1977 р. та ін. міститься низка гарантій та прав військовополонених. Зокрема, у статті 12 Конвенції встановлено важливий принцип згідно якого «військовополонені знаходяться під владою ворожої держави, а не окремих осіб чи військових частин, що взяли їх у полон». Це означає, що держава, під владою якої вони знаходяться, несе відповідальність за все, що відбувається з військовополоненими.

Не менш важливим є основи поводження з військовополоненими, наскільки це дозволяє воєнний час, є принципи гуманності. Так, у ст. 13 Конвенції указується, що з військовополоненими слід завжди поводитися гуманно. Будь-яка незаконна дія або бездіяльність держави, що тримає в полоні, які призводять до смерті військовополоненого, що перебуває в її владі, або такі, що ставлять здоров'я військовополоненого під серйозну загрозу, забороняються і розглядаються як серйозні порушення цієї конвенції. Жодний військовополонений не може бути підданий фізичному каліченню або науковому чи медичному дослідженню будь-якого характеру, що не пов'язаний з лікуванням військовополоненого та його інтересами. Як показує досвід війн, військовий насамперед становить інтерес як потенційне джерело інформації. З цією метою військовий може бути допитаний. Однак при цьому забороняється застосування «фізичних чи моральних тортур» або будь-яких «інших засобів примусу».

Військовополонені, що були захоплені у зоні бойових дій, повинні у короткий строк бути евакуйовані у табори, що розташовані на достатній відстані від небезпечної сторони (зони). Умови перебування в цих таборах «повинні бути не менш сприятливими, ніж умови, якими користуються війська, що утримують їх у полоні, розташовані в цій самій місцевості». За будь-яких обставин військовополонені мають право на повагу до їхньої особистості і честі. Вони цілком зберігають свою цивільну правоздатність, якою користувалися під час захоплення у полон. Речі і предмети особистого користування повинні залишатися у військовополонених. Вони мають бути забезпечені необхідним одягом і медичною допомогою, питною водою і їжею у достатній кількості.

Стаття 49 Женевської конвенції дозволяє країні, що тримає в полоні, «використовувати працездатних військовополонених як робочу силу». Однак із цього правила є винятки: офіцери в жодному разі не можуть бути примушені до роботи, а від полонених унтер-офіцерів можна тільки вимагати здійснення нагляду за роботами; також забороняється використовувати військовополонених на небезпечних роботах без їхньої згоди. Важкопоранені та важкохворі військовополонені повинні бути відправлені на батьківщину або госпіталізовані у нейтральних країнах, як тільки вони будуть у стані, що дозволяє їх перевезення. Не чекаючи

закінчення війни, конфліктуючі сторони з гуманних міркувань можуть домовитися про обмін військовополоненими.

Станом на 24 лютого 2022 р. в Україні єдиним нормативно-правовим актом, у якому йшлося про військовополонених, була *Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України* [1]. 10 березня 2022 року Міністерство оборони України та Міністерство юстиції України затвердили наказ *»Про тимчасові заходи з розміщення та тримання військовополонених»* [2], в якому було урегульовано порядок реєстрації, розміщення та обліку військовополонених. 5 квітня 2022 р. Кабінет Міністрів України ухвалив постанову *»Про порядок тримання військовополонених»* [3], детально визначивши умови тримання військовополонених, порядок їх розміщення, місця розміщення тощо. Цією постановою фактично урегульовано «табори» для військовополонених, хоча залежно від активності бойових дій та процесів обміну не всі військовополонені встигають потрапити в такі спеціальні місця, що розташовані на заході України.

Отже, значна кількість військовополонених обумовила необхідність прийняття 1 квітня 2022 р. Закону України *»Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період»* [4]. Його прийняття має важливе значення, оскільки у даному Законі було конкретизовано правовий статус військовополонених; врегульовано правові аспекти здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими; визначені повноваження органів державної влади, підприємств, установ та організацій щодо організації поводження з військовополоненими та їх утримання в особливий період відповідно до норм міжнародного права; передбачається утворення таборів для тримання військовополонених.

Також цим законом встановлюється, що військовополонені з метою забезпечення їхнього життя та здоров'я можуть тимчасово перебувати в дільницях для тримання військовополонених, утворених у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівнів безпеки. Також це стосується дільниць для тримання військовополонених, утворених у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України у зв'язку з неможливістю доставлення їх безпосередньо до табору для тримання військовополонених.

У подальшому Верховна Рада прийняла Закон *»Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених»* [5]. Згідно з Законом особа, щодо якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, будь-яка особа, яка має процесуальний статус

підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений. Зокрема передбачено звільнення від відбування покарання засудженого, щодо якого уповноваженим органом прийнято рішення про його передачу для обміну як військовополоненого та яким надано письмову згоду на проведення такого обміну. Якщо обмін такого засудженого не відбувся, суд за клопотанням прокурора приймає рішення про направлення засудженого, звільненого від відбування покарання у зв'язку з його передачею для обміну як військовополоненого, для подальшого відбування призначеного раніше покарання.

Міністр юстиції Денис Малюська вказує, що найімовірніший сценарій для російських військовополонених – піти на обмін, проте їхня доля ще залежатиме від того, чи є в Україні докази вчинення ними воєнних злочинів. Ті військовополонені, щодо яких немає доказів вчинення ними воєнних злочинів, вони визнаються звичайними військовополоненими за Женевською конвенцією. Їх будуть утримувати до того часу, поки не буде запит на обмін таких осіб. До того часу вони найчастіше за все працюють у нас, займаються деревообробкою під охороною на режимних об'єктах, пояснив Малюська. Натомість за словами міністра, проти тих військовополонених, які вчинили воєнні злочини, відкривають кримінальні провадження, здійснюються слідчі дії з розслідування воєнних злочинів і винесення вироків [6].

Отже, законодавчі новели щодо статусу військовополонених є позитивним рішенням вітчизняного законодавця, оскільки Україна намагається дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права. На відміну від агресора, Україна утримує військовополонених у спеціально відведених місцях, збирає докази вчинення окремими з них воєнних злочинів, частково здійснює обмін, ухвалює вирок стосовно них. Тобто має справу з повноцінними prisoners of war (в'язнями війни) військовополоненими. Така діяльність ще потребує низки як нормативних, так і організаційних змін, адже Україна не була готувалася до повномасштабного вторгнення та такої кількості військовополонених.

Література:

1. *Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.
2. Наказ Міністерства оборони України та Міністерство юстиції України «Про тимчасові заходи з розміщення та тримання військовополонених». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0323-22#Text>.

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок тримання військовополонених» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text>.

4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2158-20#Text>.

5. Закон «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#Text>.

6. Малюська розповів, що відбувається з російськими військовополоненими в Україні. URL: <https://espresso.tv/malyuska-rozpoviv-shcho-vidbuvaetsya-z-rosiyskimi-viyskovopoloneniimi-v-ukraini>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-106>

КОМПРОМІС ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Гарасимів Олена Іванівна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

Ряшко Олена Василівна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

До проблем удосконалення кримінально-процесуального законодавства України, застосування нових положень щодо скороченого чи спрощеного провадження у кримінальних справах постійно звертаються провідні вчені-процесуалісти, зосереджуючи увагу на пошуках оптимальних кримінально-процесуальних форм, які б надали можливість більш раціонально і економно використовувати бюджетні видатки, що

асигнуються на здійснення правосуддя, скоротити строки розгляду кримінальних справ, зняти надмірне навантаження з судів та суддів.

Такий інститут, як «угода про визнання вини» є розвиненим у державах класичного обвинувального кримінального процесу, особливо в Англії та США, де 70-90% усіх кримінальних справ вирішується у спрощеному порядку, шляхом укладання угоди про визнання вини між сторонами обвинувачення і захисту. Таке вирішення справи розглядається як важлива умова збереження ефективного функціонування судової системи цих держав, бо дозволяє не проводити повний розгляд справи, що відповідно зменшує навантаження на суди та суддів. В США по 90 % кримінальних справ обвинувачувані визнавали себе винуватими. Приблизно 50 % визнань – це результат домовленості між обвинувачуваним і прокурором.

На європейському континенті головною причиною порушення прав обвинуваченого на негайний судовий розгляд є складне, педантичне, письмове оформлення матеріалів справи в досудовому етапі кримінального процесу. Тому існує ряд скорочених процедур, націлених на ліквідацію попереднього слідства в справах дрібних правопорушень або в тих випадках, коли підозрюваний затриманий на місці злочину.

Угода про визнання вини в її класичному розумінні (США), мирова угода й дійове каяття – це різновиди правового компромісу. Так предметом угоди про визнання вини є питання факту – сама істина (визнання чи невизнання вини) та юридична кваліфікація дій особи. Досягнення юридичного компромісу на підставі мирової угоди злочин має бути розкрито, встановлення істини має бути безумовним. Лише на основі встановлення об'єктивної істини та правильної юридичної оцінки скоєного злочину, коли вина особи у вчиненні злочину доказана, здійснюється компроміс щодо конкретного розв'язання справи з урахуванням тяжкості злочину, особистості обвинуваченого та пом'якшуючих відповідальність обставин. Такий компроміс здійснюється не відносно питань об'єктивної істини, а щодо інших обставин, які є умовами розв'язання справи без кримінального покарання обвинуваченого [1, с. 107–112].

Якщо для обвинуваченого при укладенні угоди про визнання винуватості існує цілком визначений особистий інтерес (зниження покарання, звільнення від його відбування), то прокурор у даному випадку (повноваження щодо укладення угод про визнання винуватості зі сторони обвинувачення покладено виключно на прокурора), безумовно, має інтерес як посадова особа, зацікавлена у своєчасному розкритті та розслідуванні злочину з метою захисту конституційних прав громадян і охоронюваних законом інтересів суспільства та держави [2, с. 12]

Укладання угоди в кримінальному провадженні можна назвати «необхідним правовим наслідком» для сторін такого провадження. Однак, для досягнення бажаного «наслідку» стороні, котра хоче укласти угоду,

недостатньо лише одного юридичного факту – вчинення кримінального правопорушення. Незалежно від процесуального статусу сторони, яка бажає досягти правового наслідку – домовитися, укласти угоду та переконати слідчі й судові органи розглядати справу в порядку Глави 35 КПК, потрібно уже не один, а декілька елементів, взаємозалежних юридичних фактів (наявність кримінального провадження склад кримінального правопорушення якого дає можливість укласти угоду, ініціювання стороною кримінального провадження укладання відповідної угоди, досягнення домовленостей між сторонами кримінального провадження з приводу умов угоди, проведення переговорів, підготовка процесуального документу – угоди, зміст якої повинен відповідати вимогам КПК, перевірка та затвердження змісту укладеної угоди судом, ухвалення обвинувального вироку, яким винного притягують до кримінальної відповідальності).

Варто звернути увагу на те, що щодо поняття та сутності угоди про визнання винуватості думки науковців між собою різняться, а це потребує додаткового аналізу. Така ситуація зумовлена тим, що різні науковці досліджували це поняття в певних аспектах, під різними кутами зору, без здійснення системного підходу, що потребує певного узагальнення, оскільки інститут укладення угоди містить у собі як елементи процесуальної економії, спрощення кримінального провадження, так і диференціації кримінальної процесуальної форми, досягнення компромісу та, загалом, є способом вирішення кримінально-правового конфлікту [3, с. 167].

Характерною ознакою угоди про визнання винуватості як компромісного шляху вирішення конфлікту (як і будь-якого договору) є також її умови, відображені в змісті. Відповідно до ст. 628 ЦК України зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Отже, враховуючи досвід цивільного законодавства, доходимо висновку, що зміст угоди про визнання винуватості становлять умови, які є обов'язковими відповідно до КПК України (щодо істотних обставин, визнання винуватості, часткового звільнення від цивільної відповідальності), та ті, що визначені сторонами і погоджені ними (щодо обов'язку співпраці та узгодженого покарання) [4, с. 42].

У практиці ЄСПЛ врахування публічного і приватного інтересу пов'язано з дією нового для нашого законодавства принципу судочинства – пропорційності (відповідності), тобто мінімальне і достатньо необхідне для досягнення поставлених перед судочинством цілей використання будь-яких процесуальних засобів. Цей принцип забезпечує рівновагу між публічними та приватними інтересами з метою уникнення конфлікту між ними.

Затверджуючи на законодавчому рівні новий процесуальний документ – інструмент договору в кримінальному процесі, законодавець надав нову

можливість учасникам кримінального провадження. Тобто суб'єкти визначеного кримінального провадження в межах установленної КПК процедури, можуть реалізувати свої процесуальні і матеріальні права шляхом укладання письмового договору – угоди між ними, що є характерним лише для цього провадження. Юридичний зміст цих правовідносин та взаємозв'язок зафіксований в нормах права, які визначають суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників. Кожному суб'єктивному праву, зафіксованому в нормі права, відповідає (кореспондує) певний юридичний обов'язок, і навпаки.

Саме в змісті норм права, якими регулюється провадження на підставі угод можна віднайти згаданий нами принцип пропорційності (відповідності) із практики ЄСПЛ, яким покликано врахувати баланс публічного і приватного інтересу. Так, забезпечуючи пріоритет державних (публічних) інтересів, законодавець передбачив у кримінальному провадженні на підставі угоди лише мінімальний обсяг процесуальних засобів для доведення винуватості особи (за умови згоди обвинуваченого), встановивши, що цього буде достатньо для досягнення поставленої мети перед правосуддям. Одночасно, надано переважне право стороні обвинувачення та захисту на власний розсуд обирати можливість домовлятися про врегулювання конфлікту чи ні. Такий підхід забезпечив баланс рівноваги між публічними та приватними інтересами в кримінальному провадженні [5]

Література:

1. Тертишник В. М. Компромiс у кримінальному процесі. *Підприємство, господарство і право*. 2002. № 11. С. 107–112.
2. Дьомін Ю.М. Інститут угод у кримінальному провадженні: важливі аспекти правозастосування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 11–19.
3. М. Сіроткіна. Угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні як одна з компромісних форм вирішення правового конфлікту. *Юридичний вісник*. 2020/2. С. 166-171.
4. О. Леляк. Підстави та умови укладення угоди про визнання винуватості. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2/2016. С. 40-48.
5. Саєнко Г.Ю. Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Саєнко Г.Ю.. ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 244с. <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/1922>

**МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ
ЗАСТОСУВАННЯ ПРОКУРОРСЬКОГО РОЗСУДУ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Драч Дар'я Леонідівна

*студентка I курсу магістратури
юридичного факультету*

*Донецького національного університету імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна*

Прокурор як представник сторони обвинувачення є одним із ключових суб'єктів на усіх стадіях кримінального провадження. Важливим аспектом кримінальної процесуальної діяльності прокурора є застосування ним прокурорського розсуду, який за своїм змістом є теоретико-прикладною категорією, вимоги до застосування якої стандартизовані в міжнародних та національних актах. Сучасні дослідження проблем застосування прокурорського розсуду в кримінальному провадженні здійснювали, зокрема, Н.В. Глинська, С.О. Кахновець, А.В. Лапкін, Н.М. Логінова, О.О. Торбас та інші науковці. Разом з тим, особливості застосування міжнародних та національних стандартів прокурорського розсуду в кримінальному провадженні залишаються малодослідженими, що актуалізує тему цього дослідження.

С.О. Кахновець формулює такі ознаки розсуду прокурора в кримінальному провадженні: 1) є аспектом правозастосовної діяльності прокурора; 2) полягає у виборі прокурором процесуальної дії чи процесуального рішення з двох чи більше альтернатив; 3) такий вибір може бути прямо передбачений у КПЗ, впливати з нього або бути пов'язаним з недоліками кримінально-процесуального регулювання; 4) кожна з альтернатив повинна бути законною, обґрунтованою і справедливою, відповідати вимогам, що ставлять до правозастосовного акту; 5) здійснення вибору має відбуватися тільки у межах повноважень прокурора, наданих йому КПЗ, та з урахуванням обставин кримінального провадження; 6) психологічною основою розсуду прокурора є його внутрішнє переконання, правосвідомість [1, с. 41–42]. Відтак, застосування прокурором розсуду під час кримінального провадження є його функціональним обов'язком, пов'язаним із необхідністю раціональної реалізації публічного обвинувачення, і водночас процесуальною гарантією, спрямованою на забезпечення ефективності кримінального провадження

як такого, що дозволяє прокурору оптимізувати конкретну кримінальну процесуальну ситуацію шляхом динамічного реагування на її розвиток.

З цього слідує, що прокурорський розсуд в кримінальному провадженні є інтелектуально-вольовим процесом реалізації прокурором своїх кримінальних процесуальних повноважень, що полягає в наявності у прокурора варіативних засобів реагування на конкретну кримінальну процесуальну ситуацію та можливості обрати найбільш доцільний та ефективний спосіб виконання завдань кримінального провадження.

З приводу значимості прокурорського розсуду в кримінальному провадженні А.В. Лапкін стверджує, що дискреційні повноваження дають можливість пристосувати обвинувальну діяльність прокурора до індивідуальних обставин кримінального провадження, діяти гнучко й ефективно, забезпечувати водночас найбільш повне досягнення поставлених перед прокурором завдань із мінімальними витратами ресурсів, особливо з погляду спрощення, прискорення і скорочення кримінального провадження [2, с. 93]. Доцільно відзначити, що прокурорський розсуд та дискреційні повноваження прокурора тісно пов'язані, адже розсуд є способом прийняття процесуальних рішень, а дискреційні повноваження – правомочністю реалізувати такі рішення на практиці. Дійсно, розсуд є інструментом впливу прокурора на перебіг кримінального провадження, оскільки ґрунтується на системному аналізі всіх юридичних фактів кримінального провадження та вимог КПЗ щодо порядку реагування на них.

Під стандартами застосування прокурорського розсуду в кримінальному провадженні слід розуміти уніфіковані вимоги, які висуваються до процесу реалізації прокурором свого внутрішнього переконання щодо застосування положень КПЗ до конкретної кримінальної процесуальної ситуації. Залежно від рівня закріплення стандарти застосування прокурорського розсуду в кримінальному провадженні класифікуються на міжнародні та національні.

Міжнародні стандарти застосування прокурорського розсуду в кримінальному провадженні представлені в актах м'якого права. Передусім, слід звернути увагу на Стандарти професійної відповідальності та виклад основних обов'язків та прав прокурорів, прийняті МАП 23 квітня 1999 р. [3], а саме – на наступні їх положення: прокурори повинні виконувати свої обов'язки, не керуючись страхом, уподобаннями чи упередженнями. Зокрема, вони повинні: виконувати свою роботу неупереджено; діяти об'єктивно; брати до уваги всі обставини, що стосуються справи, незалежно від того, свідчать вони на користь чи проти підозрюваного; переконатись, що поставлені всі необхідні та законні питання, і оголосити, чи мають вони відношення до вини чи невинуватості підозрюваного (пп. а, с, d, e п. 3 Стандартів). Це своєрідні керівні принципи

прокурорської діяльності, а їх предметний аналіз дозволяє виокремити і особливості застосування прокурорського розсуду.

Наступним актом м'якого права є Висновок КРЕП «Незалежність, підзвітність та етика прокурорів» від 23 листопада 2018 р. № 13 [4]. Так, правові системи деяких держав-членів передбачають принцип «законності» як підставу для переслідування, деякі інші держави-члени передбачають принцип «свободи розсуду» або «можливості», а в інших ці системи поєднані (п. 9 Висновку). Бути «підзвітним», зокрема, означає: не діяти свавільно; ухвалювати рішення відповідно до закону; обґрунтовувати рішення, ґрунтуючись на принципі законності або з використанням свободи розсуду; надавати, у разі необхідності, звіти відповідним зацікавленим сторонам (п. 19 Висновку). Прокурори повинні дотримуватись свободи розсуду й обачності, що відповідають їхнім функціям, оскільки їхню незалежність, об'єктивність і неупередженість не можна ставити під сумнів (п. xiv рекомендацій КРЕП). З цього Висновку вбачається конкретизація застосування прокурорського розсуду з позицій дотримання основних засад діяльності прокурорів.

У Рекомендації ПАРС 1604 (2003) 11 «Про роль служби публічних обвинувачів в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права» від 27 травня 2003 р. [5] зазначається, що в інтересах юстиції у сфері ефективного та дієвого розгляду справ, так само як і в інтересах підзахисного і потерпілого, доцільне застосування такої системи, при якій допускається елемент розсуду щодо початку обвинувачення (пп. iv п. 7 Рекомендації). Варто зауважити, що така практика є загальноприйнятою в європейській доктрині прокурорської діяльності, і схвально сприймається у вітчизняному просторі.

Відповідно до Рекомендації (2000) 19 КМРС державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, ухваленої 6 жовтня 2000 р. [6], прокурори не повинні подавати проти обвинувачуваних доказів, що, як їм відомо або як передбачається на достатніх підставах, були отримані за допомогою джерел або методів, що суперечать закону. Зокрема, якщо немає ніяких сумнівів щодо незаконного характеру доказів, то прокурор повинен діяти на свій розсуд, приймаючи або відхиляючи даний доказ (п. 28 Коментаря до індивідуальних рекомендацій). У пошуках узгодженості мають бути пріоритетними три елементи, серед яких – загальні керівні принципи щодо застосування політики у відношенні злочинності, викладені пріоритети та засоби їх втілення, беручи до уваги дискреційну владу, надану прокурору (п. 36 Коментаря до індивідуальних рекомендацій). Такою є модель застосування прокурорського розсуду в процесі оцінки допустимості доказів та прийняття процесуального рішення щодо їх значення для кримінального провадження, а також наголошено на вимозі якості КПЗ в аспекті його правової визначеності.

Національні стандарти застосування прокурорського розсуду в кримінальному провадженні сформульовані у нормативно-правових актах України. Згідно з Законом України «Про прокуратуру» [7] під час здійснення повноважень, пов'язаних з реалізацією функцій прокуратури, прокурори є незалежними, самостійно приймають рішення про порядок здійснення таких повноважень, керуючись при цьому положеннями закону, а також зобов'язані виконувати лише такі вказівки прокурора вищого рівня, що були надані з дотриманням вимог цієї статті (ч. 3 ст. 17 Закону). Прокурор зобов'язаний, серед іншого, діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (п. 3 ч. 4 ст. 19 Закону). Видання прокурором розпоряджень поза межами його повноважень тягне за собою відповідальність, передбачену законом (ч. 1 ст. 25 Закону). Тож, вищенаведені норми Закону України «Про прокуратуру» регулюють порядок здійснення прокурорських повноважень, зокрема, щодо застосування розсуду.

Як зауважує С.О. Кахновець, у КПК право прокурора на розсуд, як правило, відображене у формі таких правових конструкцій: «прокурор вправі», «прокурор має право», «прокурор може», «враховуючи обставини справи прокурор», «у випадку необхідності прокурор», «у разі необхідності прокурор» тощо [1, с. 44]. Норма ч. 1 ст. 36 КПК вказує на те, що прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог цього Кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється [8]. Така самостійність процесуальної діяльності прокурора реалізується за рахунок застосування ним прокурорського розсуду на принципах диспозитивності (ч. 1 ст. 26 КПК), законності (ч. 1, 2, 5, 6 КПК), презумпції невинуватості (ч. 4, 5 ст. 17 КПК). Також кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності прокурора в порядку, передбаченому цим Кодексом (ч. 1 ст. 24 КПК). Сферами реалізації прокурорського розсуду в кримінальному провадженні є проведення досудового розслідування у розумні строки (ст. 28 КПК); звернення до слідчого судді із клопотанням про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (ч. 1 ст. 150 КПК); визначення порядку виступів у судових дебатах прокурорів, що беруть участь у судовому провадженні (ч. 2 ст. 364 КПК) і т.д. Узагальнюючи, основні положення щодо прокурорського розсуду в КПК пов'язані з особливим статусом прокурора, дотриманням принципів диспозитивності, законності та презумпції невинуватості, а також з правом на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності прокурора.

На основі Наказу ГПУ, МВСУ, СБУ, Адміністрації ДПСУ, МФУ та МЮУ «Про затвердження Інструкції про організацію проведення НС(Р)Д та використання їх результатів у кримінальному провадженні» від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [9]: прокурор має

право заборонити проведення ще не розпочатої НС(Р)Д (п. 3.6 Інструкції); розсекречені матеріальні носії інформації, які прокурор має намір використати як докази під час судового розгляду, зберігаються на розсуд прокурора в його службовому сейфі чи в сейфі слідчого за вказівкою прокурора (п. 5.29 Інструкції); відомості, речі та документи, отримані в результаті проведення НС(Р)Д, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування, повинні бути негайно знищені на підставі його рішення (п. 6.1 Інструкції). На думку А.А. Гринь, важливим є визначення оптимальної моделі забезпечення контролю над органами влади, що уповноважені законом здійснювати НС(Р)Д, адже такі дії завжди пов'язані з використанням свободи розсуду, на чому ґрунтується попередження, виявлення та розслідування злочинів [10, с. 30].

Отже, стандарти застосування прокурорського розсуду в кримінальному провадженні – уніфіковані вимоги, які висуваються до процесу реалізації прокурором свого внутрішнього переконання щодо застосування положень КПЗ до конкретної кримінальної процесуальної ситуації, і поділяються на міжнародні та національні. Міжнародні стандарти застосування прокурорського розсуду в кримінальному провадженні за своєю сутністю становлять принципи здійснення прокурорських повноважень як загалом, так і щодо окремих видів діяльності. Національні ж стандарти застосування прокурорського розсуду в кримінальному провадженні конкретизують міжнародні з урахуванням особливостей правової системи України.

Література:

1. Кахновець С.О. Угляд прокурора у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2021. 230 с.
2. Лапкін А.В. Принцип дискреційності кримінального переслідування. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2020. Вип. 3 (47). С. 91–95.
3. Стандарти професійної відповідальності та виклад основних обов'язків та прав прокурорів, прийняті Міжнародною асоціацією прокурорів 23 квітня 1999 р. URL: <https://cutt.ly/A0ezQkD> (дата звернення: 05.12.2022).
4. Висновок Консультативної ради європейських прокурорів «Незалежність, підзвітність та етика прокурорів» від 23 листопада 2018 р. № 13. URL: <https://cutt.ly/k0ezGBA> (дата звернення: 06.12.2022).
5. Рекомендація ПАРЕ 1604 (2003) 11 «Про роль служби публічних обвинувачів в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права» від 27 травня 2003 р. URL: [https://rd.ua/storage/articles/Рекомендація_1604_\(2003\).pdf](https://rd.ua/storage/articles/Рекомендація_1604_(2003).pdf) (дата звернення: 06.12.2022).

6. Рекомендація (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, ухвалена 6 жовтня 2000 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf (дата звернення: 06.12.2022).

7. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року, № 1697-VII. *Голос України*. 2014. № 206.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13 квітня 2012 року, № 4651-VI. *Голос України*. 2012. № 90–91.

9. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України та Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року, № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> (дата звернення: 07.12.2022).

10. Гринь А.А. Конституційні гарантії прав людини при здійсненні негласних слідчих дій: дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2018. 197 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-108>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНО ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Дубович Олеся Валеріївна

кандидатка юридичних наук,

доцентка кафедри підприємництва і права

Полтавського державного аграрного університету

м. Полтава, Україна

Тема докази і доведення в кримінальному процесі невичерпна, вона належить до, так би мовити, вічних, вимагає постійного перегляду та розвитку. Це тим, що доказ і доведення пронизують всю кримінально-процесуальну діяльність, породжуючи різнобічний багатоплановий характер досліджень. Безсумнівно і те, що ще чимало питань чекає на своє дослідження та рішення. У наш час, у період складних суспільних відносин, військового стану в державі, не може не знаходити відображення на проведенні розслідування, піддаються сумніву і стають предметом гострої дискусії деякі теоретичні питання доказового права, яке, здавалося б,

сформувалося за роки незалежності. Це і зрозуміло: ясність тут потрібна не тільки для «чистоти теорії», а й тому, що від правильного вирішення низки теоретичних питань залежить визначення цілей доведення, створення стимулів, що спонукають правозастосовників діяти відповідно до закону та морального обов'язку» [2, с. 118].

Наведені положення закону дозволяють стверджувати, що кримінально-процесуальне доведення – це діяльність із встановлення та обґрунтування вини особи у скоєнні злочину. Звідси ясно, що покладений на органи кримінального переслідування обов'язок з'ясувати всі обставини злочину збігається з обов'язком обґрунтувати твердження про винність особи, яка вчинила цей злочин. Встановити подію злочину і винність обвинувачуваного органів кримінального переслідування означає як з'ясувати, тобто. дізнатися, що сталося насправді, а й переконати суд у достовірності отриманих знань та правильності зроблених на їх основі висновків. Суд не зобов'язаний доводити ні провину, ні невинність підсудного, він не є суб'єктом доведення. Суд не може прийняти на себе повноваження щодо доведення винності підсудного, оскільки це означає порушення закріпленого у ст. 15 КПК України принципу змагальності: суд не є органом кримінального переслідування, він не виступає ні на боці звинувачення, ні на боці захисту. Однак суд не може взяти на себе також обов'язки доведення невинності, оскільки вона, як каже закон, доводу не підлягає [1].

Концепція формування доказів як синоніму їх збирання цілком відповідала існуючій під час її виникнення моделі кримінального судочинства. У кримінальному процесі, який не мав змагальної форми, докази могли бути отримані лише органами попереднього розслідування, а оскільки перед слідчим, прокурором та судом стояли спільні завдання – швидко та повно розкрити злочин та викрити винного, не допустити, щоб винний уникнув відповідальності, а невинний був засуджений, досліджувати обставини справи об'єктивно та всебічно – результати пізнавальної та слідчої діяльності дізнавача визнавалися доказами у суді, тобто. судовими доказами. Однак при аналізі даної концепції в сучасних умовах не можна не виявити її невідповідності до змагальної форми кримінального судочинства [1, с. 112].

Змагальність кримінального процесу неспроможна не змінити наших поглядів на роль слідчого у збиранні доказів. Віднесений законодавцем до сторони обвинувачення слідчий більше не може претендувати на роль неупередженого суб'єкта, а результати пізнавальної діяльності, що ним здійснюються – на роль доказів, що допускаються до судового розгляду. Слід визнати, що слідчий збирає, тобто. відображає у своїй свідомості, а потім у складених ним актах, одержувану ним інформацію. Відображені у складених слідчим протоколах пізнавальний образ тієї чи іншої об'єкта

перестав бути його точною, механічною копією, а є результатом його уявного перетворення суб'єктом пізнання [2, с. 211]. Спроби видати за доказ результат пізнавальної діяльності слідчого чи прокурора не відповідають змісту поняття доказу як об'єктивно існуючої інформації, яка не залежить від суб'єкта, що досліджує. Під час збирання доказів і встановлення результатів слідчих дій слідчий (особа, яка провадить дізнання) здійснює пізнання для всієї системи суб'єктів, у якій є й сторона обвинувачення, і сторона захисту, і суд. Щодо переконання їх у правильності своїх висновків слідчим і проводяться вищевказані дії, що мають спрямування на переформатування «істини в собі» на «істину для всіх» [2, с. 180].

Отже, обґрунтування правильності висновків, тобто доказування в логічному (вузькому) аспекті, лише завершується складанням підсумкового процесуального акта (повідомлення про підозру, обвинувальний акт), воно бере свій початок і триває під час отримання знань, тобто в процесі збирання й перевірки доказів. Оскільки процес доказування не обмежується лише логічними операціями з обґрунтування висновків, а містить у собі пізнавальну діяльність, що пов'язана з отриманням фактів для обґрунтування, тобто доказів, важливим є з'ясування того, як саме в кримінальному провадженні з'являються ці факти, тобто докази. На думку С. Шейфера, формування доказів передусім має зміст у перетворенні первинної доказової інформації, тобто інформації, що вилучається суб'єктом доказування зі слідів, залишених подією [5, с. 33]. Тому можна стверджувати, що збирання, точніше, формування доказів – це комплекс операцій, що здійснюється суб'єктом доказування, що полягають у виявленні носіїв інформації, її сприйнятті й перетворенні в належну процесуальну форму (форму показань, висновків експерта тощо). Фінальним елементом формування доказів є їх фіксація. Саме із цього моменту відбувається об'єктивізація сприйнятих суб'єктом доказування даних, вони закріплюються за допомогою передбачених законом засобів фіксації. На думку М. Строговича, поки доказ не розглянутий і не закріплений процесуально, не можна стверджувати, що доказ дійсно виявлений, оскільки ще не відомо, що саме виявлено та чи дійсно є доказом те, що виявлено [6, с. 302]. Отже, доказування в кримінальному судочинстві – це врегульований нормами кримінально-процесуального права процес набуття істинних знань про подію та обставини злочину. Причин для перегляду сформованого в теорії кримінального процесу поняття, відповідно до якого доказування – це і є пізнання обставин справи, що проявляється в особливій процесуальній формі, немає. Доказування є специфічним юридичним, процесуальним терміном, що означає пізнавальну діяльність уповноважених суб'єктів. Саме завдяки такому визначенню кримінально-процесуального доказування відбувається

запобігання як виключення з доказування практичних операцій з формування доказів (а отже, і їх недооцінка), так й ігнорування правил логіки доказування й зумовлені цим спроби визначити достатність доказів на рівні інтуїції, усвідомленні посадовою особою.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Степаненко А. С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09, Одеса, 2017. 20 с.
3. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві : монографія. Харків : ТОВ «Оберіг», 2016. 304 с.
4. Удалова Л. Д., Токаренко К. В. Закриття кримінального провадження: Монографія. Київ : Видавничий центр «Кафедра», 2016. 168 с.
5. Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования : монография. Москва : Норма, 2009. 239 с.
6. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Москва, 1971. Т. 1. 470 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-109>

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КІБЕРЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Дунасва Тетяна Євгенівна

*кандидат юридичних наук,
науковий співробітник відділу дослідження проблем
кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташица
Національної академії правових наук України
м. Харків, Україна*

При розслідуванні кримінальних проваджень у сфері кіберзлочинності є важливим проведення всебічного та швидкого досудового розслідування для подальшого встановлення наявності або відсутності вини особи.

Виявлення та розслідування кіберзлочинів становить цілу програму поетапно здійснених заходів, передбачених кримінально-процесуальним законодавством. Нові звіти та цифрові інформаційні агентства свідчать про зростання кіберзлочинності, що свідчить, що розслідування кіберзлочинів відіграє вирішальну роль у забезпеченні безпеки Інтернету.

Слід зазначити, що законодавець вніс такі зміни у кримінальне процесуальне законодавство, як: у абз. 2 ч. 6 ст. 236 КПК передбачається, що під час обшуку слідчий, прокурор зможе отримувати доступ до комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку без попереднього дозволу, за умови, що інформація, яка на них міститься, має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні. Так, у ч. 2 ст. 237 КПК зазначено, що огляд комп'ютерних даних проводиться слідчим, прокурором шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (фото, відео тощо). А ст. 245-1 КПК запроваджується нова слідча (розшукова) дія – зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, яка проводиться на підставі постанови слідчого, прокурора. У ч. 5 ст. 268 КПК зазначається, що установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) тепер за заявою його власника не потребує дозволу слідчого судді [1].

Велику увагу під час проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні займають особливості доказування кіберзлочинів, встановлення механізму доказування та визначення джерел доказів.

Слід зазначити, що діяльність, яку виконує розслідувач комп'ютерних злочинів, включає відновлення файлових систем зламаних комп'ютерів, отримання даних, які можуть бути використані як докази для переслідування злочинів, написання звітів для використання в судочинстві та дача свідчень на судових засіданнях.

Методи розслідування кіберзлочинів включають: перевірку даних, збір інформації, проведення цифрової криміналістики, відстеження авторів кіберзлочинів.

Перевірка даних – це встановлення того, коли, де та хто вчинив злочин, створює основу для розслідування. Ця техніка використовує публічні та приватні записи та бази даних, щоб з'ясувати історію осіб, потенційно причетних до злочину.

Збір інформації – цей метод є одним із найважливіших у розслідуванні кіберзлочинів. Основою для успішного розслідування є відповіді на запитання: які докази можна знайти і який рівень доступу до джерел ми маємо для збору доказів?

Проведення цифрової криміналістики – коли розслідувачі кіберзлочинності використовують свої цифрові та технологічні навички для проведення криміналістики, яка передбачає використання технологій і наукових методів для збору, збереження й аналізу доказів під час розслідування. Дані судової експертизи можуть бути використані для підтвердження доказів або підтвердження причетності підозрюваного до злочину.

Відстеження авторів кіберзлочинів: маючи в руках інформацію про кіберзлочини, слідчі з кіберзлочинності співпрацюють з інтернет-провайдерами, телекомунікаційними та мережевими компаніями, щоб визначити, які веб-сайти та протоколи використовувалися під час злочину. Ця техніка також корисна для моніторингу майбутньої діяльності за допомогою цифрового спостереження. Дозвіл на здійснення таких видів діяльності слідчі повинні отримувати через ухвали суду.

До органів, що проводять розслідування кіберзлочинів належать: органи кримінальної юстиції, органи національної безпеки, приватні охоронні агенції [2].

Отже, серед особливостей розслідування кіберзлочинів, їх ефективного та продуктивного переходу на місце цифрового злочину потрібні вірно вибрані різні інструменти і методи розслідування. Це сприятиме збереженню нормальної роботи нашої підприємств та установ нашої державі, критичної інфраструктури, а також захистить майно та права людини та громадянина.

Література:

1. Єрема М., Борисенко А. Боротьба з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану: Закон 2149-ІХ. *Юрліга*. 13.04.2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/210562_borotba-z-kberzlochinnstyu-v-umovakh-d-vonnogo-stanu-zakon-2149-ix.

2. Естебан Борхес. Пояснення інструментів і методів розслідування кіберзлочинів. *Securitytrails*. URL: <https://securitytrails.com/blog/cyber-crime-investigation>.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Жук Іванна Олегівна

*студентка I курсу факультету морського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Насильство в сім'ї, є складною та поширеною проблемою сьогодення. Більшість держав світу протягом багатьох років відпрацьовують шляхи подолання цього. Вивчення ситуації сімейного насильства показують, що його наслідки можуть бути різними: загроза здоров'ю та життю людини, психологічні травми, які можуть негативно вплинути на життя жертви в майбутньому [4, с. 181].

Насильство – це будь-які навмисні дії одної людини по відношенню до іншої, які порушують її конституційні права й свободи і наносять їй моральну шкоду, шкоду її фізичному чи психічному здоров'ю. Воно може бути фізичним, психологічним і сексуальним. Взагалі, гвалтівник може різними способами ламати волю жертви, та змушувати її підкорятись.

Аналізуючи такі випадки, можна сказати, що зазвичай подібні ситуації розпочинаються з емоційного насильства. Часто воно не помічається оточуючим, адже не мають фізичних ознак, які б його підтверджували. У психології є такий термін, як аб'юз. Це зневажливе чи презирливе ставлення до партнера, психологічний тиск, де завжди є жертва, та агресор. Людині, яка знаходиться у таких відносинах, потрібно багато часу, аби усвідомити це, бо вона починає звикати та вірити образливим словам. Ця тема останнім часом набирає все більше обертів, дедалі частіше ми чуємо про неї. Я вважаю, що це чудово, адже чим більше людей будуть знати про такий термін, тим менше буде випадків емоційного насилля, яке пізніше переросте у фізичне.

Боротьба з насильством в сім'ї на сьогоднішній день, є однією з найважливіших сфер суспільного розвитку. Тому на даний момент, проводиться цілий ряд соціальних дій, задля виявлення та усунення подібних проблем.

Метою таких заходів є:

- Притягнення до кримінальної відповідальності винних у скоєному [ст. 126-1 К.К України]
- Усунення умов, які призводять до насильства, та обмежити їх
- Контроль за особами, які можуть вчиняти насильство, або ж в минулому притягувались за таке
- Надання соціальної підтримки постраждалим особам [4, с. 181].

Я вважаю, що важливим чинником, є надання якісної психологічної допомоги, особливо дітям. Якщо ж цього не зробити, дитина може рахувати поведінку агресора правильною по відношенню до людей, та брати її за приклад. Це може призвести до того, що в майбутньому жертва виросте насильником, або ж буде легко піддаватись насиллю, вважаючи це нормою [ст. 21 ЗУ про права постраждалих осіб], передбачає дієвий та ефективний захист, безоплатне отримання медичних та соціальних послуг, безоплатну правову допомогу, конфіденційність інформації, вибір спеціаліста за статтю.

Найсуровішими покараннями за домашнє насилля закріплені в нормах права країнах Північної Європи. У Швеції криміналізовані всі форми домашнього насильства. Можна опинитися за ґратами навіть за грубу емоційну сварку, під час якої висловлювалися погрози. Суд карає кривдника санкцією – дотримуватися визначеної дистанції від об'єкта насильства, у разі порушення може бути накладено штраф або присуджено ув'язнення терміном до року. Схожі за жорсткістю закони у Норвегії та Фінляндії.

Покарання за насилля над неповнолітніми ще жорсткіші, а саме, Швеція – це країна, яка першою встановила на законодавчому рівні заборону на фізичне покарання дітей. До дітей не можна застосовувати не лише фізичну силу, а й підвищувати голос до рівня, який має шкідливий емоційний вплив. Як це правильно визначити? Єдиного алгоритму немає, але якщо ви кричатимете на свою дитину на вулиці, то будьте певні – поліція прибуде за кілька хвилин за викликом випадкових перехожих.

У Німеччині жертви домашнього насильства можуть заявити в поліцію протягом трьох місяців. Якщо ж правоохоронців викликали на місце скоєння злочину, то заяву писати немає потреби – справу порушать без прохання постраждалого. Так само поліція на місці може призначити термін заборони на контакти, порушення якої вже вважається криміналом. Покарання за рукоприкладство (без важких тілесних ушкоджень) може коштувати досить дорого: кілька тисяч штрафу або до року в'язниці.

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що нашому законодавству потрібно взяти приклад з країн, де насилля жорстоко карається. Я впевнена, що після цього, відсоток жертв таких ситуацій значно зменшиться. На мою думку, виписування більш жорстких норм закону, умотивує обдумувати свої дії, перш ніж їх робити.

Література:

1. Злочин і кара: чому в Європі сімейне насильство під табу URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2360665-zlocin-i-kara-comu-v-evropi-simejne-nasilstvo-pid-tabu.html>.

2. Стаття 21. Права постраждалих осіб URL: https://protocol.ua/ua/pro_zapobigannya_ta_protidi_vid_07_12_2017_2229_vii_i_stattya_21/.

3. Що таке аб'юз? Як з ним боротися та захищатися URL: <https://www.securitypolice.com.ua/index.php/all-blogs/news-ua/shcho-take-ab-yuz-yak-z-nim-borotися-ta-zakhishchatisya>.

4. Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/09_04_2020/pdf/167.pdf.

5. Мак-Кензі Д. Як звільнитись від токсичних стосунків і не стати жертвою, 2019, 256 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-111>

ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА ДЛЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЗНАРЯДДА ЗЛОЧИНІВ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА

Кірін Роман Станіславович

*доктор юридичних наук, доцент, судовий експерт
Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру Міністерства внутрішніх справ України
м. Дніпро, Україна*

Станом на 270-й день повномасштабної війни РФ застосувала більше 4 700 ракет. Сотні наших міст просто спалені. Тисячі людей загинули. Мільйони поїхали з України до інших країн, рятуючись від війни [1].

Беручи до уваги Статут ООН та Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 3314 «Визначення агресії» від 14.12.1974 р., Верховна Рада України ще у 2015 р. визнала РФ державою-агресором та закликала міжнародних партнерів України, серед іншого, не допустити безкарності винних за злочини проти людяності, вчинені від початку російської агресії проти України [2].

Ще однією постановою парламент рекомендував Генеральній прокуратурі України, Службі безпеки України та Міністерству оборони України у межах своїх повноважень сприяти уряду у питанні створення єдиної бази даних доказів вчинення акту агресії РФ проти України, скоєння воєнних злочинів та злочинів проти людяності, які призвели до особливо тяжких наслідків [3].

Щоби притягнути загарбників до відповідальності, українські криміналісти мають зібрати якомога повну базу доказів злочинів РФ. Кожен із доказів воєнних злочинів рашистів потрапить також до електронного реєстру, де накопичуються матеріали для майбутніх судових справ [4].

Тож, перед суб'єктами судово-експертної діяльності, визначених у ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» [5], стоїть не проста й відповідальна задача із здійснення фіксації та документування вчинених РФ злочинів, проведення відповідних судових експертиз (обстежень і досліджень) задля формування доказової бази щодо кожного з таких злочинів.

Проте, практика ідентифікації знаряддя злочинів держави-агресора, зокрема, ракетної зброї, засвідчила наявність окремих проблем теоретико-прикладного характеру, які вимагають комплексного наукового осмислення та вироблення легітимного методологічного підходу, що буде сприйматися не лише національними, а й міжнародними інституціями правопорядку. Серед низки питань, пов'язаних із судово-експертною діяльністю у сфері ідентифікації ракетної зброї, пропонується розглянути підстави проведення експертизи та суб'єкти залучення експерта.

Підставами проведення судової експертизи відповідно до судово-експертного законодавства є [5, ст. 7-1]: 1) судові рішення про проведення судової експертизи; 2) рішення органу досудового розслідування про проведення судової експертизи; 3) договір-замовлення з експертом про проведення судової експертизи; 4) договір-замовлення з експертною установою про проведення судової експертизи;

Виходячи з приписів Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) [6] підставами проведення експертизи можуть бути: 1) ухвала слідчого судді про доручення проведення експертизи; 2) рішення слідчого або прокурора про проведення судової експертизи; 3) договір-замовлення сторони захисту про проведення судової експертизи.

Тож, враховуючи, що стороною кримінальних проваджень щодо порушення законів та звичаїв війни у формі ракетних обстрілів, які завдали надмірних ушкоджень та зайвих страждань цивільним особам, що не беруть участі у бойових діях, та/або цивільним об'єктам без розбору (невибіркові обстріли), з боку захисту є підозрювані військовослужбовці РФ, які віддавали та виконували злочинні накази, наразі єдиною підставою проведення експертизи слід вважати рішення слідчого або прокурора про проведення судової експертизи.

Крім того, оскільки наслідком цих злочинів є матеріальні збитки, які потерпілі не можуть визначити та не надали документи, що підтверджують розмір такої шкоди, розмір шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням, розмір яких має бути визначений, то експертиза має бути обов'язковою. Тобто йдеться не

лише обов'язковий характер визначення наслідків ракетного обстрілу – розміру завданих матеріальних збитків предмету злочину (об'єкти цивільного призначення – нерухоме та рухоме майно), а й про їх причину – знаряддя вчинення злочину, яке було використане для цього.

Дійсно, процесуальною підставою проведення судової експертизи є певний документ, який повинен містити сукупність даних, що безпосередньо стосуються і кримінального і експертного провадження.

Так, на підзаконному рівні у п. 1.8. Інструкції Міністерства юстиції України (далі – Мін'юст) про призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень [7] встановлено, що підставою для проведення експертизи відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи у випадках, передбачених законом.

Надалі, у зазначеному пункті Інструкції йдеться про зміст, але, по-перше, не вказано зміст чого мається на увазі – процесуального документу чи договору. По-друге, у змісті має обов'язково зазначатися «... її реквізити», але також у неоднозначній формі – уповноваженої особи, особи-замовника, експертної установи чи можливо процесуального документу. Здається, що останній не може супроводжуватися займенником «її», але слід враховувати, що він з'явився після кількох змін та доповнень цього пункту Інструкції.

Так, у 2019 р. йшлося про договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовою заявою (листом) замовника (юридичної або фізичної особи), з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються [8]. Тобто у такій редакції термін «... його реквізитів» міг розглядатися лише по відношенню до договору, експерта чи замовника. Нарешті у 2020 р. з'являється редакція цього пункту, де вже йдеться про «... її реквізити» [9].

Отже, шляхом виключень, можна дійти висновку про те, що у чинній редакції Інструкції Мін'юсту термін «реквізити» відноситься до однієї з сторін договору з експертною установою (експертом) про проведення судової експертизи, а саме – замовника (юридичної або фізичної особи).

Більш вдало, на мій погляд, подібний припис сформульовано в Інструкції МВС [10], виходячи з якого термін «реквізити» пов'язується зі змістом процесуального документу або письмового звернення про призначення експертизи. Втім, заради справедливості, слід зазначити, що така редакція практично повністю була тотожною тій, що використовувалася в Інструкції Міністерства юстиції України в редакції від 26.12.2012 р., тобто очевидним був намір уніфікувати відомчі підходи.

Крім того, у чинній редакції Інструкції Міністерства юстиції не розкривається й назва вказаного процесуального документу, натомість Інструкція МВС дає підстави вважати таким постанову слідчого або прокурора про призначення експертизи. Ці сторони кримінального провадження з боку обвинувачення, які у експертному провадженні отримали назву «ініціатор», і є суб'єктами залучення експерта для проведення певних видів експертиз, у тому числі й щодо ідентифікації знаряддя злочинів держави-агресора.

Література:

1. Зеленський В. З початку повномасштабної війни Росія випустила по Україні майже 5 тис. ракет. (20.11.2022). URL: <https://ukranews.com/ua/news/896275-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-vijny-rosiya-vypustyla-po-ukrayini-majzhe-5-tys-raket-zelenskyj> (дата звернення 09.12.2022).

2. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором : Постанова Верховної Ради України від 27 січня 2015 р. № 129-VIII. *Офіційний вісник України* від 10.02.2015 р., № 9, ст. 232.

3. Про комплекс невідкладних заходів щодо практичної реалізації міжнародно-правової відповідальності Російської Федерації за збройну агресію проти України : Постанова Верховної Ради України від 20 березня 2018 р. № 2356-VIII. *Офіційний вісник України* від 13.04.2018 р., № 29, ст. 1014.

4. Українські криміналісти збирають якомога більшу базу доказів злочинів РФ для міжнародного трибуналу. (03.12.2022). URL: <https://podrobnosti.ua/2462542-ukransk-kriminalsti-zbirajut-jakomoga-blshu-bazu-dokazv-zlochinv-rf-dlja-mzhnarodnogo-tribunalu.html> (дата звернення 09.12.2022).

5. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 09.12.2022).

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 09.12.2022).

7. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від

26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 09.12.2022).

8. Про затвердження Змін до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2019 р. № 563/5. *Офіційний вісник України* від 22.02.2019 р., № 15, ст. 538.

9. Про затвердження Змін до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 24 лютого 2020 р. № 667/5. *Офіційний вісник України* від 13.03.2020 р., № 20, стаття 777.

10. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 р. № 591. *Офіційний вісник України* від 19.09.2017 р., № 73, ст. 2254.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-112>

КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Ломакіна Олена Анатоліївна

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри адміністративного та конституційного права

*Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Кравченко Анна Сергіївна

студентка V курсу факультету морського права

*Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації (росії) на територію нашої держави змусило активізувати боротьбу українців за власну державність на всіх можливих фронтах. У зв'язку з розвитком світових передових технологій кіберпростір – є одним із найгарячіших «зон» війни.

Забезпечення реалізації державної політики в сфері протидії кіберзлочинності – є одним із завдань Кіберполіції України [1]. Правову основу забезпечення кібербезпеки України становлять Конституція України, закони України щодо основ національної безпеки, засад внутрішньої і зовнішньої політики, електронних комунікацій, захисту

державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом та інші закони України, Конвенція про кіберзлочинність, інші міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, укази Президента України, акти Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України [2].

Серед кіберзлочинів, що активно почали ширитись країною є наступні: скімінг (шимінг), кеш-трапінг, кардінг, фішинг, онлайн-шахрайство, соціальна інженерія. Окрім зазначених є, безпосередньо зумовлені війною, корисливі кіберзлочини, що виявлено Кіберполіцією України останнім часом: псевдо збори, пропозиції з оренди неіснуючого житла, фейкові пасажирські перевезення, продаж неіснуючих товарів, зокрема й військової амуніції, шахрайства під виглядом організації переправлення через державний кордон чоловіків призовного віку, шахрайства під приводом надання інформації щодо безвісно зниклих громадян і тд [3].

Окремим видом шахрайства виступають оголошення щодо надання грошової допомоги від міжнародних організацій. Ці оголошення є популярними в соціальних мережах та в різних месенджерів. Для того щоб охопити більшу аудиторію здійснюються різноманітні телефонні дзвінки з пропозицією «допомоги». Погоджуючись на дану «допомогу», особи передають власні особисті дані, номери карток та надають доступ до власних рахунків. І як наслідок – шахраї володіють і особистими даними, і фінансами ошуканих.

Кібератаки здійснюються не лише на індивідуально, а й масово: за даними СБУ з початку повномасштабного вторгнення росії було виявлено та нейтралізовано понад 120 потужних кібератак на ресурси органів державної влади та військового управління України, а також ІТ-систем об'єктів критичної інфраструктури, операторів зв'язку та ЗМІ [1].

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації стверджує, що за місяць війни вже сталося майже втричі більше хакерських атак різного виду, ніж за аналогічний період минулого року. Як зазначає голова Держспецзв'язку Юрій Щиголь, атакують передусім державні установи, фінансовий, оборонний сектор, операторів зв'язку, місцеві органи влади, логістичні компанії, медіа [4]. Цинічного характеру набирають численні спроби хакерів зламати ресурси, що збирають інформацію про військові злочини росії в Україні.

Ми бачимо, що виникає необхідність держави побудови правового механізму захисту кіберпростору. В-першу чергу потрібно акцентувати увагу на створенні інституту, який допоможе забезпечити безпечність та збереження як персональних, так і державних даних. Також потрібно звернути увагу на наявні наукові розробки в галузі адміністративного захисту інформаційної сфери та реалізувати вже вироблені прикладні

засади протидії протиправним проявам у сфері кібербезпеки та життєдіяльності держави. Зазначимо, що прикладним аспектом розгляду питання реалізації та забезпечення кібербезпеки є розробка методологічних засад забезпечення безпеки інформаційних відносин у системі адміністративної діяльності держави. Наступним кроком в галузі кібербезпеки потрібно розробити практичні рішення, що дозволять адекватно реагувати на погрози кібербезпеки або передбачати нові погрози та вміти їм протистояти.

Таким чином, можна зробити висновок, що кіберпростір повинен закріпити за собою статус інструмента державної негайної та потужної відповіді на агресію. Кіберзахист нашої держави вимагає правового реформування задля забезпечення протидії можливих атак, затвердження порядку реагування на кіберзлочини та закріплення механізму притягнення до кримінальної відповідальності.

Література:

1. Департамент Кіберполіції України. <https://cyberpolice.gov.ua>. URL: <http://cyberpolice.gov.ua> (дата звернення: 25.11.2022).

2. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України від 05.10.2017 № 2163-VIII ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

3. Пядишев В. Г. Національна поліція України у боротьбі з корисливими кіберзлочинними, що поширились або виникли під час агресії рф. 2022. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/3279/1/212.pdf>.

4. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації. URL: <https://cip.gov.ua/ua> (дата звернення: 25.11.2022).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-113>

МЕХАНІЗМ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

Мішустін Владислав Володимирович

*аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Донецького державного університету внутрішніх справ
м. Кропивницький, Україна*

Предметом криміналістики є закономірні зв'язки між елементами механізму злочину, а завданням криміналістики – встановлення цих зв'язків. Механізм злочину розглядається як процес взаємозв'язку та взаємодії суб'єкта злочинної діяльності з предметом посягання, потерпілим, знаряддями й засобами вчинення злочину, часу, місця та

обстановки його вчинення, а також наслідків (зокрема різноманітних слідів злочину) [4, с. 19]. Таким чином, механізм злочину є сукупністю дій злочинця, вчинених у взаємодії з навколишньою обстановкою, місцем, потерпілою особою у певний проміжок часу, які призвели до настання суспільно небезпечних наслідків.

На думку В.А. Журавля, механізм злочину – це внутрішній, системний, складний, динамічний порядок взаємодії криміналістично значущих елементів злочинної діяльності суб'єкта і факторів об'єктивної дійсності, що відображають зміст злочинної діяльності і обумовлюють виникнення криміналістично значущої інформації. Ця система включає: обстановку вчинення злочину; предмет злочинного посягання; комплекс дій злочинця і пов'язаних із ним осіб з готування, вчинення та приховування злочинів; ставлення суб'єкта до злочину, власних дій і їх наслідків; поведінка потерпілого (жертви) і дії осіб, які опинилися випадковими учасниками події злочину; зв'язки між діями і злочинним результатом [2, с. 169]. Вивчення механізму злочину як процесу здійснення протиправних дій надає можливість встановити закономірності вчинення злочинів певного виду, сприяє визначенню механізму слідоутворення та успішному виявленню і фіксації слідів злочину.

Механізм злочину – це складна динамічна система, що складається не тільки з поведінкових актів та зумовлених ними явищ. Р.С. Белкін відносить до механізму злочину такі елементи:

- 1) суб'єкт злочину;
- 2) відносини суб'єкта злочину до своїх дій, їх наслідків, до співучасників;
- 3) предмет посягання;
- 4) спосіб злочину як система детермінованих дій;
- 5) злочинний результат;
- 6) місце, час та інші обставини, які стосуються обстановки злочину;
- 7) обставини, що сприяють або перешкоджають вчиненню злочину;
- 8) поведінка та дії осіб, які виявилися випадковими учасниками (активними та пасивними) події;
- 9) зв'язки та відносини між діями (способом злочину) та злочинним результатом, між учасниками події, між діями та обстановкою, суб'єктом злочину та предметом посягання тощо [1, с. 123-125].

Механізм кримінального правопорушення включає такі елементи: 1) дії з підготовки такого правопорушення; 2) дії з його вчинення; 3) дії з його приховування; 4) знаряддя, засоби і навички їх використання; 5) зміст взаємодії співучасників; 6) послідовність і характер взаємодії злочинців з різними об'єктами і особами: потерпілими, іншими учасниками кримінального провадження, обстановкою події, предметом посягання [5, с. 145-146]. А.Ф. Волобуєв відносить до механізму злочину такі

структурні елементи: 1) суб'єкт злочину; 2) предмет посягання і жертва злочину; 3) обстановка злочину; 4) спосіб злочину; 5) сліди злочину. На думку науковця орієнтиром у визначенні кількості елементів механізму злочину мають служити елементи складу злочину (кримінально-правовий аспект), але це повинні бути такі елементи, знання про які можна використати для встановлення обставин злочину, які входять у предмет доказування [4, с. 21-22]. В.А. Журавель зауважує, що механізм злочину включає: 1) обстановку вчинення злочину; 2) предмет злочинного посягання; 3) комплекс дій злочинця і пов'язаних із ним осіб із готування, вчинення та приховування злочинів; 4) ставлення суб'єкта до злочину, власних дій і наслідків; 5) поведінка потерпілого (жертви) і дії осіб, які опинилися випадковими учасниками події злочину; 6) зв'язки між діями і злочинним результатом [2, с. 169].

Отже, вивчивши думки вчених-криміналістів щодо поняття та змісту механізму злочину, слід визначити, що механізм масових заворушень – це процес організації масових заворушень або активна участь в них, що включає здійснення протиправних дій у певний проміжок часу та в певному місці і обстановці, який охоплює підготовку, вчинення та приховування злочину, використання знарядь і засобів, взаємодію із предметом посягання і потерпілою особою. До механізму масових заворушень, на нашу думку, доцільно віднести такі елементи:

- 1) спосіб вчинення масових заворушень;
- 2) особа злочинця;
- 3) обстановка, місце і час масових заворушень;
- 4) знаряддя вчинення протиправних дій;
- 5) предмет посягання та потерпіла особа.

Література:

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Общая теория криминалистики. В 3-х томах. Т. 1. М. : Юрист, 1997. С. 118–119.
2. Загальна теорія криміналістики : генеза та сучасний стан : монографія / Володимир Журавель. Х : Право, 2021. 448 с.
3. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.
4. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія / Анатолій Федотович Волобуєв. Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов. 2019. 122 с.
5. Тіщенко В. В., Загородній І. В. Механізм кримінального правопорушення в системі його криміналістичної характеристики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. № 94. с. 141-147.

ВИКОРИСТАННЯ ПРЕЮДИЦІЇ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

Недайхліб Олена Валеріївна

головний судовий експерт

*Сумського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України
м. Суми, Україна*

Одним з основних елементів верховенства права є принцип правової визначеності, який, серед іншого, передбачає, що рішення суду в будь-якому випадку, що набрало законної сили, не може бути поставлено під сумнів [1]. Іншими словами, принцип правової визначеності вимагає поваги до остаточного рішення суду, яке набуло значення окремого доказового правила, а саме особливого нетипового правила – преюдиції (від фр. *Prejudiciel* – преюдиціальний, з лат. *Præjudicium* – попереднє рішення суду).

Слід визнати, що в даний час результати дослідження преюдиції як явища та положення закріплених норм національного законодавства в цій галузі не дають достатньої ясності змісту і значення даного інституту права. Недостатньо вивченими залишаються такі актуальні питання як: сутність преюдиції в процесі доказування і її зв'язок з принципом вільної оцінки доказів; функціональне призначення преюдицій; межі застосування попереднього судового рішення в новому судовому провадженні та при досудовому розслідуванні; триває вивчення меж застосування преюдицій різних процесів.

Неоднозначне і широке визначення преюдиції вимагає багатостороннього розгляду, що обумовлено складністю і багатовимірністю об'єкта. Залежно від того, який сенс надається поняттю преюдиції, сфера або дія інституту преюдиції в процесі може бути розширена або звужена.

О.В. Левченко приходять до висновку, що сутність преюдиції полягає в тому, що «слідчі органи і суд (суддя) не повинні встановлювати і доводити ті факти, що мають юридичне значення, які вже встановлені і доведені в раніше прийнятих судових або інших рішеннях юрисдикційних органів» [2, с. 5].

У свою чергу, Д. В. Шилін стверджує, що преюдиціальними фактами є такі встановлені судом факти, достовірність яких вважається доведеною для всіх судів будь-якого іншого провадження, в тому числі і кримінального [3, с. 159]. Мається на увазі, що повинні бути виконані

одночасно обидві вимоги до доказу, а саме його достовірність і допустимість.

Так, на думку Д. В. Шиліна, основними ознаками преюдиції є:

- 1) обов'язкове застосування, яке закріплено в правових нормах;
- 2) достовірність фактів та/або обставин, встановлених преюдицією;
- 3) зв'язок обставин справи, що розглядається, з рішенням суду, що набрало законної сили [3, с. 159].

Преюдицію слід розглядати як засіб юридичної техніки, доказовим правилом, що правозастосовні рішення уповноваженого органу, які набрали законної сили і прийняті в установленому законом процесуальному порядку про наявність або відсутність юридичного факту, є обов'язковими для всіх судових і правоохоронних органів, які приймають рішення у справі, пов'язаній з цим фактом.

На підставі аналізу запропонованих вченими визначень об'єкта дослідження можна виділити основні підходи до трактування преюдиції як:

- 1) правозастосовний акт;
- 2) обставини, встановлені судом;
- 3) результат послідовного застосування презумпції істинності судового рішення у вигляді обов'язкових для виконання рішень одного суду для іншого;
- 4) властивості окремих правових явищ;
- 5) прийняття юридичної техніки (правил доказування);
- 6) підстави (правила) звільнення від доказів;
- 7) правова норма, яка встановлює особливі умови застосування в процесі доведення судових рішень, що набрали законної сили [4, с. 136].

У результаті аналізу вищевикладеного, приходимо таким чином до висновку, що преюдицією в широкому сенсі вважається обов'язковість фактів, встановлених рішенням суду, що набрало законної сили в одній справі для суду і слідчих органів при розгляді інших справ. Преюдиціальні встановлені факти доказуванню не підлягають, оскільки вони вже встановлені аксіоматичною істинністю в судовому рішенні або вирокі і немає необхідності встановлювати їх знову, тобто ставити під сумнів достовірність і стабільність судового акта, що набрав законної сили.

Незважаючи на важливість інституту преюдиції для всіх видів судочинства, зокрема, який, до речі, безпосередньо впливає на скорочення тривалості доказового процесу, правове регулювання преюдиції в Україні не може бути визнано досконалим. Поняття преюдиції у кримінальному провадженні закріплено у статті 90 Кримінального процесуального кодексу України, згідно з якою рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили та встановило порушення прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конституцією України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має преюдиціальне значення для суду, який приймає рішення про допустимість доказів [5]. Однак необхідно визнати відсутність у процесуальних кодексах поняття «преюдиціальність»,

наявність неоднозначної судової практики, суперечливих роз'яснень щодо визначення переліку процесуальних документів, обставин, що мають преюдиціальне значення. Слід також враховувати, що судові рішення, яке набрало законної сили, може бути скасовано або змінено в іншому передбаченому законом порядку: наприклад, касаційною інстанцією, через інститут конституційної скарги чи звернення до ЄСПЛ тощо. При цьому, КПК України не визначає, що робити в такому випадку з рішенням (вироком) суду, яке ґрунтувалося на преюдициальному та скасованому судовому рішенні. І взагалі, необхідно визначити, яким саме джерелом доказів, відповідно до статті 84 КПК України [5], є таке преюдиціальне рішення. Визначитись, чи є воно просто документом, оскільки вочевидь таке рішення не є ані показами свідків чи висновком експерта, ані речовими доказами. Важливо також встановити, чи має прийняте рішення суду безпосередній вплив на доказову базу іншої справи.

Неоднозначне і широке визначення поняття і меж дії преюдиції не тільки впливає на хід наукових досліджень, а й викликає суперечки в правотворчості, правозастосовчій діяльності, що ускладнює практику правоохоронних і судових органів. Прикладом цього слугують ситуації, коли у матеріалах провадження, що надаються для проведення судових експертиз, містяться рішення судів кримінальної або іншої (адміністративної, цивільної тощо) юрисдикції, які встановлюють факти, істотні для надання висновку експерта. І тут виникають певні труднощі у врахуванні такої інформації при проведенні досліджень.

Розглянемо, приміром, деякі особливості досудових рішень для проведення судових економічних експертиз.

Основним завданням судової економічної експертизи є встановлення фактичних даних (обставин) провадження на основі спеціальних знань в галузі економіки відповідно до потреб слідчої та судової практики (запитань слідчого, суду, сторони провадження, учасника справи) за допомогою спеціальних засобів – експертних методик. Вихідними даними для цього є не тільки відомості з бухгалтерських, фінансових, адміністративних або інших документів, досліджених експертом, а й істотні дані, що містяться в рішенні суду (постанова слідчого, заява учасника справи і т.д.), в інших матеріалах справи, які використовуються експертом для дачі висновку [6, с. 195]. При цьому процес передбачає пряму заборону самостійного відбору матеріалів чи вихідних даних. І це справедливо обґрунтовується обов'язком саме органів суду та досудового розслідування забезпечити оцінку доказів, певним порядком їх долучення до матеріалів провадження із дотриманням принципів достовірності і допустимості.

Висновок експерта-економіста як конкретний доказ вимагає всебічної уваги, оскільки судовий експерт, що володіє спеціальними знаннями в

області економіки і бухгалтерського обліку, повинен дати висновок на підставі всіх джерел інформації про відображення в обліку фінансово-господарських операцій з дослідженням факту їх здійснення. Стенограми допитів свідків, обвинувачених, фахівців, крім документи, протоколи допитів, оглядів місця події, обшуків, виїмок, висновки експертиз поряд з ухвалами суду фіксують істотні для справи обставини, вказують на ступінь достовірності облікових документів. Вивчення всіх матеріалів провадження дає можливість експерту зробити повний і вичерпний висновок в рамках експертного завдання.

Таким чином, у судового експерта немає підстав не звернути уваги на існуюче наявне у відкритому доступі через Єдиний реєстр судових рішень (<https://reyestr.court.gov.ua/>) та належне до виконання рішення суду щодо досліджуваних господарських операцій, адже на експерта також поширюється припис норми, визначений ч. 2 ст. 13 Закону України «Про судову стрію і статус суддів»: «Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими для виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України» [7].

З іншої сторони, судовий експерт, згідно з вимогами як процесуального, так і спеціального закону, зобов'язаний дотримуватися меж професійних знань, іншими словами, не допускати надання висновків, що містять правову оцінку доказів. Наприклад, не дозволяється формулювати висновки про те, що належним чином задокументована господарська операція фактично не була здійснена, а також допускати інші суб'єктивні припущення, які не мають відповідного документального підтвердження, і різного роду умовиводи щодо дій посадових осіб суб'єкта господарювання («приховування об'єкта оподаткування», «розтрата», «привласнення», «фіктивна операція», «нереальна операція» тощо) [6, с. 87]. Судовий експерт обмежений спектром спеціальних знань і верховенством права при відборі вихідних даних для дослідження.

Статтею 94 КПК передбачено, що слідчий, прокурор, слідчий-суддя або суд повинні оцінювати кожен доказ з точки зору актуальності, допустимості та достовірності, а сукупність зібраних доказів оцінюється з точки зору достатності та взаємозв'язку з метою прийняття відповідного процесуального рішення. Оцінка проводиться на підставі свого внутрішнього переконання, яке ґрунтується на всебічному, повному і неупередженому вивченні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом. Жоден доказ не має наперед визначеної сили [5].

З вищесказаного слідує, що рішення суду, яке повинно мати преюдиціальне значення, автоматично саме по собі не є доказом для суду (органу розслідування), а має значення лише при вирішенні питання про

допустимість доказів. Аналогічно фактичні дані, що містяться в іншому рішенні суду, не є беззаперечними доказами. Розгляд фактів, встановлених преюдиціальним рішенням, підлягає ретельній оцінці слідчими органами в сукупності інших зібраних доказів, тому критерії їх визнання є в цілому неоднозначними та залежними за своєю природою, внаслідок чого вимагають, приміром, окремої класифікації та уніфікації процедур для запобігання зловживанням і уникнення помилок [8, 9].

Як зазначалося вище, експерти-економісти проводять дослідження відповідно до наданих документів (об'єктів дослідження) відповідно до чинних нормативних актів з окремих запитань – завдань експертизи. Примітно, що питання, які порушуються ініціаторами вирішення експерта, можуть бути обумовлені фактичними обставинами провадження. В результаті тільки в тому випадку, якщо встановлені слідством певні істотні факти будуть проаналізовані до призначення та, при необхідності, підстави їх врахування обґрунтовані в мотивувальній частині рішення (клопотання) про призначення експертизи, питання будуть поставлені правильно. В результаті висновок експерта буде надано всебічно, об'єктивно, і дослідження стане вагомим доказом при прийнятті рішення по суті справи. Це має суттєве значення з огляду, наприклад, на поширення практики призначення економічної експертизи щодо податкових та інших злочинів внаслідок здійснення господарських операцій з ознаками фіктивності, коли матеріали проваджень містять вироки (зокрема, за ст. 205 КК України «Фіктивне підприємництво»), рішення адміністративних, господарських судів про «безтоварні», «нереальні» правочини, або при розгляді заяв щодо заборгованості із заробітної плати або неправомірного (на думку слідства) нарахування окремих її складових є рішення суду щодо оскарження доган, підтвердження підстав нарахування кваліфікації, стажу, тощо.

Таким чином, вбачається, що саме перед ініціатором і замовником проведення судової експертизи постає завдання чіткого визначення і детального уточнення умов у поставлених перед експертом запитаннях, з точки зору відомої преюдиції щодо переліку та виду фактичних обставин, які повинні враховуватися експертом при проведенні дослідження, після того, як суд (слідчий) оцінив такі докази, встановлені судовими інстанціями всіх рівнів та юрисдикцій з посиланням на деталі цих судових рішень.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що питання врахування фактів із преюдиційного чи досудового рішення (як вироку, так і ухвал некримінальної юрисдикції) під час проведення судової експертизи є проблематичним і потребує додаткового вивчення.

Література:

1. Зіменко О.В. Щодо питання преюдиціальності рішень Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Випуск 22. Частина I. Том 1. С. 24-28.
2. Левченко О.В. Общеизвестные, преюдициально установленные и законом презюмируемые факты и особенности их использования в уголовно-процессуальном доказывании по уголовным делам: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.В. Левченко: Казань, 1994. С. 5.
3. Шилин Д. В. Общие вопросы использования преюдиции в уголовном производстве. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 157-165.
4. Павлова М. Класифікація видів преюдиції як інструмент визначення її суті. *Теорія держави і права*. Вип. 7. 2016. С. 133-147.
5. Кримінальний процесуальний Кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651a-17> (дата звернення: 10.12.2022).
6. Кушакова Н.О., Саніна Т.О., Чередниченко А.П. Судово-економічна експертиза: посібник. ДНДІСЕ МЮ України, 2006. 207 с.
7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 10.12.2022).
8. Бережний О.І. Преюдиціальність судових рішень у кримінальних справах: дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О.І. Бережний. Харків, 2003. 191 с.
9. Шилин Д.В. Преюдиції в кримінальному процесі: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Д.В. Шилин: Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2010. 20 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-115>

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Опішняк Світлана Олегівна

магістрант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

До предмета кримінології входить такий елемент як протидія злочинності. Бабенко А.М. визначає, що протидія злочинності є системою державних і громадських заходів, спрямованих на усунення або

нейтралізацію детермінант злочинності та корекцію поведінки осіб, схильних до правопорушень. Таким чином протидія злочинності – це системна діяльність самостійної сфери соціального управління. Вона включає:

1) загальну організацію протидії злочинності (аналіз, прогноз, програмування, правове регулювання, фінансове забезпечення, кадри тощо);

2) системну діяльність запобігання злочинності заінтересованими суб'єктами, шляхом впливу на процеси її детермінації та причинності;

3) правоохоронну діяльність (застосування визначених законом заходів до осіб які вчинили злочин) [1, с. 11].

Однак варто звернути увагу, що у теорії та практиці протидії злочинності використовуються різні терміни «профілактика», «попередження злочинності», «запобігання злочинам» та інші. Єдиної думки серед науковців щодо розмежування та співвідношення цих категорій немає, адже в одних випадках вони застосовуються як рівнозначні, а в інших – як відмінні за змістом. Зокрема думку Г. Н. Аванесова, поняття «запобігання злочинності» ширше, ніж поняття «профілактика», і співвідношення цих понять може бути представлено як взаємозв'язок частини і цілого, загального і спеціального [2, с. 407]. Дещо іншу позицію займають В. Н. Кудрявцев, Г. М. Міньковський, А. Б. Сахаров, які вважають, що спроби визначити один з існуючих рівнів і типів заходів як запобігання, другий – як профілактику, третій – як попередження суперечить смислового значенню вказаних термінів. Вони є взаємозамінними. На погляд О.М. Джужі розрізнення даних понять є надуманим, таким, що суперечить буквальному їх змісту. Адже кожне з них означає одне й те саме: щось попередити, не допустити. Всі ці слова є взаємозамінними синонімами. Одночасно він пропонує в основу розмежування попереджувальної діяльності за рівнями, напрямками, видами покласти аналіз її змісту, а не вживання в одних випадках терміна «попередження», а в інших – «профілактика». На думку вченого, поняття «попередження злочинів» може тлумачитися у вузькому (кримінально-правовому) та широкому (соціально-політичному) значенні. Під кримінально-правовим попередженням розуміють превентивні заходи, які здійснюються у процесі призначення покарання та його виконання. У такому плані ідея попередження злочинів пронизує всю систему кримінально-правових, кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих інститутів [1, с. 147].

На мою думку, на увагу заслуговує думка Закалюка, що вважає, всі зазначені терміни мають загальну змістовну діяльнісну основу, яка полягає у вчиненні дій для недопущення якогось явища, події, вчинку. Разом із тим, деякі з цих термінів мають різне функціональне та отримали на практиці

окреме смислове навантаження. Так, термін «профілактика», а він виник у медицині, технічних науках, екології («профілактика захворювань», «профілактика аварій, техногенних, екологічних катастроф»), означає проведення упереджувальних заходів, які мають здебільшого не індивідуального предметного адресата (щодо захворювання окремої людини, чи конкретної аварії), а загальну спрямованість стосовно тих чи інших небажаних явищ (хвороби, аварійності тощо). У відповідному розумінні **термін «профілактика»** повинен вживатися і в кримінології як діяльність для недопущення формування, розвитку та реалізації причин і умов злочинності та злочинних проявів загалом. **Термін «відвернення»** найчастіше вживається у сполученні із «загрозою». «Відвернення загрози» передбачає, що загроза вже існує і вживаються заходи, щоб вона не реалізувалася у ту дію, загроза вчинення якої є реальною [3, с. 319].

Голіна В.В. вважає, що запобігання злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [4, с. 53].

Для того, щоб дослідити стан протидії злочинності в Україні необхідно також звернути увагу на те, що науковці виокремлюють рівні запобігання злочинності:

1. *Загальносоціальне запобігання злочинності* – це насамперед комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності.

2. *Спеціально-кримінологічне запобігання* – це сукупність заходів боротьби зі злочинністю, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинам складається із трьох напрямів діяльності: кримінологічної профілактики; відвернення злочинів; припинення злочинів.

3. *Індивідуальне запобігання злочинам* – різновид запобігання злочинності щодо конкретної особи. Тобто індивідуальне запобігання становить ту частину запобіжної діяльності, яка здійснюється на стадії, котра передувє виникненню злочинного наміру.

Зі змісту **Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р.** можна визначити основні напрямки загальносоціального запобігання злочинності в регіонах якими є: розбудова державності; розвиток місцевого самоврядування та

стимулювання розвитку регіонів; формування інститутів громадянського суспільства, економіки, соціальної, екологічної, техногенної, гуманітарної сфер та ін. У статті 8 цього Закону зазначено, зокрема: подолання бідності, зменшення соціального. Розшарування шляхом сприяння самозайнятості населення, розвитку малого і середнього бізнесу, недопущення виникнення заборгованості із заробітної плати на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності, подолання бездомності громадян, безпритульності і бездоглядності дітей тощо.

Окрім цього, однією із засад розбудови державності у статті 3 вказаного закону визначено боротьба із злочинністю шляхом поліпшення координації роботи правоохоронних органів, оптимізації їх структури, належного забезпечення їх діяльності.

Правоохоронні органи та їхня діяльність відіграють значну роль у запобіганні злочинності. Систему правоохоронних органів України складають: органи прокуратури, Національної поліції, Служби Безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Отже, в Україні доволі розгалужена система правоохоронних органів, компетенція яких чітко розмежована законодавством.

Центральне місце в системі спеціальних суб'єктів профілактики посідають органи внутрішніх справ. Їх діяльність щодо запобігання злочинам має комплексний характер, здійснюється на всіх рівнях з використанням широкого арсеналу методів і засобів – як гласних, так і негласних. Органи внутрішніх справ при здійсненні профілактичної діяльності активно взаємодіють з усіма іншими суб'єктами, надаючи їм інформацію про криміногенну обстановку на території держави, області, району (міста), виявлені детермінанти, що впливають на злочини та осіб, які потребують індивідуального профілактичного впливу.

У діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання та протидії злочинності мають використовуватись різні форми та заходи, зокрема:

- участь у забезпеченні публічної безпеки і порядку;
- охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- виявлення та усунення причин та умов злочинності, окремих її видів і конкретних злочинів, особливе місце серед яких займають організована та професійна злочинність; – реєстрація та своєчасне розкриття і розслідування злочинів;

- участь у розробці комплексних планів запобігання (профілактики) правопорушень і подальша реалізація передбачених у них заходів;
- слідча профілактика у конкретних кримінальних провадженнях і шляхи аналізу причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, реагування на них тощо.

Яскраво виражену профілактичну спрямованість має діяльність прокуратури, суду та служби безпеки. Це пояснюється тим, що для цих органів обов'язок здійснювати таку діяльність закріплений законодавством, а також наявністю певного досвіду в цьому напрямі діяльності. Так, згідно із **Законом України «Про прокуратуру»** від 14.10.2014 р., діяльність прокуратури здійснюється на засадах верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю. Закон визначає також форми запобіжної діяльності органів прокуратури. Основними з них є: нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень, у кримінальних справах; при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство; нагляд за додержанням законів при розгляді кримінальних справ судами; виявлення причин та умов, що сприяють злочинності, і вжиття заходів щодо їх усунення; координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності; сприяння розвитку діяльності громадських формувань щодо запобігання злочинності, поширення правових знань серед населення та ін. Координація повноважень прокуратури щодо протидії злочинності здійснюється шляхом проведення спільних нарад, створенням міжвідомчих робочих груп, проведенням узгоджених заходів, здійснення аналітичної діяльності. Судові органи також займаються запобіжною діяльністю, виявляючи при розгляді конкретних справ причини та умови вчинення злочинів і реагуючи на них винесенням окремої ухвали (постанови) в порядку визначеному п. 11 ч. 1 ст. 368 КПК України призначенням неповнолітнім громадського вихователя. Запобігання злочинів може сприяти і узагальнення судової практики про причини та умови, що зумовлюють вчинення злочинів, а також заходи, спрямовані на підвищення правового виховання громадян [5].

Щодо **нормативної основи протидії злочинності**, то варто згадати такі акти як: Конституція України, кодифіковані акти – Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, далі закони України «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про державну прикордонну службу України», «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та інші.

Окремо слід зупинитися на питанні щодо існування **спеціального законодавчого акта, який би комплексно регулював діяльність щодо запобігання злочинності**. Пропозиції щодо прийняття такого акта вносилися ще у 70-ті роки ХХ ст. За радянських часів у 80-х роках велася робота з розроблення проекту союзних Основ законодавства щодо запобігання (або профілактики) злочинності. У часи незалежної України МВС України за участю інших державних органів та вчених розробило декілька *проектів Закону України «Про профілактику злочинів»* [6]. Один із них у 1998 р. був офіційно зареєстрований у Верховній Раді України, пройшов перше читання, але перед другим читанням отримав негативний відгук Юридичного Управління Секретаріату Верховної Ради України як такий, що суперечить Конституції України і законам України, Загальній декларації прав людини та ратифікованій Верховною Радою України 17.07.1997 р. Конвенції про захист прав і основних свобод людини та був знятий з розгляду.

На мою думку, відсутність єдиного акту, який загалом регулював би є значним недоліком у врегулюванні питання протидії злочинності в Україні, оскільки без єдиного регулювання відповідна діяльність здійснюється хаотично.

Однак на загальнодержавному рівні прийнято ряд нормативних актів, які затверджують стратегії чи концепції боротьби зі злочинністю у певній сфері.

Перш за все, пропоную розглянути **Стратегію боротьби з організованою злочинністю, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р**. Важливість здійснення заходів щодо протидії організованій злочинності важко переоцінити, оскільки Україна є однією з тих країн, що потерпає від великої кількості злочинів, вчинених організованими злочинними спільнотами. Олексій Баганець, який неодноразово займав посаду заступника Генерального прокурора України, зазначає, що організована злочинність протягом, як мінімум, кількох десятиліть залишається однією з найбільших небезпек для політичного та економічного розвитку багатьох країн світу. Найчастіше потерпають від її негативних впливів держави, які знаходяться в стані суспільно-політичних трансформацій. Організовані злочинні спільноти, які діють в Україні, охопили найприбутковіші злочинні ринки (сфера економіки та господарської діяльності, фінансів, зокрема банківської діяльності, використання бюджетних коштів, видобування корисних копалин, тобто в першу чергу ті, які тісно пов'язані з корупцією) [8].

Небезпечність організованої злочинності полягає у тому, що вона непомітно проникає та захоплює контроль над окремими сферами суспільного життя і ззовні здається, що існує стабільний правопорядок. Вчені Олена Бусол і Богдан Романюк вважають, що організована злочинність в Україні пройшла тривалий шлях розвитку, тому деякі українці, особливо

молодь, вже не пам'ятають про існування цього соціального явища в примітивному вигляді, проте воно не зникло, а навпаки, організована злочинність досягла свого професійного рівня, стала замаскованою, ешелованою, міцно вкоріненою у владні структури, в тому числі в правоохоронні органи, забезпечивши собі захист, та діє нині відкрито, зухвало через глибокі корупційні зв'язки. Отже, якщо організована злочинність спочатку в основному займалася накопиченням капіталу, потім – рвалася до влади, то сьогодні – практично керує державою.

Відсутність системного підходу до ведення боротьби з організованою злочинністю, неналежний рівень взаємодії правоохоронних органів у відповідній сфері, застаріле та розбалансоване нормативно-правове забезпечення з питань боротьби з організованою злочинністю, недосконалість процедури моніторингу криміногенної ситуації, відсутність консолідованої об'єктивної методології оцінки загроз організованої злочинності, використання застарілих форм і методів боротьби з таким явищем призводить до загострення проблем, пов'язаних з організованою злочинністю, та низького рівня ефективності боротьби з нею. З огляду на стан поширення організованої злочинності, складне безпекове середовище навколо України та криміногенну ситуацію всередині держави організація системної боротьби з організованою злочинністю повинна стати одним із пріоритетних завдань державної політики та потребує вжиття дієвих скоординованих міжвідомчих заходів і поглиблення міжнародного співробітництва. Саме тому необхідно було прийняти Стратегію боротьби з організованою злочинністю.

Згадана Стратегія боротьби з організованою злочинністю вміщує 6 розділів: «Загальна загроза організованої злочинності в Україні», «Мета Стратегії», «Керівні принципи», «Реалізація Стратегії», «Очікувані результати», «Оцінка стану реалізації Стратегії».

Метою Стратегії є формування державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю шляхом запровадження міжнародних стандартів; побудова ефективної системи боротьби з організованою злочинністю, що складається з підсистем правового, інституційного, наукового, інформаційно-аналітичного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення, координації та взаємодії, контролю, а також міжнародного співробітництва.

Ця Стратегія буде реалізовуватися в три етапи. *Перший етап* – оцінка загроз тяжких злочинів та організованої злочинності (SOCTA Україна). Завданням першого етапу є проведення об'єктивної та всебічної оцінки ситуації, що склалася з організованою злочинністю в Україні.

Другий етап – визначення обмеженої кількості стратегічних цілей згідно з висновками проведеної оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності (SOCTA Україна) і розроблення комплексних

планів заходів. Визначені пріоритети щодо боротьби з організованою злочинністю затверджуються міжвідомчою комісією – координаційним органом (Національним координатором), який проводить моніторинг і дає оцінку стану реалізації цієї Стратегії.

Третій етап – виконання комплексних планів заходів [7].

Реалізацію Стратегії було заплановано на п'ять років з моменту її схвалення за рахунок коштів державного бюджету, передбачених на утримання державних органів, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, а також інших джерел, не заборонених законодавством. Однак враховуючи те, що у лютому 2022 року РФ розпочала повномасштабну війну в Україні, можливо зробити висновок, що виконання запланованих заходів або взагалі припиниться на певний час, або уповільниться.

Також необхідно зауважити, що в Україні існує спеціальний закон від 30 червня 1993 року № 3341-ХІІ «**Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю**», в якому визначається поняття організованої злочинності, систему органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, а також перераховано засоби, які можна здійснювати. До них відносяться: використання негласних співробітників, використання учасників організованих злочинних угруповань у боротьбі з організованою злочинністю, використання спеціальних технічних засобів у боротьбі з організованою злочинністю.

Контроль за виконанням законів у сфері боротьби з організованою злочинністю і витрачанням коштів, які виділяються на ці цілі, здійснюється Верховною Радою України безпосередньо, а також Комітетом Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією. Крім того, нагляд за виконанням законів у сфері боротьби з організованою злочинністю здійснюється Генеральним прокурором і підпорядкованими йому прокуратурами [10].

Наступним актом варто зазначити **Концепцію боротьби з тероризмом в Україні, затверджену Указом Президента України від 5 березня 2019 року № 53/2019**. Концепція складається із 7 розділів:

- I. Загальні положення
- II. Проблеми, що потребують розв'язання
- III. Мета, принципи та напрями реалізації Концепції
- IV. Основні пріоритети боротьби з тероризмом
- V. Шляхи і способи розв'язання проблем
- VI. Очікувані результати та критерії їх оцінки
- VII. Фінансове забезпечення реалізації Концепції.

Метою Концепції є підвищення ефективності функціонування загальнодержавної системи боротьби з тероризмом з урахуванням існуючих та потенційних терористичних загроз для України.

У Концепції зазначається, що останнім часом ймовірність поширення тероризму в Україні набуває загрозливого характеру, чому сприяють:

- активізація в Україні сепаратистських рухів та провокування таких настроїв у місцях компактного проживання національних меншин;
- агресивні дії Російської Федерації відносно України, у тому числі в Азово-Чорноморському регіоні;
- наявність на території України великої кількості найбільш уразливих об'єктів можливих терористичних посягань;
- зростання рівня злочинності, пов'язаної з незаконним обігом вогнепальної зброї, боеприпасів, вибухових і отруйних речовин та інших засобів масового ураження;
- посилення інтересу до України з боку міжнародної організованої злочинності у сферах незаконної міграції, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, контрабанди зброї, небезпечних матеріалів та наркотичних засобів, відходів біологічних та хімічних речовин, ядерних матеріалів;
- внутрішні міграційні процеси, в тому числі спричинені збройною агресією Російської Федерації проти України, а також загострення міграційної кризи у світі.

В умовах гібридної війни затвердження такої Концепції мало особливо важливе значення, існувала потреба удосконалення інституційний механізм координації діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом, в тому числі шляхом уточнення завдань і функцій Антитерористичного центру при Службі безпеки України, оптимізації його організаційно-штатної структури.

Важливість боротьби з тероризмом посилилась, коли РФ розпочала збройне вторгнення на територію України, в умовах противник окрім прямого збройного протистояння використовує й інші засоби.

З цією метою передбачено реалізувати комплекс взаємоузгоджених заходів щодо:

- удосконалення інституційного механізму координації діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом;
- здійснення моніторингу стану і тенденцій поширення тероризму та проведення постійного системного аналізу і багатовимірного комплексного оцінювання причин та умов, що впливають на виникнення і поширення тероризму, у тому числі міжнародного;
- постійного і своєчасного обміну між суб'єктами боротьби з тероризмом інформацією про терористичні загрози;
- оптимізації структури та штатної чисельності Антитерористичного центру при Службі безпеки України та відповідних підрозділів суб'єктів боротьби з тероризмом за напрямом діяльності;

- уніфікації програм навчання, підготовки та перепідготовки особового складу та працівників суб'єктів боротьби з тероризмом;
- застосування сучасних систем безпеки на об'єктах можливих терористичних посягань та інші [11].

Іншим важливим питанням є боротьба із корупцією, якій було присвячено ряд концепцій. У 1998 році **Указом Президента України від 24 квітня 1998 року N 367/98 було затверджено Концепцію боротьби з корупцією на 1998-2005 роки**. Далі було Указом Президента України від 11 вересня 2006 року N 742/2006 було схвалено нову концепцію – «Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності». Наступна концепція була схвалена **Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року N 1001/2011 «Про Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 роки»**.

Після Революції Гідності боротьбі з корупцією було присвячено особливу увагу при формуванні державної політики. Зокрема, у 2014 році було прийнято **Закон України «Про запобігання корупції»**.

Вказаний закон передбачає, що засади антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія) визначаються Верховною Радою України. Верховна Рада України щороку не пізніше 1 червня проводить парламентські слухання з питань ситуації щодо корупції, затверджує та оприлюднює щорічну національну доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики. Антикорупційна стратегія розробляється Національним агентством на основі аналізу ситуації щодо корупції, а також результатів виконання попередньої антикорупційної стратегії. Крім того, передбачено прийняття антикорупційних програм в:

Адміністрації Президента України, Апараті Верховної Ради України, Секретаріаті Кабінету Міністрів України, Секретаріаті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Офісі Генерального прокурора, Службі безпеки України, міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, інших державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях, державних цільових фондах [12].

5 листопада 2020 року, Верховна Рада України ухвалила в першому читанні законопроект «Про засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 роки», що затверджує Антикорупційну стратегію. Проте у другому читанні Стратегія не ухвалена досі. За цей час, у документі уже навіть змінилися терміни на 2021–2025 роки. До цього моменту нова стратегія так і не була прийнята. Уже четвертий рік держава не має системного й стратегічного документа, який би став для органів влади ефективним інструментом координації співпраці для запобігання корупції.

З проектом, запропонованим НАЗК можливо ознайомитись на їхньому веб-сайті [13].

Ще у 2017 році завершився термін дії Антикорупційної стратегії на 2014 – 2017 роки. У 2020 році Національне агентство представило нову стратегію. Цьому передувала колосальна робота: проведено десятки дискусій та громадських обговорень, внесено тисячу правок, залучено експертів і представників громадянського суспільства, органів влади.

Для боротьби з домашнім насильством було прийнято **Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству»**.

На виконання завдань у сфері запобігання домашньому насильству суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, забезпечують:

1) вивчення ситуації та збір згрупованих за статтю статистичних даних про факти домашнього насильства;

2) організацію і проведення галузевих та міжгалузевих досліджень стану, причин і передумов поширення домашнього насильства, ефективності законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та практики його застосування;

3) організацію і проведення серед населення, у тому числі серед дітей та молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання та протидії домашньому насильству, роз'яснення його форм, проявів і наслідків;

4) розроблення та впровадження у навчальних закладах навчальних і виховних програм з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей;

5) залучення засобів масової інформації до проведення просвітницьких кампаній, спрямованих на виконання завдань у сфері запобігання домашньому насильству, зокрема формування небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного повідомлення про випадки домашнього насильства, зокрема до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей;

6) організацію та проведення спільних і спеціалізованих тренінгів та семінарів для фахівців, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також для працівників правоохоронних органів і суддів [14].

При тому, що існує спеціальний закон, жодних концепцій чи стратегій прийнято не було.

Також варто звернути увагу на те, що в Україні затверджені регіональні концепції та стратегії боротьби із злочинністю. Наприклад, **рішенням Закарпатської обласної ради від 28.07.2016 р. N 401** було затверджено

Регіональну програму боротьби з контрабандою, організованою злочинністю та корупцією на 2016 – 2020 роки. Відповідна програма була затверджена, оскільки у зв'язку з ускладненим внутрішньополітичним становищем, з метою створення ефективної системи запобігання виникнення умов, що сприяють розвитку вчинення злочинів, удосконалення методів боротьби з контрабандою, організованою злочинною діяльністю та протидії корупції, удосконалення інформаційно-аналітичного та матеріально-технічного забезпечення виникла нагальна потреба в підготовці належних умов у підрозділах управління служби безпеки України в Закарпатській області.

Щодо здійснення кримінологічного прогнозування злочинності в Україні, то офіційних нормативних актів від МВС чи інших органів, що здійснюють боротьбу із злочинністю, у вільному доступі знайти не вдалось. При цьому існує чимала кількість наукових робіт кримінологів з цього питання.

Отже, можливо зробити висновок, що в Україні не існує єдиної концепції чи стратегії протидії злочинності. Останні спроби прийняти єдиний спеціальний акт було здійснено ще в 1998 році, однак вони не завершилися успіхом. Прийнято ряд концепцій та стратегій протидії злочинності у таких сферах як організована злочинність, домашнє насильство, тероризм та корупція. При цьому, варто звернути увагу на те, що остання загальна концепція щодо боротьби з корупцією втратила чинність у 2017 році, а нову до цього часу так і не було прийнято, хоча Національне агентство з боротьби з корупцією розробило проект Антикорупційної концепції та подало його до ВРУ. До того ж необхідно зазначити, що реалізація усіх стратегій та концепцій з протидії корупції наразі буде уповільнена, адже війна сколихнула Україну та перевернула звичний уклад життя, змусила призупинити роботу в багатьох сферах і надати перевагу більш нагальним питанням.

Література:

1. Бабенко А.М. Кримінологія: підручник. Харків. Право. 2018. 416 с.
2. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика. Москва. 1980.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. Київ. Видавничий Дім «Ін Юре». 2007. 423 с.
4. Голіна В. В. Криминологія: Загальна та Особлива частини: підручник. Харків. Право. 2009. 288 с.
5. Закон України «Про прокуратуру» 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
6. Проект Закону «Про профілактику злочинності» № 0924 від 12.05.1998. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=294

7. Стратегія боротьби з організованою злочинністю, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#top>

8. Баганець О. Стан організованої злочинності та протидія їй на території України у 2020 році (Частина 1). URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/stan-organizovanoyi-zlochynnosti-ta-protydiya-yij-na-terytoriyi-ukrayiny-u-2020-rotsi/>

9. Бусол О. Організована злочинність в Україні: від примітивізму до професійної витонченості. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/organizovana-zlochynnist-v-ukrayini-vid-prymityvizmu-do-profesijnoyi-vytonchenosti-reanimatsiya-zabutoyi-problemy-yaka-nabularafinovanogo-vyglyadu/>

10. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#top>

11. Концепція боротьби з тероризмом в Україні, затверджена Указом Президента України від 5 березня 2019 року № 53/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019#Text>

12. Закон України «Про запобігання корупції» 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv#Text>

13. Законопроект «Про засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 роки». URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Antykoruptsijna-strategiia-na-2020-2024-roky-za-rezultatamy-publichnyh-obgovoren-08.09.2020.pdf>

14. Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/conv#Text>

15. Регіональна програма боротьби з контрабандою, організованою злочинністю та корупцією на 2016 – 2020 роки, затверджена рішенням Закарпатської обласної ради від 28.07.2016 р. N 401. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ZA160308>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТЕРОРИСТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В ІСПАНІЇ

Попович Ольга Станіславівна

кандидат юридичних наук,

науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального права

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності

імені академіка В. В. Сташиса

Національної академії правових наук України

м. Харків, Україна

Сучасний міжнародний тероризм є одним з нових факторів впливу на світову політику, стан і розвиток міжнародної системи постбіполярного часу. Терористичні акти дедалі частіше спрямовані на масові людські жертви, спричиняють руйнування матеріальних і підриг духовних цінностей, провокують війни, недовіру та ненависть між соціальними, національними і релігійними групами, що сприяє виникненню і поглибленню системних криз.

Зарубіжний досвід боротьби з терористичними актами був предметом наукового інтересу багатьох вчених. Іспанський досвід боротьби з терористичною діяльністю є предметом наукових досліджень багатьох українських і зарубіжних правознавців. Їх надбання становлять собою цінне підґрунтя для набуття наукових знань у цьому напрямку.

Кримінальну відповідальність за низку терористичних злочинів містить книга II «Злочини та покарання» в розділі XXII «Злочини проти публічного порядку» (глава VII «Про терористичні організації і групи та терористичні злочини») КК Королівства Іспанія [1]. Ця глава складається з 2-х частин «Про терористичні організації і групи» (ст. 571) і «Про терористичні злочини» (статті 572–580). Особливо корисним для пізнання вважаємо ч. 1 ст. 573 КК Іспанії, де терористичним злочином визнано: (1) будь-який тяжкий злочин проти Корони, життя, свободи, фізичної недоторканості, моральної цілісності особи, статевої свободи й недоторканості, її власності; (2) проти природних ресурсів, навколишнього природного середовища, суспільного здоров'я; (3) злочинне діяння, що може спричинити ризики катастрофи, пожежі; (4) злочини, що становить собою збройний напад, володіння, зберігання і торгівлю зброєю, боєприпасів і вибухових речовин, передбачених цим Кодексом; (5) захоплення кораблів, літаків чи інших транспортних засобів, якщо воно вчинено з такими цілями, як-от: (а) повалення конституційного ладу, припинення або тяжка дестабілізація

діяльності економічних, політичних інститутів або соціальних структур держави; (б) примушування публічної влади вчинити певну дію чи не вчиняти її; (в) серйозне порушення громадського спокою; (г) серйозна дестабілізація діяльності міжнародної організації; (д) провокація стану страху серед населення або його частини.

Згідно з ч. 2 ст. 573 розглядуваного Кодексу терористичними злочинами також вважаються інформаційні злочини, передбачені у статтях 197bis та 197 [2, с. 80, 81].

Статтею 573bis KK Іспанії встановлено покарання, що призначаються за вчинення терористичних злочинів, передбачених у попередній нормі. Відповідно до § 1 – 4 ч. 2 ст. 573bis цього Кодексу скоєння терористичного злочину карається позбавленням волі:

- на максимальний строк у випадку спричинення смерті хоча б одній особі;

- на строк від двадцяти до двадцяти п'яти років, якщо злочинні дії супроводжувалися викраденням або незаконним позбавленням волі людини, внаслідок яких особу не знайдено;

- строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо злочинні дії призвели до абортів або наслідків, передбачених ст. 149 (тілесні ушкодження тяжкі), ст. 150 (тілесні ушкодження середньої тяжкості), ст. 157 або 158 (пошкодження плода людини або його захворювання), ст. 346 (вчинені загальнонебезпечним способом різного роду руйнування) чи ст. 351 цього Кодексу (небезпечної для життя або здоров'я особи пожежі);

- строком від десяти до п'ятнадцяти років, якщо злочинні дії заподіяли інше тілесне ушкодження або супроводжувалися насильством до особи чи погрозами його заподіяти.

У ст. 571 розглядуваного Кодексу наведено дефініцію терористичних груп або організацій. Ними визнано угруповання, які характеризуються визначеннями, наведеними у § 2 ч. 1 ст. 570bis та § 2 ч. 1 ст. 570ter і які мають намір або мету вчинення терористичних злочинів. Згідно з ч. 1 ст. 572 цього Кодексу позбавленням волі від восьми до чотирнадцяти років, заборонаю займати публічну посаду на строк від шести до чотирнадцяти років караються діяння особи, яка засновує, організовує чи керує терористичною групою чи організацією чи сприяє цьому.

Частина 1 ст. 574 KK Іспанії містить кримінальну відповідальність у виді позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років за зберігання зброї, боєприпасів, володіння або зберігання вибухових, запалювальних, легкозаймистих або задушливих речовин, пристроїв чи їх компонентів, виготовлення, транспортування, продаж, або поставку зазначених предметів у будь-якій формі, їх використання чи розміщення з метою вчинення терористичних злочинів, перелічених у ч. 1 ст. 573 KK

України. Частиною 2 ст. 574 Кодексу підвищено кримінальну відповідальність у виді позбавлення волі на строк від десяти до двадцяти років за ті ж дії, скоєні з метою тероризму, стосовно ядерної, хімічної, радіоактивної або біологічної зброї, боєприпасів, речовин до неї або пристроїв. Таке ж покарання передбачено у ч. 3 цієї ж статті за розроблення біологічної або хімічної зброї, перевезення, володіння чи будь-яке сприяння іншому поводженню з ядерними речовинами чи матеріалами, які призначені для вироблення радіоактивного випромінювання, або відповідними пристроями.

За ч. 1 ст. 575 КК Іспанії карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років особа, яка пройшла бойове або військове навчання (підготовку), а також навчання (підготовку) для розроблення біологічної або хімічної зброї, виготовлення вогнебезпечних, вибухових, задушливих, запалювальних чи інших небезпечних речовин, скоєне з метою вчинення терористичних злочинів. Згідно з частинами 2 і 3 цієї ж статті таке ж покарання встановлене за різного роду підготовку до вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 575 цього Кодексу, зокрема, за надання послуг зв'язку (в мережі Інтернет тощо), за підготовку документів, якщо ці діяння вчинені умисно і навіть на території інших держав. Стаття 576 передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років і штрафу від трьох до п'яти його мінімальних розмірів за будь-яке пряме, а також непряме, використання будь-яких товарів чи цінностей для сприяння терористичній діяльності, тобто фінансування тероризму. Посилене покарання може бути призначено, якщо товари чи цінності передано особі, яка є відповідальною за вчинення терористичного злочину. За фінансування терористичної діяльності у ст. 576 КК Іспанії передбачено кримінальну відповідальність і юридичної особи у виді штрафу.

Відповідно до ч. 1 ст. 577 КК Іспанії будь-яке співробітництво з терористичною групою або організацією з метою вчинення терористичного злочину карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. У ч. 3 цієї ж норми визначено покарання у виді штрафу за вчинення цього злочину з необережності. Згідно з ч. 1 ст. 578 позбавленням волі на строк від одного до трьох років карається: (а) публічне виправдання або звеличення терористичних злочинів, передбачених статтями 572 – 577 цього Кодексу Іспанії, осіб, які їх учинили; (б) зневага, дискредитація або приниження жертв зазначених злочинів, а також членів їх сімей. Відповідно до ч. 1 ст. 579 поширення повідомлень і газет з метою підбурювання інших осіб до вчинення терористичних злочинів карається штрафом. Крім того, у ст. 579bis Кодексу Іспанії передбачено можливість призначення особам, засудженим за терористичні злочини, додаткових покарань у виді позбавлення права займатися певними видами діяльності [2, с. 80–82]. Статтею 580 досліджуваного Кодексу спеціально закріплено

обов'язок визнання винесених раніше вироків іноземних судів за скоєння терористичних злочинів з обтяжуючою обставиною у виді рецидиву [1, с. 245]. Як відмічають фахівці-дослідники, проаналізовані вище норми КК Іспанії забезпечують сувору кримінальну відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних з тероризмом [49, с. 82].

Література:

1. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В. Л. Менчинського. Перекл. на укр. мову О. В. Лішевської. Київ : ОВК, 2017. 284 с.

2. Гуркевич В. Кримінальна відповідальність за терористичну діяльність в Іспанії. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України* : матеріали між нар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 верес. 2016 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. 432 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-117>

ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЯ ЯК ТЕНДЕНЦІЯ РОЗВИТКУ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ В УКРАЇНІ

Пустова Наталія Олександрівна

*аспірантка кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

Кримінальне право розвивається циклічно під впливом двох тенденцій, які споконвіку конкурують між собою. *Перша* – посилює кримінальну відповідальність, яка виражається у розширенні її підстав шляхом криміналізації, надмірної диференціації, а також у підвищенні суворості покарання, скороченні можливостей для звільнення від кримінальної відповідальності та покарання тощо. *Друга* – пом'якшує кримінальну відповідальність, що полягає у декриміналізації та депеналізації, пом'якшенні інших кримінально-правових наслідків вчинення злочину.

Динамізм кримінального законодавства залежить від низки різноманітних чинників: політичних, соціальних, економічних, міжнародно-правових. Неабиякий вплив також має наука кримінального права і практика застосування приписів Кримінального кодексу України (далі – КК

Україні) [1], завдяки яким виявляються недоліки і суперечності між кримінально-правовими нормами, уточнюються окремі положення закону.

Важливим показником ефективності кримінального закону виступає його внутрішня будова. Особлива частина КК України об'єктивно завжди більш «чутлива» до змін навколишнього соціального середовища, ніж Загальна частина КК України. Як наслідок, кількісно новел в Особливій частині КК України значно більше, ніж у Загальній.

Часто доповнення до Особливої частини КК України приймалися під впливом емоцій, політичної кон'юнктури та ілюзій про те, що суспільні проблеми можна швидко та ефективно вирішити кримінально-правовими засобами.

Це призвело до того, що чинний КК України на сьогодні є перенасиченим положеннями про кримінальну відповідальність за діяння, які не заподіюють істотної шкоди; спеціальними складами злочинів, що вступають у конкуренцію із загальними складами та між собою; з'явилися відверто помилкові приписи, які суперечать базовим положенням кримінального права.

Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 року «Питання Комісії з питань правової реформи» створена робоча група з питань розвитку кримінального права у складі згаданої комісії, яка розробляє концепцію реформування КК України 2001 року (далі – концепція) [2].

Основною причиною, що обумовила необхідність реформування кримінального законодавства України, робоча група зазначає таку: *«принципові положення були зруйновані валоподібними, несистемними і часто необігрунтованими змінами та доповненнями»* [3].

Ключовою засадою реформування кримінального законодавства України відповідно до концепції є *розроблення проекту нового Кримінального кодексу*, який має бути побудований по моделі «маленького, але суворого» закону [3]. Це означає, що до категорії злочинів у ньому мають бути віднесені лише такі діяння, які заподіюють істотну шкоду, а відтак – за вчинення яких безальтернативно або в альтернативі із великим штрафом має встановлюватися і застосовуватися переважно позбавлення свободи.

Насамперед варто звернути увагу на один чисто термінологічний момент. Часто говорять та пишуть про «декриміналізацію злочину», «декриміналізацію статті». Однак, ані злочин, ані статтю декриміналізувати не можна. Якщо діяння передбачене законом – воно є злочином, а щодо декриміналізованого діяння не можна застосовувати поняття «злочин». Стаття ж як частина тексту нормативно-правового акта лише «описує» посягання, сама по собі вона не тотожно описуваному діянню, статтю можна не декриміналізувати, а лише виключити з тексту

КК України. Тому треба вести мову про «декриміналізацію посягання» або «декриміналізацію діяння».

Крім того, декриміналізація означає виведення діяння зі сфери кримінального права, визнання діяння незлочинним. На перший погляд, «переведення» діяння з розряду злочинів до кримінальних проступків чи адміністративних деліктів теж можна було б вважати декриміналізацією. Проте сучасні підходи до визначення сфери кримінального права, які визрівають під впливом практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) [4] та сформованого ним автономного поняття злочину, дають підстави для іншого висновку. Критерієм відношення діянь до злочинних (у розумінні ЄСПЛ) є не стільки факт передбаченості діяння у КК України, скільки тяжкість правових наслідків його вчинення, ступінь позбавлень чи/та обмежень, що застосовуються до правопорушника. За такого розуміння і кримінальний проступок, і адміністративний делікт, за які передбачені арешт, вилучення окремих предметів, великі розміри штрафів, визнаються злочинами. Відповідно встановлення відповідальності як за кримінальний проступок чи адміністративне правопорушення замість власне кримінальної відповідальності за злочин, означатиме не декриміналізацію, а депеналізацію посягань.

У проєкті КК України [5] закладається концептуальна його зміна – впровадження інституту кримінального проступку. Тому декриміналізацією пропонується визнавати внесення до КК України таких змін, внаслідок яких за діяння не буде наставати кримінальна відповідальність як за злочин, чи не будуть застосовуватися однорідні з кримінально-правовими заходи за кримінальний проступок.

Відповідно, не буде декриміналізацією виключення з Особливої частини КК України статей:

- які передбачають спеціальні норми (оскільки діяння буде охоплюватися загальною нормою);
- які передбачають «складені» злочини за умови, що окремі елементи таких злочинів залишаються криміналізованими;
- якщо передбачені ними діяння становлять готування до злочинів, передбачених кримінально-правовими нормами, збереженими в КК України;
- якщо передбачені ними діяння становлять співучасть у злочинах, передбачених статтями, збереженими в КК України [6, с. 180].

Декриміналізація може бути здійснена такими способами:

- виключення з КК України статей Особливої частини, які передбачають прості склади злочинів;
- застосування у диспозиціях статей термінів, які позначають більш вузькі поняття;

– «підвищення» критеріїв, з використанням яких визначаються суспільно-небезпечні наслідки, зокрема, через внесення змін у примітки до статей Особливої частини КК України;

– виключення кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак;

– запровадження положень Загальної частини КК України, які виключають кримінальну відповідальність за певних умов;

– введення в статті Особливої частини КК України положень, які передбачають виключення кримінальної відповідальності за передбачені ними злочини за певних умов [6, с. 180–181].

Отже, виключення статті Особливої частини КК України не означає повну декриміналізацію. У такому випадку можна вести мову лише про часткову декриміналізацію, адже діяння, наприклад, буде охоплюватися загальною нормою.

Крім того, у кожному випадку декриміналізація проводиться відповідно до конкретних підстав, а саме: незначна суспільна небезпека діянь; низька соціальна обумовленість, тобто поширеність таких діянь; діянням можна протидіяти використанням заходів некримінального-правового характеру.

Підсумовуючи, декриміналізація діянь як тенденція розвитку кримінального закону забезпечить його ефективність, оскільки простота і доступність викладеного законодавчого матеріалу забезпечить розуміння КК України усіма громадянами, що в свою чергу є передумовою дотримання їхніх прав і свобод, а тим самим і принципу гуманізму кримінальної відповідальності.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

2. Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України від 7 серпня 2019 року № 584/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text>.

3. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/concept>.

4. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22documentcollectionid%22%3A%22CHAMBER%22%7D>.

5. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

6. Навроцький В. О. Декриміналізація як один із способів гуманізації та лібералізації у сфері кримінального права. *Гуманізація кримінальної відповідальності: матеріали II Міжнародного науково-практичного симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 16-17 листопада 2018 року)*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила. 2018. С. 178–182.

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Рогатинська Ніна Зіновіївна

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
м. Тернопіль, Україна*

Злочинність є соціально мінливим та негативним явищем, яке завдає шкоду суспільству. Особливу увагу слід приділити злочинності неповнолітніх, оскільки вона є складовою злочинності взагалі і у той же час має свої особливості, що дозволяє розглядати її, як самостійний об'єкт кримінологічного вивчення.

Підлітки у віці від 14 до 18 років викликають найбільше занепокоєння через психологічні, особисті та психофізіологічні особливості які часто виявляються основною детермінантою злочинної поведінки. На жаль, така група є найбільш соціально вразливою: неповнолітні, піддаючись негативному впливу оточуючих, а в більшості випадків усвідомлено, самостійно вчиняють правопорушення, намагаючись таким чином утвердитися перед однолітками або показати свою значущість дорослим.

Тому, вивчення причин і умов злочинності неповнолітніх залишається актуальним і нині, з огляду на її особливу небезпечність для розвитку суспільства.

Вплив соціальних умов є одним із важливих чинників у поясненні протиправної поведінки неповнолітніх. Саме процеси та явища економічного, ідеологічного, культурно-виховного, демографічного, соціально-психологічного характеру, що відбуваються в суспільстві, головним чином детермінують поведінку дітей і підлітків, визначають його суть і характер.

Питання щодо причин та умов злочинності неповнолітніх досліджувались такими науковцями як: О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, О. М. Джужа, Ю. С. Завгородня, О. М. Литвинов, А. П. Закалюк, О. М. Литвак, В. В. Голіна, М. В. Костицький, О. С. Стеблинська, Н. С. Юзікова, та ін.

Основною метою є охарактеризувати особливості причини та умов злочинності неповнолітніх на сучасному етапі.

Злочинність неповнолітніх в Україні являє собою складний феномен, який пов'язаний з суспільними процесами, що відбуваються не тільки у

соціально-економічній, а й у соціально-психологічній та інших сферах життя.

Детерінація злочинності являє собою складну взаємодію різних форм зв'язків: не тільки причинних, але також функціональних, статистичних, зв'язків стану та інших.

Причини та умови злочинності так само, як і сама злочинність, є досить мінливими та такими, що постійно змінюються і трансформуються, але, не зважаючи на таку особливість, є певні «сталі» детермінанти, що повсякчас обумовлюють злочинність неповнолітніх осіб.

Академічний онлайн-словник української мови визначає детермінант як:

- 1) будь-яку причинну або таку, що передує, умову чи засіб;
- 2) чинник, здатний впливати на які-небудь процеси, відношення;
- 3) визначальний або обмежувальний чинник [1].

Хотілося б звернути увагу саме на ті чинники, які є сталими і мають важливе значення у формуванні, розвитку та поведінці неповнолітніх.

Важливе місце у системі факторів неповнолітньої злочинності посідають протиріччя у сімейно-побутовій сфері. Саме з сімейного виховання починається пізнання неповнолітнім життя, формування його особистості. Дослідження показників злочинності неповнолітніх надає змогу стверджувати, що сім'я у сучасних умовах не виконує своєї важливої функції виховання духовно багатих, законслухняних осіб – гідних громадян. Неприязні та ворожі відносини, байдужість у сім'ї виштовхують підлітка на вулицю у компанію йому подібних. Як наслідок цього – нагляд за його поведінкою з боку сім'ї, школи та правоохоронних органів втрачається, підліток підпадає повністю під вплив середовища антисуспільного спрямування, що практично неминуче наштовхує його на скоєння протиправного діяння.

Ще одним із чинників це є соціальна сфера. Безпритульність і бездоглядність нерідко штовхають дітей на дрібні кримінальні правопорушення, адже так вони намагаються привернути до себе увагу або помститися навколишньому світові; неблагополучна обстановка в загальноосвітніх закладах. Якщо адміністрація школи не організовує належного контролю і виховних заходів, ризик появи неповнолітньої злочинності значно підвищується.

З цього приводу ми звернули увагу на дослідження вітчизняного вченого О.М. Подільника, на думку якого неповнолітнім правопорушникам іноді притаманне почуття сорому, однак в ослабленій формі, а тому вони часто бувають нестриманими і жорстокими, що ще більше ускладнює їхній стан. Хто ж винен? Звичайно, дорослі, адже не змогли забезпечити належну увагу своїм дітям і допомогти їм у скрутну хвилину. Тільки спільними стараннями і розумним підходом можна мінімізувати явище злочинності серед неповнолітніх. При цьому, як зауважує учений, неповнолітнім

властиве прагнення до самоствердження, бажання бути лідером у групі, які в поєднанні з обмеженими можливостями можуть специфічно проявитися в конкретному злочині. Так, під час зазіхань проти особистості нерідко спостерігається безглузда жорстокість, заподіяння жертві безлічі тілесних ушкоджень [2, с. 124].

Сьогодні в нашій державі слід звернути увагу на соціально-економічні процеси, що сприяють виникненню негативних тенденцій та особливостей цієї злочинності, і закономірно потягли за собою якісні та кількісні зміни в ній. Соціально-економічні причини, що породжують злочинність неповнолітніх в Україні, потребують більш детального розгляду, оскільки головним є те, що прогноз змін злочинності неповнолітніх вирішальним чином залежить від загальних соціально-економічних показників життя держави та суспільства. Адже саме соціально-економічні процеси, зумовлені економічною кризою в Україні, спричинили радикальні зміни у суспільстві, умови яких можна розглядати і надалі [3].

Слід звернути увагу і на таке. Сьогодні можна спостерігати прояви підліткової жорстокості й насильства, які полягають у залякуванні, цькуванні іншої особи, з метою підкорення її власним інтересам. Усе частіше така поведінка дітей сьогодні стає огидною реальністю. Непоодинокими є випадки вимагання грошей, цінних речей, їжі під загрозою застосування фізичного впливу, відеозаписів, знущань із беззахисних ровесників тощо.

Державний інститут проблем сім'ї та молоді виділяє шість основних причин злочинної поведінки неповнолітніх:

- соціальні та економічні аспекти становища сучасного українського суспільства;
- функціональну неадекватність сім'ї;
- відчуження від шкільного середовища;
- вади й обмеженість соціалізації дітей в інтернативних закладах;
- проблеми в організації дозвілля;
- негативний вплив засобів масової інформації [4].

Тому для досягнення ефективних запобіжних результатів необхідно насамперед, щоб система індивідуальних виховних заходів повною мірою враховувала вікові (фізіологічні) і психологічні особливості неповнолітніх правопорушників, оскільки при цьому мають місце їхні особистісні якості [5].

Отже, злочинність неповнолітніх є надзвичайно складним явищем, що має істотні відмінності по якісних характеристиках від дорослої, або загальної злочинності. Як вже зазначалось, кількість вчинених кримінальних правопорушень неповнолітніми або за їх участі залишається високою. Цей факт обумовлює необхідність вдосконалення та посилення діяльності органів влади, зокрема, виконавчої, органів самоврядування, а також правоохоронних органів щодо попередження таких кримінальних

правопорушень. Оскільки діяльність з попередження злочинності спрямована на конкретну соціальну групу – неповнолітніх, або окремих осіб, що перебувають в конкретних життєвих ситуаціях.

Тому, одним із основних напрямків такої протидії злочинності є насамперед створення мережі державних установ, діяльність яких зосереджена на профілактичній і соціально-реабілітаційній роботі з дітьми й підлітками, створення умов зниження бездоглядності неповнолітніх. Є велика необхідність в організації підготовки, навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів поліції щодо роботи із сім'ями, бездоглядними дітьми та дітьми з асоціальною мотивацією, розроблення механізмів державного забезпечення дотримання вимог трудового законодавства у сфері дитячої трудової зайнятості. Спільна, зосереджена робота суспільства й держави, спрямована на усунення негативних явищ, процесів підвищення рівня злочинності, а також попередження й недопущення дитячої злочинності є мірилом успіху на шляху протидії злочинності неповнолітніх.

Література:

1. Визначення поняття «детермінант». Словник УА. Портал української мови та культури. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=детермінант>
2. Подільник О.М. Особливості злочинності неповнолітніх жінок. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. Харків, 2004. Вип. 8. С. 124.
3. Бесчастний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 1. С. 207-213. URL: <http://pgpjourn.kiev.ua/archive/2017/1/40>.
4. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні: тематична державна доповідь про становище дітей України за підсумками 2006 року. К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2007. 240 с.
5. Сливоцька Н.Р. Інститут пробації як попередження злочинності неповнолітніх. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. 2008. Вип. 5. С. 148–150.

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Савчук Роман Михайлович

*кандидат юридичних наук, доцент, директор
Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Івано-Франківськ, Україна*

На сучасному етапі реформування правоохоронної системи України, поряд із пошуком оптимальних напрямів підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, відбувається зміна парадигми оцінювання їх діяльності, яка неодмінно призведе до уточнення вказаних напрямів. У першу чергу, це стосується методології оцінювання, яка підлягає зміні шляхом удосконалення системи критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів.

Сучасна концепція оцінювання ефективності, як наголошують В.С. Зеленецький і Л.М. Лобойко, має динамічний характер, оскільки вона змінюється відповідно до змін у розумінні тих феноменів, які ми оцінюємо, та методології оцінювання загалом. Існує потреба не в сумативному, а в системному оцінюванні якості, коли базовим принципом моделі оцінювання стає визнання того, що високий рівень якості знаходить відображення у високому ступені громадської довіри [1, с. 86]. Із урахуванням цього, рівень громадської довіри повинен набути значення пріоритетного критерію оцінювання ефективності діяльності не лише органів і підрозділів поліції (частина 3 статті 11 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII) [2], але й інших правоохоронних органів. Це зумовлює визначення як одного з кінцевих завдань оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів розроблення та вжиття системи заходів, спрямованих на підвищення громадської довіри до правоохоронних органів.

Вагомий крок у напрямі зміни парадигми оцінювання та утвердження рівня громадської довіри як пріоритетного критерію, за яким воно здійснюється, свого часу було здійснено в Концепції «100 днів якості Національної поліції України». Так, розділ I «Кардинальна трансформація критеріїв оцінки роботи поліцейських – з кількісних на якісні» передбачив, що кінцева оцінка якості роботи територіальних та структурних підрозділів Національної поліції, а також їх керівників і рядових співробітників буде дана з урахуванням наступних показників: а) результатів зовнішнього

соціологічного опитування населення; b) результатів оцінки ефективності роботи поліції бізнес-середовищем; c) результатів внутрішнього опитування співробітників Національної поліції; d) оцінки результатів виконання пріоритетних завдань [3].

У доктрині адміністративного права звертається увага на необхідність удосконалення не лише наведеного, але й інших критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів. Так, на основі праксеологічного аналізу окресленої проблематики, В.Г. Гриценко до числа шляхів удосконалення критеріїв оцінювання діяльності правоохоронних органів пропонує віднести: 1) переустановку правового регулювання на європейські стандарти у цій частині шляхом підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів із застосуванням до кожного з них загальних і спеціальних критеріїв оцінювання їх діяльності; 2) вдосконалення критеріїв, за якими здійснюється атестація працівників цих органів шляхом розрізнення процедур атестації керівників і працівників, проходження атестації зі зміною спеціального законодавства, а також не рідше, ніж раз у півроку; 3) здійснення перманентного оцінювання якості роботи правоохоронців; 4) впровадження єдиної системи оцінки якості діяльності правоохоронних органів (врахування стандартів ISO); 5) продовження роботи з удосконалення оплати праці працівників правоохоронних органів; 6) встановлення відповідності заходів стимулювання та відповідальності посадових і службових осіб в діяльності правоохоронних органів; 7) правове обґрунтування застосування технології управління якістю через запровадження окремих процедур на рівні органів виконавчої влади та першої інстанції судової гілки влади [4, с. 26-27]. Хоча окремі з виокремлених ученим шляхи удосконалення критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів не є такими, а виступають елементами напрямів підвищення ефективності їх діяльності (наприклад, переустановка правового регулювання на європейські стандарти є складовою вдосконалення нормативно-правової бази, що врегульовує діяльність правоохоронних органів, продовження роботи з удосконалення оплати праці працівників правоохоронних органів є елементом підвищення рівня ресурсного забезпечення правоохоронних органів), проте в цілому наведена позиція заслуговує на увагу, за винятком проходження атестації співробітниками правоохоронних органів не рідше, ніж раз у півроку, оскільки вони повинні зосереджуватися на виконанні своїх повноважень, а не постійній підготовці до атестації.

Поряд з удосконаленням системи критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів, необхідно переглянути систему адміністративно-правових форм, за якими воно здійснюється. Так, у контексті дослідження адміністративно-правового статусу органів

досудового розслідування Національної поліції України, А.Г. Нікуліна відзначає, що одним з основних аспектів, з яких потрібно виходити під час перегляду критеріїв оцінювання ефективності їх діяльності, є передбачення критерію самооцінювання ефективності діяльності власне працівниками органів досудового розслідування поліції [5, с. 180]. Дещо уточнюючи зазначену позицію в частині того, що самооцінювання є адміністративно-правовою формою оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів, а не критерієм, на основі якого воно здійснюється, потрібно вказати, що самооцінювання є невід’ємним елементом визначення ефективності їх діяльності.

Література:

1. Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні: монографія / за заг. ред. В.І. Борисова, В.С. Зеленецького. Х.: Право, 2010. 400 с.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
3. Концепція «100 днів якості Національної поліції України». URL: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1714126>.
4. Гриценко В.Г. Адміністративно-правові проблеми оптимізації правоохоронної системи України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К., 2015. 43 с.
5. Нікуліна А.Г. Адміністративно-правовий статус органів досудового розслідування Національної поліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Суми, 2017. 241 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-120>

ОЦІНКА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА СУДОМ

Циганюк Юлія Володимирівна

*докторка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
м. Хмельницький, Україна*

Висновок експерта який надається суду під час дослідження доказів відіграє значну роль у кожному кримінальному провадженні. Кількість

проваджень у яких відсутні висновки експерта є незначною адже саме за допомогою спеціальних знань експерта у науковій, технічній, медичній чи іншій сфері знань вдається встановити обставини кримінального правопорушення. Однак такі висновки не є беззастережно та ультимативно прийнятними для сторін провадження та суду і докази, що містяться у них, підлягають оцінці.

Оцінці доказів у кримінальному провадженні присвячено чимало праць науковців, в тому числі й оцінці висновку експерта в цілому або по окремим видам експертиз, однак хотілося би висловити власне тезисне бачення про те як саме суд може оцінювати докази.

Як вірно зазначено В. В. Бажанюк, «оцінка висновку експерта є важливим елементом доказування, але досить складним. Кожна зі сторін кримінального провадження має право сумніватися у будь-якому аспекті експертного висновку, у тому числі й у його науково-методичній правильності» [1, с. 113].

Нормативною основою аналізу є вимоги Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) які визначають особливості оцінки висновків експерта судом:

- суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення (ст. 89 КПК України);
- слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням та керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення (ч. 1 ст. 94 КПК України);
- жоден доказ не має наперед встановленої сили (ч. 2 ст. 94 КПК України);
- висновок експерта не є обов'язковим для суду, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних ухвалі чи вироку (ч. 10 ст. 101 КПК України) [2].

Як показує судова практика (вироки, які розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, а також данні з адвокатської практики автора) суд, оцінюючи висновки експерта:

- враховує докази, які містяться у висновку як належні, допустимі та достовірні;
- визнає докази, що містяться у висновку експерта не належними або недопустими, або недостовірними;
- не бере до уваги висновок експерта.

При цьому необхідно зазначити про те, що суди зрідка оцінюють докази, які містяться у висновках експертів окремо (не дивлячись на те, що висновок експерта це процесуальне джерело доказів, а не доказ), а оцінюють саме висновок в цілому. Такий підхід не є вірним. Оцінка

висновку експерта в цілому можлива лише тоді, коли суд, приступаючи до оцінки доказів, що містяться у ньому, не бере його до уваги у кримінальному провадженні з різних причин. Але, знову ж такий застосовний судами механізм теж є суперечливим.

Саме у абз. 3 п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК України визначено, що у мотивувальній частині вироку у разі визнання особи винуватою зазначаються докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів [2]. Отже вимоги КПК України містять чітку регламентацію оцінки саме доказів, які містяться у процесуальних джерелах, а не процесуальних джерел в цілому.

Одним із допоміжних механізмів в оцінці доказів, які містяться у висновку експерта є допит експерта в суді. На думку Г. Ю. Саєнко, «здійснення такої процесуальної дії як допит експерта, дає можливість розв'язати не лише незрозумілі питання які можуть виникати при дослідженні висновку експерта, а також доповнити й уточнити його висновок. Саме шляхом допиту експерта сторонами кримінального провадження і судом, можна розтлумачити незрозумілу термінологію та застосування конкретних методів дослідження експертом, подолати сумніви й розбіжності у розумінні та висновках суду» [3, с. 362].

Окрім зазначеного, процесуальними механізмами для оцінки доказів, що містяться у висновку експерта у судді є також клопотання сторін кримінального провадження, наприклад, про визнання доказів, що містяться у висновку експерта недопустимими, допит іншого експерта, який має ту ж кваліфікацію як і експерт який складав висновок, призначення експертизи (повторної або додаткової) тощо.

Література:

1. Бажанюк В. В. Оцінка висновку експерта у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 54. Том 2. С. 110-113.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Саєнко Г. Ю. Оцінка судом висновку експерта як джерела доказів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.)* Редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 359–362.

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ САКІШІ ТОЙОДА «П'ЯТЬ ЧОМУ?»

Цільмак Олена Миколаївна

*доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри психології*

*Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

Органи досудового розслідування Національної поліції України на сучасному етапі потребують у оновлені та осучаснені методів досудового розслідування. Сьогодні хочу представити метод Сакіші Тойода «П'ять Чому», який є доволі корисним при вирішенні проблем, пов'язаних з людським фактором та міжособистісними відносинами. Зокрема, його доцільно використовувати при досудовому розслідуванні серійних вбивств. Так, наприклад, слідчий, аналізуючи ознаки жертв серії вбивств, задаючи питання «Чому?», визначає ті чи інші схожі ознаки, на які звертав свою увагу вбивця при виборі жертви (тобто складає психотип жертви). Або можна використовувати для встановлення імовірних мотивів та мети вбивства.

Отже, головною метою методу «П'ять Чому?» є пошук справжніх причин конкретної проблеми досудового розслідування.

Як й кожний метод досудового розслідування методу «П'ять Чому?» реалізується поетапно. Так, на підготовчому етапі слідчий аналізує якомога більше фактичних даних стосовно кримінального правопорушення.

На основному етапі відбувається власне процес застосування методу.

Слідчий (старший СОГ або СГ) пропонує суб'єктам досудового розслідування (членам СГ або СОГ):

1. Визначити конкретну проблему досудового розслідування, яку треба вирішити, сформулювати її (наприклад, жертва злочину).

Слідчий (старший СОГ або СГ) записує ключову проблему досудового розслідування (див. рис. 1).

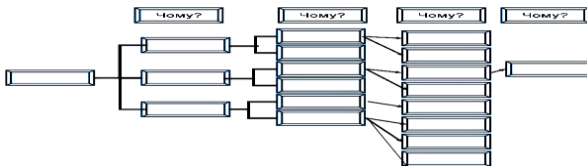

Рис. 1. Фіксація методу «П'ять Чому?»

2. Відповісти на запитання: «Чому?». Наприклад, «Чому це сталося?» або «Чому вбивця саме цей «автограф» залишає на тілі трупа?», або «Чому саме ця жертва?», або «Чому особа обмовляє себе?», або «Чому скоєно злочин?» та ін.

***Примітка.** Для пошуку відповідей може застосовуватися метод мозкового штурму. Під час пошуку рішення певної проблеми досудового розслідування слід починати з кінцевого результату (проблеми) та йти у зворотному напрямку (в напрямку виникнення першопричини), шукаючи відповідь на питання: «Чому виникла проблема?». Відповідь повинна бути логічною, обґрунтованою, її обов'язково слід підтвердити фактичними даними (або відразу, або після її перевірки).*

3. Визначитися з варіантами відповідей на поставлене запитання (відповідей може бути декілька).

Слідчий (старший СОГ або СГ) праворуч від вказаної проблеми досудового розслідування, записує варіанти відповідей на поставлене запитання «Чому?» (див. рис. 1).

4. Якщо причини, які були виявлені на другому етапі, можуть бути більше деталізовані, то по кожній з них треба знову відповісти на запитання: «Чому?».

Слідчий (старший СОГ або СГ) навпроти кожного варіанту відповідей на поставлене запитання записує відповіді третього рівня деталізації (див. рис. 1).

***Примітка.** Слід пам'ятати, що те, що лежить на поверхні, не завжди є першопричиною, це може бути лише симптом. Йї тому, питання «Чому?» необхідно повторювати до тих пір, доки першопричина проблеми не стане очевидною.*

5. Перевірити, чи можна й надалі здійснювати деталізацію причин. Якщо так, то цикл постановки запитань повторюється.

***Примітка.** Як правило, щоб деталізувати причини до найнижчого рівня, достатньо п'яти повторень циклу.*

6. Після того як аналіз буде завершено, і подальша деталізація причин стане неможливою, необхідно переглянути всі виявлені причини та визначити з них ключові, тобто ті які можна вважати основною першопричиною.

***Примітка.** У ході перегляду діаграми деякі з причин можуть переміщатися з рівня на рівень або дублюватися в різних колонках деревоподібної діаграми.*

7. Проаналізувати усі варіанти відповідей стосовно причин ключової проблеми досудового розслідування з точки зору доцільності їх перевірки.

Слідчий (старший СОГ або СГ) навпроти кожного варіанту відповідей робить такі позначки:

Υ – перевірено, однак, потребує уточнення;

Δ – не перевірено, необхідно перевірити;

X – перевірено, не впливає на ключову проблему.

На заключному етапі застосування методу «П'ять Чому?» слідчим підбиваються підсумки роботи, розробляється план перевірки отриманих результатів або план оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій за певними напрямками перевірки криміналістичних версій.

Слід вказати, що застосування методу Сакіші Тойода «П'ять Чому» має ряд таких переваг, це те, що він:

1) допомагає суб'єктам досудового розслідування (членам СОГ або СГ) зосередитися на проблемі досудового розслідування;

2) є одним із найпростіших інструментів;

3) допомагає встановити першопричину певної проблеми досудового розслідування;

4) визначає взаємозв'язок між різними причинами певної проблеми досудового розслідування;

5) забезпечує наочність сприйняття.

Недоліками застосування зазначеного методу є те, що:

1) він не завжди сприяє встановленню причини проблеми, оскільки не має вбудованих експертних знань і зазвичай забезпечує тільки отримання думок про те, чому існує проблема;

2) відсутні правила перевірки в зворотному напрямку – від першопричини до результатів;

3) іноді без вихідних даних відразу починається «фантазування» та вигадування причин, що найчастіше відводить вбік або до перестрибування до заздалегідь заготовленої відповіді;

4) він може призвести до неправильних або суб'єктивних рішень.

Однак, все ж такі очікуваними результатами від процесу застосування Сакіші Тойода «П'ять Чому» є те, що він сприяє: 1) виявленню, аналізу та з'ясуванню причин конкретної проблеми досудового розслідування; 2) отриманню інформації, необхідної для прийняття рішень; 3) пошуку справжніх причин проблеми досудового розслідування для її ефективного вирішення; 4) побудові та перевірці криміналістичних версій та тощо.

Література:

1. Тайити Оно. Производственная система Тойоты. Уходя от массового производства. – Институт комплексных стратегических исследований, 2008. – ISBN 978-5-902677-04-1.

2. Дмитренко Г.А. Стратегічний менеджмент: цільове управління персоналом організації: Навч. посібник. К.: МАУП, 1998. 188 с.

3. Сучасні методи досудового розслідування кримінальних правопорушень: підручник. // Цільмак О.М., Користін О.С., Заєць О.М. та ін. // [за заг. ред. О.М. Цільмак]. Одеса: ОДУВС, 2017. 352 с. з іл.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-122>

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ ЛАТВІЇ

Шульженко Надія Володимирівна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
старша наукова дослідниця відділу дослідження проблем
кримінального права*

*Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса*

*Національної академії правових наук України;
асистентка кафедри кримінального права*

*Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Україна наразі переживає складний період реформування державних інститутів, адаптації до європейського права правової системи, яка, на відміну від країн, де правові системи встановлювалися поступово й еволюційно, вимушена будуватися прискорено й активно. Найбільш суттєвим фактором, який впливає на зміст правової системи, для сучасної України є інтеграційний фактор. У рамках світового співтовариства сформовані і продовжують формуватися, незважаючи на об'єктивні труднощі, багато в чому унікальні правові системи окремих міждержавних об'єднань. Маючи власні базові принципи, оригінальні правові конструкції, систему джерел права, вони становлять унікальний об'єкт комплексного дослідження, що в майбутньому тільки розширюватиметься та набудатиме нової якості. Насамперед, йдеться про інтеграційне об'єднання країн Європи у Європейський Союз, і саме цей вектор правової інтеграції залишається для України пріоритетним [1; с. 48, 50]. Організована злочинність, незважаючи на національні особливості, має визначені подібні риси з закордонною організованою злочинністю. Це обумовлює необхідність об'єднання зусиль усіх країн у боротьбі з нею [2; с. 5].

Проаналізувавши Кримінальний кодекс (далі – КК) Латвії, можемо зазначити, що у розділі 19 КК вказується, що участю (спільним вчиненням)

вважаються злочинні дії, вчинені завідомо, коли дві або більше особи (тобто група) спільно, усвідомлюючи це, безпосередньо вчинили умисне кримінальне правопорушення. Кожна з таких осіб є учасником (співвиконавцем) кримінального правопорушення. Варто вказати, що поняття організованої групи закріплено у КК Латвії у розділі 21, де зазначено, що (1) організованою групою є об'єднання більше ніж двох осіб, створене з метою спільного вчинення одного чи кількох злочинів та учасники якого за попередньою змовою розподілили між собою обов'язки; (2) Відповідальність особи за вчинення злочину в складі організованої групи застосовується у випадках, встановлених цим Законом, за створення групи і керівництво нею, а також за участь у готуванні до тяжкого чи особливо тяжкого злочину або у вчиненні кримінального правопорушення, незалежно від ролі особи у спільно вчиненому злочині [3]. Передбачено також відповідальність у розділі 80¹ за об'єднання в організовану групу з метою вчинення дій проти Латвійської Республіки, і передбачається відповідальність за об'єднання більш ніж двох осіб в організовану групу з метою вчинення дій проти національної незалежності, суверенітету, територіальної цілісності, державної влади чи адміністративного порядку Латвійської Республіки у спосіб, який не передбачений її Конституцією [3].

У зв'язку із змінами 25 квітня 2002 р. та 13 грудня 2012 / Див. Параграф 16 Перехідних положень передбачено відповідальність і за злочинну організацію. Зокрема, у розділі 89¹ (1) Створення злочинної організації (об'єднання), – до складу не менш як п'яти осіб з метою вчинення особливо тяжких злочинів проти людяності чи миру, військових злочинів, геноциду або особливо тяжких злочинів. проти держави, а також за участь у такій організації або в організованій групі, що входить до такої організації чи іншого злочинного формування; (2) Особа, яка керує злочинною організацією або бере участь у вчиненні такою організацією злочинів, передбачених частиною першою цієї статті [3].

Вчинення кримінальних правопорушень організованою групою як кваліфікуюча ознака вказується у багатьох розділах КК Латвії, зокрема у п. 2 розділу 80 (Дії, спрямовані проти Латвійської Республіки); п. 3 розділу 98 (Порушення положень про обіг радіоактивних і хімічних речовин); п. 4 розділу 99 (Порушення положень щодо поведження з відходами); п. 4 розділу 109 (Самовільна порубка та пошкодження дерев); п. 5 розділу 118 (Вбивство, вчинене за особливо обтяжуючих обставин); п. (3) розділу 125 (Умисне тяжке тілесне ушкодження), п. (4) розділу 139 (Незаконне вилучення тканин і органів у людини та їх використання) та у багатьох інших [3].

Латвія не особливо часто стикалася з транснаціональною організованою злочинністю. Однак проблема виникає насамперед через географічне положення Латвії, що проявляється в: незаконному переміщенні людей

через державний кордон; незаконному обігу наркотичних речовин; злочинній діяльності в економічній сфері; викрадення транспортного засобу; торгівлі людьми та корупції [4].

Як бачимо, у КК Латвії передбачено відповідальність за організовану групу та злочинну організацію. Розглянувши кримінальне законодавство Латвії та тенденцію змін до законодавства, бачимо, що вчинення злочину організованою групою є кваліфікуючою ознакою багатьох складів злочинів. Тому, можемо зробити висновок, що боротьба із злочинними об'єднаннями також є одним із пріоритетних напрямів держави.

Література:

1. Степаненко К.В. Доктринальне розуміння правової системи у зарубіжній та вітчизняній правовій науці. Порівняльне-аналітичне право. С. 48-51. с. 48, 50.
2. Абасов Г.Г. Міжнародні кримінально-правові основи боротьби з організованою злочинністю: порівняльний аналіз. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2914/Mizhnarodni%20kryminalno-pravovi%20osnovy%20borotby%20_Abasov_2007.pdf?sequence=2&isAllowed=y
3. Criminal Code Latvia. URL: <https://likumi.lv/ta/en/id/88966-the-criminal-law>
4. Aleksejs Loskutovs Transnational Organized Crime – Latvian Challenges and Responses. URL: <https://www.pfp-consortium.org/articles/transnational-organized-crime-latvian-challenges-and-responses>

**НАПРЯМ 5. МОРСЬКЕ ПРАВО.
МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО.
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-123>

**ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЇ
Е-НАВІГАЦІЇ МОРЕПЛАВСТВА**

Балуа Віта Олександрівна

студентка IV курсу

Навчально-наукового морського гуманітарного інституту

Одеського національного морського університету

Науковий керівник: Пальченко Алла Анатоліївна

старший викладач кафедри морського права

Одеського національного морського університету

м. Одеса, Україна

Морський транспорт – одне із основних видів шляхів сполучення, які забезпечують переміщення покупців, безліч вантажів різного призначення. Незважаючи на досягнуті успіхи у розвитку системи безпеки мореплавання, рівень катастроф та надзвичайних ситуацій в акваторіях морів та проток у всьому світі залишається високим. Причинами є помилки сприйняття обстановки, недотримання загальноприйнятих прийомів та способів керування судном, неврахування гідрометеорологічних особливостей району плавання та стоянки.

З метою підвищення безпеки мореплавання Міжнародною морською організацією (далі – ММО) було запропоновано концепцію e-Navigation (е-Навігація). Електронна навігація може допомогти у покращенні цього аспекту, завдяки добре спроектованим бортовим системам ризик зіткнення та посадки на міліну можуть бути значно знижені.

E-Navigation – узгоджений збір, інтеграція, обмін, подання та аналіз морської інформації на борту та березі за допомогою електронних засобів для покращення та навігації від причалу до причалу та відповідних сервісів, що забезпечують безпеку мореплавання та захист навколишнього природного середовища [1].

Розглядаючи законодавство України навігаційно-гідрографічне забезпечення мореплавства здійснюється шляхом: оснащення морів береговими (маяками, навігаційними знаками, навігаційними створами,

маяками на гідротехнічній основі, радіосистемами, засобами е-навігації), що регламентується п. 1.3. Наказу Міністерства транспорту та зв'язку України Положення про навігаційно-гідрографічне забезпечення мореплавства у внутрішніх морських водах, територіальному морі та виключній (морській) економічній зоні України від 29.05.2006 року № 514 [2].

Передумовами створення концепції е-навігації є: роз'єднаність існуючих технологій навігації та управління судноплавством, що ускладнює оперативний обмін навігаційною інформацією для підвищення безпеки та ефективності судноплавства; відсутність єдиних стандартів для берегового та суднового навігаційного обладнання та універсальних правил їх застосування; зростаючий ризик впливу людського фактору на безпеку навігації при збільшенні рівня автоматизації без належної стандартизації та інтеграції суднового та берегового комплектів обладнання; зростаючий обсяг інформації, що передається, необхідної для забезпечення безпеки мореплавства.

Основною метою е-навігації є створення цифрової інфраструктури, що надає передачу необхідних інформаційних даних для підвищення навігаційної безпеки суден та забезпечення оптимального управління. Суть розуміння концепції е-Навігації пропонується розглянути на прикладі Норвезької берегової адміністрації «Kystverket». Адміністрація розглядає три основні елементи для розуміння концепції е-Навігації: бортовий компонент, компонент зв'язку та береговий компонент.

Бортовий компонент – це навігаційні системи, які працюють в залежності від інтеграції суднових датчиків, допоміжної інформації, стандартного інтерфейсу користувача і комплексної системи управління охоронними зонами і оповіщеннями.

Береговий компонент – це управління рухом суден та обмін даними у форматах, які будуть більш зрозумілими та використаними береговими операторами для підтримки безпеки та ефективності суден.

Компонент зв'язку призначений для створення інфраструктури, що забезпечує безперешкодну передачу інформації на борту суден, між судами та між суднами та берегом.

Так, ключові технічні компоненти інфраструктури e-Navigation можна визначити як комплекс засобів, спрямованих на підвищення безпеки та ефективності морської та річкової областей за рахунок застосування наступних сучасних технологій:

1. Моніторингу, контролю та управління судів із використанням комплексу систем бортової автоматичної ідентифікації, систем берегового спостереження космічних систем моніторингу;

2. Інфраструктура ефективного та прямого інформаційного обміну між учасниками галузі – судами, портами, береговою владою, судноплавними та логістичними компаніями та іншими учасниками на основі

стандартизованих інформаційних та комунікаційних технологій та єдиних стандартів обміну інформацією та документообігу;

3. Інтелектуальних інтегрованих бортових систем, здатних автоматично взаємодіяти із системами інших учасників e-Navigation, що забезпечують максимальний рівень автоматизації судноводіння як інструмента зниження ризиків, пов'язаних з людським фактором, неузгодженості дій та підвищення ефективності;

4. Ефективних портових систем, що забезпечують швидке та уніфіковане проходження вантажів та забезпечення суден портовими сервісами на основі єдиних стандартів електронного документообігу та гармонізованих митних процедур.

Нині активні роботи з розвитку стандартів ведуться в Європейському союзі, де за допомогою грантів ЄС реалізуються науково-дослідні проекти в галузі e-Navigation: SafeSeaNet, Monalisa, EfficientSea та ін. В Австралії, Швеції, Норвегії, Канаді, Японії, Південної Кореї навігаційні програми розвитку цифрової навігації виконуються у межах структури державних органів, відповідальних забезпечення безпеки мореплавання.

На основі цілей e-Navigation необхідно зазначити щодо забезпечення безпеки судноплавства та підвищення ефективності заходів щодо захисту навколишнього середовища. Це передбачає підвищення інформованості судноводія та підтримку прийняття рішень під час планування та виконання рейсу. Бортові системи навігації, адаптовані до цифрової навігації, повинні бути здатні прийняти дані з бортового обладнання, берегових систем та систем моніторингу, перетворити та відобразити їх ергономічним способом. Такі інтелектуальні системи мають мінімізувати людський чинник та радикально підвищити безпеку та ефективність судноводіння.

Однак можливості наведених систем зв'язку та навігаційних систем використовуються далеко не повністю. Ефективне вирішення завдань з управління руху суден можливе лише при комплексному використанні судових та берегових систем зв'язку та навігації, розроблених та застосовуваних за єдиними стандартами та правилами [3, с. 226-228].

Світова практика підтверджує, що збільшення продуктивності мережі та формування єдиного інформаційного простору можна досягти на основі впровадження нових інформаційних технологій, які використовують нові способи передачі даних та узгоджені міжмережові протоколи взаємодії. Приклади – інформаційні системи, створені в Сінгапурі для обміну інформацією з термінальними та контейнерними складами, платформа спільноти SmartPORT (Гамбург) для моніторингу даних щодо інфраструктури, трафіку та даних про рух суден, платформа порту Антверпен для обміну даними від морських та вантажних компаній,

складів, митних брокерів та інших учасників логістичного ланцюжка доставки вантажів морем та інших.

Таким чином, на основі викладеної інформації можна зробити висновок, що e-Navigation нині є актуальною технологією, що має перспективу розвитку всього флоту. Наразі наявні проблемні питання визначення стандартів та правил, обов'язкових для судноплавства у світовому масштабі. Для України є принципово важливим впровадження e-Navigation для підтримки конкурентоспроможності для наших портів та судноплавних компаній.

Концепція e-Навігації, розроблена ММО, спрямована на підвищення безпеки морського судноплавства та підвищення надійності морських телекомунікацій, а також на скорочення кількості аварій та збитків для навколишнього середовища. Очікується, що кількість аварій, спричинених людськими помилками, скоротиться за рахунок впровадження та реалізації інструментів e-Навігації, які підтримують прийняття рішень, щоб уникнути аварій.

Результати дослідження та аналіз проектів e-Навігації дозволяють зрозуміти, що вона формує нову парадигму для обміну морською інформацією та забезпечує цифрову інфраструктуру для судноплавства. Найближчими роками стандарти в рамках e-навігації стануть обов'язковими для світового комерційного флоту, без дотримання яких жодне судно не зможе, наприклад, зайти в порт чи територіальні води тієї чи іншої держави.

Література:

1. Мельник О.М., Щербина О.В., Корякін К.С., Бурлаченко Д.А. Огляд та перспективи використання сучасних систем курсовказання на морських судах для забезпечення навігаційної безпеки. *Наукові вісті Дніпровського університету*, 2021. №21.

2. Положення про навігаційно-гідрографічне забезпечення мореплавства у внутрішніх морських водах, територіальному морі та виключній (морській) економічній зоні України: Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 29.05.2006 року № 514 / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0708-06#Text>

3. Мельник О.М. Корякін К.С. Сучасні шляхи підвищення стандартів точності та надійності супутникових навігаційних систем. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Технічні науки. Т. 32 (71) № 6, 2021. С. 225-230.

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ У НОВІ ЧАСИ:
ПРАКТИКА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ**

Борисов Євген Михайлович

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри військової підготовки

Одеського національного екологічного університету

м. Одеса, Україна

Серед європейських дослідників вказані питання відображені насамперед у роботах вузькопрофільних істориків, які при цьому часто досліджують морську діяльність європейських держав того часу в цілому, без виокремлення її військової складової. У цьому вимірі варто вказати на дослідження Джона Бьорна щодо вироків військових судів Великобританії [1], дослідження Маркуса Едера щодо покарань на Королівському флоті періоду Семирічної війни [2], аналіз наступного розвитку статутних норм у дослідженні Ендрю Ламберта [3] та Кевіна Мортонна [4], а також роботи американських істориків морського статутного права, які згадували британський досвід, таких як Джей Сігель [5] та Джеймс Валь [6].

Метою тез є визначення форм, передумов та наслідків розвитку військово-морського статутного права у Нові Часи на прикладі Великобританії.

З досліджених першоджерел вартим уваги слід вважати найдавніші оприлюднені статутні акти того періоду, такі як «Акт про встановлення статей та статутів для регулювання та кращого управління воєнними суднами Його Величності та збройними силами на морі», який був схвалений королем Карлом II у 1661 р. [7]. Цей документ сучасні автори також йменують Військовим Статутом (англ. «Articles of War») та вказують на те, що це був перший нормативний кодифікований акт такого змісту [8].

Закладені у приписи Акту норми відображалися у подібних документах морських країн XVII-XVIII сторіч. Як вказують історики англійського флоту, згаданий Акт (Статут) Карла II був доповнений іншим актом, сформульованим Джорджем Ансоном та затвердженим королем Георгом II та парламентом на Різдво 1749 року, після того, як політики, Палата Громад і суди загального права звернули увагу на недоліки описаних у Статуті 1661 р. військових судів, зокрема за умов покарання винних у невдачі Королівського флоту у битві під Тулоном у лютому 1744 р. під час війни за австрійську спадщину [8].

Англійські історики вказують, що Акт 1749 року встановив повноваження та незалежність військово-морських судів, але надав їм мало повноважень змінювати або уникати (суворих) покарань, передбачених Статутом. Додається, що «негнучкість цього закону призвела до страти віце-адмірала Джона Бінга в 1757 році, і лише через 22 роки було внесено поправку, яка дозволяла військовим судам певну міру розсуду [9].

Тим не менш, вказують історики, зазначені покарання все ще були драконівськими і почали ставати неприйнятними вже під час наполеонівських воєн, а на практиці повністю ігнорувалися юстицією у середині 19 століття. У серпні 1860 року лорд Кларенс Педжет, перший секретар Адміралтейства та представник уряду з військово-морських справ, представив новий законопроект, який повернув теорію у відповідність із практикою, принаймні так, як це реалізували більш освічені командири того часу. Протягом наступних десяти років до Акту було внесено ряд змін, але Акт про військово-морську дисципліну 1866 року залишався чинним у Великобританії протягом майже 100 років [8].

Втім, аналіз преамбули Акту 1749 р. свідчить що він увібрав у себе приписи декількох попередніх статутних актів, які розвивали Акт 1661 р., або ж стосувалися діяльності королівських уповноважених чи боротьби із піратством. Водночас примітно, що Акт 1749 р. відтворював структуру та приписи Акту (Статуту) 1661 р., але певною мірою їх змінював. Зокрема вимоги щодо доброї поведінки офіцерів були приписані чіткіше, як обов'язок не вчиняти, під загрозою покарання «богохульних клятв, проклять, сквернослов'я, пияцтва та неохайності» (англ. «profane oaths, cursings, execrations, drunkenness, uncleanness»). Також на відміну від Акту 1661 р. статутний документ 1749 р. забороняв грабіж та насильство будь-якого судна, захопленого як prize, а не лише за умов відсутності спротиву під час його захоплення як це було раніше [9].

На прикладі британських Акту 1661 р. та Акту 1749 р. можна охарактеризувати специфіку правового забезпечення військово-морської діяльності Нових Часів, зумовлену розвитком суспільним ладом та специфікою відповідної морської тактики, що стала носити ознаки окремої та самостійної форми ведення війни.

Варто констатувати сталий розвиток відповідного регулювання, яке увібрало у себе статутне право та відповідні звичаї, із поступовою деталізацією та частковою гуманізацією відповідних регуляторів. Можна визначити, що основним завданням Акту 1661 р. та особливо Акту 1749 р. було не просто встановлення статутних правил, та покарань за їх порушення, але забезпечення спеціального військового судочинства, яке здійснювалося офіцерським складом на борту кораблів та у портах, під керівництвом Адміралтейства. Відповідні статутні акти містять у собі норми кримінального та деліктного права, як матеріального так і

процесуального, та поступово охоплюють й інші службові відносини на флоті. Дослідження подальшого розвитку військово-морського статутного права має стати підґрунтям для окремих наукових досліджень.

Література:

1. Byrn J. D. *Naval courts martial, 1793-1815*. Farnham, Surrey : Ashgate, 2009. 816 p.
2. Eder M. *Crime and punishment in the Royal Navy of the Seven Years' War, 1755-1763*. Aldershot, Hampshire : Ashgate, 2004. 200 p.
3. Lambert A. *Great Britain and Maritime Law: From the Declaration of Paris to the era of Total War*. New York : Routledge, 2004. 28 p.
4. Morton C. W. *Sea trials*. New York : St. Martin's Press, 1999. 280 p.
5. Siegel J. M. *Origins of the Navy Judge Advocate General's Corps: a history of legal administration in the United States Navy, 1775 to 1967*. Washington, DC: U.S. Navy, 1997. 921 p.
6. Valle J. E. *Rocks & shoals : naval discipline in the age of fighting sail*. Annapolis : Naval Institute Press, 1980. 341 p.
7. Charles II, 1661: An Act for the Establishing Articles and Orders for the regulateing and better Government of His Majesties Navies Ships of Warr & Forces by Sea. *Statutes of the Realm: Volume 5, 1628-80*. URL: <https://www.british-history.ac.uk/statutes-realm/vol5/pp311-314>
8. Legislation on naval discipline. *The Royal Navy*. URL: <https://www.pdavis.nl/NDA.htm>
9. The 1749 Naval Act. *Legislation on naval discipline*. URL: <https://www.pdavis.nl/NDA1749.htm>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-125>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ РАДИ ЄВРОПИ ТА ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Воєводін Ігор Сергійович

*викладач кафедри міжнародного і європейського права
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна*

Незважаючи на той факт, що право людини на здорове довкілля закріплено у конституціях 32-х держав-членів Ради Європи, регіональної

угоди або домовленості про визнання такого права на загальноєвропейському рівні досі не існує. Європейська конвенція з прав людини 1950 р. та додаткові протоколи до неї не містять жодних конкретних посилань на захист навколишнього середовища і пов'язаних з ним прав людини [1].

У вересні 2021 р. Парламентська асамблея Ради Європи (далі – ПАРЄ) прийняла резолюцію 2396 (2021) «Закріплення права на здорове довкілля: необхідність активізації дій з боку Ради Європи», у якій закликала до створення на основі рекомендацій Організації Об'єднаних Націй нової амбітної законодавчої бази як на національному, так і на європейському рівнях задля того, щоб закріпити право на безпечне, чисте, здорове та стале довкілля. У резолюції, заснованій на доповіді представника Комітету Ради Європи з соціальних питань, охорони здоров'я та сталого розвитку С. Муткіна, ПАРЄ закликала до прийняття додаткового протоколу до Європейської конвенції з прав людини (проект тексту якого було представлено у Рекомендації 2211 (2021)) [2], який би закріпив таке право в законодавстві усіх держав, які його ратифікували. Такий юридично-обов'язковий документ надав би Європейському суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) беззаперечну правову основу для винесення рішень щодо порушень прав людини внаслідок негативного впливу навколишнього середовища на здоров'я, гідність та життя людини. Це, також, полегшило б процес подання скарг для жертв правопорушень, а також діяло б як превентивний механізм, що доповнює існуючу прецедентну практику ЄСПЛ. Крім того, ПАРЄ підтримує розробку додаткового протоколу до переглянутої Європейської соціальної хартії 1996 р. про право на безпечне, чисте, здорове та стале довкілля. Хартія та Конвенція є двома взаємодоповнюючими та взаємозалежними системами, кожна з яких має свої особливості, що зумовлює потребу в окремих додаткових протоколах [1].

Ініціатива ПАРЄ була розглянута Комітетом міністрів Ради Європи, який має вирішальне слово щодо прийняття додаткових протоколів. У своїй відповіді від 27.09.2022 р. Комітет наголосив на тому, що положення Європейської конвенції з прав людини 1950 р. та Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 р. вже надають екологічним правам людини опосередкований захист через інші права, що закріплені у цих міжнародно-правових актах. Комітет міністрів доручив Керівному комітету з прав людини вивчити можливу подальшу роботу в цій сфері, включаючи підготовку дослідження щодо доцільності розробки міжнародно-правових актів з прав людини та навколишнього середовища [3].

Слід зазначити, що раніше ПАРЄ вже неодноразово закликала до дій щодо закріплення екологічних прав людини, зокрема в Рекомендації 1614 (2003) «Навколишнє середовище і права людини» [4] та Рекомендації 1885 (2009) «Підготовка проекту додаткового протоколу до Європейської

конвенції з прав людини щодо права на здорове довкілля» [5], але Комітет міністрів не вжив жодних заходів щодо цих пропозицій.

Існуюча прецедентна практика ЄСПЛ передбачає непрямий захист права на здорове довкілля шляхом притягнення до відповідальності за екологічні порушення, які одночасно призводять до порушення інших прав людини закріплених у Європейській конвенції з прав людини 1950 р. ЄСПЛ виніс рішення щодо близько 300 справ пов'язаних із навколишнім середовищем, застосовуючи такі поняття, як втручання в право на життя, право на повагу до приватного та сімейного життя, недоторканість житла, право на справедливий суд і доступ до суду, право отримувати та передавати інформацію та ідеї, право на ефективний засіб правового захисту та право на мирне володіння своїм майном до широкого кола питань, включаючи забруднення, техногенні чи природні катастрофи та доступ до екологічної інформації [6].

Як приклад можна навести рішення у справі *Tătar v. Romania* 2009 року. Василь і Пол Тетар, батько і син, жили біля золотих копалень у місті Бая-Маре (Румунія) де 30 січня 2000 р. після прориву дамби на шахті стався великий розлив ціаніду, що використовувався у процесі видобутку золота. Отрута потрапила у водні шляхи Центральної Європи – від Тиси до Дунаю. За оцінками Угорщини, в результаті витоку загинуло 1000 тонн риби. Після аварії румунський уряд видав нові екологічні дозволи компанії, що працює в Бая-Маре, і дозволив фірмі продовжувати зберігати хімікати у водосховищі, де була прорвана дамба.

Василе Тетар вважав, що зберігання та використання ціаніду компанією загрожує здоров'ю місцевих жителів, а його син захворів на астму через токсичне забруднення. ЄСПЛ постановив, що мало місце порушення статті 8 Європейської конвенції з прав людини, зазначивши, що органи влади Румунії не виконали свого обов'язку оцінити у достатній мірі ризики, які могла спричинити діяльність компанії, яка керує шахтою, і вжити відповідних заходів для захисту прав зацікавлених осіб на повагу до їхнього приватного життя та житла, а в більш загальному плані – їхнього права на здорове та захищене навколишнє середовище. На думку суду, представники громадськості повинні були отримати інформацію про потенційні ризики та мати право брати участь у процесі прийняття рішень щодо екологічних питань. Натомість їм було відмовлено в доступі до висновків ключових розслідувань і досліджень [7].

Таким чином, можна констатувати, що питання про закріплення на загальноєвропейському рівні права людини на здорове та сприятливе навколишнє середовище залишається невирішеним на невизначений термін. Існуючі механізми Європейської конвенції про права людини 1950 р. та Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 р. надають лише опосередкований, непрямий захист правам людини в екологічній сфері, у наслідок чого можуть виникати певні труднощі із тлумаченням та захистом зазначених прав.

Література:

1. Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe (Resolution 2396 (2021)). URL: <https://pace.coe.int/pdf/658d3f594762736ba3c0f378798b2c9529cf4be34aa45a8c38616ecd18fa80c0/resolution%202396.pdf>
2. Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe (Recommendation 2211 (2021)). URL: <https://pace.coe.int/en/files/29501/html>
3. Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe (Reply to Recommendation 2211 (2021) adopted at the 1444th meeting of the Ministers' Deputies (27 September 2022)). URL: <https://pace.coe.int/pdf/a936c959236832f39371e62bcdbe87f64476ecd6002df00ab9761c3829a8e26f/doc.%2015623.pdf>
4. Environment and human rights (Recommendation 1614 (2003)). URL: <https://assem.bly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17131&lang=en>
5. Drafting an additional protocol to the European Convention on Human Rights concerning the right to a healthy environment (Recommendation 1885 (2009)). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17777&lang=en>
6. Protecting the environment using human rights law. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/human-rights-environment>
7. Chamber judgment Tatar v. Romania 27.01.09. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre-press#{%22itemid%22:\[%22003-2615810-2848789%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre-press#{%22itemid%22:[%22003-2615810-2848789%22]})

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-126>

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Галкін Вячеслав Леонідович

*аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка
м. Івано-Франківськ, Україна*

Вивчення міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду регулювання пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб надає можливість ефективного вдосконалення сучасного стану пенсійної сфери як України,

так і інших держав, які зустрілися з явищем внутрішнього переміщення та розроблення дієвого механізму забезпечення пенсійних прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО). До того ж необхідність дослідження міжнародного законодавства у сфері захисту права пенсійного забезпечення ВПО має важливе значення у зв'язку з підписанням Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1] та зобов'язанням щодо гармонізації національного законодавства з законодавством Євросоюзу з метою дотримання демократії та гарантування верховенства права [2, с. 5].

Соціальні гарантії у вигляді пенсійного забезпечення відіграють надважливу роль адже є запорукою достатнього рівня життя громадян непрацездатного віку або тих, які опинилися в особливих життєвих ситуаціях. Виняткового значення право пенсійного забезпечення набуло для ВПО, які через вимушену міграцію вже втратили частину свого майна. А тому міжнародні стандарти пенсійного забезпечення виступають запорукою гарантування соціального захисту.

Загальні стандарти пенсійного забезпечення ВПО, як невід'ємного права людини на соціальний захист знайшли своє втілення у фундаментальному міжнародному правовому акті – Загальній декларації прав людини [3] (надалі – Декларація). Зокрема у преамбулі зазначено (мовою оригіналу): «The General Assembly proclaims this Universal Declaration of Human Rights *as a common standard* of achievement for all peoples and all nations, to the end that every individual and every organ of society, keeping this Declaration constantly in mind, shall strive by teaching and education to promote respect for these rights and freedoms and by progressive measures, national and international, to secure their universal and effective recognition and observance, both among the peoples of Member States themselves and among the peoples of territories under their jurisdiction» [4] (Офіційний переклад на українську: Генеральна Асамблея проголошує цю Загальну декларацію прав людини **як завдання**, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією) [5]. При цьому дослівний переклад з англійської виразу «The General Assembly proclaims this Universal Declaration of Human Rights *as a common standard*...» звучить як «Генеральна Асамблея проголошує цю Загальну декларацію прав людини **загальним стандартом**». Тобто правові принципи, викладені у Декларації є загальним стандартом, ідеалом до досягнення якого мають прагнути усі народи та держави.

Саме Загальна декларація прав людини стала відправною точкою, що окреслила основні міжнародні стандарти прав людини загалом у т.ч. й права пенсійного забезпечення. Ці стандарти надалі розширювалися та уточнювалися в інших міжнародних актах, таких як, наприклад, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Конвенція про статус біженців, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та інші.

Важливим документом у сфері захисту права на пенсійне забезпечення є Європейська конвенція з прав людини, яка хоч і не містить прямих норм з відсиланням саме до пенсійних прав однак має гарантію, яка по своїй суті відноситься до пенсії, а точніше до захисту від посягання на неї. Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає, що фізична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [6].

У рішенні ЄСПЛ від 26 червня 2014 року у справі «Суханов та Ільченко проти України» [7] Європейський суд з прав людини зазначив, що стаття 1 Першого протоколу включає в себе три окремих норми: «перша норма, викладена у першому реченні першого абзацу, має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном; друга норма, що міститься в другому реченні першого абзацу, стосується позбавлення власності і підпорядковує його певним умовам; третя норма, закріплена в другому абзаці, передбачає право Договірних держав, зокрема, контролювати користування власністю відповідно до загальних інтересів. Проте ці норми не є абсолютно непов'язаними між собою. Друга і третя норми стосуються конкретних випадків втручання у право на мирне володіння майном, а тому повинні тлумачитися у світлі загального принципу, закріпленого першою нормою» (параграф 30).

Стаття 1 Першого протоколу не встановлює жодних обмежень свободи Договірних держав вирішувати, мати чи ні будь-яку форму системи соціального забезпечення та обирати вид або розмір виплат за такою системою. Проте якщо Договірна держава має чинне законодавство, яке передбачає виплату як право на отримання соціальної допомоги (обумовлене попередньою сплатою внесків чи ні), таке законодавство має вважатися таким, що передбачає майнове право, що підпадає під дію статті 1 Першого протоколу щодо осіб, які відповідають її вимогам (параграф 31). Зменшення розміру або припинення виплати належним чином встановленої соціальної допомоги може становити втручання у право власності (параграф 52).

Європейська соціальна хартія встановлює обов'язок держави забезпечити права осіб похилого віку на соціальний захист шляхом вжиття

відповідних заходів або заохоченням таких заходів, зокрема, для забезпечення достатніх ресурсів, які дозволяли б їм жити на задовільному рівні і брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті. Кожна людина, згідно норм Хартії, має право на захист від бідності та соціального відчуження [8].

Остаточні загальні міжнародні стандарти права пенсійного забезпечення, як невід'ємного соціального права, було виокремлено у Керівних принципах Організації Об'єднаних Націй з внутрішнього переміщення. Зокрема цей документ визначає, що *усі внутрішньо переміщені особи мають право на достатній рівень життя, а також те, що ніхто не має бути безпідставно позбавлений майна та власності* [9].

Сьогодні Керівні принципи ООН з внутрішнього переміщення є єдиним міжнародним документом, який не просто визначає статус внутрішньо переміщеної особи всередині країни, а й врегульовує правове становище цієї категорії громадян. Не дивлячись на те, що цей документ відноситься до т.з. актів «soft law», тобто актів, які не мають обов'язкового статусу, однак його принципи, чітко відображають усі міжнародні правові норми у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб, у т.ч. й право на пенсійне забезпечення, як одного з основоположних соціальних та майнових прав.

Таким чином, міжнародне право хоча й не містить прямих гарантій щодо пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб, однак встановлює базові принципи соціального забезпечення цієї категорії осіб та гарантує право на мирне володіння майном, до якого відноситься і пенсія.

Література:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 15.04.2022).
2. Хуторян Н.М., Сімутіна Я.В., Шумило М.М. та ін. Правові проблеми трудового та пенсійного законодавства України в контексті євроінтеграції: монографія. Київ : Ніка-Центр, 2017. 256 с.
3. Загальна декларація прав людини: прийнята та проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року № 217 А (III). *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
4. Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (дата звернення: 15.09.2021).
5. Загальна декларація прав людини (Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 21.12.2022).

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року: ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР разом з першим протоколом та протоколами № 2, 4, 7 та 11. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 40. Ст. 263.

7. Рішення у справі Суханов та Ільченко проти України. Рішення Європейського суду з прав людини від 26.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16 (дата звернення: 21.09.2021).

8. Європейська соціальна хартія. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#n197 (дата звернення: 15.10.2021).

9. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf> (дата звернення: 18.10.2021).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-127>

КОЛІЗІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ ДЛЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Достдар Руслана Миколаївна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри морського та господарського права

*Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Шарасва Маргарита Володимирівна

студентка факультету морського права

*Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Насьогодні має місце зростання міграційних процесів, які пов'язані з евакуацією громадян України та бізнесу в умовах воєнної агресії, а саме: здійснення підприємницької діяльності на інших територіях іноземних держав; працевлаштування громадян України за кордоном; водночас, працевлаштування іноземців, які приїхали в Україну; регулювання роботи українських консульських та дипломатичних установ на територіях іноземних держав тощо. Вчасне прийняття міжнародно-правових норм та норм національного законодавства, які націлені на регулювання трудових відносин з «іноземним елементом» призводить до створення та удосконалення засобів, методів та форм захисту прав та інтересів суб'єктів трудових відносин з іноземним елементом. Питання щодо трудової міграції є по-особливому

актуальним на даний момент, так як наша країна зараз перебуває в досить нелегкій ситуації через напад країни-агресора на наші території, що призвело до втрати великої кількості робочих місць, а також робітників.

Дослідженням проблем та визначенням особливостей у сфері трудових відносин з іноземним елементом знайшло своє місце у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців як: С. М. Сергєєвої, А. С. Довгерта, О. В. Довжук, Г.С. Фединяк, Л. С. Фединяк та інших.

Основними чинниками, які зумовлюють виникнення колізій у трудовій сфері, є міграційні процеси, швидкий глобалізаційний процес та досить велика сфера впливу транснаціональних компаній по всьому світу. На ці процеси впливають як зовнішні фактори так і внутрішні, до зовнішніх належать економічно-соціальні, політичні, національні, а внутрішні виявляються у кризі влади держави, суперечностях між доходами та цінами, і коли відбувається спад виробництва.

Основою регулювання трудово-міграційних понять є національні законодавства (трудові кодекси) різних країн, які містять свої особливості відповідно до політики самих держав, закони з міжнародного приватного права, та інші нормативні акти, які можуть містити в собі колізійні норми щодо трудових відносин. Головними серед них є міжнародно-правові акти МОП, ООН, також акти Ради Європи та ЄС, які є визначальними – присвячені повністю або частково трудовим відносинам з іноземним елементом. Зазначені джерела виступають гарантом захисту прав і законних інтересів під час міграційно-трудової діяльності як наших громадян за кордоном, так і іноземних громадян на території України. Ці акти мають міжнародне значення, взяли свій початок ще в 1948 році, коли була підписана Загальна декларація прав людини, якою було регламентовано право абсолютно кожної людини на працю (скасуються всі обмеження при працевлаштуванні відносно статі, релігії, політичних поглядах людини), на вільний вибір роботи, на справедливі умови праці, захист від безробіття та на рівноцінну оплату праці тощо.

Систему міжнародних приватних трудових правовідносин складають трудові правовідносини які доповнені міжнародним елементом (іноземним), це і відрізняє їх від звичайних трудових правовідносин. Саме міжнародний елемент є визначальною складовою міжнародного приватного трудового права, він проявляється через суб'єктний склад, а точніше, це можуть бути громадяни України або з інших країн, які працюють за контрактом трудовим в Україні або за кордоном; також через об'єкт (наприклад, договір укладений працівником авіакомпанії про працю за кордоном); і через юридичний факт (обчислення трудового стажу, або ж визначення пільг тощо).

На нашу думку, на даний момент українське законодавство відстає у сфері регулювання трудових відносин з міжнародним елементом, тому що

обставини змінюються досить швидко. То й же Цивільний кодекс України, чи Трудовий кодекс України не містить відповідних норм, які б регулювали питання виникнення колізій у трудовому праві з іноземним (міжнародним) елементом, а лише спрямовані на захист прав найманих робітників, працівників. Закон України «Про іноземців» не достатньо висвітлює питання особливостей трудових відносин пов'язаних з іноземцями. А Закон України «Про міжнародне приватне право» містить невелику главу і тільки декілька норм пов'язаних з трудовими відносинами, з цього виходить, що саме ця гілка правовідносин не має повноцінної правової регламентації.

Міжнародне приватне право визначає два види правових проблем, які виникають у цій сфері, це колізійні проблеми та матеріально правові.

Колізійна проблема або ж колізія – це вибір закону, який виникає внаслідок того, що кожна країна містить свою правову систему або закон, і вони зіштовхуються, так як направлені на врегулювання певних відносин.

Матеріально-правові проблеми полягають в потребі створення спеціальних нормативних актів, які б врегулювали такі особливі відносини.

В залежності від сфери відносин у МПрП існують різні колізійні прив'язки. Основними є *lex loci laboris*, *lex personalis* або ж *lex societatis*, та *lex voluntatis* [1, с. 322].

Lex loci laboris (закон місця виконання роботи) є найпоширенішою та основною прив'язкою, яка міститься в законах таких країн як Іспанія, Румунія, Угорщина, Австрія, Швейцарія та ін. Ця прив'язка міститься і в статті 52 Закону України «Про міжнародне приватне право». Тобто це застосування права країни, де особа виконує свої обов'язки, які виникають з її трудових відносин.

Lex personalis (фізична особа) або *lex societatis* (юридична особа) – закон країни роботодавця, ця колізійна прив'язка зазвичай застосовується до особливих видів праці, які пов'язані з транспортом. Візьмемо для прикладу австрійський федеральний закон «Про міжнародне приватне право» 1978 року, у якому визначено те, що працівник може виконувати свою роботу більше ніж в одній країні, а також немає звичного місця праці, тоді застосовується право тієї країни, де перебуває роботодавець [2, с. 5].

Lex voluntatis – автономія волі або вільний вибір права, застосовується більшістю країн. Означає, що сторони можуть вибирати самостійно право, яким будуть регулюватися їх трудові відносини, але хочеться додати, що він, не зважаючи на широке поширення, використовується не всіма державами виключно. Особливість цієї колізійної прив'язки полягає в тому, що вона обходить та не підпадає під дію імперативних норм національного законодавства тієї чи іншої країни, в якій виникли відносини, які вимагають правового регулювання.

Це були основні колізійні прив'язки, але можливо виокремити й інші, які також мають місце у сфері міжнародних приватних трудових відносин. До них віднесемо:

Lex loci contractus – використання закону країни, в якій була укладена угода про найм. В цих країнах, які використовують цю прив'язку, визначається, що може застосовуватись місцеве право до відносин трудових, які виникли та були укладені на цій території [3, с. 105].

Lex loci delegationis досить цікава колізійна прив'язка, яка виражається у тому, що країни на території яких є трудові правовідносини, можуть визнати право країни, де перебуває підприємство, яке відправило свого працівника у відрядження за кордон. Ця прив'язка віднайшла своє місце у австрійському федеральному законі. Вона міститься також в Угоді між Урядом Польщі та Урядом України про взаємне працевлаштування працівників від 1994 року, пункт 2 статті 1, та стаття 10.

Науковець С.М. Сергеева у своїй роботі, присвяченій нормативно-правовому регулюванню трудових відносин ускладнених іноземним елементом, пропонує різні шляхи вирішення колізійних питань [4]. А саме: укладання міжнародних договорів, також угод з питань, які регулюють працю та зайнятість іноземних працівників на інших територіях держав; прийняття Міжнародною організацією праці рекомендацій та спеціалізованих конвенцій в залежності від специфіки праці (наприклад, щодо праці моряків або ж у медичній сфері); створення спеціалізованого органу, який буде структурною частиною Міжнародної організації праці, основним завданням якого буде розгляд та прийняття скарг які будуть надходити від осіб трудові права яких було порушено; прийняття МОП єдиного нормативного акту (Єдиного кодексу праці), який буде містити загальні колізійні норми, поняття міжнародного приватного права, а також мати єдиний зразок трудового договору для іноземних роботодавців і працівників. Досить актуальним і дієвим на нашу думку, є «укладення окремого письмового договору в додаток до трудового, в якому буде чітко прописано, яким саме законодавством країни буде регулюватися дана праця і вирішуватиметься спір, який може виникнути в процесі цієї праці».

Отже, основними чинниками, які зумовлюють виникнення колізій у трудовій сфері, є міграційні процеси та швидкий глобалізаційний процес. На ці процеси впливають як зовнішні фактори так і внутрішні, до зовнішніх належать економічно-соціальні, політичні, національні, а внутрішні виявляються у наявності воєнного стану, у кризі влади держави, суперечностях між доходами та цінами, і коли відбувається спад виробництва тощо.

Звертаючись до джерел міжнародного приватного трудового права різних країн та національних їх законодавств, було виділено такі основні колізійні прив'язки щодо трудових відносин з міжнародним елементом:

1. Lex loci laboris (закон місця виконання роботи);
2. Lex personalis (закон країни роботодавця);
3. Lex voluntatis (автономія волі або вільний вибір права);
4. Lex loci contractus (використання закону країни в якій була укладена угода про найм);
5. Lex loci delegationis (визнається право країни, де перебуває підприємство, яке відправило свого працівника у відрядження за кордон).

Література:

1. Белогубова О. О. Система колізійних прив'язок, що застосовуються до трудових відносин, ускладнених іноземним елементом. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15029/Белогубова%20О.О..pdf?sequen> (дата звернення: 16.12.2022).
2. BUNDESGESETZBLATT FÜR DIE REPUBLIK ÖSTERREICH. Verlagspostamt 1030 Wien. URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/VgblPdf/1978_304_0/1978_304_0.pdf (дата звернення: 17.12.2022).
3. Оленчук Н. Окремі аспекти правового регулювання трудових відносин з іноземним елементом. *DSpace at West Ukrainian National University*: веб-сайт. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/30426/1/103.pdf> (дата звернення: 17.12.2022).
4. Сергеева С. М. Нормативно-правове регулювання трудових відносин, ускладнених іноземним елементом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.03. Одесса, 2004. 21 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1868/Сергеева%20С.М..pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 16.12.2022).

МОРСЬКА БЛОКАДА ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Іванова Алла Володимирівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри морського права*

*Національного університету «Одеська морська академія»
м. Одеса, Україна*

Костиця Олена Валіславівна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри морського права*

*Національного університету «Одеська морська академія»
м. Одеса, Україна*

У сучасному світі на сьогоднішній день, світові продовольчі ринки переживають безпрецедентну кризу. Це результат цілого шторму давніх екологічних проблем, таких як зміна клімату, пандемія, яка триває третій рік, і перешкоди для українського експорту зерна, включаючи блокаду морських портів росією, руйнування інфраструктури росією та інші логістичні проблеми, що виникають через військову агресію росії проти України.

Відповідно до одного з основних принципів сучасного міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, у відносинах між державами забороняється застосування сили та загрози силою. Морська блокада, що є одним із видів застосування сили, може бути правомірною лише в тому випадку, якщо її необхідність випливає, з самооборони як засобу боротьби з агресією та, з рішення ради Безпеки ООН, яка в силу ст 42 Статуту ООН визнає цей захід необхідним для підтримки чи відновлення міжнародного миру та безпеки. Морська блокада «зачіпає інтереси і держав, що не воюють, оскільки вона перешкоджає підтримці повідомлень з районом, що блокується, і будь-які спроби суден проникнути туди можуть закінчитися захопленням їх блокуючою державою. Таким чином, у зв'язку з тим, що від блокади страждають не лише держави, що воюють, а й нейтральні держави, її оголошення та проведення регламентуються відповідними нормами міжнародного права» [1].

Морська блокада регламентується правилами Паризького мирного договору 1856 року та Лондонською декларацією про право морської війни 1909 року. Але, не можна не вказати на міжнародні угоди, які містять важливі вимоги для забезпечення гарантій експлуатації суден торговельного мореплавства, моряків на судах торговельного мореплавства, суден що перевозять хворих та поранених за умов морської

блокади. Основний зміст і мета міжнародних угод – обмежити війну бойовими діями лише між збройними силами ворогуючих держав та вберегти, наскільки це можливо, громадянське населення від впливу війни. У Лондонській декларації про право морської війни 1909 року, розглядається тенденція позбавляти громадянське населення жахів війни.

Деякі з минулих років поспіль Україна стабільно входила до п'ятірки найбільших світових постачальників та виробників сільськогосподарської продукції в сегменті зернових культур. Так, у 2021 році Україна упритул наблизилася до першої трійки експортерів зернових. До початку широкомасштабного вторгнення росії, головним логістичним хабом для експорту зернових були порти України в Чорному та Азовському морях: до 90 відсотків цієї сировини (цей відсоток складає до 5 млн. тонн зерна щомісячно) Україна поставляла саме морськими шляхами. Відповідно, морська блокада портів України військовим флотом росії, мінування морських шляхів, піратські напади росіян на суховантажі унеможливили морську торгівлю. «Те, що ми бачимо, – це кроки до можливої гострої нестачі продовольства та голоду для мільйонів людей у всьому світі» [2], – сказав Стефанчук, закликаючи росію відкрити гуманітарні коридори.

Генсек НАТО, Єнс Столтенберг наголосив на необхідності припинення блокади українських портів і Чорного моря росією, оскільки це загрожує продовольчими проблемами для всього світу. Про це він сказав на пресконференції, присвяченій звіту щодо діяльності НАТО у 2021 році, повідомляє «Європейська правда». Столтенберг наголосив, що Чорне море і українські порти є ключовими для експорту зерна і їжі для решти світу. Тому «російська блокада українських портів – це не лише велика проблема для України, але це проблема для людей усього світу, яка загрожує різким зростанням цін на їжу в усьому світі. Тому вкрай важливо, щоб ця блокада припинилася і Україна знову могла вільно експортувати зерно на світові ринки, годувати людей і зменшити глобальне зростання цін на їжу» [3], – заявив генсек НАТО. «Все це робить російську блокаду українських портів питанням, яке стосується всього світу» [2], – додав він.

Отже, правова сторона морської блокади є предметом міжнародних договорів та конвенцій. Встановлення морської блокади є правомірним лише у випадках прямо передбачених Статутом ООН. Стверджуючи принцип, згідно з яким, члени ООН зобов'язані утримуватися від загрози силою або її застосування (п.4. ст.2), Статут ООН надає право встановлення морської блокади Раді Безпеки, але лише за певних умов, таких як, лише Рада Безпеки «визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру чи акту агресії» (ст.39). Вона робить відповідні рекомендації або вирішує питання щодо заходів, необхідних для підтримки миру та безпеки; та, ці заходи спочатку не повинні бути пов'язані із застосуванням збройної сили (ст. 41). Таким чином, відповідно до Статуту ООН, визнаного всіма членами цієї Організації, морська блокада у разі загрози миру може бути введена лише Радою Безпеки.

Морська блокада українських портів, яку росія здійснює від початку повномасштабного вторгнення, загрожує гострим браком продовольства. Отже, незважаючи на блокаду, мають безперешкодно пропускатися продовольчі товари, медикаменти, одяг і засоби, що зміцнюють стан здоров'я дітей, вагітних жінок і жінок що вже народили.

Щодня через заблоковані порти Україна недоотримає 170 мільйонів доларів, але втрачає не лише Україна, в ООН застерігають від глобальної продовольчої катастрофи через неможливість вивезти збіжжя з території одного з найбільших світових експортерів пшениці, ячменю та соняшникової олії.

Література:

1. Ivanova A.V., Kostyria O.V. Правовая природа морской блокады и международное право Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union : Collective monograph. Riga : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. P. 772

2. Стефанчук Блокада морських портів України загрожує світу продовольчою кризою. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3502274-blokada-morskih-portiv-ukraini-zagrozue-svitu-prodovolcou-krizou-stefancuk.html>

3. Генсек НАТО закликав РФ припинити блокаду українських портів і Чорного моря. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/31/7136985/>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-129>

ПРОБЛЕМИ ПРАВА ПРИТУЛКУ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Іващенко Алла Вадимівна

студентка

Українського державного університету залізничного транспорту

Науковий керівник: Д'ячкова Наталія Анатоліївна

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри правового забезпечення

та адміністрування транспортної діяльності

Українського державного університету залізничного транспорту

м. Харків, Україна

Повномасштабна агресія російської федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року змусила понад 5 мільйонів українців покинути свої

домівки та поїхати за кордон. Підтримуючи наших співвітчизників європейські країни прийняли громадян України та внесли зміни у національне законодавством своїх країн, щоб надати можливість біженцям з України реалізуватися у цей складний час. Завдяки такому рішенню українці змогли отримати прихисток та допомогу, що стало сигналом цілому світу, що Україна та її громадяни не залишені напризволяще.

У зв'язку із цим удосконалення правого регулювання щодо статусів біженця, тимчасово переміщених осіб і т.п. та надання відповідних прав стало вельми актуальним та пріоритетним для міжнародної спільноти.

Біженство має давнє історичне коріння і бере витоки з права притулку, яке зародилося практично одночасно з появою самого права, і міжнародного права зокрема.

Тривалий час право притулку існувало у формі звичаю та знаходило свої прояви в актах окремих держав, наприклад, у період Великої французької революції, коли у Конституції Франції 1793 року було проголошено, що Франція надає притулок іноземцям, вигнаним із своєї батьківщини за справу свободи.

Закріплення у вигляді універсальних правових норм воно знайшло лише в XX столітті, коли світ, в якому швидко розвивалися засоби транспорту та зв'язку, і зростали масштаби збройних конфліктів та переслідувань, зіткнувся з нечуваними раніше вимушеними переміщеннями людей, коли втікачі намагалися отримати захист в інших країнах [1].

На відміну від біженства шукач притулку є особливим правовим станом особи, що передуює набуттю особою правового статусу біженця, проте характеризується відмінністю як власне від статусу біженця, так і від загального правового статусу людини у міжнародному праві.

Зазвичай шукачами притулку виступають громадяни держави або особи без громадянства, що постійно проживають на території держави і не можуть або не бажають користуватися захистом своєї держави походження через переслідування, яким вони піддаються в цій державі. З точки зору Конвенції ООН про статус біженців 1951р., самого факту переслідувань чи навіть реальних побоювань переслідувань достатньо, аби особа вважалась біженцем: для того, щоб вважатися біженцем в певній державі, особа повинна отримати визнання її біженцем з боку цієї держави. А отже, існує категорія осіб, які об'єктивно потрапляють під визначення біженця з точки зору Конвенції, однак ще не отримали визнання біженців з боку будь-якої держави. Саме такі особи характеризуються як шукачі притулку.

В Україні це право закріплене у ч. 2 ст. 26 Конституції України, яка закріплює норму про те, що іноземцям і особам без громадянства може бути наданий притулок у порядку, встановленому законом. Подібні положення містяться у конституціях багатьох держав, зокрема, у ч. 3 ст. 10

Конституції Італії, п. 1 ст. 16-а Основного Закону ФРН, п. 4 ст. 13 Конституції Іспанії й ін.

Відповідно до ст. 14 Загальної декларації прав людини 1948 р. закріплено кожна людина має право шукати притулку від переслідування в інших країнах і користуватися цим притулком. Це право не може бути використане у разі переслідування, дійсно заснованого на вчиненні неполітичного злочину, або діяння, що суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй [2]. Подібні положення містяться й у Декларації про територіальний притулок, прийнятій Радою Європи в 1997 році, за якою право притулку дається будь-якій особі, що має цілком обгрунтовані побоювання стати жертвою переслідування за ознакою раси, віросповідання, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань.

При цьому важливим є те, що надання притулку є мирним і гуманним актом і не вважається недружнім актом стосовно будь-якої держави.

На практиці право притулку реалізується шляхом надання права в'їзду на територію даної держави і законного там перебування. Особа, яка одержала притулок, за своїм статусом порівнюється до іноземця, але з певними винятками: а) час перебування такої особи в державі, що надала йому притулок, не обмежений; б) особа, яка одержала притулок, не може бути вислана з держави, що надала їй притулок; в) особа, яка одержала притулок, не може бути видана як своїй патримоніальній державі, так і будь-якій третій іноземній державі.

Як і статус біженця, право притулку надається лише тим особам, які не вчинили загально-кримінальних або міжнародних злочинів. Це впливає зі змісту п. 2 ст. 14 Загальної декларації прав людини. Водночас держави мають право встановлювати окремий перелік причин і умов, за яких може бути наданий притулок. Так, Конституція ФРН наголошує на політичних переслідуваннях, нелюдському або ганебному поводженні або покаранні, Конституція Іспанії відсилає до спеціального закону, що встановлює умови, за яких громадяни інших країн і апатриди користуються в цій державі правом на притулок. Законодавство України, хоча й не передбачає яких-небудь обмежувальних умов для надання притулку, очевидно, що він не може бути наданий кримінальним злочинцям, так само як і особам, які переслідуються за фашистську і подібного роду діяльність або людиноненависницьку пропаганду.

Основною правовою проблемою права притулку є як відсутність у міжнародному праві документу, який регулював би статус таких осіб, так і невизнання такого статусу в національному праві. Законодавство закріплює правові статуси іноземних громадян та біженців, однак не регламентує статус шукача притулку. Крім того, пошук притулку є тимчасовою ситуацією, щодо якої необхідно шукати тривалі рішення з

врегулювання правового статусу особи. Усе частіше зміни у національному законодавстві різних країн встановлюють більш суворі вимоги щодо надання статусу шукача притулку, права таких осіб часто порушуються або не виправдано обмежуються державами. Гострота й невирішеність цих питань, поява нових категорій вимушених мігрантів, ставлять головне питання, яке необхідно вирішувати, – реальне забезпечення становища осіб, які вимушені виїхати із своїх країн. Вирішенню зазначених проблем може сприяти комплексний і системний аналіз міжнародно-правового статусу шукача притулку.

Література:

1. Сорока І. О. Міжнародно-правовий статус осіб, що шукають притулку. *Головна*. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14370> (дата звернення: 19.12.2022).
2. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 19.12.2022).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-130>

ЄВРОПРОКУРАТУРА: РОЛЬ, ЗНАЧЕННЯ В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ВЗАЄМОДІЯ З КРАЇНАМИ ЄС

Киргізова Владислава Сергіївна

*студентка III курсу міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Науковий керівник: Роянова Інна Володимирівна
асистентка кафедри права Європейського Союзу
м. Харків, Україна*

Прокуратура Європейського Союзу є досить амбітним проектом, оскільки вперше в історії європейської інтеграції в інституційній системі Союзу засновується орган, наділений певними процесуальними повноваженнями. Основне завдання даного органу – здійснення розслідувань злочинів, які посягають на фінансові інтереси Союзу. Відповідно до цього виникає проблемне питання формування та значення Європейської прокуратури в правоохоронній та інституційній системі.

Незважаючи на те, що Європейська прокуратура створений як єдиний орган Європейського Союзу (далі – ЄС), фактично її структура інтегрована в національну правоохоронну систему держав-членів. Так, на території держав-членів посадові особи Європейської прокуратури здійснюватимуть свої процесуальні повноваження відповідно до національного кримінально-процесуального права та щодо злочинів, передбачених національним кримінальним законом.

Європейська прокуратура займає особливе місце в інституційній системі простору свободи, безпеки та правосуддя ЄС. Чинним законодавством ЄС передбачає тісне співробітництво Європейської прокуратури з ключовими агентствами, які представляють так званий правоохоронний блок – Євроюстом, Європол, а також Європейською службою боротьби з шахрайством. При цьому і Євроюст, і Європол, як і раніше, здійснюють координацію діяльності національних правоохоронних органів, тоді як Європейська прокуратура залучена до діяльності з розслідування злочинів. Європейська прокуратура та Європейська служба боротьби з шахрайством здійснюють боротьбу зі злочинами проти фінансових інтересів Союзу, в рамках якої Європейська служба боротьби з шахрайством проводить розслідування адміністративних, а Європейська прокуратура – кримінальних справ.

Розглянувши основну взаємодію з органами ЄС Прокуратури ЄС необхідно зазначити генезу створення даного органу, що 17 липня 2013 р. Європейська комісія підготувала пакет законопроектів, що складається з проектів регламентів про реформу Євроюсту [1] та створення Європейської прокуратури. Основна ідея реформи полягала у вдосконаленні інституційної основи правової співпраці у кримінальних справах. Зокрема, Євроюст мав бути перетворений на повноцінне агентство зі співробітництва в галузі кримінального судочинства, а його діяльність та модель управління – реформовано з урахуванням створення Європейської прокуратури [2].

Найбільший інтерес викликає законопроект про Європейську прокуратуру, можливість заснування якого передбачено у ст. 86 Договору про функціонування ЄС з метою боротьби зі злочинними діяннями, які посягають на фінансові інтереси Союзу, через прийняття Радою регламенту відповідно до спеціальної законодавчої процедури.

Створення Європейської прокуратури спочатку було амбітним проектом, оскільки передбачало передачу на наднаціональний рівень частини правоохоронних повноважень держави, які були невід’ємною частиною державного суверенітету. До сьогодні на рівні Європейського союзу здійснювалася лише координація співробітництва держав-членів у галузі поліцейської та кримінально-процесуальної діяльності, а законопроект наділяв Європейській прокуратурі повноваженнями з

розслідування, судового переслідування та залучення до суду осіб, які вчинили злочини проти фінансових інтересів Союзу. Таким чином, фінансові злочини проти Союзу підлягали вилученню із підвідомчості національних слідчих органів.

Відповідно до ст. 22 Регламенту Європейська прокуратура [3] має компетенцію щодо кримінальних злочинів, що стосуються фінансових інтересів Союзу, передбачених Директивою (ЄС) 2017/1371, як вона імплементована до національного законодавства, навіть якщо такі злочинні діяння класифіковані як інший вид злочину відповідно до її компетенції поширюється на шахрайські схеми, що стосуються ПДВ, якщо йдеться про навмисну дію або бездіяльність, пов'язану з територією двох або більше держав-членів і спричинила сумарні збитки не менше 10 млн євро [4].

Відповідно до ч. 1 ст. 86 Договору про функціонування ЄС Рада може заснувати Європейську прокуратуру на основі Євроюсту. Виходячи з цього, можна зробити низку висновків. По-перше, заснування Європейської прокуратури є правом, а не обов'язком Ради. По-друге, Договір про функціонування ЄС передбачає особливий характер взаємовідносин між Європейською прокуратурою та Євроюстом, заснований не лише на тісній співпраці, а й на спільній правовій природі. При цьому відповідно до Регламенту №2017/1939 Європейська прокуратура є повністю незалежним органом. Тим більше, що в її діяльності беруть участь лише представники держав, які погодилися на просунути співпрацю, а учасниками Євроюсту є всі держави-члени [3].

Відповідно до ст. 100 Регламенту Європейська прокуратура та Євроюст встановлюють між собою тісні відносини через здійснення взаємної співпраці, що базується на оперативних, адміністративних та управлінських контактах. В оперативній сфері прокуратура може залучати Євроюст до своєї діяльності щодо транскордонних справ, зокрема, ділитися інформацією, у тому числі персональними даними, про розслідування, що проводяться; звертатися до Євроюсту або до його національних членів з проханням про сприяння передачі державам – членам ЄС, які не є учасниками просунутої співпраці, або третім країнам рішень Європейської прокуратури або запитів про взаємну правову допомогу та їх виконання.

Європейська прокуратура розвиває тісне співробітництво з іншими органами Союзу – Європолом та Європейською службою боротьби з шахрайством (European Anti-Fraud Office, OLAF). Проте саме Євроюст вважається привілейованим партнером Європейської прокуратури.

Створення Європейської прокуратури, безперечно, є однією з важливих подій для ЄС. Проте чинна редакція Регламенту № 2017/1939 та обставина [3], що цей орган створюється в рамках просунутої співпраці, свідчать про те, що не всі держави-члени готові дотримуватися принципу лояльного співробітництва, що передбачає прояв Союзу та державами-членами

взаємної поваги та надання сприяння виконання завдань, що впливають із Договорів (ч. 3 ст. 4 Договору про ЄС) [5].

Таким чином, початкова амбітна ідея, яка передбачала створення повноцінного наднаціонального правоохоронного органу з процесуальними повноваженнями, буде реалізована у суттєво урізаному вигляді. Наразі Європейська прокуратура є єдиним органом із децентралізованою структурою, в якому процесуальні повноваження здійснюються на децентралізованому рівні посадовими особами, інтегрованими в національну правоохоронну систему. Більше того, розслідування та кваліфікація діянь здійснюються, як і раніше, відповідно до національного кримінального та кримінально-процесуального права. Незважаючи на це, створення Європейської прокуратури дозволить рухатися далі у напрямку створення спільного правового простору та ефективного правоохоронного механізму захисту фінансових інтересів Союзу.

Здається, розширення компетенції Європейської прокуратури за рахунок інших найбільш небезпечних злочинів, які мають транскордонний характер, є питанням часу. Цілком очевидним є те, що якщо Європейська прокуратура покаже свою ефективність, у середньостроковій перспективі вона може перетворитися на наднаціональний правоохоронний орган із компетенцією, що поширюється на всю територію Союзу.

Література:

1. Європейська комісія. Пропозиція Регламенту Європейського Парламенту та Ради про Агентство Європейського Союзу з питань співробітництва у сфері кримінальної юстиції (Євроюст). Брюссель, 17.07.2013. COM(2013) 535 фінал. 2013/0256 (COD).

2. Європейська комісія. Пропозиція щодо Регламенту Ради щодо створення Європейської прокуратури. Брюссель, 17.07.2013. COM(2013) 534 фінал. 2013/0255 (APP).

3. Про імплементацію посиленої співпраці стосовно створення Європейської прокуратури: Регламент Ради (ЄС) № 2017/1939 від 12 жовтня 2017 року. *Європейський Союз*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_025-17#Text (дата звернення: 08.12.2022)

4. Про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами: Директива (ЄС) 2017/1371 Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2017 року. *Європейський Союз*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-17#Text (дата звернення: 08.12.2022)

5. Договір про Європейський Союз: Міжнародний документ від 1 січня 2005 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu92338?ed=1992_02_07 (дата звернення: 08.12.2022)

ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЄС

Падалка Марія Анатоліївна

*заступник начальника юридичного відділу
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна*

Ідея верховенства права ЄС впливає з загальновизнаного принципу *pauci sunt servanda*, але має відмінності: вона встановлюється не національним правом, а самим інтеграційним об'єднанням. У той же час у всіх випадках цей принцип має конституційну основу: це може бути загальна норма Конституції про верховенство міжнародних договорів або спеціальна – про приналежність держави до європейської освіти; або ж такий висновок може випливати з тлумачення Конституції, що говорить про специфічність права ЄС, поєднанні в ньому як класичних рис міжнародного права, так і певних особливостей.

Загалом принцип верховенства права ЄС означає, що ті правові норми, які входять в право ЄС, мають власний пріоритет перед правилами, які закріплені в законодавстві певної держави-члена. Таким принципом охоплюються не лише чинні установчі договори ЄС, але і всі інші акти ЄС (наприклад, постанови, директиви та регламенти). Крім того, вони мають також юридичну чинність на території країни, навіть в тому випадку, якщо ця країна голосувала проти прийняття конкретно цього документа [1, с. 24].

Суд Європейського Союзу вважається основним гарантом дотримання описаного вище принципу верховенства права Європейського Союзу. Цей принцип діє поряд з принципом прямої дії і вони основною відмінністю права ЄС від міжнародного права, фактичні норми якого регулюють відносини міжнародних організацій і держав.

Принцип верховенства залишається одним з ключових принципів, які забезпечують однакове тлумачення і застосування права ЄС в усіх державах-членах. У зв'язку з цим не можна залишити без уваги ту важливу роль, яку відіграють національні суди, в тому числі конституційні суди, в діалозі з Судом ЄС і в процесі застосування права ЄС, які займають центральне місце в процедурі перевірки конституційності нормативних актів.

В даний час право стає одним з найбільш істотних об'єднуючих факторів в ЄС. Однак для забезпечення ефективної дії законів і досягнення справедливості необхідні суди, які будуть застосовувати однакові норми, а саме норми права ЄС, при вирішенні певних питань. В даний час, коли необхідність в законах і судах не підлягає сумніву, лише співпраця між

національними судами та Судом ЄС в рамках вибудованої правової системи може забезпечити справедливість, законність і ефективне правозастосування [2, с. 87].

Деякі країни передбачають, що якщо національне законодавство суперечить законодавству ЄС, суди та посадові особи зобов'язані зупинити застосування національного закону, звернутися до національного конституційного суду та чекати, поки його рішення буде прийняте. Якщо норма була визнана конституційною, вони автоматично зобов'язані застосовувати національне законодавство. Цей факт теоретично може створити протиріччя між національним конституційним судом та Європейським судом. Це також може виникнути з протиріччя між двома паралітарними первинними джерелами в ієрархії джерел права: національними конституціями та європейським правом [5, с. 204].

Принцип верховенства права Європейського Союзу стосується в однаковій мірі як норм первинного, так і норм вторинного (похідного) права Європейського Союзу. В основу цього принципу закладено ряд ідей, зокрема, право Європейського Союзу безпосередньо застосовується кожною країною-членом ЄС, поширюється на всіх суб'єктів права (в тому числі інституції та громадян країни-члена ЄС), і, навіть якщо норма права ЄС не імплементована до національного права, вона все ж застосовується на території всього Європейського Союзу і кожної країни-члена ЄС. В розумінні європейського права принцип верховенства права ЄС стосується усіх національних норм права, незалежно від їх місця в ієрархії джерел права, в тому числі конституційних норм. З точки зору застосування принципу верховенства права ЄС немає значення, коли норми національного права набрали чинності, до чи після набрання чинності договорів про створення та функціонування ЄС.

Протиріччя між приписами Європейського Союзу та його держав-членів найчастіше виявляються в національних судах при розгляді конкретних справ. За таких обставин судові органи повинні віддавати пріоритет Договору про ЄС, регламенту, директиви, іншими джерелами права Союзу, при необхідності «відкладаючи в сторону» внутрішньодержавний закон або підзаконний акт, що суперечить їм [4, с. 28].

Однак, незважаючи на суперечності в найменуванні і в баченні «верховенства» як загального принципу права Європейського союзу, як доктрини чи інших його форм і проявів, суть і зміст даного правового феномена зводиться в кінцевому рахунку до того, що він:

- а) закріплює пріоритет норм права Європейського Союзу над правом держав-членів;
- б) встановлює, що юридична сила перших перевищує юридичну силу останніх;

в) виходить з того, що норми національного права не можуть і не повинні перебувати в суперечності з нормами наднаціонального права, і навпаки [1, с. 25].

Разом з тим реалізація принципу або доктрини верховенства права Європейського союзу, «навіть якщо і тягне за собою скасування або зміну національних законодавчих актів, що суперечать наднаціональному законодавству», грає проте роль, яку важко переоцінити як у встановленні і підтримці «конституційної визначеності» в національній та наднаціональній правових системах, так і в розвитку останніх. Будучи одним з основних і одним з найбільш значущих принципів права Євросоюзу, принцип його верховенства не отримав свого (як того слід було б відповідно до логіки очікувати) прямого проголошення і затвердження ні в установчих, ні в наступних за ними договорах (або виданих на їх основі) нормативно-правових актах. Жоден з договорів, що стосуються питання про співвідношення права Європейського союзу і національного права, що констатується в зв'язку з цим в західній юридичній літературі, «не вказує на те, що потрібно робити, коли виникає протиріччя між наднаціональним і національним правом». Тут немає такої статті, як це має місце «за аналогією» в Конституції США, яка б вказувала на верховенство одних норм або актів по відношенню до других [2, с. 88].

У той же час, як вірно зазначають дослідники, дане питання є «важливим для успішної реалізації правових норм Європейського союзу, незалежно від того, чи містяться вони в установчих договірних актах, директивах, регламентах, в рішеннях судів, загальні принципи права Європейського союзу або ж в будь-яких інших формах і проявах. Даний «недогляд», припускають вчені, «ймовірно, був пов'язаний з самого початку з тим, щоб забезпечити безперешкодне проходження» установчих договірних актів через національні парламенти, їх успішну ратифікацію, маючи при цьому на увазі ту обставину, що закріплення в Договорах положення про верховенство наднаціонального права над національним могло б викликати з боку держав-членів в особі їх парламентів цілком можливі і очікувані в той період різкі заперечення.

Але оскільки проблема протиріч між правом Європейського Союзу і правовими системами держав-членів «не зникла і не вирішилася сама собою», то владним структурам Євросоюзу нічого іншого не залишалося робити, як «передати її розгляд і рішення в Європейський суд справедливості» [3, с. 42].

Таким чином, варто підкреслити, що принцип верховенства не передбачає наявність у Суду ЄС компетенції щодо визнання недійсним національного закону, що суперечить праву ЄС. Даний принцип, скоріше, означає, що в разі, якщо між нормою національного права та нормою права ЄС, що має пряму дію, існує протиріччя, яке не може бути усунуто при

відповідному тлумаченні норми національного права, національні суди держав-членів повинні замість такої норми національного права застосовувати право ЄС.

Література:

1. Забокрицький І. І. Принцип верховенства права в Європейському Союзі як ознака транснаціоналізації сучасного конституціоналізму. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2019. Т. 1. Вип. 55. С. 23–26.
2. Куровська І. Принцип «верховенства права» як провідний принцип права Європейського Союзу та Ради Європи. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 3. С. 86–89.
3. Лазовські А. Верховенство права Європейського Союзу: юридична авантюра, що окупилася. *Право України*. 2019. № 6. С. 35–52.
4. Пухтецька А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства. *Вісник Національної Академії наук України*. 2010. № 3. 35 с.
5. Свириденко А. С. До питання верховенства права Європейського Союзу над національним правом його держав-членів. *Україна і Європейський Союз: шлях до сталого розвитку: зб. наук. статей за матеріалами III Всеукр. наук. практ. конф. з європ. права, м. Харків, 15 листоп. 2019 р.* С. 203–207.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-132>

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Реньов Євген Владиславович

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри міжнародного і європейського права

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

м. Харків, Україна

Територіальна цілісність та суверенна рівність держав – це найбільш актуальні принципи міжнародного публічного права, зважаючи на драматичні події наших днів. Тому вважаємо за потрібне проаналізувати діяльність Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй в аспекті підтримки суверенітету та територіальної цілісності України.

Відповідно до ст. 25 Статуту ООН всі члени Організації погоджуються підкорятися рішенням Ради Безпеки й виконувати їх [1, с. 21]. Якщо рішення інших органів ООН мають виключно рекомендаційний характер, то Раду Безпеки наділили правом приймати обов'язкові для держав-членів рішення, невиконання яких може призвести до вжиття відповідних заходів, включаючи військові дії. Цілком доречно навести приклад війни у Перській затоці: Резолюцією Ради Безпеки ООН 678 (1990) від 29 листопада 1990 року Іраку був наданий строк до 15 січня 1991 року, щоб вивести свої війська з Кувейту [2]. Держави-члени ООН, які співпрацювали із законним урядом Кувейту, були уповноважені на використання всіх «необхідних засобів» задля відновлення міжнародного миру та безпеки в регіоні, якщо Кувейт не виконає вищевказані вимоги. Після завершення встановленого терміну була розпочата військова операція «Буря в пустелі».

Тим не менш, Україні наразі не доводиться сподіватися на рішучі та ефективні кроки з боку Ради Безпеки ООН, яка відповідно до Статуту Організації несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки. Резолюції Ради Безпеки щодо питань повномасштабної війни в Україні блокуються РФ як постійним членом зазначеного органу ООН, а єдина заява, що була прийнята Радою Безпеки 6 травня 2022 року, обмежилася формальним висловленням глибокого занепокоєння з приводу підтримання миру та безпеки України [3].

Вимога солідарного голосування постійних членів Ради Безпеки і право кожного з них накладати вето як на проект резолюції з певного питання, так і на сам розгляд цього питання, є однією з найбільших завад миротворчій діяльності ООН [4, с.6]. І сценарій, за яким постійні члени Ради Безпеки зголосяться обмежити себе у використанні цього надвпливового інструментарію, поки видається нереалістичним. Окрім того, склад Ради Безпеки, який не зазнавав змін з 1963 року, не відображає сучасних геополітичних реалій з новими центрами впливу, ґрунтуючись ще на Ялтинсько-Потсдамській системі міжнародних відносин.

Таким чином, міжнародна система безпеки стала заручницею недовіри Ради Безпеки ООН. Події сьогодення актуалізують дискусію щодо наявної потреби у реформуванні Ради Безпеки, перш за все в аспекті використання її членами права вето. Задля підтримки територіальної цілісності та суверенітету України використовується майданчик Генеральної Асамблеї ООН. Однак чисельні резолюції головного дорадчого органу ООН, які були ухвалені після 24 лютого цього року, хоча й свідчать про беззастережну підтримку нашої держави, проте мають лише рекомендаційний характер.

Література:

1. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. New York: United Nations. 2015. 128 p.

2. Resolution 678 (1990). UN Security Council. 29 November 1990. UN Digital Library. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/102245> (date of access: 15.12.2022).

3. Statement by the President of the Security Council. UN Security Council. 6 May 2022, S/PRST/2022/3. The United Nations. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/341/96/PDF/N2234196.pdf> (date of access: 15.12.2022).

4. Кресін О.В. Механізми ухвалення рішень ООН у сфері миротворчості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 6 – 11.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-133>

НАСЛІДКИ ВІЙНИ – ВПЛИВ НА ДЕРЖАВУ ТА СУСПІЛЬСТВО

Чикун Тетяна Михайлівна

студентка III курсу

Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства

та природокористування

м. Рівне, Україна

Живучи в Україні 2022 року, ми, її громадяни стикнулись з одним з найстрашніших явищ, яке було породжене людиною – війною. Війна забрала наш час, наші мрії та сподівання, а головне – породила величезну кількість наслідків, які вже існують, або можуть статись в недалекому майбутньому.

Повністю перелічити всі аспекти цього питання не вдається, тим більше в умовах ще незакінченого воєнного конфлікту, але виділити п'ять, на нашу думку, найбільш гострих та болючих, як для держави так і для суспільства в цілому, можливо.

Першим масштабним наслідком можна виділити проблему біженців. Вона є комплексною і складається з двох категорій – біженці, що знаходяться за кордоном, та внутрішньо переміщені особи.

Уповноважений ВР з прав людини Д. Лубінець під час круглого столу членів «Ради національних спільнот України» зазначив, що: «7 мільйонів 900 тисяч осіб виїхали за межі країни, шукаючи прихистку за кордоном. Це – 20% від фактичного населення України» [1]. Частиною з них, за даними Агентства ООН у справах біженців, є понад 2,8 мільйони українців, які опинилися на території країни-агресора РФ – серед них і примусово

депортовані та незаконно вивезені неповнолітні та малолітні особи. Частина таких українців переселяють до Сибіру і за полярне коло. На території самої Російської федерації, було також помічено створення «фільтраційних таборів» – так званих в'язниць для цивільних і військовополонених [2].

В свою чергу, за даними Міністерства соціальної політики, кількість внутрішньо переміщених осіб станом на 15 грудня 2022 року становить 4 875 330 зареєстрованих людей. Для держави нині проблемою є забезпечення цієї категорії всіма базовими речами необхідними для проживання, тому додатковими видатками з бюджету стали виплати на проживання, які щомісячно нараховується в загальній для всіх осіб сумі – 5 691 402 343 грн [3]. Соціальні виплати будуть потрібні і після завершення війни, адже більшість із біженців повністю або частково втратили своє майно, а місце їх проживання було зруйновано, пошкоджено, що є дійсно великим ударом по бюджету України.

Другим наслідком війни стали колосальні втрати з боку цивільного населення через систематичне порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини на окупованих територіях. Поки немає можливості визначити точну кількість постраждалих з боку цивільного населення. Окрім нанесення шкоди шляхом умисних обстрілів житлових зон чи здійснення будь яких насильницьких дій стосовно звичайних громадян України з боку армії РФ, також було неодноразово зафіксовано не один факт розстрілу гуманітарних коридорів, що напряму впливає на продовольчу ситуацію у прифронтових регіонах. В самих же окупованих містах та селищах з боку окупаційної влади не в повній мірі були налагоджені логістичні коридори для транспортування продовольства та медикаментів, що є грубим порушенням ст. 56, 57 Четвертої Женевської конвенції 1949 р. про захист цивільного населення під час війни. Окупаційна держава зобов'язана за допомогою всіх наявних засобів та в співробітництві з державними та місцевими органами влади забезпечувати та підтримувати діяльність медичних та лікарняних установ, та забезпечувати населення продуктами харчування [4].

Але натомість, ми б хотіли звернути увагу на інформацію радника мера тимчасово окупованого Маріуполя П. Андрющенка, яку він розповів в інтерв'ю «Радіо Свобода». Згідно його слів, у тимчасово окупованому Маріуполі Донецької області через холоди небувалими темпами поширюється епідемія грипу, смертність у місті зросла в 7 разів, лікарні та медичні пункти переповнені [5].

Директор Луганського обласного медичного центру соціально-небезпечних хвороб Р. Нужний вказав, що на окупованій території Луганської області зросли ризики поширення таких захворювань, як гепатит, туберкульоз та ВІЛ/СНІД [6]. Окрім епідемій, смертність на окупованих територіях збільшується через нестачу препаратів для

хронічних хвороб, таких як діабет та епілепсія. Збільшується кількість смертей і через серцево-судинні хвороби.

Третім масштабним наслідком війни став вплив руйнування об'єктів нерухомої власності на економіку України в цілому. Згідно інформації вказаної в своїх дослідженнях Київською школою економіки (KSE), було пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше: 195 заводів та підприємств; 231 медичних закладів; 940 закладів середньої та вищої освіти; 543 дошкільних навчальних закладів; 295 мостів та мостових переходів; 151 об'єкт складської інфраструктури.

Крім того, за час війни пошкоджено чи зруйновано щонайменше 97 релігійних та 144 культурних об'єктів. Загальний обсяг знищеної чи пошкодженої житлової нерухомості складає близько 33,7 млн кв. метрів, відтак прямі втрати економіки України щодо житлового фонду досягли 29,7 млрд. доларів і ця сума щоденно зростає.

Таким чином, найбільші економічні втрати війни – це цивільна інфраструктура, а саме: житлові будинки та дороги, що в сумі дає невістну цифру у 60% всіх втрат. Окрім цього за даними KSE втрати підприємств (активів, складів) від війни вже складають близько \$10 млрд. Найбільше руйнувань зафіксували в Донецькій, Луганській та Харківській областях [7].

В зимовий період збільшилась кількість руйнувань з боку енергетичної інфраструктури. Через умислі удари по таким об'єктам було завдано шкоди електропідстанціям, котельням, насосним станціям, що ще більше збільшує втрати економічного сектору. Також через інтенсивні бойові дії, швидке просування техніки, використання різного роду ракет, бомб, мін та гранат відбувається пошкодження верхніх родючих шарів ґрунту на земельних ділянках прифронтових та окупованих територій. Окрім цього ушкодження спричиняються через пожежі, які виникають як в процесі бойових дій, так і у вигляді певних наслідків, і породжують собою випалювання та знищення корисних речовин в ґрунті, що також перешкоджає в повній мірі його використання в майбутньому.

Четвертим наслідком війни, що очікувано буде тривати і після її завершення є безробіття та втрата доходу працездатного населення. Ми б хотіли звернутись до результатів досліджень Групи «Рейтинг», згідно яких було зафіксовано падіння доходів у період війни у 64 % українців. Зокрема у 18 % опитаних незначно зменшився дохід, у 32 % – значно зменшився, 14 % втратили практично всі доходи [8].

Звертаючись до оцінки рівня безробіття з боку Національного банку України, ми можемо побачити цифру у 35%. Такий відсоток існує через глибокий спад економічної активності та міграцію у прифронтових регіонах, де значна частина населення втратила роботу. На більш сумну статистику вказує економічний експерт О. Хмелевський. Він висловив думку, що: «... такі опитування провести на належному рівні в умовах війни неможливо. На обліку в центрах зайнятості стоїть лише біля 300 тис. осіб. Хоча, за різними оцінками, роботу втратили понад 5 млн українців. Деякі

опитування показують, що рівень безробіття досяг вже 42%. Очікується, що до кінця року кількість безробітних може досягти 7 млн осіб» [9].

На національному ринку праці наразі спостерігається значна конкуренція за робочі місця. Кількість вакансій в Україні зменшилась приблизно у 20 разів у порівнянні з довоєнним часом. Наразі найшвидше знаходять роботу ті, хто володіють технічною освітою та мають здібності до ремонту. Середній показник пошуку роботи зараз складає майже три місяці [9].

П'ятим наслідком, який з великою вірогідністю буде очікувати Україну в майбутньому, вже після завершення воєнного конфлікту, є проблема впливу Посттравматичного синдрому (ПТСР) у ветеранів та цивільних, що перебували в прифронтових чи окупованих територіях на можливе збільшення кількості протиправних діянь та злочинів. В окремих осіб, які мають такий синдром, простежується особливий стан, який виражається у бажанні вижити, проявах агресії, недовірі до оточуючих, схильності до алкоголю, неспроможності заглушити «голос» війни.

Колишні учасники бойових дій гостро відчують негативну тенденцію переходу від «бойового» життя до «побутового». Постійний дискомфорт, проблеми з реадaptaцією та складності з «впливанням» у мирне середовище продукують агресивні реакції по відношенню до оточуючих, а також до самих себе. Саме ПТСР може стати поштовхом до вчинення таких злочинів як – хуліганство, умисні середньої тяжкості та тяжкі тілесні ушкодження, погроза вбивством, вбивства, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами тощо [10, с. 20].

Також заслуговує уваги така гостра проблема, як домашнє насилля в сім'ях учасників людей, що пережили бойові дії. Люди, які звикли до виживання, вирішують свої проблеми радикально та імпульсивно, що під впливом алкоголю чи депресивного стану може вилитись в скоєння того чи іншого протиправного діяння. Великі масиви зброї, які залишаються і які буде важко контролювати після завершення війни, ще більше підвищують можливість збільшення кількості злочинів та загалом правопорушень.

Таким чином, підсумовуючи все вищезгадане, нами було виділено п'ять основних наслідків війни між РФ та Україною. Це проблема біженців та забезпечення їх потреб; порушення прав та свобод цивільного населення на окупованих територіях, результатом якої стала поява епідемій та підвищення смертності від хронічних хвороб; знищення або пошкодження нерухомого майна, чий стан нап'яму впливає на економіку України; проблема безробіття та втрата доходу працездатним населенням; врешті решт можливе збільшення кількості протиправних діянь та злочинів з боку деяких осіб, які отримали посттравматичний синдром. Наслідків дійсно багато, і їх буде неможливо вирішити за короткий час. Україну чекає довга та кропітка робота, від якої залежить подальше майбутнє та подальший розвиток нашої держави.

Погоджуємося, що проведене дослідження не претендує на вирішення всіх аспектів обраної проблеми. Відтак перспектива подальшого дослідження може бути спрямована на виявлення можливих варіантів подолання проблеми наслідків війни.

Література:

1. З України виїхали майже 8 мільйонів біженців – омбудсман, стаття, інтерв'ю з Д. Лубінцем, «Суспільне. Новини», URL: <https://suspilne.media/338594-z-ukraini-viihali-majze-8-miljoniv-bizenciv-ombudsman/>
2. Окупанти створили «фільтраційні табори» і депортують українців до Сибіру, – Зеленський, замітка, 2022, «*Цензор.Нет*», URL: https://censor.net/ua/news/3336374/okupanty_stvoryly_filtratsiyini_tabory_i_d_eportuyut_ukrayintsiv_do_sybiru_zelenskyui
3. К. Кошеленко, заступник Міністра соціальної політики України з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації, блог, 15 грудня 2022, *Міністерство соціальної політики України*, URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22433.html>
4. Конвенція «Про захист цивільного населення під час війни» від 12 серпня 1949 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#n192
5. В окупованому Маріуполі поширюється епідемія грипу, смертність у місті зросла в 7 разів, інтерв'ю з П. Андрущенко, «*Радіо Свобода*», 2022, URL: <https://realgazeta.com.ua/v-okupovanomu-mar-upol-poshiryuyutsya-epidem-ya-gripu-smertn-st-u-m-st-zrosla-v-7-raz-v-15-12/>
6. Окупованим територіям Луганської області загрожує епідемія СНІДу, інтерв'ю з Р. Нужним, «*Радіо Свобода*», URL: <https://realgazeta.com.ua/okupovanim-teritor-yam-lugansko-oblast-zagrozhu-ep-dem-ya-sn-du-14-12/>
7. Загальні втрати економіки, понесені в ході війни, дослідницька робота, *Київська школа економіки*, URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zadokumentovanih-zbitkiv-infrastrukturi-standovit-mayzhe-92-mlrd>
8. П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи, дослідження, *Соціологічна група «Рейтинг»*, URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_iyulya_2022_goda.html
9. Війна змінює ринок праці: як державі разом з українцями побороти безробіття, стаття, інтерв'ю з О. Хмелевським, О. Мельник, *Інформаційне агентство «УНІАН»* URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/viyina-zminyuye-rinok-praci-yak-derzhavi-razom-z-ukrajincyami-poboroti-bezrobittya-novini-ukrajina-11946903.html>
10. Гасанова К.Х. Соціальна депривація та інші наслідки осіб з посттравматичним стресовим розладом як фонові явища злочинності.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-134>

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ООН ЯК ІНСТИТУЦІЇ З ПІДТРИМАННЯ МИРУ ТА БЕЗПЕКИ У СВІТІ

Шкарнега Олена Святославівна

кандидатка юридичних наук,

доцентка кафедри морського та господарського права

*Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Приблизно 80 років тому усі народи планети Земля, домовились, задекларували, проголосили (обирайте свою інтонацію), що – сповнені рішучості позбавити прийдешні покоління нещастя війни [1]. Утвердження прав, свобод, гідності та цінності людської особистості, в незалежності від будь-яких відмінностей, які апіорі, існують у нашому Світі особистостей.

Якими були тодішні жінки та чоловіки, які так утопічно декларували названі положення? Мабуть це були люди – травмовані війною. І зараз ми українці знаємо, що свою мітку війна ставить на усіх, на тих, хто на фронті та на тих хто у тилу. Ми також станемо таким поколінням, яке травмоване війною.

Ця стаття направлена на майбутнє. Бо війни закінчуються, а жити у новому післявоєнному світі якось потрібно. Чи будемо ми оновлювати, замазувати тріщини, робити косметичний ремонт того, що є? Чи розвалимо все і створимо, щось нове? Бо зрештою ООН також було створено на руїнах Ліги Націй.

Звісно, ми можемо розмірковувати лише черпаючи інформацію від так званих посередників, спостерігаючи з-за барикад Української оборони, бо реальна картина відома не усім. Але внутрішнє передчуття, інтуїція кажуть своє.

Стаття 6 Статут ООН говорить про те, що : «Член Організації, що систематично порушує принципи, встановлені в цьому Статуті, може бути виключений з Організації Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки» [1]. Де ж таке виключення розпочато відносно Російської Федерації, яка є первісним членом ООН, як правонаступниці СРСР?

Закордоном України у людей інше життя, не спотворене подіями війни. І чим далі від епіцентру воєнних ігор, тим далі уся проблематика не є важливою для людини. Можливо й тому, ті бюрократи, політики, які

працюють в ООН не відчувають так гостро, біль інших країн. І мова тут не тільки про Україну. Є багато прикладів інших конфліктів по всій Планеті. Можливо нам потрібно щось у цьому змінювати, покращувати? Чи ми так все і залишимо і «спишемо» на природні, еволюційні процеси?

Стаття 4 Статуту ООН декларує положення щодо вступу майбутніх членів цієї організації. Така держава має бути миролюбною і ця вимога стоїть на першому місці. Подібне формулювання/інтонація присутня у всіх інших положеннях Статуту. Чому тоді така «трьохсот-денна миролюбність» Росії остається не поміченою та не прийнятою за важливу із подальшими рішучими кроками, які передбачені у Статуті?

Питань багато, і в сьогоднішніх реаліях писати статтю оминаючи проблему війни, яку ми маємо на своїй території – вбачаю не можливим. Наразі, діяльність ООН як єдиної всесвітньої організації, ставиться під сумнів. І після закінчення війни, будуть відбуватись зміни у світовому миропорядку, і то є неминучим.

Ми – юристи, віддавна були творцями законів, систем правил та поведінки. Тому доля, покликання, кожного професіонала посприяти у цьому процесі. Але мені вбачається, що наявність політичної інституції не є ефективною. Для споглядання за діяльністю держави потрібен етичний контроль. Бо те об'єднання країн, травмованих подіями світових війн, свого часу і створили ООН, задля миру та безпеки. Але, загроза війн не була усунута, вона лише була «приспана» на деякий час. Маю на увазі, що має бути створена непідкупна, високоавторитетна, етична, наддержавна інстанція, яка зможе бути превентивним механізмом задля реального відвернення конфліктів, війн та інших людських пороків. Така інстанція має бути провідником, для усіх суспільств, бути так би мовити, лікарем для усіх існуючих держав. Бо як свого часу сказав Нельсон Мандела «Людина не народжується з ненавистю до інших людей, ненавидіти її навчає суспільство» [2, с. 561]. І то, є коренем, основою для усіх реформаторських рішень.

Література:

1. Статут ООН прийняти 26 червня 1945 року // Департамент громадської інформації ООН URL: <https://unic.un.org> (дата звернення: 21.12.2022)
2. Мандела Нельсон Довгий шлях до свободи / Нельсон Мандела. Автобіографія. К.: Наш Формат, 2015. 568 с.

НАПРЯМ 6. ОСНОВИ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІЧНОЇ ПРАКТИКИ. БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА В УКРАЇНІ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-135>

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Семко Михайло Олександрович
*старший викладач кафедри права
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний університет»
м. Харків, Україна*

Основним нормативно-правовим актом, яким врегульовано надання безоплатної правової допомоги є Закон України «Про безоплатну правову допомогу». Відповідно до положень даного Закону безоплатна правова допомога – це гарантована державою правова допомога, що повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [1]. Сьогодні питання надання безоплатної правової допомоги є **надзвичайно актуальним** для осіб, які мають право на її отримання, оскільки на даний момент послугами адвоката не кожний може скористатися, проте результат виправдовує витрати, а центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги надають громадянам можливість відстояти свої права за допомогою кваліфікованих адвокатів.

Варто зазначити, що основною метою функціонування системи безоплатної правової допомоги є забезпечення всім особам доступу до правосуддя. Це є прямою реалізацією конституційного права кожного на професійну правничу допомогу. Саме безоплатна правова допомога є державною гарантією можливості громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу.

Різні аспекти міжнародно-правових стандартів надання правової допомоги розглядали такі вчені, як: Антонович М.М., Бова Є.Ю.,

Зайчук О.В., Оніщенко Н.М., Орзіх М.Ф., Савич О.С., Титаренко В.В., Титикало Р.С., Черниченко С.В., Шестаков Л.Н. та інші.

Розглянемо як розвивається інститут безоплатної правової допомоги в Україні в контексті європейських стандартів.

Право на безоплатну первинну правову допомогу згідно з Конституцією України та прийнятим відповідно до Міжнародних стандартів Законом України «Про безоплатну правову допомогу» мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України. В країнах ЄС, які є розвинені в демократичному і соціальному плані, цей інститут існує вже доволі давно і в різних країнах він відрізняється категоріями людей, які отримують дану допомогу, порядком та способом надання такої допомоги особам. В країнах Євросоюзу дана система базується на спеціальних законах, які в свою чергу узгоджуються з Європейською Конвенцією про захист прав і свобод.

Право на безоплатну правову допомогу для певних категорій осіб закріплюється низкою законів України. Зокрема, це особи, визначені законами України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», «Про статус ветеранів війни і гарантії їх соціального захисту», «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду», «Про психіатричну допомогу», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про соціальні послуги», «Про охорону дитинства» тощо.

Порівнюючи систему безоплатної правової допомоги європейських країн та України варто зазначити, що переважно в більшості європейських країн безоплатну правову допомогу особам надають юристи, які працюють при муніципалітетах тобто в органах місцевого самоврядування, а саме юридичні департаменти при муніципалітетах.

Така система діє в Литві та Грузії, де діяльність таких юристів контролюється Службою юридичної допомоги та Службою правової допомоги. Такі служби є державними органами, тобто робота даних департаментів контролюється державою [2, с. 133]. Також в деяких європейських країнах існує практика укладання муніципалітетами угод з приватними юристами про надання ними правових консультацій та підготовку проектів документів. Але дана практика не є ефективною через певну обмеженість бюджету тому перевагу надають саме роботі фахівців з права у юридичних департаментах муніципалітету.

В тих європейських країнах, де безоплатна правова допомога надається муніципалітетами, особи, що зверталися за такою допомогою, зазначають, що в певних випадках не були задоволені наданою їм допомогою, а консультації можна отримати тільки в тому муніципалітеті, в окрузі якого особа проживає, що створює незручності особам, які не проживають в даному окрузі або в країні тимчасово. В тих же європейських

країнах, де створені саме центри з надання безоплатної правової допомоги, особи зазначають високий рівень підготовки фахівців та якість наданих послуг [2, с. 134].

На даний час системи з надання безоплатної правової допомоги в Україні та європейських країнах багато в чому є схожими, наприклад категорії осіб та юрисдикційність Центрив з надання безоплатної правової допомоги та/або інших органів, в повноваження та обов'язки яких входить надання безоплатної правової допомоги, але є й розбіжності, наприклад в більшості країн Європи дані Центри є муніципальними органами (органами місцевого самоврядування), а в Україні фахівці даних Центрив прирівнюються до державних службовців і їх діяльність регламентується низкою спеціальних законів.

Європейський підхід в питанні надання безоплатної правової допомоги залишається незмінним і полягає у невід'ємності реального права на правову допомогу від права на реальний доступу до суду, яке, в свою чергу, є ключовою складовою права на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, питання щодо цивільних прав та обов'язків особи або встановлення кримінального обвинувачення, висунутого проти неї, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод в інтерпретації цього права в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. Позитивним необхідно визнати прийняття Закону України від 4 липня 2012 р. № 435-р «Про затвердження Концепції Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013-2017 роки», в якій зазначається, що Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенція про статус біженців, Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах та інші міжнародні акти передбачають обов'язок держави забезпечити безоплатну та ефективну правову допомогу особам, які її потребують, і встановити мінімальні вимоги до надання такої допомоги.

Співвідносячи основні норми міжнародного права з внутрішньодержавним законодавством стосовно якісного та ефективного забезпечення права людини на безоплатну правову допомогу, можна зробити висновок, що як на національному, так і на міжнародному рівнях держави повинні забезпечувати якісне та ефективне надання безоплатної правової допомоги, дбати про те, щоб система безоплатної правової допомоги отримувала достатні фінансові й кадрові ресурси. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Отже, вивчення та врахування міжнародного досвіду з питань забезпечення права на професійну правничу допомогу, вже дало для України позитивний ефект. Подальша імплементація відповідних міжнародно-правових норм, безумовно, сприятиме розвитку національного законодавства України, раціональному вирішенню актуальних питань та удосконаленню системи забезпечення професійної правничої допомоги.

Література:

1. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI (з наступними змінами).
2. Вільчик Т.Б. Системи безоплатної правової допомоги у країнах Європейського союзу. Порівняльно-аналітичне право, 2015. № 4. С. 132-135.
3. Гудим І. В. Стан розвитку безоплатної правової допомоги в Україні з дотриманням міжнародних стандартів. Безоплатна правова допомога в Україні: шляхи подальшого розвитку та модернізації: матеріали Всеукр. студ.наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5 жовт. 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 37-40.
4. Коршенко А. В. Міжнародно-правові стандарти права особи на правову допомогу та їх співвідношення. Часопис Київського університету права. 2013. № 3. С. 375-378.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-136>

УРЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ПРОЦЕДУР АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

Хлистік Мирослава Андріївна

*старший викладач кафедри права та економіко-фінансової безпеки
Приватного вищого навчального закладу
«Академія рекреаційних технологій і права»,
аспірантка кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна*

Зазвичай сторони конфліктів звертаються за захистом порушених прав і охоронюваних інтересів до судів, які, відповідно до закону, здійснюють правосуддя на засадах верховенства права та забезпечують кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод [1]. Суди утворюються та фінансуються державою. Проте, існують й інші форми вирішення конфліктів,

які сприяють розвантаженню судової системи та є альтернативою державному правосуддю, і тому в науці їх називають *альтернативними (позасудовими) способами (процедурами) врегулювання спорів*.

Альтернативне врегулювання спорів (далі – АВС, переклад терміна «Alternative Dispute Resolution» – АDR) – група та сукупність процесів, за допомогою яких вирішуються суперечки і конфлікти без звернення до формальної системи судочинства, а також процесів, які інтегровані у судове провадження, однак вважаються альтернативою загальному порядку вирішення спорів. [2]. Загально визнано, що АВС має ряд переваг у порівнянні з традиційним судовим процесом, що обумовлює популярність та швидкий розвиток таких процедур у більшості розвинутих країн.

На сьогодні чинним законодавством України передбачено можливість врегулювання спорів не лише в судовому порядку, а й шляхом застосування окремих видів АВС, у тому числі арбітражу (третейського суду) та медіації.

Так, Законом України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 року № № **1701-IV** (далі – Закон № **1701-IV**) визначено підстави та порядок діяльності третейських судів в Україні, а також основні вимоги щодо третейського розгляду спорів. Відповідно до статті 2 Закону № **1701-IV** третейський суд – це недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин. До третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір із зазначених вище, крім випадків, передбачених у статті 6 цього Закону [3]. За своєю суттю третейський суд у розумінні Закону № **1701-IV** – це внутрішньо державний арбітраж (арбітраж для резидентів), поряд з яким ще виокремлюють міжнародний комерційний арбітраж (розглядає міжнародні спори у сфері зовнішньоекономічної діяльності).

Основні питання функціонування в Україні міжнародного комерційного арбітражу (третейського суду) як методу, що широко застосовується для вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародної торгівлі, врегульовано Законом України від 24 лютого 1994 року № **4002-XII** «Про міжнародний комерційний арбітраж» (далі – Закон № **4002-XII**).

Відповідно до частини 2 статті 1 Закону № **4002-XII**, до міжнародного комерційного арбітражу можуть за угодою сторін передаватися:

спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін знаходиться за кордоном;

спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їх

учасниками, а так само їх спори з іншими суб'єктами права України; а також спори між адміністратором за випуском облігацій, який діє в інтересах власників облігацій відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», та емітентом облігацій та/або особами, які надають забезпечення за такими облігаціями, якщо принаймні одна зі сторін спору є підприємством з іноземними інвестиціями [4].

Значна увага юридичної спільноти приділяється сьогодні такій процедурі АВС як медіація. Поняття «медіація» згадується у законодавстві України вже досить тривалий час, зокрема, у пункті 4 частини 2 статті 7 Закону України від 02 червня 2011 року № **3460-VI** «Про безоплатну правову допомогу» серед перелічених видів правових послуг, які включає в себе безоплатна первинна правова допомога, вказано таку правову послугу, як надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації [5]. Проте лише нещодавно – 16 листопада 2021 року було прийнято Закон України № **1875-IX** «Про медіацію» (далі – Закон № **1875-IX**), яким безпосередньо визначено правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору) та інші питання, пов'язані з цією процедурою. **У цьому Законі наведено таке визначення терміну «медіація»** – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. **Слід зазначити, що Закон № 1875-IX передбачає застосування медіації для запобігання або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Медіація не може проводитися у конфліктах (спорах), що впливають чи можуть вплинути на права і законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками цієї медіації [6].** Процедура медіації сторонами спору може бути використана як до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, так і під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або навіть під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу.

Варто зауважити, що між арбітражем (третейським судом) та медіацією є ряд відмінностей, які полягають у наступному:

1. Рішення за результатами розгляду спору в арбітражі (третейському суді) приймають арбітри (третейські судді) в межах предмету позовних вимог. У медіації рішення приймають самі сторони, і досить часто воно може стосуватися й інших питань, ніж ті, які окреслювались перед початком цієї процедури. Завдання медіатора – організувати сприятливу

комунікацію між сторонами, розкрити їх справжні інтереси, що в подальшому допоможе сторонам врегулювати конфлікт на взаємовигідних умовах. Медіатор не може надавати поради щодо суті спору, пропонувати варіанти рішень, надавати консультації – він залишається оптимально нейтральним і повинен дотримуватись основних принципів медіації: добровільності, конфіденційності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації.

2. Процедура вирішення спору в арбітражі (третейському суді) досить схожа на традиційний судовий процес, хоч і спрощений, та має змагальний характер. У медіації все набагато простіше і не надто формалізовано. Звичайно, сам процес медіації підпорядковується певному порядку, передбачає дотримання вимог закону, договору про проведення медіації та норм професійної етики медіатора. У той же час зустрічі медіатора зі сторонами проходять у сприятливій неформальній атмосфері у різному форматі: як спільно, так і окремо з кожною із сторін. Медіатор не визначає, хто правий, а хто – ні, основне його завдання – уважно слухати і ставити «правильні» запитання.

3. Результати розгляду спорів арбітражем (третейським судом) оформляються рішеннями, які можуть бути в подальшому оскаржені, а сама система визнання арбітражних угод та їх виконання (у тому числі примусового) досить чітко розроблена та законодавчо врегульована. Медіація ж може завершуватись укладенням сторонами угоди за результатами медіації, цивільно-правового договору або мирової угоди (у тих випадках, коли до послуг медіатора сторони звернулись вже під час судового розгляду їхнього спору). Результат медіації можливо оспорити в суді виключно як цивільно-правовий договір, а **підставою для примусового виконання може бути лише мирова угода, затверджена судом.**

Швидкі і порівняно дешеві альтернативні способи вирішення спорів набували популярності у більшості розвинених країн, і в українській правовій системі як елемент механізму захисту прав та законних інтересів сторін конфліктів вони також займають важливе місце.

Література:

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 23.12.2022).

2. Альтернативне вирішення спорів: 120 працівників системи надання безоплатної правової допомоги взяли участь у спеціалізованому навчанні щодо надання допомоги в забезпеченні доступу до медіації. PRAVOKATOR: веб-сайт. URL: <https://pravokator.club/news/alternativne-vyrishennya-sporiv-120-pratsivnykiv-systemy-nadannya-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogy-vzyaly-uchast-u-spetsializovanomu-navchanni-z>

nadannya-dopomogy-v-zabezpechenni-dostupu-do-mediatsiyi/ (дата звернення: 23.12.2022).

3. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 року № 1701-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15> (дата звернення: 23.12.2022).

4. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24 лютого 1994 року № 4002-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#n9> (дата звернення: 23.12.2022).

5. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02 червня 2011 року № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 23.12.2022).

6. Про медіацію: Закон України від 16 лист. 2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20> (дата звернення: 23.12.2022).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-137>

БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Яворська Ірина Сергіївна

студентка III курсу

Навчально-наукового інституту права

Національного університету водного господарства

та природокористування

м. Рівне, Україна

Декларування України себе як соціальної правової держави вимагає подальшої демократизації й поступального забезпечення верховенства права у царині прав людини й громадянина. Основні права і свободи людини гарантуються Конституцією та міжнародними нормативними актами, основоположним з яких є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (ратифікована державою 17 липня 1997 року) [1; 2, с. 79].

Однією із гарантій захисту прав особи є надання безоплатної правової допомоги. Підвищення її якості й підтримка імплементації Закону України «Про безоплатну правову допомогу», сприяння розробці та застосуванню законодавства, що призводить до виконання відповідних рішень Європейського суду з прав людини, є одними з пріоритетів, декларованих

у Раді Європи. Україна, в контексті євроінтеграційних прагнень, виконує взяті на себе зобов'язання у цій сфері.

Вітчизняна система правової допомоги передбачає надання безкоштовних юридичних послуг у різних галузях. Так, наприклад, є широке коло бенефіціарів щодо закону «Про справедливі трудові норми» у кримінальних провадженнях, у справах про адміністративне затримання та арешт, що забезпечує широкомасштабний доступ до правосуддя [5, с. 17]. Люди можуть отримати юридичні консультації та інформацію на всіх стадіях процесу кримінального судочинства.

Не менш важливою є доступність правової допомоги після винесення вироку та на етапі відбування покарання. Особа, позбавлена волі (затримана у кримінальному провадженні у справах про адміністративне правопорушення чи якій обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою), має право на отримання ОСЗП з моменту затримання. Законодавство прямо не передбачає, що «з моменту затримання» означає до першого допиту поліцією, але це можна зрозуміти з сукупного застосування кількох правових положень. Забезпечення раннього доступу до адвоката також є пріоритетом системи правової допомоги в Україні [3].

Однак, схоже, що випадки, коли органи затримання не повідомляють центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги (ВПД) про затримання, продовжуються, і все ще застосовуються різні практики з тією метою, аби уникнути обов'язкового залучення адвоката.

Існує потреба в об'єднаних зусиллях усіх суб'єктів кримінального правосуддя для забезпечення ефективного раннього доступу до адвоката для будь-якого підозрюваного/підсудного в Україні. Визначення права на правову допомогу у кримінальних справах є простим, доки підозрюваних затримано (тримають під вартою тощо), але поза цією ситуацією воно виглядає досить складним. По-перше, це складно для людей, які не затримані і потребують правової допомоги, а по-друге, для людей, які затримані, а потім звільнені, тому що не зовсім зрозуміло, чи надаватиметься правова допомога до завершення справи в суді [5, с. 18].

Люди можуть оскаржувати рішення щодо надання правової допомоги, а також дії та бездіяльність посадових осіб і службовців, які порушують порядок і строки розгляду звернень про правову допомогу. Проте в Законі про юридичну допомогу відсутні положення про конкретні строки та порядок оскарження рішень про надання такої допомоги.

Одне з головних нововведень Закону про юридичну допомогу стосується нової системи призначення адвокатів. Уповноважені особи призначають адвокатів з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, до якого входять ліцензовані адвокати, члени адвокатської колегії, відібрані за суворою процедурою [6]. Процедура відбору включає тести та співбесіди, які проводяться відбірковими комісіями, до складу яких входять представники адвокатури, судових

органів, громадянського суспільства, системи розвитку з правового розвитку та Міністерства юстиції.

Призначення адвокатів спеціалізованими органами правової допомоги є звичайною практикою для багатьох європейських країн, зокрема і для України. Проте, основними недоліками процедури є проблематичний або запізнілий контакт із поліцією та іншими органами затримання, з одного боку, та відсутність адвокатів у режимі 24/7 у всіх регіонах, з іншого. Система розподілу справ адвокатам відрізняється від регіону до регіону [4, с. 40].

Міністерство юстиції активно сприяє захисту прав не лише дорослих, але й дитини. Воно є ініціатором і співавтором законопроектів, котрі спрямовані на гарантування прав дитини, які вчинили правопорушення, Серед документів наявний законопроект, який дозволить дітям самостійно звертатися за правовою допомогою [3].

Критично важливою для захисту прав дитини є ініціатива Міністерства цифрової трансформації, яке спільно з ЮНІСЕФ в Україні, Координаційним центром з надання правової допомоги, Міністерством юстиції України та Міністерством освіти і науки України випустили чат-бот Cyberdog, що пояснюватиме, як діяти у випадках кібербулінгу дітям, батькам і вчителям. Чат-бот є першим кроком до створення комплексного інструменту для захисту дітей від кібербулінгу та надання комплексних послуг тим, хто скаржиться на такі ситуації [7].

Ще одним проявом безоплатної правової допомоги є запровадження у 2019 році пілотного проекту з відновного правосуддя, що був реалізований у шести областях. 2020 року його поширили на решта областей України. Успішне проходження цієї програми є підставою для звільнення дитини від кримінальної відповідальності. Вже винесено позитивні судові рішення про звільнення від відбування покарання понад 60 дітей. Стільки ж справ перебуває на розгляді в судах.

З поширенням відновного правосуддя на всі регіони зростає потреба в медіаторах. Координаційний центр оголосив конкурс адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, для участі в тренінгах.

Система безоплатної правової допомоги створила власний канал PravoTok у додатку TikTok. На ній представлені короткі мобільні відеоролики про права дитини. Права людини починаються з прав дитини. Це незаперечна істина.

Ще одним проектом, спрямованим на захист прав дитини, є розвиток системи ювенальної пробації в Україні. Це можливість для неповнолітніх, які вступили в конфлікт із законом, почати нове життя та стати повноцінними членами суспільства. Якщо у 2009 році в пенітенціарних установах перебувало 2000 ув'язнених дітей, то сьогодні – лише близько 100 [6].

Пробація передбачає використання різноманітних реабілітаційних програм. За 11 років, протягом яких реалізуються такі проекти, спостерігається падіння рівня рецидивів з 63 відсотків до приблизно двох.

Успіх програм був зумовлений тим, що дітей не відправляли відбувати покарання в установах, а залишали в громаді і компетентні особи намагалися працювати з ними індивідуально.

Ще одна група дітей, яка потребує особливої уваги, це вихованці інтернатів, адже сьогодні в школах навчається близько 100 тисяч дітей, з яких близько 95 відсотків не є сиротами, а мають біологічних батьків. Тобто дітей через бідність чи інші несприятливі обставини батьки віддали до інтернатів.

Нині потрібно зосередити всі зусилля партнерів та органів державної влади на розвитку послуг у громадах, які повністю відповідатимуть реальним потребам дітей та їхніх родин. Така підтримка має бути ключовим елементом недопущення потрапляння дітей до інтернатів. Жоден професійний педагог, жоден добре обладнаний заклад ніколи не зможе замінити справжню люблячу сім'ю.

Отже, юридична допомога – це надання допомоги людям, які не можуть дозволити собі адвоката та доступ до судової системи. Правова допомога вважається центральною у забезпеченні доступу до правосуддя шляхом гарантування рівності перед законом, права на захисника та справедливий суд [7, с. 2].

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua>

2. Словська І.Є. Проблематика гендерної дискримінації в Україні: законодавчі новації й нові виклики // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право. 2022. № 69. Т. 1. С. 79-83.

3. Бакаянова Н. М., Билиця І. О. Адвокатура у системі надання безоплатної правової допомоги: навч.-метод. посіб. Одеса: Фенікс, 2020. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/>

4. Безоплатна правова допомога в Україні: шляхи подальшого розвитку та модернізації: матеріали всеукр. студ. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5 жовт. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 244 с.

5. Гаркуша А. Г. Деякі аспекти надання безоплатної правової допомоги в Україні. *Форум права*. 2019. № 2. С. 15-22.

6. Рівний доступ до правосуддя та правової допомоги. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/reformi/verhovenstvo-prava-ta-borotba-z-korupciyeyu/zabezpechennya-rivnogo-dostupu-do-pravosuddya-ta-pravovoyi-dopomogi>

7. Рішко М. І. Забезпечення права на безоплатну правову допомогу в Україні: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; спеціальність: 12.00.01. Івано-Франківськ, 2019. 16 с.

МАТЕРІАЛИ
XV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ, ЩО ПРИСВЯЧЕНА 102-РІЧЧЮ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
КОРАБЛЕБУДУВАННЯ ІМЕНІ АДМІРАЛА МАКАРОВА

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК
ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

28–29 грудня 2022 р.

Підписано до друку 30.12.2022. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 29,30. Тираж 100. Замовлення № 0123-005.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»
79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23
E-mail: editor@liha-pres.eu
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.